

АЗИМ ҲОЖИЕВ

ЎЗБЕК ТИЛИ СИНОНИМЛАРИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

УНИВЕРСИТЕТЛАРНИНГ ВА ПЕДАГОГИКА
ИНСТИТУТЛАРИНИНГ СТУДЕНТЛАРИ
УЧУН ҚЎЛЛАНМА

ЎзССР Олий ва махсус ўрта
таълим министрлиги тасдиқлаган

«ЎҚИТУВЧИ» НАШРИЕТИ
Тошкент — 1974

© «Ўқитувчи» нашриёти, 1974

Махсус редактор
филология фанлари доктори, профессор
Ш. РАҲМАТУЛЛАЕВ

X $\frac{70\ 105 - \text{№ } 147}{\text{М } 353\ (06) - 74}$ 250-74

КИРИШ

Синонимлар — талаффузи, ёзилиши ҳар хил, бирлаштирувчи маъноси бир хил (умумий) бўлган, қўшимча маъно нозиклиги, эмоционал бўёғи, қўлланиши каби бир қатор хусусиятлари билан ўзаро фарқланадиган сўзлардир. Ана шундай умумий (бирлаштирувчи) маъно билан ўзаро боғланувчи сўзлар группаси синонимик қаторни ташкил этади. Синонимик қатор икки ёки ундан ортиқ сўздан иборат бўлиши мумкин: *гул, чечак; бопламоқ, қойил қилмоқ, қойиллатмоқ, ўхшатмоқ, ўринлатмоқ, келиштирмоқ, дўндирмоқ, қиймоқ, эшмоқ, мондаламоқ, ясамоқ*.

Кўп маъноли сўзлар бир эмас, икки ёки ундан ортиқ маъносида ўзаро синонимик қатор ташкил этиши мумкин. Масалан, *айнимоқ, бузилмоқ* сўзлари «соф ҳолатини, истеъмолга яроқлилигини йўқотмоқ, истеъмолга яроқлилиги ёмонлашмоқ» маъноси билан бир синонимик қаторга ва «хулқ-атвори, бирор вазифа, ишдаги хатти-ҳаракати ёмон (салбий) томонга ўзгармоқ» маъноси билан иккинчи синонимик қаторга бирлашади (луғатдаги шу синонимлар учун тузилган мақолага қаранг). *Алоҳида, айрим* сўзлари уч маъносидан ўзаро синоним бўлади: 1) «ўзига мустақил, бошқалардан холи»; 2) «бошқаларидан фарқли ҳолда, ўзига хос»; 3) «бошқаларига қўшмай, ўзини мустақил ҳолда» (шу синонимлар учун тузилган луғат мақоласига қаранг).

Кўп маъноли сўз бир эмас икки ва ундан ортиқ синонимик қаторда бўлиши мумкин. Масалан, *ёқтирмоқ, хоҳламоқ; истамоқ, хоҳламоқ. Бажармоқ, адо этмоқ, битирмоқ, ўринла(т)моқ, дўндирмоқ, ўтамоқ, бажо қилмоқ; битирмоқ, тугатмоқ, тугалламоқ, тамомламоқ, тамом қилмоқ; тугатмоқ, соб қилмоқ, собламоқ, битирмоқ, адо қилмоқ, йўқотмоқ, йўқ қилмоқ, қуритмоқ*.

Синонимик қатордаги сўзлар ифодалайдиган тушунча доираси ўзаро фарқли бўлиши мумкин. Масалан, *ёрдамлашмоқ, ёрдам қилмоқ, кўмаклашмоқ, қарашмоқ, боқишмоқ* сўзлари «ёрдам кўрсатмоқ», «кўмак бермоқ» маъноси билан бир синонимик қаторни ташкил қилади. Бу синонимик қатордаги *ёрдамлашмоқ* сўзи ифодалайдиган тушунча доираси кенг. Бу сўз жисмоний ҳаракат (хизмат) билан ёрдам кўрсатиш, моддий ёрдам кўрсатиш, фикр-мулоҳаза билан ва бошқа тарзда ёрдам кўрсатиш маъносини ифодалай олади (*кўтаришга ёрдамлашмоқ, имтиҳонга ёрдамлашмоқ, тирикчиликка ёрдамлашмоқ ва б.*). *Кўмаклашмоқ, қарашмоқ* сўзлари эса асосан жисмоний ҳаракат билан, баъзи ҳоллардагина бошқа йўл билан ёрдам кўрсатишни ифодалаш учун қўлланади. *Боқишмоқ* феъли эса фақат жисмоний йўл билан ёрдам кўрсатишни ифодалаш учун қўлланади.

Синонимик қатордаги сўзлар тушунчанинг белгисини турли даража билан ифодалаши мумкин. Синонимик қатордаги баъзи сўзлар белгини нормал даража билан (нейтрал) ифодаласа, баъзилари кучли даражасини кўрсатиши мумкин; айримлари белгини кучсиз даража билан ифодалайди. Масалан, *овора*, *сарсон*, *саргардон* синонимик қаторида *овора* сўзи белгининг кучли-кучсизлигига нисбатан нейтрал ҳолатда. *Сарсон* сўзи белгининг кучлироқ даражасини кўрсатади. *Саргардон* сўзида эса белги даражаси яна ҳам кучлироқ. *Яхши*, *дуруст*, *тузук*, *бинойи* синонимик қаторида *дуруст*, *тузук*, *бинойи* сўзлари белгини яхши сўзидагига нисбатан кучсиз даражада ифодалайди.

Синонимик қатордаги сўзлар эмоционал бўёқдорлигига кўра ўзаро фарқланиши мумкин: эмоционал бўёқли ва эмоционал бўёқсиз сўзлар. Эмоционал бўёқли сўзлар салбий ёки ижобий эмоцияни (муносабатни) ифодалашига кўра икки турга: ижобий эмоционал бўёқли ва салбий эмоционал бўёқли сўзларга бўлинади. Масалан, *юз*, *бет*, *афт*, *башара*, *турқ*, *чеҳра*, *жамол* синонимик қаторида *юз* — нейтрал, *башара*, *турқ* — салбий эмоционал бўёқли, *чеҳра*, *жамол* — ижобий эмоционал бўёқли сўзлардир.

Синонимик қатордаги сўзлар нутқнинг бирор турига, услубига хослиги жиҳатидан ҳам ўзаро фарқланиши мумкин. Масалан, *совға*, *ҳадя*, *тортиқ*, *армуғон*, *туҳфа* синонимик қаторида *туҳфа* ва *армуғон* сўзлари китобий услубга хос. *Упич*, *бўса*, *муччи* синонимик қаторида *бўса* поэтик услубга хос, *муччи* эса фольклор асарларида учрайди. *Уришмоқ*, *ёқалашмоқ*, *солишмоқ*, *мушталашмоқ*, *сўқишмоқ*, *ташашмоқ* синонимик қаторидаги *солишмоқ*, *сўқишмоқ*, *ташашмоқ* сўзлари оддий сўзлашувга хос.

Синонимик қатордаги сўз ҳозирги адабий тил нуқтаи назаридан эскирган бўлиши мумкин. Масалан, *хурсандлик*, *севинч*, *қувонч*, *шодлик*, *сурур*, *фараҳ*, *беҳбудлик* сўзлари эскирган сўзлардир. *Фойда*, *наф*, *манфаат*, *ҳаён* синонимик қаторида *ҳаён* эскирган сўз.

Синонимик қатордаги сўз адабий тилга ёки диалектларга хос бўлиши мумкин. Масалан, *овоз*, *товуш*, *садо*, *сас* синонимик қаторида *сас* сўзи; *қидирмоқ*, *ахтармоқ*, *изламоқ*, *истамоқ* қаторида *истамоқ* сўзи диалектал сўз ҳисобланади.

Синонимик қатордаги сўзлар кўп ёки оз қўлланишига кўра ўзаро фарқланиши мумкин. Масалан, *мақсад*, *ният*, *муддао*, *мурод*, *қасд* синонимик қаторидаги *мақсад* ва *ният* сўзлари қолганларига нисбатан кўп қўлланади. *Бошқа*, *бўлак*, *ўза* синонимик қаторидаги *бошқа* сўзи қолган икки сўзга нисбатан кўп қўлланади.

Ифодалайдиган тушунча доираси кенг бўлган, белгини нормал даражада ифодалайдиган, эмоционал бўёққа эга бўлмаган, ҳозирги адабий тилга мансуб бўлган сўз синонимик қатордаги бошқа сўзларга нисбатан кўп қўлланади.

Бу кўрсатиб ўтилганлар синонимик қатордаги сўзларнинг кўз-

га яққол ташланадиган энг муҳим белгиларидир. Синонимлар бир умумий маъно ифодаласалар-да, лекин кўриб ўтилган ва бундан бошқа ўзаро фарқли хусусиятлари сабабли уларнинг ҳар бири тилда (нутқда) ўз қўлланиш ўрнига эга бўлади.

Синонимик қаторнинг чегарасини (бир синонимик қаторга кирувчи сўзлар миқдорини) белгилаш учун аввало шу синонимик қатордаги бош сўзни аниқ белгилаш лозим бўлади. Бош сўз, аввало, синонимик қатордаги сўзлар учун умумий бўлган маънони аниқ ифодаладиган сўз бўлади. Масалан, *бало, уста, устамон, билагон, билармон, чечан, эпчил, чаққон, уддабурон* сўзларининг ҳаммаси «чаққонлик ва ўринлатиб бажариш маҳоратига эга» деган маънони билдира олади. Шу маънони бу синонимик қатордаги сўзлардан *бало* сўзи жуда аниқ ифодалайди. Бошқаларининг ўзаро синонимлиги ҳам худди шу *бало* сўзига қийслаш орқали белгиланади.

Бош сўз, одатда, ҳозирги адабий тилга мансублиги, эмоционал бўёқ ва услубга кўра нейтраллиги, кўп қўлланиши билан характерланади. Масалан, *чиройли, гўзал, ҳусндор, ҳуснли, хушрўй, кўҳлик, кўркам, барно, зебо, сулув, латофатли, соҳибжамол* синонимик қаторида *чиройли* сўзи худди шундай хусусиятга эга бўлган сўзdir.

* *
*

Луғат ҳозирги ўзбек адабий тили учун характерли бўлган.., синонимик қаторларни ўз ичига олган. Унга фақат лексик синонимларгина киритилган.

Фақат мустақил сўзлар эмас, балки ёрдамчи сўзлар ҳам синоним бўла олади. Луғатга бундай синонимик қаторлардан ҳам киритилди.

Бир ўзакдан синоним аффикслар ёрдамида ясалган қандайдир, *аллақандай; раҳмсиз, бераҳм* каби сўзлар ўзаро, шунингдек, бир сўзнинг турли фонетик вариантлари (*гоҳо, гойида, год* каби) луғатда мустақил синонимик қатор сифатида келтирилмади. Лекин бундай сўзлар бошқа сўзлар билан синоним бўлган тақдирда, шу синонимик қаторда уларнинг фонетик вариантлари ва синоним аффикслар ёрдамида ясалган сўзлар ҳам келтирилди. Масалан, *гоҳо* сўзи *баъзан, унда-бунда, ора-сира* каби сўзлар билан синоним бўлгани учун шу синонимик қаторда унинг *гоҳида, гойида, год* вариантлари ҳам келтирилади.

Луғат синонимик қатордаги бош сўзнинг алифбосига кўра алфавит тартибда тузилган.

Бир сўз бирдан ортиқ синонимик қаторда бош сўз бўладиган бўлса, бу ҳолат рим рақамлари билан кўрсатилди. Масалан:

АЙТМОҚ I, БАЁН ҚИЛМОҚ, ИЗҲОР ҚИЛМОҚ, БИЛДИРМОҚ. «Фикр, мақсадни (бирор гап-сўзни) оғзаки ифода этмоқ».

АЙТМОҚ II, ТАКЛИФ ҚИЛМОҚ, ЧАҚИРМОҚ, ЧОР-ЛАМОҚ. «Келиш, иштирок этиш, ташриф буюришни илтимос қилиб мурожаат этмоқ».

АЙТМОҚ III, ОЛМОҚ. «Ижро этмоқ» (ашула, қўшиқ ҳақида).

Ҳар бир луғат мақоласи қуйидагилардан ташкил топади: 1) синонимик қатор, 2) синонимик қатордаги сўзлар учун умумий бўлган маънонинг изоҳи, 3) синонимик қатордаги ҳар бир сўзга хос хусусиятнинг таърифи, 4) синонимик қатор ва ҳар бир синонимга берилган таърифни тасдиқловчи мисол-цигатаалар. Шеъринг асарлардан олинган парчаларда мисралар кетма-кет ёзилди, мисра бошидаги биринчи сўз бош ҳарф билан бошланди.

Шуни айтиш керакки, синонимик қатордаги ҳар бир сўзга қарата айтилган фикр-мулоҳаза шу сўзни қўллашда амал қилинадиган қатъий ҳукм деб эмас, балки тавсиялар деб қаралиши лозим. Масалан, *аввал, илгари, олдин, бурун, қадим* сўзлари «ўтган вақтлар(да), ҳозирги вақтга қадар» маъносини билдиради. Булардан *илгари* сўзи *аввал, олдин* сўзларига нисбатан узоқроқ ўтмишни билдиради. *Бурун* сўзи *илгари* сўзига нисбатан ҳам узоқроқ ўтмишни, *қадим* сўзи *бурун* сўзига нисбатан ҳам узоқроқ ўтмишни билдиради. Лекин бу нисбатан яқин ўтмишни ифодалашда *аввал*, ундан узоқроғини ифодалашда, албатта, *илгари*, ундан ҳам узоғини ифодалашда, албатта, *бурун*, яна ҳам узоғини ифодалашда, албатта, *қадим* сўзи қўлланади деган гап эмас. Ҳар қандай узоқ ўтмишни ифодалашда *аввал, илгари* сўзларидан фойдаланиш мумкин. Лекин *илгари, бурун, қадим* сўзлари кўрсатиб ўтилган хусусиятга эга. Нутқда ҳар бир конкрет ҳолатни ҳисобга олган ҳолда ана шу сўзлардан мувофиғини қўллаш фикрнинг аниқ ифодаси учун маълум даражада ёрдам беради.

Синонимик қатордаги баъзи сўзлар орасидаги фарқли хусусият жуда сезиларсиз, йўқ даражада бўлади. Бундай ҳолларда уларнинг ўзаро фарқли хусусияти ҳақида ҳозирча қатъий бир гап айтмаслик, фақат улар учун умумий бўлган маънонинг изоҳи билан чегараланиш маъқул кўрилди.

Синонимик қатордаги сўзлар бирдан ортиқ маънода ўзаро синоним бўлса, бу ҳолат араб рақамлари билан кўрсатилди:

АСРАМОҚ, САҚЛАМОҚ. 1. Емон таъсир, салбий ҳодисадан ҳимоя қилмоқ: *Золимнинг зўридан ўзинг асра!.. (Ойбек). Лутфинисо... «ёмон кўздан сақласин» учун... (Ойбек).*

2. Йўқ бўлиш ва ш. к. га йўл қўймай эҳтиёт ҳолда тутмоқ: *Елвориб сўрайман, асра қалбингда,.. (Уйғун). Ота, сен кўпдан йўқ... сенинг қалбингни қалбимда сақлайман, сақлайман ҳамон (Шухрат).*

3. Бирор мақсад билан тутмоқ: *Узум сақламоқ. Мол сақламоқ.*

А

АБАДИЙ, МАНГУ, УМРБОД, ТОАБАД, ИЛАЛАБАД. Ҳаётнинг ўзи каби доимий, йўқ бўлмайдиган. **Абадий**, мангу сўзлари оддий сўзлашувда деярли қўлланмайди. **Умрбод** сўзи **абадий**, **мангу** сўзларига тенг маънода ҳам, шунингдек, бир киши умри давомида ўзгармайдиган, йўқ бўлмайдиган маъносида ҳам қўллана олади. **Тоабод** нисбатан эскирган, китобий. **Илалабад** эскирган, китобий. Бу икки сўз асосан поэтик асарларда учрайди.

Шаҳарларнинг номи абадий. Бу номларни қўйган эл-улус (М. Шайхзода). Қаҳрамонлар асло ўлмайдилар. Улар мангу ҳаёт (А. Раҳмат). Биз ватанда яйраб ўingan қувноқ ёш авлод. Бу шодликни партиямиз берди умрбод (И. Муслим). Умрбод шу ерда қолишга келдим (Ҳ. Фулом). Саодат қўёши Ватан кўкида Тоабод болқисин, яшнасин, кулсин! (Шуҳрат). Октябрнинг қўёши Ҳилпирар илалабад! (М. Шайхзода).

АБАДИЙЛАШТИРМОҚ, МАНГУЛАШТИРМОҚ. Абадийлик хусусиятига эга қилмоқ, мангу яшайдиган қилмоқ. **Мангулаштирмоқ** кам қўлланади.

Аксинча, у (қамоқ) дўстликни кучайтирди, абадийлаштирди (М. Исмоилий).

АВАЙЛАМОҚ, АЯМОҚ, ЭҲТИЕТЛАМОҚ, ЭҲТИЕТ ҚИЛМОҚ, АРДОҚЛАМОҚ, ЭЪЗОЗЛАМОҚ, ЭЪЗОЗ ЭТМОҚ, ПАПАЛАМОҚ, ПУПАЛАМОҚ. Эҳтиёт ҳолда тутмоқ, эҳтиётлик билан муносабатда бўлмоқ. **Авайламоқ**, асосан, ташқи таъсирдан, ташқи таъсир натижасида бирор нарса бўлишдан эҳтиёт қилиш маъносида қўлланади. Бу сўзда эҳтиётлаш даражаси **аямоқ**, **эҳтиёт қилмоқ** сўзларидагига нисбатан кучлироқ. **Аямоқ** ташқи таъсир натижасида бирор нарса бўлишдан, шунингдек, йўқолиш, сарфланиш кабилардан эҳтиётлаш маъносида ҳам қўлланади. **Эҳтиётламоқ**, **эҳтиёт қилмоқ** сўзларининг маъно хусусияти уларнинг ўзаги («эҳтиёт»)дан англашилиб туради. Булар ташқи таъсир ёки бошқа сабаб билан бирор нарса бўлишдан эҳтиёт ҳолда тутмоқ маъносида қўлланади. **Ардоқламоқ** оддий сўзлашувда камроқ учрайди. Бу сўзда ғамхўрлик, ҳурмат муносабати ҳам акс этади. **Эъвозламоқ**, **эъвоз этмоқ** китобий услубга хос, унда ҳурмат, ғамхўрлик муносабати яна ҳам кучлироқ бўлади. **Папаламоқ** сўзлашув нутқида хос, бунда эркалаш, суйиш муносабати акс этади.

Сени авайлайман. Одамларнинг безак пашиадай ғинфиллашини эшитиб чехранг бузилмасин дейман (А. Қаҳҳор). Иш-

қингни авайла (Қўшиқ). Аяган кўзга чўп тушар (Мақол). Отини аяган от минар, тўнини аяган тўн кияр (Мақол). Уқувчининг қимматли вақтини аяганимдек, қаламни ҳам буғиди-бидидан озод қилишни мувофиқ кўрдим (А. Қодирий). Уқитувчи эса узоқ ойлардан бери сабр-тоқат билан ардоқлаб келган умиди ахийри чечак очганидан қувонади (М. Исмоилий). Ҳозир витаминга бой, кишининг минг дардига даво бўладиган хушбўй олма фарқ пишган пайт. Совхозимиз қизлари, боғбонлар ана шу олмаларни эъзолаб, авайлаб оладилар-да, заха бўлмасин деб махсус яшиқларга жойлаб, шаҳарликларга, Наманган ва Тошкент ишчиларига, Россияга жўнатадилар («Қизил Узбекистон»). Нечун ишқ, вафони эъзоэтамиз! — Бор учун оламда қалби кесақлар (Ҳ. Қорабоева). Гулшанга энг асил, энг гўзал гулларни экиб, уни кўз қорачиғидай папалайди (М. Исмоилий). ... Қизларингизни жеркийсиз, сўкасиз, гойи маҳаллар урасиз ҳам. Хўш, нима учун Тўлани юмшоқ пахтага ўраб пўпалайсиз? (М. Исмоилий.)

АВВАЛ, ИЛГАРИ, ОЛДИН, БУРУН, ҚАДИМ. 1. Утган вақтлар (да), ҳозирги вақтга қадар. **Аввал**, олдин сўзлари контекст ёки бошқа бирор восита ёрдамисиз «ўтмиш» маъносини аниқ ифодалай олмайди. **Илгари**, **бурун**, **қадим** сўзлари эса «ўтмиш» маъносини аниқ ифодалай олади. **Илгари** сўзи, кўпинча, **аввал**, **олдин** сўзларига нисбатан узоқроқ ўтмишни ифодалаш учун қўлланади. **Олдин** кўпроқ оддий сўзлашувга хос. **Бурун** сўзи **илгари** сўзига нисбатан ҳам узоқроқ ўтмишни билдиради. Лекин **илгари**, **аввал**, **олдин** сўзларига нисбатан кам қўлланади. **Қадим** сўзи **бурун** сўзига нисбатан ҳам узоқ ўтмишни билдиради.

Тирикчилигимиз аввал қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай (Ойбек). **Илгари** канал тўғрисида гап бўлганда Сидиқжон уни бирон тегирмон сув элтадиган ариқ деб ўйлаган эди (А. Қаҳҳор). **Урганч шаҳрига илгари фақат туя карвонлари билан борилар эди (Тошкент оқшоми).** **Олдин** нима ўтган — бунисидан хабарим йўқ. **Елгон бўлса, мана мулла Соли турибди (М. Исмоилий).** **Айтиб берчи, шунча севганлар Бўлганмикан менча бахтиёр; Айтиб берчи, қайси қиз бурун Севиб бўлган умид билан ёр (Ҳ. Олимжон).** **Шунча таҳқир, хўрликни қадим кўтарган ўлка, энди солмас бошинг узра қора булут кўланка (Ғайратий).**

Аввал, илгари, олдин сўзлари -лар аффиксини олиб, баъзан эгалик аффиксини олиб ҳам қўлланади: **Салобати ва жиддияти билан одамни ҳам ўзидай тутиб турадиган бу кенг хонага Ғуломжон авваллари ҳам кўп келган эди (М. Исмоилий).** — **Уялинг! Илгари лар бўқоғинг бор деб, кўз очиргани қўймас эдингиз-ку! Неча марта йиғлагансиз (А. Қаҳҳор).**

Қадим сўзи ўрин-пайт келишигидаги **вақт**, **замон** сўзига сифатловчи бўлиб ёки ўзи шу келишик аффиксини олиб ҳам қўлланади: **Жилвон рўди қадим замонларда энг катта рўд**

бўлиб, унинг тевараги, ундан суғориладиган ерлар Шофрикон туманининг энг обод жойларидан ҳисобланган (С. Айний). Чорвоқ даласи қадимда Мидамин билан Олахўжабойга қарашли эди (П. Турсун).

2. **Аввал, илгари, олдин, бурун** сўзлари чиқиш келишигидаги сўзни ёки вақт билдирувчи сўзни бошқариб, кўмакчи сўз вазифасида қўлланади ва ҳаракат-ҳодисанинг чиқиш келишигидаги сўз билдирган нарса-ҳодисагача бўлган вақтга оидлигини билдиради. Бунда уларга муқаддам сўзи ҳам синоним бўлади.

Йўлчи чопиққа тушмасдан **аввал** соч олдириш учун *гузарга* чиқди (Ойбек). *Кўришмасдан* **илгари** *Жондор* уларнинг ҳаммасига кичик стаканларда май қуйиб тутди... (Ойбек). Булар исосан ўзларидан **олдин** сўзга чиққан нотикларнинг фикрларини янгидан-янги фактлар билан тасдиқлашди (А. Қаҳҳор). Андижон zilzilасидан бир ҳафта **бурун** отаси оғир касалликдан вафот этди (М. Исмоилий). *Ғани Муродов* икки йил **муқаддам** отпускаи олиб *ва шу билан бирга мактабдан ҳам бўшаб кетган эди* (П. Турсун).

АВВАЛГИ, ОЛДИНГИ, ИЛГАРИГИ, БУРУНГИ, ҚАДИМГИ, СОБИҚ. Аввал бўлган, ўтган вақтга (ўтмишга) оид, бўлиб ўтган. **Аввалги, олдинги** сўзлари кўпроқ яқинда бўлиб ўтган, яқин ўтмишга оид ҳаракат-ҳодисаларга нисбатан қўлланади. **Олдинги** кўпроқ оддий сўзлашувга хос. **Илгариги** сўзида ўтмиш **аввалги, олдинги** сўзларидагига нисбатан узоқроқ бўлади. **Бурунги** сўзи **илгариги** сўзига нисбатан ҳам узоқроқ ўтмишни билдиради. **Қадимги** сўзида ўтмиш маъноси **бурунги** сўзидагига нисбатан ҳам кучлироқ бўлади. **Собиқ** кўпроқ китобий услубга хос ва бирор ўринда, вазифада бўлиб ўтган шахс ёки нарсаларга нисбатангина қўлланади.

Бобоҳўжа домла мудирликни топшириши билан аввалги аҳволига тушиб қолди. (П. Турсун). **Олдинги** вақтларда кишилар бунинг сабабига тушунмаган эдилар (Сўзлашувдан). *Азаматнинг ёлғиз ўзи!*— деб уста Олим **илгариги** сўзини қайталади (А. Қодирий). *Бурунги* вақтда эрларга чўри бўлган хотинлар ҳозир эрлар билан тенг (А. Қаҳҳор). Унинг онаси жамоанинг **қадимги** расмига мувофиқ камбағал қариялардан бир нечасини чақариб, олдиларига бир лаган ош қўйди (П. Турсун). *Даромад тақсимотидан кейин Урмонжон бола-чақаси билан кўчиб келди ва Қўғазордаги собиқ водокачка харобасини Бўтабойнинг ёрдами билан ўзига уй қилиб олди* (А. Қаҳҳор). *Абдурасул Матҳолиқов Слахўжанинг собиқ қароли бўлиб, илгари икковлари ўртасида кўпгина жанжал ҳам бўлган* (П. Турсун).

АВВАЛДАН, ИЛГАРИДАН, БУРУНДАН, ҚАДИМДАН, АЗАЛДАН, БОШДАН. Ўтган вақтлардан, ҳозирга қадар ҳам. Бу сўзларда ўтмиш маъноси **илгаридан** сўзида **аввалдан** сўзига нисбатан узоқ. **Бурундан** сўзида **илгаридан** сўзига нисбатан узоқ.

Қ а д и м д а н сўзида эса **бурундан** сўзига нисбатан ҳам узоқ. **Бошдан** сўзида бошланиш вақтга ишора сезилиб туради.

Йўқ, дўстим, а в в а л д а н ҳам бундай ният йўқ эди, айниқса ҳозир, ҳай-ҳай (М. Исмоилий). Бу нарсалар а в в а л д а н маълум (Сўзлашувдан). Қисқаси, и л г а р и д а н оддий бир тенгдошдек бўлиб келган бир қиз энди Элмурод учун сирли бир кимсая айланиб борар эди (П. Турсун). Бу иш билан б у р у н д а н шуғулланиб келади (Сўзлашувдан). Аммо оғирлик б у р у н д а н сармунийий бўлган кишининг устидаги қонуний вазифа ҳисобланиб келганидан, кишиларни уйда қабул қилишга Анвар мажбур эди (А. Қодирий). Узбек халқи ер тилиб, ризқ йўлини очиш, кўчат экиб, мева қилдириш иши билан қ а д и м д а н шуғулланиб келган («Қизил Узбекистон»). Девонбегилар авлодига мансуб бўлган... Шерназарбой Ислохўжани ич-ичидан ёмон кўрар, а в а л д а н адовати бор эди (Ж. Шарипов).

АВВАЛО, АВВАЛАМБОР, АВВАЛАМ, АВВАЛ БОШИ, АВВАЛИ, БОШИ, БОШДА, БИРИНЧИДАН. Бу сўзлар бир-бирига алоқадор нарсա-ҳодисаларни баён этишда энг биринчисини, асосийсини таъкидлаб кўрсатади. **Аввалам, аввали, боши, бошда** сўзлари бу маънода кам қўлланади. Қолганларнинг ўзаро фарқи уларнинг ўзаги англатган маънодан сезилиб туради.

А в в а л о, менинг уйим йўқ. Ундан кейин, мени муборакбод қилиб турган танишларим ҳам йўқ (А. Қодирий). А в в а л о, шуни таъкидлаб ўтиш керакки, биз у ёки бу масалада юз берадиган принципиал келишмовчиликларни четдан куч жалб қилмасдан ўз кучимиз билан, ўзаро кенг муҳокама қилиш йўли билан бевосита бартараф қиладиган бўлиб қолдик (А. Қаҳҳор). А в в а л а м б о р, куртак отмасин эди, отдим, энди фақат гуллайди, барқ уриб яшнайтиди, аммо сўлмайди ҳеч қачон! (Ж. Абдуллахонов.) А в в а л а м, менинг ўзим аҳмоқман (Шуҳрат). Бўтабой ўрнидан туриб чолга қўлини шоп қилди: «Бир сўз айтмаган бўлсангиз ҳам, а в в а л б о ш и сиз айтдингиз» (А. Қаҳҳор). А в в а л и, бу бойўғли эмас, ҳаққуш, кўрқма. Бўридан кўрқиш керак (А. Қаҳҳор). Ман санга икки оғиз гапирай, б и р и н ч и д а н, пулни қадрини бил, лўлининг эшагини суғор пулини ол. Санга ярашади, негаки, камбағалсан (Ойбек).

АВЛИЕ, ВАЛИ, КАРОМАТЧИ. Башорат, каромат қила оладиган, мўъжизалар кўрсата оладиган одам (диндор, эътиқодли кишилар назарида). **Авлиё, вали** сўзларида илоҳий томон асосий ўринда бўлади. Булардан **вали** сўзи шу маънода кам қўлланади. **Кароматчи** сўзининг маъноси унинг ўзагидан сезилиб туради. Бунда илоҳий томон назарда тutilмаслиги ҳам мумкин.

Мен шундай а в л и ё м а н к и, агар тош ёки дарахтчи чақирсам, олдимга дарров келади («Латифалар»). Биз а в л и ё м и з м и? Қаерда эканини айтиш жуда мушкул (Ойбек). У [Абду-салом] жавоб берди:— Ғойибдан хабар берувчилар икки турли

бўладилар: бири — в а л и, иккинчиси қоҳин [фолбин] (С. Айний). Лениннинг ...доҳиёна башорати ва у бошлаб юборган буюк ишлар моҳиятини тушуниб етолмаган буржуа мафкурачилари, ғоявий душманларимиз, турли ранг ва ниқобдаги кароматчилар: «Бу — қуруқ тахмин, асоссиз фараз, амалга ошмайдиган режа», — деб аюҳаннос солдилар («Совет Ўзбекистони»).

АВЛОД, БЎҒИН. Бир давр кишиларнинг насли. **Бўғин** бу маънода айрим сўз бирикмалари таркибидагина қўлланади.

Инсониятнинг асл орзусини рўёбга чиқараётган кишилар билан келяжак авлодлар фахрланадилар («Қизил Ўзбекистон»). **Партия бутун тарбиявий ишларда ёш авлоднинг ўсиб камолга егишига алоҳида аҳамият бериб келяпти** («Қизил Ўзбекистон»). **Ёш бўғинни меҳнатсеварлик, коллективизм, Ватанга, коммунизм ишига садоқат руҳида тарбиялангиз!** («Қизил Ўзбекистон»).

АВТОР, МУАЛЛИФ. Бадий, илмий, адабий асарни яратган, ниманидир ихтиро қилган киши. **Муаллиф** — оз қўлланади.

Мактуб автори ўзининг камхатлиги, дараксиз кетганлиги сабабларини айтиб, энди тез-тез хат ёзиб туришига ваъда қилган, хат кутаман деган ва колхоздаги ишларни сўраган (И Раҳим). **Автор толқинича, Ёдгор мулоҳазакор, босиқ, ориятли, ақлли одам (Э. Баҳодиров).** **Укам — СССР Ёзувчилари союзининг аъзоси, бир неча китоб муаллифи** («Гулистон»).

АГАР, МАБОДО, БАШАРТИ, БОРДИЮ, МАГАР. Эргаш гап таркибида шарт маъносини кучайтириш, таъкидлаш учун хизмат қилади. **Шу вазифада агар, мабодо, бордию сўзлари оғзаки ва ёзма нутқда кўп қўлланади. Мабодо, бордию сўзлари ҳаракат-ҳодиса эҳтимолдан узоқроқ бўлган ҳолларда шу маънони таъкидлаш учун қўлланади. Башарти кўпроқ китобий услубга хос. Магар эскирган, китобий.**

Агар кўчада бўлмаса эди, Йўлчи шу онда бу гўзал, тоза юракли... қизнинг оёқларига бош қўйишига тайёр эди (Ойбек). **Мизгимоқчи бўлсанг мабодо, бошларингга мен болиш қўйсам, сен ухласанг осуда ва жим, Дийдорингга мен қараб тўйсам (Уйғун).** **Башарти дадамиз хуфтонни ўқимай келиб қолса, бунинг хийласи осон... (А. Қодирий).** **Бордию сузган сизир қозиники бўлса-чи? — деб у киши яна сўради («Латифалар»).** **Магар истиқбол шу экан, келинг, биз ҳам кирайлик, қизнинг тилини, дилини, тилак-истакларини билайлик (М. Исмоилий).**

АГЕНТ, АЙҒОҚЧИ, ЖОСУС, ШПИОН. Бирор давлат разведкасининг махфий ходими. **Агент, айғоқчи** бирор давлат разведкасининг ўз ичида иш олиб борувчи махфий ходими маъносида ҳам, шунингдек, бошқа давлатларда иш олиб борувчи ходими маъносида ҳам қўлланади. **Жосус, шпион** ўзга давлатда, ўзга давлат манфаати учун иш олиб борувчи махфий ходимни билдиради.

...**Гитлерчиларнинг ...контрразведкаси ҳам саросимага тушиб,**

Берлинда пайдо бўлган агентни қидира бошлайдилар («Совет Ўзбекистони»). ...ғоят эҳтиёткорлик билан ишлар, чунки агентлар ва... сўз овловчилар қишлоқларда оз эмас (Ойбек). Қуришова қолдик деб душман айғоқчилари саросимага тушиб қолдилар («Совет Ўзбекистони»). СССР давлат хавфсизлиги органлари айғоқчиларнинг ҳақиқий башарасини халқ олдида очиб ташлаш борасида бебаҳо роль ўйнади («Совет Ўзбекистони»). Секинроқ гапир, ўғлим, хон айғоқчилари дайдиб юришибди (Ж. Шарипов). ...ўзининг айтишига кўра, аллақайси йили, аллаким тўғрисида «тегишли жойга» маълумот берган, натижада ўша одам жосус бўлиб чиққан (А. Қаҳҳор). Владимир Ильич менга ўзининг бир неча бор жосуслардан қандай қилиб қочиб қутулганини айтиб берган эди («В. И. Ленин ҳақида хотиралар»). **АГРЕССИВ, ТАЖОВУЗКОРЛИК, БОСҚИНЧИЛИК.** Агрессияга асосланган, босқинчиликдан (тажовузкорликдан) иборат бўлган.

Совет Иттифоқининг бошқа давлатларга нисбатан агрессивия ниятлари йўқ («Қизил Ўзбекистон»). Уйғун янги уруш оловини ёқувчиларнинг тажовузкорлик кирдикорларини тинчлик символи кабутарга бўлган муносабатида очиб ташлайди («Ўзб. сов. а-ти», 10-синф). Туниснинг чегаралари олдида қардош Жазоир халқига қариш мустамлакачиларнинг босқинчилик уруши давом этаётганлигини яхши биламиз («Қизил Ўзбекистон»).

АГРЕССИЯ, ТАЖОВУЗКОРЛИК, ТАЖОВУЗ, БОСҚИНЧИЛИК. Узга давлат ерларини босиб олиш, уни иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан бўйсундириш мақсадидаги ҳаракат. Агрессия термин сифатида ҳам, ёзма нутқда ҳам кенг қўлланади. Қолган сўзларнинг маъно нозиклигидаги фарқи уларнинг ўзагидан сезилиб туради. Бу маънода оддий сўзлашувда **босқинчилик** сўзи бошқаларига нисбатан кўп қўлланади.

Совет халқи... бевосита ёки билвосита агрессия қилишни ҳаёлига ҳам келтирмайди, чунки агрессивия бизнинг социалистик тузумимизга ётдир («Қизил Ўзбекистон»). Тажовузкорлик, босқинчилик империалистларнинг қон-қонига сингиб кетган (А. Абдунабиев, С. Султонов). Империализмнинг ҳар қандай хуружлари, исёнлари, суқасдлари, тажовузлари бу руҳни ўлдирмайди («Қизил Ўзбекистон»). Босқинчилик, талончилик урушлари неча минг йиллар мобайнида инсоният бошига зўр вайронгарчилик келтирувчи тўфон бўлиб келди («Қизил Ўзбекистон»).

АГРЕССОР, БОСҚИНЧИ, ТАЖОВУЗКОР. Агрессия билан, босқинчилик билан шуғулланувчи. Агрессор сўзи термин сифатида, ёзма нутқда қўлланади. Сўзлашувда эса **босқинчи** кенг қўлланади. **Тажовузкор** — пассив сўз.

Аммо ҳозирги вақтда тинчлик кучлари шу қадар ўсганки, улар агрессорларни жиловлай оладилар («Қизил Ўзбекистон»).

тон»). Халқ қасосчиларининг муқаддас бурчи шу! Б о с қ и н ч и л а р юргимиздан чиқиб кетмагунча биз ундан ўч оламиз (И. Раҳим). ...Ленинча ғоя... империалист т а ж о в у з к о р л а р н и н г кирдикорларини фош этиб, уларни тобора яккалаб қўймоқда («Қизил Ўзбекистон»).

АДОЛАТ, ОДИЛЛИК. Холис ва ҳаққоний хатти-ҳаракат, ҳолат. Адолат асосан қонун-қоида ва умум ишидаги хатти-ҳаракатга нисбатан қўлланади. **Одиллик**, аксинча, оддий муносабатлардаги холис ва одилона хатти-ҳаракат маъносини ифодалашда кўпроқ қўлланади. Башарият тарихи зулм, ҳақсизлик, талончилик даврини поймол этиб, эрк ва а д о л а т н и н г нурли асрига ғолибона юраётир (Ойбек). Институт маъмурияти имтиҳонларнинг юксак савияда о д и л л и к ва ҳаққонийлик билан ўтказилиши учун ҳамма чораларни кўрган («Совет Ўзбекистони»).

АДОЛАТЛИ, ОДИЛ. Одиликка асосланган, холис ва одилона иш тутадиган. Бу икки сўз орасидаги фарқ адолат ва одиллик сўзлари орасидаги фарққа ўхшайди.

Ҳозир сизнинг а д о л а т л и ҳукмингиздан бир нарсани сўраймиз... (А. Қодирий). Мен болаларни жуда севаман. Чунки улар пок, а д о л а т л и ва талабчан (Т. Обидов). Улар [мўйсафидлар] ўтмишимиз билан ҳозиримизни ақл тарозисида таққослаб кўриб, о д и л хулосаларни яққол айтиб бера оладилар («Қизил Ўзбекистон»). Агар подшоҳ о д и л бўлса, унинг қўл остидаги бой, мулла, арбоб ва оқсоқоллар ҳам о д и л бўладилар (С. Айний).

АДОЛАТСИЗЛИК, ҲАҚСИЗЛИК, БЕДОДЛИК. Адолатга, ҳаққониятга зид хатти-ҳаракат, ҳолат. **Адолатсизлик, ҳақсизлик** сўзларининг маъно жиҳатдан нозик фарқи адолат, ҳақ сўзларининг маъносидан келиб чиқади. **Бедодлик** китобий услубга хос.

Элмурод ўйлашиб, ташқарига чиқди. Ҳақсизлик, а д о л а т с и з л и к унинг ичини ўртай бошлади (П. Турсун). Ҳолбуки Хатиб домла ҳақ с и з л и к к а қарши бошқача пухта тадбирларни кўради (А. Қодирий). Лекин ўқитувчи ҳаммасига — ҳамма хўрлик, ҳамма б е д о д л и к к а чидаб келди (М. Исмоилий).

АЕВ, ШАФҚАТ, РАҲМ, ОМОН. Аяш, раҳм ҳис-туйғуси, шундай ҳис-туйғули муносабат. **Шафқат** кўпроқ китобий услубга, ёзма нутққа хос. **Раҳм** сўзида ачиниш муносабати кучлироқ. **Омон** кам қўлланади.

Қиттак ҳам а ё в кутмас Эрта кун ҳакамидан (Миртемир.) Азим тажанг сабабига ўзи ҳам тушунмаган бир итоат билан Ғулломжонга қаради. Энди унинг р а ҳ м билмас юзида қонсираган жаллод кўзлари эмас, ҳурмат учқунлари чақнаган шафқат кўзлари бор эди (М. Исмоилий). «Темир, тузумни ҳақла, ўзимни оқла»,— деб турган киши: «Мен сендан о м о н тилармидим, қўлга туширибсан, керак бўлса, ўштимни е»,— деб қолди (Н. Сафаров). Ёв жасади билан майдонлар тўлди, лекин зарра йўқ о м о н, Аямасдан урдилар ёмон (Ойбек).

АЁВСИЗ, БЕАЁВ, ШАФҚАТСИЗ, БЕОМОН, ОМОН-СИЗ. Шафқат қилмай, аёв бермай, омон бермай, шафқат қилмай бажарилган (олиб борилган). **Аёвсиз** кенг тушунчага эга ва у ҳаракат, шунингдек, предмет белгисини ифодалашда қўлланади. **Аёвсиз, шафқатсиз** кичик ҳодисалардан тортиб, энг даҳшатли ҳолатлардаги аёв бермай қилинган ҳаракатларга нисбатан қўлланаверади. **Беомон, омонсиз** уруш-жанг ва шу каби даҳшатли ҳоллардаги аёвсиз ҳаракатни ифодалайди, нисбатан оз қўлланади.

А ё в с и з туширилган икки-уч муштдан кейин Қудратнинг бурнидан қон кетди, лекин кўзидан ёш кетмади (М. Исмоилий). Муротали иш ёқмасларга бе а ё в э д и, ҳатто Ғафур дўсти бўлса ҳам, унинг ялқовлигини сира-сира кечирмасди (Ш. Рашидов). Ким у, нима у севги билан масъуд, севги билан хушнуд дилларни шафқатсиз нимталаган, қон тизғитиб тимдалаган? (М. Исмоилий.) Молдай бе омон сўйилганлар эсда турсин! (Миртемир.) Мирзакаримбой Йўлчига далда бериш учун... ўлим ҳар кимнинг бошида омонсиз қиличини тутиб турганлиги, не-не пайғамбарлар, не-не азиз-авлиёларни ўлим олиб кетганлиги ҳақида гапирди (Ойбек).

АЁЛ, ХОТИН, ХОТИН-ҚИЗ, ХОТИН-ХАЛАЖ. Эркакка қарама-қарши жинсдаги одам. **Аёл** турмуш қурган, катта ёшдаги хотин маъносида қўлланади. «Умуман турмушга чиққан ва чиқмаган турли ёшдаги эркакка қарама-қарши жинсдаги одамлар» маъносида бу сўз -лар аффикси билан қўлланади. **Хотин** бу ердаги маъносида оддий сўзлашувга хос бўлиб, катта ёшдаги турмуш қурган аёлни билдиради. **Хотин-қиз** жуфт сўзида турмушга чиққан ва чиқмаганлар умумлаштирилади ва шу нарса аниқ акс этиб туради. **Хотин-халаж** оддий сўзлашувга хос бўлиб, асосан, турли ёшдаги турмуш қурган аёлларни ифодалайди.

А ё л л а р кўприк бошида чапак чалиб, тиззаларини уриб чинқиришиди: «Дод золимларнинг дастидан! Оқ подшонинг тахти куйсин! Қораси ўчсин!» (Ойбек). ...биласан, хотин аҳли мола ўч бўлади (Ойбек). Маҳкамга бу жуда ёқиб тушиди: тўғри-да, эркаклар билан хотин-қизларнинг ҳаққи-хуқуқи тенг бўлгандан кейин, бирининг иккинчиси олдидаги масъулияти ҳам тенг бўлиши керак (П. Қодиров). Эй, қўйсангиз-чи ўша хотин-халажингизни! Иккитаси бир ерда бўлса — бозор, учтаси йиғилса — ярмарка бўлади («Саодат»).

АЖАБЛАНАРЛИ, ТААЖЖУБ, ТААЖЖУБЛАНАРЛИ. Ҳайрон бўладиган, ажабланиш (ҳайронлик) ҳисси уйғотадиган. *Қўли гул боғбоннинг маҳорати билан бир дарахтнинг турли шохларида турлича мева етишиши ажабланарли эмас («Совет Ўзбекистони»). Бирини дейди: «Бу таажжуб ҳол, Чечакларнинг қурибди шўри» (Уйғун). Майиз тайёрлаш Ҳеҳида яна бир таажжубланарли воқеанинг гувоҳи бўлдим («Муттум»).*

АЖАБЛАНМОҚ, ТААЖЖУБЛАНМОҚ, ҲАЙРОН БУЛМОҚ, ҲАЙРАТЛАНМОҚ. Тушунолмай, билолмай ҳайрон ҳолатда бўлмоқ. Ажабланмоқ сўзида ҳайронликка нисбатан қизиқиш кучлироқ бўлади. Ҳайрон бўлмоқ сўзида эса, аксинча, ҳайронлик ҳолати кучли бўлади. Ҳайратланмоқ сўзида белги даражаси яна ҳам кучлироқ бўлади.

«Қаердан пайдо бўлиб қолдинг?» — деб сўради кампир ажабланиб (Х. Сеитов). Уйнинг остонасида ётган одамни кўриб қопчиқ кўтарган қиз ҳайрон бўлмади ҳам (К. Икромов). Яқин-яқинларгача ҳам кексалар отлик ёки пиёда узоқроқ бир қишлоққа борар бўлса, фалакнинг гардиши мунча кенг экан деб ҳайратланардилар («Совет Ўзбекистони»).

АЖИН, ТИРИШ, БУРИШ(ИҚ). Юз ва пешанада бўлувчи ботиқ йўл-йўл чизиқлар (излар). **Тириш**, айниқса **буриш(иқ)** оз қўлланади.

Юзинини қоплаган ажинмас, тўғри. Йиллардан-йилларга ўтган йўллардир... (Шухрат). Қўрққаниданми ё қаттиқ ўйга толганиданми. [Тўланинг] юзи жиддийлашди, ...пешанасида тиришлар пайдо бўлди (М. Исмоилий). Кампир елкасини учириб йиғлар, кўз ёшлари юзининг буришлари устидан симобдек юмалаб тушиб кетаётган эди (А. Муҳиддин). [Шокир ота] эти суякка ёпишган, чувак юзи ва пешанаси чуқур чизиқлар, буришиқлар билан қуюқ қопланган камсоқол кекса эди (Ойбек).

АЖРАТМОҚ I, АЙИРМОҚ. Тўдасидан, бутун ҳолидан алоҳида қилмоқ.

Сўнг энкайиб, маҳсиларни секин-секин санади-да, беш жуфтини ажратиб нарироққа сурди (Ойбек). Боққа олиб кетиши лозим бўлган буюмларни бир ёққа айланди (Ойбек).

АЖРАТМОҚ II, АЙИРМОҚ, фарқламоқ, фарқ қилмоқ. Фарқ-айирмани белгиламоқ, фарқ-айирмани билмоқ. **Фарқламоқ,** фарқ қилмоқ кам қўлланади.

Бай-бай... мен еган қаймоқларни ариқ қилиб оқизсангиз, ҳеч қандай тўғон туриш бермайди. Шунинг учун қаймоқнинг яхши-ёмонини дарров ажратаман (А. Қаҳҳор). Ясама кароматчининг [эшоннинг] иситма билан ошқозон касалини айира олмаслигини қаёқдан билсин («Муштум»). Ҳе, афсус, афсус... янглишибсиз... оқни қорадан фарқ қилмоқ керак... (Ҳ. Фулом).

АЗАМАТ, ПОЛВОН, КУЧЛИ. Катта куч-қувватга эга. Азамат ва кучли сўзи кишининг бутун ўзига нисбатан ҳам, унинг гавдаси, тана аъзоларига нисбатан ҳам қўлланади. **Полвон** шахснинг ўзига нисбатан қўлланади.

Йўлчи ҳам бутун азамат гавдасини силкиб кулади (Ойбек). Унинг катта ўғли Султон ўн олтига қадам қўйди. Баданини чўяндан қуйганга ўхшайди азаматнинг (Ҳ. Фулом). «Тўнкани бир полвон ёради, бир донишманд ёради» дегандек, Тожибойни

Дўсмагов бўйич эдиролмаса, ким унга бас келади (П. Турсун).
Кўзларини чиройли сузиб эски кийимда, лекин кучли, мағрур,
келишган Йўлчиға тикилди [Гуландом] (Ойбек).

АЗИЗ, ҚАДРОН, ҚАДРЛИ, ҚИММАТЛИ. Қадр-қиммат билан бўладиган муносабатни, кўнгилга яқин муносабатни ифода-лайди. **Азиз** — мурожаат этилаётган шахсни билдирувчи сўз билан ҳам, бундай сўзсиз ҳам қўлланади. Кейинги ҳолда, албатта, эғалик қўшимчаси билан (**азизим**) қўлланади. **Қадрон** — мурожаат этилаётган шахсни билдирувчи сўз билан ёки бундай сўзсиз ҳам, шунингдек, эғалик қўшимчаси билан ёки усиз ҳам қўллана олади. **Қадрли, қимматли** сўзлари фақат мурожаат этилаётган шахсни билдирувчи сўз билан қўлланади.

Азиз оғайним!. Аскин, дўстим, одам танийдиган бўлиб қолдим (А. Қаҳҳор). *Азизим!* Қизингизнинг бахтини бировларнинг остонасидан қидирманг (А. Қаҳҳор). «Самарқандда кўрганимизга жуда ўхшаб кетади, қадрдон», — деди Юсуф тоға (К. Икромов). *Йўлчибой!*.. *Вой қадрдоним, жигарим* (Ойбек). *Қадрли дўстлар, азиз пахтакорлар, шаҳарлик мадакорлар!* «Оқ олтин» карвони маррага етиб қолди («Совет Ўзбекистони»).

АЗОБ, АЗИЯТ, ЖАБР, ЖАФО, ОЗОР, ЗАҲМАТ, АЛАМ, ИЗТИРОБ, УҚУБАТ, СИТАМ. Руҳий ёки жисмоний қийноқ. **Азоб** кенг тушунчага эга, у руҳий ва жисмоний қийноқ маъносида ҳам, ўзга томонидан бўладиган, шунингдек, бирор нарсадан бўладиган қийноқ маъносида ҳам қўлланаверади. **Азият** асосан ёзма нутқда ва ўқимишли, катта ёшдаги кишилар нутқида қўлланади. **Жабр** сўзида белги даражаси азоб сўзидагига нисбатан кучли ва бу сўз асосан инсон томонидан бўладиган азоб маъносида қўлланади. **Жафо** мустақил сўз ҳолида нисбатан кам қўлланади. Кўпинча, **жабр** сўзи билан жуфт сўз ҳолида (**жабр-жафо**) ёки қилмоқ феъли билан бирга қўлланади. **Озор** сўзида белги даражаси азоб, **жабр** сўзларига нисбатан кучсизроқ. Бу сўз ҳам мустақил ҳолда жуда кам қўлланади. **Заҳмат** меҳнат билан боғлиқ бўлган азобни билдиради. **Алам** бу маънода кам қўлланади. **Изтироб** асосан, руҳий азоб маъносида қўлланади ва унда белги даражаси азоб сўзидагига нисбатан кучлироқ. Оддий сўзлашувда деярли қўлланмайди. **Уқубат, ситам** сўзлари яқка ҳолда жуда кам ишлатилади. **Уқубат** сўзи кўпинча азоб сўзи билан, **ситам** сўзи **жабр** сўзи билан жуфт сўз ҳолида қўлланади.

Бир томон — айрилиқ кулфати, бир томон — меҳнат машаққати, яна бир томон — очлик азоби (Ҳ. Фулом). *Кимсаной кундош азоби га бир йилча чидади-ю, охири бўлмади. Қўлида ўғилчаси Ҳошимжон билан қайтиб келди* (А. Қаҳҳор). *Онасидан ажралгандан бери кун бўйи қанча азият чекди, қанча кўз ёши тўкди* (П. Турсун). *Ундоқ бўлса, бу ерга келишидан сизга азиятдан ўзга нима хушлик бор?* (А. Қаҳҳор.) *Зулмга, жабрга*

чидай олмадим, чин сўз шу (Ойбек). Ахир бу дуолар, ривоятлар ниқобига яширинган зулмдан, жафолардан биз шўринг қурғурлар кимга дод деймиз? Кимга? (Ҳ. Ҳакимзода.) Аввалги отам эмас: сўлишибди, қуришибди, қарибди, ранглари сарғайибди. Менга етказган озор уни шу кўйга солган-да (М. Исмоилий). Бу йил колхозчилар кетмон заҳматини кўрмадилар («Қизил Ўзбекистон»). Қуллик билан яшардик, тортардик алам, Меҳнат қилган хор эди, кўрмасдик роҳат (Ғайратий). Ҳаёт ҳар қачонгидан кўра кўркам ва ёрқин эди, дунёда айрилиқ, қайғу, алам, уруш, қон, и з т и р о б, ўлим йўқ эди (Шуҳрат). Ғуломжон бу кекса дунёда жуда кам яшаган бўлса ҳам, бошидан жуда кўп у қ у б а т л а р кечирди (М. Исмоилий). Қашшоқликни, турмушдаги а з о б - у қ у б а т л а р н и шу вақтгача ота-бободан мерос ёки соддача кўргулик деб ўйлар эди (Ойбек). Зиндондаги ширин-шарбатдан очликдаги с и т а м, ғурбат яхши эмасми? (Ҳ. Ҳакимзода.) Тушди сени деб бошимга жабру с и т а м ҳадсиз азоб (Ҳ. Ҳакимзода).

АЗОБЛИ, ЖАФОЛИ, УҚУБАТЛИ, ЗАҲМАТЛИ, АЛАМЛИ, ИЗТИРОБЛИ, АЧЧИҚ, СИТАМЛИ. Руҳий ёки жисмоний қийнайдиган, азобдан (аламдан) иборат. Буларнинг азобли сўзидан бошқаси оддий сўзлашувда жуда кам қўлланади. Нозик маъно фарқлари уларнинг ўзак қисмидан келиб чиқади.

Нусратулла кейинги вақтларда бу а з о б л и ўйлардан вақтинча бўлса ҳам қутулишининг бирдан-бир йўлини топиб олган (А. Мухтор). Шоир ўзбек халқининг тарихий кишилари образини, бой ва гўзал табиатини, жафони ўтмишини, бугунги фаровон турмушини тасвирлайди («Қизил Ўзбекистон»). У қ у б а т л и оғир меҳнатнинг кўпгина касблари бизга керак бўлмай қолганига кўп вақт бўлди («Қизил Ўзбекистон»). Капитализм давридаги оғир, з а ҳ м а т л и меҳнат социализм даврида роҳат-фароғат манбаи бўлиб қолди («Қизил Ўзбекистон»). Шерикларимиз ҳам уруш вақтининг а л а м л и кунларини ўйлабми, жим қолишди (Ойдин). Узоқ ва и з т и р о б л и айрилиқда жафо чека-чека севгилиси ёнига олам гўла қувонч билан қайтган шўрлик ошиқ ёрни вафосизликда, ғаним ҳасмида кўриб қандай ҳолатга тушса, юраги қанчалик қон бўлиб эзилса, Ғуломжон ҳам ҳозир шундай ҳолатда эди (М. Исмоилий). Оқди шундай кўз ёш селларим, Утди шундай а ч ч и қ йилларим (Ғайратий. Она-бола ўз ҳасратлари, а ч ч и қ нолалари билан қолди (М. Исмоилий). Севгининг ширин онлари, ширин ҳаловати сингари, с и т а м л и алами, шафқатсиз кулфаги ҳам бўлади (М. Жўра).

АЙБ, ГУНОҲ, ЖИНОЯТ, ЁЗИҚ. Расм-одат нормаларига, қонун-қоидага қарама-қарши хатти-ҳаракат. **Гуноҳ** маънони айб сўзига нисбатан кучли оттенкада ифодалайди. **Жиноят** қонун-қоидага хилоф хатти-ҳаракат маъносида қўлланади. **Ёзиқ** эскирган.

У Ойқизнинг ёнига келди-да, айбига иқрор бўлган гуноҳ-

көрдөк маъюслик билан гапирди (Ш. Рашидов). Бўлиснинг Раззоқ ўз сўзида баён қилган уч айби актда ўнлаб, юзлаб далиллар билан исботланган (Х. Ғулом). Бир бечорага туҳмат қилишса-ю, била туриб, кўра туриб жим ўтирсанг, гуноҳ бўлмайдими? (М. Исмоилий.) Бундай ишни кечиктириш жиноят (Ш. Рашидов). Ёзиғими э худо берган беш-олти мол бўлса, олсин-қўйсин-да (П Турсун).

АЙБДОР, АЙБЛИ, ГУНОҲКОР. Айбли иш (гуноҳ иш) қилган, айби (гуноҳи) бор.

Бу мажлиснинг қаҳрамони бўлган комсомолеу Ҳасан айбдордай ерга қараб ўтирган бўлса ҳам, ўз кўнглида нимага ўтганини ҳеч кимга билдирмасликка уринмоқда эди (С. Айний). Чолнинг юрак яраларини очишда ўзини айбли санаган Йўлчининг кўкраги оғир туйғулар билан тўлди (Ойбек). Жавоб бериб кўрчи, номард табиат, Бунчалик ўзгални нечун яратдинг?! Узинг гуноҳкорсан, осийсан беҳад, Нечун яратдинг-у ўтларга отдинг? (Х. Олимжон.)

АЙБСИЗ, ГУНОҲСИЗ, БЕГУНОҲ. Айби (гуноҳи) йўқ, айбли (гуноҳли) иш қилмаган.

Кечаси эшиги тасодифан очиқ қолгани учун партизанлар билан алоқада айбланиб отилган айбсиз чолнинг мазорини... кўрсатдилар (Ойбек). Юртнинг ободлиги гуноҳсиз қипчоқнинг қизил қонига қараб қолган бўлса — майли, ўлдирсинлар! (А. Қодирий.) Бу икки бегуноҳнинг қамалишларига ҳам ўша ярамас сабаб бўлди (А Қодирий.)

АЙЁР, МУҒОМБИР, ҲИЙЛАГАР, ҚУВ, УСТОМОН, МАККОР, ДОҒУЛИ, МУЛТОНИ, ҚИЛВИР(И), ШАЙТОН, ТУЛКИ, ТУЛЛАК, ҚИРРИҚ, ХИРПА, МАСТОН. Алдаб, чалғитиб, ҳар қандай ишни ўз фойдасига ҳал қиладиган, макр-ҳийлага уста. **Айёр, қув, муғомбир** сўзлари одамга ва айрим бошқа жониворларга нисбатан ҳам қўллана олади. Қолганлари эса бу маънода фақат одамга нисбатан қўлланади. **Устомон, ҳийлагар** сўзларининг маъноси унинг ўзагидан англашилиб туради. **Муғомбир** сўзида белги даражаси айёр сўзидагига нисбатан бир оз кучсиз. **Қув** сўзида белги даражаси кучлироқ. **Доғули, мўлтони, қилвир(и), маккор** сўзларида ҳам белги даражаси кучли, лекин бу сўзлар нисбатан кам қўлланади. **Шайтон, тулки, туллак, қирриқ, хирпа** сўзлари «иш кўрган айёр» маъносида қўлланади. **Мастон** сўзи фольклор асарларида ва айрим шеваларда учрайди.

Тулкини алдаб соғурлар, Турфа айёрдир тўрам («Муштум»). **Миракаримбой** илоннинг ёғини ялаган одам: **ҳамма бойлар каби айёр, муғомбир, пухта-пишиқ** (Ойбек). **Бир эртақда тулки ҳийлагар** одамнинг қилмишларини кўриб айёрликдан воз кечиб юборарди («Муштум»). **Биз худди бекдек сезгир, қув бўлишимиз керак...** (Х. Ғулом). **Тавба, бундай устомонни кўрган эмасман** (Ойбек). **Душманнинг маккорова** қўрқинчили

ниятини ойнодай равшан кўрсатган харитадан кўрсиниб бошини олди (Ойбек). Бунақа доғуллилар ишни бошлаб юради (Саид Аҳмад). Аввали шуки, ҳеч кимим йўқ, ёлғиз бошим дегандир, шум укаси, илоннинг ёғини еган мўлтонни онаси борлигини яширгандир (А. Қаҳҳор). Ҳа-ҳа, жуда қилвирсан, илоннинг ёғини егансан (Яшин). Яна у Мирзакаримбой хонадонига бошлиқ бўлиб кеккайсин... бойликнинг нишабини ўз томонига тўғриласин!.. У жуда шайтон хотин (Ойбек). Чол соқолини тимискилаб: «Эҳтиёт бўлинг у [Кўқонбой] жуда тулки одам, катгароқ шикаст етказмасин»,— деди (Мирмуҳсин). Ўзи ҳам иш кўрган туллак эмасми, энди бу оғир ҳолатдан усталик билан чиқиб олиш йўлларига ёпишади (А. Қодирий). Ҳайдаров эса раҳбар кишиларга хос фазилатлардан тамоман маҳрум, қирриқ киши («Таниш башаралар»). Ернинг тагида илон қимирласа биламан! Биласизми, ўша эски, хирпа Боймат бунинг ҳам чорасини аллақачон топиб қўйган! (Яшин.) Эрдан айёр, хотиндан кўп мастонни. Сирингни ёлғизим асло билдирма («Равшан»).

АЙЁРОНА, МУҒОМБИРОНА, МАККОРОНА. Айёрларга хос, айёрлик билан: Улуғвор гавдали, серсоқол, кўзойнак остидан айёрона кулиб қаровчи бир киши сўз олди (Ойбек). Муса муғомбирона кулди-да Элмуроднинг елкасига уриб қўйди (П. Турсун). Мастура кўзларини маккорона ўйнатиб жавоб берди (Ойбек).

АЙИРБОШЛАМОҚ, АЙИРБОШ ҚИЛМОҚ, АЛМАШМОҚ, АЛМАШТИРМОҚ, АЛИШМОҚ. Бошма-бошига ёки бирор шарт билан бирор нарсага олиш ҳисобига ўзиникини бермоқ. Айирбошламоқ, айирбош қилмоқ асосан, конкрет нарса-предметларни алишиш маъносида қўлланади. Қолганлари конкрет ва мавҳум нарсаларга нисбатан қўллана олади. Алмаштирмоқ кам учрайди.

Сотишга ва айирбошлашга ярайдиган нарсалар ҳам соб бўлди (П. Турсун). Муҳаббат севгини, орномусни товламаччи бир савдогарга сотди, виждонни латта-луттага айирбош қилди (Н. Сафаров). [Моҳира ойим] Олдирган кийимлик Хушрўйга ёқмаса, дарров ярамаганини айтиб, алмаштириб беришга дадасини мажбур этар ва кўнглидагини ҳосил қилиб тинчир эди (А. Қодирий). Чин дўстдан айрилма, алмашма зарга... (О. Холдор). Алишмам якка холингни (Қўшиқ).

АЙИРМОҚ, АЖРАТМОҚ, ЖУДО ҚИЛМОҚ, МАҲРУМ ҚИЛМОҚ. Бировни яқин кишисидан, нарсасидан узоқлаштирмоқ, эга бўлган нарсасини йўқ қилмоқ. Ажратмоқ бу маънода кам қўлланади. Жудо қилмоқ, асосан, оилавий ёки дўстлик муносабатидаги кишисидан, уй, ватан кабилардан айириш маъносида қўлланади ва унда, асосан, узоқлаштириш билан айириш назарда тутилади. Маҳрум қилмоқ эга бўлган нарса-предметдан айириш маъносида қўлланади.

Куш эдим, қанотимни қайирдилар, гул эдим, булбулимдан айирдилар (Х. Ҳакимзода). Икки ёрни бир-биридан ажратувчи бу фалакнинг гардиши эмас, ота-онанинг орзуси (А. Қодирий). «Хафа бўлма, болам,— деди ўша қақилдоқ хогин [Умидага],— ўгай аканг қилмишларидан хабардормиз. Сени биздин, бизни сендан жудо қилди (Мирмуҳсин). Мурод худди:

— *Кўрдингизми, ўрганмаганлар! Бу кишини ишлаш қуқуқидан маҳрум қилишга ҳаддим сиғмайди (А. Қаҳҳор).*

АЙЛАНАЙ, АЙЛАНСИН, УРГИЛАЙ, УРГИЛСИН, ГИРГИТОН, ҚОҚИНДИҚ, САДАҚА. Бу сўзлар эркалаш-суйиш ва илтимос, ялиниш муржаатини билдиради. **Айланай** ва **ўргилай** мамнунлик, хурсандлик ифодаси учун ҳам қўлланади.

Ленин йўли нурли йўл. Айланай қуёшимдан (Қўшиқдан). Вой, Тўлажонимдан айланай! Вой, шундай чиройли шеърлар ёзган ўғилжонимдан ўргилай! (М. Исмоилий.) Каримча ҳам колхозчиларнинг Келтирарди ошу-нонини — Қувонарди кампир онаси, Ургилай деб, қоқиб жонини (Уйғун). Вой онагинанг ўргилсин, Норқўзи таърифлагандан ҳам сулув экансан! Вой бўйларингдан онагинанг иргиттон! (Ҳ. Ғулом.) Бориб кела қол, иргиттон (М. Исмоилий). Вой, катта қиз бўлиб қопсанку, қоқиндиқ... (Яшин).

АЙЛАНИШМОҚ, ИЛАКИШМОҚ, ОСИЛМОҚ. Бирор кимсанинг илнжидида юрмоқ. **Илакишмоқ, осилмоқ** салбий бўёққа эга. **Осилмоқ** кўпроқ оддий сўзлашувда учрайди.

Унинг [Шарофатнинг] назарида бу тахминлардан ҳақиқатга яқинроғи Сидиқжоннинг «шу жувон ўлғур» Канизакка айланашиб ё қолганлиги эди (А. Қаҳҳор). «Тиш солдириш баҳонаси билан [Ҳакимжон] бир жувонга илакишиб қолди»,— деди Зумрад («Ўзбекистон маданияти»). Зулайҳо, очигини айтишим керак. Менда кўнгли бўлса, Давронни «нари тур» десин. Кейин бу Ашур ҳам менга ҳадеб осилавермайди (П. Қодиров).

АЙЛАНМОҚ, САЙР ЭТМОҚ, КЕЗМОҚ. Томоша, ҳордиқ учун кезмоқ. **Сайр этмоқ** кўпроқ бадиний услубга хос.

Бас, юринг, ҳавода айланамиз... Джон Коттон, маъмур ва хотини дарахтларга, гулларга, хийбонларга, булутларга томоша қила-қила секин-секин пастга тушиб сайр эта кетдилар (Ойбек). Сен ҳеч келмадинг, дардим сезмадинг. Чаманлар ичра Бирга кезмадинг (Ойбек).

АЙНИ, АВЖИ, РОСА, ЖУДА, ЭНГ. Бу сўзлар ҳаракат-ҳолат, нарса-ҳодиса даражасининг мукаммал моментини билдиради. **Авжи, айна** мукаммалликнинг нормал ҳолатига нисбатан ҳам, ундан юқори ҳолатига нисбатан ҳам қўллана олади. **Роса, жуда, энг** сўзлари мукаммалликни кучайтириб ифодалашда қўлланади.

Айни ёз палласи бўлгани учун, ҳароратнинг зўридан ҳамма жон териға ботган (Ж. Абдуллахонов). Баҳор кечикиб кетди, ер авжи тобига келиб, чигит экамиз деб турилганда устма-уст ёгин-

гарчилик бўлди («Қизил Ўзбекистон»). Бу ўртоғим немисча билар экан, ҳозир жуда мавриди келганга ўншаб қолди (А. Қаҳҳор). Энг гуллаган ёшлик чоғимда, Сен очилдинг кўнғил боғимда (Ҳ. Олимжон).

АЙНИМОҚ, БУЗИЛМОҚ. 1. Соф (нормал) ҳолатини, истеъ-
молга яроқлилигини йўқотмоқ, истеъмолга яроқлилиги ёмонлаш-
моқ. **Айнимоқ** истеъмолга лаёқат даражаси бир оз ёмонлашган
ҳолат учун ҳам, бутунлай лаёқатсиз ҳолат учун ҳам қўллана олади.
Бузилмоқ, асосан, истеъмолга яроқсиз ҳолга келганликни ифода-
лайди, лекин шу маънода ҳам **айнимоқ** сўзига нисбатан кам қўлла-
нади. Яроқсизлик даражаси бошқа воситалар ёрдамида аниқ ифо-
даланаверади: сал айнибди, айниб кетибди каби.

*Йўқ,— деди онаси,— чой айниб қолади, келишгандан кейин
дамларсан (Ойдин). «Дарҳақиқат, ачиган қатиқ,— деди Камол-
хонов ва яна ялаб кўрди,— йўқ, бузилган қаймоқдир»
(А. Қаҳҳор).*

2. Хулқ-атвори, бирор вазифа, ишдаги хатти-ҳаракати ёмон
(салбий) томонга ўзгармоқ. **Айнимоқ** хулқ-атвор ёки бирор иш-
вазифада ижобий фазилатнинг йўқолишини ифодалай олади. Бун-
да салбий томонга ўзгариш жуда сезиларсиз даражада ёки кучли
даражада бўлиши мумкин. **Бузилмоқ** асосан хулқ-атвордаги ёмон
томонга ўзгаришни ифодалайди ва бунда салбий ўзгариш сези-
ларли, кучли даражада бўлади.

*Вақтида Сиз билан фахрланганмиз. Аммо кейинги йилларда
айниб қолдингиз, димоғингиз кўтарилиб кетди... (Уйғун).
Суяр ёринг айниган бўлса, Колхозчилар тарбия қилар, Кўпчи-
ликнинг сўзи, юзи билан Ўз айбини тушунар, билар (Уйғун). Бир
қаричликдан дуторни севаман. Бир қўшни келинчақдан ўргангач
эдим. «Кўп чалаверма, бузилиб кетасан»,— дерди онам
боёқиш, айтгани келди. Лекин айб дуторда эмас (Ойбек). «Шош-
ма, Нури,— сабрсизланиб шивирлади онаси, Гулнорни Йўлчига
беришса бўлмасмикан? Бари бир иккови ўйнашиб қўйипти. Расми,
қиз бузилса, уни ўз ўйнашига беришади» (Ойбек).*

АЙНИҚСА, ХУСУСАН, АЛАЛХУСУС. Бошқаларига нис-
батан (бу сўзлар ўзаро бирор жиҳатдан муносабати бўлган нарса-
ҳодисалардан бирини ажратиб, шунисини таъкидлаб кўрсатади.
Хусусан оддий сўзлашувда нисбатан кам қўлланади. **Айниқса** сў-
зида ажратиш, таъкид кучлироқ бўлади. **Алалхусус** эскирган,
китобий.

*[Йўлчи] Ерматни, айниқса Гулсумбибини ўйлаб, уларга ачин-
ди (Ойбек). Хусусан тонлар гўзал бўлади бу паллада... (Ҳ. Гу-
лом). ...биласан, хотин аҳли молга ўч бўлади, алалхусус сан-
диқдаги молни ер-кўкка ишонмайди (Ойбек).*

АЙРИЛИҚ, ЖУДОЛИК, ҲИЖРОН, ҲАЖР, ФИРОҚ.
Айрилиш натижасида учраша олмайдиган, кўриша олмайдиган
ҳолат (севги-муҳаббат ёки бошқа муносабат билан боғланган шахс-

лар ҳақида). **Жудолик** маънони кучлироқ оттенкада ифодалайди, бунда айрилиқли ҳолат масофа ва вақт жиҳатидан узоқ бўлади. **Ҳижрон, ҳажр, фироқ** китобий.

Узоқ изтиробли айрилиқда жафо чека-чека севгилиси ёнига олам тўла қувонч билан қайтган шўрлик ошиқ ёрени вафосизликда, ганим хасмида кўриб қандай ҳолатга тушса... Ғуломжон ҳам ҳозир шундай ҳолатда эди (М. Исмоилий). Кўз олдида жудолик аламига чидаёлмай бетоб бўлиб қолган аяси келар, сени шу ниятда боқувдимми, деб таъна қилаётгандай бўлар эди (С. Зуннуова). Узоқ муддатли ҳижрон кунларидан кейинги висол соатлари қандай яхши, қандай лаззатли (Саид Аҳмад). Агар Ҳаётнинг тилини қизлик ибоси боғлаб қўйган бўлмаса... ҳажр ўтида куйиб-ёнганларини, соғиниб-саргайганларини айтиб берар эди. (М. Исмоилий). Бир ой ўн кундан буён фироқ ўтида қовриламан. Қанотим йўқки, бойнинг зиндонидан чиқиб, ёнингизга борсам... (Ойбек).

АЙРИЛМОҚ, АҲРА(Л)МОҚ. Муносабатни узоқ, алоҳида (мустақил) бўлмоқ.

Номуси, орияти бор йигитлар Ёри деб туққанидан айриларми («Муштум»). Тўдadan ажрасанг, тўрга тушасан (Мақол). Элмурод кўнилида: «Сиз ичи қоралардан тезроқ ажралиб кетганимиз маъқул!» деган фикр билан уларнинг юзларига жиддий қаради (П. Турсун).

АЙТАРЛИ, УНЧАЛИК, УНЧА. Айтадиган даражада, айтса бўладиган даражада. Бу сўзлар қатнашган гапнинг кесими ҳамма вақт бўлишсиз формада бўлади ва белгининг айтадиган (айтса бўладиган) даражада эмаслиги ифодаланади:

Агроном билан улар орасида айтарли англашилмовчилик туғилмаса ҳам, бироқ яноқ жойнинг жўяги устида бир оз жанжал бўлиб кечади (А Қодирий). Гапунчалик кулгили бўлмаса ҳам, кўпчилик гуриллаб кулиб юборди (П. Турсун). Кунунча совуқ эмас, лекин осмонни қоп-қора булутлар қоплаган.. (П. Турсун).

АЙТГАНДАЙ, АЙТМОҚЧИ, АЙТГАНЧА, ДАРВОҚЕ, РОСТДАН, ҲА Айтилаётган гап сўзловчининг ёдига келиб қолган гап эканини бидиради.

Айтгандай, мен сизга кўрсатган қопчиқни ечиш олдида қози сандиқдан олиб чиқиб кетди (Ҳ. Ҳакимзода). «Айтмоқчи,— деди Тешабой бирдан жонланиб.— Ғуломжорини тушира қолсангиз қсгай бўлади» (М. Исмоилий). Дарвоқе, қишлоқ ҳаётида катта ўзгаришлар қилишга пайт келмадими? (П. Турсун.) Ростдан, бугун Саккизинчи Март-а, жой берсаммикин?! («Муштум».) Эртасига от оғриб қолса бўладими! Ҳа, домлага нима дедим? (Ойбек.) Колхоз мукофот берди. Ҳа, айтгандай, райондан ҳар қайсимиизга бир кўйлақликдан атлас юборишди (А. Қаҳҳор).

АЙТИШМОҚ, ЖАНЖАЛЛАШМОҚ, КОЙИШМОҚ, МОЖАРОЛАШМОҚ, УРИШМОҚ, ФИЖИЛЛАШМОҚ, ҚИЗАРИШМОҚ, ТИКЛАШМОҚ, ОЛИШМОҚ, СЎКИШМОҚ. Бир-бирига танбех, койиш билдирувчи сўзлар айтмоқ, сан-манга бормоқ. **Айтишмоқ** сўзида (айтишишда) жанжал, можаронинг даражаси ҳар хил (кучсиз ёки кучли) бўлиши мумкин. Шунингдек, **айтишмоқ** сўзи койиш, ҳақорат содир бўлган ҳолатда ҳам, содир бўлмаган ҳолатда ҳам қўлланаверади. **Жанжаллашмоқ, можаролашмоқ** сўзларининг маъносидаги нозик фарқ уларнинг ўзагидан келиб чиқади. **Койишмоқ** кам қўлланади ва бунда ҳақоратли, койиш сўзлари ишлатилган бўлади. **Уришмоқ, олишмоқ, тиклашмоқ** сўзларида «сан-манга бориш» кучли даражада бўлади. **Фижиллашмоқ** кўпроқ оғзаки нутққа хос. **Қизаришмоқ** кам қўлланади. **Сўкишмоқ** асосан ҳақоратли, беадаб сўзлар билан айтишиш маъносида қўлланади.

Уртароқда айтишиб ўтирган икки бола тўсатдан бир-бири билан муштлаша кетди... (Ҳ. Фулом). Мирзакаримбой... ўйлаб қолди: «Бегона қурсин, сўзга қулоқ осмайди, унча бер, мунча бер деб жанжаллашадди» (Ойбек). Бир кун можаролашиб турганимизда бу киши келиб қолдилар (Ҳ. Нуъмон). Кумуш яна тинчий олмади: «Бизнинг уришиб қолишимиз учун Карим Сандиқчининг ҳам даҳли бор!» — деди (А. Қодирий). «Чол ўлмагур билан жиндай фиклашди-да, нима бўларди...» — деди кампир (Ойбек). У одамларнинг кийим-бошига қараб, дурустроқ пул чиқадиган бўлса, ётқизар, камбағал қашшоқлар билан битанга, ярим танга устида фиклашиб ўтиришни истамас эди (П. Турсун). Икковининг ҳам тори таранг, сал нарсага қизаришиб қолади. («Муштум»). Исломхўжа Шерназарбой билан қизаришиб олди (Ж. Шарипов). Аниқ таклифинг, реал таялбинг бўлмагандан кейин, олишишининг фойдаси йўқ (А. Мухтор). «Нега кетказишди?» — деб сўрасам.— Мудир билан уришиб қолувдим,— дейди...— Энди, тоғажон, охирги илтимосим. Шундай ишга ўтказиб қўйингки, ўша мен билан сўкишиган мудир ҳар кўрғанида уялиб юрсин (Оқилжон Ҳусанов).

АЙТМАСЛИК, ЯШИРМОҚ, БЕКИТМОҚ. Сир тутмоқ, пинҳон сақламоқ.

Лекин воқеани айтмасликнинг иложи йўқ эди (Ойбек). «Аллақайёққа бориб, ҳозир келдингиз-ку. Нега яширасиз?» — деди Гулнор (Ойбек). Қудрат Меҳридан бекитиш иложини тополмади ва воқеани айта қолди (Ҳ. Назир).

АЙТМОҚ I, БАЁН ҚИЛМОҚ, ИЗҲОР ЭТМОҚ, БИЛДИРМОҚ. Фикр-мақсадни оғзаки ифода этмоқ. **Айтмоқ** кенг тушунчага эга. У шу синонимик қатордаги ҳар бир сўз ўрнида қўллана олади. **Баён қилмоқ** кўпроқ китобий услубга хос. Бу сўз бир-икки сўз билан айтиладиган фикр-мулоҳазани эмас, балки каттароқ воқеа-ҳодисаларни айтиб бериш (ифода этиш) маъносида қўллана-

ди. **Изҳор этмоқ** ҳам кўпроқ китобий услубга хос бўлиб, сўзловчининг ўз кечинмаларини, кўнглидаги гапларини айтиш маъносини билдиради. **Билдирмоқ** бу маънода маълум бирикмалар доирасидагина қўлланади.

«**Чавоғлаувчини айтмадимид?**» — «Тил бўлса айтадида», — деди **Раҳмат** (А. Қодирий). Қалбимдан сўрадим: «**Мени баъзилар — Хуш кўрмас, сабабин сен баён қилчид?**» (М. Бобоев). Чиндан ҳам муҳаббат шумидейдиларки, одатда, севишганлар ўз кўнгиллари тил билан **изҳор этмайдилар**, имошиора ва баъзан қочириқ гаплар жуда яхши восита эмиш (**Шуҳрат**)... **Жаббор Ҳакимов**, **Малик Файзуллаев** каби... студентлар **Сирдарё** область **хўжаликлари**га бориб меҳнат қилиш истагини **билдиришди** («**Ёш ленинчи**»).

АЙТМОҚ II, ТАКЛИФ ҚИЛМОҚ, ЧАҚИРМОҚ, ЧОРЛАМОҚ. Келиш, иштирок этиш, ташриф буюришни илтимос қилиб мурожаат этмоқ. **Айтмоқ, таклиф қилмоқ** бирор йиғин, маърака ва ш. к. га ташриф буюришни илтимос қилиб илгаридан мурожаат этиб қўйиш, шунингдек, бундай йиғин, зиёфат кабилар давом этаётган вақтнинг ўзида бўладиган таклиф мурожаати маъносида ҳам қўллана олади. **Чорламоқ** бу маънода диалектал сўз. **Чақирмоқ** кўпроқ оддий сўзлашувга хос. **Чақирмоқ, чорламоқ**, асосан, йиғин, зиёфат кабиларга олдиндан бўладиган илтимос мурожаатини билдириш учун қўлланади.

Мен сизни айтгани чиққан эдим (**Яшин**). **Тўйга келин томенидан эликка яқин, куёв томонидан саккиз киши айтилган экан, иккала томондан ҳаммаси бўлиб ўн бир киши келибди** (А. Қаҳҳор). **Адолат шу куни кечгача маҳалла айланиб, хотинларни жума куни бўладиган зиёфатга таклиф қилиб чиқди** (С. Зуннунова). **Азим бойвачча ҳар жума боғига меҳмон чақиради** (Саид Аҳмад). **Қурбон ота кўзига бўйроқ кўрмонинг ҳар бир одамни ишга солиб, ҳашарга чақириб, ёзги бинонинг олди ва атрофига тулар эжди, катта-кичик супалар қилди** (А. Қаҳҳор). **Йиғлашинга канизлар беқарорди(р), Юринг, сизни ой бувишим чорлайди** («**Эрали ва Шерали**»). **Ширин суҳбатингизга ташна бўлганимдан чорлаган эдим** (Ойбек).

АЙТМОҚ III, ОЛМОҚ. Ижро этмоқ (ашула ҳақида). **Олмоқ** оддий сўзлашувга хос ва у куйни ижро этишга нисбатан ҳам қўлланади.

Али бор овози ила ҳамма ҳунарини ишлатиб, ғазал тугагунча ашулани айтиб борди (А. Қодирий). **Зеби «Отмагай тонг»ни жуда оларкан** (Саид Аҳмад). **Келин-куёв тушган машина клубга яқинлашганда созандалар «Хоразм лазгиси»нинг авжини қайта-қайта олар**, **Сорахон моҳир раққосалардай сийнасини титратиб, қайроқ тортарди** (Ҳ. Фулом).

АКА, ОҒА. 1. Туғишган болаларнинг қаторида ёш жиҳатдан

катта бўлган ўғил (ёши кичигига нисбатан). Бу маънода оға — диалектал сўз.

А к а с и н и н г дарагини эшитиб юзига табассум ёйилган Унсун ялт этиб Гулнорга қаради (Ойбек). Анварнинг бу ҳолати балки оила бахтсизлигидан, ота-она бағрида яйрамаганликдан туғилгандир десак, унинг икки оғ а с и бундай эмас эдилар (А. Қодирий).

2. Ёш жиҳатдан катта эр кишига ҳурмат билан мурожаатда қўлланади. Бу маънода ҳам оддий сўзлашувда асосан ака қўлланади.

«Бизни кечирасиз, бек а к а! — деб Раҳмат узр айтди. — Вақтсиз келиб, сизни тинчсизладик». Отабек уларга юқоридан жой кўрсатар экан, ёқимли бир вазиятда: «Тинчсизламадинлар, билъакс, қувонтирдингизлар», — деди (А. Қодирий). Йўқ, оғ а л а р, темирни қизиғида сўқиб қолиш керак! (А. Қодирий.)

АКС, ТЕСКАРИ, ҚАРШИ, ҚАРАМА-ҚАРШИ, ЗИД, ЧАППА. Бирор жиҳатдан бир-бирини инкор этадиган, бир-бирига тўғри келмайдиган ҳолатли. **Чаппа** кўпроқ диалектал характерга эга. **Қарши, қарама-қарши, зид** ўз хусусияти билан бир-бирига жуда яқин туради. **Зид** адабий нутқда кўпроқ қўлланади. **Акс** асосан қаратқич келишигидаги сўз билан қўлланади. **Тескари, қарши, қарама-қарши, зид** қаратқич ёки жўналиш келишигидаги сўзлар билан қўллана олади.

Йўғ-е, ...Бўлис бунинг а к с и н и айтган эди-ку (Ҳ. Фулом). Сен уларнинг т е с к а р и с и (Ибохон). У [Сидиқжон] ҳозир жуваннинг ҳукмида бўлиб, унинг хоҳишига қ а р ш и ҳеч нарса деёлмас эди. — Нима десангиз шу-да, қоламиз, — деди (А. Қаҳҳор). Демак, бу қ а р а м а-қ а р ш и икки фикрнинг қайси бири тўғри эканини фақат тажриба қилиб билиш мумкин (А. Қаҳҳор). Бизнинг тузумимиз, ахлоқимиз, қонунчилигимиз, капиталистик тузум, унинг чиркин ахлоқи ва ёвуз қонунларига мутлақо з и д д и р («Қизил Ўзбекистон»). Лекин у бугунги оддий кийимида Хидир берган баҳонинг ч а п п а с и бўлиб чиқди (Б. Кербобоев).

АКТЁР, АРТИСТ. Спектакль ва кинофильмларда роль ўйновчи. **Актёр** ана шу хизматни касб қилиб олган шахсни билдиради. **Артист** — кенгроқ тушунчага эга бўлиб, актёр маъносида ҳам кўп қўлланади (айниқса, оғзаки нутқда).

Ҳамза номидаги академик театр коллективи ўз спектакллари-нинг ҳам мазмун, ҳам бадиий жиҳатдан юксаклиги, а к т ё р л а р н и н г маҳорати билан Москва томошабинини қувонтирди («Қизил Ўзбекистон»). Узук детали Мансур, Навоий, Абулмалик ва Турдибой образларини яратган а р т и с т л а р учун ҳам катта материал берди («Шарқ юлдузи»).

АКТИВ, ФАОЛ, Фаолият, ишчанлик кўрсатувчи. Бу сўзлар предметнинг ва кўпинча ҳаракатнинг белгисини кўрсатиб келади. *Коммунизм қурилишининг а к т и в иштирокчилари. Фарғона область комсомол ташкилотлари босмачиликка қарши а й н и қ с а а к-*

т и в курашдилар (А. Раҳмат). Мана шу қора бола катталарга ёрдам берди, пол ҳайдади, орамизда яшириниб юрган колхоз душманни фош қилишда ф о л иштирок этди (А. Тоғмуротов).

АКТИВЛАШМОҚ, ФАОЛЛАШМОҚ. Ишчанлик, активлик даражасини, фаолиятини оширмоқ. **Активлашмоқ** киши ва жонли-жонсиз нарсаларнинг ҳаракатига нисбатан қўллана олади. **Фаоллашмоқ** жуда кам, шунда ҳам инсон ҳаракатига нисбатан қўлланади.

Партиямизнинг XX ва XXI съездларидан кейин мамлакатда ғоявий ҳаёт анча а к т и в л а ш д и («Қизил Ўзбекистон»). Иккинчидан, чоллар кутилмаган даражада а к т и в л а ш и б кетдилар (И. Раҳим). Бўлим район Совети депутатлари ва доимий комиссиялар ишларининг ф о л л а ш и ш и г а айниқса катта эътибор бермоқда («Қизил Ўзбекистон»).

АКТУАЛ, ҲАЕТИЙ. Бажарилиши шу куннинг талаби нуқтан назардан зарурий бўлган; ҳаёт-фаолиятда энг асосий бўлган.

Институт коллективи олиб бораётган илмий ишларнинг барчаси ҳам моҳият эътибори билан жуда муҳим ва а к т у а л д и р («Ўзбекистон маданияти»). Уруш ва тинчлик проблемаси замонамизнинг энг муҳим ва ҳ а ё т и й проблемасидир («Қизил Ўзбекистон»). Форумда бутун дунё жамоатчилигини қизиқтираётган жуда кўп ҳ а ё т и й масалалар муҳокама қилинди («Совет Ўзбекистони»).

АЛАЙ-БАЛАЙ, У-БУ, ФИНГ-ПИНГ, ФИРИНГ-ПИРИНГ. Бирор гап-сўз.

А л а й - б а л а й десам, тутиб олиб уриш ҳам таъбида бор (Ҳ. Шамс). Шундоқ бўлгандан кейин, майли, хурсандчилигини қилсин. *У-б у* дейдиган одамнинг оғзига уриш керак. Ким нима деса, мен ҳамма вақт оғзига ураман (А. Қаҳҳор). Агар шу топда *ф и н г - п и н г* десам, ўзим зарар кўраман (Ҳ. Ҳакимзода). Ғулом ака серхархаша хотинининг *ф и р и н г - п и р и н г* и г а ўрганиб қолганидан унча-мунчасини терисига сиғдирмайди (Ж. Абдуллаҳонов). Пулсизга *ф и р и н г - п и р и н г*, пулликка ҳиринг-ҳиринг («Муштум»).

АЛАМ, ДАРД. Жисмоний ёки руҳий азоб. **Алам** — ташқи тэъсир, ташқи зарбдан бўладиган жисмоний азоб, касалликдан бўладиган жисмоний азоб, шунингдек, руҳий азоб маъносини ифода-далай олади. **Дард** сўзи руҳий азоб ва касалликдан бўладиган азоб маъносида қўллана олади.

Комил калтак а л а м и д а н ҳўнг-ҳўнг йиғлаётган боладан яна сўради (Ҳ. Ғулом). *Биз у вақтларда севи* нима, севиш, севилиш нима — буларнинг д а р д в а а л а м и, ...нималигини ҳам билмас эдик. *Баденимда пайдо бўлган жон ачитувчи а л а м г а* қарамасдан мен ҳам ўзимни кулгидан тутга олмадим (С. Айний). *О, элдан-элларга учган элчи қуш, Шунчалар дард борми кичик дилингда!* (Шухрат.)

АЛАНГА. ЕЛҚИН. Ут (олов)нинг ҳавога кўтарилувчи ва ёруғлик тарқатувчи қисми.

Шам алангаси ҳар томондан эсиб турган шабадада тебрана-нар эди (А. Қаҳҳор). Шох ўтиннинг ўчоқни тўлдириб ловуллаётган елқини қорайган кўчага шуъла сочмоқда (П. Турсун).

АЛБАТТА, ШУБҲАСИЗ, МУҚАРРАР, СЎЗСИЗ, АНИҚ, ТАЙИН, ШАКСИЗ, БЕШАК, БЕГУМОН. Фикрнинг чинлигини, бирор нарса-ҳодисага шубҳасиз ишончни ифодалайди. Муқаррар, шаксиз, бешак, бегумон кўпроқ ёзма нутққа хос. Шаксиз, бешак, бегумон, тайин кам учрайди. Албатта, шубҳасиз, муқаррар сўзлари гапнинг боши, ўртаси ёки охирида қўлланиши мумкин. Сўзсиз ўзи боғланган гап бўлагидан олдин келади.

Бола ўсади, улғаяди, яшаётган муҳити, олаётган тарбияси унга албатта таъсир этади («Уқитувчилар газетаси»). Унинг [Элмуроднинг] хаёлидан бирин-кетин ўтаётган фикрлар оқимидан гувиллаётган мияси чарчаб курсига ўтирди. «Нега бундай бўлди? Тожибой билан Гулсум ўртасида шубҳасиз бир гап ўтган» (П. Турсун). Ҳар икки томоннинг ишини кўрган одам муқаррар: «Булар ким тез қазирга ўйнашган-ов!»— деб ўйлайди (М. Исмоилий). Студия талабалари уни [Маннон Уйғурни] севар, ҳар бир гапига эътибор бериб қулоқ солар, айтганини сўзсиз бажарар эдилар (Ҳ. Носирова). Бу шамолдан кейин қор ёғими аниқ (Х. Сеитов). Зўрга дучор бўлган тайин ўлади, Аждаҳо ҳам Шакарбекдан сўради («Ширин билан Шакар»). Яшар экан модда ва ҳаёт. Шаксиз мен ҳам доим барҳаёт (Уйғун). «Иморат жуда пишиқ.— деди уй эгаси Эшонхонни олдида тўхтатиб.— бойга бешак ёқади» (Ойбек). Канизларга дучор бўлган бўйингдан, Бизлар ҳам борамиз дарров бегумон («Далли»).

АЛДАМОҚ, ЛАҚИЛЛАТМОҚ, АВРАМОҚ. Ёлғон-яшиқ билан бирон нарсага кўндирмоқ, ишонтирмоқ. Алдамоқ, лақиллатмоқ бирор мақсадга эришиш учун ёлғон-яшиқ билан кўндириш маъносида ҳам, умуман ёлғон (бўлмаган) нарсага ишонтирши маъносида ҳам қўлланади. Аврамоқ бирор мақсад йўлида алдаб, лақиллатиб кўндириш маъносини билдиради. Аврамоқ оддий алдаш ёки лақиллатиш бўлмай, усталик, айёрлик билан бўлган алдашни билдиради.

Алдагани бола яхши (Мақол). «Ашулачининг овозини машинага кўчиради, айрим-айрим лаганча қилиб... Кейин шу машинанинг қулоғини бурасанг, лаганча гир-гир айланиб, ашула, дутор, тамбур вонгиллайверади. Худди жонли одамдай».— «Қишлоқ деб мени лақиллатмоқчи мисиз?»— қошини чимирди Йўлчи (Ойбек). Боққол бу сўзларни эшитмагандай аврайверди: «Мен сизнинг фойдангизни ўйлайман... Қовунни тушириб оламан шу ерда» (Ойбек).

АЛДАМЧИ, ФИРИБГАР, ҚАЛЛОБ, ТОВАМАЧИ, АФЕРИСТ. Алдаш, авраш билан ўз манфаатига ишловчи. Ал-

дамчи кўпроқ оддий нарсаларда алдаш билан шуғулланувчини ифодалаш учун ишлатилади. **Фприбгар** ўз ишида фириб, ҳийла-найранг ишлатишга жуда уста бўлган шахсни ифодалайди. **Қаллоб**, асосан, қалбаки иш билан шуғулланувчини билдиради. **Товламачи** кўпроқ оддий сўзлашувга хос. **Аферист** кейинги вақтларда оғзаки нутқда кўп қўлланаяпти.

Буларнинг кайфлари шунчалик чоғ эдики, кўрган киши яхши бир баракадан боши осмонга етган алдамчи савдогар деб ўйлар ...эди (М. Исмоилий). Биз ўз ҳалол меҳнатимиз билан кун кўр-япмиз. Хўш, ивгогар, қаллоб, ғийбатчи билмай бўлмай ким?! (М. Уринхўжаев.) ...ўша сиз сўраган Рустамов Умид — она безори, ота безори, ярамас йигит. ...Киши кўзига китоб ўқигани билан, асли ўзи товламачи, фирибгар, — деди сариқ аёл Ҳафизага (Мирмуҳсин). Муҳаббат севгани, ор-номусни товламачи бир савдогарга сотди, виждонни латта-луттага айрибош қилди (Н. Сафаров). Вой, ер ютгур! Сизни [Қосимжон] аферист деганмиш қўшниларига (М. Бобоев).

АЛДОҚЧИ, АЛДАМЧИ, ЕЛҒОНЧИ, ВАЪДАСИЗ. Ваъдасининг устидан чиқмайдиган, айтган гапини бажармайдиган. Ваъдасиз сўзида ана шу маъно аниқ ифодаланади. Қолган сўзларнинг хусусияти уларнинг ўзак қисмидан акс этиб туради.

Бойларнинг сўзига сира учуш керак эмас. Уларнинг бари алдоқчи (Ойбек). Алдамчи! — «Бу алдашлар алдаш эмас, сиз ҳали қараб туринг, қочқоқ!» (А. Қодирий.) Ойсулув Сувонжонга тик қаради. «Елғончи!» дерди унинг кўзлари. Сувонжоннинг «Дўндирдимми?» дегандек жилмайиб туриши Ойсулувга таъсир этди. У ўзини тугулмай кулиб юборди (С. Анорбоев). ... ўзини асир этган шахло кўзлар унга нафратланиб қарагандек бўлурлар, ўёки вафосиз, ваъдасиз деб қичқирурлар эди (А. Қодирий).

АЛЖИМОҚ, АЛЖИРАМОҚ, ВАЛДИРАМОҚ, САННАМОҚ. Бемаъни, бўлмаган гап-сўз айтмоқ, беҳуда, тутуриқсиз гап қилмоқ. Алжишда, одатда, бемаъни, қўпол, ҳақоратли сўзлар ишлатилади. Саннашда, валдирашда бундай сўзларнинг бўлиши шарт эмас. **Валдирамоқ, саннамоқ** оддий нутққа хос.

Бора-бора Қорача Ҳожиб алжиб кетди, ҳазиллари қўполлашди (М. Осим). Шундай бўлса ҳам, кўпинча ўйламай гапирадиган Мадамин айниқса ҳозир ҳар нарсани алжираши мумкин эди (П. Турсун). Гангибойваччанинг юраги зир этиб кетди. Асабийланиб, ўзгарган товуш билан бобиллади:— Алжирама, Аҳмад, тўғри сўзла (Ойбек). Оғзим бор деб ҳар нарсани валдирай-в еради ми одам деган... (Х. Сеитов). Шомағдиевнинг қилиғи маълум: жаҳли чиқиб бир саннаб кетса, унинг чакағини босиб асов туяни чўктиришдек машаққат (А. Муҳиддин).

АЛЛАНЕЧУК, АЛЛАҚАНДАЙ, ҚАНДАЙДИР, ҒАЛАТИ, БИР ХИЛ. Ноаниқ бир тарздаги, нималиги, белги ифодаси аниқ бўлмаган. **Алланечук, аллақандай, қандайдир** кенг тушунчага

эга. **Бир хил**, асосан, кишининг руҳий ҳолатига нисбатан қўлланади. **Ғалати** сўзида ноаниқлик даражаси кучлироқ бўлади ва кўп ҳолларда бу сўзда ажабланиб (ажаблантириш) ҳолати ҳам акс этади.

Шу кечаси кўнглимда пайдо бўлган а л л а н е ч у к бир ғашлик талай вақтгача уйқу бермади... (У. Назаров). У ўйларди, ўйлаган сари қошлари чимирилиб, юзлари а л л а қ а н д ай бўлиб кетарди («Совет Ўзбекистони»). Қ а н д ай д и р бир хаёл ичида ўтирувчи бу йигит — Тошкентнинг машҳур аёнларидан бўлган Юсуфбек ҳожининг ўғли Отабек (А. Қодирий). Қудрат ғ а л а т и бўлиб кетди, лекин ўзини йўқотмади — у ҳам хаҳолаб кулди (М. Исмоилий). Эрталабдан бери кўнглим б и р х и л, юрагим гурс-гурс уради (Н. Фозилов).

АЛОҚА, ДАХЛ, ТААЛЛУҚ. Бирор шахс ёки нарсага муносабатли ҳолат. **Тааллуқ** кам қўлланади. Бу сўзларнинг ҳаммаси ҳам кўрсатилган маънода эгалик қўшимчаси билан қўлланади.

Бу гапларнинг менга а л о қ а с и йўқ (П. Қодиров). Мавлон билан Наврўз ўз иссиқ жойларини ташлаб, шундай совуқ ҳавода ўзларига ҳеч да х л и бўлмаган колхознинг пахтасини ғайрат билан тераётган ёшларнинг ишларидан ҳайрон қолмоқда (С. Айний). Асад қори.., сўнги киноянинг ҳам ўзига т а л л у қ и йўқдай, без бўлиб ўтираверди (М. Исмоилий).

АЛОҚАДОР, ДАХЛДОР, ТЕГИШЛИ, ОИД, ТААЛЛУҚ-ЛИ. Алоқаси бор, дахли бор. **Алоқадор**, **дахлдор** сўзларида бу маъно шу сўзларнинг ўзагидан англашилиб туради. **Тегишли** сўзи бу маънода кам қўлланади. **Оид**, **тааллуқли** кўпроқ китобий услубга хос.

Хотин бундан бошқа, ишқу муҳаббатга а л о қ а д о р бир гап кутган экан шекилли, бўйшиди (Саид Аҳмад). Тўлаган шунда ҳам бинокорликка да х л д о р савол берди (А. Қаҳҳор). Уни ҳеч нарса билмайдиган ўдақ қатори кўришар, ҳатто Қудратнинг ўзига т е г и ш л и нарсани ҳам аввал ўзларича келишиб олишгандан сўнгигина унга айтишар эди (Ҳ. Назир). Қисм мудофаа линиясига боргунга қадар орада ўтган шу икки ой ичида Аҳмаджон уруш илмига, ҳарбий техниккага о и д кўп нарсалар ўрганди (А. Қаҳҳор). Аксинча, Элмуродга ўргатилган бу «адаб» Сайфуллага ҳам, Мас-турага ҳам т а л л у қ л и эмасди (П. Турсун).

АЛОҲИДА, АЙРИМ. 1. Ўзига мустақил, бошқаларидан холи.

Нури а л о ҳ и д а хонада ўз ўртоқлари — обрўли оилаларнинг қизлари билан ўтирар эди (Ойбек). Тантубойвачча кўпдан таниш ҳовлига — атрофи а й р и м-а й р и м эшикли хоналар билан ўралган ҳовлига кирди (Ойбек).

2. Бошқаларидан фарқли ҳолда, ўзига хос. Бу маънода **айрим** кам қўлланади.

Паст ғўзаларга а л о ҳ и д а эътибор берилмоқда («Қизил Ўзбекистон»). Утмишдаги санъаткорлар ичида қизиқчилар а л о ҳ и д а

Ўрин эгаллаб келганлар (Т. Обидов). Зокир ота жуда тажрибали пахтакор, қўли гул одам. Унга а й р и м эътибор қилиш, шубҳасиз, яхши (А. Қаҳҳор).

3. Бошқаларига қўшмай, ўзини мустақил ҳолда.

Яхшилар! Мен боя музокарага чиқиб, правление ва унинг раиси Бўтабойнинг ишларидаги камчиликларни танқид қилганимда мактаб масаласини ҳам қистириб ўтсам бўлар эди, лекин бу масала а л о ҳ и д а қўйилганлиги учун қистирмадим (А. Қаҳҳор). Бу масалани а й р и м ҳал қиламиз (П. Турсун).

АМАЛ ҚИЛМОҚ, РИОЯ ҚИЛМОҚ. Бирор қоида, кўрсатма ва ш. к. асосида иш тутмоқ. **Риоя қилмоқ** бу маънода нисбатан кам қўлланади. Унда бирор қоида, кўрсатмага «бўйсунин», «итоат этиш» оттенкаи сезилиб туради.

«Сабр туби — олтин» мақолига а м а л қ и л и б, арқонни узун ташлаб қўйган эдик. Охири сабр косамиз тўлиб-тошиб кетди («Муштум»). Бироқ бу маҳалланинг шумтака эркак болалари «келинчимчилаш» деган эски одатга жуда р и о я қ и л и ш а р э к а н (Ойбек).

АНИҚ, ОЧИҚ, ЯҚҚОЛ, РАВШАН, ЁРҚИН, ОЙДИН, АЕН. Эшитиш, кўриш, тушуниш жиҳатдан яхши, тўла ифодали. **Аниқ** эшитиш, тушуниш ва кўриш жиҳатдан яхши маъносини ифодалаш учун қўлланаверади. **Очиқ** тушуниш жиҳатдан яхши маъносини билдиради. **Яққол** кўпроқ кўриш ва эшитиш жиҳатдан бўлган белгига нисбатан қўлланади. **Равшан** сўзида белги даражаси кучли ва у ифоданинг эшитиш, кўриш ва тушуниш жиҳатдан тўлалигини билдириш учун қўллана олади. Лекин бу сўз нисбатан кам учрайди. **Ёрқин** ёзма нутққа хос бўлиб, кўриниш ва тушуниш белгисига нисбатан қўлланади. **Ойдин** ифоданинг тушуниш жиҳатдан яхши эканини кучлироқ оттенка билан ифодалайди. Бу сўз **очиқ** сўзи билан жуфт сўз ҳолида (**очиқ-ойдин**) ҳам қўлланади.

Бир зумдан кейин ҳамқишлоқларининг ғавғоси а н и қ эшитилди (Ойбек). ... хона шу қадар қоронғи тортиб кетганки, икки стол наридаги одамни а н и қ кўриб бўлмайди (Ҳ. Ғулом). Унинг қизчаларига меҳрибон бўлиб қолганини она а н и қ сезиб турарди (А. Мухтор). Колхозчилар, айниқса Эшонхўжа ака меҳмонларнинг ҳар бир саволига тўлиқ, а н и қ жавоб беришга ҳаракат қиларди («Муштум»). Энди айтсам-айтмасам бари бир: сиздан, гарчи о ч и қ бўлмасс ҳам, тегишли жавобни олгандай бўлдим. Раҳмат (П. Турсун). Ғилдиракларнинг тарақлаши қизил вагонда жуда я қ қ о л эшитилар ва поезднинг бир текис тебраниши билан бирга музыка тактидай ашулага ёрдам берарди (П. Қодиров). Унинг бутун гавдасида оғир машаққат, изтироб, йўқчилик ва бошқа кулфатлар билан тўла бир умрнинг изларини жуда я қ қ о л кўриш мумкин эди (Ойбек). Ойдинда уларнинг паранжили иккита хотин эканлиги р а в ш а н кўриниб турар эди (М. Исмоилӣ). «Масала р а в ш а н, ўртоқлар,— Ботирали ўрнидан турди.— Комиссия тузишимиз

керак» (Ҳ. Фулом). Бу байроқ ҳар бир жангчи учун шон-шараф белгиси. У ғалабанинг ёрқин нишони (И. Раҳим). Абдулла Набиевнинг ёрқин ва жанговар образи коммунистик жамият қураётган ёшларимиз учун ибрат бўларликдир (А. Раҳмат). Сиз тикилган иш белбоғ ечилмай битади. Ҳаммага қоронғи бўлса ҳам, менга ойдин (Ҳ. Ҳакимзода). Иккаласи ҳам бир-бирини шубҳасиз таниган, иккаласига ҳам ҳамма нарса ойдин эди (А. Мухтор). «Лобар қизларга» шеърисидаги шарафли меҳнат таронасининг инсонга чексиз меҳр-муҳаббат ҳисси билан бирикиб кетганлиги шоира гуманизмининг ҳақиқий моҳиятини аён белгилайди («Тошкент оқшоми»).

АНҚАЙМОҚ, АНГРАЙМОҚ, АФРАЙМОҚ. Нима қилишини билмай, ҳайрон ҳолда бўлмоқ, ажабланган, маҳлиё бўлган ҳолда қараб қолмоқ.

Бир нафас анқайиб, Жондор вагончиникига жўнади (Ойбек). Шунинг учун анграйиб ё тортиниб турмади — уй эгасининг таклифи билан ўтира қолди (М. Исмоилий). Болалар унинг ҳикоясига оғизларини очиб, анграйиб қулоқ солишар эди (Саид Аҳмад). Қора Аҳмад ишонмаган каби афрайиб, бир минут тараддудда қолди (Ойбек).

АНҚОВ, МЕРОВ, ОВСАР, КАЛВАК, ГҮЛ, ПАНДАВОҚИ, ЛАКАЛОВ, ЛАК-ПАК, ГАЛВАРС. Зехни нормал даражадан паст (зийракнинг акси). Меров сўзида белги даражаси анқов сўзидагига нисбатан кучли. Овсар сўзида меров сўзидагига нисбатан кучли. Калвак, ангров жуда кам қўлланади. Пандавақи, лакалов, лак-пак сўзлари оддий сўзлашувга хос.

Кекса эшон эса ўз тажрибасидан чиқарган лўнда хулосасини анқов отинийига чайнаб бермоқда (П. Турсун). Аҳмаджон ёшлигидан кўзга яқин силлиққина бола бўлса ҳам, оғзинг қани деса, қулоғини кўрсатадиган меровроқ эди («Муштум»). Нима, бизникида озиқ-овқат йўқ деб ўйладингизми? Содда десам, соддага ўхшамасиз, овсар десам — овсарга (А. Қодирий). Бу калвак ўғлингиз марғилонликнинг эшигида қул бўлиб ётиб оладир (А. Қодирий). Тўйчи дер: «Ўтирмайин анқов янглиғ, гўл янглиғ» (Миртемир). Мени, нима, қулоғинг қани деса, бурнини кўрсатадиган пандавоқилардан деб ўйлайсизми? (М. Исмоилий.) Иш билмаслик, лакаловликнинг хусусият дафтарчасининг биринчи саҳифаларидан жой олди («Қизил Ўзбекистон»). Анқов — тумшуги остидаги нарсани олиб кетса ҳам, анқайиб турадиган галварс («Муштум»).

АПИЛ-ТАПИЛ, НАРИДАН-БЕРИ, ШОША-ПИША. Шошган ҳолда ва тезлик билан. Апил-тапил сўзида тезлик билан бирга шошиш ва ҳаракатнинг объект устида тўла бажарилмаслиги акс этади. Наридан-бери сўзида ҳаракатнинг тўла даражада бўлмаслиги асосий ўринда туради, тезлик ва шошиш эса кучсиз даражада акс этади. Шоша-пиша сўзида тезлик билан шошилинч ҳолат

асосий ўринда бўлади. Бунда ҳаракат тўла даражада бажарилган ёки наридан-бери бажарилган бўлиши мумкин.

Ҳожия... чўчиб кўзини очди-да, а п и л - т а п и л сочларини тузагди (А. Мухтор). Уйга келиб, н а р и д а н - б е р и овқатландик-да, қопчиқларимизни елгага осиб йўлга тушдик (Ў. Умарбеков). Чол йигит билан хайрлашишни ҳам унутиб, ш о ш а - п и ш а уйига қараб жўнади (Ҳ. Аҳмар). Шу пайт мотор таппа ўчиб қолди. *Машинаст ш о ш а - п и ш а* моторни очди (Ш. Ғуломов).

АРАВАКАШ, КАРВОН. Касби арава миниси (ҳайдаш) бўлган киши. **Карвон** бу маънода оддий сўзлашувда қўлланади.

А р а в а к а ш елкасини гупчакка тираб итарса ҳам, от, тўрт оёғи ерга михлангандай, қимир этмасди. Кўмаклашув учун *Йўлчи югуриб борди (Ойбек)*. *Оти ҳуркиб кетган карвонлардан бири ўқрайиб сўради («Латифалар»)*.

АРАЛАШМОҚ, ҚУШИЛМОҚ, ҚОТИШМОҚ, СУҚИЛМОҚ. Иш-ҳаракат, гап-сўз ва ш. к. га бош қўшмоқ. **Аралашмоқ, қўшилмоқ** сўзлари кенг тушунчага эга, улар турли типдаги иш-ҳаракатга бош қўшиш маъносига қўллана олади. **Қотишмоқ** гап-сўз, кулги кабиларга қўшилиш маъносига қўллана олади. Лекин шу маънода ҳам **аралашмоқ, қўшилмоқ** сўзларига нисбатан кам ишлатилади. **Суқилмоқ** салбий бўёққа эга.

«Хўш, мулла Ҳомида, энди бугунги ҳангомалардан сўзлашайлик,— деди бек.— Поччангиз ила жиянингизнинг бу ишга а р а л а ш и б қолганлари ёмон бўлди-да! (А. Қодирий.) *Узининг руҳсиз товуши билан Ойша буви ҳам гапга а р а л а ш д и (А. Қодирий).* *Чой вақтида ва ундан кейин ҳам Эсон билан Шарифнинг суҳбатига Саидий қўшила олмади (А. Қаҳҳор).* *Уктамбой билан Холмирза ака қаттиқ куладилар, ҳатто кичкина маҳдум ҳам кулгига қотишад и (А. Қодирий).* *На чора, ҳатто рози бўлишга ҳам тайёр турганда кампир яна гапга суқилди (Саид Аҳмад).*

АРАНГ, ЗҮРҒА, ЗҮРҒАТДАН, БАЗҮР, ЗҮРБА-ЗҮР, УЛИБ-ТИРИЛИБ.

Қийинчилик билан, зўр келган ҳолда. **Аранг** ва **зўрға** сўзлари **базўр** сўзига нисбатан кенг қўлланади. **Зўрғатдан** оддий сўзлашувга хос. **Зўр-базўр** ва **ўлиб-тирилиб** сўзларида белги даражаси кучли.

Шаҳодат а р а н г ўрнидан туриб, авайлаб боласини кўтарди-ю, уйдан чиқиб кетди («Муштум»). *У стол орқасидан семиз гавдасини з ў р ғ а кўтариб ўрнидан турди (Ш. Рашидов).* *З ў р ғ а т д а н судралар дуч келган ёққа, Уринмас ҳаттоки тезроқ учмоққа («Муштум»).* *У ўрнидан турди, мажолсиз оёқлари билан б а з ў р юриб эшикнинг занжирини туширди (Ойбек).* *«Мен йиғлаб юборишдан ўзимни з ў р - б а з ў р тутиб, мақоланинг охирини ўқидим»,— деди Ҳалима (Ҳ. Носирова).* *«Сув келтирган хор-зор-у, кўза синдирган азиз дегандай, меҳнаткаш шўринг қурғур ў ли б-*

тирилиб қазиган ариқ суви хонасаллот бойларнинг еридан ортмасди»,— деди Қаршибой ота («Ўзбекистон маданияти»).

АРЗИМАГАН, АРЗИМАС, АНЧАЙИН. Қадри, қиймати унчалик бўлмаган, нормал баҳога, қадрга арзимайдиган. **Арзиманган, арзимас** қиймат жиҳатидан, шунингдек аҳамият, қадр жиҳатдан паст бўлган белгини ифодалаш учун қўлланаверади. **Анчайин**, асосан, оддий сўзлашувга хос бўлиб, аҳамият, қадр жиҳатдан паст бўлган белгини ифодалайди.

Тўй баҳонаси билан мендан сенга ўтиб қолган арзимаган нарсалар бор, шуларни пулга чақиб, орани очик қилиб қўйсак (Х. Ҳакимзода). Арзимаган нарсага овора бўлиб ишдан қолибсиз-да... (М. Исмоилий). Усталарга арзимас ҳақ тўланар эди (Ж. Шарипов). «Бунинг олдида янги тўн-у чўнтакдаги бир тутам шалди роқ қоғоз жуда майда, жуда ҳам арзимас бир орзу бўлиб қолди (А. Қаҳҳор). Улар (кундошлар) арзир-арзимас нарсани устида минут сайин талашиб-тортишар эдилар (Ойбек). Анчайин салқиндан ёқимни кўтариб, қўлларимни чўнтакка солдим-да, секин мазор бўйлаб кета бошладим (У. Назаров). Анчайин бир гап қулоғига чалинса борми, дарҳол ваҳимали «миш-миш»ларни тўқийди-ю, баъзи кишиларга «қўл қўй» деб хиралик қилгани-қилган (А. Муҳиддин).

АРЗИМАГАНГА, АРЗИМАСГА, САЛГА, САЛДАН-САЛГА, БУЛАР-БУЛМАСГА, УНАР-УНМАСГА. Бирор хатти-ҳаракат, иш учун асос бўла олмайдиган, шунга арзимайдиган. Булардан **арзимаганга, арзимасга, салга** сўзлари кўпроқ -га аффиксиз нарса сўзи билан бирга қўлланади. Бунда нарса сўзи -га қўшимчани бўлади.

Шунинг учун сиз Ҳакимбойваччага йўлиқиб, унга ялинсангиз, Йўлиқибойнинг арзимаган нарсага қамалганини, ёт ерда ёппа-ёлғиз қолганингизни айтиб берсангиз... (Ойбек). Арзимас нарсанига ўзингизни койтаверманг... йигитларимиз унчалик ландовур эмас... («Муштум»). У ҳам сал нарсанига зарда, фироқ қиладиган бўлиб қолди («Муштум»). Ушанда кичкинагина, салдан-салга йиғлайверардингиз (Ж. Абдуллахонов). Урмонлар бўлар-бўлмасга кесиб юборилаётган жойлар кам дейсизми («Совет Ўзбекистони»). Бўлар-бўлмасга ҳиринглайвермас, қизиқ гаплар билан ҳамжасбларини кулдирар эди («Муштум»). Киши уна-ру-нмасга диққат бўлиб, ҳар нарсани ўзига олавермайди (Шуҳрат).

АРИМОҚ, КЕТМОҚ, УЗИЛМОҚ. Борлиги кетмоқ, йўққа айланмоқ. **Аримоқ** конкрет ва мавҳум нарсаларга нисбатан қўллана олади. Шунингдек бирор шахс ёки предметдаги нарсанинг йўқ бўлиши ва давом этиб, ўзаро ўрин алмашиб турадиган нарса-ҳодисаларнинг йўқ бўлиши маъносидан ҳам қўлланади. **Кетмоқ**, асосан, шахс ёки предметдаги (унга ўрнашган) нарсанинг йўқ бўлиши маъносидан қўлланади. **Узилмоқ** давом этиб, ўзаро ўрин алмашиб

турадиган конкрет нарсаларнинг йўққа айланиши маъносида қўланади.

Хаводан булут а р и м а я п т и. «Болаларимни кўришим билан дардим ҳам а р и д и, ҳордиғим ҳам ёзилди»,— деди Роҳатбиби (Ҳ. Ғулом). Бахт, баҳор ва тинчлик куйчиларимиз, Дўстлик қўшиқлари тилдан а р и м а с (Уйғун). Келди-кетди бўлиб, Низом-жон уч-тўрт кун Дилдор билан бафуржа учрашолмади... Ниҳоят уйдан меҳмонларнинг оёғи у з и л д и (Саид Аҳмад). Дард к е т г а н д а уйқу келар (Мақол).

АРМИЯ, ҚУШИН, ЛАШКАР. Давлат қуроли кучларининг жами ёки унинг бир қисми (бўлаги). Армия, асосан, барча қуроли кучлар маъносида қўланади. Қўшин, асосан, армиянинг маълум қисми маъносида қўланади. Лашкар эскирган.

Урушнинг иккинчи йили отаси а р м и я г а кетди-ю, қўлида ҳунари йўқ она икки бола билан қолди (П. Қодиров). Бахтимизга сизларни учратиб қолдик. Бўлмаса қўш и н н и қидириб топгунча фигонимиз чиқар эди (И. Раҳим). Интизомли л а ш к а р енгилмас (Мақол).

АРЧИМОҚ, АРТМОҚ. Сабзавот, мева кабиларнинг пўстини, қобиғини олмоқ, пўст (қобиқ)дан холи қилмоқ.

Жувон Сидиқжондан пичоқ сўраб олиб, иккита бодринг а р ч и д и (А. Қаҳҳор). Қайси қўлинг гуллагур бу картошкани а р т д и,.. ярмини пўчоққа чиқариб юборибди-ку! («Муштум».)

АРҒИМЧОҚ, ҲАЙИНЧАК. Икки ён арқонининг (ёки шу базифадаги бошқа нарсанинг) учи дарахт ёки тепадаги бирор нарсага бойлаб осилган, болалар ўтириб учиб ўйнайдиган нарса.

У [Ж. Халилова] худди а р ғ и м ч о қ д а н йиқилиб кетадиган-дек, аргамчини маҳкам ушлаб олди (М. Исмоилий). Узун-узун а р г а м ч и Ҳ а й и н ч а к к а ёр-ёр, Чаккаи кўйлак ярашади Келинчакка ёр-ёр («Қўшиқлар»).

АСАБИЙ, ТАЖАНГ. Салга тутоқадиган; асаби қўзғаган ҳолатли. Асабий, сўзида белги даражаси кучли.

Муштумини қисди, титради чол, Оловланди хира кўзлари. Ғазабланди тўлиб, а с а б и й бир тусда Лабларидан учди сўзлари (Уйғун). Салдан кейин Сергей отряди ҳам етиб келди. Сергей т а ж а н г э д и (Ҳ. Ғулом).

АСАЛ, БОЛ. Баъзи ўсимликлар гулидаги нектардан арилар йиғиб тайёрлайдиган ширинлик.

А с а л тотганда қайси чаманнинг гулидан йиғилганини ҳам билмайсиз (А. Эшонов). Б о л тутган бармоғин ялар (Мақол).

АСАР, АСОРАТ, НИШОН, ИЗ. Бирор нарсадан қолган, ундан дарак берувчи белги. Асорат салбий нарса-ҳодисадан қолган белги маъносини билдиради. Нишон, асосан, конкрет нарсаларга нисбатан қўланади. Из бу маънода кам учрайди.

Ернинг унумдорлиги, экинларнинг ҳосили ошади. Очлик-

ночорликдан а с а р ҳам қолмайди (Ҳ. Ғулом). Агар касаллик бошланиши биланоқ врачга мурожаат қилинса, беморнинг тузалиши тезлашади ҳамда касалликнинг а с о р а т и қолмаслиги мумкин («Қизил Ўзбекистон»). Кечаги ёмғирдан ни ш о н ҳам қолмаган, хушбўй шабада, дилхуш манзара, оромижон табиат... (И. Раҳим). Йўлчини бир нафас тинчсизлатган ҳалиги ҳаёллардан энди и з ҳам йўқ (Ойбек).

АСИЛ, САРА, САРХИЛ, ХИЛ, МУМТОЗ, ЗУПТА, ПОШ-ШАХОН. Қиммати, фазилати ва бошқа хусусияти жиҳатидан энг юқори даражали, энг яхши. **Асил, сара, хил** шахс ёки нарса-предметларга нисбатан қўллана олади. Лекин жуда оз учрайди. **Сархил** фақат нарса-предметларга нисбатан қўлланади. **Сара, сархил** доналаб саналадиган нарса-предметларга нисбатан қўлланади. **Сархил** асосан саралаб (хиллаб) ажратилиши мумкин бўлган нарсаларга нисбатан қўлланади ва унда саралаш (хиллаш) оттенкаси сезилиб туради. **Мумтоз** китобий услубга хос, шахсга нисбатан қўлланади. **Пошшахон** оддий сўзлашувга хос. **Зупта** кам қўлланади.

Одамнинг а с и л и ҳар қандай вазиятда — яхши кунда ҳам, ёмон кунда ҳам ўзини йўқотмайди (М. Исмоилий). Олтин қадимдан металлларнинг а с и л и бўлиб келган («Совет Ўзбекистони»). Мана ўштининг а с и л и («Совет Ўзбекистони»). Биринчи ва иккинчи гуруҳлар ясоғлик уйларда ўтиришади. Овқатларнинг с а р а с и уларга тортилади (Ойбек). Тоғнинг ёввойи табиат мевасини шаҳарга олиб тушиб, шаҳар боғларининг с а р х и л гулларини тоғу тошга ёйса бўлади (Шухрат). Улкамда етишди х и л йигитлар, Ғайратли, зийрак, дадил йигитлар (Ҳабибий). Гўзаллардан гўзалдир, хўбларнинг хўби, м у м т о з и Қилур мафтун, агар бир кўрса ҳар ким, ишваю нози (Ҳабибий). Қуришиб қоптими з у п т а йигитлар Биз ўсган Гуржистон ўлкаси ичра? (Шухрат.) Уйлаб кўрсам, саркотиб одамга шундан боп. совга йўқ экан. Ручканинг п о ш ш а х о н и, пероси олтиндан (Н. Сафаров).

АСИЛЗОДА, ОҚСУЯК, АРИСТОКРАТ, ЗОДАГОН. Юқори табақага мансуб шахс (феодализм ва капитализм жамиятида).

Испания а с и л з о д а л а р и... мериносни чет элларга чиқармоққа ҳеч қўйма с эдилар («Қизил Ўзбекистон»). Элмурод чақнаган кўзлари билан унга Латифийга тикилиб деди: «Кечирасиз, мен «о қ с у я к а с л з о д а л а р» номидан гапирганим йўқ. Мен асл меҳнаткаш фарзандлари номидан гапирдим (П. Турсун). Анна муҳаббатини онгига бўйсундирганда ҳам, меҳнатсиз ҳаёт кечираётган а р и с т о к р а т хонимнинг онгига бўйсундирар эди (П. Қодиров). Париждаги з о д а г о н қизлари ўқийдиган мактабга юборилган Таманно француз йигитини севиб қолиб, бир дугонасининг отаси орқали Ҳожига билдирди (Шухрат).

АСИР I, БАНДИ, ТУТҚУН, АРИСТОН. Душман (рақиб) томонидан қўлга туширилган, эрқдан маҳрум қилинган шахс. **Банди**

шу маънода эскирган сўз. Тутқун сўзи ҳам бу маънода эскирган ва жуда кам қўлланади. Аристон сўзлашув нутқига хос, эскирган.

Полковник бу гапни кулиб айтган бўлса ҳам, Аҳмаджон бир вақтлар а с и р немисни куйдирмоқчи бўлгани ва уни капитан қутқазгани ёдига тушиб, изоҳ бера бошлади (А. Қаҳҳор). Б а н д и л а р н и Бухорога олиб бориш учун тайёрланган отлиқлар миришаб билан бирга, қочқинларни қўлга тушириш учун чўл томонга от суриб кетдилар (С. Айний). Ким курашда уни мот қилса агар, Бўлармиш, Водариғ, унинг тутқуни (Т. Тўла). Қўрқманг, уста, мен сиздан аристонларни қандай қочиртирганлигингни суриштирмоқчи эмасман (М. Исмоилий).

АСИР II, ҚУЛ. Бирор шахс ёки нарсага бутунлай берилган, унинг ўта шайдоси.

Мана шу кундан бошлаб Йўлчи шу қизнинг а с и р и, мафтуни бўлди (Ойбек). «...Бу калвак ўғлингиз марғилонликнинг эшигида қул бўлиб ётиб оладир...» (А. Қодирий). «Кучер аҳли ҳам тирикликда уйқуга қонадими, ука?! Сен ҳам от қулига ўхшайсан-а?»—«Бўлмасамчи,— деди кулиб Йўлчи,— от энг яхши ҳайвон, жуда суюман» (Ойбек).

АСИРЛИК, АСОРАТ, ТУТҚУНЛИК, ҚУЛЛИК. Озодликдан, эрдан маҳрум этилган ҳолат. Асорат ёзма нутққа хос. Асирлик, тутқунлик, қуллик сўзлари уларнинг ўзак қисми ифодалайдиган маънода ўзига хослик билан фарқланади.

Аммо а с и р л и к даҳшатли ўлимдан ҳам кучлироқ эди. У бор кучини тўплаб, чуқурликдан тепаликка тирмашиб, тепаликдан пастликка эмаклаб, судралиб, олдинга сурила берди (И. Раҳим). Барибир, инсонни зулм, асоратда Сақламоқ мумкинмас, бу шундай кунки, Адолат ғолибдир онгда, ҳаётда Башарият бахтга интилар (М. Бобоев). Т у т қ у н л и к д а н, фалокат чуқури ёқасидан севикли йигит томонидан қутқазилган Гулнорнинг қушдек учгиси келар, лекин бошидан кечган даҳшатли воқеалар орқасида оёқларида заррача мадор сезмас эди. Бунинг устига кафши монелик қилар эди (Ойбек). Халқимиз ўзини қулликка солдириб қўядиган халқ эмас, Қизил Армиямиз бор (И. Раҳим).

АСКЕТ, ЗОҲИД, ГУШАНИШИН. Ҳаёт лаззатларидан воз кечувчи, тарки дунёчи.

Муллаваччаларга зоҳидлар, сўфилар ва алданган деҳқон муридлар ёрдам берардилар («Совет Ўзбекистони»). Қусемухаммаднинг гушанишин бўлиб тўшақда ётиши қулаган минорга ўхшарди (Мирмуҳсин).

АСКЕТИЗМ, ЗОҲИДЛИК, ГУШАНИШИНЛИК. Ҳаёт лаззатларидан воз кечиш, тарки дунёчилик. Аскетизм термин сифатида ва ҳозирги матбуотда кенг қўлланади. Зоҳидлик, гушанишинлик эскирган.

Идеалистик философия худони тан олишга, ҳаётни инкор қилишга, зоҳидликка олиб боради («В. И. Ленин ҳақида

хотиралар»). Нега мен зоҳидлик қилиб боёқиш жувоннинг узатилган кўлини ҳавода қолдирдим (Т. Жалолов). Ҳатто баъзи кунлари ҳужрасидан ташқарига чиқмас, кишилар билан сўзлашмас, бошқача айтганда, кундан-кунга гўшанишинликка яқинлашиб борар эди (А. Қодирий).

АСЛ(И), ТАГ(И). Келиб чиқиш жойи, авлод-аждоди.

Асли хўжандлик тожик бўлиб, Қамишкапага қачондир кўчиб келган,... ўзи кўп хушчақчақ, ҳазилкаш одам эди (П. Турсун). Тагинги эбувайдаликмид (А. Қаҳҳор). Тагинми экамбагал. Отамизнинг касби ҳаммоллик эди (П. Турсун).

АСЛИДА, АСЛИ, БОШДА. Пайдо бўлиш (юзага келиш) вақтида. Аслида, асли сўзларида нарса-ҳодисанинг яратилиш (туғилиш) вақти таъкидланмайди. Бошда сўзида эса дастлабки (бош) вақт оттенкаси бор.

Аслида пешонам шўр бўлса, мен нима ҳам қила олар эдим? (М. Исмоилий.) У асли жуда бардошли қиз эканми ёки фақат Очил борида шундай қиладими — ўтирган жойида безовталаниш, ўринсиз ҳаракатлар қилиш сира ҳам йўқ эди (П. Қодиров). Ёки бошда онанг ўзи Қора туққанми? (Шуҳрат.)

АСОСЛАНМОҚ, СУЯНМОҚ, ТАЯНМОҚ. Ҳаракат-фаолиятда асосга олмоқ, асосида иш кўрмоқ. Суянмоқ, таянмоқ оғзаки нутқда, оддий сўзлашувда кенг қўлланади. Асосланмоқ кўпроқ адабий тил учун характерли.

Бутун дунёда марксистлар ишчилар ташкилотларига асосланадилар (Ленин). Агроном маслаҳати ва тажрибакорларга суяниб ўзин ҳам синов ўтказган эдим (Н. Сафаров). Янгиликка таянсанг, зафарларга бурканаверар экансиз, ғалабалар сенга ёр бўлаверар экан («Тошкент ҳақиқати»). Ҳеч қандай раҳбар, ҳатто энг талантли раҳбар ҳам бир ўзи омманинг иштирокисиз ва унинг ташаббусига таянмай туриб корхона ёки муассаса олдида турган вазифаларни бажара олиши мумкин эмас («Қизил Ўзбекистон»).

АСРАМОҚ, САҚЛАМОҚ. 1. Емон таъсирдан, салбий ҳодисадан ҳимоя қилмоқ.

Шокир ота: «Золимнинг зулмидан ўзинг асра!» — деб Йўлчи учун қайғуради (Ойбек). Лутфинисо... «ёмон кўздан сақласин» учун исирик тутаттирар, гоҳ қизини қучиб йиғлар... эди (Ойбек).

2. Йўқ бўлиш ва ш. к. га йўл қўймай эҳтиёт ҳолда тутмоқ.

Елвориб сўрайман, асра қалбингда, Сўлдирмагил чечакларсимон (Уйғун). Ота, сен кўпдан йўқ... Сенинг қалбингни Қалбимда сақлайман, сақлайман ҳамон (Шуҳрат). Ҳозир намни тўла сақлаб қолиш чоралари кўрилаётир («Совет Ўзбекистони»).

3. Бирор мақсад билан узоқ вақт ушлаб турмоқ (узум асрамоқ, мол сақламоқ).

Ишқибозларнинг аксариятида бундай қушларни сақлашга хоҳиш бўлмайди («Тошкент ҳақиқати»).

АСТОЙДИЛ, ЖИДДИЙ, РОСТАКАМ(ИГА), ЧИНАКАМ(ИГА). Алоҳида диққат билан, ҳазил-ҳузулсиз, ёлғон-яшиғсиз, чини(рости) билан.

«Қўйворинг, Норбой ака, совқотай дедим!»— Гулолим шундай деди-ю, астойдил юлқинмади (Х. Сеитов). Бойвачча мана шу режани амалга ошириш учун жиддий киришмоқчи бўлган паллада, онаси ўлиб, яна баҳорга қадар сабр қилишга мажбур бўлган эди (Ойбек). ... бегона ўтга ростакамига жанг қилишга тўғри келмоқда («Совет Ўзбекистони»). Ташкилотчилик савиясини яхшилаш, омманинг социалистик мусобақасига чинакамига бошчилик қилиш керак («Қизил Ўзбекистон»).

АТАЙЛАБ, АТАЙ, АТАЙИН, АТАЙДАН, ЖҮРТТАГА, ЖҮРТТА, МАХСУС, АЗЗА-БАЗЗА. Бирор мақсад билан онгли равишда. **Жўрттага, жўртта** сўзлари, кўпинча, аслида шундай бўлмаслиги лозим бўлган хатти-ҳаракатнинг субъект томонидан билиб туриб шундай қилганлиги маъносида қўлланади. **Атайлаб, атай, атайин, атайдан** сўзларида бундай қарама-қарши ҳолағ бўлиши ҳам, бўлмаслиги ҳам мумкин. Улар шу иккала ҳолатда ҳам кенг қўлланаверилади. **Махсус** бу маънода кам қўлланади ва бунда хатти-ҳаракатнинг бирор нарса учун мўлжалланганлиги (қаратилганлиги) алоҳида таъкидланади. **Азза-базза** ўз хусусиятига кўра **махсус** сўзига яқин туради, лекин у кўпроқ оддий сўзлашувга хос.

Бу кўйлак атайлаб галстук тақмаслик учун чиқарилгандай ёқасининг қулоқлари, ҳатто орқа томонда бўладиган учбурчак қулоғи ҳам тугмаланиб қўйилган (П. Қодиров). Хотин ёш келинчақлардай хоҳишини сездирмай, атайлаб эринчоқлик билан тахмондан тўшакларни ола бошлади (Саид Аҳмад). Кекса Андрей ота — МТС инженери. Айтди у бизни атай Кутганини кўпдан бери (Ю. Ҳамдам). Немислар ҳалиги икки болани ҳам, бу хотинни ҳам атайин чала ўлик қилиб, миналаштириб кетган эди (А. Қаҳҳор). Атайдан узоқ-узоқ жойлардан ўзига тўқ, бадавлат кишиларнинг хотинлари келиб, янги-янги нусхалардан буюриб кетадилар (Ойдин). Қоратой билан Уроз йигитни авайлаб кўтариб, ушланиб қолмаслик учун жўрттага а халқ ичига шўнғиди (Ойбек). Чироқнинг сарғиш шўғласида унинг ранги кетган, кўз остлари ичига ботган, уйғоқ бўлса ҳам, ўзини жўрттага уйқуга солиб ётгандай кўринди (А. Қаҳҳор). Сен билан ўчакишмоқчи бўлса, жўртта қитиғинга тегади (А. Қодирий). [Мамат Холисхонга:] ...Мен жойингда учратган соатдаёқ бажараман. Бу ханжарни махсус сенинг учун ҳозирлаганман (Ҳ. Ҳакимзода). Омоновдек одам сизни табриклаш учун азза-абазза трест ўринбосари кабинетидан чиқиб келармиди? (Б. Раҳмонов.)

АТИГИ БОР-ЙЎҒИ, БОРИ, БЎЛГАНИ, НИҲОЯТИ, ФАҚАТ(ГИНА). Йиғиштириб келганда, ҳаммаси бўлиб.

Утилмоқчи бўлган йил сонсиз, Утилган йил атиги саккиз. Аммо бизни қилолди, қаранг «Байналминал» куйи сафарбар (М. Шайхзода). Участка қуриш амакинги бўлмайди!.. Бор-йўғи кафтдек келадиган эски ошхонанинг томини қайта ёпиш учун нари бориб бери келдим (Т. Алимов). Э, зап одам экансиз. Мўмин шилпиқ сизга от билан туя сўймайди. Ниҳояти икки ошам ош-у, бир пиёла чой... (П. Турсун). Ёнбағирдаги дарахтзорда фақат битта уй оқаришиб турар, дарахтлар сукут қилиб, «Яна нима бўлар экан» деб қулоқ солиб тургандай туйилар эди (А. Қаҳҳор).

АТРОФ, ТЕВАРАК, ГИРД, ТЕГРА, ҲАР ТОМОН, ҲАР ТАРАФ, ҲАР ЁН, АЙЛАНА, ҚУРШОВ, УНГУ СЎЛ, СОҒУ СЎЛ, СЎЛУ СОҒ. Ҳамма томон, барча тараф. Гирд ва тегра эскирган. Атроф ва теварак сўзлари бирор нарса, жойнинг ҳамма томонларининг туташ ҳолдаги бутунлиги маъносида ҳам, унинг маълум бир нуқтадан олинган турли томони (барча томони) маъносида ҳам қўлланади: Атрофига гул экдик. Атрофдан (теварақдан) одамлар кела бошлади. Узаро жуда яқин бу икки сўздан теварак сўзи кам қўлланади. Ҳар томон, ҳар тараф, ҳар ён сўзлари, асосан, маълум бир нуқтага (жойга) нисбатан бўлган турли томон маъносида қўлланади. Айлана бу маънода жуда кам ва шунда ҳам кенгрок ҳажмдаги жой-маконнинг атрофи маъносидагина қўллана олади. Қуршов сўздан ўраб олган атроф маъноси акс этади. Унгу сўл, сўлу соғ, соғу сўл фольклор ва поэтик асарларда учрайди. Айлана ва қуршов доим эгалик аффикси билан қўлланади.

Сидиқжон шитоб билан дарахт бутар экан, Канизакни излаб атрофига кўз ташлади (А. Қаҳҳор). Яна теварақдан одамлар тўхтовсиз равишда бу ерга келмоқда эди (Ойбек). Мард Ҳасаннинг гирдини Қамраб олаётибди. Ажаллиси шу ерда, Кўринг, ўлаётибди («Равшан»). Ҳозир бизга ўрда ичига кириши мумкин бўлмагани учун қўрғоннинг ташқари теграсида айланиб турайлик... (А. Қодирий). Мана шу йиллари, гарчи ҳукумат ёрдам берган бўлса ҳам, капсанчиларнинг яна бир қисми ҳар томонга кўчиб кетди (А. Қаҳҳор). Бир ватаннинг ўғлиманки ҳар тараф гул, лола, боғ (Ғ. Ғулом). Сойликдан келадиган немис самолётларини кимдир пулемётга тутар, мотоциклчиларнинг кўпи йиқилган, қолгани мотоциклларини ташлаб, киргани ковак тополмай, ўзини ҳар ёнга урар эди (А. Қаҳҳор). Чибич кўлнинг айланаси даладир, Шакар ҳали катта эмас, боладир («Ширин билан Шакар»). Айлананинг Коллектив бир меҳнатнинг... (Миртемир). Боғу роғдир қишлоқ атрофи, Мева-чева, чечаклар, гуллар... Чаманзордир боғнинг қушови, Чаҳ-чаҳ урар қувноқ булбуллар... (М. Шайхзода). «Кел-е,— деди,— тоққа

чиқиб қарайин, Баланд тоғда ўнгу сўлни қарайин» (Фольклор). Чунки булар сенинг қўлингда Ардоқланиб вояга етган. Юранингда соғу сўлингда Болалардай эркалик этган (Уйғун). Лекин ҳеч бир гап кирмас Оксана қулоғига. Чопади, олмас нафас, Боқмас сўлу соғига (Ҳ. Олимжон).

АТРОФЛИЧА, ҲАР ТОМОНЛАМА, ҲАР ТАРАФЛАМА, БАТАФСИЛ, МУФАССАЛ, МУКАММАЛ, ТҮЛА, ТҮЛИҚ, ТҮЛА-ТҮКИС. Бутун тафсилоти билан, ҳар жиҳатини ҳисобга олиб. **Атрофлича**, ҳар томонлама, ҳар тарафлама сўзларида нарса-ҳодисанинг томони (жиҳати) оттенкаси акс этиб туради. **Батафсил**, муфассал сўзларида «тафсилот» тушунчаси акс этади ва бу сўзлар бирор нарсанинг таъриф-тавсифи, баёнига нисбатан қўлланади. **Муфассал** кўпроқ китобий услубга хос. **Мукаммал**, **тўла**, **тўлиқ**, **тўла-тўкис** сўзларида «томон» («жиҳат»), «тафсилот» оттенкалари аниқ акс этиб турмайди. Бу оттенкалар контекстда реаллашади.

Ҳаётга чуқур, кенг, атрофлича қараш, ундан кейин фикрлаш ва ўйлаш керак (Ойбек). Илғари жуда қулай бўлиб кўринган нарса, энди атрофлича ўйлаганда, ҳазилакам эмаслиги равшанлашди (Ойбек). Биз ҳақиқий аҳвол билан ҳам ҳар томонлама танишдик («Муштум»). Унинг «Рус халқи ҳаётининг композициялари»да рус халқининг ҳаёти ҳар тарафлама ва кенг равишда кўрсатиб берилди («Қизил Ўзбекистон»). Сидиқжон бола-чақасини ташлаб чиқиб кетишига нималар сабаб ва нималар туртки бўлганини... **батафсил** гапириб берди (А. Қаҳҳор). Абдишуқрурнинг тили қичиб, ... мактаб тўғрисида муфассал изоҳ бермоққа чоғланган эди, лекин сўзни Ҳакимбойвачча илиб кетди (Ойбек). Уни яхши танийман ва мукамал характеристика бера оламан (А. Мухтор). ... Унсин ҳамма воқеани — акаси билан Гулнорнинг севги эртагини кампирдан тўла эшитди (Ойбек). Мажлисда ҳамма масала ечилгандай, Аҳмедовдан сўралмаган ва тўлиқ жавоб олинмаган савол қолмагандай бўлган эди... (А. Қаҳҳор). Мен ушбу хатда Сатторовнинг антиқа тажрибасини тўла-тўкис таърифлаб бера оладим («Муштум»).

АТТАНГ, АФСУС, ЭСИЗ, ТААССУФ, ДАРИҒ, (ВО) ҲАСРАТО. Ачиниш, пушаймон ҳиссини билдиради. Булардан **эттанг**, **афсус**, **эсиз** адабий тилда ҳам, оддий сўзлашувда ҳам қўлланади. **Эсиз** сўзи нисбатан кам қўлланади ва унда белги даражаси кучсизроқ. **Таассуф** бу маънода китобий услубга хос, кўпинча **-ки** юклагаси билан қўлланади. **Дариг**, **(во) ҳасрато** кўпроқ фольклор асарларида учрайди.

Ҳе, аттанг! Гулни гулга қўшмай, гулни сассиқ алафга қўшиб қўйибман! (Ҳ. Ҳакимзода.) Ҳа, афсус, афсус..., янглишибсиз... (Ҳ. Фулом). Кимки ёшлик чоғида бир касб эгаллаш истамас, Сўнги умр афсусидан юз минг пушаймон келтирар (С. Абдулла). Чойингни хўп ичдим, умримда ҳеч ҳам Бундайин

хуш ҳидни ичмовдим, эси э... Дўстлигим ҳурмати, эртага келсам, Яна бир чой дамлаб берасанми, қиз? (Шуҳрат.) Фақат, таассуфки, вафодор ўзал, Сўнги сўзларингда гина бор бир оз (Уйғун). Сабил бўлди анжомим ҳам байдоғим, Қариганда, дарига, куйди димоғим... Олиб кенглар иккигина ўдагим, Воҳасрато, ўчар бўлди чироғим («Эрали ва Шерали»).

АФЗАЛ, ОРТИҚ, УСТУН, ЮҚОРИ, АЪЛО. Сифати, фазилати ва ш. к. жиҳати ўта яхши. **Афзал** сифат, фазилат, қадр-қиммат жиҳатдан бўлган белгини баҳолашда қўлланиб, миқдорий ва хатти-ҳаракат кабилардаги ортиқликка нисбатан деярли қўлланмайди. **Ортиқ**, **устун** сифат, миқдор, хатти-ҳаракат жиҳатдан бўлган юқориликни ифодалайди. **Юқори** қадр, қиммат жиҳатдан бўлган белгига нисбатан қўлланади. **Аъло** маъно хусусиятига кўра афзал сўзига яқин туради, лекин бу сўзда белги даражаси кучлироқ.

Сизнинг ҳар бир сўзингиз биз... учун тилладан афзалдир (Ойбек). Тинчлик ва шодликни яратувчи халқ Сизнинг қўлингиздан кийинса ўзал. Сизнинг юрагингиз фахр-ла тўлса, Азиялар, бахт бундан бўлурми афзал? (Зулфия.) Китоб саҳифасидаги катта қора ҳарфларни овоз билан бир-бирига уриштириб бир маъно чиқариш қишлоқ меҳнаткашлари учун ҳар қандай завқдан ортиқ эди (П. Турсун). Баъзи жиҳатдан, масалан, илдамликда бу йигитни ўздан устун кўрди. Бошқаларнинг ишини камситишни яхши кўрган бу «ўзбилармон» одам бу гал жиндай ён беришга мажбур бўлди (Ойбек). Йўлчи Гантубойеачча томон бир қадам юрди. Лаблари титраса-да, ўзини совуққонликка солиб сўзлашга тиришди: «Балли бу насиҳатга! Йигитнинг юраги, номуси, одамгарчилиги пулдан азиз, пулдан юқори эмасми? Пулдорларга эгилиш пасткашлик эмасми?» (Ойбек) ... кетаётиб: «Туғишгандан тутунган аъло бўлади, болам. Мени унутма»,— дедингиз («Ўзбекистон маданияти»).

АФЗАЛЛИК, ОРТИҚЛИК, УСТУНЛИК, МАЗИЯТ. Афзал (устун) белгига эгалик. **Мазият** эскирган.

Социалистик хўжалик системасининг афзалликларига туфайли бизнинг мамлакатимиз... энг тараққий этган капиталистик мамлакатларга қараганда таққослаб бўлмайдиган юксак суръатларга эришди («Қизил Ўзбекистон»). Шу икки уйнинг орасига ўтирган кошинкор ва нақшин чорхари айвон бу ҳовлининг биринчи мартаба кўзга чалинадиган ортиқликларидандир (А. Қодирий). Социализм халқ оmmasига билим олиш йўлини, маданият йўлини очиб бермоқда, унинг капитализм олдидаги буюк устунликларидан бири ҳам ана шундандир («Қизил Ўзбекистон»). Қизини ер-кўкка ишонмаган, унинг бутун нуқсонларини бир мазият билан онаси... (Ойбек).

АЧИНАРЛИ, АЯНЧЛИ, АЯНЧ, ЗАБУН. Ачиниш ҳисси уйғотадиган. **Аянчли** сўзиде белги даражаси кучли. **Аянчли**, **аянч**

сўзлари оддий сўзлашувда нисбатан кам қўлланади. **Забун** — эскирган, китобий.

Бурчакда ётган бола, уйқусирабми ё совуқдан уйғонибми, ачинарли товуши билан «дада» деди (Ойбек). Йўлчи араванинг нимаси шикастланганини пайқамай, ҳайрон бўлиб турар экан, араванинг тагидан деҳқоннинг аянчли товуши эшитилди (Ойбек). Ғулумжоч... шумшираб турган **Матқовулнинг аянч аҳволига қараб юраги эзилди (М. Исмоилий).** **Аҳмад Ҳусайн қулдан баттар ожиз, забун, ҳамиша тақдирга итоаткор, ғирт саводсиз бу деҳқоннинг мулоҳазаларига ҳайрон қолди (Ойбек).**

АЧИНМОҚ, АФСУСЛАНМОҚ, АФСУС ҚИЛМОҚ, КУЙМОҚ, КУЙИНМОҚ, УКИНМОҚ. Ачиниш ҳис-сезгисини туймоқ. **Куймоқ, куйинмоқ** сўзларида белги даражаси кучли.

Қудрат қилки ҳафтадан бери кўчага чиқолмай, анча янгиликдан четда қолганига ич-ичидан ачинди ва «митти» билан ҳозир Булоқ — ҳовузга борадиган бўлди (Ҳ. Назир). У билан боғлангандан бери бошига тушган ташишларни бир-бир кўз олдига келтириб, шу тирмизакнинг қўлига тушганига минг марта афсусланди (Ҳ. Ғулум). ...**Ермат оиласининг боққа кўчиб кетганини эшитиб афсус қилди (Ойбек).** Мен куйман боламга, Болам куйар боласига (Мақол). **Ҳақиқат бўғилган машъум замонда Ёқанг чок-чок этиб изладинг бахтни. Халқнинг елкасида кўриб куйиндинг Қон ҳиди бурқсиган лаънати тахтни (Э. Раҳим).** Шошмасдан аҳволингнинг оғирлигини, ўғлингнинг ўз қилмишидан ўкинганини айтиб, унинг гуноҳини кечирмоқларини илтимос қил (Ойбек).

АЧЧИҚЛАНМОҚ, ҒАЗАБЛАНМОҚ, ҚАҲРЛАНМОҚ. Аччиғи (ғазаби) келмоқ, жаҳли чиқмоқ. **Қаҳрланмоқ, ғазабланмоқ** сўзларида белги даражаси жуда кучли.

Сафар аканинг астойдил аччиқланганини сезган имом орага тушди (А. Қодирий). У эрта-кеч ўз-ўзини койиди, ўзининг соддадиллиги, инонувчанлигидан аччиқланди... (Ойбек). «Бу қандай одам? Бу нима қилиқ?» — деб ғазабланди ўзича Элмурод! (П. Турсун.) **Ҳоким пича қаҳрланиб турди, кейин қўлини силтаб ясовулни қайтарди (М. Исмоилий).**

АШАДДИЙ, УТАКЕТГАН. Энг ўта даражали, бориб турган.

Қишлоқ хўжалик зараркунандалари — ҳосилнинг ашаддий душмани («Қизил Узбекистон»). ...У — маккор душман, ўтакетган аксилнқилобчи, хоин, қотил (Ҳ. Ғулум).

АШУЛА, ҚУШИҚ. Куйга солинган, куй билан ижро қилинадиган шеър. Қўшиқ халқ томонидан яратилган ва куйга солинган ашулаларга нисбатан кўпроқ қўлланилади. Кўп ҳолларда ашула, қўшиқ сўзларининг бири ўрнида иккинчисини қўллайтириш мумкин бўлса-да (**ашула айтмоқ, қўшиқ айтмоқ**), айрим бирикмалар доирасида улардан бири ишлатилади (**ашула ва рақс ансамбли**).

Ашула байрами). Шунингдек қўшиқ сўзи шеърятда ўзига хос поэтик оттенкада қўлланади. Бундай ўринда ҳам ашула сўзини ишлатиш мумкин бўлмайди.

Ашуланинг куйи, айтувчининг тоза жарангли овози Йўлчининг юрагига баҳор латофати каби тўқинди (Ойбек). Шундан кейин Сидиқжон боғда юрган чоғларида қўшиқ айтадиган бўлди. Бу қўшиқлар қизда ўзи ҳам нима эканини билмайдиган ҳислар уйғотар эди (А. Қаҳҳор). Бугун ҳар бир ғунча лаблардан Бах қўшиғи учмоқда янғроқ (Ғайратий).

АШУЛАЧИ, ХОНАНДА, ҚУШИҚЧИ. Ашула айтувчи, касби ашула (қўшиқ) айтиш бўлган шахс. **Хонанда** адабий тилга хос бўлиб, оддий сўзлашувда қўлланмайди, асосан, якка ижрочи ҳақида гап борганда ишлатилади. **Қўшиқчи** кўпроқ оддий сўзлашувга хос.

«Тузукми, бек ака?»—«Яхши ашулачи экансиз» (А. Қодирий). Баҳордаги чирой, нурдаги жилва, Гўдак табассуми, дилрабо нози, Дарёдаги қудрат, барғдаги шабнам, Хонанда қўшиғи, бастакор сози (Уйғун). Қўшиқчининг олдига Яқин келиб чўкди тиз. Эшитди Темирохун Қалбига солиб бир из (Ғайратий).

АШҚОЛ-ДАШҚОЛ, ЛАШ-ЛУШ, ЛАҚ-ЛУҚ, ҚАҚИР-ҚУҚУР, МАЙДА-ЧУЙДА. Рўзгор ёки бошқа касб-корликда керак бўладиган нарса-буюмлар.

Ермат ўртадан пулни йиғиб олиб, кафтига қисди: «Қолган хизмат биздан бўлсин, дарров ашқол-дашқолни тайёрлайман» (Ойбек). [Ориф ота билан Маҳкам ака] икковлари одаялга ўралган катта туғунни кўтаришди. Тожихоннинг уйига олиб киришди. Ҳовли юзида турган лаш-лушлар ёнига бўҳчани қўйишди (Р. Файзий). У хизматкорларга буюрди: «Қани, чайла олдидаги мана шу лақ-луққа ўт қўйинларчи» («Ёш ленинчи»). ...бечора халқ турли-туман балоларга дуч келиб, ёв қирғинига учраб, ўт-қон кечиб, ота-она, ўғил-қизларидан жудо қақир-қуқурларидан ажралиб, оч-яланғоч сафарга юрганлар (Ойбек). Ҳеч... ҳеч ташишилманманг, айвонда стол-стуллар бор. Фақат мана бу майда-чуйдаларни чиқарсак, бўлди (Ойдин).

АҚАЛЛИ, ЛОАҚАЛ, ЖИЛЛАҚУРСА, ЖИЛЛА БЎЛМАСА. Жуда бўлмаганда, ҳеч бўлмаса. **Жиллақурса** оддий сўзлашувга хос.

Ўзбек ойим сўзланиб кирди: «Нега мунча шошмоқ, ёв қувладими, ақалли бир ой бўлсин... Марғилон деган юртдан от отлаб, туя қўмлаб кел эмиш-да, бир ойгина турмай кет эмиш!» (А. Қодирий). Замира оиланинг арзандаси эди, қашшоқликдан боши чиқмаган оила лоақал Замира муҳтожлик кўрмай ўссин деб уни Ҳошим бобо олдига юборган эди (Л. Батъ). **Жиллақурса** жуводиз билан қарашай дедим (Ойбек). Вой болагинам,

қаёққа борасан, ахир? Абдурахим аканг келсин жилла бўлма са (С. Кароматов).

АҚЛ, ЭС, МИЯ, БОШ, КАЛЛА. Кишининг фикрлаш, билиш қобилияти. **Эс, миЯ, бош,** калла кўпроқ оддий сўзлашувга хос.

Юсуфбек ҳожининг... кейиндан юз кўрсатадиган кўнглисиз ишларга ақли етса ҳам, аммо бир мулоҳаза юзасидан истиқболнинг қоронғи ишларини ҳозир унча мулоҳаза қилиб кўрмади. (А. Қодирий). Эсинг борида эл тани, Кучинг борида ер тани (Мақол). Сен замонни тушунсанми, ўйлаб қара, агар шу хом қовоқда миЯнг бўлса, йиғлама, касофат... (Ойбек). Саид Жалолхон кетди. Йўлда унинг бошига яна бир фикр келди (А. Қаҳҳор). ...тутилиб қолмас-а, калласи жойида; тегирмонга тушса бутун чиқадиغانлардан у. Лекин овқатдан қийналади-да, манда баттар чақасиз эди (Ойбек).

АҚЛЛИ, ЭСЛИ, МИЯЛИ, КАЛЛАЛИ, ОҚИЛ. Фикрлаш, билиш қобилияти яхши, ақли жойида. **Эсли** кўпроқ оддий сўзлашувга хос. **Мияли** кўпинча ақлнинг нормал даражадан кучлилигини ифодалайди. Бу сўз ҳам кўпроқ оддий сўзлашувда қўлланади. **Каллали** оддий сўзлашувга хос.

Сиз ақлли йиғитсиз, сизга ўргатиш қийин, лекин айтаман, дадангизни орзусини қониқтириш — сизга фарз (Ойбек). Заргаров кўп болалар шунақа эканлиги ва Суяр эсли бола бўлгани учун бу хилдаги қусурларини йўқотиш қийин эмаслигини айтиб, ранжиган отанинг кўнглини кўтарган бўлди (А. Қаҳҳор). Шу «онги ўсмаган», шу «қишлоқилар» чиқиб қолди чоғи оқил, баланд дид... (М. Бобоев).

АҒ(А)НАМОҚ, ЮМАЛАМОҚ (ДУМАЛАМОҚ). Етган (ётиқ) ҳолда ерга тегиб айланиб ҳаракатланмоқ. Ағ(а)наш онгли равишда, ўз билгича бажарилади. Юмалаш (думалаш) ихтиёрдан ташқари ҳам бўлади.

Унинг кийимлари жуда эски ва тупроққа ағанаган каби чанг-чунг эди. Лекин ўзи қишлоқча содда дали-ғули йиғит кўринди (Ойбек). Мاستон унинг қўлидаги тугунчасини олди-да, Турғунойни олдинга ўтказди, чунки унинг ҳар қадамда йиқилишига, йиқилганда то адрнинг этагигача юмалаб кетишига кўзи етар эди (А. Қаҳҳор). Кўл суви илиқ бўлса-да, Қўзибойнинг ранги қув ўчиб кетди. У хийла кўрққан ва думалаб тушаётганда тиззаси қирилган эди (Ҳ. Назир).

АҲВОЛ, ҲОЛАТ, ҲОЛ, КЕПАТА. Кайфиятнинг, ташқи кўринишнинг аниқ бир моментдаги ифодаси. Ҳол нисбатан кам қўлланади. **Кепата** диалектал хусусиятга эга.

У [Жўраҳон] шу аҳволида кеча Ғуломжон олдига жон олиш қасдида келган жононга сира ўхшамасди (М. Исмоилий). Аҳволингни қара, тагин сен ҳаммомга тушган боласан (Ойдин). Бу ҳолда Узбек ойим ич-этини еб, ютган луқмасини ҳам билмас эди (А. Қодирий). «Ма, бузун кийиб тур, ҳоким

ке патангни кўриб, кўнгли айнимасин» (М. Исмоилий). Ишлаганда оғриқдан чиройи аянч бир кепатага келиб, буришиб кетади, оғзи қуруқшаб, сув ичгиси кела беради (А. Мухтор).

АҲМОҚ, ТЕНТАК, ГҮСХҲҮР. Ақли паст, фикрлаш қобилияти нормал эмас. **Тентак** сўзида белги даражаси анча кучсиз. **Аҳмоқ** сўкиш, койиш сифатида ҳам қўлланади. **Гўсхўр** алданиб, лақиллаб ёнровга «емиш» бўлувчи маъносидида қўлланади.

Аммо сен аҳмоқсан, кўрпанга қараб оёқ узатишни, қарсикки қўлдан чиқишини билмайсан (А. Қодирий). Тентак тўричи бермас (Мақол). «Ийи,— дедим.— Онаси соғ-у, боласи тентак бўлса, унда қандоқ бўлади, бувижон?» (П. Турсун). Сен энди тушингни ачанга сўйла, Йўқ бунда ялинчоқ, гўсхўр ва қўрқоқ (Шуҳрат).

Б

БАДАН I, ТАН(А), ВУЖУД, БОРЛИҚ. Киши жисми, киши жисми яхлитлигича. **Вужуд, борлиқ** сўзлари асосан эгаллик қўшимчалари билан қўлланади (вужудим, борлигим). **Борлиқ** кўпроқ китобий тилга хос.

...Физкультура киши баданини қандай тартибга солса, эстетик тарбия ҳам киши қалбини шундай тартибга соладики... («Уқитувчилар газетаси»). Ҳали танасига иссиқ ҳам ўтгани йўқ эди, «Тўйма!»— деб ташқаридан тўранинг товуши келди (Ойдин). Икки оғиз ҳақиқатни сизларга етказиш учун ўшитимни танимдан ранда билан шилиб ташланса... ҳам, менинг орқамда қолганлар севинади (А. Қаҳҳор). Мен сени биламан: кулишинг гўзал, Қаҳҳаҳа бобида танҳосан ўзинг. Сен кулсанг, тилга ҳам киради ғазал, Кулади ву-ж-у-д-и-н-г, юрагинг, кўзинг! (Шуҳрат.) Борлигим, қалбимдаги қоним дедим, севдим сени (Уйғун).

БАДАН II, ТАН(А), ЭТ. Киши жисмининг сирт қисми. **Эт** кам қўлланади.

Акаси қоронғу бир ҳужрада ётар, юз ва баданлари кўкириб, шишиб кетган эди (С. Зуннунова). Бу гапни эшитиб Элимуроднинг тани жимирлаб кетди (П. Турсун). Бу ҳазил ва айниқса кулги аввал хунук, одамнинг этини жимирлатадиган даражада хунук эшитилди... (А. Қаҳҳор).

БАДНОМ, УЯТЛИ, ШАРМАНДА, ШАРМСОР. Ёмон иш билан ёмон отлиқ бўлган. **Бадном** асосан бўл ёки қил феъллари билан қўлланади. **Уятли** кўпроқ оддий сўзлашувга хос ва бунда белги даражаси бир оз кучсиз. **Шарманда, шармсор** сўзларида, аксинча, белги даражаси кучли. **Шармсор** оддий сўзлашувда жуда кам қўлланади.

...Ражабов Рафиқ Холиқовни ба дном қилиш, уни обрўйсиз-лантириш пайига тушиди («Совет Ўзбекистони»). Келишга келди-ю, ўзи пушаймонда қолди. Биров кўриб қолса, нима дейди? Ўзи ба дном бўлиши устига бегуноҳ Ҳаётни шарманда қилади-ми? (М. Исмойлий.) Хатнинг ўзи-ку қиммат эмаску-я, лекин бировнинг омонатини йўқотиб, бошқа бировга уятли бўлиш ҳар нарсадан ҳам оғир-да,— деди Жобир Норбувиға (Ҳ. Шамс). Эл орасида мани шарманда қилма, ёлғиз қизимсан... (Ойбек). Юрт кулса ҳам энди майлига, Зарба гали сандадур бу бор. Мен мубтало бўлган балода Сени мақтар, мен ман шармсор (Ҳ. Олимжон).

БАЖАРМОҚ, АДО ЭТМОҚ, БИТИРМОҚ, УРИНЛА(Т)-МОҚ, ДУНДИРМОҚ, УТАМОҚ, БАЖО ҚИЛМОҚ. Иш-вазифа, топшириқни амалга оширмақ, бажо келтирмақ. **Бажармоқ**, адо этмоқ иш-вазифа, топшириқни ижро қилиш ва якунига етказиш маъносида қўлланаверади. **Адо этмоқ** кўпроқ китобий услубга хос. **Битирмоқ**, **ўринла(т)моқ**, **дўндирмоқ**, **бажо қилмоқ** асосан иш-вазифани якунига етказиш маъносида ишлатилади. **Уринла(т)моқ** кам қўланади. **Дўндирмоқ** кўпроқ оддий сўзлашувга хос ва унда белги даражаси кучли. **Бажо қилмоқ** нисбатан эскирган, кам қўланади. **Утамоқ** бурч-вазифани адо этиш маъносида қўланади.

Ҳозир кўклам экин кампониясига пухта тараддуд кўриб олган деҳқон уруғ ерга қадалаётган паллада қийналмайди, ишни сифатли бажаради («Совет Ўзбекистони»). Саккизинча беш йилликда 83 мингдан ортиқ ишчи ўз зиммасига олган шахсий мажбуриятини муваффақиятли адо этди. Кўпгина корхоналар беш йиллик топшириқларини муддатидан илгари бажарди («Совет Ўзбекистони»). Менга нега энди раҳмат бўлсин? Меҳнатни сиз қилдингиз, катта ишни кўнгилдагидек битириб келдингиз (Ҳ. Сейтов). КПСС XXIV съезди шарафига меҳнат армуғони ҳозирлаш учун курашиб, зиммамиздаги барча топшириқларни муддатидан олдин ўринладик («Совет Ўзбекистони»). Кунига икки киши уч ярим-тўрт норма дўндирияпмиз. Йўғе, бажаряпмиз (Ш. Тошматов). Муҳаббат сўз билан изҳор этилмас. Сўз бу вазифани ўташдан йироқ (Уйғун). Ҳар ишни партия топширса, биз бажо қиламиз (Ҳабибий). Шартимни бажо қилсанг, бир ...хотин бор. Дарров қози домлага маъқул қилман-у, оламан-бераман (Ҳ. Ҳакимзада).

БАЙРОҚ, АЛАМ, ЯЛОВ. Узун таёқ учига ўрнатилиб давлат, ҳарбий қисмларнинг расмий эмблемаси чизилган ёки ҳеч қандай шакли (расми) бўлмаган, ранги бир хил ёки турли хил бўлган мато парчаси. **Алам**, **ялов** эскирган.

Узоқ адрнинг орқасидан кўтарилган каттакон ойнинг дастлабки шуғласи тўғоннинг тепасида пирпираб турган байроққа тушиди (А. Қаҳҳор). Памир тоғларида қизил аламини ҳилпиллатиш иши турадир. Тожикистон халқи бу ишга киришган...

(«Қизил Ўзбекистон»). Ҳилпиллаган ол яловлар! Салом, менинг томирларим тупроғим (М. Шайхзода).

БАЛАНД, ЮҚОРИ. 1. Ер сатҳидан узоқ масофада. **Баланд** ер сатҳидан жуда юқоридаги жой (нуқта)ни ифодалаш учун ҳам қўллана олади. **Юқори** асосан ер сатҳидан узоқлиги унча ортиқ бўлмаган жойни ифодалашда қўлланади.

Баландда, юлдузли кўжда қаёққадир самолётлар учиб ўтди (Ойбек). Ой уфқдан салгина юқорида хира нур сочмоқда, ҳамма ёқ жимжит (А. Қаҳҳор).

2. Куч даражаси нормал ҳолатдан ортиқ. Бу маънода **юқори** сўзи нисбатан кам қўлланади.

Иситмаси баланд, босинқираяпти (М. Исмоилий). **Йўлчи баланд** товуш билан уларга мурожаат қилиб тўхтади (Ойбек). **Қутидор** танчага бориб ўтирмади-да, айвон пешонасидан туриб қуйидаги хатни юқори товуш билан ўқиб чиқди (А. Қодирий).

БАЛАНДЛАМОҚ, ЮҚОРИЛАМОҚ, КЎТАРИЛАМОҚ, УРЛАМОҚ. Баланд (юқори) томон йўналмоқ. **Баландламоқ, юқорилламоқ** сўзларида шу маъно аниқ сезилиб (ифодаланиб) туради. **Кўтариламоқ** умуман пастки нуқтадан тиккага қараб йўналишни билдиради. Баланд (юқори) томонга қараб йўналиш маъноси эса маълум сўз ёки бошқа воситалар ёрдамида реаллашади. **Урламоқ** кам қўлланади.

Пойгарлар [каптарнинг тури] томдан кўтарилган ҳамоно боши билан айланиб тик баландлайдилар («Тошкент ҳақиқати»). [Йигитали] **Осма** кўприкдан ўтди, сўқмоқдан энди юқорилаётганида тўсатдан ҳайкалдек қотиб қолди (С. Кароматов). **Пойгарлар** қанотларини йиғиб пастлашадилар-да, томга бир-икки метр қолганда яна йўнаганча тик кўтариладилар («Тошкент ҳақиқати»). Узоқдан чиққан зангори тутун осмонга ўрлаб, теварак-атрофга кўрпадек ёйилар эди (Ғ. Ғулом).

БАЛАНДПАРВОЗ, ДАБДАБАЛИ, ТАМТАРОҚЛИ. Ҳавоний (бежама) гаплар билан меъёридан оширилган.

Баландпарвоз сўзларингиз кўнглимга зигир ёғидай урди (Ш. Рашидов). Зокир бюро тайёрлаётганини, бир қатор персонал ишлар кўрилажагини мумкин қадар дабдабали қилиб айтди (П. Қодирий). Мақолага жуда дабдабали сарлавҳа қўйилган эди (Ш. Рашидов). Баландпарвоз, дабдабали услубни Ленин ёмон кўрарди. Муболағали, тамтароқли гапларни кўп ишлатишни ёқтирмасди («Қизил Ўзбекистон»).

БАЛЛИ, БАРАКАЛЛА, ОФАРИН, ЯША, ЯШАВОР, ҚОЙИЛ, ТАСАННО, ЎЛМАНГ, ТАҲСИН, САЛЛАМНО. Мақтов-маъқуллашни билдиради. **Тасанно, таҳсин, салламно** — китобий услубга хос. **Ўлманг** — оддий сўзлашувга хос.

Унинг фикрини маъқулловчи овозлар эшитилди: «**Балли!**— Отангизга раҳмат!» (П. Турсун.) Йўлчи қайтарувчи кишига кўзини ёмон олайтирди, хотинга далда берди: «**Баракалла**, она.

юринг тезроқ, сира тап тортманг!» (Ойбек.) Ана бу гапингизга о фарин! Энди мен кетай бўлмасам... (А. Қаҳҳор). Яшанг, ўғлим, кам бўлманг (А. Қаҳҳор). «Яшавор!»— Тўла ўртоғининг юпун пальто тагидон суюги туртиб чиққан елкасига попиллатиб урди (М. Исмоилий). «Қойил!»— Комил ўтирган ерида чапак чалиб юборди (Ҳ. Ғулом).— Тақсир, сиз,— мулла Мадраҳим кулимсираб, чордона қуриб олди,— ернинг тагида илон қимирлаганини биласиз-а. Тасанно! (Ш. Тошматов.) Улманг, жуда тадбирли одамсиз-да! (Яшин.) Ана шунинг ўзигина олимнинг кўп йиллик меҳнатига муносиб таҳсин ва офарин эди («Ўзбекистон маданияти»). Пахтазоримни кўриб ҳам, ишлари аъло десин, Бу муҳаммасни ўқиб, Уйғунга салломно десин (Уйғун).

БАЛО I, ФАЛОКАТ, ОФАТ. Ғам-ғусса, ортиқча ташвиш-азоб бўлувчи нарса. **Фалокат, офат** «бало, мусибат»дан кўра уни юзага келтирувчи нарса (ҳолат) маъносида кўп қўлланади. **Офат** кенг миқёсдаги ва ортиқ даражадаги мусибатни (балони) билдиради. **Еки жондан севган ўғилчангни Тошқин сувлар олиб қочдими? Е бошқа бир бало юз берди-да, Ҳасрат-алам қучоқ очдими?..** (Уйғун.) Онахоннинг юраги бир фалокатни сезгандай бўлди-ю, оёқлари беихтиёр олдинга юрди (А. Мухтор). Майдонда ул санам деб, душманга бўлдим офат, Бўстони гулга тўлган фасли баҳора айтинг (Уйғун).

БАЛО II, УСТА, УСТАМОН, БИЛАҒОН, БИЛАРМОН, ЧЕЧАН, ЭПЧИЛ, ЧАҚҚОН, УДДАБУРОН. Уринлатиб бажарадиган, маҳорат ва чаққонликка эга. **Бало** кўпроқ оддий сўзлашувга хос, у ақлий, жисмоний иш-ҳаракат бажаришда юқори маҳоратга эгалликни ифодалаш учун қўллана олади. **Уста** ақл, малака талаб этадиган ҳаракатларга нисбатан қўлланади. **Устамон** қувлик, айёрлик оттенкасига эга. **Билармон, билағон** сўзларининг хусусияти уларнинг ўзагидан англашиб туради. **Билармон** салбий бўёққа эга. **Чечан, чаққон, эпчил** тез ва осон бажариш маҳоратига эгалликни билдиради. **Уддабурон** асосан иш-вазифани ижро этиш маҳоратига эгалликни ифодалаш учун қўлланади.

«Жўрттага кўрингансан, ёш бўлсанг ҳам, балосан...»— тескари қараб, лабини буриштирди Нури (Ойбек). «Сайфиддин Умаров Урта Осие университетига физматда ўқийди. Эсингдами, математикага бало эди»,— деди Комила (Ойбек). Узун экан оёғи, Худди чолнинг таёғи. Қаноти ола экан, сайрашга бало экан (Уйғун). ...аскияга жуда уста экан, оламда дард нима, ўлим нима эканини буткул унутиб, роса кулишдик (А. Қаҳҳор). Ҳа, қизлар шунақа гапга уста бўлади (Н. Сафаров). Кассир Б. Чўтматов ҳам текин нарсаларнинг масасига тушунгандан бери, анча устамон бўлиб қолди («Муштум»). Сен жуда билағон, ҳаддан ташқари билағон бўлиб кетибсан (С. Зуннунова). Дўстатнинг усти-боши қанақа-ю, қиёфаси қанақалигини тасвирлашга Бувинисо жуда чечан бўлиб қолди (П. Турсун). Разведкага

игна тешигидан ўтадиган э п ч и л, дарёдан ҳатлайдиган ч а қ қ о н киши керак (*Шухрат*). Мен дўстларга сира ишонмайман. Мас-лаҳатга ҳаммаси ч а қ қ о н. Нега десанг, маслаҳатгўйлик осон нарса-де! Тили қимирлайди, холос (*Ойбек*). Ойнахоннинг идорадаги ишлари, одамларга муомаласи, ҳар бир масалани ақл билан ҳал қилиши, умуман унинг уд да бу р о н л и г и Абатни қойил қолдиради (*Х. Сеитов*).

БАЛОҒАТ, ВОЯ, КАМОЛ, КАМОЛОТ, ЕТУКЛИК. Жисмоний, ақлий тараққиётнинг юқори даражаси. **Балоғат**, **воя** асосан етмоқ феълн билан қўлланади. **Камол**, **камолот** китобий услубга хос.

Шу йўл билан бордик — етдик муродга, Шеъримиз касб эгди ба лоғат, ка мол! (*Уйғун*.) Кекса ўқитувчининг гапидан таъсирланган Элмурод индамай туролмади. Юрагига тўплиниб қолган ўз туйғуларини очиб солди: «Биз сизларнинг тарбиянгизда ўздакликдан в о я г а етдик» (*П. Турсун*). Бу менинг меҳримдир, ташаккуримдир *Ка мол г а* етказган она тупроққа! (*Шухрат*.) Сен унинг ҳуснини, ка мо л а т и н и, *Шу* байрам тонгида кезсанг, кўрасан (*Шухрат*). Унинг одобида, унинг хулқида, *Инсоний* ка мо л о т мавжуд, барқарор (*Уйғун*). Академиянинг янги йирик илмий марказлари вужудга келди, ривожланди ва етуклик даражасига етди, илмий тадқиқот муассасалари анча кўпайди, уларнинг географияси кенгайди («Совет Ўзбекистони»).

БАРГ, ЯПРОҚ. Дарахт ва бошқа ўсимликларда ҳаводан озиқланиш, газ алмаштириш учун хизмат қилувчи турли шаклдаги юпқа орган. **Барг** сўзи ҳар қандай дарахт ва ўсимликнинг япроғига нисбатан қўлланаверади. **Япроқ** сўзи кўпроқ поэтик услубда қўлланади. Бу сўз қовоқ, тамаки ва шу каби баъзи ўсимликларнинг баргини ифодалаш учун деярли қўлланмайди.

Шамол зўрайиб, дарахтларни силкитган сари, ба р г л а р и н и осмонга пириллатиб учирган сари биз севинамиз (*Ойбек*). Мана, баҳор келиб, гуллар ҳам ба р г ёзди («Муштум»). Қуёшнинг нури ўйнар *Ҳар дарахт я п р оғ и д а* (*Ю. Ҳамдам*).

БАРИ БИР, ФАРҚСИЗ, БЕФАРҚ, АҲАМИЯТСИЗ. Ҳеч қандай аҳамияти (фарқи) йўқ. «Менда ихтиёр йўқ, ойижон! — деди Кумуш. — Сизлар нимани маъқул кўрсаларингиз, менга ба р и б и р» (*А. Қодирий*). Аммо хатимни ўқимасангиз-да ва марҳумингиз учун тортиган оҳингиз ўтида кўйдирсангиз-да, менинг учун фа р қ с и з д и р (*А. Қодирий*). Жонларидан тўйган кишилардек, ўлиш ё қолиш бе ф а р қ д е к безрайиб турган халқ орасида жонланиш бошланди (*М. Исмоилий*).

БАС, БУЛДИ, ТАМОМ, ЕТАР(ЛИ), КИФОЯ, БУЛГАНИ. Бу сўзлар бошқа(си) талаб этилмасликни, айтилган, воқе бўлганининг ўзи талаб даражасида эканини билдиради.

«*Бас*, — дединг етганда кўча бошига, — *Шу* ердан қайт», — дейсан менга ҳар сафар (*Шухрат*). ...гармсел бир эсдими — ба с:

барча гиёҳларни қовжиратмай қўймайди (Х. Сеитов). Бу срдани кўрсатиш мумкин эмас, фақат қочинининг йўли топилса, бас (Ғайратий). Отабекнинг бу сўзларидан кейин понсодбоши «Энди бўлар» дегандек қилиб қўйибегига қаради (А. Қодирий). Мингбоши ...Жуман Писмиққа қараб: «Бўлди, гувоҳлик манзур!»— деди (М. Исмоилий). Шундан қўрқдими — тамом ўлимдан қўрққани бўлади. Улимдан қўрққан киши қаҳрамон бўлмайди (А. Қаҳҳор). Соғ-саломат кўрсам-у сени, Бир дақиқа суҳбатлашсам, бас. Ерим десанг, кифоя менга, кифоя бир оғиз сўзинг (Уйғун). Унинг учун қандай бўлса ҳам тирикчилиги беозор ўтиб турса, бўлгани... (Х. Шамс). Ишқилиб директор яна бир туш кўриб, дакан хўровга дуч келмаса, бўлгани («Муштум»).

БАХТ, ИҚБОЛ, ТОЛЕ, САОДАТ. Турмушдан мамнунлик ҳолати, турмушдан мамнун этувчи нарса. **Иқбол** асосан бадний услубга хос. **Тол** «бахт», «иқбол» маъносига нисбатан «омад» маъноси кўп қўлланади. **Саодат** кўпроқ китобий услубга хос, яқка сўз ҳолида кам қўлланади.

Шундай қилиб, Сидиқжон худди зўр бахтга эришган ёки ўшандай бахтнинг бўсағасида тургандай, терисига сиғмай... эски ҳаётини эслатиси ҳам келмай юрар эди (А. Қаҳҳор). Меҳнат билан топади иқбол, Ишчи иши кўрмайди завола (Е. Мирзо). Толемдан ўргилайки, курс очилди (Ғ. Фулом). Улар толелари юришганидан қувониб, гап эшитмаслик учун ҳеч қаяққа алангламай, тўппа-тўғри чол кўрсатган бостирма тагига бордилар (П. Турсун). Жанг айламоқда ёри қўрғаб саодатини, Гулшанда бахт майидан мастона ёра айтинг (Уйғун).

БАХТЛИ, БАХТИЁР, САОДАТЛИ, ТОЛЕЛИ, МАСЪУД. Бахт ёр бўлган, бахти кулган. **Саодатли** китобий. **Масъуд** эскирган, китобий. Мен заводдан қайтганда оқшом Ором олар болишда бошинг, Бахтли қўзим, мен ўйлаб боқсам, Икки баҳор кўрибди ёшинг (Е. Мирзо). Меҳнатимдан бахтиёрман, тинч фаровон рўзгор, Истагим истакдан ортиқроқ муяссардир менга (С. Абдулла). Бу бино Кумушнинг ўзи уйи бўлиб, бу уй ичида Отабекнинг саодатли кунларининг ширин хотиралари сақланар ва шу дақиқада ҳам унинг ҳаёт тираги бўлган Кумушбиби ўтирар эди (А. Қодирий). Денгиз дерди: «Қирғоқ йиқилсин, Тўлқинларим ўйнасин озода», Кишанлардан ҳоли ва масъуд Замонларни айлар эди ёд (Уйғун).

БАХТСИЗ, БЕБАХТ, БАДБАХТ, ТОЛЕСИЗ, ШҮРПЕШАНА. Бахти кулмаган, турмушдан ёлчимаган, бахти қора. **Бадбахт** бу маънода кам қўлланади. **Шўрпешана** оддий сўзлашувга хос.

Йўлчи бир неча сўз билан ўзининг бахтсиз севгисини кампирга айтишига эҳтиёж сезди (Ойбек). Бебахтнинг ошига пашша ҳам, кана ҳам, сўна ҳам, қолаверса, шалолаб олиб мана

шунақа асроил ҳам, мункарнакир ҳам тушаверади (Ҳ. Ҳакимзода). Энди қайтиб келмас сен кутган жаллод, Юзларингни тирна, сочларингни юл! Еқа чок эт, солгил дод устига дод, Ба д б а х т пешанангга ёзилгани шул! (Уйғун.) У [Норбуви] бўйи-басти чўзилиб турмуш қурди-ю, бошига бахтсизлик ёғилди: Эрдан то л е с и з эмас эди у. Йўқ, аксинча, унинг бахтини қора қилган нарса ўзининг чиройи бўлди (Ҳ. Шамс). Тўққиз боланинг ш ў р п е ш а н а онаси, Матқовулнинг хотини... эски пўстак солиб олиб, чарх йигириб ўтирарди (М. Исмоилий).

БАЪЗАН, ГОҲО, ГОҲИДА, ГОЙИДА, ГОДА, АҲЕНДА, УНДА-БУНДА, ОРА-СИРА, ОРА-ЧОРА, УҚТИН-УҚТИН, ҲАР ЗАМОН(ДА), БИРДА-ЯРИМ, ДАПҚИР-ДАПҚИР. Ҳамма вақт эмас, айрим вақтлар(да). **Аҳенда, унда-бунда, ҳар замонда** сўзларида вақт оралиғи бошқа сўзлардагига нисбатан узоқ бўлади.

«Хўжайинларникига бориб турасанми?»— «Баъзан бориб тураман» (Ойбек). Ҳожи бўлса, ҳар беш дақиқада ичкари томонга қулоқ солиб тўлгар, гоҳо даричадан Ҳасаналини чақириб, «Тинчликми»,— деб сўрар эди (А. Қодирий). Буларга гап тушунтиролмай, гоҳида куйиб кетаман, отам (П. Турсун). Армон билан билмаганим билдириб, Отам го да чопиб, го да елдириб, Дайрабодда кўп душманни ўлдириб, Кўп молини ўлга қилган бедовсан («Далли»). Бу икки улфат аҳенда мана шундай дилкашлик қилганларида суҳбат бошдан-оёқ икки мавзудан четга чиқмас эди (А. Қаҳҳор). Жангчилар унда-бунда учраган ўрмон меваларидан тогиниб, иё сайр қилгандек, аста борардилар (Ойбек). Кўп йилдан буён ора-сира бориб тураман (У. Юсупов). ...о ра-ч о ра гўдакнинг йиғлаган товуши ҳам эшитилар эди (А. Қодирий). Лагернинг фарби-шимолий томони,— ўқтин-ўқтин учраб қоладиган тепаликларни ҳисобга олмаганда, кўз илғамас яйлов (Шухрат). Мастонов соқол қириб, ўзига оро бераркан, ўқтин-ўқтин хотинининг қилаётган ишини кузатиб туради (Ғайратий). ...оғир табиатли секретарь қандайдир чучукроқ тилда сўзлар, ҳар замонда лабининг бир чеккасида хиёл кулиб ҳам қўярди (Ж. Абдуллахонов). Бир тўпи — сизлар-у таналар, уларнинг орасида бирда-ярим яйдоқ эшаклар ва хўтиқлар ҳам учрайди (П. Қодиров). Ҳаялламай дапқир-дапқир келиб тур, қизим (Яшин). У энди ичида дапқир-дапқир: «Нима қилдим мен, ўлганим яхши»,— деб қўяр...— эди (Ҳ. Шамс).

БАЪЗИ, БАЪЗИ БИР, АЙРИМ, БИР ХИЛ. Ҳамма эмас, ноаниқ миқдордаги камчилик. **Айрим** нисбатан кам қўлланади. **Бир хил** оддий сўзлашувга хос.

Аёлларнинг йиғи ва хитоблари, золимларни қарғашлари. йигитларнинг мардона овозлари баъзи кишиларни чўчитиб, олазарак қилди (Ойбек). Мирзакаримбой ўз олдига қўл қовуш-

тириб келган, дуруст кийинган баъзи бир одамларга қўпол муомала қилар, уларни койир, баъзан рангларини бўз қилиб қўяр эди (Ойбек). Район газетаси ишининг бориши ва айрим колхоз, бригада, ҳатто айрим одамларнинг қандай ишлаётгани тўғрисида тез-тез ёзиб турар эди (А. Қаҳҳор). Баъзи бир хил ғўзаларнинг кўсаги олчадек бўлса, бир хиллариники нақ туҳумдек келади («Фан ва турмуш»).

БАҲС, ТОРТИШУВ, МУНОЗАРА, МУБОҲАСА. Бирор нарса, ҳолатни ёқлаш, маъқуллаш мақсадида ўтказиладиган муҳокама. **Баҳс, тортишув** сўзларида фикр-мулоҳаза айтишувчилар икки ёки ундан ортиқ бўлиши мумкин. **Мунозара, мубоҳаса** китобий. **Мубоҳаса** жуда кам қўлланади. **Мунозара** сўзида фикр-мулоҳаза айтишувчилар кўп бўлади.

Пахта хусусида уларнинг баҳси, Сўзлашар бу йилги тўкин ҳосилдан (Ҳ. Салоҳ). Уч қизнинг тортишувидан биринкетин бугун шийпон уйғонди. Қизлар бир-биридан суриштириб, ким нима деганини... билиб олишди (И. Раҳим). Шу икки фикр атрофида мунозара жиддийлиги. **Мубоҳаса** ҳатто домланинг обрўйига тўқинадиган бўлди (А. Қодирий).

БАҲСЛАШМОҚ, ТОРТИШМОҚ, МУНОЗАРАЛАШМОҚ, МУНОЗАРА ҚИЛМОҚ, ТАЛАШМОҚ. Баҳс (мунозара)да қатнашмоқ, ҳар хил фикр-мулоҳазалардан бирини ёқлаб муҳокама юритмоқ. **Мунозаралашмоқ, мунозара қилмоқ** бирор масала, тема юзасидан (одатда, кўпроқ шахс иштирокида) бўладиган мунозарани билдиради. **Мунозаралашмоқ** кам қўлланади. **Талашмоқ** оддий сўзлашувга хос. **Еш заминдор билан баҳслашиб, халқ ғояларини, манфаатларини ҳимоя қилгани учун ўзи хурсанд эди (Ойбек).** Эшон билан Рамазон қори ҳатто шу гаплар устида бир оз тортишиб ҳам қоладилар (П. Турсун). Деворга орқасини бериб ёнма-ён турган ўрта ёшдаги икки аёл нима ҳақдадир талашмоқда эдилар (Н. Сафаров).

БЕВА, ТУЛ, ЕСИР. Эри ўлган ва бошқа кишининг никоҳига ўтмаган аёл. **Бева** сўзи хотини ўлган ва бошқа билан никоҳ қурмаган эркакни ҳам билдиради. **Есир** сўзи **бева** ва **тул** сўзларига нисбатан жуда кам қўлланади. У кўпроқ **етим** сўзи билан бирга жуфт сўз (**етим-есир**) ҳолида қўлланади. Хотиним шол бўлиб қолган, **бева** қизим қўлимда, эрини Холхўжа қўрбоши отворган (Саид Аҳмад). Домла бундан уч йил бурун **бева** қолиб, унга гоҳ синглиси, гоҳ узатган қизи қараб юрар эди (А. Қаҳҳор). Афандининг хотини ўлиб, бир тул хотинга уйланди («Латифалар»). Бу **етим ўғил бўлиб, есир онанинг қўлида қолаверди («Муродхон»).**

БЕГОНА, ЕТ, УЗГА, БИРОВ, КИШИ, НОТАНИШ, ҒАЙИР, АҒЕР. Қариндошлик, касб-ҳунари ва бошқа жиҳатдан бир гуруҳдаги, бирликдаги кишилардан четдаги, унга муносабати йўқ шахс, ўз одами бўлмаган шахс. **Ўзга** китобий услубга хос. **Киши**

оддий сўзлашувда, кўпроқ аёллар нутқида қўлланади. **Ғайир**, **ағёр** эскирган, китобий.

Кўз қорасидек җамиша сақлайин бегонадан (Ҳабибий). **Қадр** билмас қариндошдан қадринг билган ёт яхши (Мақол). **Ўзгага боқса кўзим, кўр бўлсин, оқсин гавҳари, Косаси тупроқ** била тўлсин, кўмилган яхшироқ (Ҳабибий). Чунки Гулнор она-нинг назарида ҳам энди «кишининг моли», Йўлчи «биров» (Ойбек). **Яхши совға олибсиз; ҳай, киши кўради** (Яшин). **Мен сени биламан, гўзал, лобар қиз, Гоҳида чиқасан китоблар сўраб, Гоҳида учратиб кўчада ёлғиз, Нотаниш кишидек ўтасан қараб** (Шуҳрат). **Ушбу ерлар бизга ғайир ерлари, Йигитни қўлласин** комил пирлари («Далли»). **Жаноби домла кўчанинг ағёрдан** холи эканлигига қаноат ҳосил қилғондан кейин ичкарига суқилдилар («Муштум»).

БЕЖИРИМ, ХУШБИЧИМ. Тузилиши, бичими жажжи ва келишган.

Тўланинг эндидаги мактаб формаси... бир маҳаллардагидек **ғижим**, кир эмас, балки худди шу бугун игнадан чиққандай **тоза, бежирим** (М. Исмоилий). Улар айтарлик **кўп** ва баланд **учолмайдилар**, фақат ташқи кўринишининг **бежирим** ва **гўзаллиги** туфайли қимматлидир («Тошкент ҳақиқати»). **Аҳолига кўп** ва **хушбичим** пойабзаллар етказиб бериш учун курашаётган **корхона меҳнаткашлари химия мўъжизаларини ишлаб чиқаришга** кенг **жорий этмоқдалар** («Қизил Ўзбекистон»). **Шарифжон чиройли, хушбичим, ҳавас қилса арзигудек йигит** (Х. Тўхтабоев).

БЕЗАҚ, ЗИЙНАТ, ҲАШАМ. Безатиш, ясатиш буюм-нарсалари. **Зийнат** сўзи **безак** сўзига нисбатан кам қўлланади. **Ҳашам** сўзида «дабдабалилик», кучайтириш оттенкаси бор.

...**безак** учун **у ер-бу ерга қўйилган катта-кичик чиройли хитой вазаларни латта билан яхшилаб артди** (Ойбек). **Аммажон, кўрққанымдан қиммат-қиммат олтин, кумуш, маржон, сирга** — мана шундай **зийнатларимни олдим, холос** (Ҳ. Ҳакимзода). **Юзлаб улкан биноларнинг ички ҳашами, безаги** у ишлаб чиқарадиган буюмларга **муштоқ** («Муштум»).

БЕЗА(Т)МОҚ, ЯСАТМОҚ. Зеб, нақш ва ш. к. кўз қувонтирадиган нарсалар билан **кўркам** (чиройли) қилмоқ.

Клубни безамиш қизил алвонлар, Бурчақда Лениннинг мармар ҳайкали (Ойбек). **Фуод афанди уни [Ҳожия холани] боқар, ичирар, кийинтирар, безатар**, ...**лекин пул олмас эди.** (М. Исмоилий). **«Мен ҳам шундоқ деб ўйлаган эдим,— деди Сидиқжон хийла қизариб,— лекин Канизак ҳеч кўнмади: «Кўйинг ўша уйга олиб бормайлик»,— деб, сизнинг уйингизни ясаган и кетди»** (А. Қаҳҳор).

БЕЗОВТА, БЕТОҚАТ, БЕТИНЧ, НОТИНЧ, ҲАЛАК, БЕСАРАНЖОМ. Тинчи бузилган, тоқатсиз ҳолатда. **Бетинч**,

бетоқат сўзларнинг маъно хусусияти уларнинг ўзагидан англашилиб туради. Бетоқат руҳий ёки жисмоний азоб (қийноқ) таъсиридаги бетинч ҳолатни билдиради. Бетинч, нотинч кенг тушунчага эга. У шахс, жонли нарса, шунингдек жонсиз предметларнинг ҳолатига нисбатан қўлланаверади. Ҳалак асосан одамнинг ҳолатига нисбатан, лекин шунда ҳам нисбатан кам қўлланади. Бесаранжом асосан одамнинг, кам даражада нарса-предметларнинг ҳолатига нисбатан қўлланади.

Назокат безовта, хавотирланиб ўқтми-ўқтин ичкарига қулоқ солган бўлади («Муштум»). Максим қишлоқда табиблик қилиб юрган вақтларида бундай безовта бетобларни кўп кўрган (И. Раҳим). Эл бетинч, одамларнинг юзлари ғамгин, суҳбатлари серташвиш эди (П. Турсун). Йўлчи аланглаб қаради: чойхонада ҳамма тик туради, қўллар қовуштирилган, кўзлар қўрқувли, нотинч. (Ойбек). Эрталаб нонуштангизни, кечқурун овқатингизни тайёрлайман деб жоним ҳалак (Б. Раҳмонов). Мўйлов бесаранжом кўзларини жовдиратиб, дарров гапиролмади (Саид Аҳмад). Мулла Абдураҳмон ...манглайдаги терини артиб, бесаранжом аҳли мажлисга қараб чиқди (А. Қодирий).

БЕЗОВТАЛАНМОҚ, БЕЗОВТА БУЛМОҚ, БЕТОҚАТ-ЛАНМОҚ, ТОҚАТСИЗЛАНМОҚ, БЕТОҚАТ БУЛМОҚ, БЕТИНЧЛАНМОҚ, ТИНЧСИЗЛАНМОҚ, БЕТИНЧ БУЛМОҚ. Тинчи бузилган ҳолатда бўлмоқ. Бу сўзларнинг маъно нозиклигидаги фарқи уларнинг ўзак-негиз қисмидан аниқ сезилади.

Раис безовталаниб қолди, чунки райондан чорвачилик маҳсулотлари етиштириш ва давлатга сотишнинг бориши қандайлиги тўғрисида маълумот сўралаётган эди («Муштум»). «Наҳотки улар шунчалик маккор!»— деб кўнглидан ўтказди хотин ва ётоқ эшигидан қитирлаган овоз эшитиб, бетинчланди (Шуҳрат). Отабек тинчсизланди:— Сабабини сўзланг... (А. Қодирий). Латиф бетоқат бўлиб ўрнидан қўзғалиб қўйди (О. Ёқубов). Трамвай ҳа деганда келавермади, Валико тез-тез соатига қараб бетинч бўла бошлади (И. Қаландаров). Қон ва ўлик ҳидини сезган от пишқириб, безовта бўлди (Ойбек). Жамолбой лабларини ялаб, бетоқатланиб гапирди: «Дуруст, дўндиққина экан» (Ойбек). «Вой шарманда ўлсин!..— Лутфинисо бетоқат бўлиб гапирди» (Ойбек). Комил келиб қолади деб тобора тоқатсизланиб, чўғ босиб олган киши оҳволига тушган бек,... (Ҳ. Фулом). Салимбойвачча ичини илон чаққандек тоқатсизланди (Ойбек).

БЕИХТИЁР, ИХТИЁРСИЗ, БЕХОСДАН, БИЛМАСДАН. Ғайри ихтиёрий равишда, ихтиёрдан ташқари ҳолда.

Очил: «Беихтиёр иш қилганинг жазоси шу. Қопга солиб, даштга обориб, бир қудуққа ташлаб келинлар!»— деб меҳмонхонага кириб кетди (Ф. Йўлдош). «Ойимлар ҳам урушда бедарак

йўқолган акамнинг дардида куйиб кул бўлдилар»,— деди и х т и ё р с и з ўйга толиб («Тошкент ҳақиқати»). Низомиддиннинг ранги бўзарди, «Чол нима деб алжияпти, билиб айтяптимиз, ё б е х о с д а н гапириб қўйдими, бу гап Бектемировнинг қулоғига чалиндими» деган ўй ялт этиб хаёлидан ўтди (Саид Аҳмад).

БЕКАМ-КУСТ, КАМ-КУСТСИЗ, ТУЛА(ТУЛИҚ), ТУЛА-ТУКИС, ТУКИС, БУТ, БАДАСТУР, МУКАММАЛ. Ҳеч қандай камчилиги йўқ, камчиликдан (етишмовчиликдан) холи.

Маҳкамбой ака ўртада туриб Комилга Абдужабборхўжадан етмиш сўлкавой қарз олиб берди. Натижада Исоқ отанинг барча лозимандаси б е к а м-к ў с т ў тди (М. Осим). Адиблар, шоирлар, драматурглар... замонамиз қаҳрамонларининг б е к а м к ў с т о б р а з л а р и н и я р а т и ш л а р и к е р а к («Қизил Ўзбекистон»). «Тўла жавоб бердингиз, қониқдик, ука»,— деди Қамбарали ака (А. Қаҳҳар). Хона тиш давосига оид асбоблар билан тўлиқ эди (М. Исмоилий). Рисолат ҳамон таъзиянинг расм-русумларини тўла-тўқис қиламан деб рўзғорда борини барбод бермоқда (Саид Аҳмад). Биз бу ишни ҳозирдаёқ тўла тугалладик («Қизил Ўзбекистон»). Сен билан тантана, қурултой, обрў, Сен билан қизларнинг сепи б у т, кўркам (Шухрат). Кейин Жаннатнинг ҳолаҳвалини б а д а с т у р сўради (Шухрат). Қаардоним, ҳаётим сенсиз Бўлмас экан тўқис, м у к а м м а л! (М. Бобоев.)

БЕКИНМОҚ, ЯШИРИНМОҚ, ПИСМОҚ, БИҚИНМОҚ. Ўзини панага, кўринмайдиган ҳолатга олмоқ. **Бекинмоқ** асосан инсонга нисбатан қўлланади. **Яширинмоқ** инсондан ташқари, жонли ва жонсиз нарсаларга нисбатан ҳам қўлланади. **Биқинмоқ, писмоқ** сўзлари қад-қоматни (ўзини) пахта олиб яширинишни билдиради.

Шербек ичкарига сирганиб тушди-да, девор тагига б е к и н а қ о л д и (С. Анорбоев). Оқопада яшириниб ётган бир фашист автоматдан ёғдириб, Ҳайдарни ярадор қилади (Ш. Рашидов). Инсон унинг метин бағрида яширинган хазиналарга қўл солган (Саид Аҳмад). Унга шундай «мусулмонобод» кунларни ваъда қилган Холхўжа кўрбоши тоғ орасига писиб, қафасга тушган бўридек бўлиб қолди (Саид Аҳмад). Содиқ темир йўл кўприги тагида б и қ и н и б ётибди (Н. Сафаров).

БЕКОР, БЕИШ, ИШСИЗ, БУШ. Иш юмушдан ҳоли, иши йўқ. **Беиш, ишсиз** асосан иш билан таъминланмаган ҳолатни билдиради.

Уззу кун уйида б е к о р, зерикканидан, Ҳожига айтиб, бирмунча дастмоя билан гузардан боққоллик дўкони очган эди (А. Қодирий). Ҳарбий хизматлардан бўш қолганлар ҳам б е и ш ўтирмас эдилар (М. Муҳамедов). Халқда пул йўқ. Халқнинг аксари и ш с и з (Ойбек). Маълумингиз кечалари бўш бўламан,..., отангиз қайси вақтни ихтиёр қилсалар, ижобат этишдан ўзга чорам йўқ (А. Қодирий).

БЕКОРГА, БЕКОР, УРИНСИЗ, НОЎРИН, АСОССИЗ, БЕЖИЗ. Асос-сабаби бўлмаган ҳолда, важ-сабабсиз. **Бекор, бекор-**

га сўзларида «фойда, манфаат» оттенкаси бор. **Ўринсиз, ноўрин, асоссиз** сўзларида «асос, сабаб» оттенкаси бор. **Бежиз** — асосан «эмас» инкори ёки инкор формасидаги бошқа бир сўз билан қўлланади ва «бир нарсаси бордир» деган маънога ишора қилади.

Аниқроқ қилиб айтиш, *Муса ака, Бўтабой бекорга ёмон отлик бўлиб қолмасин (Саид Аҳмад). Вали ака... бекор хафа бўласиз, ўзингиз ўйлаб кўринг ахир (М. Исмоилий). «Бўлмас менинг барча ҳаракатларим ўринсиз экан-да» — «Ўринсиз!» — «Нега ўринсиз бўлар экан!» (А. Қодирий.) «Раис ўз сўзларида шундай ноўрин, ноҳақ гапларни айтдиларки, бунга индамай қўя бериш ноҳақликка бўйсунмиш бўлар эди, — деди Элмурод» (П. Турсун). Лекин у асоссиз гумонсирашлар ҳам оғир хатоларга олиб келганини унутма олмасди... (П. Қодиров.) Бироқ Самадов ҳар гал ҳам асоссиз ишдан бўшатилганлиги учун мактабга қайтиб келаверади («Муштум»). Содиқ Исмоилов — болалар руҳини яхши биладиган туғма педагог. «Тошни қўлига олиб уқаласа, мум қилади», — дейишади. Ким билади, балки бу гап бежиз айтилмагандир (М. Исмоилий).*

БЕКОРЧИ, БЎЛМАҒУР, ЁЛҒОН. Асос-ҳақиқати йўқ. **Бекорчи, бўлмағур** асос-ҳақиқати йўқликни «бефойда, кераксиз» оттенкаси билан ифодалайди. «Бўлмағур»да салбий бўёқ кучлироқ. **Ёлғон** ҳақиқатнинг акси маъносини алоҳида таъкидлайди.

Мени Ҳайитбойга согганингиз ростми ё бекорчи гапми?» (Х. Сеитов.) ...ўз устига қўйилган бўлмағур айбларни осойишталик билан, асосли равишда фош қилиб ташлади («Қизил Ўзбекистон»). «Нима қипмиз, тақсир? Кимни ишдан совитибмиз? Қайси ноинсоф топиб келди сизга бу ёлғон гапни?» — деди Алим бува хуноб бўлиб (М. Исмоилий).

БЕЛАМОҚ (БЕЛАШТИРМОҚ), ҚОРМОҚ (ҚОРИШТИРМОҚ), БУЛҒАМОҚ. Лой. мой каби юқадиган нарсалар билан ҳаммаёғини چاپмоқ. **Белаштирмоқ** сўзида белги даражаси кучли. **Қормоқ, қориштирмоқ** нарса-предметни яхлитлигича бирор нарсага белашни билдиради. **Қориштирмоқ** кам қўлланади. **Булғамоқ** бирор нарсага ботириб белаштиришни билдиради.

Қушлар учиб келади. Шамол ғир-ғир елади. Қуёш гуллар юзини Шуълаларга белади (Уйғун). Ор-номусингни лойга беладинг, доғи ўлгунча кетмайдиган бўлди (Ш. Рашидов). Муҳаббат қиз назокатини, йигит ғурурини тупроққа белаштирди (Н. Сафаров). Мен қизиллар билан ҳар фронтда Бирга юрдим қурол кўтариб, Меҳнаткашлар учун уруш қилдик, Душманларни тупроққа қориб... (Уйғун). Раъно айвон лабида қўлини керосинга булғаб, лампа ёқиш ҳаракатида эди (Х. Назир).

БЕЛГИ, НИШОН, НИШОНА, АЛОМАТ, ТАНИҚ, ИФОДА. Кўрсатиш, ажратиш олиш, таниб олиш учун хизмат қиладиган нарса. **Белги** кенг тушунчага эга, у кўпроқ бирор нарсанинг ифода-

сп маъносида қўлланади. **Нишон** бирор нарсадан намуна маъносида, шунингдек бўлиб ўтган нарса-ҳодисалардан белги маъносида қўлланади. **Нишона** асосан кейин юзага чиқадиган нарса-ҳодисалардан хабар берувчи белги, аломат маъносида қўлланади. **Ташиқ** ҳам кам қўлланади.

Адолат унинг Гулнор эканлигини дарров сезди. Думалоқ қора кўзларида яширинган алам-ҳасрат белгисини Адолат дарров пайқаб олди (С. Зуннунова). Тўраҳоннинг энди хиёл қизара бошлаган юзида қаршилик белгилари йўқ эди (М. Исмоилий). Раъно табассум билан жавоб берди ва унда бир оз қизариниш белгиси бор эди (А. Қодирий). ...бу тўрдек қоронғи юракларингизни чироқ ёқиб қидирса, ишқ-муҳаббатдан қилча нишон тополмайди-ю, яна сизлар ишқ-муҳаббат деб лоф-қоф урасиз! (Ҳ. Ҳакимзода.) Кечаги ёмғирдан нишон қолмаган (И. Раҳим). «Нормат аканг эккан анор бу, болам,— деди кампир.— Қўшалоқ туиб пишяпти... Яхшиликдан нишона бу, Адолат» (И. Раҳим). Энди унинг юзида руҳий безовталиқни ифодалайдиган ётсиниш аломатлари кўринмайди (П. Турсун). Еш фақат ҳижроннинг ифодасимас, Висол чоғида ҳам керак бўлур еш (Уйғун).

БЕМАЛОЛ, БАМАЙЛИХОТИР, БАФУРЖА, БАҲУЗУР. Шошинчсиз, хотиржам ҳолда, ташвиш, ғалвадан ҳоли ҳолда. **Бамайлихотир** сўзида «хавотирланмаслик, хотиржамлик» оттенкаси бор. **Бафуржа** сўзида «шошмаслик» оттенкаси бор. **Баҳузур** сўзида «малолсизлик, ёзилиш» оттенкаси бор.

Майли, ҳеч хавотир олмай бемалол маслаҳатлаша беринглар, чироқларим (П. Турсун). Боя аччиққина хўрда қилиб кўювдим, ичиб олди. Иншооллоҳ, эртага туриб кетар, бамайлихотир ётаверинг (М. Исмоилий). Эртага албатта бизникига боринг, бафуржа гаплашамиз (Саид Аҳмад). Баҳузур ўтириб гаплашаверинглар. Далада ёз палласида ёйилиб ўтириш — роҳат (Ойбек).

БЕМАҲАЛ I, БЕВАҚТ. Кеч тун пайти.

Бемаҳал бўлиб қолганидан ўша ерда тунаб қоладиган бўлдилар (Саид Аҳмад). Бир куни у атайлаб бевақт келди (А. Қаҳҳор).

БЕМАҲАЛ II, БЕВАҚТ, БЕМАВРИД. Номақбул, кераксиз вақтда. **Бемаврид** сўзида ўз вақтида эмаслик маъноси ҳам таъкидланади.

Дехқонлар билишадики, бемаҳал (ёққан) ёмғир фўзага шира тушириб юборади (Ҳ. Назир). Бевақт келиб, сизларни йўлдан тўхтатдими? (А. Қодирий.) Урмонжон Қурбон отанинг бу ишини бемаслаҳат — бемаврид бошлаганига аввал хафа бўлди.... (А. Қаҳҳор).

БЕПАРВО, ПАРВОСИЗ, БЕҒАМ, ЭЪТИБОРСИЗ, БЕ-ЭЪТИБОР, ЛОҚАЙД. Совуққонлик, эътиборсизлик билан қарай-

диган, эътибор бермайдиган. Парвосиз, беэтибор кам қўлланади. Лоқайд сўзида «бефарқ муносабат» оттенкаси бор.

Бир қанча колхоз ва совхозларда минерал ўғитларга б е п а р в о қарши ҳолларига йўл қўйилди («Тошкент ҳақиқати»). Душманинг сичқонча бўлса ҳам, б е п а р в о бўлма (Мақол). У одатдагидек б е п а р в о р о қ кийинган, галстуги бўш, шими ғижимроқ,... (А. Мухтор.) Владимир Ильич ходимларга нисбатан... п а р в о с и з бўлишни қаттиқ қоралаган эди («Совет Ўзбекистони»). Холмат б е ғ а м, одатдагидек салмоқлаб қадам ташлаб айвонга ўтиб кетаверди. Ариқча сувида юзини юваётган Нормат шошилиб артинди-да, Эргашга пешвоз чиқди (И. Раҳим). Мен бу диссертация деб худбин бўлиб кетдим, сенга эътибор с и з бўла бошладим (А. Мухтор). Биз партиямиз қондаларини бузаётган кишиларга л о қ а й д қараб туришимиз мумкинми? («Совет Ўзбекистони».)

БЕПОЕН, ПОЕНСИЗ, ЧЕКСИЗ. Охири, чегараси йўқ.

Россия, Россия, азамат ўлка! Эй, осмон сингари б е п о ё н Ватан! (Ҳ. Олимжон.) Икромжоннинг бағрини куйдираётган алам бу п о ё н с и з тўқайларга, ой нури ожиз ёритиб турган сўнгсиз чўлларга сиғмасди (Саид Аҳмад). Шу ишқ билан кетасан, ўғлим, Тоғлар ошиб ч е к с и з қирларга (Ғайратий).

БЕРК, БЕКИҚ, ЕПИҚ. Беркилган, нарса билан тўсилган ҳолатда, беркилган (ёпилган) ҳолатдаги (очиқнинг акси).

Дарчаси б е р к бўлганидан, уй ичи қоронғироқ эди, ҳеч ким кўринмади, Йўлчи умидсиз ва ҳаяжонли товуш билан «Гулнор!»— деб қичқирди (Ойбек). Ҳамма меҳмонхоналарнинг ойнавон, бўёқли эшиклари ва деразалари б е к и к, қалин пардалар билан қопланган (Ойбек). Уйларнинг эшиклари, деразалари тақа-тақа ё п и қ (Ойбек).

БЕРМОҚ, БАХШ ЭТМОҚ, АТО ҚИЛМОҚ, БАҒИШЛАМОҚ. Йўқ нарсани таъмин этмоқ, йўқ нарсасига муяссар этмоқ. Бермоқ кенг тушунчага эга, инсон ёки бошқа жонли-жонсиз нарсаларга нисбатан қўллана олади. Бахш этмоқ бадий услубга хос. Ато қилмоқ табиат, «худо томонидан» бўладиган ҳаракатга нисбатан қўлланади. Бағишламоқ китобий услубга хос бўлиб, нарса-қодисалар томонидан мавҳум куч, илҳом каби нарсалар билан таъмин этиш ҳаракатини билдиради.

Партия ҳурлик б е р д и, Дўстлик ҳам бирлик б е р д и, Ешу қари ҳаммага Бахтни умрлик б е р д и («Қўшиқлар»). Табиатан серзавқ ва ҳар нарсага қизиқувчи бўлган Содиқ учун ҳар ҳунар бир завқ б а х ш э т а р, кўнглини кўтарар, соғлигини сақларди (Шухрат). Биламан, Октябрь ёлқини Олтин тахтларни ёндирган. Саодат б а х ш э т и б, севинч-ла Миллионлар кўнглини қондирган (Уйғун). Агар шеър б а х ш э т о л с а завқ, Фикрингизни ўраса нурга, Қалбингизга тўлдиролса шавқ, Қувонардим бутун умрга (Уйғун). Саҳий табиат инсонга кўриш, эшитиш, ис билиш, таъм

билиш, сезиш аъзолари а то этганки, буларнинг ҳар қайсиси инсон учун ташқи дунё билан алоқа қилиш дарчиси ҳисобланади («Фан ва турмуш»). Олтмишдан ошган Хидир ота Халиловнинг ҳиммати ёшларга ғайрат, кексаларга қувват бағишлади («Муштум»). Соф, яшил табиат юракларга куч бағишлади (А. Қодирий).

БЕТАЙИН, ТАЙИНСИЗ, СУБУТСИЗ, БЕСУБУТ, БЕҚАРОР, ҚАРОРСИЗ, БЕБУРД, ТУТУРУҚСИЗ, ҲУЗГАРУВЧАН, САБОТСИЗ, АЙНИМАЧОҚ (АЙНАМАЧИ). Бир гапда, бир зайлда турмайдиган, бурди йўқ, тутуруғи йўқ. **Бетайин, тайинсиз, субутсиз, бесубут, тутуруқсиз** гап-ваъдада изчил турмайдиган характерни билдиради. **Тайинсиз, бесубут** кам қўлланади. **Беқарор, қарорсиз** бу маънода кам қўлланади. **Бебурд** асосан сўз-ваъдасига амал қилмайдиган характерни билдиради. **Ҳузгарувчан, айнимачоқ (айнамачи)** сўзларининг хусусияти уларнинг ўзак-негизидан сезилиб туради. **Айнимачоқ (айнамачи)** оддий сўзлашувга хос. **Саботсиз** китобий услубга хос.

Елгон!.. Мен... Нуридай бетайин, беномус эмасман (Ойбек). Олимжон содда ва оқ кўнгли йигит, сўзлари вазмин ҳам маъноли. У Анварга ўхшаган субутсиз эмас (Т. Расулов). Бу гуруҳларнинг бузғунчи гуруҳларнинг иштирокчилари ...иззат талаб мансабпарастлар, сиёсий бесубутлар ва шу сингари кишилардир («Қизил Ўзбекистон»). Замира отасининг бағри тош, беқарор одам эканини сезиб, жуда кўнгли чўкиб қайтди (П. Қодиров). «Энг муҳими — Сардоровнинг ўзимга муносабатини бебурд одамлигини яхшироқ билиб олдим»,— деди Камол (Ҳ. Назир). Ваъда қилсанг, устидан чиқ сўзингнинг, Халқ ичида бебурд қилма ўзингни (Ҳабибий). Почтаев ўзбошимча суҳбатларда сиёсий жиҳатдан тутуруқсиз фикрлар айтилармиш, дэб эшитганди (А. Мухтор). Пролстариат иккиланувчи, саботсизларни ўз кетидан эргаштириб бормоғи лозим (В. И. Ленин).

БЕТАШВИШ, БЕҒАМ, ҒАМСИЗ, ҚАЙҒУСИЗ, БЕДАРД. Ғам-ташвиши йўқ, ғам-ташвишдан ҳоли. **Бедард** кам қўлланади.

Беташвиш, беғарво ўтса боболар, Ўзи келармиди бу бахт, инқилоб! (Шукрулло.) Беғам, беташвиш дўстлар ширин уйқуда эдилар. Элмурод уларнинг уйқусини бузмаслик учун аста каравотига борди (П. Турсун). Оппоқ кўнглингизга бало солмас доғ, Умрингиз йўллари ғамсиз, ғуссасиз! (Миртемир.) Билмадим сен бахтни не деб ўйлайсан, Балки яшаш дерсан бедард, беғарво! (Шукрулло.)

БЕТМА-БЕТ, ЮЗМА-ЮЗ, РҮПАРА, РҮБАРҮ, БАҚАМТИ. Қарама-қарши томондан бир-бирига юзланган ҳолатда, юзи (олд томони) бир-бирига қараган ҳолатда. **Рүпара** асосан «бўл» феъли билан қўлланади. **Рўбару** кўпроқ ёзма нутқда учрайди. **Бақамти** кўпроқ катта ёшдагилар нутқида учрайди.

Фариштадек соф ҳолда қолмоқчи бўлган Ҳамиднинг бу ҳол сирини очар, юзидаги ниқобини олишга, рақиблар ила юзма-юз келишга мажбур этар эди (А. Қодирий). [Отабек] Душман билан бетма-бет учрашмоқ кунни белгиланганликдан ўзининг бу кунги кутилмаган муваффақияти тўғрисида ҳеч бир таажжубланмас, фақат душанба кун кечаси билан мияси машғул эди (А. Қодирий). Ҳолдан тойган маҳбуслар тепага чиқиб, талвасада уймалашиб қичқиришаётган одамларга рўпара бўлишди (А. Мухтор). Шафоат хола қўлидаги рқ сурни зарда билан силжиб, қозикқа осди-да, рўбарў ўтириб, сўзлай бошлади (Н. Сафаров). Тўла сўнги кунларда отасига рўпара келишдан ўзини иложи борича олиб қочиб юрди (М. Исмоилий). Навоий юрагида бор гапларини...— ҳаммасини худди мана шу бугун, ниҳоят улар бақамти суҳбатлашиш имконига эга бўлган чоғларида айтмоқликка аҳд қиланди (А. Батъ).

БЕФАҲМ, ФАҲМСИЗ, БЕФАРОСАТ, ФАРОСАТСИЗ, БЕТАМИЗ, ҲАФТАФАҲМ. Нарса-ҳодисанинг моҳиятига тушуниш қобилияти йўқ, фаҳм-фаросати йўқ; фаҳм-фаросат билан иш қилмайдиган. **Ҳафтафаҳм** оддий сўзлашувга хос.

Бундан чиқдики, бизнинг одамларимиз бефаҳм кишилар эмас, балки зийрак шоғирдлар экан! («Қизил Ўзбекистон».) Уқиган кўринади-ку, уқмаган кўринади. Дид эмиш, сенда дид нима қилади беваросат! («Муштум».) Бунга ошхона, ресторан, шифохона ва шунга ўхшаш умумовқатланадиган жойлардаги фаросатсиз ходимларгина эмас, айрим нон заводлари ҳам сабаб бўлмоқдалар («Муштум»). Бекор турган машинани ҳашарчилар кўрганда: «Раисингиз бетажиз»,— дер («Муштум»). Ҳафтафаҳм бир одам келиб, ўринбосарим ҳузурда пора бериб кетди («Муштум»).

БЕЧОРА, ШҮРЛИК, БОЁҚИШ, ҲКСИЗ, НОТАВОН, ОЖИЗ, АФТОДА. Ачиниш, таассуф уйғотувчи ҳолатли, ночор ҳолатли. **Шўрлик** сўзида белги даражаси кучлироқ. **Боёқиш** кўпроқ оддий сўзлашувга хос. **Ожиз, нотавон** сўзида иложсизлик оттенкаси кучлироқ. **Ҳксиз** кам қўлланади. **Афтода** эскирган.

Айниқса онаси бечорани айтинг. Йиғлайвериб касал бўлиб қолса-я?! (С. Зуннунова.) Ҳа, шошма, аввал ўзим кириб хабар қилай, қўққисдан кириб борсак, юрак-пураги чиқиб кетмасин шўрликнинг (М. Исмоилий). Энанг беш-ўн танга пул сўраб юборди. Бўлса, чиқариб бер, боёқишлар чайнаб турсин (Ойбек). Бу қандай зўравонлик! Қўл-оёғимизда кишан! Ҳксиз она! Бахтсиз Иқболой Миршабдан калтак еди-я! (Н. Сафаров.) Ҳай болам, жиноят йўлидан қайт! Касал, нотавон отангни қақшатма! (Яшин.) «Охирги нафас чиққунча сув деб ётди боёқиш,— ҳасратда давом этди нотавон чол,— юрак-бағрим қон бўлди» (Ж. Абдуллахонов). Ўзи ҳам ожиз, ҳам паноҳсиз бир хотин бўлса, арз-додини ҳеч ким эшитмаса, оҳу зорига ҳеч ким раҳм

қилмас! (И. Исмоилий.) Утапнинг қистови билан ошга қолган Жўраvoy ота ҳамон ўй суриб ўтирган афтода қизига деди (Ҳ. Ғулом).

БЕКЎС, МИСЛСИЗ. Қиёс қилиб бўлмайдиган даражада. Иккала сўз ҳам асосан ёзма нутққа хос. **Бекўс** сўзида «қиёслаш» оттенкаси доим акс этиб туради. **Мислсиз** сўзида эса бу ҳолат бўлмаслиги ҳам мумкин.

Улкан химиянинг қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга бўлган хизмати беқиёс катта («Қизил Ўзбекистон»). У [Ориф ака] учратган одамларнинг ҳаммаси шер ўрмовли азамат эмас, бир-бирига сира ўхшамайди, ҳар бири бир бошқача олам, лекин ҳар бири алоҳида мислсиз хазина (А. Мухтор).

БЕҒУБОР, ТОЗА, СОФ, МУСАФФО. Чанг-ғубордан ҳоли (асосан ҳаво, табиат манзаралари ҳақида). **Мусаффо** китобий услубга хос.

Гурлан-у шовотликлар, тинглангиз достонингиз, Янграган кўйларга тўлсин беғубор осмонингиз («Қизил Ўзбекистон»). Ипак сочим ўйнаб эсар Майин шабада. Тўймай ўйнар шўх қушчалар Тоъа ҳавода (Ғайратий). Тонг ели, соф ҳаво билан бирга, эшик олдидаги ёш герак, тол япроқларининг шилдираган ва Шўх-сойнинг шовиллаган овозини келтирмоқда (Ҳ. Назир). Отларнинг туёқлари остидан чанг-тўзон кўтарилмоқда, аммо эрталабки ҳаво салқин ва мусаффо (А. Бать).

БЕҲУДА, БЕКОР, БЕКОРЧИ, ФОЙДАСИЗ, БЕФОЙДА, ЗОЕ, БЕНАФ, МАЪНОСИЗ, ОРТИҚЧА. Наф-манфаати йўқ, фойдаси (кераклиги) йўқ. **Бекор, бекорчи** оддий сўзлашувда кўп қўлланади. **Зое** фақат маълум сўзлар (**кетмоқ, ўтмоқ** кабилар) билан қўлланади. **Бенаф** жуда кам қўлланади. **Ортиқча** сўзида талабдан ташқарилик, кераксизлик оттенкаси доим акс этади.

Обдан чиниққан йигит; унга берилган овқат беҳуда кетмайди (Ойбек). Ажабо, Ҳасан сўфи билан Алим буванни ҳам куз япроқларидек қалтираётган, одамлар меҳнати бекор кетмайди деб куйдираётган, ташвишлар, ваҳималар ўчоғида қовураётган нарса яна ўша ташналик, яна ўша муҳтожлик эмасмикин? (М. Исмоилий.) Нега керак бекорчи ҳасрат!? Нега керак фойдасиз ғамлар. Утган ўтиб кетди туш каби — Ҳам севинчли, ҳам оғир дамлар (Уйғун). Офтоб ойим бўғлиб, фойдасиз тортишиб ўтиришни тарк қилди (А. Қодирий). Ашур улар ниятини тушунди дарҳол: Золимдан нажот кутиш — бефойда, маҳол (Ғайратий). Ватанпарвар ишчи, колхозчи... механизаторларимизнинг фидокорона меҳнатлари зое кетмади («Муштум»). Мулла Рашид Тўрамнинг юзларига урмоқ учун ҳарчанд уринсалар ҳам, бўйлари калта эмасми, ҳаракатлари бенаф кетаверди (Ҳ. Тўхтабоев). Алишер юришларда кўпинча аввалгидек Султон билан бирга бўлар, бироқ маъносиз қон тўкишдан бошқа нарсани кўрмасди (А. Бать). Ҳасанали эндиги ўтиришни ортиқча топиб, ўрнидан турди, ҳужра-

сига кирар экан, бошини чайқаб ўзича сўзланди:— Бек ошиқ!
(А. Қодирий.)

БИРДАН-БИР, ЯГОНА, ЯККАЮ-ЯГОНА, ЕЛГИЗ, ТАН-ХҲО. Фақат битта, бўлгани шу, бошқаси йўқ. Бирдан-бир, ёлғиз фақат якка шахс ёки нарсани таъкидлаб, унда қиёслаш оттенкаси бўлмаслиги мумкин. Ягона, яккаю-ягона, танҳо сўзларида қиёслаш оттенкаси бўлади.

Кексайиб қолган отанинг қанотига кирган бирдан-бир кўмакдош (Ҳ. Нуъмон). Бу саодат толенинг унга баҳис этган ягона севинчи бўлиб қолди (И. Иброҳимов). Биродарлардан бири бултур яккаю-ягона қизини куёвга узатмоқчи бўлиб ҳовлисининг остонасига гул экди, уйларни ремонт қилди («Муштум»). «Ойи, дадама ялининг, шошмасин,— ёлвориб гапирди Гулнор,— ёлғиз қизининг орзусига қулоқ солсин» (Ойбек). Онам чўпон қизи экан, ҳуснда танҳо. Бу тоғдамас, балки жаҳон юзинда танҳо (Шуҳрат).

БИРОВ, КИМДИР, АЛЛАКИМ. Кимлиги номаълум, қандайдир бир шахс.

...ўша кунни эрталаб бирров автобусда йиғлаб кетаётган бир болани кўриб, менинг укамга ўхшатибди-ю, шундан ҳалигидай гап тарқалибди... (А. Қаҳҳор.) Атиргул тўсатдан силкинди-да, кимдир энгашиб анорзорга қочди (И. Раҳим). Аллакким қаердадир кўрганига тақлид қилиб, бинокорлик бригадасининг бошлиғи Тўлаган аканинг ёрдами билан почтахона ташкил қилди (А. Қаҳҳор).

БИРПАС, БИР ОЗ, ОЗГИНА, АНДАК, САЛ, ПИЧА. Қисқа вақт, унча кўп бўлмаган фурсат. Шу маъно бирпас сўзида доим аниқ акс этиб туради. Қолган сўзларда бу маъно контекстда, бошқа сўзлар билан ишлатишда аниқ ифодаланади. Андак, сал, пича оддий сўзлашувга хос.

Узим ҳам сизни бир айтиб келаман, бирпас гапиришиб ўтирамиз, деб юрган эдим (А. Қаҳҳор). Анвар унга бироз қараб тургач, сўзида давом этди (А. Қодирий). Йўлчи ўрнидан турди, ариқда юз-қўлини ювиб, ташқари саҳнда бироз кезди (Ойбек). Хатиб домланинг озгина фурсатда ўнлаб молга эга бўлганлиги ҳаммага маълум (А. Қодирий). Қани ўтир, Андак кина вақтингни оламан (У. Юсупов). Сидиқжон сал юргандан кейин йўл бўйидаги каттакон тўнкада ўтирган хотинни кўрди. Хотин аравани кўриб, ўрнидан турди (А. Қаҳҳор). «Дилшодебек, сиз дадангиз билан Қудрат акам ёнида пича ўтириб турсангиз, мен гиз этиб бувим билан кўришиб чиқсам»,— деди Даврон (М. Исмоилий).

БИТИРМОҚ, ТУГАТМОҚ, ТУГАЛЛАМОҚ, ТАМОМЛАМОҚ, ТАМОМ ҚИЛМОҚ, АДО ҚИЛМОҚ. Якунига етказмоқ. Битирмоқ бирор нарсани бутунлай тамом қилиш (йўқ қилиш) ёки белгили якунига етказиш маъносида, шунингдек иш-ҳаракат билан бирор нарсанинг тугал-битган ҳолатини юзага келтириш маъноси-

да қўллана олади (институтни битирмоқ, уйни битирмоқ). Лекин ҳамма нарса-предметни тамом қилиш, охиригача етказиш маъносида, асосан, шу ҳаракатнинг бажарилиш усулини билдирувчи сўз билан қўлланади (еб битирмоқ). Тугатмоқ, тугалламоқ, тамомламоқ, тамом қилмоқ иш-ҳаракатнинг бирор объект устида тўла бажарилиши, белгили якунига етказилиши маъносини билдиради (чойни тугатмоқ, институтни тугатмоқ...).

Йигим-геримни бўлганимиздан кейин бошласак, совуқ тушмай битирмиз (А. Қаҳҳор). Асрорқулнинг ўша ўғли Едгорбой аскарликни битириб келганда, Ҳайдар отанинг жиянига бўлишамиз деб туришган эди... (А. Қаҳҳор.) «Бизда ҳам ўқишни тугатиб, уйланиш одат бўлиб қолди»,— деди Йўлдош (Шухрат). [Отабок] чойни наридан-бери тугатиб, Ҳасанали кетидан гузарга чиқди (А. Қодирий). Унингчини тугаллаган йигит-қизларнинг мактабни битириш маросимига ҳозирлик кўрилар эди (Ш. Рашидов). Бу ишни яхши эплагач, Тошкентга, уч йиллик кадрлар тайёрлаш мактабига ўқишга боришиди. Уни тамомлаб келиб, қўшни Гулистон колхозда аввал агроном, кейин партком секретари бўлди («Совет Ўзбекистони»). Етти киши бўлиб, тўрт қути олдик. Омадимиз келган эканми ё қурт тутишни соғиниб қолган эканми, бирам бўлиб берди, қани энди териб тамом қилсак? (А. Қаҳҳор.) Аҳмедов капсанчиларни колхоз тузишга чақириб сўзини тамом қилди (А. Қаҳҳор). Сўзни адо қилди мендай қаландар («Ширин билан Шакар»).

БОЙ, БАДАВЛАТ, ДАВЛАТМАНД, ЗАНГИН. Мол-дунёси, давлати кўп, бойлиги кўп. **Бой** — кенг тушунчага эга: шахсдан ташқари, хўжалик, давлатларга нисбатан ҳам қўлланади (бой одам, бой хўжалик, бой мамлакат). Қолган сўзлар фақат шахсларга нисбатан қўлланади. **Зангин** — жуда кам ишлатилади.

Ҳаммаси: «Меросингни ол, бойда ер кўп эди, пул кўп эди»,— дейишади. Қандай оламан, буни ўргатгудай одам йўқ (Ойбек). Аммо бойман, гадо эмасман, Ҳаёт менга кўрсатди Ҳиммат. Бойлигим бор сизга аталган. Бойлигим бор олтиндан қиммат (Уйғун). Элмурод Дўсматов, лой ва тор кўчада нотаниш ўспирин орқасидан одимлар экан, очиқ ва ёпиқ кул ранг эшиклар, орасира бадавлат кишиларга хос баланд дарвозалар унинг кўзидан ўтар эди (П. Турсун). Содда қишлоқ йигити такаллуфни билмаса ҳам, одоб-таъзим хусусида опаси анча-мунча гапларни уқтириб юборгани учун, давлатманд қариндошнинг ҳузуридан овқатдан тортинишни маъқул кўрди (Ойбек). Сен борсанки, эрта бугундан кўркам, Зафарларнинг зангин манзарасида (Миртемир). Полис қувяпти мени... Тинчлик... осойишталик сари халқни курзига чақирялман, зангинларга ёқмайди бу гаплар (Ойбек).

БОПЛАМОҚ, ҚОЙИЛ ҚИЛМОҚ, ҚОЙИЛЛАТМОҚ, УХ-ЦАТМОҚ, УРИНЛАТМОҚ, КЕЛИШТИРМОҚ, ҚОТИРМОҚ, ДУНДИРМОҚ, ҚИЙМОҚ, ЭШМОҚ, МОНДАЛАМОҚ,

ЯСАМОҚ. Ижросини ўрнига қўймоқ. **Бопламоқ, қойил қилмоқ, қойиллатмоқ, ўхшатмоқ, ўринлатмоқ, келиштирмоқ, қиймоқ, эшмоқ, ясамоқ** сўзларида белги даражаси нормал ҳолатдан ҳамма вақт юқори бўлади. **Дўндиρμοқ** — ижронинг нормал ҳолатини ҳам, юқори даражасини ҳам ифодалаш мумкин. **Бопламоқ, қойил қилмоқ, қойиллатмоқ, ўхшатмоқ, ўринлатмоқ, келиштирмоқ, дўндиρμοқ** оддий иш-ҳаракатларга нисбатан ҳам, шунингдек бажарилиши усталик, маҳорат талаб этадиган ҳаракатга нисбатан ҳам қўллана олади. **Қиймоқ, эшмоқ** кўпроқ оддий сўзлашувга хос, булар бажарилиши усталик, маҳорат талаб этадиган ҳаракатларга нисбатан қўлланади ва бу сўзларда белги даражаси анча юқори бўлади. **Келиштирмоқ** — нисбатан кам қўлланади. **Мондаламоқ** — диалектал.

Булар бу йил ишни б о п л а д и, қадамни узун-узун қўйишса арзийди (Ойбек). Сидиқжоннинг ёнида ўтирган киши хўплагаъ чойни пуркаб юборди, узоқ йўталгандан сўнг, ҳамон ўзини кулгидан тўхтата олмай: «Бу киши ҳидлаб ўтирмайди, тўғри ейди-қўяди»,— деди ва қойил қилганига ишониб ҳаммадан баландроқ қаҳқаҳа урди (А. Қаҳҳор). Уни қаерга юборманг, ишни қойиллатди («Совет Ўзбекистони»). Дуруст одам бўлсайди у, судга чақирардим ё ўзини чақириб, ў х ш а т и б сўкардим (Ойбек). [Бек] сўз давомида негадир хир-хир кулади, аёлни калака қилиш мақсадида лўкмалар ташлайди. Одамлар баъзан аския, ҳазилга эмас, унинг ўзига, унинг аҳволига кулишса, «Ўуда ўринлатди м»,— деб керилади (А. Қаҳҳор). «Мен шу тўғрида газетга бир мақола ёзсамми деб ҳам ўйлаган эдим,— деди Заргаров,— лекин келиштиролмасман деб қунт қилмадим» (А. Қаҳҳор). Уч жойга қотириб уй-жой қурдим, катта тўй қилиб, ўғлим Поёнжонни уйлантирдим («Муштум»). Аммо, мен сизга айтсам, ўз ишингизни д ў н д и р и б юраверинг, майда-чуйда ишларга аралашманг! (Ҳ. Ғулом.) [Гулхайри] Ашулани тоза қийди-да, қурмагур. Сайрдан қайтишяпти шекилли (Ж. Абдуллоҳонов). У суҳбатни шунақа эшиб ташладики, бечора қиз «Излаганим сиз, Аъзамжон ака!»— деб юрганганини ўзи ҳам билмай қолди (Шуҳрат). Нусрат ҳам аста, шошилмай бир байтчи мондалаб, ёнидаги Йўлдошалига узатди (С. Абдулла).

БОР, МАВЖУД. Воқе ҳолатда (йўқнинг акси). **Бор** сўзи мавжуд сўзига нисбатан кенг маъноли ва кўп қўлланади. **Мавжуд** китобий услубга хос.

Одамзод шундайки, бор нарса аста-секин йўқолса ҳам, пайқайди, лекин йўқ нарса аста-секин пайдо бўлса, пайқамайди (А. Қаҳҳор). Қурилиш ташкилотлари... мавжуд ишчи кучларидан ва техника воситаларидан максимал фойдаланиш тадбирларини амалга оширмадилар («Қизил Ўзбекистон»).

БОСИЛМОҚ, ТҶХТАМОҚ, ТИНМОҚ, ҚОЛМОҚ, ҚУЙМОҚ. Ҳаракатини, амалини йўқотмоқ. **Босилмоқ** конкрет ва мав-

ҳум ҳодисаларга нисбатан, ҳар хил даражага (кучли-кучсиз, юқори-паст...) эга бўлган ҳаракат-ҳолатларга нисбатан қўлланади. Тўхтамоқ, тинмоқ умуман давомли ҳаракат-ҳодисанинг йўққа айланишини билдиради. Буларда ҳаракатнинг кучли-кучсиз даражаси таъкидланмайди. Қолмоқ, кўймоқ бу маънода жуда кам қўлланади.

Шамол дам кўтарилиб, дам босилар эди (А. Қодирий). Тонг ёришганда жанг бир оз босилди (А. Қаҳҳор). Шундан сўнг орадаги гап-сўз тўхтагандек бўлди (А. Қодирий). Тўртинчи кун деганда гармсел тинди (А. Мухтор). Барибир бу оташ бир кун сўнар: Жаллоддек бераҳм ҳаёт қонуни! Қайнашдан тўхтагур қалбим қонини, Фикримда ўй тинар, кўзларимдан нур! (Шуҳрат.)

БОСИНҚИРАМОҚ, АЛАҲЛАМОҚ, АЛАҲСИРАМОҚ. Тушда қўрқиб безовта бўлмоқ, беҳушликда ёки уйқу аралаш гапирмоқ.

Босинқираяпсизми? Тинч ётинг! (Н. Сафаров.) Воҳид худди туш кўриб босинқирагандай, кўзларини очиб чуқур нафас олди (О. Ёқубов). Мен энди алаҳламаймаман, босинқирашларим ҳам қоляпти, яхши бўлиб қолдим (А. Мухтор). Касаллик [грипп] кучайганда кўнгил айнийди, бемор алаҳсирайди («Совет Ўзбекистони»). Бир нечаси инрар, икки-учтаси оғриқ ва ҳароратнинг зўридан алаҳсираар, аланималарни деб жаврарди (Ойбек).

БОТИНМОҚ, ЖУРЪАТ ЭТМОҚ, ЖАСОРАТ ҚИЛМОҚ, ҲАД ҚИЛМОҚ, ЮРАК ҚИЛМОҚ. Юраги дов бермоқ. Ҳад қилмоқ, юрак қилмоқ кам қўлланади.

Уктам тўй-ҳашам тўғрисида сўз очиб, қизнинг кўнглига қўл солмоқчи бўлди-ю, яна ботинмади (Ойбек). Тўғрисиини айтсам, юборишга журъат қилолмадим (А. Тожимуротов). Бундай жавоб шеърлардан талайгина ёзиб қўйди, аммо бирор кимсага кўрсатишга ҳали журъат этмас эди (Л. Батъ). «Мен сизни танидим... танидим. Сиз худди ўша! Чойхонада отам билан гаплашган одамсиз...»— дегиси келди-ю, лекин жасорат қилолмади (П. Турсун). Шундай экан, ана шу ислоҳот мутасаддиси сен бўлишинг керак. Нега шунга ҳад қилолмайпсан? (Ж. Абдуллахонов.) Айниқса шомдан кейин бу ерлардан ўтишга ҳар ким ҳам юрак қилолмайди (Ж. Абдуллахонов).

БОТИР, ЖАСУР, ДОВ ЮРАК, ЮРАКЛИ, ҚУРҚМАС, ШИЖОАТЛИ, МАРД, ЁВҚУР. Юрак-шижоати зўр, юрак-шижоат билан ҳаракат қиладиган. Ботир, мард, шижоатли сўзларида қайтмаслик, шижоат белгилари бирлашган бўлади. Мард сўзида танглик оттенкаси бор. Жасур, дов юрак, юракли, қўрқмас сўзларида қўрқмаслик белгиси асосий ўринда. Жасур кўпроқ китобий услубга хос. Ёвқур — эскирган.

У бўйнини чўзиб, қайноқ, асабий, ғазабли оммани, зулм ўчоғини портлатишга тайёр ботир халқни кўздан кечирди (Ойбек). Мардлик майдонида бел синаш учун Жасур ўзбек халқининг ўғли отланди (Ғ. Ғулом). Эй қаҳрамон, до в ю ра к, жасур, улуғ халқ, Қудратингдан йўқ бўлди хўрлик, асорат (Ғайратий). Шаҳарнинг ю ра к л и йигитлари Хадрага қараб чопадилар (А. Қодирий). Оқсоқол опа ҳақиқатан ҳам жуда ш и ж о а т л и, серғайрат бир жувон (Саид Аҳмад). Унсин... ўйлайди: «Нега шунча бахтсиз? Шундай чиройли, шундай келишган, шундай ақлли кўнгли очиқ ва шундай мар д йигитни нега бунча қийнайдилар!» (Ойбек.) Аламзада душман бу азамат, ё в қ у р большевикни ўлдирди (К. Яшин).

БОШ, КАЛЛА. Кишининг танасидан, бўйнидан юқори қисми, ҳайвон, қушларнинг танасидан олдинги ёки юқори қисми. **Калла** кўп ҳолларда салбий отенкада қўлланади.

Тобут кетидан бораётган кишидек бошини эгиб Суннатнинг орқасидан кетди (Шухрат). Ингичка, узун оёқларини чаққон босиб, чиройли бошини озод кўтариб келаётган қашқа саман бирдан пахса девор томонга бурилди (М. Исмоилий). «Бир оғиз гап бор». — деди Соли совуқ калласини бўйин томири узилиб кетгудек эгиб (М. Исмоилий). Ҳеч бир тўй-томоша, ҳеч қандай маърака оқсоқолсиз ўтмасди. Биронтаси эчки сўйгудек бўлса, к а л л а с и н и энг аввал оқсоқол олдига қўймай иложи йўқ (П. Турсун).

БОШЛАМОҚ, КИРИШМОҚ, ТУТИНМОҚ. Бирор ишга ун-намоқ. **Бошламоқ** шахс ва жонли-жонсиз нарсаларнинг ҳаракатига нисбатан қўллана олади. **Киришмоқ** шахс ҳаракатига нисбатан қўлланади. **Тутинмоқ** асосан якка шахснинг ҳаракатига нисбатан қўлланади.

Уста Олим Шокирбекни юқорига чиқишга қистаса ҳам, у ка-вушини ечмай эскича ўтираверди. Ундан-бундан сўзлашиб чоё ичишга бошладилар (А. Қодирий). Ҳалигача бошқарманнинг бир қатор колхоз ва совхозлари бу муҳим ишга киришган-лар и йўқ («Тошкент ҳақиқати»). Бадриддин маҳдум ижирғаниб, юзи буришди. Хонтахта ёнидаги духоба кўрпачага ўтириб, тоқчадан Сўфи Оллоёр куллийетини олди, мутолаага т у т и н д и (Ҳ. Ғулом). Тўла пичоқни олиб, роғаткасини жони-жаҳди билан йўнши-га т у т и н д и (М. Исмоилий).

БОШЛИҚ, РАҲБАР, ЙЎЛБОШЧИ, ИШБОШИ, БОШЧИ, КАТТА, КАТТАКОН, УЛУҒ, РАҲНАМО, САРДОР, ПЕШ-ВО, САРВАР, САРҚАРДА, ХУЖАЙИН, КАЛАМПО. Гурппа, коллектив, хўжалик ва ш. к. лар иш-ҳаракатида бош бўлувчи, масъул шахс. **Бошлиқ** катта коллектив, хўжаликка раҳбар шахс маъносида ҳам, шунингдек уч-тўрт кишидан иборат кичик гурппанинг жуда қисқа муддатли ишига бошчи шахс маъносида ҳам қўллана олади. **Лекин катта хўжалик (муассаса) иш-фаолиятининг**

раҳбари маъносида кўпроқ оддий сўзлашувга хос бўлади. Раҳбар асосан давлат идораларининг бошчилари маъносида қўлланади. **Йўлбошчи** сўзида бошловчилик, етакчилик қилиш оттенкаси бор. **Ишбоши** нисбатан эскирган. **Бошчи** кам қўлланади. **Катта, каттагон, улуғ** оддий сўзлашувга хос. **Раҳнамо** китобий услубга хос, маъно хусусияти жиҳатидан «йўлбошчи» сўзига яқин туради. **Пешво, сарвар** эскирган, китобий. **Сардор, саркарда** кам даражада, асосан, образли ифодаларда қўлланади. **Хўжайин** оддий сўзлашувга хос, бир оз салбий бўёққа эга. **Калампо** оддий сўзлашувга хос, кам қўлланади, салбий бўёғи кучли.

Бинокорлар бу бригадага бошилик қилиб... Узган Расуловни танлашди («Тошкент оқшоми»). Аммо шаҳар коммунал хўжалик ва ободонлаштириш бошқармасининг раҳбарлари бундан заррача ташвишланиётганлари йўқ («Муштум»). Савдо-соғиқни ривожлантиришни кўзлаган Ислохўжа ёш миллий буржуа вакилларининг йўлбошчиси эди (Ж. Шарипов). Агар ишбоши унинг ишга нега кеч келгани... тўғрисида жиддий сўрар экан, шу зиддиятни юмшатиш учун бузоқ бўлиб маърашга ҳам тайёр (А. Қаҳҳор). Шу вақтда бир неча амалдор бож олмоқчи бўлиб, карвонсаройга келиб қолди. Карвонларнинг бошчиси амалдорларнинг каттасини сўради («Фольклор»). Ҳозир ҳамманинг оғзида Ленин. У большевойларнинг энг каттаси (К. Икромов). Демак, сув чиқади. Қандай қилиб чиқариш эса одамларнинг ихтиёрида. Фақат каттагонлар йўл қўйиб берса бўлгани (М. Исмоилий). «Бу ерда улугларнинг гапини назарга илмайдиган ўзбошимчалар чиқиб қолди...»— деди Тожибой (П. Турсун). Партия раҳнамомиз, раҳбар ва етакчимиз, Ленин ана шу улуг партиянинг тузувчиси («Қизил Ўзбекистони»). Оламаро қилиб шармисор, Фашизмни дорга. ослан у, Горький ўлмас! Чин сўзга сардор, Жангда, ишда биз билан мангу (Ойбек). Шаҳар хотин-қизлари орасида Жўрахон вакила деб ном чиқарган очиқ хотиннинг келиши бўлса, айниқса, шарият пешволарининг ваҳимасини оширди (А. Мухтор). Ленин ҳар қадамда ўлкамизга ёр, Ҳар кичик ҳам улуг Зафарда сарвар (Миртемир). Кўпчиликнинг меҳрибон, қалбдош саркардалари бўлган бизнинг колхоз раисларимиз ўзларига билдирилган ишончини ҳамиша юксак тутадилар («Совет Ўзбекистони»). ...Хўжайин бўлгандан кейин, киши ўз хўжалигининг кам-кўсти, унинг ривожини тўғрисида ўйлайди, жон куйдиради (А. Қаҳҳор). Қарасам, иш пачава! Кўзни чирт юмдим-у, кўз таниш каламполарни ишга солдим. Мана, кўриб турибсан, сувдан қуруқ чиқиб, кўнглим тусган тарафга от суриб юрибман (Ямин Қурбон).

БОШҚА I, БУЛАК, ЎЗГА. Шуниси эмас, униси эмас; фикр юритилаётгани, назарда тутилгани эмас. Бу сўзлар шу маъносида сифатловчи бўлиб келади. **Булак** сўзи бошқа сўзига нисбатан кам қўлланади. **Ўзга** сўзи **булак** сўзига нисбатан ҳам кам қўлланади.

Бошқа аёллар сингари қўзғолонга дадил қатнашиб, соат бир-иккида уйга қайтган кампир қизга кўрган воқеаларини сўзлаб-сўзлаб битиролмас эди (Ойбек). Меҳмонлар жуда чарчоган эди... шунинг учун бошқа жойларни кўришни бўлак мавридга қолдириб, тўғри правлениега қараб кетишди (А. Қаҳҳор). Ашула ниҳоясига етди. Лекин бир зумдан сўнг яна айни товуш парвоз қилди. Аммо ўзга мақомда... (Ойбек).

БОШҚА II, БУЛАК, ЎЗГА, ОРТИҚ, ТАШҚАРИ. Айтилганини (назарда тутилганини) ҳисобга олмаганда, шунинг устига яна. Бу сўзлар шу маъносида чиқиш келишигидаги сўз билан ишлатилади. **Бўлак, ортиқ, ўзга** кўпроқ оғзаки нутққа хос, кам қўлланади.

Тоға, бошқа иложимиз йўқ эди. Мана сизда нарса бор экан, сотибсиз, бизда бир парча ердан бошқа кўзга илинарлик ҳеч нарса йўқ эди (Ойбек). Тўғри юрган кийикнинг кўзидан бошқа айби йўқ (Мақол). Унинг янги муаллимага ғамхўрлик қилиб келганини Элмуроддан бўлак ҳамма ўтирганлар дарров фаҳмлади (П. Турсун). Бошпанасиз, нажотсиз етим ўғил ва қизлар бировларнинг зулми ва исканжасига, хўрлашига ноилож чидар, яшамок учун бундан ўзга чоралари йўқ эди (П. Турсун). Ортиқ ҳеч нарса сўрамасдан, стол ёнига борди-да, китоб-дафтарларини йиғиштира бошлади (С. Зуннунова). Аммо «ёмон» тузланди, шармандаси чиқиб кетди, ортиқнинг деёлмай қолди (Ҳ. Шамс).

БОШҚАРМОҚ, ИДОРА ҚИЛМОҚ, СЎРАМОҚ. Хўжалик, муассаса иш фаолиятини юритмоқ. **Идора қилмоқ** ёзма нутққа хос, кам қўлланади. **Сўрамоқ** эскирган, бу сўзда «хўжайинлик, эгалик» оттенкаси ҳам бор.

Гапга чечан, эски имлода кўп хушхат ва ҳар қандай хат ишларини бошқаради ган қишлоқ советининг котиби бўлмиш бу кишини одамлар анча ҳурмат билан Мулла Алимқул деб аташарди (П. Турсун). У [Ойимхон] ваэмин ҳаракатлари, ақлли ва салмоқдор сўзлари билан зални тўлдирган жамоатни идора қилар ва ўзи ҳам нафас сайин ўсаётганга ўхшар эди (П. Турсун). Дарёнинг у томонида ҳамма элларни овул совети сўраётганмиш (А. Мухтор).

БОШҚАТДАН, ҚАЙТА, ҚАЙТАДАН, ЯНГИДАН, ЯНА, ТАКРОР. Бошқа марта. **Яна, такрор** сўзлари бирор иш-ҳаракатнинг оддий қайтариғини билдиради. **Бошқатдан, қайта, қайтадан, янгидан** сўзларида ҳаракатнинг такрорланиши бўлса ҳам, лекин бунда аввалги ҳаракатнинг натижасида рўй берган хато ёки камчиликни тузатиш, тўғрилаш, уни яхшилаш оттенкасидаги такрор бўлади.

Шу дарча чолингиз бор вақтида ҳам қийишиқ эди. Шунини тўғрилаб ўрнатиш учун пул керакмиди? Йўқ, пул керак эмас, кўчириб олиб бошқатдан ўрнатилса, бўладиган гап эди (А. Қаҳҳор). Ўрта бўйли, хушқомат, вужудидан ёшлик кучи ва ғайрати

ёғилиб турган қоп-қора жувон отда олма еб йўл бўйида турар, Акромжон ўз отининг айилни қайта боғламоқда эди (А. Қаҳҳор). Агар қайтадан дурустроқ ўқисангиз хўп-хўп, бўлмаса йўлланмага қўл қўядиган анойи йўқ («Муштум»). Ғўзани зарарли ҳашаротлардан сақлаш тадбирлари янгидан кўриб чиқилди («Қизил Ўзбекистон»). Йўлчи дўппини олиб, чироқда томоша қилиб, яна кийди (Ойбек). Ёгингарчилик кўп бўлиб, ер бети қатқалоқ бўлганда, такрор бороналаш керак («Қизил Ўзбекистон»).

БОШҚАЧА, БУЛАКЧА, ЎЗГАЧА, АЙРИЧА. Бошқаларидан, аввалгиларидан, одатдагидан бирор жиҳати ёки бутунлай фарқли. **Ўзгача** оддий сўзлашувдан кўра кўпроқ китобий услубга хос. **Бўлакча** оддий сўзлашувга хос, кам қўлланади. **Айрича** сўзида «алоҳидалик» оттенкаси кучлироқ, жуда кам қўлланади.

Ҳа, болаларимизнинг диди энди бошқача («Ўқитувчилар газетаси»). «Ҳа, кўчат керак эди»,— деди у ва кўз олдида қипқизил олмалар пишиб ётадиган ҳовлиси бошқача бўлиб жонланди (Ҳ. Ғулом). Саҳар туриб, далага бордим, Бошқачади р кумуш далалар (Уйғун). Шунинг учун ҳам унинг бугунги хўмрайиши бўлакча экан-да («Тошкент ҳақиқати»). «Пул бандалари билан ўзгача қандай муомала қилиш мумкин?»— деди Муҳаммад Ҷамол куюниб (Ойбек). Бутун умри қилич жаранги остида ўтган кишига тинч ҳаёт нашъаси ўзгача лаззат бахш этар эди (Л. Батъ). Ҳамза Ҳакимзоданинг асарлари ўзбек совет театри учун айрича аҳамиятга эга бўлди («Ўзбек совет адабиёти тарихи очерки»).

БУЙРУҚ, АМР, ФАРМОН. Бирор ишни бажаришга ундовчи ёки қоида-тартибга бўйсуннишни талаб қилувчи кўрсатма. **Бўйруқ** оддий иш-вазифани бажариш топшириғи маъносида, шунингдек расмий, умумий тусдаги топшириқ маъносида қўллана олади. **Амр** нисбатан эскирган. **Фармон** асосан юқори ташкилот, органларнинг расмий ёзма бўйруғини билдиради.

...воқеани тунқотарга сўзлаб, тунқотар хонга йўлиқиб, хоннинг бўйруғи билан ёнларига ясовуллар олиб келсалар, ошиқ-маъшук йўқ... (А. Қодирий). Мана бирдан генерал Соколовнинг бўйруғи билан ўрмон ичидан йиғирмага яқин совет танклари қаттиқ сурон билан юриб чиқди (Ойбек). У отга минар экан эшик ичидан кўринган Ҳомид «Тезроқ!» деган амрни берди. Содиқ ҳам Отабек изича отини ҳайдаб юборди... (А. Қодирий). Бироқ у тартибни бузишга журъат этмади ва Султоннинг фармони олар экан, одат бўйича Музаффар билан бирга тиз чўкиб таъзим қилди (Л. Батъ).

БУЛОҚ, ЧАШМА. Ер тагидан отилиб ёки оқиб чиқиб турувчи сув, шундай сув чиқиб турувчи жой. **Чашма** кўпроқ бадий услубга хос.

Махсум эса эғнидаги тирикча камзулини ечиб, чўққининг шундай биқинидан қайнаб чиқаётган булоқда ювинди

(С. Анорбоев). Бир неча ўн километр паст-баланд адрларни босиб ўтгандан кейин дарахтлар орасидаги чашмага етиб бордик («Қизил Ўзбекистон»).

БУЛҒА(Т)МОҚ, ИФЛОС ҚИЛМОҚ, ИВИРСИТМОҚ. Ифлос, нопок нарсалар билан тозалигини йўқ қилмоқ. **Булғатмоқ, ифлос қилмоқ** нарса-предметларга ва уй-жой кабиларга нисбатан қўлланаверади. **Ивирситмоқ** уй-жой ёки умуман ер юзасига нисбатан қўлланади.

Оёғи ёмон тўр булғар, Таёғи ёмон эл булғар (Миртемир). Нега олдинга юрасиз? Орқага юриш керак. Ювган жойингизни ўзингиз ифлос қилиб кетяксиз (Муштум). Қудрат кўча айланиб келиб уйига кирса, ҳеч зор йўқ, фақат товуқлар ҳовли билан битта бўлиб экинларни пайҳон қилиб, ҳаммаёқни ивирситиб юрибди (Ҳ. Назир).

БУРУН, ТУМШУҚ. Ҳид билиш органи ва унинг юздаги ташқи қисми. **Бурун** асосан одамга нисбатан, кам даражада ҳайвонларга нисбатан қўлланади. **Тумшуқ** сўзи, аксинча, асосан ҳайвон ва паррандаларга нисбатан, кам даражада одамга нисбатан қўлланади. Одамга нисбатан қўлланганда ҳурматсизлик, менсимаслик, нафрат ифодаланади.

Йўлчи йўё унинг кетишини кутиб турган каби, тезда уйга кирди. Уйда тутун йўқолган бўлса-да, аччиқ ҳид дарров унинг бурнига урилди (Ойбек). Кампир уйда жаврар, қизини қарғар эди: «Э, ўл итляоқ! Дайди итнинг тумшугини иёғ қилмай ўл!» (А. Қаҳҳор.) У бир кўнгли бориб муттаҳам қозининг тумшугига туширгиси ё ифлос башарасига тупургиси келди (М. Исмоилий).

БУТУНЛАЙ, БУТКУЛ, БАТАМОМ, ТАМОМИЛА, ТАМОМАН, ТАМОМ, МУТЛАҚ(О), ПАҚҚОС, БИРАТУЛА, ҚУШОД. Узил-кесил ҳолда, бутун борича, ҳеч қолдиқсиз. **Буткул** кўпроқ сўзлашув нутқиға хос. **Батамом, тамомила, тамоман** кўпроқ китобий услубга хос. **Паққос** сўзлашув нутқиға хос, маълум бирикмалар доирасида қўлланади. **Биратула** бу маънода кам қўлланади. **Қушод** сўзлашув нутқиға хос, кам қўлланади.

Гулнор энди тап тортмади. Соф номуסיга отилган қорани бутунлай ювиб ташлашга жазм қилди (Ойбек). Шу мудҳиш туйғу уни дамани ичига ютиб, отишмаларнинг буткул тугашини кутишга мажбур қилди (Ҳ. Фулом). Ҳали бола — Сиёсий онгсиз, Оламлардан буткул хабарсиз (М. Шайхзода). Отхонага кўмилган шоли, ниҳоят буткул ташиб чиқилди (Ҳ. Фулом). Кичикроқ водийнинг ҳар ер-ҳар еридан суюқ тутун кўтарилмоқда — қишлоқ батамом ёниб бўлган (А. Қаҳҳор). Ут ўчирувчилар етиб келгунча уй тамомила ёниб битган эди («Қизил Ўзбекистон»). Умумий аҳвол Рамазон қорига таъсир қилмай қолмади. Унинг ташқи қиёфаси тамоман ўзгарди (П. Турсун). Отабек энди тамом ўзини босиб олган, эндиги юрак уриши фақат

ҳалиги фаришта гомонга ошиқибгина эди (А. Қодирий). Ҳақиқатан ўқув йили туғашда Марҳамат Қудратга ёш табиатшунослар тўғраги тузишда кўмаклашгин, деган эди. Чунки биология ўқитувчиси Олимов ёрдамчиликка Қудратни танлаган экан. Қудрат эса мутлақо унутиб юборганди буни... (Ҳ. Назир). Энди ёдимга тушиди, маккажўхорини паққос унутган эканмиз («Муштум»). Очиқроқ гапирсам, гапнинг хулласи шундай: анови қиз, қўлидан келса, илдизимга болта уриб, мендан биратўла қутулмоқчи (Х. Сеитов). Баччагарнинг қилиб юрган ишидан кутушод беҳабар эканмиз-да (Ж. Абдуллахонов).

БУЎМ, НАРСА, МОЛ, МАТО(Ҳ). Тирикчилик-рўзгорда керакли (қўлланадиган) предмет Буюм тирикчилик-рўзгорда ишлатиладиган асбоб-ускуна, кийим-кечак кабиларнинг умумий номи сифатида қўлланаверади **Нарса** конкрет ҳолларда, маълум сўзлар билан шу маънони аниқроқ фодалайди. **Мол** асосан бирор мақсад учун тўпланган, асраб қўйилган буюмни билдиради. **Мато(ҳ)** салбий бўёққа эга, кам қўлланади.

Уша совуқ тонда тоға-жиян тўртта хонадонга кириб, буюмларни тарқатиши ва анча-мунча янгиликлар эшитиши (К. Икромов). Тоға, бошқа иложимиз йўқ эди. Мана сизда нарса бор экан, сотибсиз, бизда бир парча ердан бошқа кўзга илнарлик ҳеч нарса йўқ эди (Ойбек). Унинг ҳужраси моллар ила тўлган ва Отабекдан бошқа алоҳида ҳужрада туриши ҳам шу молларни сақлаб ётиш учун эди (А. Қодирий). Йўқ, чойнак топилмайдиган мато эмас, қизим, олиб кетаверинг (М. Исмоилий). Жон ота, матоҳларини олиб бориб беринг, агар мени қизим десангиз, олиб бориб беринг,... (Х. Сеитов).

БУЎРМОҚ, АМР ЭТМОҚ Истак-талабини бажариш ҳақида кўрсатма бермоқ, буйруқ бермоқ. **Амр этмоқ** эскирган.

Мингбоши миршабга буюрди: «Турғиз икковини!» (М. Исмоилий.) ...бу қаҳрамон ва ҳур жувон амр этса, балодан ҳам қайтмайди (Ш. Тошматов).

БУЙИН, ГАРДАН. Танани бош билан бирлаштирувчи қисм. Бўйин сўзи гардан сўзига нисбатан кенг қўлланади. Гардан сўзи кўпроқ танани бош билан бирлаштирувчи қисмнинг орқа томонига нисбатан қўлланади.

Қошларида ўсма, кўзларида сурма, икки чаккада гажак... Бўйинни доқа билан боғлаб олибди (А. Қаҳҳор). Полвон ўрнидан турди, нима қилишни билмай, гоҳ пешанасини уқалар, гоҳ гарданни қашир эди (Саид Аҳмад).

БУЙСУНМОҚ, ИТОАТ ҚИЛМОҚ Буйруқ, топшириқ, йўл-йўриққа юрмоқ, айтганини қилмоқ. **Итоат қилмоқ** китобий услубга хос.

Эсини таниганидан бошлаб, Нурининг буйруқларига сўзсиз бўйсуниб келган Гулнор ҳеч нима ўйламасдан ўрнидан турди (Ойбек).

БҮЛМАҒУР, БЕМАЪНИ, НОМАЪҚУЛ, НОЖУЯ, НОБОП, НОДУРУСТ, ТУБАН, ЖИРКАНЧ, РАСВО, ЯРАМАС, РАЗИЛ, ҚАБИҲ. Одоб-қоидага хилоф, одоб-қоида доирасига сиғмайдиган. **Номаъқул, нодуруст** сўзларида белги даражаси кучсиз. **Нодуруст** кам қўлланади. **Тубан** кўпроқ китобий услубга хос. **Жирканч, расво, ярамас** сўзларида белги даражаси кучли. **Разил, қабиҳ** китобий, буларда ҳам белги даражаси кучли. **Бўлмағур, бемаъни, номаъқул, нобоп, тубан, расво, ярамас, разил** сўзлари одоб-қоидага хилоф хатти-ҳаракат ва қилиққа нисбатан ҳам, шундай хатти-ҳаракат, қилиққа эга бўлган шахсга нисбатан ҳам қўланади.

Шоазимнинг бўлмағур пичингларига дуруст жавоб қайтара олмагани яна эсига тушди, ҳаммасига биратўла боплаб жаноб бермоқчи бўлди (П. Қодиров). Бе маъни гапни гапирма, қизим. Сен ким, улар ким? (Ойбек.) Шунда мен кеча беихтиёр қилган но маъқул ишимнинг қанчалик фожиали эканини биратўла англадим (А. Мухтор). Баҳодир но жўя ҳаракати билан Оқилани хижолатга қўйганидан қаттиқ ўқинар, лекин иш ўтган эди (М. Жамолiddинова). Бир оз жимликдан сўнг Бўри девга [Равшан] гапира бошлади: Бўри ака, замон нобоп, деб тунов кун Абдурахмон айтган гаплар қулогим остидан ҳали-ҳали сира нари кетмайди (С. Кароматов).—Унда ҳали куч бор,— деди Оллониёз.— Лекин шу кучни нодуруст ишларга сарфламаса, яхши бўлар эди... (Х. Сейтов). Бошқа илож қолмагач, она энг тубан ва жирканч бир «хунарга» тутинди, дўкондорларга, мулкдорларга, бадавлат одамларга яна-да зиёда давлат тилаб, хайрсадақа сўрай бошлади (П. Турсун). Бекнинг тўплаган одамлари аллақандай бир-бирига эл бўлмайдиган, олчоқ одамлар экан, уларнинг жирканч қилиқлари, пештахам гаплари Бозорнинг кўнглини айнитар эди (А. Мухтор). Жайдари ғўзадай мижғов, расво экинни деҳқон боласи билмаса керак («Совет Ўзбекистони»). ...ҳозир унинг назарида оламда энг паст ва разил кўринган Мирзакаримбой билан пул юзасидан хиралашини, ёқа бўғишини ўзига ор билди (Ойбек). Онамининг фожиаси учун бу чол эмас, қабиҳ дин гуноҳкор эди (А. Ҳасанов).

БҮПТИ, МАЙЛИ, ХУП, ЯХШИ, ДУРУСТ, ТУЗУК, БУЛАДИ. Таклифга розиликни (қўшилишни) билдиради.

Бўпти, гапирмай қўя қолай. Сенларга гап кор қиладимми! (Х. Ғулом.) «Майли, кечаси қоронғида келганим маъқул. Тагин одамлар буни ҳам гап қилиб юришмасин!» — «Бўпти» (П. Турсун). Шундоқ бўлгандан кейин, майли, хурсандчилигини қилсин. У-бу дейдиган одамнинг оғзига уриш керак. Ким нима деса, мен ҳамма вақт оғзига ураман (А. Қаҳҳор). «Агар мени десанг, мен айтганини айтасан»,— дедим. «Хўп!»— деди (П. Турсун). «Яхши... Бу кишига ҳам «форма»дан берасан»,— деди ва шошганича чиқиб кетди (П. Турсун). Бизникида иш минг марта

енгил. *Албатта, йўқ демайсиз, дурустми?* (Ойбек.) «Энди бу ёғини ҳеч бўшаштирмаслик керак. Агар иш салгина чатоқлашса, бировларга масхара бўлиб қоламиз»,— деди Элмурод. «Туву к»,— деди Гулсум (П. Турсун).

БУШАМОҚ, ТУШМОҚ, ОЛИНМОҚ, ОЗОД ҚИЛИНМОҚ, БЕКОР БЎЛМОҚ. Амал-вазифасидан холи бўлмоқ, амал-вазифасидан четлатилмоқ. **Тушмоқ** амал-вазифадан ўз ихтиёридан ташқари бўшашни билдиради ва бунда «пастлаш» оттенкаси бор. Шунга кўра бир оз салбий бўёққа эга. **Олинмоқ** хоҳиш-ихтиёрдан ташқари, бошқа(лар) томонидан бўшатилганликни аниқ таъкидлайди, шунга кўра бу сўзда ҳам салбий бўёқ бор. **Озод қилинмоқ** расмий нутқ, ҳужжатларда қўлланади. **Бекор бўлмоқ** сўзлашув нутқиغا хос, кам қўлланади.

Қизлархон охири эр амрига кўниб вазифасидан бўшади («Муштум»). *Мана энди раисликдан тушди, бу орада хотини ўлди-ю, уй бутун файзини йўқотди* (Х. Сеитов). *Учинчидан, ҳозирдан бошлаб сиз секретарликдан бекор бўлдингиз* (А. Қажҳор). *Бўта раисликка яна ўтмаса, мен хижолат бўлиб қоламан. Сабаби унинг раисликдан бекор бўлишини ўзим талаб қилган эдим...* (Саид Аҳмад.)

БУШАТМОҚ, ОЗОД ҚИЛМОҚ, ҚЎЙИБ ЮБОРМОҚ. Қамоқ, тутқунлик ва ш. к. ҳолатини бекор қилмоқ; озод, эркин ҳолатга чиқармоқ. **Бўшатмоқ** асосан инсонга нисбатан қўлланади. **Озод қилмоқ, қўйиб юбормоқ** инсон ва бошқа жониворларга нисбатан қўлланаверади. **Қўйиб юбормоқ** асосан қисқа муддатли тутқун (ушлаб турилган) ҳолатдан бўшатиш маъносидан, шунингдек тутқун ҳолатдаги жониворларни озодликка қўйиш маъносидан қўлланади.

Ҳоким Маҳкамни қамоқдан бўшатармиш дегандан бери менда ҳаловат йўқ (Н. Сафаров). *Демак, ҳали бирортасини ҳам озод этишмайди* (К. Икромов). *Ғулумжон шу кўзларга тикилиб туриб: «Қўйворинг, у айбдор эмас»,— деди* (М. Исмоилий).

БУШАШМОҚ, ШАЛВИРАМОҚ, ШАЛПАЙМОҚ. Жисмоний ёки руҳий ҳолати заифлашмоқ; хатти-ҳаракати сустлашмоқ. **Шалвирамоқ, шалпаймоқ** сўзларида белги даражаси кучли.

Ғулумжон муродига етдим деганда йиқилган одамдай турган ерида бўшашиб ўтириб қолди (М. Исмоилий). *Мамлакат бизларга ишонсин! Биз шалвираб ишни хуржун қилайлик!..* (Уйғун.) *Турсанг-чи, мунча шалпаясан!* (Ҳ. Шамс.) *У минбардан шалпайиб тушди, боя ўтирган қаторига эмас, орқароққа, панароққа бориб ўтирди* («Муштум»).

В

ВАЗИФА, БУРЧ. Зиммадаги иш (мажбурият). **Вазифа** зиммадаги энг оддий (осон) ва энг масъулиятли, оғир иш маъносида қўлланаверади. **Бурч** эса, одатда, муҳим, масъулиятли вазифани билдиради. Бу сўзда «мажбурият», «бажариши шартлик» белгиси кучли.

Айни вақтда бу вазифа — бир кун, икки кунда битадиган вазифа ҳам эмас. Бу шундай бир бурчки, уни бизнинг авлодимиз ҳам, биздан кейинги авлодлар ҳам бажаради. Агар биз шу умрлик вазифамизни бажарсак, марра бизники (Ҳ. Фулом).

ВАЗИЯТ, АҲВОЛ, ҲОЛАТ, ШАРОИТ, МАНЗАРА. Киши, коллектив, жамият фаолиятининг маълум бир вақтдаги кўриниши (туси). **Вазият** кўпроқ адабий тилга хос бўлиб, оддий сўзлашувда жуда кам қўлланади. Оддий нутқда бу маънода **аҳвол** кенг қўлланади. **Ҳолат** нисбатан кам қўлланади. **Вазият, ҳолат, аҳвол** фаолиятнинг энг оддий (кичик, қисқа) кўринишига нисбатан ҳам, жуда кенг масштабдаги (доирадаги) кўринишига нисбатан ҳам қўллана олади: уйдаги вазият (уйдаги аҳвол), халқаро вазият (халқаро аҳвол) каби. **Шароит** сўзининг маъносида имкон берадиган ёки тўсиқ бўладиган ҳолат оттенкаси бор. **Манзара** бу маънода жуда кам, шунда ҳам бадий ифодада қўлланади.

Черницев, ҳар қандай вазиятда ўзини тутта биладиган одам ва минг ўлчаб, бир кесадиған раҳбар бўлиши билан бирга моҳир ноғиқ ҳам эди (И. Раҳим). ...Лекин бу суҳбат аҳвол билан танишиш учун буларнинг сўзини, фикр-мулоҳазаларини тинглашдан кўра кўпроқ ўзи [Шоднев] гапирди... (А. Қаҳҳор). Ошнамни ҳеч қачон бунақа жиддий бир ҳолатда кўрмаганим учун кулгим қистаб кетди (Ҳ. Назир). Мен қаерга келганимни, қандай шароитда қандай ишлар қилиш кераклигини яхши биламан (А. Қаҳҳор). Умумий шароит имкон берса, капитан ишғол этган пунктни яна узоқ сақлай олишига ишонарди (Ойбек). Урганч шаҳрида илгари фақат туя карвонлари билан етиб борилар эди. Ҳозир бутунлай бошқа манзара («Тошкент оқиоми»).

ВАТАН, МАМЛАКАТ, ЮРТ, ДИЁР, ЭЛ, МУЛК. Киши туғилиб ўсган, ўзи унинг граждани бўлган жой, территория. **Ватан** сўзида граждани, халқ тушунчаси у мансуб бўлган жой тушунчаси билан бирлашган, шунингдек унда жой (территория)нинг граждани, халққа мансублиги, унинг яшаш жойи оттенкаси акс этиб туради. **Мамлакат** кўпроқ адабий нутққа хос бўлиб, унда «яшаш жой» оттенкаси жуда кучсиз, ҳатто йўқ даражада бўлади. Бу сўз умуман бирор халқ ёки халқлар учун умумий (бирлаштирувчи) территорияни билдиради. **Юрт** кўпроқ оддий нутққа хос ва у маълум жой (территория) билан шу жойга мансуб халқни ҳам қўшиб ифодалай

олади. Эл нисбатан эскирган, ҳозир кўпроқ поэтик асарларда учрайди. Диёр поэтик услубга хос. Бу сўз умуман маълум бир жой маъносида (маълум бир халққа мансублик тушунчасисиз) ҳам қўлланади.

Кишининг қадри амали ва унвони билан эмас, в а т а н и г а, халқига қилган хизмати билан ўлчанади (Шухрат). М а м л а к а т и м и з н и н г улуғ оиласида тотув яшаётган барча республикалар каби Ўзбекистон ҳам чет эллардаги дўстларимизнинг, айниқса Осиё ва Африка халқларининг эътиборини ўзига тортмоқда («Қизил Ўзбекистон»). Ер тагида қон томирдек Минг томонга таралган қувур. М а м л а к а т г а берган нефтидан Полвонтошда севинч ва ғурур (Е. Мирзо). Ниҳоят Истамбул кўзига тор бўлиб, ю р т и н и қўмсай бошлади (М. Исмоилий). Бироқ айни вақтда мен ю р т олдида бош кўтариб юролмайман (Ҳ. Ғулом) Яхши қолинг, севган юрту д и ё р и м (Ҳ. Ҳакимзода). Бир ю р т г а боришди. Бу ю р т Афғонистон бўлиб чиқди (А. Қаҳҳор). Яшайди Рави, Шаши Улуғ совет э л и д а, Порлар дўстлик қуёши Шод болалар кўнглида (Ю. Ҳамдам). М у л к и м и з г а кирди ёв, эй марди майдонлар, юринг. Зарбамиздан титрасин дашту биёбонлар, юринг (Ҳабибий).

ВАФО, САДОҚАТ, СОДИҚЛИК. Аҳд-паймонда туриш, дўст, яқин киши, коллектив кабиларга муносабатда содиқ туриш. **Садоқат, содиқлик** сўзлари китобий услубга хос.

У [Навоий] ўзи ҳақида... эмас, инсон қалбининг қабиҳлиги, в а ф о эвазига хоинлик, садоқат эвазига беқадрлик қилиниши ҳақида ўйларди (Л. Батъ). Бунда битилмишдир юртга с а д о қ а т, Ёвга нафрат, ғазаб, дўстга мурувват (Уйғун). Бизга ўншаб қор кечанларнинг номларини олардик тилга. Содиқликка олт ичганларнинг Севгисини жойлардик дилга («Совет Ўзбекистони»).

ВАФОЛИ, ВАФОДОР, СОДИҚ, САДОҚАТЛИ. Аҳд-паймон (ваъда)да қатъий турувчи.

Тилга кирди созимда Бахт куйи, в а ф о л и ёр (Ғайратий). Агар кўчада бўлмаса эди, Йўлчи шу онда бу гўзал, тоза юракли, жасур, в а ф о д о р қизнинг оёқларига бош қўйишига тайёр эди (Ойбек). Ермат улар билан бирга яшаб, бирга ошаб, бирга ишласа-да, уларга тўнғ муомила қилиб, ўзини хўжайиннинг с о д и қ вакили сифатида кўрсатганидан ҳаммага ёт кўринар эди (Ойбек). Ота оғзига сут қуйиб катта қилган с о д и қ итлари тумшукларини кўкка чўзиб, ҳазин-ҳазин увлади (С. Анорбоев). Адолат бу аҳил эр-хстиннинг ҳаётини доим ҳавас қилар, уларнинг бир-бирига с о д и қ л и г и учун ҳурматлар, ўзининг ҳам ҳаёти ана шундай бўлишини орзу қиларди (С. Зуннунова). Шу ёнғинни кўрганлар билсинларки, Шўронинг с а д о қ а т л и фарзанди Бўронбек Арслонбек ўғли тухмагга чидолмай ўтда ёнаётир (Ҳ. Ғулом).

ВАЪДА, АҲД, АҲД-ПАЙМОН. Нимадир қилиш-қилмасликка берилган сўз. **Ваъда** гап билан кимнидир ишонтиришни бил-

диради. **Аҳд** эса ўзгага берилган ишонтиришни сўзини ҳам, ўз-ўзига берилган ишонтириш сўзини ҳам билдира олади. **Аҳд-паймон** ўзаро бўлган ваъда маъносида қўлланади ва бу сўзда белги даражаси кучлироқ.

...**Урмонжонга, Бўтабойга, Канизакка кўпдан-кўп салом айтди ва «Кўшчинор»га шу ҳафта ичи, яъни ваъдасидан бурунроқ боришини айтди (А. Қаҳҳор). Иккинчи кун эрталаб Нури... маҳалладан бир кампирни топиб, унга бош-оёқ кийим бериш ваъдаси билан зўр фолбинга бошлаб боришни сўради (Ойбек). Ниҳонийга неча аҳду вафолар боғлаган эрди. Дегил, кўп қилмасин аҳд и ни ёлгон, бир келиб кетсин (Ҳ. Ҳакимзода). Ёзги кузатув, она насиҳати, Адолат табассуми, «Қачон келсангиз ҳам, мен сизники» деган ваъдаси, унга аҳд-паймони, рога жангчилари олдида ичган қасами!... (И. Раҳим.)**

ВАЪДАЛАШМОҚ, АҲДЛАШМОҚ, АҲД-ПАЙМОН ҚИЛИШМОҚ, КЕЛИШМОҚ, БИТИШМОҚ. Нимадир қилиш ҳақида бир фикрга келмоқ, сўзни бир жойга қўймоқ. **Аҳдлашмоқ** сўзида белги даражаси кучлироқ. **Аҳд-паймон қилишмоқ** асосан ишқ-муҳаббатда ваъдалашишни билдиради. **Ваъдалашмоқ, аҳдлашмоқ, аҳд-паймон қилишмоқ** сўзларида ўзаро ваъда бериш оттенкаси бор. **Келишмоқ, битишмоқ** сўзларида эса бу оттенка йўқ.

...**туякашлар билан Андижонда бу кунга учрашиш учун ваъдалашган эдим (А. Қодирий). Дам олиш кuni Раҳим Зиёевникида учрашишга аҳдлашдик («Қизил Ўзбекистон»).** Улар Эшонбоев Замира билан аҳд-паймон қилибди деб эшитишган, энди бунинг қанчалик ростлигини билишмоқчи бўлишарди (П. Қодиров). Эртасига келишган вақтимизга етиб бордим (Сайёр). Энди ёшлар олдин ўзлари битишиб, совчини кейин юборишади (О. Ёқубов). Қуда бўлиш тўғрисида ...аллақачон енг ичида битишиб қўйган эди (М. Осим).

ВАҚТ, ПАЙТ, ЗАМОН, ФУРСАТ, МАҲАЛ, ЧОҒ, КЕЗ, КЕЗАК, МАВРИД, ПАЛЛА, МУДДАТ, ДАМ, ОН, ЛАҲЗА. Юз берадиган воқеа-ҳодиса ва нарсаларнинг асрлар, йиллар, соатлар, минутлар ва ҳ. к. билан ўлчанадиган давомийлиги. **Вақт** сўзи қолганларидан кенг тушунчага эга. **Пайт, замон, маҳал, чоғ, кез, кезак, палла, муддат, дам, он, лаҳза** сўзлари маълум чегараланган вақтни билдиради. Шунинг учун бу сўзлар ифодаланаётган вақт чегарасини аниқлаб кўрсатувчи сўзлар билан бирга қўлланади: **ёз пайти, бир замон, ҳар маҳал, шу он, шу чоғ, ўша кезда, ҳар лаҳза, куз палласи каби. Муддат** ўлчанган, белгиланган вақтни билдиради. **Замон** бирор ҳодиса-воқеа билан характерли бўлган вақт оралигини ҳам билдиради. **Лаҳза, он** вақтнинг жуда қисқа даражасини билдиради ва кўпроқ китобий услубга хос. **Фурсат** кўпинча маълум иш учун лозим бўлган, шу ишга белгиланган вақт маъносини билдиради.

Вақт кечга оққан эди. Йўлчи яна бозорга қайтишни истамади (Ойбек). Ушанда ҳам фақат дам олиш пайтларида кунда бир ё икки бўлади. Бошқа вақтларда айтувчи ҳам бўлмайди, эшитувчи ҳам (М. Исмоилий). Мулла Абдурахмон ҳар замон манглай терини артиб олар эди (А. Қодирий). Чақалоқлар оч ва яланғоч, Ер ва сув деб ўтди деҳқонлар. Йиллар оша, асрлар оша ҳукм сурди шундай замонлар (Э. Раҳим). ...бу фурсатдан фойдаланиб, старший сержант жангчиларни аста-секин тепаликка яқинлаштирди (Ойбек). Шу маҳал қизиқчилик билан анча танилиб қолган Мурзин келиб қолди (Шухрат). Сидиқжон бу чоғ қиз боланинг тақдири тўғрисида ўйлар эди (А. Қаҳҳор). Адолат йўқлаб борган кезларида эса гоҳ очилиброқ гаплашар, гоҳида индамай, қовоғини солиб олар, йиғлар эди (С. Зуннунова). Азизов муридизмнинг иллатлари ҳақида гап очмоқчи эди-ю, раиснинг имосини эслади ва унинг раўйига қараб, гапни бошқа мавридага қолдирди (Ш. Тошматов). Оқсой устига тонг зари ёғилган паллада Шербек отхонага кириб келди (С. Анорбоев). Қақирдаги пахтанинг терилиш муддати яқинлашган сари Фуломжоннинг юраги ўйнар эди (М. Исмоилий). Манглайнинг силаган Ленин қўллари, Истиқбол жангига йўллаган ўзи. Кўп мушкул йўл эди кураш йўллари, Энг оғир дамларда қўллаган ўзи (Шухрат). Шу онда чироқ шарақлаганича бориб шипга урилди-ю, бирданига иккита ўқ чиқди (А. Қаҳҳор). Уғлимга деб ўстир янги бўстонлар, Йилларнинг меҳнатин бажарсин олар, Уғлим келади деб бўлгин-у хурам,— Уйинга тўшагил қип-қизил гилам (Уйғун). Сувлар оқар қуйи томонга, Ёш десанг — ёш, чол десанг — кекса, Худди шундай, кунлар замонга, Қуйилади асрий уммонга; Ҳаракатда олам ҳар лаҳза... (М. Шайхзода.)

ВИЖДОН, НОМУС. Ўз хатти-ҳаракати учун одамлар, жамоатчилик олдидаги масъулият ҳисси. **Номус** бу маънода жуда кам қўлланади ва унда уят-андиша ҳисси тушунчаси устунроқ бўлади.

«Яна виждондан, ифбатдан даъво юритадилар!» — ёлқинли кўзларида яна ғазаб тошиб деди Искандаро (Ойбек). Виждон билан жиғилдон сув билан ўтдек бир-бирига ёв. Жиғилдон хуруж қилган ерда виждонга йўл йўқ (Уйғун). Низомжон муҳаббат билан номус ўтида қовурилди (Саид Аҳмад).

ВИЖДОНЛИ, НОМУСЛИ, ТЎҒРИ, ҲАЛОЛ, СОФ ДИЛ. Виждонан иш кўрувчи, кўнгли-дили тоза. **Соф дил** — оддий сўзлашувда деярли қўлланмайди.

Меҳнат интизоми тўла амалга оширилган бўлмаса ҳам, камбағаллар, виждонли ўртаҳол деҳқонлар «ўзимиз қурган ниҳол [колхоз] вояга етсин» деб кучлари борица яхши ишладилар (С. Айний). Нури узоқ ўйлагандан кейин, севиниб энтикди ва ўз

ичида шундай деди: «Ман кўр эканман, камбағал бўлса ҳам кўзи очиқ, номусли йигит экан» (Ойбек). Тўғри бўлсанг, ўсиб бориб, кул бўлсанг, Эгри бўлсанг, ўсиб бориб, кул бўлсанг (Мақол). Колхоз раиси умри етимликда ўтган ҳалол одам бўлса ҳам, узоқни кўролмасди (Ш. Рашидов). Сиз хизр назар қилган, мўътабар, кишининг ҳақиға хиёнат қилмайдиган, соф дил, ростгўй одамсиз («Муштум»).

ВИЖДОНСИЗ, НОМУССИЗ, БЕНОМУС, НОИНСОФ, ИНСОФСИЗ, МУТТАҲАМ. Виждонан, инсоф билан иш тутмайдиган, виждони йўқ. **Виждонсиз, номуссиз, беномус, ноинсоф, инсофсиз** сўзларининг фарқли хусусияти уларнинг ўзагидан келиб чиқади. **Муттаҳам** сўзида белги даражаси кучли.

Қутидор қизининг мақсадига тушуниб, икки турли қўлни дарров пайқаб олди, «Виждонсиз, иблис»,— деб қўйди (А. Қодирий). ...виждонсиз хотин эса номус қилмай тумонатни бошига тўплаган, бир умр эгри йўлга кирмаган шўрлик отамни шарманда қилган («Муштум»). Нимага сен холангга бив берамиз деган кишига «Тегмайман» дер эмишсан? Қандай бетинг бўлди, номуссиз! (Ҳ. Ҳакимзода.) Аммо Тоҳиржоннинг қасами, рўзгордан қийналганим учун яна қулогини тиккайтирди, беномус (Ойбек). Нима қипмиз, тақсир? Кимни ишдан совутибмиз? Қайси ноинсоф топиб келди сизга бу ёлгон гапни? (М. Исмоилий.) Сўнг чекда хўрланган ва фавқулодда чайқалган юраги билан ихтиёрсиз: «Маккор, инсофсиз!»— деди (А. Қодирий). Раҳматхоннинг овози йиғин тепасида янграб кетди: «Муттаҳам бойлар, савдогарлар қаҳатчилик, қийинчиликдан фойдаланиб ҳамёнларини пулга, омборларини ғаллага тўлдирса-ю, минг-минглаб ишчилар, меҳнаткашлар оч-яланғоч ётса... (П. Турсун).

ВОҚЕА, ҲОДИСА, ГАП, СИНОАТ. Воқеа бўлган (бўлаётган, бўлувчи) нарсa. Ҳодиса кўпроқ кутилмаганда, тўсатдан бўлган (бўлаётган, бўладиган) воқеа маъносида қўлланади. Гап бу маънода оддий сўзлашувга хос. Синоат жуда кам қўлланади ва унда «нималиги ноаниқлик, сир эканлик» тушунчаси бор.

Тақсир, оламда гап кўп: Ер юзида бўлган жамъи воқеаларни ҳар кунги газеталар етказиб туради (Ойбек). Овқат устида Хадича хола қишлоқда бўлиб ўтган ҳамма катта-кичик ҳодисалар тўғрисида гапириб берди (А. Қаҳҳор). Мен қайдан билай... У ерда сизларнинг ғалла тўғрисидаги ишларингизни текшириб, кайтиб келсам, шу ҳодиса бўлган экан (С. Айний). Йўлчи чўчиб уйғонган киши каби кўзларини катта очди.— Ман Йўлчи,— йигит тўхтади.— Қачон келдинг! Бу қандай гап? — ҳаяжон билан сўзлади Ермат (Ойбек). Воҳ ажаб, бу не синоат, Ер узун, осмон узун (Э. Воҳидов).

Г

ГАВДА, ЖУССА. Инсон ёки ҳайвон вужудининг бош ва қўлоёқдан ташқари қисми. **Жусса**, асосан, гавданинг катта ёки кичиклигини таърифлашда («катта», «кичик» каби сўзлар билан бирга) қўлланади.

Салимбой катта гавдаси билан стулни қисирлатиб, йўғон гўштдор қўлларини қордай оқ сурп тўшалган столга қўйди (Ойбек). Раззоқ худди дадаси каби жуссаси кичик, чўтир юз, митти, қора кўз йигит бўлишига қарамай, овози жаранглар, сўзлари пишиқ-бийрон эди (Ҳ. Фулом).

ГАВДАЛИ, ЖУССАЛИ, БАРВАСТА, НОРҒУЛ, ҚОМАТДОР, БАРЗАНГИ. Гавдаси катта. **Барваста** оддий сўзлашувда жуда кам учрайди. **Норғул** асосан ёш, йигит кишиларга нисбатан қўлланади. **Барзанги** салбий бўёққа эга.

У гавдали, яғриндор ёш йигит эди (Ойбек). ...попукли дўппи кийган, елкасига милтиқ осган жуссали, мўйловдор киши дарвоза ёнидаги эшикни очди (Ш. Тошматов). Уз номини эшитиб тўхтади-ю, қўшинисининг эшиги олдида турган оқ яктакли новча, барваста одамни кўриб орқасига бурилди (М. Исмоилий). Мен сени эслайман кечаю-кундуз Балки сен ҳам мени эга-жаксан ёд. Бўйлари барваста, қошлари кундуз, Нима қилсам, сени айлағумдур шод? (Уйғун.) Ниҳоят дарвозадан кенг елкали, норғул бир йигит чиқди-да, орқасига ўгирилиб, хўрсиниб қўйди (Тўхтабоев). «Салом!»—деб қолдилар қоматдор қизлар, Ерларки, сочлари тақимга тушган (Ойбек). У юртга таниқлик мардларнинг бири, Танги, ўктам, барзанги, девкор (Миртемир).

ГАНГИМОҚ, ДОВДИРАМОҚ, ЭСАНКИРАМОҚ, ГАРАНГСИМОҚ, ГАНГРАМОҚ, КАЛОВЛАНМОҚ, МЕНГРОВСИМОҚ, ТАЛМОВСИРАМОҚ, ОБДИРАМОҚ. Бирор нарса таъсирида тўғри фикрлаш, фикр айтиш, тўғри ҳаракат қилиш ҳолатини йўқотмоқ, ўзини йўқотиб қўймоқ. **Эсанкирамоқ, довдирамоқ, сўзларида белги даражаси кучлироқ. Гарангсимоқ, ганграмоқ, менгровсимоқ, талмовсирармоқ** нисбатан кам қўлланади. **Каловланмоқ** сўзида «фикр айтиш» оттенкаси йўқ. **Обдирамоқ** диалектал.

Совет қуроли ўз кучини кўрсатди... душман гангиб, каловасининг учини йўқотиб қўйди (Н. Сафаров). Турсун опанинг боши гангиб қолди («Муштум»). Муҳаммад Расул ўз ишида кўпгина тажриба орттирган киши бўлгани учун бойларга ҳисоб берганда унчалик довдирамас эди (Ойбек). Нақд ўлим олдида немис эсанкиради, шунинг учун фақат иккита ўқ ўза олди, холос (А. Қаҳҳор). У [Сўнагул] ёстиқ тагидан бошини кўтармади. Мен гарангсимоқ у ёқ-бу ёққа юрдим (А. Мухтор). Иш қилувни билмай, ўчиб ранги-афти, Ёлғиз қўллик Кўкан аввал

кўп ганграбди (Ғ. Ғулом). Наимий бу гурунган тезлаб ўтиб кетмоқчи эди, кейинги гапни эшитиб, боши биров гувала билан ургандай, каловланиб қолди (А. Мухтор). Аввал кўз олдим сал қоронгиллашиб, бошим ширингина айланиб кетди, менгровсиб қолдим (А. Мухтор). Вақт... Дастлабки кезларда кишини талмовсиратиб қўйган ҳар қандай оғир мусибат вақт газийқи билан унутилиб кетади («Саодат»). Шунинг учун кутмаган ҳол қаршисида бир оз обдираб қолди (Ойбек).

ГАПДОН, СЎЗАМОЛ, НОТИҚ. Гапга уста, топиб (боплаб) гапирадиган, нутқи ўткир. Гапдон, сўзамол умуман «гапни ўрнига қўядиган, топиб сўзлайдиган» маъносини билдиради. «Нутқи ўткир» маъносида бу сўзлар, айниқса гапдон сўзи, оддий сўзлашувга хос. Нотиқ адабий тилга хос ва у умуман гап-сўзга усталикни эмас, балки нутқ сўзлашдаги усталикни билдиради.

Шўх, гапдон йигит — Қамбар бир оёғини судратиб босар эди (Ойбек). Гапнинг тингловчи топилган жойда Киши бўлиб қолар шундай сўзамол (Ҳ. Шарипов). Черницев ҳар қандай вазиятда ўзини тута биладиган одам ва минг ўлчаб, бир кесадиган раҳбар бўлиши билан бирга моҳир нотиқ ҳам эди (И. Раҳим).

ГАПИРМОҚ, СЎЗЛАМОҚ, СУЙЛАМОҚ. Гап айтмоқ, сўз айтмоқ. Гапирмоқ сўзи сўзламоқ (сўйламоқ) сўзига нисбатан кенг қўлланади. Сўзламоқ китобий сўз. Сўйламоқ кўпроқ поэзияда қўлланади.

Ҳақимбойвачча уруш хабарларига ҳар вақт қизиққанликдан диққат билан тинглади. Сўнгра ўзи ҳам гапирди (Ойбек). У ҳар вақт шошар, гапирганда, юрганда, ишлаганда бир нимага интилиши, сабрсизлик сезилар эди унда (Ойбек). Уста Олим қўлидаги пиёласини қулт этиб бўшатди-да, устакори билан аччиқлашиши сабабини сўзлаб берди (А. Қодирий). У чиройли майин товуш билан сўзларкан, хумор кўзлари билан йигитга қарайди (Ойбек). Сўйла менга, эй мажнунтол, Нечун ҳолинг паришон? (Т. Тўла.) Розимисан, ёнингда қолиб, Тонгга қадар эртак сўйласам? (Шуҳрат.)

ГИНА ҚИЛМОҚ, ЁЗГИРМОҚ, УПКЛАМОҚ. Хафалик, норозилик билан нолиб гапирмоқ. Ёзғирмоқ сўзида айбситиш оттенкаси ҳам бўлади.

Гина қилиш энди бас, гапни ҳар ёққа бурсанг, Хилма-хил қудуратлар чиқа берар қатма-қат (А. Орипов). «Биламан, ўзинику хуш кўрмаймиз. Ахир, опам эшитса, ёзғирмайдимиз? Унинг ҳурмати йўқми...» (Ҳ. Назир). Бу ерда баъзи ўртоқлар, айниқса ёш муаллимлар, боланинг бебошлигини ота-онасига айтмагансиз, ота-онасидан ёрдам олмагансиз, деб мендан ўпкаладилар (М. Исмоилӣ).

ГРУППА, ГУРУҲ, ТУДА, ТУП, ТУРКУМ. 1. Шахс ёки нарсалар йиғиндиси. **Группа, гуруҳ** сўзлари ҳамма вақт одамга нисбатан

қўлланади. Тўда, тўп сўзлари эса ҳайвонларга, шунингдек жонсиз предметларга нисбатан ҳам қўлланаверади. **Туркум** кам қўлланади.

Батальон қанотгчилари икки *группага* бўлиниб, шимолӣ ва жанубий минотларга ташланди (*И. Раҳим*). *Тўй* бекаси — *Мирзакаримбойнинг* хотини — аёлларни уч *гурӯҳга* айирган эди (*Ойбек*). *Арилар* тўдаси ўзини қоп ичига урди (*Ҳ. Назир*). *Аҳмаджон* бунни фаҳмлаб, кўз қири билан пулемётчилар тўпини кўрсатди (*А. Қаҳҳор*). У пахтасини келтириб, хирмондаги энг катта тўпга тўка бошлади (*М. Исмоилий*). *Гуллар* дудогидан сўришар қониб, *Тавлон* уриб ўтар *туркум* кабулар (*Миртемир*).

2. Мақсади, иши бир хил бўлган кишилар уюшмаси.

Домла, *группами* эдаги ҳамма студент сиёсий иқтисод фанидан энди беш баҳо оладиган бўлди-да? («*Муштум*»). Энди маориф учун ташвиқотни, албатта, савдогарларимиз, мулкдорларимиз ўртасида юргизиш керак. Зотан Туркистон ўлкасининг истиқболи бу *гурӯҳнинг* қўлида (*Ойбек*). *Азмиддин* турли аксилинқилобий тўдаларни ягона бир ташкилотга уюштирди (*Ҳ. Ғулом*). *Мана* шу *Ғаффор* қўрбоши тўдасининг ўзи билан уч йил олишдик (*Н. Сафаров*). Шу-шу бўлди-ю, Сидиқжон яна ўз тўпига қўшилиш, шуларнинг кетидан бориш, колхозга кириш тараддудига тушди (*А. Қаҳҳор*). Ёвни сен мағриб томон қувганда тўхтатмай мудом, *Рўдаполар* *туркумин* этганда қуршаб қатлиом... Ҳамлада қудратли шерсан, жангда арслон, армиям (*Уйғун*).

ГУВОҲ, ШОҲИД. Бирор ҳодиса-воқеани ўз кўзи билан кўрган, шунини тасдиқловчи шахс. **Шоҳид** эскирган.

«*Мен ўзим эшитганман! Мана, мана гувоҳ!*» — деди қори (*П. Турсун*). *Аммо Мулла Мухсин* алоҳида фикрда қолади: «*Тарафайндан бирини сирқатда айбламоқ учун ақалли уч нафар шохид зарур*», — дейди (*А. Қодирий*).

ГУЛ, ЧЕЧАК. Усимликнинг, одатда, оналик ва оталикларини ўраб турган тожибарг (гулбарг)лардан иборат гултож шаклидаги қисми. Гул сўзи жонли тилда ҳам, китоб тилида ҳам кенг қўлланади. **Чечак** сўзи эскирган, асосан, бадний услубда қўлланади.

Чаманингда *гуллар* яшинаган, *Ардоқлайсан*, тўйиб қарайсан (*Ғайратий*). *Ел қаноти* гоҳ *гулга* тегиб, *Гоҳ* новдалар эгилар эди. *Чечакларнинг* бошини эгиб, *Аста* хушҳид сепилар эди (*Т. Тўла*).

ГУЛШАН, ГУЛИСТОН, ГУЛЗОР, ГУЛБОҒ, БУСТОН, ЧАМАН, ЧАМАНЗОР. 1. Гул билан қопланган, гул экилган майдон.

О, йигит, тонг чоғи уялмай-нетмай *Бир ўзинг гулшанда* кезмагинг нечун?... *У қандай* жононки, *чаманда* ёлғиз *Бир ўзинг* кезмакка мажбур этибди! *Айт унинг* номини, ўзи қандай қиз, *Шундай* *бир гулзорни* ташлаб кетибди! (*Шухрат*.) *Фарғонанин*г атир ҳидли *Гулбоғлари* ёдимда (*Зафар Диёр*).

Негадир бугун касалхонанинг олдидаги чаманзор унга бошқача кўриниб кетди (С. Анорбоев). Майдонда ул санам деб душманга бўлдим офат, Бўстон и гулга тўлган фасли баҳора айтинг (Уйғун).

2. Гуллаган, яшнаган, обод (жой).

Ҳақиқатан ҳам халқимиз меҳнати билан чўл бағрида гулшандиёр бунёд этиляпти («Совет Ўзбекистони»). Боғда олқишлар санамлар, лолалар, гуллар сени... Сен билан саҳро чаман, чўллар гулистон, армиям (Уйғун). Норинда сув бор экан, Чўллар сувга зор экан. Чўп битмаган биёбон, Сув келса, гулзор экан (Кўшиқ). Меҳнат аҳли қилди обод Фарҳод даштини гулбоғлар, Гулистон бўлди саҳролар, учолмас энди ҳеч зоғлар (Акмал Пўлат). Колхоз боғида гуллар, Ҳар шоҳида булбуллар. Чўлни бўстон қилишга Келди сочи сумбуллар (Кўшиқ). Она-Ватан, сенга чексиз меҳрим бор, Сен туфайли бизлар эркин, бахтиёр. Тинч яшаймиз сенинг парваришингда, Кундан-кунга яшнар бизнинг чаманзор (И. Муслим).

ГУМОН, ДАРГУМОН, НОМАЪЛУМ, НОАНИҚ. Маълум эмас, аниқ бўлмаган.

Энди менинг бунда турмоғим гумон, Қалмоқ элга мен кетармен бул замон (Ф. Йўллош). Абат бир оз эсанкираб қолди вадаргумонроқ қилиб минғирлади (Х. Сейтов). Қизлар нимани ўйлайдилар ва нима тўғрисида маъюсланадилар, бу эса қизларнинг бизга номаълум бўлган ички сирларидир (А. Қодирий).

ГҲР, ҚАБР, МОЗОР, ЛАҲАД. Одам ўлиги қўйиладиган ёки кўмилган ер (жой). Гўр баъзи ҳолларда салбий оттенкада қўлланади. **Лаҳад** — жуда кам қўлланади. **Мозор** бу маънода оддий сўзлашувга хос.

Мен йиғламайман! То ўғлимнинг гўрини қучоқлаб, тупроғини юзимга суртмагунимча кўзимдан ёш чиқмайди... (А. Қаҳҳор). Чинорли мазорда хўп меҳрибон, хўп дилкаш одам Бобоқул отанинг қабри бор. Мен тараётган гуллар ўша кишига (С. Анорбоев). Ермат қаёққадир, балки Гулнорнинг мазорига илдам жўнаркан, лаблари муттасил пичирлади: «Нима иш қилдим? Гуноҳми, савобми? Соқолим оқарганда қўлимни қонга ботирдим» (Ойбек). Ҳе, золимлар ўлсин! Биз турамиз, болам, биз яшаймиз! Золимлар лаҳадга даф бўлсин! (Ҳ. Фулом.)

Д

ДАВОЛАМОҚ, ТУЗАТМОҚ. Даво (муолажа) билан касални кетказмоқ. **Даволамоқ** касални кетказишнинг (тузатишнинг) дори-дармон билан бўладиган усулини билдиради. **Тузатмоқ** феъли эса, қандай йўл билан бўлишидан қатъи назар, умуман касални кетказиш, дард-касалдан ҳоли қилиш маъносини билдиради.

Тозагулни ҳам даволаган эканлар Марьям опам! (Ҳ. Фулом). «Семизроқ бўлсин,— дейди у,— ориқ бўлса, касалингизни тузатишга кучи етмайди» («Муштум»). Ибнисинога касалининг жони чиқмаган бўлса, бас экан, тузатар экан (Ойбек).

ДАЙДИ, САНҚИ. Ишламай, вақтини бемаъни, бефойда ўтказиб кезиб юривчи. Санқи сўзида белги даражаси кучли.

Тайини йўқ дайди, Машҳад бекатларида юриб, майнавозчиликка ўрганиб қолган (А. Мухтор). Қанақа санқи боласан, онанга ёрдамлашиш ўрнига кўчада юрганинг-юрган («Қизил Ўзбекистон»).

ДАЙДИМОҚ, САНҚИМОҚ, САНДИРОҚЛАМОҚ, ТЕНТИРАМОҚ, ЛАҚИЛЛАМОҚ, САЛАНГЛАМОҚ, САКИЛЛАМОҚ. Ҳеч бир нарса қилмай, вақтини беҳуда ўтказиб кезиб юрмоқ. Дайдимоқ, санқимоқ, сакилламоқ асосан одамга, кам даражада ҳайвонга нисбатан қўлланади. Қолганлари фақат одамга нисбатан қўлланади. Санқимоқ, сакилламоқ сўзларида салбий бўёқ кучли.

«У киши дайдиб юришдан бошқа нарсани билмас эканлар»,— деди Карим ака («Муштум»). Ўрмонжон, аввало, Мамарайим афандини танимасди, қолаверса, ҳар қаерларда санқиб юрадиган бебош бола эмасди (М. Исмоилий). «У дайди қайда сандироқлаган экан-а»,— деди Абдулвоҳид ейишда давом этиб (Ойбек). Биз томонларда камбағал-қашшоқ кўп. Ҳар томонга тентираб кетгани кўп (П. Турсун). Хўжабековнинг илгариги лавозимидан «ўз аризасига биноан» бўшаб, кейинча «кичикроқ» вазифаларда ишлашга ор қилиб, «каттароқ» иш тополмай, икки йил ишсиз лақиллаб юрганидан, аризабозлик қилиб, ҳамманинг бошини қотирганидан хабари бор (С. Анорбоев). Ота Эргашнинг саланглаб юришдан ор қилиб, қўшиниси — Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Ҳафиз Ғаниевнинг олди-га маслаҳат сўраб кирди («Қизил Ўзбекистон»).

Ора-сира кайфчоғлик қилсам, она билан қиздан дакки еганим-еган (Ойбек). Бу жиҳатдан Адолат баъзи дугоналаридан дашноом ҳам еди (И. Раҳим). «Ўлгундай безбет экансан-да, Набиғул»,— деб берган дашномига одатдагича масхарабозлик лади.

Ора-сира кайфчоғлик қилсам, она билан қиздан дакки еганим-еган (Ойбек). Бу жиҳатдан Адолат баъзи дугоналаридан дашноом ҳам еди (И. Раҳим). «Ўлгундай безбет экансан-да, Набиғул»,— деб берган дашномига одатдагича масхарабозлик билан жавоб берди (А. Қаҳҳор).

ДАНГАСА, ЯЛҚОВ, ИШЕҚМАС, ТАНБАЛ, СОЯПАР(ВАР). Ишга бўйни ёр бермайдиган, иш-меҳнатдан қочувчи. Ялқов сўзи дангаса сўзига нисбатан маънони кучсизроқ оттенкада ифодалайди. Ишеқмас сўзида белги даражаси дангаса, ялқов сўз-

ларидагига нисбатан кучлироқ. **Танбал** ҳозирги тилда жуда кам қўлланади.

Иш иштаҳа очар, дангаса ишдан қочар (Мақол). Афандининг онаси ёшлигидан ялқов бўлиб, ўқишда ҳам, ўйинда ҳам доим ўртоқларидан, ҳатто Афандидан ҳам қолиб юрар эди («Муштум»). Иссиқдан мудраган ва ҳорғин ориқ отининг ялқов қадамига бардош қилиб шаҳардан қайтаётган деҳқон... (Ойбек). У идора ишларини ҳам ўзидай иш ёқмас бекорчи Шамсиевга топшириб қўйган (А. Мухтор). Дала шийпони қуришга бошлиқ қилиб биркитилган киши анча бўшани ва танбал эди (Ш. Рашидов). Сенга ўхшаган сояпарвар, бўйни йўғонлар ўзини салқинга уриб, жўжаҳўрознинг шўрвасини ичиб ўтирганда, хотинлар терлаб-пишиб кетмон чопган (Саид Аҳмад).

ДАНФИЛЛАМА, ҲАШАМАТЛИ, СЕРҲАШАМ, МУҲТАШАМ. Ҳашами, тузилиш-кўриниши зўр. **Ҳашаматли, серҳашам** сўзларида белги даражаси кучлироқ. **Данғиллама** уй-жой, иморатга нисбатан қўлланади. Қолган сўзлар уй-жой, бинодан бошқа нарсаларга нисбатан ҳам қўлланади. **Муҳташам** китобий.

...Олти хонали, тунука томли данғиллама уй қуриб олганига кўп бўлгани йўқ-ку, дарров енгил машинага пулни қаердан топдикин? («Муштум».) Табиий, ҳаммадан Нурининг уйи ҳашаматли, қимматли жиҳозлар билан магазиндай ясатилган: кўрган одамнинг кўзи қамашади (Ойбек). Фосих афанди, мингбоши ва аёнлар садақайрағоч тағидаги супада тузалган ҳашаматли дастурхон атрофига келиб ўтиришди (М. Исмоилий). Бухоро областининг «Ромитон» совхозида 700 киши сиғадиган серҳашам клуб бор («Муштум»). «Шу серҳашам секция сизники!»— деди Наумов жилмайиб Шабдиновга («Муштум»). Муҳташам кошоналар, Бир ён чаман боғ (Ғайратий). Чарчиқнинг бугунги қиёфасини таърифлаб бўлмайди, у шу қадар гўзал ва муҳташам бўлиб кетган («Қизил Ўзбекистон»).

ДАРАКСИЗ, БЕДАРАК, ДОМ-ДАРАКСИЗ, БЕДОМ-ДАРАК, НОМ-НИШОНСИЗ, БЕНОМ-НИШОН. Ҳеч қандай дарак (хабар) йўқ ҳолатда. Бу сўзларнинг фарқли хусусияти уларнинг ўзаги билдирган маънодан сезилиб туради.

Шокирбекнинг кеча эрталаб чиққанидан бери дараксиз кетишига ташвишланиб ўтирган уста Олим уни йўлакда кўриши биланоқ сўради... (А. Қодирий). Отам мени Тошкентга олиб бориб, детдомга топширди. Ўзи шу кетганича бедарак кегди (Ҳожи Аҳмар). Ҳамиданинг ўлган-ўлмаганини ҳеч ким билмади. Бир кун холамникига бораман, деб шаҳарга тушиди-ю, домдараксиз кетди (М. Осим). Волидамиз бедом-дарак кетган икки ўглининг дард-фироқида куйиб, ётиб қолибдилар (А. Қаҳҳор). Шамсиддин Иброҳимовнинг ном-нишонсиз йўқолгани ҳақидаги хабар эртаси кунни маълум бўлди (М. Урин-хўжаев). Шу билан Умри беном-нишон йўқолди (А. Қаҳҳор).

ДАРДЛАШМОҚ, ҲАСРАТЛАШМОҚ. Дард-ҳасрат айтишмоқ. **Дардлашмоқ** сўзи дард-аламни ифодаловчи суҳбат, шунингдек дард-алам ифодаламайдиган суҳбат маъносида ҳам қўлланаверади. **Ҳасратлашмоқ** сўзида ҳамма вақт дард-алам бўлади ва бу сўз маънони **дардлашмоқ** сўзига нисбатан кучлироқ оттенкада ифодалайди.

Шундай қилиб, улар ҳаётдан, бахтдан, адабиётдан, сиёсатдан сўзлашдилар, узоқ дардлашдилар («Ўзбекистон маданияти»). Кошки у ҳам Йўлчига ҳамроҳлик қилган бўлса, у билан дардлашиб, ғамларига шерик бўлиб, овутиб, юпатиб, у билан бирга тепалар, жарлар ошса... (Ойбек). Она-бола туну билан ҳасратлашиб, охири маслаҳатни бир ерга қўядилар. Эрта-лаб Қутбинисо ўғлига оқ йўл тилаб дуо ўқийди (П. Турсун). Бу фалокатга тўсқинлик қилишдан ожиз бўлган икки овсин шу кайфиятда ҳасратлашар экан, дарвоза ёқдан Нурининг йиғиси эшитилди (Ойбек).

ДАРМОНСИЗ, БЕДАРМОН, МАЖОЛСИЗ, БЕМАЖОЛ, МАДОРСИЗ, БЕМАДОР, ҚУВВАТСИЗ, БЕҚУВВАТ, КАМ-ҚУВВАТ. Куч-қуввати кам, дармони қуриган.

Қиз жуда өзгин, юзи сарғайган эди. Кўзлари ҳорғин, дармонсиз эди (Ойбек). ..бетоб, дармонсиз Гулнор бу кун ювилиб, офтобда қуриган бир қучоқ ёзлик кийимларни аллақаждан йиғиштириб келарди (Ойбек). Икки элат ҳорғин, бедармон судралиб, бир чеккага, қовжираган дарахт остига чордона қуришиди-да, ўқчиб кўмир тупуришиди (Ойбек). Кўп вақт ўтмасданоқ, Фарида йқилиб тушадигандай мажолсиз бир аҳволда гандираклаб қайтиб кирди (П. Қодиров). Гоҳ ўлтириб, гоҳи ётиб бемажол сўзлар эди ўтмишдан кекса чол (Ҳабибий). Абдулвоҳид Ҳусайн индамади, мадорсиз ҳолда ўрнига базўр ўтирди (Ойбек). Усти-боши йиртилган Сонсиз чорикор, Меҳнат, аламдаштида кезар бемадор (Ғайратий). Бола жуда ёш ёки камқувват, тез қарчайдиган ва яхши эммайдиган бўлса, уни соғиб олинган кўкрак сути билан овқатлантириши лозим (А. Ҳабиёв).

ДАРРОВ, ДАРҲОЛ, ТЕЗ, ТЕЗДА(Н), БИРПАСДА, БИРЗУМДА, БИР ЛАҲЗАДА, ЗУМДА, ЛАҲЗАДА. Қисқа вақт ичида тезлик билан. **Дарҳол** сўзида тезлик ва қисқалик даражаси дарров, бирпасда сўзларидагига нисбатан кучлироқ. **Бир зумда, зумда, лаҳзада** сўзларида яна ҳам кучли.

Алим бува билан Ҳасан сўфи дарров пастга қарашди (М. Исмоилий). Ҳозиргина баённомаларни ўқиб бермадилми? Дарро в унутдингми? (С. Айний.) Гулнор дарҳол ўрнидан турди, кавшини оёққа илиб, ҳовлига тушди. (Ойбек). Бой тез фаҳмлади-да, «Шундайми, жиян»,— деб кулди (Ойбек). Мажлис... колхоз хўжалигидаги камчиликларни тездан бартараф қилишни Бўтабой акага топширди (А. Қаҳҳор). Қишининг биринчи ярми қуруқ келди. Икки мартагина қор ёғиб, тезда эриб кет-

ди (П. Турсун). Лекин кўп ўтмасдан Кундузнинг кўзи юмилди. Урмон ичи бир пасда қоронғилашди (Ойбек). Йўлчига кўл учини берди ва бир зумда боғ ичида ғойиб бўлди (Ойбек). Одамлар бир зумда тарқалиб ишга тушиб кетди (А. Қаҳҳор). Гулнор бошини эгиб, чуқур сукутга ботди, бир лаҳзада юзини изтироб кўлкаси қоплади (Ойбек). Уғлининг таниш бу ҳолати зумда опанинг кўнглини ғаш қиладиган бўлиб қолган эди (А. Мухтор) У зумда қайтиб чиқди (А. Убайдуллаев). Навкарлардан бири лаҳзада мажақлаб ташлади (Ойбек).

ДАСТЛАБ, ДАСТАВВАЛ, АВВАЛ, ОЛДИН, БОШЛАБ, АВВАЛИ, АВВАЛБОШИ, АВВАЛО, БОШДА. Биринчи навбатда, биринчи бўлиб. **Олдин** кўпроқ оддий сўзлашувга хос. **Бошлаб, аввали, аввало** сўзлари бу маънода кам қўлланади.

Улар дарахт остида, салқинда ўтиришди. Ермак нонни ушатиб, дастлаб Йўлчига чой узатди... (Ойбек). Ҳар нима бўлганда ҳам, сув даставвал халққа керак (М. Исмоилий). Пичоқни аввал ўзинга ур, оғримаса бировга ур! (Мақол.) Қўрққан олдин мушт кўтарар (Мақол). Аммо иккинчи кун бунни бошлаб Отабек, ундан кейин Ўзбек ойим сезди (А. Қодирий). Уртоғингиз Содиқбой мен билан биргалашиб камлик кўрмади, аввали худо, қола берса, мен уни уйлантириб қўйдим (А. Қодирий). Аввал боши ўзимизнинг колхозчиларга тушунтиришимиз керак (А. Қаҳҳор). Аввало шуни таъкидлаб ўтиш керакки, биз у ёки бу масалада юз берадиган принципиал келишмовчиликларни... ўзаро кенг муҳокама қилиш йўли билан бевосита бартараф қиладиган бўлдик (А. Қаҳҳор). Бошда бу ишга Хўжабеков қарши чиққан бўлса ҳам, правление қўллаб-қувватлаган эди. Шундай экан, бу ишни Шербекнинг ўзбошимчилиги деб ҳисоблаш адолатданми?! (С. Анорбоев.)

ДАФН ЭТМОҚ, КҮММОҚ, ҚҮЙМОҚ. Қабрга жойламоқ. **Кўммоқ** салбий бўёққа эга. **Қўймоқ** оддий сўзлашувга хос. Унинг бу маъноси маълум контекстда (ситуацияда) аниқ ифодаланади.

Улар жанг майдонида ўлса, ҳарбий формада дафн этилишини умид этган ёшлар эди (Шухрат). Отабек эшикдан чиққанда Содиқни кўмиб келган кишилар қуръон ўқиб тарқалмоқда эдилар (А. Қодирий). Саломатнинг ранги сарғайган, гўё энг яқин кишисини қабрга қўйиб келаётгандек мотамсаро бир қиёфада эди (Саид Аҳмад).

ДАХМАЗА, ДАРДИСАР, ТИРИКТОВОН. Ортиқча ташишли (кераксиз) нарса (шахс). **Дахмаза, дардисар** одам ва нарсаларга нисбатан қўллана олади. **Тириктовон** фақат одамга нисбатан қўлланади.

У комсомол, касаба ташкилотларидан овлоқроқ юришга ҳаракат қиларди. Уқишга халақит беради, дахмаза деб қарарди (С. Анорбоев). «Э ота, нима қиламиз дардисарни», — деган эди. «Яхши бўлса, ошини ер, ёмон бўлса — бошини», — деди мўй-

сафид (П. Турсун). Бу тириктово он энди қайси идоранинг бўйнига юк бўлар экан? («Муштум»).

ДЕЯРЛИ, ҚАРИЙБ, ҲИСОБ(И). Бирор миқдор — ўлчов ёки ҳолатга жуда яқин, унга жуда оз қолган даражани билдиради. **Қарийб** сўзи **деярли** сўзига нисбатан камроқ қўлланади ва бу сўзда белги даражаси кучлироқ. **Қарийб, дярли** ўзи боғланган сўздан олдин, **ҳисоби** эса ўзи боғланган (онд бўлган) сўздан кейин қўлланади.

Дарахтлар пакана, меваси мўл, йирик, лекин ҳозир дярли ҳаммаси кўм-кўк (Ойбек). Бўзчилик бу ердагиларнинг қарийб ҳаммасига ота касб (**А. Мухтор**). Ерларга узала тушиб олган қор энди битган ҳисоб (**Ҳ. Шамс**). Баъзи корхоналарда бу турдаги рағбатлантириш оз миқдорни ташкил этса, баъзиларида мутлақо йўқ ҳисоби («Совет Ўзбекистони»).

ДОВРУҚ, ДОНГ, ШУҲРАТ, ШОН, НОМ, ОВОЗА. Машҳурлик ҳолати. **Шон** китобий, якка сўз ҳолида кам қўлланади. **Ном, овоза** кўпроқ оддий сўзлашувга хос.

Шерозий қатнашган тўйларнинг доврўғи олисларга кетарди (Ж. Шарипов). Тошкентнинг донг чиқарган яллачилари шўх, жонли қўйиқ — «Олмача аноринга балли, боғу бўстонинга балли»ни куйлаб, гулхан теварагида рақс этардилар (**Ойбек**). Этаклаб водийда қумуш тоғ уйган **Теримчи Қундузнинг шуҳрати** баланд (**Ғайратий**). **Пахтамизнинг шуҳрати Бутун оламга машҳур, Бахт йўлига бошлаган Партияга ташаккур («Қўйиқ»).** Пахта териб ўтар узун кун, Ошиб тўлар унинг плани; Иши бўлар унинг овози **Достон бўлар донги ва шони (Ҳ. Олимжон).** Фарёд чекиб йиғлаб умрбол, Авлодларинг қул бўлсин, дединг. Саодатинг, шонинг, тарихинг **Куйиб** бир кафт қул бўлсин, дединг (**Уйғун**). Эй, Ватаннинг гавҳар ери, Эй, Самарқанд йлкаси!.. Ишинг улуг, номинг, зўр, Тўйинг қутлуғ, коминг зўр (**М Шайхзода**). Билан халқ титрайди **овозасига, Бормоқчи бойларнинг андасасига, Йигитлар билан қочиб юриб Очилбек етди Каримкулнинг дарвозасига (Ф. Йўлдош).**

ДОИМ, ДОИМО, ҲАМИША, ҲАММА ВАҚТ, ҲАР ДОИМ, ҲАР МАҲАЛ, ҲАР ВАҚТ, НУҚУЛ, МУДОМ, БИРДАЙ, ЯККАШ, ЯЛАНГ, ҲАДЕБ, ЎНГКАЙ. Вақт жиҳатдан узлуксиз, истисносиз ҳолда. **Доим, доимо, ҳамиша, ҳамма вақт, ҳар доим, ҳар маҳал, ҳар вақт** сўзлари «вақт эътибори билан узлуксиз» ҳолатни ҳам, «вақт эътибори билан истисносиз» ҳаракат-ҳолатни ҳам ифодалаш учун қўллана олади: **сув доим оқиб туради; доим хушмуомалада бўлади каби. Яккаш, яланг, ҳадеб, ўнгкай** сўзларида «узлуксизлик» эмас, «истисносизлик» тушунчаси бор. **Нуқул, яланг, яккаш, бирдай, ўнгкай** сўзлари кўпроқ оддий сўзлашувга хос. **Мудом** китобий, кам қўлланади.

Эралининг эшикдан қучоқ очиб киришини, доим кулиб туришини унутиб бўладими? (И. Раҳим.) Сен билан доим о

ёруғ йўлимиз, Сен билан кўкларга етар қўлимиз (Акмал Пўлат). Эшоннинг қорни бешдир, бири ҳам иша бўшдир (Мақол). У-бу деган одамнинг оғзига уриш керак. Ким нима деса, мен ҳам вақт оғзига ураман (А. Қаҳҳор). Ҳар доим кулиб турувчи кўзларига қандайдир ташвиш, алам сояси тушди (Ҳ. Назир). Ермат ҳеч нима демади. Ҳар вақт мақтайдиган пичоғини қинидан суғуриб, тарвузни кесди (Ойбек). Мардикорликка нуқул камбағал болаларини рўқач қилишди (Ойбек). ...мана шу хирмон тепанинг тупроғи нуқул гўнг-да, деҳқонлар буни ранг деб атайдилар (А. Қодирий). Келтирган гулни сақла то абад; Яшнаб турсин мени эслатиб мудом (Уйғун). Ёвни сен мағриб томон қувганда тўхтатмай мудом, Рўдаполар туркумин этганда қуршаб қатлиом.... Ҳамлада қудратли шерсан, жангда арслон, армиям (Уйғун). Отиной бирай такорларди: «Чаққон-чаққон, тез-тез бўла қол!» (П. Турсун.) Майли дейман ва қилмайман ғам, хаёлимни гулга ўрайман; Ҳар баҳорга чиққанда яккаш Бахтим борми дея сўрайман (Ҳ. Олимжон). Яккаш кулиш, яккаш кули! Ундан кўра «ўғил-қиз ўстиришга уқувим йўқ»,— деб айтгин! (А. Қодирий.)— Сен менга яланг қоровулмисан, нима ишинг бор... Яланг кўчада ҳам хўжайинлик қиламан дейсанми?! (Ҳ. Назаров.) «Хўп яхши,— деди Холмат ака энди эркин,— нима учун ҳукумат ҳадеб пахта экасан, дейди» (Ҳ. Шамс).

ДОКЛАД, МАЪРУЗА. Кўпчилик олдида бирор мавзуда маълум муддат давомида айтиладиган гап-сўз. Маъруза эскирган.

Мудир доклагининг охирида битирувчиларни номманом чақириб, «гувоҳнома» тақдим қилди (П. Турсун). Қумри шошиб дейди: «Уртоқжон, Сен клубга қачон борасан? Соат олтилардан кечиксанг, Маърузадан қуруқ қоласан» (Уйғун).

ДОНГДОР, МАШҲУР, НОМДОР. Донг таратган, ном қозонган. Донгдор, номдор фақат шахсга нисбатан, машҳур эса шахсдан ташқари нарсаларга нисбатан ҳам қўлланади.

...отаси ва акалари, албатта, Тошкентнинг энг донгдор бойларидан бири билан қуда бўлишларига у [Нури] чуқур ишонган (Ойбек). ...Тошкентлик машҳур бир бойнинг хасислиги ҳақида энг кейинги, ҳали ҳеч кимнинг қулоғига чатилмаган латиғалар суҳбатга «ранг» бериб турар эди (Ойбек). Бу қишлоқ азалдан ашулачилари билан машҳур (Ҳамид Нурий). Қирқ минг уйлик туркман элат ичида бир номдор бой бор эди («Бўтакўз»). Шунча номдор кулоллар нима бўлди-ю, энди улар нима бўлар эди («Эртақдан»).

ДУНЁ, ЖАҲОН, ОЛАМ, КОИНОТ. Бутун борлиқ ёки унинг маълум қисми. Дунё, жаҳон сўзлари асосан борлиқнинг Ер билан боғлиқ қисмини билдиради. Коинот китобий сўз бўлиб, бутун борлиқни билдиради.

Агар биров менга: «Қолган умрингни дунёни саёҳат қилиб ўтказасанми ё шу супада ўтириб ўтказасанми?»— деса, «...шу супани бера қол»,— дер эдим (А. Қаҳҳор). У киши сўзни айлантириб, «Сиздек бахтли ота жаҳонда йўқ»,— деди (Ойбек). Олим бўлсанг, олам сеники (Мақол). Зотан бу кун борлиқ, коинот Қўшиқ айтар севинча тўлиб (Уйғун). Совет фани коинот сирларини билиш юзасидан янги катта қадам қўйди («Қизил Ўзбекистон»).

ДУШМАН, ЕВ, ҒАНИМ, АҒЁР, ЕҒИ. Фақат ёмонлик истовчи, қарама-қарши муносабатдаги шахс ёки томон. **Ев** эскирган, асосан, душманлик муносабатидagi томон маъносини билдиради. **Ғаним** китобий сўз бўлиб, ёмонлик истовчи қарши томон ёки шахсни билдиради. **Ағёр** эскирган, китобий. **Еғи** фольклорга оид.

Душман рўпарадан ҳужум қилиб, қайта-қайта қаншари ёрила бергандан кейин найранг ишлатмоқчи бўлди (А. Қаҳҳор). Дўст ачитиб, душман кулдириб гапиради (Мақол). Ев қўрғонини қамал қилиб, унинг қулочкаш баланд деворлари ёнига чодир ташлаган қўшин каби одамлар тоғ этагига тўлиб кетдилар (М. Исмоилий). Аждодларнинг девлар-ла панжалашгани, Келганида ғанимнинг қанча лашкари, Паҳлавонлар ёвларни қириб қувгани... Булоқларда қон юқи қилич ювгани (М. Шайхзода). Узоқ ва изтировчи айрилиқда жафо чека-чека севгилиси ёнига олам тўла қувонч билан қайтган шўрлик ошиқ ёрини вафосизликда, ғаним хасмида кўриб қандай аҳволга тушса... Ғуломжон ҳам ҳозир шундай ҳолатда эди (М. Исмоилий). Кўзим ғазаб билан ёнар, Боғимга кирди ғаним... (Ҳ. Ғулом). Оромимни бузди ағёр, Тинчимни олди маним (Ҳ. Ғулом). Очилнинг Йиғилари айлониб Қўйтош тоғини томоша қилди. Жиззах, Янгиқўрғон ёғинини остида кўринди (Ф. Йўлдош).

ДУШМАНЛИК, АДОВАТ. Кўролмаслик муносабати, ёмонликка асосланган муносабат. **Душманлик** кенг қўлланади ва унда белги даражаси кучлироқ.

Нури бу оилага тушгач, уч кун ўтар-ўтмас икки қайнона-кундош орасидаги душманликни сезди (Ойбек). Девонбегилар авлодига мансуб бўлган Шерназарбой Ислохўжани ич-ичидан ёмон кўрар, азалдан адовати бор эди... (Ж. Шарипов).

ДУҚ, ПҮПИСА, ТАҲДИД, ДАВАРА, ДАҒДАҒА, СИЕСАТ. Қўрқитиш, чўчитиш хатти-ҳаракати. **Давара, дағдаға, сиёсат** сўзлари гап, сўз билан бўладиган қўрқитиш хатти-ҳаракатини билдиради. **Дўқ, пўписа, таҳдид** эса бошқа йўл билан бўладиган қўрқитиш хатти-ҳаракатига нисбатан ҳам қўллана олади.

Элликбоши қовоғини солиб, бир оз йўлади, қизнинг ирода-сини синдириш учун дўқ, таҳдидни кучайтиришдан бошқа чора тополмади (Ойбек). Ҳокимнинг боя қилган зуғуми хўжа кўрсинга қилинган қуруқ пўписа эканини билгани учун зиғирча ҳам кўнгли чўкмади (М. Исмоилий). Бу сафар Нусратилла меҳ-

моннинг кўзига қараб туриб таҳдид билан айтди: «Чиқиб кетинг!» (А. Мухтор.) Бой отга мина туриб яна давара қилди; «Эргалаб албатта чиқ» (Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов). Энди «ҳорма!» Энди қалайсан? Дағдағалар, даъволар қани? (Уйғун.) Сиз буларни тутдириб, яхшигина пўписа, сиёсат қилиб бир-икки кун қамаб қўйинг (С. Айний). Мадумар додхоҳ одатича зугум билан, сиёсат билан халққа хўмрайиб турарди (М. Исмоилий).

Е

ЕЛКА, КИФТ, УМИЗ. Тананинг бўйиндан қўлгача бўлган қисми.

Қийқириқ бўлиб кетди. Раис дарров ўрнидан турди, бир қўлини орқасига қўйиб, иккинчи қўлини боши узра камалак қилиб икки-уч елка қоқди-да, шундай йўғон гавдали бўлишига қарамасдан, беданадай йўргалади (А. Қаҳҳор). Бири Ҳакимнинг чап елкасига, иккинчиси ўнг елкасига қимматбаҳо оғир тўнларни илди (М. Исмоилий). «Самад, дўстиммисан?»— деб сўради. У «Қандай шубҳа бўлиши мумкин!» дегандай қилиб кифтларини қоқди (М. Исмоилий). У менинг ўмизимдан Бир отадай ушлади (Миртемир).

ЕМОҚ, ТАНОВУЛ, ҚИЛМОҚ, ИСТЕЪМОЛ ҚИЛМОҚ, ТОТМОҚ, ОЛМОҚ, ТУШИРМОҚ, УРМОҚ, ҲАМ ҚИЛМОҚ. Организмга таом қабул қилмоқ. Тановул қилмоқ, истеъмоал қилмоқ китобий. Тотмоқ оз миқдорда емоқни билдиради. Олмоқ, туширмоқ, урмоқ оддий сўзлашувга хос; туширмоқ, урмоқ кўп миқдорда ейшни билдиради ва маълум даражада салбий бўёққа эга. Ҳам қилмоқ гўдак нутқига оид.

Айниқса палов исидан кўнглим кетади... Аччиқ нарсалар егим келади (А. Қодирий). Анвар ўртага дастурхон ёзиб, икки лаган манти чиқариб қўйди, уч киши қамти ўтириб манти таноулу қилдилар (А. Қодирий). Яқинларда табибларга кўрсатган эдим, қонингиз оз, қимиз ичинг, хўрак олдидан мовиз истеъмоал қилинг деб кенгаш бердилар (А. Қодирий). Асал тотганда қайси чаманнинг гулидан йиғилганини ҳам билмайсиз (А. Эшонов). Бу ернинг одати шунақа... Қани, олиб ўтиринг! (П. Турсун.) Итлар ялоқдаги овқатни бир-биридан қизганиб талашяпти-ю, мушук келиб овқатни баҳузур туширипти (М. Исмоилий). Маза қилиб картошкани тушириб турсам... (Сайёр). Аммо уламолар эса, гўё уч кундан бери туз тотмагандай, лазиз овқатларга чигирткалардай ёпирилиб ура кетдилар (Ойбек).

ЕНГМОҚ, ҒАЛАБА ҚИЛМОҚ, ТАСЛИМ ҚИЛМОҚ, МАҒЛУБ ҚИЛМОҚ. Рақибдан устун чиқмоқ, мағлубиятга учратмоқ.

Ийли ҳам, Қора Аҳмад ҳам мушт билан бир-бирларини енг олмасликларига ишонч ҳосил қилишди (Ойбек). Мулла Абдурахмон яна оғиз очолмайди, чунки Сафар бўғичи «китоб сўзи» билан уни енгиб қўйди (А. Қодирий).— Енгдинг, Раъно, енгдинг!— деди Анвар, — лекин кейинги мисрада бир хато қилдинг (А. Қодирий). Душмани Халиловнинг қўлига тушгани — Зуннуновнинг жангсиз ғалаба қилгани эмасми? (И. Раҳим.) Шу вақтгача ўжар Амуни таслим қилиб бўлмади («Қизил Ўзбекистон»).

ЕТИМ, САҒИР. Отаси ёки онаси ё ҳар иккаласи ўлган бола ёки ёш одам. **Сағир** нисбатан кам қўлланади.

У отадан етим қолиб, меҳрибон онаси қўлида тарбия топди («Қизил Ўзбекистон»). Ота-онам ўлиб, амаким қўлида етим бўлиб қолмаганимда, шундай бўлмас эди («Муштум»). Онанг бечората отангдан иккита сағир билан қолиб кўрган кунлари ҳам етади (А. Қаҳҳор).

ЕТИШМОҚ, ЕТМОҚ, ЭРИШМОҚ, МУЯССАР БЎЛМОҚ, МУВАФФАҚ БЎЛМОҚ, ВОСИЛ БЎЛМОҚ, НОИЛ БЎЛМОҚ. Кўзлаган мақсад-ниятга амалга ошмоқ, кўзлаган нарсасига эга бўлмоқ. **Етишмоқ, етмоқ, эришмоқ** мақсад-ниятга нисбатан ҳам ёки шахс-нарсга нисбатан ҳам қўллана олади. **Муваффақ бўлмоқ** ҳаракат-ҳолатга нисбатан қўлланади, китобий услубга хос. **Восил бўлмоқ, ноил бўлмоқ** эскирган, китобий.

Гулнорга боқаркан, кўрагини йигитлик ғурури ва жанг, можаро орқасида ёрига етишган ошиқнинг бахти қавартирди (Ойбек). Айланса-да рангим сариқ сомонга Сени чалдим, хор бўлмадим ёмонга, Қариганда етим яхши замонга, Ёвларимга бўри бўлган дўмбирам (Ҳ. Олимжон). «Покистонда ободон ва фаровон ҳаётга етмоқ учун бирдан-бир чора фақат курашдир»,— деди секин Аҳмад Хусайн (Ойбек). «Балли, сиз билан биз қанча яхши жанг қилсак, зафарга ҳам шунча тез эришамиз»,— деди Ҳамроқулов (Ойбек). Октябрнинг абадий ўчмас қуёши балқиб чиқишини кўришга муяссар бўлганимдан ғоят бахтлиман (Ойбек). Султонали Анвар билан қизни тутиб беролмаса ҳам, баҳарҳол, хонга яхши кўриниб, Анварнинг ўрнини олишга муваффақ бўлди (А. Қодирий). Бўлар экан унда ҳар нарса, Бўлар экан ҳар мурод ҳосил, Умр бўйи ғам чеккан одам Бўлар экан мақсадга восил (Ҳ. Олимжон). Ҳатто уч-беш миллионли кичик халқлар ҳам ўз истакларига ноил бўла билди (М. Иброҳимов).

ЕТМОҚ, КИФОЯ ҚИЛМОҚ, БЎЛМОҚ. Талаб, норма даражасида бўлмоқ, етарли даражада (ҳолатда) бўлмоқ.

Қўй энди, ўзимнинг қийналаётганим ҳам етади (Н. Сафаров). ...ер зарурларнинг зарури, лекин қашшоқликдан чиқиш

учун ернинг ўзи кифоя қилмайди (А. Қаҳҳор). ...Ҳури шампанскийдан озгина ичишга мажбур бўлди. Ичиб юрмаган қиз учун шунинг ўзи ҳам кифоя қилди (Ф. Мусажон). Қиз ёки ўғилни мукамал камолот эгаси қилиб етказиш учун биргина яхши исмлар, яхши тилакларнинггина ўзи бўлмайди, ёки оталик ва оналик меҳри билан севишигина кифоя қилмайди («Совет Ўзбекистони»). Қишлоқ ҳўжалигини интенсиф ривожлантириш коммунистик қурилишнинг туб масаласидир. Лекин бунга эришиш учун яхши орзулар, чиройли гапларгина кифоя қилмайди («Қизил Ўзбекистон»).

ЕТУК, БАРКАМОЛ, РАСО. Жисмоний, ақлий жиҳатдан камолотга эришган. **Расо** кам қўлланади. **Баркамол** кўпроқ бадний услубга хос.

Йўқса ўзи айни биз қидирган, ҳар тўғрида ҳам етук бир йигит эди (А. Қодирий). Энди у Сулув эл тирикчилигининг хунук фожиаларига кўниккан, аммо қиёфасида табиатнинг бебош ва қудратли чиройини сақлаб қолган етук қиз эди (А. Мухтор). Келажак авлоднинг ҳар томонлама етук киши бўлиб етишувига ўрта мактабда асос қўйилади («Совет Ўзбекистони»). Мен йигитман, сен баркамол қиз, Бўса бердинг сафоли тунда (Уйғун). Эй, ақл дарёси, эй расо одам, Эй даврон келтирган дов елкасида (Миртемир). Бел кучин йилларча пишиган чопиқ, Бу қизда бўй — расо, энг етук чоқда... (Ойбек).

ЕЧМОҚ, ҲАЛ ҚИЛМОҚ. Сирини (маъноси, моҳиятини) очмоқ. Кекса Ломоносов зўр умид боғлаб, Ечмаган жумбоқлар бугун бўлди ҳал («Қизил Ўзбекистон»). У ҳар қандай шикоятнамо масалаларни ўз вақтида, аммо мужассам далиллар ёрдамида ҳал қилишга одатланган (Ж. Абдуллахонов).

Ё

ЕДГОРЛИК, ОБИДА. Бирор шахс, воқеа-ҳодисанинг хотира-си учун қурилган, ишланган нарса; ўтмишдан қолган, ўтмиш маданиятига оид нарса. **Едгорлик** сўзи хотира учун тақдим этилган нарсани, эсдаликни ҳам билдиради. **Обида** эскирган, китобий.

Бу альбомда юзлаб этюдлар..., халқ усталари ишлаган едгорликларнинг намуналарини кўрасиз («Қизил Ўзбекистон»). Биз шу кунди диққатга сазовор жойларни, тарихий ёдгорликларни бориб кўрдик («Қизил Ўзбекистон»). «Йўқ,— деди Нормат милтиқни кўрагига босиб,— бунини менга партизанларнинг отахони берди. Едгорлик» (И. Раҳим). Хисравдек волимининг фош этдинг, урдинг, Халқпарвар Фарҳодга обида қурдинг (Х. Расул). Бу муносабатла... тарихий асарлар, обидаларнинг аҳамиятини сўзлади (Ойбек).

ЕЗМОҚ, БИТМОҚ. Қоғоз ёки бошқа нарса юзига ҳарф, рақам туширмақ. **Битмоқ** эскирган.

Шу вақтгача Алишер фақат ғазаллар ё з а р, баъзан муҳаммаслар битар..., бироқ унга катта асарлар яратиш ҳали узоқ кўтарилиб бориш керак бўлган юксак чўққидай туюларди (А. Батъ). Юртим, сенга шеър битдим бу кун Қиёсингни топмадим асло (А. Орипов).

ЕЗУВЧИ, АДИБ. Бадий асар ёзиш билан шуғуланувчи шахс. **Адиб** китобий услубга хос.

Кўпчилик ишчилар, ёи шоирлар, ёзувчилар прогрессив интеллигентлар эди (Ойбек). Шаҳар ва қишлоқлардаги ўн минглаб китобхонлар севимли адиб билан учрашувларни сабрсизлик билан кутмоқдалар («Қизил Ўзбекистон»).

ЕЛҒИЗ, ЯККА, ТАНҲО. Ўзгаларсиз, ўзгалардан холи. **Танҳо** сўзи сўзлашувдан кўра кўпроқ бадий стилга хос. **Якка** ўзгалардан холи, ўзгаларсиз ва миқдор жиҳатдан битта маъносини билдиради. **Елғиз, танҳо** сўзларида ўзгаларсиз, ўзгалардан холи бўлган нарса бирдан ортиқ бўлиши мумкин. Лекин бу бирдан ортиқ шахс ёки нарса бир бутун, бир бирлик сифатида қаралади.

Нури онасини ёлғиз учратиб, уни ийдириш учун эркаланиб, секингина мақсадини айтди (Ойбек). Қозон-товоғини йиғиштириб, якка ўзи боғдаги супада чой ичиб ўтирган Ҳури хола очиқ дераза томонга кўз ташлади (С. Анорбоев). Йўлчи Мирзакаримбойнинг дарвозаси олдида танҳо ўтирар эди (Ойбек). Оқшом қўчоғида кезишиб танҳо, Бораркан навқирон икки ёш юрак (Ғайратий).

ЕЛҒОНЧИ, АЛДАМЧИ, АЛДОҚЧИ, КАЗЗОБ. Елғон гапирувчи. **Алдамчи** бу маънода кам қўлланади. **Каззоб** эскирган, китобий.

Биз ёлғончи-ю, сен ростчи бўлдингми? Ҳе сени ростчи қилиб қўйганни... Туш олдимга (М. Исмоилий). Бир алдамчи, ўзинг кашмир бўлмасанг, Мадинадан дарров қандай келасан?! («Едгор»). Бойларнинг сўзига сира унчи керак эмас. Уларнинг бари алдоқчи, бари юртимизни заҳарлайди (Ойбек). Бари ёлғон! У уйинг куйгур ёлғонни чин қиладиган каззоб лағин экан-да (Ойбек).

ЕМОН, ЯРАМАС, РАСВО, НОБОП, БЎЛМАҒУР. Ахлоқи, феъл-атвори бузуқ. **Ярамас, расво** сўзларида белги даражаси кучли. **Емон** отлашиб ҳам қўлланади. Қолган сўзлар эса асосан сифат вазифасида қўлланади.

Яши ўғил юрт тузар, Емон ўғил юрт бузар (Мақол). Ярамас болаларга қўшилиб қолдими деб қўрқаман. Уч кундан бери йўқ (Р. Файзий). Баъзи бир нобоп болаларнинг ёмон қилиқларини, ота-оналарини хўрлаганликларини кўрсак, ғазабланамиз. Тўғри, Ҳусния баъзи бўлмағур қизларга ё бебош ўғилларга ўхшаш онасини беҳурмат қилмайди (М. Исмоилий).

ЕМОНЛАШМОҚ, ОҒИРЛАШМОҚ, МУШКУЛЛАШМОҚ. Ёмон (оғир) ҳолга келмоқ, ёмон (оғир) ҳолатга ўтмоқ. **Оғирлашмоқ** бу маънода ёмонлашмоқ сўзига нисбатан кам қўлланади.

Тун ярмига борганда Бобоқул отанинг аҳволи ёмонлашди. Дам-бадам ҳушини йўқотиб алаҳлай бошлади (С. Анорбоев). Касалнинг ҳоли оғирлашди. Учинчи куни уни янги шаҳар болалар касалхонасининг араваси келиб олиб кетди (П. Турсун).

ЕНМОҚ, КУЙМОҚ, УРТАНМОҚ.

1. *Ўт олмоқ, ўт ичида бўлмоқ. ...Уч олиш мавриди эмас, чунки қишлоқ ёнмоқда, отишма давом этмоқда эди (А. Қаҳҳор). Отанг яхши, онанг яхши, косибман, савдогар бўлсанг уйим куйсин (А. Қодирий).*

2. *Ҳарорати (иссиғи) ортиқ даражада бўлмоқ.*

Элдан бурун отланган сиз эдингиз-ку, мана энди кун ёниб кетди (Ойбек). Уф... кун куйди ми, нима бало (Н. Сафаров).

3. *Кучли изтироб чекмоқ.*

Кўп хотинлар азада айтиб йиғлагани каби, ёниб фарёд кўта-ради (Ойбек). Бу хонлардан куйдик кўп, Беклардан ўртандик хўп (Ҳ. Олимжон).

ЕПМОҚ, БЕКИТМОҚ (БЕРКИТМОҚ). Ёпиқ (берк) ҳолатга келтирмоқ.

Гулнор стол устидаги меваларни дастурхон билан ёпиб, уйдан чиқди («Қизил Ўзбекистон»). Бола аста ҳовлига кириб, эшикни бекитди-да, атрофига қараб қўйди («Қизил Ўзбекистон»). Аксар кечалари уй эшигини беркитиб, деразаларга парда тутдириб, алло-паллагача пул санайди, бундай вақтда икки қоши ўртасини буриштириб, ўз-ўзига нималарнидир шивирлаб қўяди (Ойбек).

ЕРДАМ, КЎМАК, МАДАД. Моддий ёки маънавий жиҳатдан қўллаб-қўлтиқлаш. **Ёрдам** сўзи **кўмак**, **мадад** сўзларига нисбатан кенг тушунчага эга. **Кўмак** жуда кам қўлланади. **Мадад** сўзида «қувват, куч» оттенкаси ҳам бор ва у ҳам ёрдам сўзига нисбатан кам қўлланади.

Очилнинг уйдан оладиган ёрдами катта эмас эди, бир чеккаси шунинг учун радиога, газетага хабар ёзиб юрарди (П. Қодиров). Эртасига кексалар бригадаси, кейин қўшни бригададан кетмончилар ҳам ёрдамга келишди (И. Раҳим). Рус ва қардош адабиёт вакиллари бу масалада бизга кўмакка келдилар («Қизил Ўзбекистон»). Аммо бойлар Раҳмонқул қўрбошидан мадад сўради (Ҳ. Ғулوم). Октябрдан мадад олган Инсон кучли, инсон ҳур (Уйғун).

ЕРДАМЛАШМОҚ, ЁРДАМ ҚИЛМОҚ, КЎМАКЛАШМОҚ, ҚАРАШМОҚ, БОҚИШМОҚ. Моддий ёки маънавий жиҳатдан қўллаб-қўлтиқламоқ. **Ёрдамлашмоқ** кенг тушунчага эга. У моддий жиҳатдан, шунингдек иш-ҳаракат ва ш. к. билан ёрдам кўрсатмоқ маъносида қўлланаверади. **Кўмаклашмоқ, қарашмоқ,**

боқишмоқ сўзлари, асосан, иш-ҳаракат, хизмат билан ёрдам кўрсатмоқ маъносига қўлланади. **Кўмаклашмоқ** нисбатан кам қўлланади. **Қарашмоқ**, **боқишмоқ** сўзлари кўпроқ оддий сўзлашувга хос.

Ёнимда пулим бўлсайди, ёрдамлашардим. Ҳеч нимамайўй! (Ойбек.) Зebихон ғилдирак ёғочларига оёғини бир-бир қўйиб аравага чиқди. Кейин Адолатнинг қўлидан тортиб, унга ёрдамлашди (С. Зуннунова). Эътибор опа доялик қилганда, Тозагул унинг ёнида кўмаклашиб турди (Ҳ. Ғулом). Уста Мўмин ёлғич қўл бир косиб эди. Асrorқул унинг дамини босиб, бўлак ишларга қарашиб, дўконида ётиб юрди (А. Қаҳҳор). Нурунинг қайнанаси гоҳ-гоҳ келиб, Гулнорга боқишарва уни мақтар эди (Ойбек).

ЕРДАМЧИ, КЎМАҚДОШ. Ёрдам (кўмак) берувчи. **Кўмакдош** кам қўлланади.

Ҳасанали... йўлар эди: «Бечора! Ёрдамчинг йўқлигидан умидинг кесилиб, ҳасратингни кимга айтишни билмайдигандирсан! Қайғурма, бегим!» (А. Қодирий). Катталар касб танлашда ёшларга энг яқин кўмакдош ва маслаҳатгўй бўлишлари лозим («Совет Ўзбекистони»). Мен энди тўқисман, мени тарбиялаб ўстирган онам — Ваганим, ҳар бир ишимда кўмакдош онам — қайнамам бор (М. Алиев).

ЕРИШМОҚ, ОЧИЛМОҚ. 1. Еруғ (равшан) ҳолатли бўлмоқ. Қуёш тиглари кўринмаса ҳам, шарқ осмони анча ёришиб, одамлар юзи кўзларга равшан чалина бошлади (М. Исмоилий).

2. Тундлик ҳолати йўқолмоқ, яхши кайфият аломати пайдо бўлмоқ.

Бундан кўнгли бир оз юмшаб, чеҳраси ёришган Хисрав уни бағрига босиб ўпди (М. Иброҳимов). «Зап тоғангиз бор эканда,— деди қиз билан эртасига учрашганда очилиб,— бирам хушмуомала, бирам маданиятли эканлар, лабларидан бол томади» (Шуҳрат).

ЕРУҒ, НУРЛИ, ЧАРОҒОН, ЁРҚИН, МУНАВВАР, ПОРЛОҚ, РАВШАН, НУРАФШОН. Нурга эга, ёруғлик даражаси кучли. **Еруғ**, равшан сўзларидан бошқаси асосан китобий услуб, поэтик услубда қўлланади.

Дарс вақтида бошланди. Учоқда эски гупчак ловиллаб ёнар, эшиги билан деразалари маҳкам ёпилган ёруғ синфда болалар маза қилиб ўтиришар эди (М. Исмоилий). Ленин йўли нурли йўл, Айланай қуёшимдан («Қўшиқ»). Қаршимда бинолар қаторма-қатор. Шу уч йил ичида қурилган бари. Ҳар уйда бир қуёш пинҳон сингари Ҳар уйи чароғон, чиройли, гулдор (Шуҳрат). Қачонки болқиди Шарқнинг уфқига Буюк Россиянинг қудрат юлдузи, ҳали ётар эди оғир уйқуда Кўҳна Осиенинг ёрқин кундузи (М. Шайхзода). Истиқбол уфқини ёритар кўзинг, Сен борки, эллар тинчи, мунаввар олам (Шуҳрат). Ленин йўли пор-

лоқ йўл, Ленин ўлди деманглар («Қўшиқ»). Қилур бўлсанг менинг қалбимни равшан, Бўлайлик иккимиз ҳамхона, бир кел (Ҳабибий). Қуёшдай нурафшон, олмосдай мустаҳкам («Уқитувчилар газетаси»). Мактаб ҳовлиси ҳам, саҳни ҳам Ильич нурларидан кундузидек нурафшон («Уқитувчилар газетаси»).

ЕТСИРАМОҚ, ЁТСИНМОҚ, БЕГОНАСИРАМОҚ. Ёт (бегона) ҳис қилмоқ. **Бегонасирамоқ** нисбатан кам қўлланади.

Бек унга ётсираб қараб қўйди ва йиғилганларни кабинетига таклиф қилди (Ғ. Ғулом). Боғчадан келган болалар уйдаги меҳмон болани кўриб, унга бир оз ётсиниб тикилиб туришди-да, кейин яқинроқ келиб, унинг овқат ейишини томоша қилишди (И. Раҳим). Бу йиғитнинг тегишгани, отини билгани, айниқса «Сидиқжон акам» деб запиргани бу ерда бегонасираб ўтирган Сидиқжонга шу қадар хуш ёқдики, қалбига шу қадар иссиқ ва юмшоқ тегидики, она кўрагини оғзига олган гўдакдай яйраб кетди (А. Қаҳҳор).

ЁҚТИРМОҚ, ХОҲЛАМОҚ, ХУШЛАМОҚ. Таъбига тўғри келмоқ, хуш кўрмоқ.

У, одатда, шўх, энгил, тез бориб етадиган куйларни ёқтирарди (Шухрат). «Хўп, энди иқтисодга ўтайлик,— йиғит ён дафтар билан қаламни қўлига олди.— Қани кўнгиллари нимани хоҳлайди» («Муштум»). Шундан кейин Урмонжон уни хушламайдиган, кўришганда сўзни қисқа қиладиган бўлиб қолди (А. Қаҳҳор).

Ж

ЖАЛА, СЕЛ. Жуда қаттиқ ва тез ёмғир.

Томчилаб турган ёмғир бир пасда жалага айланди («Қизил Ўзбекистон»). Эрта куз жаласи тоғлик жойларга хос ҳафсала билан қуяр, ёмғир суви темир йўлнинг икки томонидан дарё бўлиб оқар эди (А. Қаҳҳор). Кечаги қаттиқ селдан кейин ҳарқат-ҳарқатдан кўл чиқиб, йўлни узиб қўйибди (Ойдин). Кутилмаган бахтдан, селдан сўнги қуёшдай юзларимиз чароғон, дилларимиз шодон эди (М. Исмоилий).

ЖАНЖАЛ, ТУПОЛОН, ҒАЛВА, МОЖАРО, ҒАВҒО, МАШМАША, ШҮРИШ. Келишмовчиликни ифодаловчи айтишув (хатти-ҳаракат). Шу маънода жанжал, ғалва сўзлари кенг қўлланади. Тўполон сўзида белги даражаси кучлироқ. **Можаро, ғавғо** сўзлари кам қўлланади. **Машмаша** сўзида белги даражаси кучсизроқ. **Шүриш** китобий, эскирган.

Жилла ҳар куни жанжал бўлмаганда ҳам, ҳафтада, ўн кунда бир тўполон чиқмаса, албатта, кундошни кундош деб бўлмас (А. Қодирий). У эр хўрлигидан хафа бўлиб юрса Мавлон:

«Нега фироқ қиялпсан»,— деб ўйқиради. Ноилож илжайса, «Нега кулдинг»,— деб ғ а л в а бошлайди... («Муштум»). «Бу деҳқонлар ўндан бир ҳақ бериш учун шунча ғ а л в а кўтарсалар, учдан бир ҳосилнинг ярмини берадиган деҳқонлар жим ўтирадиларми?»— деди мутавалли (С. Айний). Гўё бўлиб ўтган м о ж а р о янгидан бошланиб, энди Абдурасул даъвогар бўладиганга ўхшар эди (П. Турсун). Маҳкамани билмасам, қозихонани билмасам, қаерга бораман? Дадам ювош одам бўлганидан бундай ғ а в ғ о л а р д а н ҳар вақт қочар эди (Ойбек). У «Мана бўлмасам» деб, район касалхонасига ишга кирди. Аммо биринчи куниеқ Зайниддин яна жанжал бошлади. Шу-шу кунун м а ш м а ш а («Муштум»). Сизлар билан м а ш м а ш а қилиб юришга тоқатим йўқ (М. Исмоилий). У яна бошқа ш ў р и ш л а р н и бошлаши мумкин (Ҳ. Нуъмон, А. Шораҳмедов).

ЖАРИМА, ШТРАФ. Қонун-қоидага хилоф хатти-ҳаракат сабабли солинадиган тўлов, келтирилган зарар эвазига ундириладиган товон.

Майда безорилик... ўн сўмдан ўттиз сўмгача ж а р и м а солиш билан жазоланади («Совет Ўзбекистони»). Эшелон келибди. Юкларни эртадан қолдирмай ташиб олмасак, ш т р а ф г а кирар эмиш (Саид Аҳмад).

ЖАҲЛ, АЧЧИҚ, ҒАЗАБ, ҚАҲР, ЗАРДА. Ножўя (номақбул) хатти-ҳаракатга ёки воқеа-ҳодисага қарши кучли даражада кўзгалган ҳис-туйғу ва шундай ҳис-туйғунинг ифодаси. **Ғазаб, қаҳр** сўзларида белги даражаси кучли. **Зарда** ножўя, ёқмайшан иш, хатти-ҳаракатга жавоб тарзида ифода этилган жаҳлни билдиради.

Бой ва бойваччаларнинг юзлари ж а ҳ л д а н буришса ҳам, улар жанжални улғайтирмаслик учун, усталик билан муомила қилишга интиладилар, элликбошига ҳар хил имо ва ишора қиладилар (Ойбек). Пўлат Тўлқинга а ч ч и қ қилиб кетаётгани йўқ-ку («Шарқ юлдузи»). Набигул Қодирни кўриб ғ а з а б и д а н тушди... (А. Қаҳҳор). Пирназар полвон аввалги шаштидан, аввалги қ а ҳ р и д а н тушган. Чамаси, қаттиқроқ қистаса, қизи, куёви билан ярашгудек (Р. Раҳмон). «Билмайман»,— деб, қ а ҳ р билан ҳансираб бадбуруш афтини терс ўгирди (Ш. Тошматов). Яёв бутун далани айланиб чиқди. Илгаригидай Ойнахонга н а з а р д а, на киноя ва на аччиқ қиларди (Х. Сейтöz).

ЖИЛМАЙМОҚ, КУЛИМСИРАМОҚ, ИЛЖАЙМОҚ, ИРЖАЙМОҚ, ТИРЖАЙМОҚ, ИШШАЙМОҚ, ИРШАЙМОҚ. Овоз чиқармай кўз, лаб ҳаракати билан кулги ифода қилмоқ, мийиғида кулмоқ. **Жилмаймоқ** ва **илжаймоқ** сўзлари стилистик жиҳатдан нейтрал ҳисобланади. **Иржаймоқ, тиржаймоқ, ишшаймоқ, иршаймоқ** сўзлари салбий оттенкага эга. Бу салбий оттенка **иржаймоқ** сўзига нисбатан **тиржаймоқ** сўзида, **тиржаймоқ** сўзига нисбатан **ишшаймоқ** сўзида, **ишшаймоқ** сўзига нисбатан **иршаймоқ** сўзида кучлироқ.

У ҳамиша кулиб, ж и л м а й и б турадиган меҳрибон чеҳрани кўрмади (М. Исмоилий). «Келинг, уста Қудрат»,— деди Тешабой ўтирган ерида мулоимгина кулимсираб (М. Исмоилий). Шўхроқ киз, йигитлар и л ж а й и б, бир-бирларига кўз қисиб қўйишади («Муштум»). Фосиқ афанди бўлса кеча мингбоши кагта умидлар билан ювдириб, таратиб, ҳоким кўзига боғлатиб қўйган қора дул-дул устида кўйдирган калладай и р ж а й и б ўтирар эди (М. Исмоилий). Фазлиддин т и р ж а й и б, эгри-бугри тишларининг оқини кўрсатди (Ойбек). Лекин Мурзин ҳайрон қолиб: «У эмас-ку!»— деган эди. комендант: «Адашманг, айнан ўзи»,— деди сурбетларча и ш ш а й и б (Шуҳрат). Отаевнинг жаҳди чиқиб, пешонаси тириша бошлаган эди, дарахтдан сўз очилгани учун и р ш а й и б қўйди («Муштум»).

ЖИМЛИК, ЖИМЖИТЛИК, СУКУНАТ, СУКУТ. Товушсиз ҳолат. **Жимлик, жимжитлик** сўзлари табиатдаги товушсиз, ғалағовурсиз ҳолатни ифодалаш учун ҳам, кишилар ўртасидаги сўзсиз, товушсиз, ғовурсиз ҳолатни ифодалаш учун ҳам қўлланаверади. **Жимжитлик** маънони **жимлик** сўзига нисбатан бир оз кучайтиради. **Сукунат** асосан китобий. **Сукут** сўзи шахс ёки шахсларнинг сўзсиз, товушсиз ҳолати маъносини билдиради.

Орга бир оз ж и м л и к чўқди. Аммо бу с у к у н а т қиз қалбини тинчитиш ўрнига баттар дуқуллабди (Ҳ. Ғулом). Бу ҳикояни эшитган командир фикрга чўмиб кетди, мажлисни ж и м ж и т л и к босди (С. Айний). Усмоновнинг жасадини қабрга қўяр эканлар атрофни с у к у н а т босди (Саид Аҳмад). **Жимжит** кечанинг сукунатини бузиб кимнингдир «Хайри!» деб чақирган овози эшитилди (Саид Аҳмад). Бу қайғули хабарни қизига қандай қилиб билдиришни билмаган ота узоқ вақт с у к у т сақлади (Саид Аҳмад). Аҳмоққа жавоб — с у к у т (Мақол).

ЖИНГАЛАҚ, ФАТИЛА, ҚУНҒИРОҚ. Ҳалқасимон ёки шунга яқин кўринишли, бурама-бурама шаклли (соч, жун ҳақида).

Олиянинг оппоқ юзига ж и н г а л а қ мала сочлари ҳам, мовий кўзлари ҳам жуда ярашади (Ж. Абдуллахонов). Сочлари п а т и л а, кўзлари хумор, Кўзларда сачрайди қора, кучли нур. Қулоҳдан тошарди ж и н г а л а қ сочи, Мағрур ва кўркамди ҳар қачон боши (Ойбек). У (Қирмизой) энди кўраётгандай, гулга тикилиб яна ҳидлади, кейин чап қулоғининг устига, қ ў н ғ и р о қ сочига қалади (Р. Азизхўжаев).

ЖИННИ, ТЕЛБА, ДЕВОНА. Ақлдан озган. **Жинни** сўзи бутунлай ақлдан озганликни билдиради. **Телба** сўзида белги даражаси бир оз юмшайди ва унда ижобий муносабат ифодаланади. **Девона** бу маънода кам қўлланади.

Тўғри, камбағалнинг боши ғамдан чиқмайди. Ҳайити ҳам аза, жумаси ҳам аза... Кўнилга тугаверсанг, ж и н н и бўлиб кетасан (Ойбек). У бетлари юмдаланган, оппоқ сочлари юлинган б у т е л б а хотинни ўзининг қирқ йиллик умр йўлдошига ўхшата олмади

(М. Исмоилий). Қори бирдан иккала қўли билан бошига урди-ю, ҳўнграб, ўзини Урмонжоннинг оёғига ташлади. Урмонжон дарҳол уни ушлаб кўтарди. «Қори ака! Девона бўлдингизми... Бу нимаси!» (А. Қаҳҳор.)

ЖИРКАНМОҚ, ҲАЗАР ҚИЛМОҚ, ЙИРГАНМОҚ. Жирканиш, ҳазар ҳис-туйғуси билан қарамоқ. **Жирканмоқ, ҳазар қилмоқ** кенг тушунчага эга, улар шахс, нарса-ҳодисаларга нисбатан қўлланаверади. **Йирганмоқ** асосан ифлос, нопок нарсаларга нисбатан қўлланади.

Фалончининг хотини бўлиш сизга бахт бўлса бордир, лекин мен буни бахт деб билмайман, бунақа бахтдан жиркана ман (А. Қаҳҳор). Энди улар Бекни кўрса, яқинига келишга ҳазар қилди (Ҳ. Фулом). ...бойларнинг дарди олтин-у кумуш, мисоли ит паишадай ёпишасиз унга, йирганаман бойларнинг нафсидан, хасислигидан (Ойбек).

ЖИРКАНЧ, ҚАБИҲ, РАЗИЛ, МАНФУР, ЗАЛИЛ, НАФРАТЛИ. Жирканиш (нафрат) ҳисси қўзғатувчи, одам ҳазар қилдиган. **Қабиҳ, разил, манфур** сўзларида белги даражаси кучли. **Манфур** китобий. **Қабиҳ, разил** сўзлари ҳам оддий сўзлашувда деярли қўлланмайди.

Бу қонхўрнинг жирканч башарасини эл-юрт кўрсин, тупурсин бунинг бетига! (Ғ. Фулом.) Бундай қиёфадаги кишилар ўзларининг жирканч ишлари билан... совет ўқитувчиси деган юккак номга иснод келтирадилар, холос. («Қизил Ўзбекистон»). Фуод афанди танфурушлар гумаштаси бўлиб, қора умрини қора ишлар билан ўтказган қабиҳ бир махлуқ эди (М. Исмоилий). Ватан қалби — Москвамизга Разил душман қилмоқда юриш (М. Икром). Сен райҳоним, Нигор, қабрингда тинч ёт! Манфур қотилингни қонга булғадим (С. Акбарий). Лекин писанд қилмаганини кўрсатиб, Маҳкамга қисқа ва нафратли назар ташлади-да, шошилмай энгашди (П. Қодиров). Гулзорга тушган чўчкадай нафратли кўринди у (Ойбек).

ЖАВРАМОҚ, ВАЙСАМОҚ, ҚАҚИЛЛАМОҚ. Тинмай гапиравермоқ, кераги бўлган-бўлмаган гапларни гапиравермоқ. **Қақилламоқ**, одатда, аёллар, хотин-қизларга нисбатан қўлланади.

Мунча юрагингиз дарё бўлмаса, жаврайвериб жағим толди, ё ҳа, ё йўқ демайсиз («Муштум»). Домла ғазабидан қалт-қалт титраб яна вайсади (Ойбек). Юзи қуриган ёғочдек жиккак Акмалхўжа бойвачча ёш бўлса ҳам, жуда гапга чечан экан. Эшонни ҳам, қорини ҳам ўз оғзига қаратиб, анчагача қақиллади (П. Турсун). «Хўп, хўп. Бунча қақилламангиз?» — деди ниҳоят раис кулги аралаш (У. Умарбеков).

ЖОЙ, УРИН. 1. Бирор кимса ёки нарса ишғол қилган ёки ишғол этиш мумкин бўлган маълум бир ер.

Илтимоқ қилиб бормаган жойлари қолмади («Муштум»).

«Азбаройи худо, олмади»,— деди Сафар ва асабийланиб ўринидан туриб кетди (А. Қодирий).

2. Бирор воқеа-ҳодиса, иш-ҳаракат бўлган ер.

Низомжон қурилиш бўлаётган жойда машина гуруллаганини эшитган эди (Саид Аҳмад). Отабек тўхтаган ўрин тўрт томондаги иморатлар билан ўздан қоронғу, шунинг учун дарвозадан чиқувчининг фақат бошидаги оқ салласидан ўзгаси кўзга илнимас эди (А. Қодирий).

3. Ётиш ёки ўтириш учун маълум бир нарса тўшалган ер.

Ошнаси Афандининг очлигидан бехатар жойни солиб, уйига кириб кетди («Латифалар»). Келинлар ўрин солиш учун қўзғалишди (Ойбек).

ЖОЙЛАШМОҚ, ЎРНАШМОҚ, ЎРИНЛАШМОҚ. Жой (ўрин) олмоқ, жой (ўрин)ни банд этмоқ. **Ўринлашмоқ** кам қўлланади.

Қисм жуда қулай, иссиқ ертўлаларга жойлашиб олган, бу ердаги ҳаёт фронтдан минглапча километр узоқда, мамлакат ич-харисидида бўлган ўша лагерь ҳаётидан ҳам осойиштароқ эди (А. Қаҳҳор). Дивизия штабидан анча узоқлашиб, батальон ўрнашган жойга етишгач, суҳбат самимий тус олди (Шуҳрат). Агар худо ёрлақаб эшигиниғизда ўринлашиб олсам, у ёғини ўзим билар эдим... (А. Қодирий).

ЖУДА, ҒОЯТ, ҒОЯТДА, БАҒОЯТ, НИҲОЯТДА, БЕНИҲОЯ, АШАДДИЙ, ЎТАКЕТГАН, ТОЗА, РОСА, ХЎП (ХЎБ), БИРАМ, ЧУНОН, БЕҚИЁС, МИСЛСИЗ, ОБДАН, УБДАН, ЧАНДОН, ЗАП, КУП, УТА, УВВАЛО, БИСЁР, ЕМОН, КАМОЛИ, КИРОЙИ, УЛГУ(Н)ДАЙ, УЛАРДАЙ, УЛАРЧА, ҚАТТИҚ. Юқори даражада ортиқ даражада. **Ғоят, ғоятда, ниҳоятда, бениҳоя, роса, тоза** сўзлари маънони яна ҳам кучли оттенкада ифодалайди. **Бениҳоя(т)** нисбатан кам қўлланади. **Ашаддий, ўтакетган** сўзлари сифатий белгига нисбатан қўлланади. Буларда белги даражаси жуда кучли. **Обдан, ўбдан, роса, чунон** сўзлари асосан ҳаракатнинг белгисини билдиради ва буларда ҳаракат даражаси жуда сўзидигидан пастроқ бўлиши ҳам мумкин. **Хўп, роса, бирам, зап** сўзлари бу маънода асосан оддий сўзлашувга хосдир. **Ута** сўзида белги даражаси яна ҳам кучли. Бу сўз оддий сўзлашувда деярли қўлланмайди. **Уввало** фақат ҳаракатга нисбатан қўлланади. Бу сўзда белги даражаси кучли. Лекин жуда кам қўлланади. **Бисёр** эски, китобий. Шунга кўра ҳозир ёзувда жуда кам қўлланади. **Емон** оддий, жонли нутққа хос.

Унинг арслондай кўркем гавдаси... кир яктаги ичидан қавариб турган кенг кўкраги... унга жуда ёқди (Ойбек). Нури кийинишни, безакни севар эди... заргарлар тўқиб чиқарган олтин, кумуш безакларга ғоят ўч эди (Ойбек). У жавоб бергали ҳам кўрқар эди. Унингча, иш жуда нозик, ғоятда кўрқинчли эди (А. Қодирий). Бектемир генералларни урушнинг бутун ҳикматини била-

диган бағоят хурматли, азиз одамлар деб тушунарди (Ойбек). Бу иш оғир, ниҳоятда оғир эди (А. Қаҳҳор). Раис Капсанчилардан қишлоғининг талабига қарор қилганини билдирди. Капсанчилар бу хабарни эшитиб бениҳоя хурсанд бўлишди (А. Қаҳҳор). Мирза йигитим ўлгур ашаддий шалоқ-бузуқ йигит экан. Ҳаммасини кейин билдим, кўзим очилди, бефойда!.. (Ойбек). ...Ха, мана энди пишган олмадай бўлганда, сен бечора бу ёқда қолиб, Каримовга ўхшаганлар илиб кетиши ҳам мумкин. Узи ўтакетган елим дейишади (П. Турсун). То за хурсанд бўлиб, атрофингизда гирдикапалак бўлгандир (Яшин). Аҳмад Ҳусайн роса очиққан эди (Ойбек). У йигитнинг бекорга нобуд бўлгани кампирга хўп алам қилди (А. Қаҳҳор) Фотима зипиллаб келиб, Элмуродга ёнма-ён бўлди. «Бирам совуқ ҳазил қилади-ей»,— деди норози бир оҳангда (П. Турсун). Ака-ука бир-бирларига чунон ҳам суяниб қолган эдилар-ки, бир-бирлари бўлмаса таом емас эдилар (Мумтоз Муҳамедов). Йигим-терим ишлари беқиёс қизиб кетди («Совет Ўзбекистони»). Иссиқда, совуқда обдан пишган бизнинг йигитни ҳам... кун хийла бегоҳат қилган эди (Ойбек). Қум ва лой билан қўлларини ишқалаб, кенг юзлари ва бошларини ўбдан ювилар (Ойбек). Улар дил боғлагай чандон тиз чўкиш, илтижоларга («Муштум»). У киши мени кўришлари билан:— Э, қадамларига ҳасанот бай, бай, бай, зап улуг иш бўлибди-да, қайси шамол учирди,— дедилар («Муштум»). Ҳар қандай хотин билан ҳам иноқ бўлавермаганининг ўзи ўта диёнатли, покдомон эканининг нишонасидир (А. Қаҳҳор). Қараса, бир пой калиши тушиб қолибди. Қоронғида уввало қидирди, топиб бўлмади (Р. Файзий). Улиб қоласанми, ёмон сусткашсан-да! (Ҳ. Шамс.) Ёмон пулдор одам эди-да, баччағар бек! (Ҳ. Гулом.) Сидиқжон камоли суюнганидан нима дейишини билмай: «Қуллуқ, Болтабой ака, қуллуқ»,— деди... (А. Қаҳҳор). Энди орада чақиртиканак бўлишим— кирои номардлик (Ойбек.) У бировларнинг жазоланганини завқ билан гапирадиган Сайфуллани ўлгудек ёмон кўрарди (П. Турсун). Артистликни осон иш деб ўйлар эдим. Уларча мушкул ҳунар экан-да (Яшин). ...Ҳеч нарсани истамас эди, чунки қаттиқ хафа эди (Ойбек).

ЖУЛДУР, УВАДА. Кўп ишлатиш натижасида эскириб, йиртиқ-сиртиқ, дабдала ҳолга келган. **Жулдур** асосан кийим-бошга нисбатан, кам даражада кўрпа-ёстиқ ва бошқа буюмларга нисбатан қўлланади. **Увада** кўпроқ кўрпа-ёстиқ ва бошқа буюмларга нисбатан қўлланади, кийим-бошга нисбатан кам қўлланади.

Ориқ, оёқлари ингичка, кийимлари жулдур деҳқонлар омон ортида энқайиб, ҳорғин ер ҳайдайдилар (Ойбек). Увада паранжига ўралган аёлларни, усти юпун, яланг оёқ болаларни кўрганда бир кимсани учратгандай узоқ тўхтаб тикилдилар (П. Турсун).

Кундуз куни у ва дамни кўтариб юришга уялганимдан шанба куни қоронғилатиб «Беклар беги» мадрасасига кўчиб келдим (М. Муҳаммаджонов).

З

ЗАВҚ, МАРОҚ, ШАВҚ. Зўр қизиқиш, иштиёқ ҳис-туйғуси. **Мароқ, шавқ** кўпроқ бадийи услубга хос.

Қора қумғон билан чўпон болани завқ билан расмга олди Нодира... (Ойбек). «Офарин, офарин»,— деди Валихон чеҳраси очилиб ва мароқ билан Майнага тикилди (Ш. Тошматов). Сувлар шилдираши, қушлар сайраши, Севғидаги оташ, меҳнатдаги завқ, Инсонга хос бўлган дўстлик туйғуси, Ижод ҳаяжони, зафардаги шавқ (Уйғун).

ЗАВҚЛАНМОҚ, МАРОҚЛАНМОҚ, ШАВҚЛАНМОҚ. Завқ-шавқ ҳиссида бўлмоқ.

Элмурод Тожийонинг бу қадар содда ва беғубор мулоҳазасидан завқланиб кулди (П. Турсун). «Балли, қизим.— Чўлбобо Ферузанинг ёнига келиб, унинг ҳаракатларини мароқланиб кўздан кечирди.— Темирни қизиғида бос» (Ҳ. Ғулом). ...Уктам жонланиб, шавқланиб кетди. Сайрамовнинг фикрларини ўзича шарҳлаб, кенгайтириб гапирди (Ойбек).

ЗАРАР, ЗИЁН, ФУТУР, ТАЛАФОТ. Моддий, жисмоний жиҳатдан бўлган йўқотиш, фойданинг акси. **Футур** деярли ҳамма вақт **етмоқ** феъли билан қўлланади.

Совхоз тамакичиликдан «атиғи» 380 минг сўм зарар қилди («Муштум»). Сенинг бир ҳафта ортиқ ишлаганингдан ёки ишлаганингдан менга нима наф-у нима зарар? (С. Айний.) Кумуш отасининг олдига қанот ёзган каби югуриб, унинг соқолини силар экан сўради: «Сизга зарар бермадиларми, отажон!» (А. Қодирий.) Қилтириқ махсумнинг гапига қараганда, дўконларда кечанинг ўзидаёқ 29 минг зиён кўрилибди (А. Мухтор). У, бир томондан, Канизакка нима бўлди, кўз-пўзига зиён етмадимикин деб ташвиш тортса, иккинчи томондан, унинг ишга чиқмаганидан хурсанд эди (А. Қаҳҳор). ...кибрланиш, камчиликларни сезмаслик умумий ишга футур етказди («Қизил Ўзбекистон»). ...душманнинг бу қирғоқда мудофаага ўтиб, қаттиқ туриб олишидан мақсади аскарларини Днепрнинг нариги томонига кам талафот билан ўтказиб олиш экан (А. Тожимуротов).

ЗАҲАР, ОҒУ. Организмни заҳарловчи модда. **Оғу** китобий.

Фуод афанди... Мени шу аҳволга туширган ўзидай қочиб юрди. Ким билсин, ўзидир, финжонда мой эмас, заҳар бергандир (М. Исмоилий). Севузчилар васл оқшомида бахт шаробини ичишса, булар бахтсизлик оғусини ичмоқда эдилар (М. Исмоилий).

ЗИД, ХИЛОФ. Қарама-қарши (бирор нарсага) акс ҳолатда. **Зид** умуман мос келмайдиган, қарама-қарши маъносини билдиради. **Хилоф** асосий, қонуний ҳолатга қарши маъносини билдиради. **Шунинг** учун ҳам бу сўз кўпроқ китобий услубга хос.

«Сизнинг йўлингиз Ленин йўлига зид», — Ботирали бйш келмади (Ҳ. Ғулом). Жамиятда... бойларнинг манфаатлари бир-бирига зид эканини... тушунтирди (Ойбек). Ҳадеб қонунга хилоф иш қилаверсак, охири қалай бўларкин? (Н. Сафаров.)

ЗИЕЛИ, ИНТЕЛЛИГЕНТ. Билим-маърифатли киши.

Илмий текшириш ва медицина муассасалари ҳамда бошқа ташиклотларда неча минглаб зиеллар ижодий меҳнат билан шуғулланмоқда («Қизил Ўзбекистон»). Муҳаррирнинг ғоят мутаассиб, прогрессив ёшларнинг ва зиелларнинг энг зўр душмани эканлигини ҳам яхши биларди (Ойбек). Бир вақтлар камтар бир муаллим, прогрессив интеллигент бир неча ёшларни зиёфатга таклиф этган эди (Ойбек).

ЗИНГИЛЛАМОҚ, ЗИПИЛЛАМОҚ, ФИРИЛЛАМОҚ. Жуда тез юрмоқ. **Зингилламоқ, зипилламоқ** одамга нисбатан, **фирилламоқ** эса бошқа нарсаларга нисбатан ҳам қўлланади.

...Ийигит ...текис қилиб мола босиб қўйилган шудгор билан шийпон томон зингиллаганича жўнаб кетди (Х. Сейтов). Қобил ака оёғини қўлга олгандек зингиллаб гастроном ёнидаги автомат телефонга борди («Муштум»). «Сиз шу ерда андек ўтириб туринг, опа!» — деди ҳалиги қирра бурун одам ва ўзи тезда ўрнидан туриб, қаёққадир зипиллаб кетди (П. Турсун). Ойқиз хола ёрма оши пишай деганда типирчилаб қолди: «Вой, ҳечам туз қолмабди-ку халтада! Оташжон, югур, ёрма пишгунча фириллаб бориб, Али қоровулдан бир истикон туз обке» (Р. Раҳмонов).

ЗИҚ, ТИҒИЗ. Вақт ёки макондаги оралиқ қисқа, сиқиқ. **Зиқ** кўпроқ вақтга нисбатан, **тиғиз** кўпроқ маконга нисбатан қўлланади.

Умрзоқ ота... иш тиқилинч, вақт зиқ эканини фаҳмлаб, ишдан гап очмай қўя қолди (Ҳ. Ғулом). Дунёни қила олдик мурдорларга зиқ, янги ҳаёт гулшанидан изларин қириб (Ғ. Ғулом). Ишчиларнинг аксарияти ерга чўкка тушиб, жуда тиғиз ўтирардилар (Ойбек). Вақт тиғиз, воқеалар саноксиз («Қизил Ўзбекистон»).

ЗОРА, ШОЯД, КОШКИ, ҚАНИ (ҚАНИ ЭНДИ, ҚАНИ ЭДИ). Бу сўзлар бирор ишнинг бўлиш-бўлмаслигига, амалга ошиш-ошмаслигига сўзловчининг истак ҳиссини билдиради. **Шояд** кўпроқ китобий услубга хос. **Зора** сўзида истакнинг ўзи ифодаланиб, унинг реал ёки реал эмаслигига муносабат ифодаланмайди. Қолган сўзларда истак билан бирга унинг амалга ошиши эҳтимолдан узоқлиги ёки умуман амалда истакка зид ҳолат мавжудлиги кабилар ҳам ифодаланadi. Бундай ҳолларда улар ўрнида **зора** сўзини қўллаб бўлмайди: **Кошки** маслаҳатга юрса; **қани** шундай бўла қолса каби. **Кошки, қани, қани энди, қани эди** сўзларида истак кучли бўлади.

Баҳринисоларникини қарай-чи, з о р а ўша ерда бўлса (Н. Сафаров). З о р а ўглингизнинг артист бўлиш баҳонаси билан мени ҳам томошага олиб борсангиз! (Н. Сафаров.) «Жиндак наҳори қилайлик, ш о я д ҳордиқларингиз чиқса»,— деди қори йиғламсираб (А. Қаҳҳор). К о ш к и й д и саводим бўлса, дард ва ҳасратларимни, тилок ва истаklarимни хатга солиб юборсам (М. Исмоилий). Қ а н и ҳамма хотин ҳам сиздай бўлса (А. Қаҳҳор). Қ а н и ўша кунлар тезроқ кела қолса (Б. Раҳмонов). Қ а н и энди қишлоғимизда шунақа муаллимдан иккита бўлса (А. Қаҳҳор).

ЗОРИҚМОҚ, ЗОР БУЛМОҚ, МУҲТОЖ БУЛМОҚ. Зор-муҳтожлик сезмоқ, зор-муҳтожлик ҳолатида бўлмоқ. **Зорикмоқ, зор бўлмоқ** сўзларида белги даражаси кучли.

Ана ундан кейин сен ҳам ота ё она бўласан, бугун сен қақшатаётган ота-оналаринг сингари сен ҳам болаларингдан иззат-ҳурмат кутасан, з о р и қ и б, муштоқ бўлиб кутасан (М. Исмоилий). З о р и қ қ а н вақтимизда колхоз қарашган эди, қарзимизни уздик (А. Қаҳҳор). Афанди пулга з о р и қ и б қ о л г а н кунлари эди («Латифалар»). Хунарли эр хор бўлмас, Дўст — душманга з о р б ў л м а с (Мақол).

ЗОТДОР, ЗОТЛИ, НАСЛДОР. Зоти яхши, яхши зотнинг белгиларига эга.

Нима қилдинг, дегин. 65 та з о т д о р сизирни рўйхатдан ўчириб, сводкада кўрсатмай қўя қолдим («Муштум»). Сувонжон кечки пайт сурукни қўнишга ҳайдаб келди. Энди айрим боқилаётган з о т л и «Рекорд» қўчқорларга бормоқчи бўлиб турганида Арслонга кўзи тушиб қолди (С. Анорбоев). Ғиждувон районидаги «Коммунизм» колхозида... сизирларни «арча» усулида соғишга ўтилди, мол озуқа базаси мустаҳкамланди, жайдари сизирлар н а с л д о р буқаларга урчителиб, зоти яхшиланди («Қизил Ўзбекистон»).

ЗУЛМ, ИСТИБДОД. Ўзга томонидан бўладиган эзиш. **Истибдод** китобий. Бу сўз ҳоким синф, табақа ёки давлат томонидан бўладиган зулмга нисбатангина қўлланади.

Отабек айтди: «Энди бизнинг Тошкент халқи қипчоқларнинг ж а б р у з у л м и ва тадбирсиз идораси остида ётиб жуда тўйди» (А. Қодирий). Унинг и с т и б д о д и ўзга шаҳарларда унча сезилмаса ҳам, аммо марказ — Қўқон одамларини жуда тўйдирди (А. Қодирий).

И

ИВИМОҚ, БУКМОҚ. Сув (суюқлик) шимган ҳолатли бўлмоқ. — Қаранглар, ҳой, қаранглар! Ким бўлди экан у, а? Тоға ёмғирга и в и д и - к у (П. Турсун). Шу кунги ёмғирда тоға и в и

ди м: Устиндан сув қуйсанг, бунчалик бўлмас! (Шуҳрат.) «Шу жалада боққа келмасангиз ҳам бўларди, Қумрихон опа!» Опанинг б ў ки б кетган уст-бошига қараб Юнусалининг юраги ачишди («Қизил Узбекистон»).

ИЗЛАМОҚ, ҚИДИРМОҚ, АХТАРМОҚ, ИСТАМОҚ. Топиш ҳаракатида бўлмоқ. **Истамоқ** шу маънода шевага хос. **Изламоқ, қидирмоқ, ахтармоқ** сўзлари адабий тилда параллел қўллансаларда, шевага муносабатда ўзаро фарқланади. Масалан, фарғона шеvasида **изламоқ**, тошкент шеvasида **қидирмоқ** сўзи қўлланади.

Шарофат ҳамон шовқин солар, Сидиқжонга отгани нарса и з л а б, у ёқ-бу ёққа югурар, топганини отар эди (А. Қаҳҳор). Ғуломжон бу ўтлиц куйларни ким учундир айтар, айта туриб кўзлари билан кимнидир и з л а р э д и (М. Исмоилий). Кишилар куч-қузватларини сотишга иш а х т а р и б, е р а х т а р и б, овқат, кийим-кечак а х т а р и б, ўз туғилган ерларидан чиқиб кетардилар (П. Турсун). Йўлчининг айни олов вақти-да, биронта ўз тенги билан бирга бахт қидириб кетдими, хувару! (Ойбек.) Қайтиб келаётиб, беихтиёр бояги қиз қараб турган эшикни кўзлари билан қ и д и р д и (П. Турсун). Зар қадрини биллади заргар. Кошки заргар бўлса жононим; Зўр машақат бўлса ҳам агар, И с т а б келса мени меҳмоним (Қ. Мирза).

ИЛТИМОС, ИЛТИЖО, УТИНЧ, ЗОР, ТАВАЛЛО. Бирор истақ-мақсаднинг қондирилишини сўраб қилинадиган мурожаат. **Илтижо** сўзида ялиниб-ёлвориш оттенкаси ҳам бор. **Утинч** сўзида кечириш оттенкаси бор. **Тавалло** эскирган, китобий.

Зухрага вафодор Тоҳир Хоразм шоҳи ва унинг қизи Моҳимнинг илтимосини рад этади. **Зухра** тақдим қилган гулни зўр меҳр ва қалб ҳарорати билан искайди («Шарқ юлдузи»). Қорининг кўнгиллари шу нарсада чоғ эди. Тўрамнинг илтижолари бажону дил қабул қилинди (Х. Тўхтабоев). Энди тақсир, сиздан ўттичим шуки, боламни гуноҳордан ўтсангиз (Н. Сафаров). Ахир нима ҳам қила олар эди бечора солдат, зори бор, зўри йўқ (З. Фатхуллин). Ана энди Гўрўғлибек аввалги айтган сўзига пушаймон қилиб, сўнг азиз-авлиёлардан кўп зор, т а в а л л о қилиб, фарзанд тилади, бўлмади («Далли»).

ИЛҒОР, ЗАРБДОР, ПЕШҚАДАМ, ЕТАКЧИ, АВАНГАРД, УДАРНИК, КАРВОНБОШИ. Иш-фаолиятда олдинда боровчи. **Авангард, карвонбоши** камроқ ишлатилади ва катта масштабдаги ҳаракат-фаолиятга нисбатан қўлланади.

Илғор бригадаларнинг район слёгида райкомнинг секретари отага катта баҳо берди: «Асрорқул ота районимизда энг зўр агитатор... Ота шу ерда туриб Берлинга ўт қўяётибди»,— деди (А. Қаҳҳор). «Костя амаки» 1933 йилда з а р б д о р колхозчиларнинг биринчи съезида иштирок қилган («В. И. Ленин ҳақида хотиралар»). Планларин ўринлатиб қўйганлар, манзилларга ҳали

етмай қолганлар, пешқадамлар, илғорлар... (М. Шайх-зода). СССРдаги тилларнинг тараққиёт йўли шуниси очиқ кўрсатдики, бу ривожланишда рус тили илғор, авангард, етакчидир («Қизил Ўзбекистон»). Ўзим у дарникман. Ишим йирик, Ҳамма нарсам туғал, жойида (Уйғун). Тошкент областида республика саноатининг карвонбоши корхоналари жойлашган («Қизил Ўзбекистон»).

ИМЗО, ҚҰЛ. Киши исми ёки фамилиясининг рамзи бўлган дастхати. Қўл кўпроқ оддий сўзлашувга хос.

Лекин мақола Элмурод қўйган яширин имзо билан эмас, балки Асқаров деган бошқа бир имзо билан босилган эди (П. Турсун). Барча ҳужжатларда Хўжабековнинг қўли (С. Анорбоев).

ИМИЛЛАМОҚ, МИРСИЛАМОҚ, СУДРАЛМОҚ. Сустилик билан ҳаракат қилмоқ. Судралмоқ сўзида «орқада қолиш» оттенкаси бор.

Ҳозир кўриб турибсан-ку, бутун диққат-эътибор йиғим-теримда. Салина и милласак, терим плани барбод бўлиб, йил бўйи қилган тоат-ибодатимиз ҳавога кетади (Ҳ. Назир). Йигит ҳам кетгиси келмаганидан у-буни баҳона қилиб имирсилаар, дам отнинг юганини тўғрилар, дам айилини тортиб қўяар, зорланар эди (Ойбек). Мели полвон ҳамманин астойдил кетмон ураётганини кўриб мамнун бўлди. Энг четдаги Мўмин қийшиқнинг судралаётганининг гашига тегди (П. Турсун).

ИН, УЯ, ОШЕН. Қуш, ҳайвон кабиларнинг яшаш, болалаш учун қурган жойи. Ошён китобий, жуда кам қўлланади.

Ботирали теракларга ин қураётган қалдиргочларнинг вижир-вижир ҳикоясига очиқ деразадан қулоқ солиб ўтириб, Эъвозхонга қараб жилмайди (Ҳ. Фулом). Энди билсам, гул, шарбат исин Олмас экан фақат ўзига. Қуёш, баҳор, шамол нафасин Ташир экан ўз уясига (Шухрат). Қуш уяси бор эди. Ҳам зўр ҳамда тор эди. Дарахтга бир зўр илон Чирмашиб, у ошён Сари заҳар сочарди (Ҳ. Олимжон).

ИНДАМАС, ПИСМИҚ, МИНҒАЙМАС, ДАМДУЗ. Жуда кам гапирадиган, гап-сўзга жуда кам аралашадиган. Писмиқ, минғаймас сўзларида салбий белги кучлироқ. Дамдуз сўзида «гап — сир айтмаслик, ичимдагини топ» оттенкаси бор.

«Уни [Мустафони] нима етилтирди-ю, нимадан ўзгарди бу индамас? Қаёқдан кун чиқди?» — деб ўйлади Сафо ва рўпарасига ўтирди (И. Раҳим). Болани урсанг эти, сўксанг бети қотади. Бу хил муомала болани писмиқ қилиб, ичимдагини топ дейдиган қилиб қўяди (М. Исмоилий). Зайнаб эгачисининг аксича ўз яқинларидан «писмиқ» деб исм олган, онаси бўлса аччиғи чиққанда «минғаймас ўлгур» деб уни қарғар эди. (А. Қодирий). Ўзига зеб берган, дамдуз раҳбар кишиларни ўзидан бездириб қўяди («Совет Ўзбекистони»).

ИНДАМАСЛИК, ЧУРҚ ЭТМАСЛИК, МИҚ ЭТМАСЛИК.

Ҳеч нарса демаслик, бирор оғиз ҳам эътироз билдирмаслик.

Ҳозир-чи, ҳозир ҳамма ўзини ундан Норбойдан олиб қочади, гапига жавоб бермайди... Уришиб сийсат қилса ҳам, индамайди, ялинса ҳам, чурқ этмайди (Х. Сеитов). Ҳожи миқ этмай ўтира бергач, Қамбар шарбатдор ўзининг хипча товуши билан қушбегининг гапини кучлаб тушди (А. Қодирий). Малика-хон индамади. «Тавба, ўз эри ҳақида гапирса ҳам, уялади-я, яна миқ этмайди» — дердим мен (У. Охунов).

ИНОҚ, АҲИЛ, ҚАДРДОН, ТОТУВ, ИТТИФОҚ, ҚАЛИН, АПОҚ-ЧАПОҚ. Харақтери бир-бирига маъқул ва ўзаро яхши муносабатда. Аҳил сўзида белги даражаси иноқ сўзидагига нисбатан кучли. Қадрдон сўзида белги даражаси аҳил сўзидагига нисбатан ҳам кучли. Тотув сўзида белги даражаси иноқ сўзидагига нисбатан кучсизроқ. Иттифоқ бу маънода кам қўлланади. Қалин, апоқ-чапоқ оддий сўзлашувга хос.

Шундан кейин тез-тез кирадиган бўлди. Мен ҳам ундан хабар олиб турадиган бўлдим. Қисқаси, хийла иноқ бўлиб қолдик (А. Қаҳҳор). ...деҳқон колхозга кириб, аҳил бўлиб ишлагандагина пешонаси очилади... (А. Қаҳҳор). «Кўрсангиз, биларсиз, мен минан жуда қадрдонда, тақсир! — деди яна ва маъдумга ултифот қилмай ичкарига юрий берди (А. Қодирий). Бундан ташқари, у тотув ва соғлом ишчи оиласида ўсиб, кўп ёрқин дамларни бошдан кечирган, шунинг учун қиёфаси нурга сероб эди (П. Қодиров). Кўнгиллари доим ёш бўлсин. Узаро дўст, иттифоқ, ҳамдам, Оилага биздек бош бўлсин! (Ҳ. Фулом.) У асли дадамнинг қалин ўртоғи бўлган (А. Мухтор). Апоқ-чапоқ, оғиз-бурун ўпишасиз, қурилишни барбод берасиз... — унинг оҳангида давом этарди Раҳмонқулов (А. Мухтор).

ИНОҚЛАШМОҚ, АҲИЛЛАШМОҚ, ТОТУВЛАШМОҚ, ҚАДРДОНЛАШМОҚ, ИТТИФОҚЛАШМОҚ, ҚАЛИНЛАШМОҚ. Иноқ (аҳил, қадрдон, тотув, иттифоқ) муносабатга ўтмоқ, иноқлик муносабатида бўлмоқ.

Полвон бу ерда бошқа шаҳар-қишлоқлардан келган кишилар билан танишди ва улар билан иноқлашиб кетди (Ж. Шарипов). Биз Холмат ака билан аҳиллашиб қолдик («Қизил Ўзбекистон»). Энди у улар билан ишлайди, улар билан тотувлашди («Қизил Ўзбекистон»). Уктам техника фанлари доктори Урмонов билан қадрдонлашиб қолди (Ойбек). Октябрь революциясидан кейин мамлакатимиздаги барча миллатлар ўзаро иттифоқлашиб кетдилар («Қизил Ўзбекистон»). Солдатлар йўл-йўлакай бир-бири билан жуда қалинлашиб кетди (З. Фатхуллин).

ИНҚИРОЗ, ТАНАЗЗУЛ. Тугаш, тамом бўлиш (охир бўлиш). Суюм оғанинг бу ерга [Яккатутга] келиши бойнинг назарида

колхоз ҳаракатининг и н қ и р о з и бўлиб кўринди... (Н. Фозилов). Империалистларнинг «совуқ уруш» сиёсати албатта и н қ и р о з г а юз тутади («Қизил Ўзбекистон»). Халқаро коммунистик ҳаракат империализмнинг т а н а з з у л г а юз тутаётганлигини ...яхши билади («Қизил Ўзбекистон»).

ИСИМОҚ, ҚИЗИМОҚ. Кўп иссиқликка эга бўлмоқ, ҳарорати кўтарилмоқ.

Нури, *йўё ўзи-ўзига дегандек, секингина деди: «Жуда и с и б кетдим» (Ойбек). Йўлчи кун и с и м а с д а н бир неча юз хом гишт қўйиб олиш учун ошиқарди (Ойбек). Кундан-кун ҳаво қ и з и д и. Тўрт томони баланд уй-айвонлар билан ўралган ҳовлида нафас бўғила бошлади (Ойбек).*

ИСТАК, ХОҲИШ, ОРЗУ, ҲАВАС, ИШТИЕК, ҲАФСАЛА, МАЙЛ, РАЪЙ, КҮНГИЛ, АРМОН, РАҒБАТ, ТИЛАК. Бирор нарса қилишга, бирор нарсага эришишга бўлган ички интилиш, ички ҳиссиёт. **Орзу** кўпинча муҳимроқ нарсага эришишга бўлган истакни билдиради. **Ҳавас** сўзида истак маъносига қўшимча равишда «қизиқиш» оттенкаси ҳам бор. **Иштиёқ** сўзи истакни жуда кучли оттенкада ифодалайди. **Майл, раъй, кўнгил, рағбат, талаб, тилак** сўзлари бу маънода кам қўлланади.

Жоду кўзларни яна бир кўриш, ҳеч бўлмаганда, у кўзлар эгасининг кимлигини билиш и с т а к и билан юраги тепади (М. Исмоилий). Сувнинг оқишига қара, халқнинг х о ҳ и ш и г а қара (Мақол). Утган йили меҳнат кунига ярим килога етар-етмас бўғдой, 23 тийиндан пул олган капсанчилар бу йилги даромадни кўриб, бутун о р з у л а р и ушалгандай бўлди (А. Қаҳҳор). Булар кеча боғчадан Келган эркатой фарзанд. Аъло ўқиш ҳ а в а с и Юрак меҳрига пайванд (Ю. Ҳамдам). «Жоним билан»,— деди ҳаяжон ичида Элмурод ва қувониб, бояги ажойиб хатларни яна бир кўриш и ш т и ё қ и д а аланглади (П. Турсун). Кайфи чоғ ўтирган Хусайн жон-дилдан и ш т и ё қ билдирди (Л. Батъ). Э, ни-масини айтасиз, бунинг учун хавас, ҳ а ф с а л а керак («Муштум»). Етим болаларни ўқитишга унинг м а й л и бўлмаса ҳам, бормай иложи йўқ экан (П. Турсун). Ҳатто менинг сизга м а й л и м борлигини билиб, атайлаб шундай дедимкин деган хаёлга ҳам бордим (Сайёр). Бу ишга қадам қўймасдан илгари, бир карра сизнинг олдингиздан ўтиш, р а ъ й и н г и з н и билишга тўғри келди (Ойбек). Канизак зийрак жувон, хусусан сенга келганда яна ҳам зийракроқ — бунни пайқайди, пайқганидан кейин к ў н г и л и н г г а қараб иш тутади (А. Қаҳҳор). Кремлнинг садоси — Ернинг а р м о н и Тинчлик! (М Шайхзода.) Кўзимиз йўлда, келинг бўлса агар Чаманим сайри учун р а ъ б а т и н г и з (Ҳабибий). Иккинчи қаторда ўтирган Замира кўпчиликнинг т а л а б и билан ўрнидан турар экан, қизил атлас кўйлагининг ранги юзига ургандай қип-қизариб кетди (П. Қодиров). Хотиримда, баъздан дам олар чоғи, Т и л а к, орзулардан сўйлашар эдик (Уйғун).

Келдингиз узоқдан, батраклар, чўпонлар! Мақсадингиз буюк, т и л а к л а р порлоқ (Ойбек).

ИСТАМОҚ, ХОҲЛАМОҚ, ТУСАМОҚ, ОРЗУЛАМОҚ, ОРЗУ ҚИЛМОҚ, ТИЛАМОҚ, ИХТИЁР ҚИЛМОҚ, СОҒИНМОҚ. Талаб-истак ҳис этмоқ. Шу маънода **истамоқ**, **хоҳламоқ** сўзлари кенг қўлланади. **Тусамоқ** сўзи деярли ҳамма вақт «кўнгила» сўзи билан қўлланади. **Орзуламоқ**, **орзу қилмоқ** сўзида белги даражаси кучли. **Тиламоқ**, **ихтиёр қилмоқ** кам қўлланади. **Соғинмоқ** бу маъносида кам қўлланади. Кимгадир бирор нарсани ишташни билдиради.

Улар ҳасратларини тўкиб, кулфатларини айтиб, кўнгилларини ёзишни **истайдилар** (Ҳ. Ғулом). Пул билан оёғига кишан ур. Шундай қилсанг, хоҳлаган шартингга кўнавереди (Ойбек). Келганингга хурсандман. Кўнглинг тусаяган вақтда эшанингга мин, бошини шу ёққа буравер (Ойбек). Уғлининг орзу-ҳавасини кўрди, кўриш бўлса, орзулагандан ҳам ортиқ (А. Қодирий). «Фотима,— деб сўз бошлади,— келажак бахт йўлини сиз билан бирга босмоқни орзу қиламан» (П. Турсун). У [Азизбек] ортиқча ўнғайсизланди ва тилар-тиламас: «Шундоқ»,— деди (А. Қодирий). Кеч кириб, Навоий отда сайр қиладиган пайт бўлганди. Аксари вақт Мусабек амирни кузатиб борарди, аммо буғун Навоий ёлғиз чиқини иктиёр қилди (Л. Батъ). «Сатранжда менга ютқазётганингиздан қайғурмасангиз ҳам бўлади: бу ўйинни камина илк ёшлиқдан иктиёр этгандим.»— деди Навоий Ҳилолийга (Л. Батъ). Демак, тошкентлик йигит унинг Ойнисанинг ҳаёти, тақдири, келажаги ҳақида ўйлаятти. Тошкентлик тоғ қизига фақат яхшилик соғиняпти (Ҳ. Ғулом).

ИСТИҚБОЛ, КЕЛАЖАК. Келгусидаги ҳаёт, келгусига оид ҳаёт.

Асардаги кишилар... суви йўқ, кам ҳосил, тошлоқ жойдан кўчиб, **истиқболи** порлоқ бўз ерларни обод қилишга отланган («Қизил Ўзбекистон»). Эринг сени ташлаб қўйди, сен чурқ этмадинг, **истиқболинг** тўғрисида ўйламадинг (А. Қодирий). Уртоқ Аҳмедов бу қишлоқнинг тарихини, кейинги бир йил ичида қилинган ишларни, «Қўшчинор»нинг келажагини гапириб берди (А. Қаҳҳор).

ИФЛОС, ИСҚИРТ, ИРКИТ, ИСЛИҚИ, ИҚНА, ИВИРСИҚ, НОПОК. Софлиги (поклиги) кетган, тозанинг акси. **Ифлос** кенг тушунчага эга бўлиб, ҳар қандай тоза бўлмаган нарса, ҳолатга нисбатан қўлланаверади. **Исқирт**, **иркит** сўзлари нарса, одам ва унинг кийим-бошига нисбатан қўлланади. **Ислиқи** асосан кийим-бошга нисбатан, **иқна** одамга нисбатан қўлланади. **Ивирсиқ** жойга нисбатан қўлланади.

Шимолдан жанубга тўғри чўзилган бу кенг кўчанинг ўрта-сига тош ётқизилган бўлса ҳам, чеккалари Қорабулоқ кўчалари

сингари ўйдим-чуқур, чанг, и ф л о с эди (М. Исмоилий). Тўхта-син ориқ, и ф л о с бир кучукбаччани кўтариб ҳаммадан кейин чиқди (Ойбек). Бозорда юрган халқ — фуқаро ҳам кир, юпун, и с қ и р т (Ойбек). Тайёр жой турганда и р к и т жойда ётиш нима ҳожат (Ҳ. Шамс). И р к и т мушукчани кўтариб юрибди, вий-й! Узиям и р к и т экан (С. Анорбоев). Увада, и с л и қ и тўн, чилвир белбоғининг хумориси тутгандир (А. Қаҳҳор). Йўлчи и в и р с и қ дўконхонада ёлғиз қоларкан, ўзини, Унсинни боқиб учун эртадан бошлаб бирон ишга уриниш зарурлигини ўйлади (Ойбек). Тўғри айтибсиз, Азимжон. Лекин ўша ердан қайтганимдан бери, бир н о п о к нарсани босиб олган одамдай, дилим ғаш (А. Мухтор).

ИХЛОСМАНД, ИШҚИБОЗ, ШИНАВАНДА, ҲАВАСКОР, МУХЛИС. Чин юракдан ихлос қўйган, ихлос (ҳавас билан берилаган).

Шу кунги пойтахтимиздаги қатор китоб магазинларида республиканинг таниқли шоир ва адиблари адабиёт и х л о с м а н д л а р и н и н г меҳмони бўлиб, ..автографлар ҳадя қилдилар... шеърят и ш қ и б о з л а р и кекса ғазалхон Ҳабибийни ўртага олишган, шоир ўз истеъдодининг м у х л и с л а р и г а аранг автограф ёзиб улгурияпти («Ўзбекистон маданияти»). Сени овчиликка и ш қ и б о з деб эшитган эдик (Ҳ. Назир).— Ҳақиқатан ҳам китоб ш и н а в а н д а с и экансиз, ҳаммасини ўқиб чиққандирсиз! («Муштум».) Ҳар бир меҳнаткаш ҳ а в а с к о р боғбон бўлиши лозим («Қизил Ўзбекистон»).

ИХТИЁР, ИЗМ, МАЙЛ. Хоҳиш-истак эрки. Изм кам қўлланади.

Эндиги и х т и ё р манда, у келгунча бир яхши жойга унашайин-да, келгандан сўнг тўйни ҳам жўнатиб юборайлик! (А. Қодирий.) Қийиқ кўзлари синовчан назар билан Бобоқулга тикилди. Бобоқул эса бошини экканча қимирламай ўтирарди. Махсум унинг қиёфасидан «и з м и м сизда, пирим» деган маънони уқди (С. Анорбоев). «Битта киши айтди. Нега қасам ичасиз, ҳар кимнинг м а й л и ўзида»,— деди Шарофат ва лабини буриб четга қаради (А. Қаҳҳор).

ИЧКИЛИКБОЗ, АРОҚХУР, ПИЕНИСТА. Ичкиликка берилган, доим ичиб юрадиган. Пиёниста оддий сўзлашувга хос.

Коммунистик жамият кураётган совет кишилари орасида социалистик мулкка ҳалол муносабатда бўлмовчилар, ўз шахсий манфаатини давлат манфаатидан устун қўювчилар, совет қонунчилигини бузувчилар, и ч к и л и к б о з л а р, безорилар, порахўр ва чайқовчиларга ўрин йўқ ва бундай шахслар бўлмаслиги керак («Совет Ўзбекистони»). Жамолбой стаканни оғзига ағдариб, яна сўзида давом этди. «Ўзи ҳам мендан баттар а р о қ х ў р г а ўхшайди; оти нима у тожикнинг, Умар Баҳромми?... Ҳа, жиндай

янгилишибман» (Ойбек), [Жезмўйлов] Тупроққўрғоннинг энг жохил, пиёниста, ...бебош бир ориқ офиқ ери эди (А. Мухтор).

ИЧМОҚ, КЎТАРМОҚ, ТОРТМОҚ, ОТМОҚ, НУШ ЭТМОҚ. Спиртли ичимлик истеъмол қилмоқ. **Тортмоқ, отмоқ** оддий сўзлашувга хос. **Нўш этмоқ** эскирган, китобий.

«Бир нима дейми» — «Вой, ҳали индамасдан ичмоқчимисиз? (А. Қаҳҳор.) Дубов сувдондаги ароқни диққат билан учта кружкага қуйди-да, тантана билан кўтарди (Ойбек). Ҳар эҳтимолга қарши Маҳмуднинг адресини ёзиб олиб қолди. Кейин бир ўзига ўхшаган ўртоғи билан кўни бўйи роса тортди (А. Убайдулла). Тўйдан тўйга чопиб Сатторжон отар, «Иш бошлаш учун» деб яримта отар («Муштум»). Амаки, улуг мақсад учун бир пиёладан узум шаробидан нўш этсак (Ҳ. Фулом).

ИШ, ЮМУШ. Бирор мақсадда қилинадиган фаолият, ҳаракат. Иш кенг тушунчага эга бўлиб, кишининг машғулоти ва унинг натижаси маъносини билдиради. **Юмуш** асосан жонли сўзлашувда ва катта ёшдаги кишилар тилида қўлланади, шунда ҳам асосан шахсий иш ва уй ишларига нисбатан қўлланади.

Иш иштаға очар, дангаса ишдан қочар (Мақол). У косиблар, камбағаллар, соатсозлар, кулоллар билан суҳбат қилар, сулҳдан, ҳаётдан, ишдан, сўзлар эди (Ойбек). Олимларимизнинг бу соҳада қилган ишлари диққатга сазовордир («Қизил Ўзбекистон»). Эътибор опа уй юмушлари билан банд бўлади: нон ёпади, ўғир янчади (Ҳ. Фулом). Оиланинг ҳар бир аъзоси ўз иши, юмуши билан машғул (Ҳ. Фулом).

ИШКАЛ, ЧАТОҚ. Иш-ҳаракатнинг нормал давом этишига тўсик бўладиган ҳолат, тўғрилиги (нормаллиги) бузилган ҳолат.

Чол Ҳамиджонга гўё ҳозир синчиклаб қараб олмаса, кейин бирон ишкали чиқиб қоладигандек бошдан-оёқ разм солди (Х. Тўхтабоев). Унинг ғазабидан Умар чолнинг ҳам кўнглига гулгула тушиб қолди, бир ишкал чиқмасин деб эшик томон бир оз чекинди ҳам (Х. Сеитов). Тинчиди, чамаси, қилмас оху вой, Сўнгида бирор чиқмаса чатоғи (Шухрат).

ИШЛАМОҚ, МЕҲНАТ ҚИЛМОҚ, ХИЗМАТ ҚИЛМОҚ. Иш-меҳнат билан машғул бўлмоқ. **Хизмат қилмоқ** бу маънода кам қўлланади.

[Фазлиддин] Кексалар каби салмоқдор бир оҳанг билан сўзга тушди: «Бир вақтлар бизда бир отахон ишлади. Ғариб, фақир мўйсафид эди. Кўп йил ишлади. У олтин одам эди» (Ойбек). Йўлчи ўз ҳамқўрлари билан бирга тонг шабадасида ишга тушар, қўёш тик келганда овқатланиб, то қоронғулик тушгунча яна меҳнат қилар эди (Ойбек). Яна у [Гулнор] билан очиқча сўзлашув керак. Йигит ўйлай-ўйлай Шоқосимнинг хизмат қилдиган жойини, жувозкашиникини маъқул кўрди (Ойбек).

ИШЧАН, ҲАРАКАТЧАН, СЕРҲАРАКАТ, ҒАЙРАТЛИ, СЕРҒАЙРАТ, ТИРИШҚОҚ, УРИНЧОҚ. Ғайрат билан, киришиб ишлайдиган, киришиб-берилиб ҳаракат қилувчи, дангаса-ялқовнинг акси. **Ғайратли, серғайрат ва тиришқоқ** сўзларида белги даражаси кучлироқ.

Ишчан, жуда-жуда ишчан одам. Колхознинг бутун ҳисобкитоб ишларини шу эплаб турибди (А. Қаҳҳор). Муҳиддинқори Ёқубов иродали, ҳаракатчан, хушчақчақ, ажойиб овозли санъаткор эди (Т. Обидов). Баланд бўйли, бақувват, серҳаракат йиғича ўзининг бундан кейин асосий иши халқни кулдириш эканини аста-секин ҳис эта бошлайди (Т. Обидов). Бир-биридан ғайратли, чаққон, Бир-биридан ўзишар ҳар чоқ (Э. Раҳим). Рўпарадаги кўркам уйлардан яхши кийинган, ранглари тоза, серғайрат ва илдам аёллар қўлларида идишлари билан қозон бошига қатнаб турибдилар (П. Турсун). Унинг зеҳни жуда ўткир, ўзи тиришқоқ эди, мактабда энг кучли ўқувчилардан ҳисобланарди (П. Қодиров). Чарчашни билмайди, жуда уринчоқ йиғит («Қизил Ўзбекистон»).

Й

ЙИҚИЛМОҚ, ҚУЛАМОҚ, АҒНАМОҚ, (АҒНАМОҚ), АҒДАРИЛМОҚ. Тўғри таянч ҳолатини йўқотиб, бошқа ҳолатда ерга тушмоқ. **Йиқилмоқ** асосан одам ва жонли нарсаларга нисбатан қўлланади. **Қуламоқ** асосан жонсиз нарсаларга нисбатан қўлланади. **Ағнамоқ (ағнамоқ), ағдарилмоқ** сўзлари маънони кучлироқ оттенкада ифодалайди.

Одамлар орасидан чиқиб, дарё томонга югуриб кетаётган кимдир қоқилиб йиқилди (А. Қаҳҳор). Бу кўчада қулаган ва қулай деб турган деворлар, паст-баланд ва қийшиқ уйлар орасида режа билан солинган чиройли оқ иморатлар учрар эди (А. Қаҳҳор). Шофёр нима бўлганига тушунолмай, шундай тез бурилдики, машина ағнаб кетаяди («Муштум»). Мингбоши Матқовулнинг қовуғига бир тепди, у ағдарилди (М. Исмоилий).

ЙИҒИН, МАЪРАКА, ЙИҒИЛИШ, МАЖЛИС. Бирор маслаҳат, муҳокама, тўй-ҳашам ёки бошқа муносабат билан бўладиган тўпланиш ҳолати. **Йиғин, йиғилиш** умуман ҳар қандай муносабат билан бўладиган тўпланиш ҳолати маъносида қўлланаверади. **Маърака** асосан бирор нарсани нишонлаш учун бўладиган йиғин маъносини билдиради ва каттароқ (кўп одам иштирокидаги) йиғинга нисбатан қўлланади. **Мажлис** умуман йиғилиш маъносида жуда кам қўлланади. Бу сўз бирор нарсанинг муҳокамасига бағишланган расмий йиғилиш маъносини билдиради.

Бу кимнинг ҳовлиси, нима йиғин? Ёмонлик қилган тўрт-беш ёмон одам бор шу мажлисда (Ф. Йўлдош). Сен билан қизийди маърака ва тўй, Сен билан ҳамшиша дилларда кўклам! (Шухрат.) У бўлса, қандай йиғилиш бўлмасин, нуқул мактабда юз бераётган камчиликлардан гапиради («Муштур»).

ЙИҒМОҚ, ТУПЛАМОҚ, ТУДАЛАМОҚ, ЖАМЛАМОҚ, ЖАМҒАРМОҚ, ЙИҒНАМОҚ. Тўп (тўда) ҳолга келтирмоқ. **Йиғмоқ, тўпламоқ, жамламоқ** шахс ва бошқа нарсаларга нисбатан қўлланади. **Тўдаламоқ** нарса-предметларга нисбатан қўлланади. **Жамламоқ** бу маънода кам қўлланади.

Уларнинг ҳар бир йўлинига, ҳар бир ҳангамасига «онабош» бўлувчи Тўхтасин ўртоқларини йиғди, уларга ивир-шивир билан бир нимани тушунтирди (Ойбек). Разведка маълумотларига кўра душман Орёл ва Белгород районларига ўн етти танк дивизияси, учта моторлаштирилган ва ўн саккизта пиёда аскар дивизияси тўплаган... эди (А. Қаҳҳор). Тоғда очилган лола, Териб тўдалай дейман... (Қўшиқ.) «Талабларингиз ўринли,— деди қушбеги,— аммо хасмингизни бу мажлисга ҳозирлаш учун вақтимиз оздир ва лекин букун уни қўлга олармиз ва бириси кун бешовингизни бир ерга жамлаб, ўз ҳукмигизни берармиз!» (А. Қодирий.) Қиш учун ем-хашакни мўл-кўл жамғариб қўйиш чорва маҳсулотини кўпайтиришнинг энг муҳим омилдир («Қизил Ўзбекистон»). Қишлоқ меҳнаткашлари ўртасида тушунтириш ишларини кучайтириб, уларнинг ўзидан кучлар йиғиб, босмачиларга қарши отлантиринглар! (Н. Сафаров.)

ЙУЛАТМОҚ, КЕЛТИРМОҚ, ЯҚИНЛАШТИРМОҚ. Яқинига (олдига) келишга қўймоқ.

Боринги ҳеч кимни ёнига йўлатмади («Латифалар»). Мен ҳеч вақт партада қийшайиб ўтирмайман. Ифлос болаларни ҳеч ёнимга келтирмайман (Уйғун). Киселёв бу асарда «немис йиртқишларини Украина ерига яқинлаштирмасликка ваъда беради («Қизил Ўзбекистон»).

ЙУЛИҚМОҚ, УЧРАМОҚ, ДУЧОР БУЛМОҚ, ГИРИФТОР БУЛМОҚ, МУБТАЛО БУЛМОҚ. Ёмон нарса таъсирида бўлмоқ, ёмон нарсага дуч келмоқ. **Йўлиқмоқ, учрамоқ, дучор бўлмоқ** сўзларида ёмон нарса «таъсирида бўлиш» тушунчасидан кўра унга «дуч келиш» тушунчаси асосий ўринда бўлади. **Гирифтор бўлмоқ, мубтало бўлмоқ** сўзларида эса «таъсирида бўлиш» тушунчаси устунроқ. Шу сабабли бу сўзларда белги даражаси кучлироқ бўлади.

Содиқ қулингиз арслонсифат Шерназарбой тухмат балосига дучор бўлиб, зиндонда сарғайиб ётибди [деди қозикалон хонга] (Ж. Шарипов). Нурмат кўрсатди, бўлди гуноҳкор, Армонман ёмонга бўлди гирифтор (Ф. Йўлдош). Холаси кўнглига келган гапни айтолмай чайналиб ўтирганда хаёли Тўтиқизнинг дугонасида — муштумдеклидани минг балога гирифтор бўлган бахти қаро Тўфада эди (М. Исмоилий). «Чамамда, ўртоқ

Хўжабеков «фош қилиш» касалига мубтало бўлган кўринади»,— деди райком вакили кинояли кулиб (С. Анорбоев).

ИҲЛОВЧИ, ИҲЛЧИ, УТКИНЧИ. Йўлда ўтиб борувчи, йўлда кетаётган одам.

Ана шу сабабдан бу ерга қатнайдиган автобус, трамвай ва троллейбусларда йўловчилар кўп бўларди («Совет Ўзбекистони»). Кейин учиб кетар йўлчи қушлар ҳам, Кейин сўлиб қолар лола япроғи (Миртемир). Ҳорғин йўлчи мудраб ичиб чой, Чўзилади мезбон ҳам аста (А. Орипов). Кеч кириб қолган бўлса ҳам, одам одамни таний олар, ўткинчиларнинг кимлигини билиб бўлар эди (Ойдин).

К

КАБИ, СИНГАРИ, ЯНГЛИҒ, УХШАШ, МИСОЛ(И), БАМИСОЛИ, МИСЛИ, ДЕГАНДЕК. Бу сўзлар ўхшатиш, қиёслашни билдиради. **Янглиғ** поэтик нутққа хос. **Мисли, мисоли** оддий сўзлашувда кам қўлланади. **Дегандек** асосан ҳаракат номи билдирувчи сўз ёки сўз бирикмалари билан қўлланади (лекин шулар билан ҳам жуда кам даражада).

Ёрматнинг эшиги ҳар вақтдаги каби ёпиқ (Ойбек). Ҳасаналини ажабсиндирган ҳолат ҳам бекнинг шунинг сингари ҳаёл ичида барчани унутиб қўйиши ва бошқа ишларга эътибор ва парвосизлиги эди (А. Қодирий). Юракларинг титрамасин бар янглиғ, Ёз қушлари бутқоларга қўнди, қиз... (Миртемир). Меҳнатга нур мисол сингиб кетасан, Этагинг момиққа тўлади тез-тез (Зулфия). Қўлтиқлаб олибсан бир қутлуғ китоб, Китобки, бахтининг баёни унда. Йўлингни ёритар мисоли офтоб, Мисоли бир офтоб чарақлар кунда! (Шухрат.) «Ақл ва маданият, ҳақ ва адолат бамисоли офтоб, уни тўсиш ва йўқотиш мумкин эмас»,— деди Мирза чўпонга (А. Ҳакимов). Хонлар панжасида тилкаланди юрт, Эл қонин сўрдилар беклар мисли қурт (М. Шайхода). Хўжабеков баъзи бир «қўл қўйиш» дегандек ишларни тугатиб, тўппа-тўғри касалхонага борди (С. Анорбоев).

КАЙФИЯТ, КАЙФ, АВЗО. Руҳий ҳолат. **Кайфият, кайф** кўпинча руҳий ҳолатни ижобий белги билан ифодалашда қўлланади: кайфи чоғ, кайфияти дуруст каби. **Авзо**, аксинча, асосан руҳий ҳолатни салбий белги билан ифодалашда қўлланади ва белгини кучлироқ оттенкада ифодалайди. Шунингдек бу сўзда ташқи кўриниш ҳам ифодаланади: авзойи бузуқ каби.

Бобоқул ота ўғлининг кайфиятини сизди чамаси, ўзини беғамликка солди (С. Анорбоев). Тозагул дугонасининг қалбида...

ка й ф и я т и да бугун юз берган ўзгаришни сўрашга ботина олмади (Х. Фулом). «К а й ф и м чоғ. Сизни кўриб, яна кўпроқ чоғ бўлди». — Нури дадиллик билан сўзлади ва ноз қилиб кулди (Ойбек). Холмурод эшоннинг авзойи ёмонлигини кўрди (П. Турсун).

КАЙФЛИ, ҲУЗУРЛИ, НАШЪАЛИ, САФОЛИ, ГАШТЛИ. Баҳр-дилни очадиган, ҳузур-кайф бағишлайдиган. **Нашъали, сафоли** бадний услубга хос.

Урдак, ғознинг к а й ф л и ери кўл бўлсин, Икковининг умрларинг мўл бўлсин («Эрали ва Шерали»). Узоқ вақт жанг оловларида уйқусиз хатарли кунларни ўтказган бу йигит учун сой бўйлари янада н а ш ъ а л и ва оромбахш туюлар эди (Саид Аҳмад). Мен йигитман, сен баркамол қиз, Бўса бердинг с а ф о л и тунда (Уйғун).

КАЛТА, ҚИСҚА, КУТОҲ. Узунлиги нормал жиҳатдан кам, узуннинг акси. **Калта** асосан конкрет нарсаларга, кам даражада абстракт нарсаларга нисбатан қўлланади. **Қисқа**, аксинча, асосан абстракт нарсаларга, жуда кам даражада конкрет нарсаларга нисбатан қўлланади. **Кўтоҳ** якка ҳолда жуда кам қўлланади. Кўпинча **калта** сўзи билан жуфт сўз сифатида қўлланади.

Мастон к а л т а , аммо йўгон икки ўрим сочини бошига ўрадида, худди сув кечишга чоғланаётгандай, оёғидаги пишиқ ағдарма этикни кўздан кечирди (А. Қаҳҳор). Вокзал майдонига яқин кўчаларда трамвайларнинг овози эшитилмоқда. Троллейбуслар, энгил машиналар к а л т а - к а л т а с и г н а л б е р и б ў т м о қ д а (И. Раҳим). Абдишукур... — қ и с қ а мўйловининг икки учини ингичка бурабурнининг катакларига еткизган, замонасига нисбатан қ и с қ а р о қ камзул кийган ўттиз беш ёшли, ориққина киши (Ойбек).

КАМ, ОЗ. Миқдори кўп бўлмаган, кўпнинг акси. **Кам** сўзи, кўпинча миқдор бирор даражага қиёс қилинганда шу даражага етмаслик, шу даражадан пастлик маъносини билдиради. Шу маънода **оз** сўзи ҳам қўлланади. Лекин **оз** сўзи қиёс қилинмаган ҳолатда, умуман кўп бўлмаган миқдор маъносини ҳам билдиради. Ҳаракатнинг миқдор жиҳатдан кўп эмаслигини ифодалашда асосан **кам** сўзи қўлланади.

Унинг эвнеси 70 центнердан ошса ошадик, к а м бўлмайди («Муштум»). Иброҳимовнинг қизил чойхонада ўтказадиган агрономия машғулотига Сидиқжон қатнашиб турса ҳам, уйига к а м кирар эди (А. Қаҳҳор). Мен асли Қўқонга келган эдим, аммо Марғилонда отам танишларидан биттасида о з р о қ о л а с и м и з бўлиб, шу кишига учрашиб кетайин деб Марғилонга ўтган эдим (А. Қодирий). О з с м а к — тани соғлиқ, о з д е м а к — ҳикматга боғлиқ (Мақол).

КАМАЙМОҚ, ОЗАЙМОҚ. Кам (оз) ҳолга келмоқ.

Аммо замон ўтган сайин унинг хизматида муҳтож кишилар ва ва шу билан бирга даромад ҳам к а м а я б е р д и (А. Қаҳҳор).

Кўчиб келган заводларга қизларни юбордик, кучимиз озаёиб қолди (И. Раҳим).

КАМБАҒАЛ, ҚАШШОҚ, БЕЧОРА, ФАҚИР, ЙУҚСИЛ, ГАДО, БЕЧОРАҲОЛ, МИСКИН. Турмуш, яшаш учун зарур бўлган нарсаларга етарли даражада эга бўлмаган, бойнинг акси. **Қашшоқ** сўзида белги даражаси кучли. **Фақир** оддий сўзлашувда кам қўлланади. Бу сўзда белги даражаси **камбағал** сўзидагига нисбатан кучлироқ. **Бечора** бу маънода кам қўлланади. **Йуқсил** эскирган, сўзлашув тилида қўлланмайди, **китобий** тилда ҳам кам қўлланади.

Уқувчиларнинг қарийб ҳаммаси камбағалларнинг болалари бўлгани учун, Ғулумжон ота-оналар билан маслаҳатлашиб, уларга ҳар кун иссиқ овқат қилдириб бериб турди (М. Исмоилий). Бой кийса, «Қутлуғ бўлсин!», камбағал кийса, «Қайдан олдинг?» Қизик экансан, оёғидагини ечиб берадим, бу ердангилар ҳаммаси гадойдан нон тилайдиган қашшоқлар (Ойбек). Энди тақсирим, давлатни ҳам кўрганман, ишқилиб сизнинг қанотингиз остида бўлсак бўлади-да. Узи мўмин-мусулмон бўлса, бечора бўлса ҳам, майли (Ҳ. Ҳакимзода). Фақир халқнинг фарзандлари алифбега зор (Ойбек). Менинг етти пуштим йуқсил ўтган (Н. Сафаров). Аммо бойман, гадо эмасман, Ҳаёт менга кўрсатди ҳиммат (Уйғун). «Мен домланинг олдига бориб, бирон бечора ҳол одамга хуфия равишда иримини қилиб қўя қолишни сўрадим»,— деди чол (А. Муҳиддин). ...тўти қушининг болаларидек бир-бирига зор, интизор бўлиб, бир-бирига егишолмай хору зор бўлиб юрган мискинлар оҳига нечук қулоқ солмас экан? (М. Исмоилий.) Сиз золим феълингизни ташлабсиз, мискинлар вақтин хушлабсиз, бу гапингиз менга ҳам хуш келади («Эрали ва Шерали»).

КАМБАҒАЛЛИК, КАМБАҒАЛЧИЛИК, МУҲТОЖЛИК, ЙУҚЧИЛИК, ФАҚИРЛИК, ҚАШШОҚЛИК, БЕЧОРАЧИЛИК, ГАДОЛИК, МИСКИНЛИК. Тирикчилик, яшаш учун зарурий нарсаларнинг етишмаслиги. **Қашшоқлик, муҳтожлик** сўзларида белги даражаси кучли. **Фақирлик** оддий сўзлашувда деярли қўлланмайди. **Бечорачилик** умуман кам қўлланади.

У ё ўз-ўзини ўлдирарди, ё хизматкор йигит билан бир юртга қочиб, камбағалликда нон гадоий бўлиб яшарди (Ойбек). Аҳволи танг. Камбағалчилик... Яна бунинг устига хотиндан айрилди (Ойбек). Шу ерда ишлайдиган одамлардан бири йуқчилик важдан бир куни бола-чақаси билан отнинг терисидан шўрва қилиб ичибди (А. Қаҳҳор). «Сени аканг боқолмай, тақачига топширган экан,— деди Эргаш,— мени ўз стам қашшоқликдан бир бойга топширди. Мен чеккан азобни ҳеч сўраманглар!» (П. Турсун.) Зўр бериб ишлаб, оиламизни боқишга ёрдамлашган бўлсам ҳам, лекин муҳтожликдан қутула олмадик (Е. Раҳимов). Биз коллектив хўжалик орқали

фақирликдан, нодонликдан қутуламиз! (А. Қодирий.)
 Большевиклар партияси Абдурасулга бойлар зулмидан, дарба-
 дарликдан, бечорачиликдан, эзилишдан чинакам қутулиши
 йўлини, чинакам бахт йўлини кўрсатади (П. Турсун). Бу элда
 юпунлик, очлик, гадалик, Қарздорлик, бузуқлик деган нарса
 йўқ (Ғ. Ғулом). Урта деҳқонларнинг ҳам ярмидан кўпроғи камба-
 ғаллар сингари муҳтожлик ва мискинликда яшар эди
 («Ленинизм масалалари»).

КАМЧИЛ, ТАНҚИС, ТАХЧИЛ, КАМОБ. Кам топилади-
 ган, талаб қилинганидан оз, етишмайдиган, Танқис фақат талаб-
 даги миқдордан, керакли миқдордан кам маъносида қўлланади.
Камчил, шу маъно билан бирга, умуман нормадаги миқдордан кам
 маъносида ҳам қўлланади

Сув ҳозирги кунда танқис, ҳарна олдинроқ келгани яхши
 (Ойбек). Баъзи магазинларнинг сотувчилари камчил мол
 келиб қолса, дарров чайқовчилар билан тил бириктирадилар-да,
 кўтарасига пуллаб қўя қоладилар («Қизил Ўзбекистон»). Трлм-
 вайда йўловчилар камчил, лекин ўтирадиган жойларнинг ҳам-
 маси банд («Таниш башаралар»). ...бу ерда узум тахчил бўл-
 са ҳам, лекин ўшит билан қимиз сероб эди (М. Муҳаммаджонов).
 Шу йили айниқса қиш қуруқ келиб, сув камоб бўлган, пахта
 ҳосили хавф остида қолган, колхозчиларнинг ташвиши ортиб кет-
 ган (Ҳ. Назир).

КАНИКУЛ, ТАЪТИЛ. Уқув юртларида машғулотлар тўхтаб,
 дам олиш учун ажратиладиган вақт. Таътил эскирган.

Мен бу ишни қишки каникул вақтида тезлатмоқчи бўл-
 ган эдим («В. И. Ленин ҳақида хотиралар»). Ун кунлик таъ-
 тил нашъалари ҳам, янги йил шодликлари, арча байрами ҳам
 [Тўланинг] кўзига кўринмайди (М. Исмоилий).

КАР, ГАРАНГ. Эшитиш қобилиятига эга бўлмаган ёки яхши
 эшитмайдиган. Шу маънода кар сўзи кенг қўлланади.

Ҳа, менга нима бўпти, эшитмай қулогим карми?! (Ойдин.)
 Кўр тутганини қўймас, кар — эшитганини (Мақол). ...худди
 гаранг одамга гапираётгандай, шанғиллаб сўзларди («Муш-
 тум»).

КАРРА, БАРАВАР, МАРТА, ҲИССА, БОР, ЧАНДОН.
 Саноқ сонлар билан бирга қўлланиб, шу миқдор даражасида қай-
 тарилганликни билдиради.

Фан иши деб Ер атрофини Олтмиш карра айланиб чиқди
 (Уйғун). Уз сўзли ўзбекнинг ваъдаси битта, Минг карра минг
 тонна пахта жобажо (Ғ. Ғулом). Князь сув пулини уч бара-
 в ар ошириб юборипти. Капсанчилар гулу кўтаришган экан,
 князь «Шаҳардан саллот чақираман» деб босипти (А. Қаҳҳор).
 Бундай яшайдан шаҳаннам азоби минг марта енгил (Ойбек).
 Сидиқжон ҳам, худди бирон жойдан улгуржи пул кутиб турган-у
 шу пул келиши биланоқ унинг пулини бир неча ҳисса кўпай-

тириб берадиган ва бунни кампир ҳам яхши биладигандай, ҳеч тортинмасдан олиб чўнтагига солди (А. Қаҳҳор). Аминни сайлаганидан минг бор хурсандман. Лекин болаларимизнинг қамалиб қолгани ёмон бўлди (И. Султонов). Жўрабой отанинг командир йиғитга эътиқоди ўн чандон ошди (Ҳ. Фулом).

КАСАЛ, БЕТОБ, НОТОБ, БЕМОР, НОСОҒ, ХАСТА, ОҒРИҚ. Организмнинг нормал фаолияти бузилган, соғнинг акси. **Касал** кенг тушунчага эга. У одамга, ҳайвон ёки бошқа жониворларга, ҳатто жонсиз нарсаларга нисбатан ҳам қўлланаверади. Бу сўз «организм фаолиятининг вақтинча бузилган»лигини ифодалаш учун ҳам, шунингдек, умуман, «соғнинг акси» маъносига ҳам қўлланаверади. **Бетоб, нотоб, бемор, хаста** одамга нисбатангина қўлланади. **Бетоб, нотоб** сўзлари «вақтинча деб тасаввур қилинадиган касал» маъносини билдиради. **Нотоб** кам қўлланади. **Бемор** сўзида ижобий муносабат ифодаланади. Бу сўз оддий сўзлашувга нисбатан ёзувда кўп қўлланади. **Хаста** нисбатан эскирган. **Носоғ** жуда кам қўлланади. **Оғриқ** сўзи ҳам бу маънода кам қўлланади.

Низора қабулхонада бирпас ўтириб, нафасини ростлади. Кейин энига оқ халат кийди, термометр билан эшитиш трубкасини чўнтагига солиб, касаллар олдига кетди (С. Анорбоев). Шу вақтда Гулсумбиби бетоб, иштаҳасиз қизи учун... ўз декчасида тайёрланган бир коса серқатиқ хўрда ошни авайлаб кўтариб эшикдан кириб келди (Ойбек). Бой ота, бу ерда андак англашилмовчилик борга ўхшайди. Мени аввало инимиз Салимжон чақиртирган эдилар, ўзларидан сўрасалар бўлади. Ҳам худо берган бир ўғил, бир қизим бор. Уларни нотоб деб эшитдим (Ойбек). Шифосиз касалга ҳар бир дору дармон ҳам заҳардек амал қилар экан... Шифоли касал бўлса-чи, сув ҳам дорудек амал қилиб, бемор тузалаверар экан (Ойбек). Аҳмад Ҳусайнни ётқизди... лекин бу фақир ҳужрада хаста ётган дўстини тарк эгисини келмай, қайта-қайта тўхтаб хайрлашди (Ойбек). Ноз этмади таннозим, бир боқди, сўраб ҳолим, Бу расм ила одатдир, носоғини соғ этар (Ҳабибий). Улар оғриқнинг ўлгани яхши, уйдагиларнинг тингани яхши (Мақол). «Оғриқнинг тузалгиси келса, эмчи ўз оёғи билан келур»,— деганларидек, Отабекнинг Марғилонда бўлиш хабарини эшитиб, хон билан мен жуда қувоничдик (А. Қодирий).

КАСАЛ БЎЛМОҚ, КАСАЛЛАНМОҚ, БЕТОБ БЎЛМОҚ, БЕТОБЛАНМОҚ, ОҒРИМОҚ. Касаллик (дард) таъсирида бўлмоқ, носоғлом ҳолатда бўлмоқ, соғломлигини йўқотмоқ. **Касал бўлмоқ, касалланмоқ, оғримоқ** одам ва бошқа жониворларга нисбатан қўлланаверади. **Бетоб бўлмоқ, бетобланмоқ** одамга нисбатан қўлланади. **Оғримоқ** кўпроқ оддий сўзлашувга мос.

Нима, мен дунёга жинчиरोқ кўтаргани-ю, бақа ўлдиргани келганманми? Касал бўлиб қолсам, нима бўлади? (А. Қаҳҳор.) Қани энди, у гўзадаги ўргимчаккана бўлса-ю, олтингурут сепиб

қириб ташласанг, қўй касалландими, бўғзига пичоқ тортоворишади («Муштум»). Шакар бетобланиб, икки ойча касалхонада ётди (Ҳ. Назир). «Онам бетоб бўлиб қолувди, рўзгорга қарашдим»,— деди аста (П. Турсун). Бирдан Зеби хола оғриб қолди-ю. Ёша ётганча ўрнидан турмади... (Ҳ. Назир).

КАСАЛМАНД, ДАРДЧИЛ, ДАРДМАНД, Касаллик (дард) таъсирида қолган, тез-тез касалланувчи.

Йўқчилик жонимга тегди... Эримнинг касалманд бўлиб қолганига мана бир йил бўлиб қолди (С. Зуннувова). Не-не умидлар билан олинган ер, болалар ёш ва Анзираг холянинг ўзи дардчил бўлгани учун, экувсиз қолиб, қўриққа қўшилиб кетди (А. Қаҳҳор). Марғилонга келганимизга йигирма беш кун, бир ойлар чамаси фурсат ўтди. Шундан бери Отабек дардманд (А. Қодирий).

КАСБ, ҲУНАР, КАСБ-КОР, ИШ. Иш-фаолиятнинг маълум тажриба, тайёргарлик талаб этадиган асосий тури. **Иш** бу маънода оддий сўзлашувга хос.

Ишни ташкил этиш одамларда касбга қизғин муҳаббат уйғотди («Қизил Ўзбекистон»). «Касбим тўқувчилик, Шокирбек»,— деди уй эгаси (А. Қодирий). Отасининг ҳунарини ўрганиб олган бу йигитча учун қишлоқда иш кўп эди (Саид Аҳмад). Ўзбек тупроғида... яшайдиган тирик жонки бор, касб-кори қандай бўлишидан қатъи назар, у аввало пахтакордир! (Ҳ. Ғулом.) «Куювинг нима иш қилади?»—«У киши ҳам тракторчи эдилар. Ҳозир фронтда» (А. Қаҳҳор).

КАСР, КАСОФАТ, ЖАТ. Ўзганинг сабаби (айби) билан бўладиган ёмон оқибат. **Жат** ҳамма вақт эгалик ва келишик қўшимчаси билан қўлланади.

Бир бебош синфдошнинг касри ҳаммага тегди (М. Исмоилий). «Булар бежо бўлди, буларнинг касофатига бизлар ўлиб кетмасак шу-да»,— деб куйилади (Ф. Йўлдош). «Ҳамма бахтсизликлар хат-саводлиларнинг касофатидан»,— тобора жаҳли чиқиб гапирарди мешкоб (К. Икромов). Сенинг жатингга қовун билан тарвуз паттачининг қўлида қолиб кетди (Ғ. Ғулом). «Мансурбек отасининг ўчини олиш учун ҳаммага ёпишиб кўряпти,— деди Юнусжон.— Кўп одамлар ўшанинг жатидан камалди» (Ҳ. Нуъмон).

КАТТА, УЛУҒ, БУЮК, ЗҮР, АЗИМ, АЗАМАТ, УЛКАН, БАҲАЙБАТ, ҲАЙБАТЛИ, ЙИРИК, ГИГАНТ. Одатдагидан ҳажм-ўлчови ортиқ, кичикнинг акси. **Катта** кенг тушунчага эга. У конкрет, шунингдек, абстракт тушунчаларга нисбатан қўлланаверади. **Улуғ, буюк, зўр, азим, азамат, улкан** сўзларининг ҳаммасида белги даражаси нисбатан кучли. Шунинг учун ҳам булар деярли ҳамма вақт ҳажм-ўлчови анча катта бўлган нарсаларга нисбатан қўлланади. **Улуғ** кам қўлланади. **Буюк** конкрет предметларга нисбатан кам қўлланади. **Азим, азамат** асосан конкрет нарсаларга

нисбатан қўлланади, лекин қўлланиш доираси жуда чегарали. **Баҳайбат**, **ҳайбатли** сўзларининг маъноси уларнинг ўзагидан ҳам англашилиб туради. **Улкан** эскирган. **Ириқ** бу маънода жуда кам қўлланади. **Гигант** китобий. Асосан қурилишга, жойга нисбатан қўлланади, белги даражаси жуда кучли.

«**Бизникидақа** кичкина, **ғарибона** эмас, **катта**, **чиroyли**, **ясадоқ уй экан**»,— деди **Ҳожи хола** (М. Исмоилий). «**Тўғри**, **чин севги**— **катта бахт**. **Чуқур сев**, **бахтиёр бўл**, **дўстим**»,— деди **ҳайлан** **Муҳаммад Жамол** (Ойбек). «**Мендан тўрт-беш ёш улуроқ** бир биродаримиз бор эди. **Уйланган эди**. **Кўп доно йигит эди**. **Гапирса**, **ҳаммамиз** оғзига **тикилар эдик**»,— деди **чол** (П. Турсун). **Менинг совғам**— миллион-миллион элларнинг **бахти** **Менинг совғам**— **буюк шаҳар**, **кўркам қишлоқлар** (Ғайратий). Айниқса бу **кашф ҳарбий истеҳкомда қўлланилса**, **зўр фойда** келтиришини алоҳида таъкидлади (**Шуҳрат**). **Трактор шай**, **фурсат ғанимат**. **Бел боғлаган зўр ишга ўзи** (Ғайратий). **Баланд қад кўтарган азим тоғларнинг Чўққисига альпинист интиганидек...** (Ю. Ҳамдам). **Ана кекса қайрағоч**, **унинг тунука том устига энгашган азамат шохи қуриб қолибди** (Саид Аҳмад). **Гишtlари олтиндай оқ сарғиш улкан бинонинг кенг зинаполари ва баланд пештоқлари олдида сдамлар кичик-кичик кўринади**. **Гавҳар бу одамларга кўз тикиб турарди** (П. Қодиров). **Йўлчининг зарбаси остида тўнкалар яланғочлана**, **ўзининг қўпол**, **бахайбат гавдасини кўрсата бошлайди** (Ойбек). **Олисда ҳайбатли тоғлар зўр**, **дангал**, **Кўк мовий туманда эсар шамоллар** («Қизил Ўзбекистон»). **Унинг арслондай кўркам гавдаси**, **кенг пешанаси**, **чуқур самимият ифодаси билан тўла йирик кўзлари...** **унга ёқди** (Ойбек). **Тошкент**, **Самарқанд**, **Андижон**, **Фарғона сингари шаҳарларда...** **гигант корхоналар бунёд этиляпти** («Қизил Ўзбекистон»).

КЕЙИН, **СЎНГ**, **СЎНГРА**, **ИННАЙКЕЙИН**, **БАЪДАЗ**. Воқеа-ҳодиса ёки ҳаракатлар қаторида бошқасидан орқада (навбатда), аввалнинг акси. **Сўнг**, **сўнгра** ўзбек адабий тили таянч шеваларида қўлланмайди. **Иннайкейин** оддий нутққа хос. **Баъдаз** эскирган, китобий.

Мадаминхўжа дастурхон солди, **нон ушатди**, **кейин**, **каттакон** бир гуркеттини келтириб, **пичск тортган эди**, **қовун қарс этиб ёрилди** (М. Исмоилий). **Унга ўн беш ёшимдан бошлаб аввал шогирд**, **кейин халфа**, **сўнг мустақил уста сифатида то шу дамгача эрта-кеч букчайиб ишлашга тўғри келгани учун**, **унинг елкаси букур каби ортиқча туртиб чиққан эди** (Ойбек). **Нури шошиб мақсадини англади**. **Сўнгра ўз кампирига суқилиб**, **фолбин орқасидан уйга кирди** (Ойбек). **Иннайкейин уй ясаб**, **қум лойдан ўйнашади**— **шоёқин солади** (Миртемир). **Аввал таом**, **баъдаз калом** (Мақол). **Баъдаз унинг устидаги шубҳам бир** **зоийл бўлиб**, **кўнгил кўтардим** (А. Қодирий).

КЕККАЙГАН, ГЕРДАЙГАН, КЕРИЛГАН, ДИМОҒДОР, КАЛОНДИМОҒ, КЕРИК, МАНМАН, ТАКАББУР. Ўзига ортиқ даражада баҳо бериб, доим гурур, димоғ билан юрадиган.

Колхозчилар кеккайган раис Элбой Қорабоевнинг адабини берди («Қизил Ўзбекистон»). Бойвачча кўчада, халқ орасида қандай бўлса, уй ичида ҳам шундай гердайган, зуғумли эди (Ойбек). Мақтанганинг уйига бор, керилганинг тўйига бор (Мақол). Мен баъзи кишиларга ажабланаман, сал иш қилдим, дарров димоғдор бўлиб кетади... (Шуҳрат). Кенжага дастлаб муомаласи дағалроқ, ўзи калондимоғ кўринган бу киши суҳбат охирида ғоят таъби нозик бир шинаванда бўлиб чиқди (Х. Назир). ...уй тўридан мағрур кузатиб турган керик Бекойимга оқсоч хотиннинг такаббурилиги ёқмади (М. Исмоилий). Камтарга эгил, манманга керил (Мақол). Манманга — завол, Камтарга — камол (Мақол). Салимбойваччага, яхши ва юришли бўлса ҳам, кўримсизроқ бир от қолгани учун ачиқланиб, бир-биридан такаббур, бир-биридан кеккайган бойваччаларнинг олдига бу отда боришни ўзига эп кўрмай, дам жўнашга қарор қилар, дам яна айнир эди (Ойбек).

КЕКСА, ҚАРИ. Кўп йил яшаган, организмининг фаолияти заифлашиш даврига ўтган, ёшнинг акси. Қари кўп ҳолларда салбий оттенка билан қўлланади. Шуининг учун қари тулки, қари қиз каби ибораларда қари сўзи ўрнида кекса сўзини қўллаб бўлмайди.

Илк саҳардан то кечгача одамлар тиним билмаган ана шу кунларнинг бирида, қуёш энди тиг ёя бошлаган салқин сабоҳда Қорабуюлоқ қишлоғидан бири кекса, бири ёш икки отлиқ чиқиб келаверди (М. Исмоилий). Шундай ёрқин, шундай ойдин замони ҳам бўлармикан бу жафокаш кекса дунёнинг (М. Исмоилий). Қандай ва қайси томондан қочди қари тулки? (С. Айнай.) Аммо қари ҳам, ёш ҳам, унинг олдида одоб сақлаётгандек, аскияга ортиқ оғиз очмади (М. Исмоилий).

КЕКСАЙМОҚ, ҚАРИМОҚ, ҚАРТАЙМОҚ. Қари (кекса) ҳолга ўтмоқ.

Дунё можаросидан қўл ювмоқчи бўлган бир отага кексайган кунларида фарзанд доғини кўрмасликнинг ўзи ҳам улғу мукофотдир (А. Қодирий). Ҳар кунни эртанинг бу кундан яхши бўлиши умиди билан киши қариганини ҳам билмай қолар экан (А. Қаҳҳор). Шайх Абдуллоҳ анча қартайиб қолган бўлиб, соқоли оппоқ оқарган. қўллари қалтирарди (Л. Батъ).

КЕЛИШГАН, ХУШБИЧИМ, ХУШҚОМАТ, БЕЖИРИМ, КЕТВОРГАН, ЛОБАР, ТАМТАМ. Қадди-қомати (бичими) чиройли. Бежирим бу маънода кам қўлланади. Кетворган оддий сўзлашувга хос ва унда белги даражаси кучли. Лобар, тамтам асосан йигит, қизларга нисбатан «ёқимлилик» оттенкаси билан қўлланади.

Зиёдилла, соқолининг оқига қарамай, йигитлардек кўринарди: у хушбичим ва келишган одам эди (К. Икромов) У 40—45 ёшлар чамасидаги қорачадан келган хушқомат, қаламқош бир хотин эди (Ғ. Ғулом). «Бунингиз шахводаларга муносиб,— деди Ойша хола секингина Санам отинга ўйрилиб.— Онасига торғди. Билмайсизми ахир, онаси раҳматлик ҳам жуда хушқомат жувон эди-да» (Ш. Тошматов). Унинг ҳусни-жамолини кўрсангиз, ҳавасингиз келади, қомат ҳам кетворган («Муштум») У ниятига етди. Қишлоқнинг тамтам қизига уйланыпти (Саид Аҳмад). Эй, кечалари уйқусиз, ёр хаёлида кашта тиккан ва кетмон чопган, дарс ўқиган ва ўқ қуйган тамтам қизлар! Кулинг, қувонинг! (Миртемир.)

КЕЛИШМОҚ, БИТИШМОҚ. Узаро бирор битимга (қарорга) келмоқ. **Битишмоқ** кам қўлланади.

...ҳоким билан Тешабой... сув лозим бўлган ерларга сув чиқариш, янги ерлар очиш, пахта майдонларини иложи борича кенгайтириш тўғрисида ўзаро келишиб олган ва бу сертомир ҳаракатни Қорабулоқдан бошлаган эдилар (М. Исмоилий). Шунинг учун хотини ва қизидан сўраб ўғирмай, бир кун дўконидан эркак совчилар билан битишиб ҳам келди... (А. Қодирий).

КЕРАК, ЛОЗИМ, ЗАРУР, ДАРКОР. Талаб-эҳтиёж бор. **Даркор** асосан катта ёшдагилар нутқида ва буларда ҳам кам даражада қўлланади. **Зарур** сўзида белги даражаси кучли.

...Аҳмадjon ўзининг пулемёти билан уларни сўл томондан ҳимоя қилиши керак эди (А. Қаҳҳор). «Сувни уч-тўрт чақирим юқоридан икки ёғига чим босиб кўтариб келиш лозим бўлади»,— деди Алим бува (М. Исмоилий). Пулингиз борми? Аҳмадjon акамга яна уч минг сўм зарур бўлиб қолибди (А. Қаҳҳор). Бунинг учун ҳар бир картанинг конкрет тупроқ шароитини билган ҳолда ўғит нормаларини белгилаш даркор («Қизил Ўзбекистон»).

КЕРАКЛИ, ЗАРУР, ЗАРУРИЙ. Керак бўладиган, кераги бор. **Зарур** сўзида кераклилик даражаси кучлироқ. **Зарурий** белгини яна ҳам кучли даражада ифодалайди. Бу сўз асосан китобий тилга хос.

Керакли тошнинг оғирлиги йўқ. Олдида ётган керакли асбобларни тез топа олмас, кўвани қидирган қўли ширач косага ботар эди (Ойбек). Севгисиз юрган дугоналари кўзига ғалати, ҳаётнинг энг зарур ва олижаноб нарсасидан маҳрум кишилардек бўлиб кўринарди (Шуҳрат). Илм кўп, умр оз, зарурийи ўқи («Оталар сўзи»). Шундай қилиб, икки орадаги муносабатда инженер қиз туфайли пайдо бўлган ёки юзага чиққан янги нарса кун сайин тўлароқ мазмун касб этар, ҳар иккаласи учун ҳам табиий, зарурийи тусга кириб борар, лекин ҳеч бири бу тўғрида очиқ гапирмас эди (А. Қаҳҳор).

КЕРИЛМОҚ, КЕККАЙМОҚ, ГЕРДАЙМОҚ. Ўзини ғурурли ҳолда тутмоқ, ўзини ўзгадан юқори ҳис қилмоқ ва гавдани шу ғурурга мос ҳолда тутмоқ. **Керилмоқ** сўзи асосан ғурурли ҳолда ўзини ўзгадан юқори тутмоқ маъносида қўлланади. Бунда гавдани шу ғурурга мос ҳолда тутиш бўлиши ҳам мумкин, бўлмаслиги ҳам мумкин. Бу сўз ғурурсиз, фақат гавдани ғоз тутиш маъносида деярли қўлланмайди. **Гердаймоқ, кеккаймоқ** сўзлари ўзини ғурурли (юқори) ҳис қилмоқ ва гавдани шу ғурурга мос ҳолда тутмоқ маъносида, шунингдек, ҳеч қандай ғурурсиз (ўзини ўзгадан юқори ҳис қилмай), умуман гавдани ғоз тутган ҳолда бўлмоқ маъносида қўлланаверади. **Гердаймоқ, кеккаймоқ** сўзларида белги даражаси кучлироқ.

Мақтанганнинг уйига бор, керилганнинг тўйига бор (Мақол). Мадаминни мен ҳам сўқдим; қонун билан ҳисоблашмасанг, минг керил — обрўйинг бър пул, дедим (П. Турсун). Бобохўжа домла муридлик вазифасига ўтгандан бери кеккайиб, юриш-туриши, ҳатто гапириши ҳам бўлакча, қоровул айтганча, димоғидан эшакқурт ёғадиган бўлиб кетган эди (П. Турсун). Баланд бўйли... кеккайиброқ юрадиган бу чиройли, қоратўри йигит ўша Фотимага ошиқ бўлиб юрган бўйдоқ ўқитувчи Каримов эди (П. Турсун). Илмим баланд инженерман деб гердайма экан, қора ишдан сира ҳазар қилмас экан (Ойбек). У янги, «ҳаваскор» ўспирин аравакаш каби, гердайиб, елкасини қийшиқ қилиб ўтирди (Ойбек).

КЕСАТИҚ, КИНОЯ, ИСТЕҲЗО, ПИЧИНГ. Камситиш, масхаралашни ярим яширин равишда ифодаловчи гап-сўз, хатти-ҳаракат. **Кесатиқ** сўзида масхаралаш оттенкаси киноя сўзига нисбатан кучлироқ. **Киноя** сўзи **кесатиқ** сўзига нисбатан китобий бўлиб, термин сифатида ҳам қўлланади **Истеҳзо** китобий.

Унинг дом бошига, дам оёғига қаради. Пичинг ва кесатиқлар билан масхаралай бошлади (П. Турсун). «Қойилмиз,— деди Марҳамат Раҳимага киноя билан.— Сени овчиликка ишқибоз деб эшитган эдик. Чумчуқ қайратиш, хўроз уриштириш ҳам овчиликка кираркан-да» (Ҳ. Назир). «Балки бегингизнинг тамағлари хон қизидадир»,— деди истеҳзо билан Ҳомид (А. Қодирий). Буларнинг кулгисидаги истеҳзонни қози дочла тушунди шекилли: «Хўш»,— деб сўради (М. Исмоилий). «Наҳотки яхши лекция ўқиш мафқураси бузуқ одамларнинг қўлидан келса!» деган пичингни ҳам Маҳкам биринчи марта Зийнотуллаевдан эшитган эди (П. Қодиров).

КЕСМОҚ, ҚИРҚМОҚ, ЧОПМОҚ. Тиф билан (тиф солиб) бўлакча ажратмоқ, парча-парча ҳолга келтирмоқ. **Кесмоқ, қирқмоқ** асосан тифни босиб туриб олд ва орқа томонга ҳаракатлантириш йўли билан бўлакча ажратишни, узишни билдиради. **Чопмоқ** сўзи эса зарб билан кесиб маъносини билдиради.

«Яхши. Раҳмат Чой бор?»— деди Асқар полвон, ҳам қўнжи-

дан ўзининг қадрдон йўллоши — ўткир пичоғини олди-да, нонни кес аверди (Ойбек). [Йўлчи] Жолда беда қирқар экан, Ёрмоғ келди (Ойбек). Трактор кесилган катта дарахларнинг тўнкасига занжир боғлаб тортар, арра, болта кўтарган одамлар буларни кесиб-қирқиб араваларга юклашар эди (А. Қаҳҳор).

КЕТ, ЖУНА, ТУР, ЙУҚОЛ, РАВ. Ҳайдаш, қувишни билдиради (асосан одамага нисбатан). Тур бу маънода якка сўз ҳолида кам қўлланади. Асосан йўқол сўзи билан бирга ишлатилади. Йўқол сўзида таъкид, дўқ кучли. Рав кам қўлланади ва унда таъкид, салбий муносабат кучсиз.

— Ҳа, аблаҳ, ёлғончи, муттаҳам!.. Кет бу ердан, кўзимга кўринмай йўқол! (П. Турсун.) Кимда гумонинг бўлса, уни кўздан қочирма, изига туш! Жўна, эртага келасан... (Ойбек). Чу, нари тур, арзандам, тагингни тозалаб қўйя энди (Ойбек).

КЕТМОҚ, ЖУНАМОҚ, РАВОНА БУЛМОҚ. Турган ерни тарк этиб, бирор томонга йўл олмоқ. Равона бўлмоқ кам қўлланади.

Кетайлик бу эшикдан, Бўлсак ҳам гадо (Ғайратий). Урмонжон, таъби хира бўлди-ю, отланиб районга жўнади (А. Қаҳҳор). Орзигул... орқасига йгирилди-да, уйи томон равона бўлди (Х. Сеитов). Маргарита... Собиржоннинг Нина Георгиевна билан тушган сурати ва сўнги мактубини олди-да, ишдан отпуска сўраб, Тошкентга қараб равона бўлди («Тошкент ҳақиқати»).

КЕЧА, КЕЧАСИ, ТУН, ОҚШОМ. Сутканинг кун ботишдан кун чиққунча кечқурундан эрталабгача бўлган қисми. Тун сўзи кеча сўзига нисбатан кам қўлланади. Тун сўзида қоронғилик оттенкаси кучли бўлади. Шунинг учун ойдин кеча, ёруғ кеча каби бирикмаларда кеча сўзи ўрнида тун сўзини қўллаш мумкин эмас.

Кеча жимжит эди, ҳамма уйқуда, мен шеър ёзардим уйқудан кечиб (Уйғун). Ойдин кеча. Бўтабой Бақақуруллоқдан чиқиб, Қўйчинорга юқоридан — катта йўлдан кетди. Ҳаво соф, салқин (А. Қаҳҳор). «Шу иш қулай экан, — деди... Йўлчи... — Лоақал кечалари тинч бўламан-ку...» (Ойбек). Тургенев отделеинеси бугун кечаси билан блиндажда дам олиши керак (И. Раҳим). «Яқин танишлар ё ҳамшаҳарлар учраб қолар деган умид билан ҳожихонанинг бир ҳужрасида кунларимиз ташвиш билан, тунларимиз қайғу билан ўтар эди», — деди Ҳожи хола (М. Исмоилий). Тун ўтди, тонг отди. Эрталабки нонушгандан сўнг дўстлар ясанишиб, бирин-кетин ҳовлига чиқдилар (П. Турсун). Самарқанднинг шуҳрати, Обройи, Ҳурмати, Қадри, меҳри, мақоми, Кундузи ва оқшоми (М. Шайхзода).

КЕЧИКМОҚ, ХАЕЛЛАМОҚ, УЗОҚЛАМОҚ. Келиши белгиланган вақтидан, муддатидан кейинламоқ. Узоқламоқ кам қўлланади.

Йигитлар кечикса, ош ланж бўлиб қолмасин деб, солмади (Ҳ. Ғулом). «Ҳозир қақираман, тақсир!»— деди Махсум ва таъқарига чиқиб, анча хаёллаб қолди («Муштум»). Не сабабдан узоқлади, йигитлар? Жаллотим Ҳасанхон тушди эсима («Далли»).

КЕЧИРИМ, УЗР, АФВ. Кечирिश илтимоси, ўтиниш илтимоси. **Кечирим**, узр сўзлари бирор гуноҳ-айбни кечирिश илтимоси маъносида ҳам, шунингдек, умуман кечирिश маъносида ҳам қўлланади. **Афв** асосан гуноҳ-айбни кечирिश илтимоси маъносида қўлланади, шу маънода ҳам жуда кам қўлланади.

Мабодо вожағийнинг қўлига тушса, тониб туриб олар, муғом-бирлик билан «Билмабман, энди қилмайман»,— деб кечирим сўрашга тили бурро эди (Ҳ. Назир). Кечирим сўрамай суҳбатни бўлиш... бошқаларга нисбатан ҳам ҳурматсизлик бўлади («Қизил Ўзбекистон»). Бўтабой бунни кўриб, Урмонжон олда қилмишидан қаттиқ хижолат тортиди, унга узр айтишни кам билиб, бирон иш билан ўзини оқлашни кўнглига туғиб қўйди (А. Қаҳҳор). Минг марта узр... Зарур иш чиқиб қолди (К. Яшин). Сиздан бу улуг гуноҳим учун афв сўраб ҳайдалган ўғлингиз — Отабек Юсуфбек Ҳожи ўғли (А. Қодирий).

КИЙИМ, УСТ-БОШ, КИЙИМ-КЕЧАК, КИЙИМ-БОШ, ЛИБОС, ЭНГИЛ, ЭНГИЛ-БОШ, ЭГИН. Умуман кийиладиган нарса. **Кийим** сўзи кийиладиган нарсаларнинг яқка (алоҳида)сига нисбатан ҳам, умумлашган ҳолатига (бош-оёқ кийимга) нисбатан ҳам қўлланаверади. **Уст-бош**, **кийим-бош**, **энгил-бош** кийимни умумлаштириб ифодалайди. **Либос** кўпроқ китобий услубга хос.

Йўлчи куннинг иссиғида кетмон ташларкан, фикри-хаёли бояги деҳқонда бўлди: ...қип-яланғоч болалар, кийим қани деса, нимани кўрсатади? (Ойбек.) Уст-боши юпун йигитлар, чоллар қулоқларини рўмол билан боғлаб олиб кетмон уришади, тупроқ кўчиришади... (А. Қаҳҳор). Арава-арава кийим-кечак келтирилиб, ҳамма болаларга бир сидра янги ички ва устки кийим-бош берилди (П. Турсун). Ундан элга шоҳи тўн, Либос буюртсам арзир (С. Акбарий). Қудрат ўрнидан туриб, энгил-бошини қоқди, теваригига тўйиб-тўйиб боқди (М. Исмоилий). Тонг бўзариб қолди, шоирлик шу-да, Роҳат қилолмадим энгимни ечиб (Уйғун).

КИМСАСИЗ, БЕКИМСА, ЕЛҒИЗ, БЕКАС, СУҚҚАБОШ, ҒАРИБ. Ҳеч кими йўқ. **Бекимса**, **бекас** кам қўлланади. **Сўққабош** салбий бўёққа эга. **Ғариб** сўзида аҳвол-шароитнинг яхши эмаслиги оттенкаси ҳам бўлади.

Ён қўшинининг уйдан кимсасиз кампирнинг секин-секин йиғиси эшитилар эди (Ойбек). Ҳеч ёдинга келурму, дебки шаҳрида Хўқанд, Бир Ғариб, бекас тағойи хоксорим бор эди (Муқимий). Шунинг учун бўлса керак, бу сўққабош чол ўзининг ёлғизлигини ҳеч сезмасди (Ҳ. Назир).

КИРИШ, МУҚАДДИМА. Асар, нутқ, гапнинг асосийдан олдинги (бошланиш) қисми.

Кейин қисқа кириш сўзи қилиб, масалани бутун вазияти билан батафсил таништирди (Ж. Абдуллахонов). Тўлаган ҳам қисқача муқаддимадан кейин бригадасининг правлениега берган рапортини ўқиб бериши керак эди... (А. Қаҳҳор). А. Богданов жанобларининг баёни, унинг ўзи ҳам муқаддимада тўппа-тўғри ўз китобини «конспект» деб атаганидек, ҳақиқатан ҳам ниҳоят даражада қисқа (В. И. Ленин).

КИРМОҚ, ЖОЙЛАШМОҚ, УРНАШМОҚ. Иш-хизмат, ўқиш ёки бирор жойга қабул қилинмоқ.

...паспорти *йўқлигидан ишга киролмай* юрибман («Тошкент ҳақиқати»). Буларнинг кўплари мактабга домла воситаси билан *жойлашган* эди (П. Турсун).

КИФОЯ, ЕТАРЛИ, ЕТАДИ, БУЛАДИ, БУЛДИ, БАС. Қаноатлантирарли даражада. **Етарли, етади, бўлди, бас** сўзлари кесим вазифасида бўлгандагина кифоя сўзи унинг синоними сифатида қўллана олади.

Биз сизларнинг ўқиганингизни кўриб юрсак ҳам, кифоя (П. Турсун). Бир оғиз айтсанг, шунинг ўзи *етарли*, ҳаммасини тўғрилойдим («Муштум»). Бир юз ўн беш сўм саксон тийин берсанг, *бўлади*. Ҳисоблик дўст айрилмас (А. Қаҳҳор). Лекин сен: «Бечора *ивигандир!*»— деб кўнглингдан ўтказган бўлсанг мени, *бас!* (Шуҳрат.) Мен Ленинни кўрганларни кўрганман... Бу саодат умр бўйи менга *бас!* (М. Шайхзода.)

КУЙ, ТАРОНА. Музыка асари сифатида бирлашган овоз ва товушлар. **Тарона** китобий, жуда кам қўлланади.

Дугор уфори *куйини* чалиб, чилдирма ҳам нозик йўл билан унга қўшила *борди* (А. Қодирий). Сизга *бу тарона-куйи* м армуғон (М. Шайхзода).

КУЛГИ, ХАНДА. Киши ўз хурсандлиги, завқини ифодалашда чиқадиган узук-узук овоз. **Ханда** кўпроқ поэтик услубда қўлланади.

Шу чоқ узоқдан чинни пиёла жарангидай кулги эшитилди-ю, тезда жимиди (И. Раҳим). Бу сўздан сўнг уй ичини кучли бир *кулги* товуши қоплади (А. Қодирий). Кўз ёшинг-ку кўп нафис, *ўзал*. Табассум-чи, бамисоли *ғазал*, *Билки*, *ханданг* йигингдан *афзал!* (М. Шайхзода.) *Балли*, булбул *ўзалликнинг* нашъали хонандаси, *Қизлар* уни тинглаганда *лабида завқ хандаси* (М. Шайхзода).

КУТМОҚ, ПОЙЛАМОҚ. Мўлжалланган нарсанинг амалга ошишини, келишини, учрашини умид қилган ҳолда бирор жойда турмоқ, бирор жойда бўлмоқ. Шу маънода **кутмоқ** сўзи кенг қўлланади. *Қўлинг ўлиб кетай бағрингдан*, *Сафда азиз дўстларим кутар* (Ғайратий). *Муҳаррам*, *Элмурод* келиб қолар деб, *нонушгадан кейин анча пойлаб ўтирди* (Шуҳрат).

КУЧ, ҚУВВАТ, МАДОР, МАЖОЛ, ДАРМОН. Ҳаракат-фаолиятга олиб келувчи жисмоний қобилият. **Куч** кенг тушунчага эга бўлиб, жонли ва жонсиз нарсаларга нисбатан ҳам қўлланаверади. **Қувват** асосан жонли, кам даражада жонсиз нарсаларга нисбатан қўлланади. **Мадор, дармон** сўзлари асосан одамга ва кам даражада бошқа жонли нарсаларга нисбатан қўлланади. **Мадор, дармон** сўзлари куч-қувватнинг кўпинча нормал ҳолатдан пастигини ифодалашда қўлланади. **Мажол** сўзлашув стилига хос.

Сенинг номинг этди бизни тетик, ҳушёр, Сенинг номинг бизга берди куч, мадор (Ғайратий). Социализм кучлари қудратлидир, бу кучлар кун сайин ўсмоқда («Қизил Узбекистон»). Қаридим, иш қилишга қолмади қувват (Ғайратий). Кўча бетига баъзи аёлларнинг эса тикка туришга мадори қолмай, йўл четига чўққаяр ва ўтириб, йиғлай бошларди (П. Турсун). Агар кучим, қувватим етса, одамларнинг жон олғувчи таъналарига яна чидаш берар эдим, лекин мажолим қолмади (М. Исмоилий). Назокат ўз уйига яқин, қўшниларникига келиб (А. Мухтор). Маърашга дармони етмаган бузоқлар ҳозир одамга тутқич бермайди (А. Қаҳҳор).

КУЧАЙМОҚ, ЗУРАЙМОҚ. Кучли даражага ўтмоқ. **Зўраймоқ** сўзида белги даражаси кучли.

Ниҳоят, бир-бирига талпинган, бир-бирини қўмсаган икки мажруҳ дил юзма-юз қолди. Қолди-ю, дукури яна кучайди, нафислар оғирлаша борди (М. Исмоилий). Шамол зўрайиб, дарахтларни силкитган сари, баргларини осмонга пириллатиб учирган сари, биз севинамиз (Ойбек).

КУЧЛИ, БАҚУВВАТ, ЗАБАРДАСТ. Куч-қуввати нормал даражадан ортиқ (юқори), кучсизнинг акси. **Кучли** кенг тушунчага эга. Бу сўз жонли-жонсиз нарсаларга, шунингдек абстракт нарсаларга нисбатан ҳам қўлланаверади. **Бақувват** маънони кучлироқ оттенкада ифодалайди ва асосан жонли нарсаларга нисбатан қўлланади. Бу сўз кесаларга ёки касалларга нисбатан қўлланганда куч-қувватнинг ортиқлигини эмас, балки нормал даражасини (умуман кучсиз, мадорсиз эмаслигини) билдириши мумкин. Бунда унинг ўрнида кучли сўзини қўллаб бўлмайди. **Забардаст** сўзида белги даражаси яна ҳам кучли.

Мутал кучли эди, аммо Отабек ундан ҳам кучли эди (А. Қодирий). Кучли шамол кўтарилиб, боғчадаги ҳар нарсани тўрт тарафга бука бошлади (А. Қодирий). Бир замонлар Нориндан мусофир бўлиб келиб, энди Қамишқапада эл бўлиб кетган бу дўн пешана, бақувват, барваста йигит завқ ва шавқ билан машқ қилмоқда эди (П. Турсун). Оломоннинг ичидан кир қалпоқли, яланг оёк, бақувват чол чиқди (Ойбек).

КУЧСИЗ, БЕҚУВВАТ, КАМҚУВВАТ, ЗАИФ, НИМЖОН, ОЖИЗ. Куч, қуввати оз, етарли эмас, жисмоний қобилияти паст.

Кучсиз, беқувват сўзлари куч-қувватнинг нормал ҳолатдан пастлигини билдиради. **Заиф, нимжон, ожиз** сўзларида куч-қувват даражаси **кучсиз, беқувват** сўзларидагига нисбатан ҳам паст бўлади.

Хукуматга чап бериб, кучсиз хўжаликларнинг баданига зулукдай ёпишиб олган мана шунақа одамларнинг танобини тортиш керак (*А. Қаҳҳор*). **Ғулом ака ел келса, йиқиладиган беқувват хўжалик эди** (*А. Қаҳҳор*). ...**камқувватроқ ерларга қўшимча 8—10 тонна маҳаллий ўғит солинади** («*Ёш ленинчи*»). Бу билан ҳосилга путур етказилади, **заиф ғўзалардаги шона ва гуллар тўкилиб кетади** («*Қизил Ўзбекистон*»). **Юришга мадорсиз, нимжон қариялар набираларини ёнларига ўтказиб араваларда келган эдилар** (*П. Турсун*). **Бой Лаълининг кўкрагидан итариб юбориб, яна Қумрига ёпишганда, темирдек қўл унинг ёқасидан ушлаб...**, **ожиз гавдасини икки буклаб қўя қолди** (*Ҳ. Ғулом*).

КУЧСИЗЛАНМОҚ, ЗАИФЛАШМОҚ. Кучсиз, заиф ҳолга келмоқ.

Ўғли Тоҳиржон сил касалидан ўлгандан кейин Шокир отанинг бели яна кўпроқ букилган, кўзлари йиғи билан яна кўпроқ кучсизланган эди (*Ойбек*). **Фирдавсий бу ажойиб асарини тамомлаган вақтда ўз ички қарама-қаршиликлари натижасида заифлашган сомонийлар давлати қорахонийлар ва гавнавийлар ҳужумига бардош беролмай емирилган эди** («*Қизил Ўзбекистон*»).

КҮК, ЗАНГОР (ЗАНГОРИ), МОВИЙ, ҲАВО РАНГ. Тиниқ ҳаво (осмон) рангига мос келувчи ранг. **Кўк** кенг тушунчага эга бўлиб, **кўк от, кўк кўз каби оқ ёки қорага яқин бўлган кўк рангларни ҳам билдиради. Зангор (зангори)** ҳаво рангига ўхшаш рангни билдиради. **Мовий** сўзи шу рангни билдиради ва бадний услубда сув, ҳаво ва кўзга нисбатан қўлланади.

Ҳозиргина ишга келган Оролов стол ёнида кўк муқовалик делони тигиб ўтирарди (*Ҳ. Ғулом*). **Қамчи кўк от билан саман тойни етаклаб, дарё томонга кетди** (*Ҳ. Ғулом*). **Зангор бахмал камзулчаси остидан атлас кўйлак кийиб, қайрилма қошларига қалин ўсма қўйган** (*Ш. Рашидов*). **Қуёш, тоза ҳаво, кенг, тиниқ зангори осмон кўзларни беихтиёр тортади** (*Ойбек*). **Энди Дусянинг ҳам уйқуси ўчиб кетди, мовий кўзларини чироқдай очиб, Саодатга қараб ётди** (*Н. Сафаров*). **Уйна, чайқал, мовий денгизим, Қирғоқларинг нурга бурканган** (*Х. Салоҳ*). **У ҳовлида ўйнаб юрган ва «дада» деб ҳар ёқдан югуришган болаларга назар солмай, тўғри ўз уйига, янги, кўркам, ичлари ҳаво ранг бўёқ билан бўялган ва ҳар хил қимматли буюмлар, асбоблар билан ясатилган уйга кирди** (*Ойбек*).

КҮКАРМОҚ, БҮЗАРМОҚ, ГЕЗАРМОҚ. Табиий рангини йўқотиб, оқ-кўкиш рангга кирмоқ (асосан киши тана аъзоларига

нисбатан ишлатилади). **Бўзармоқ** сўзида белги даражаси **кўкармоқ** сўзидагига нисбатан кучли. **Гезармоқ** маънони **бўзармоқ** сўзига нисбатан кучли даражада ифодалайди.

Кечқурун жамоат жам бўлганида, ғазабдан кўкариб кетган кампир етти пушитдан қолган уч бойлам васиқани кўтариб ўртага урди (А. Қаҳҳор). «Менда гуноҳ йўқ!.. Шоҳидим бор!»— Ғуломжон хириллаб, ранги ўчиб, бўзариб гапирди (М. Исмоилий). Элмурад катта саллалли, новча, қирра бурун одамни кўрди-ю, тўсатдан бир сесканиб тушди ва ичини совуқ ялаб гезариб кетди (П. Турсун). Турдиматнинг нафаси ичига тушиб, ютиниб-ютиниб гезариб турарди (И. Раҳим).

КҮКЛАМОҚ, КҮКАРМОҚ. Кўк (барг ёки ўт) чиқармоқ. Шу маънода **кўкламоқ** сўзи кенг қўлланади. **Кўкармоқ** бу маънода фақат барг чиқарувчи нарсаларга нисбатангина қўлланади.

Мевали дарахт ва узум кўчатлари қанча эрта ўтқазилса, шунчалик яхши тутади, бир текис кўклайди («Қизил Узбекистон»). Эрта кўклам. Далалар кўклаб қолган... («Қизил Узбекистон»). Баҳор келди, дарахтлар кўкарди.

КҮКРАК, КҮКС, БАҒИР, СИЙНА, ТУШ, УМРОВ. Тананинг бўйиндан қорингача бўлган олд қисми. **Кўкрак**, **кўкс** сўзлари қолганларига нисбатан кенг қўлланади. **Бағир** маълум сўзлар (масалан, **босмоқ**, **бермоқ** сўзлари) билангина қўлланади. **Сийна** китобий, поэтик стилга хос.

Ойқиз бир минутча эрининг кўкрагига бошини қўйиб, кечирганини билдирадиган маънода тикилди... (Ш. Рашидов). Ғуломжон ўнг қўлини кўксига қўйиб туриб таъзим қилди (М. Исмоилий). Таажжубланиб, яна кўчага, қор босган томларга... қаради, бешикка бағрини бериб ўйга толди (Ҳ. Ғулом). Учоқ бошида Учқунни сийнасига босиб ўтирган Адолат бўйнидан қучоқлаб олган Тўлқиннинг бошидан силади-да: «Бувинг келсалар, кўзимиз устига, Тўлқинжон!»— деб жилмайди (Ҳ. Ғулом). Кейинги вақтда гавдаси бир оз тўлишиб, тўшига бурмали кўйлак тор келиб қолган (А. Мухтор). Майлига, сен каби қонга белансам, Уқлардан ғалвирак бўлса бу тўшим! (Шуҳрат.) Тасмадек бўйинини эгиб, қамишдай оёқларини кериб, хуш ёққанидан жимгина турган кўк айғирнинг бахмалдек ялтироқ ўмровини қашлаётган Тўлават мўйлов уни узоқдан кўриб дарвозага юрди (С. Анорбоев).

КҮНИКМОҚ, УРҒАНМОҚ, ОДАТЛАНМОҚ, ОДАТ КИЛМОҚ. Кўникма (одат) ҳосил қилмоқ. **Одатланмоқ** бу маънода кам қўлланади.

Камбағаллик ҳамма вақт ҳамма одамнинг жонига теккан нарса. Лекин одамзод жонига теккан нарсадан қутулиш йўлини билмаса, осмон йироқ, ер қаттиқ бўлади, унга кўникади, шунчалик кўникадики, бу нарса жонига текканини ҳам пайқанмай

кўяди (А. Қаҳҳор). Муротали узоқ йўлларга ўрганиб, кўни-киб кетган, чунки у икки йил бурун баланд тоғларнинг нариги томонида бўлган лалми ерларга тез-тез қатнардди (Ш. Рашидов). Кетмон тутишга одатланган дағал қўллар игна ушлашга, қатим тортишга келишмагандан диққати ошган Охун бир кўзини қисиб, тикишда давом этаркан, товуши шангиллайди (Ойбек). Яхшиси, ўзингдан катталар гапиришиб ўтирганда уни тинглашга одатланма (А. Тожимуродов). Ешлигингда одат қилсанг, Қаригунча кўникасан. Қариганинга одат қилсанг, Кўникунча кўмиласан (Мақол).

КҮНМОҚ, УНАМОҚ, РОЗИ БУЛМОҚ, ЮРМОҚ. Бирор талаб, илтимос, шартга розилик билдирмоқ.

«Юринг мен билан бирга, далил кўрсатаман». Қундузой ҳам кўнди, иккиси биргалашиб чиқиб кетишди (Ойдин). Узингиз олиб кирмасангиз, менинг айтганимга кўнмаяпти (П. Турсун). Мулла Икром, «қийиқ» одам бўлганиданми ёки касби шуни лозим кўрганиданми, мурасага унлмади (Ойбек). Мен биламан, қиз боланинг араз-нози бўлади, Юрагида ардоқлаган ноёб сози бўлади. Авваллари кўйдиради, севса рози бўлади (Е. Мирзо). Яхши маслаҳатга ҳамма ҳам юради (А. Қаҳҳор).

КУП, АНЧА, ТАЛАЙ, СОНСИЗ, САНОҚСИЗ, БЕҲИСОБ, МУЛ, СЕРОБ, БЕАДАД, БИСЕР. Катта миқдорли, керагидан ортиқ, ознинг акси. Кўп сўзи кенг тушунчага эга. У предметга хос миқдорнинг катталигини ифодалаш учун ҳам, ҳаракатнинг сон жиҳатдан катталигини ифодалаш учун ҳам қўлланади. **Анча**, **талай**, **мўл**, **сероб** сўзлари нарсанинг сон ва миқдор жиҳатдан кўплиги маъносида қўлланади. **Анча** сўзи англаган миқдор кўп сўзи англаган миқдорга нисбатан камроқ бўлади. **Сонсиз**, **саноқсиз** фақат нарсага нисбатан қўлланади ва белгини жуда кучли даражада ифодалайди. **Мўл**, **сероб** сўзлари нарса миқдорининг кўплиги маъносида қўлланади, вақтга нисбатан қўлланмайди. **Мўл**, **сероб** сўзларида «тўкин»лик оттенкаси бор. Ададсиз эскирган, китобий.

Кўп бўлса — кетар, оз бўлса — етар. (Мақол.) Қўйчивон кўп бўлса, қўй ҳаром ўлар (Мақол). Қисир сизир кўп маъор (Мақол). Бунақа шарт элликбошига албатта хуш ёқади-да! Дарров ҳовлини ўз баҳосидан анча ортиқча сотиб олибди (А. Қаҳҳор). Латифжон Уктамни дарров ўзига яқин кўриб... бугунги ўйиннинг натижаси ва ҳоказо ҳақида талай нарсани гапириб ташлади (Ойбек). Овулдан чиқар кун кечаси далага чиқиб, икковимиз талай вақтгача қучоқлашиб ўтирдик (Ойбек). Нурининг ҳовлисидати гилослар гуллаган. Уларнинг оппоқ кўркам гуллари қуёш нурида жуда нафис товланар, сонсиз арилар ва баҳор кўнғизлари гуллар орасида учишиб, ажиб мусиқа тарқатарди (Ойбек). Кўкни қоплаб олган саноқсиз юлдузлар қозонга ёпишган учқунлардек йилтираб турибди (И. Раҳим). 1925 йилги

ер ислоҳоти вақтида ер тақсимловчи комиссия олдида юриб, Олахўжа махсум, Мадаминов каби қишлоқ бойларининг беҳисоб ерларини камбағалларга, батрақларга бўлдириб беради (П. Турсун). Деҳқон осмонга қараб яхши ҳаводан қувонса, ерга қараб мўл маҳсулидан суюнади (М. Исмоилий). Фронтдаги жангчиларга совға юбориш керак. Мева сероб (И. Раҳим). Ёпчоннинг далалари Ҳар нарсага мўл, сероб (Ғайратий). Кўп ўқи-ди, дўстлар, илмни топди, Илмдан беадад билимни топди. (Э. Жуманбулбул.) «Аҳвол гоят мушкул, чалкаш воқеалар бисёр, тақсир»,— дейди домла (Ойбек).

КҮПАЙМОҚ, СЕРОБЛАШИМОҚ. Миқдоран кўп (сероб) даражага етмоқ. Кўпаймоқ кенг тушунчага эга ва кўп қўлланади. Бу сўз соннинг, миқдорнинг, шунингдек масофанинг, вақтнинг кўп бўлиши маъносида қўлланаверади. Сероблашимоқ асосан миқдорнинг кўп бўлиши маъносида қўлланади.

Ёмғир билан ер кўқарар, Тинчлик бўлса, эл кўпаяр (Мақол). Майли, мана бу канал битса, янги ер очилса, пахта ҳам кўпаяди. Ушонда ҳамманинг егани олдида, емагани кетгида бўлиб қолади (А. Қаҳҳор). Юрганнинг йўли кўпаяр, Утирганнинг йўли кўпаяр (Мақол).

КҮПИНЧА, АКСАР Кўп вақтлар, кўпчилик ҳолларда. Аксар кам қўлланади. Аксар сўзи бу маънода «вақт» сўзи билан бирга ҳам қўлланади.

Ҳамма ҳар ёққа кетиб, Элмурод кўпинча мактабда ёлғиз қолар ва бундай вақтда дарвоза олдидаги кичкина уйда турадиган мактаб қоровули Ғани акага газета ўқиб берарди (П. Турсун). Аммо Отабек билан бирор тўғрида сўзлашмакчи бўлса, уни аксар меҳмонхонага чақириб ёки чақиртириб оладир (А. Қодирий). «Фотиҳа»дан сўнг ҳар икки томон айнаш, тараддуд ҳуқуқидан кўпинча маҳрум бўлади. Қудалар ўртасида рўй берадиган англашилмовчиликлар, жанжаллар аксар музокара ва муроса йўли билан ҳал қилинади (Ойбек).

КҮПЧИЛИК, АКСАР, АКСАРИЯТ. Маълум миқдорнинг катта қисми, кўп қисми, асосий қисми. Аксар, аксарият кам қўлланади.

Одатда кўпчилик қизларнинг ҳусни танишиб, сўхбатлашиб, дўстлашиб кетганингдан кейин очилади (Шуҳрат). ...аксар қиш кечалари маҳалладаги бекорчилардан бир нечаси тўпланиб, «Аҳмад занжи», «Рустам достон» каби жангножаларни биронта саводли одамга ўқитиб тинглашар эди (Ойбек). Мажлис аҳлининг аксарияти хурсанд бўлиб, Мустафо Содиқни олқишладилар (Ойбек).

КҮР, БАСИР, СУҚИР, ОЖИЗ. Кўриш қобилияти йўқ, кўриш қобилиятидан маҳрум. Басир жуда кам қўлланади. Сўзлашув тилида кўпинча салбий оттенка билан ҳақорат учун қўлланади. Сўқир эскирган.

Не ажаб, кўрнинг одати шу, ҳассаси билан ерни чўқилаб билиб, кейин қадам ташлайди (М. Исмоилий). Биламан, сен менга асирсан, Дили пора, кўзи б а с и р с а н. Чин кўнгилдан йиғла-са, с ў қ и р кўздан ёш чиқар (Мақол).

КҮРИНИШ, ТУС, ҚИЁФА, АВЗО, ВАЖОҲАТ, СИЁҲ, ТУРҚ. Кўзга ташланувчи ташқи ифода. **Кўриниш** одамга, ҳайвонга, шунингдек жонсиз нарсаларга нисбатан қўлланаверади. Бу жиҳатдан **тус** сўзи **кўриниш** сўзига жуда яқин, лекин нисбатан кам қўлланади. **Қиёфа** кўпроқ китобий услубга хос. **Авзо, важоҳат, турқ** асосан одамга, жуда кам даражада бошқа нарсаларга нисбатан қўлланади. **Важоҳат** сўзида «дабдабалилик» оттенкаси бор. **Турқ** салбий бўёққа эга. **Сиёҳ** жуда кам қўлланади.

Кундошининг кўриниши баёвга ўхшаса ҳам, аммо ўзи писмиқ экан... Бундай одамдан албатта ҳазар керак! (А. Қодирий.) Зайнабнинг туси шу чоққача кўрилмаган равишда ўзгариб кетди (А. Қодирий). Отни тойчалигида кўрган-у, от бўлгач кўрса, танимагандек. Эшон ҳам ўн йил ичида ўсиб, униб, тамом бошқа қиёфага кирган йигитни таний олмади (П. Турсун). Шаҳарнинг қиёфаси бутунлай ўзгариб кетди («Қизил Ўзбекистон»). Сафаров иккаласининг авзойини кўриб, бирон дилсиёҳлик рўй берганини сезди-ю, беихтиёр оёқ учида юриб бориб диванга ўтирди (А. Қаҳҳор). Унинг ва жоҳати шу қадар дахшатли эдики, шокосадай-шокосадай чақчайган кўзлари қиндан отилиб чиқиб, мени тешиб юборгудай эди («Муштум»). Бошда сочинг гўё похол — бир уюм, «стиляга» дерлар сиёҳинг сенинг («Муштум»). Саодат — Лаълининг нусхаси: турқи ҳам, туси ҳам Лаълининг худди ўзи (Ҳ. Фулом). Дўнг пешананинг бирор фирибгарлик қиладиган турқи йўқ, боя гапираётганда қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай (Шуҳрат).

Л

ЛАВОЗИМ, МАНСАБ, АМАЛ, УРИН. Масъул вазифа. **Мансаб** сўзи, айниқса **амал** сўзи салбий оттенка билан қўлланади. **Урин** оддий сўзлашувга хос.

Ликвидаторларни эгаллаб турган лавозимларидан тушириш шиори остида биз большевиклар уларни яккалаб қўйдик («В. И. Ленин ҳақида хотиралар»). Сиз ўз мансабингизни суистеъмол қилиб, олти гектар ердаги ғўзага трактор солиб юборибсиз (И. Раҳим). ...Мадолим амалидан фойдаланиб, идоранинг вомсвал машинасини ўзиники қилиб олган («Муштум»). Халқ иши бўлгандан кейин ўриннинг катта, кичига бўлмас экан, Эргашбой (А. Мухтор).

ЛАПАШАНГ, ЛАВАНД (ЛАВАНГ), ЭПАШАНГ, БУШАНГ, ЛАНДАВУР, НОШУД, СУТАК, БУШ-БАЕВ, ЛАТ-ТА. Иш-ҳаракатни нормал бажариш, уддалаш қобилияти йўқ, эпчилнинг акси. **Бўшанг** сўзида салбий оттенка кучсиз. **Лаванд, ландавур** сўзларида анқовлик, меровлик оттенкаси бор. **Ландавур, ношуд, сўтак** сўзларида салбий оттенка кучли.

...сўзга чечан, ишга лапашанг, икки юзламачи, ваъдабоз; уларни кўргани кўзим йўқ («Муштум»). Лапашангроқ эди, йўлакда тушириб қўйибди... (А. Мухтор). Шарафли меҳнат ила бўлди боғ ададсиз чўл, Боқ энди ибрат ила, бўлма кўп лаванду гўл (Ҳабибий). Аҳамияти ғоят катта бўлган электростанциялар 1940 йилда ўз ишларини яхшилашга муваффақ бўлдилар, лекин техника ходимларининг эпашанглиги ва техникадан фойдаланиш қоидаларига риоя қилинмаганлиги натижасида электростанцияларда... камчиликлар рўй бермоқда («Қизил Ўзбекистон»). ...кишиларни чинакам уюштира билмайдиган бўшанг ходимлар қолоқ хўжаликларга бош бўлиб турибди («Қизил Ўзбекистон»). «Ландавур, ношудсан, амалиндан яхши фойдалана олмасан!»— деб ёзибсан («Муштум»). Сиркаси сув кўтармас бизнинг раис Мирхолик, Ишда ношуд, унум йўқ, ҳар кун қовоғи солиқ (Акмал Пўлат). Тавба, кечатица сўлакайини эпломмай юрган сўтак бола ҳам шунчалик ўзгариб кетадими! («Муштум»). Умар ога! Ўзингиз ҳам ўлгудек бўш-баёв одамсиз-да, у билан ўзим гаплашганимда, аллақачон кўндирардим (Х. Сеитов). Бизнинг еримизга ёққан ёмғир бошқа ерларга ҳам ёққан, албатта! Бошқа нарсалардан қидириш бекор: Айб ўзимизда, ўзимиз лата!.. (Уйғун.)

ЛАҚМА, ГҮЛ. Ҳар нарсага лақиллайдиган, осон алданувчи. **Гўл** сўзи маънони кучайтириброқ ифодалайди.

Бозорда турли-туман одамлар учрайди. Улар орасида содда, лақмалари ҳам бўлади («Муштум»). Гўл эканман, энди кўзим очилди. Унинг ширин сўзларига учибман (Н. Сафаров). Лақма бўлмасам, Йўлчининг қамоқхонада чиришини истаган одамлардан уни қутқаришни умид қилармидим? (Ойбек.)

ЛЕКИН, БИРОҚ, АММО, ИЛЛО. Бу сўзлар мазмунан аввалгисига зид фикр-тушунчанинг бошланишини билдиради. **Илло** жуда кам қўлланади.

Кўча ифлос. лекин сув қалин сепилган; ҳар ёққа тарвақайлаб ўсган бесўнақай, қари толларнинг кўланкаси қуюқ (Ойбек). Яна кулли кўтарилди. Музокара бошланди. Биринчи бўлиб сўзга Рўзимат деган ёшгина, лекин бўлиқ бир йигит чиқди (А. Қаҳҳор). Петъканинг мўлжалига кўра, бедом-дарак кетган бу немис кетидан бошқаси келиши керак эди. Бироқ булар кечгача пойлашди ҳамки, ҳеч ким кўринмади (А. Қаҳҳор). Урмонжон пичоқни олиб, столнинг устига ташлади ва қорини турғизмоқчи бўлди. Бироқ қори ўзини ёнбошига ташлаб, бошини столга гурсиллатиб

урди ва яна урмоқчи бўлган эди, Урмонжон тутиб қолди (А. Қаҳҳор). Салимжон, бу иш жуда қийин. А м м о бажараман. Шу билан бирга сизга ҳам бир шарт қўяман (Ойбек). Қўрбоши қаттиқ жеркиб полвонни гапдан тўхтатмоқчи бўлди. А м м о полвон давом этди (А. Қаҳҳор). Боринги, ҳафтада чой-чақангизни ҳам бериб турай, и л л о бошқа пул вазидан узр (Ғ. Ғулом).

ЛОЙИҚ, МУНОСИБ, МУВОФИҚ, БОП, МОС, МОНАНД, МАҚБУЛ, МУСТАҲИҚ. Тўғри келадиган, қандайи талаб қилинса, худди шундай. **Мувофиқ** бу маънода кам қўлланади, **боп** маънони кучли оттенкада ифодалайди.

Сирдарёда юрибди Сол ҳам қайиқ, ёр-ёр. Қишлоғингизда борми Бизга л о й и қ ёр-ёр. («Ёр-ёр»дан). Тўғри, сиз касалландингиз, лекин сизга л о й и қ бир иш топдим (Шухрат). Узимга м у н о с и б йигитга тегиб, бечорачилик билан бўлса ҳам, тинч кўнгул билан умр кечиришни истар эдим (Ойбек). Ғуломжон ўзини босган даҳшатни ифодалаш учун бундан м у в о ф и қ сўз топа олмади. (М. Исмоилий). Текин ҳунар ахтаргунча, ўзингга б о п ҳунар топ (Мақол). «Замонга мос гап гапиришга ўрганиш керак»,— деди бир мўйсафид («Мушгум»). Унинг [Музаффарбекнинг] даъволаридан ўлиб бўлдим. Ўиловини бир оз тортиброқ қўйиш керак бўлади. Бунисл учун сиздан кўра ма қ б у л р о қ кимса йўқ (Л. Батъ). Мусулмончиликда ҳам ўғирлик ишларни кўра била туриб фош қилмаслик катта гуноҳ ҳисобланади, у одам охиратда ўғри билан баробар жазога м у с т а ҳ и қ бўлади (А. Тожимуродов).

М

МАЗАЛИ, ЛАЗЗАТЛИ, ЛАЗИЗ, ХУШТАЪМ, ШИРИН, ТОТЛИ, ТАЪМЛИ, ХУШХҲР. Мазаси (таъми) ёқимли, ёқимли таъм (маза)га эга. **Лаззатли, лазиз** сўзларида белги даражаси кучли. **Хуштаъм** сўзи маза (таъм)нинг яхшилиги билан бирга, ёқимли ҳидга эгаллик оттенкасини ҳам билдиради. **Ширин** сўзи асосан шираси бор нарсаларга нисбатан, кам даражада бошқа егулик нарсаларга нисбатан қўлланади. **Тотли, таъмли** сўзлари кам қўлланади. **Хушхўр** сўзида «мазалилик» билан бирга «иштаҳа билан ейладиган»лик оттенкаси бор. Бу сўз кўпинча ана шу маънода, яъни «иштаҳа билан ейладиган», «ейимли» деган маънода қўлланади.

Комиссар овқатнинг сифатини суриштира кетди: «Таъми қалай?» — «М а з а л и» (И. Раҳим). Меҳмонлар л а з з а т л и таомларни хўп ейишди. Еғ, гўштнинг мазасига маза қўшадиган, овқатни хуштаъм қиладиган нарса, сабзавот ва картошкадир («Қизил Ўзбекистон»). Уктам совуқ, хуштаъм чойни қулт-

қулт ютиб, қўли билан лабларини артди (Ойбек). Келинойингиз кўй ёғига ош қилган экан, бирам ш и р и н бўлибдики, энди нар-ёғи йўқ (С. Анорбоев). Шовла жуда тотли туюлди, ошпазни мақтадилар (Ойбек). Бу Амударёнинг таъмли балиғи, Балиқнинг лаққаси, ўбдон ёғлиғи! (Миртемир.) Қаймоқ хўп хуш хўр нарса-да («Муштум»). Зиёфат турли л а з и з таомлар, хуш хўр мевалар, шарбатларга бой (Ойбек).

МАОШ, ОЙЛИК, МОЯНА. Идора-ташкилот томонидан ҳар ойда бериб туриладиган пул, иш ҳақи. **Ойлик** сўзи иш ҳақининг бир ойга хос қисмини ҳам, шунингдек умуман иш ҳақи маъносини ҳам билдиради. **Маош, мояна** сўзлари умуман иш ҳақи маъносини билдиради. Масалан, «уч ойлик моянаси», «уч ойлик маоши» дейилади, лекин «уч ойлик ойлиғи» дейилмайди. Оддий сўзлашувда **ойлик, мояна** сўзлари кўп қўлланади.

Оқсой касалхонасида айтгани айтган, дегани деган. Иззат-обрўси ҳам, м а о ш и ҳам ошди (С. Анорбоев). Рамазон қори бу гапларни кўнгилдан кечираркан, совет ҳукумати бераётган о й-лик ва имкониятлардан бир пасда маҳрум бўлиб қолиш хавфини ўйлаб, кўз олди қоронғилашди (П. Турсун). Одамларнинг миясини заҳарловчи шу сафсатабоз амир Абдулаҳаддан м о я н а олиб турар экан (М Муҳаммаджонов).

МАРД, ТАНТИ, ҲИММАТЛИ. ЭР. Одамийлик характери кучли. **Мард** сўзида «ўз айтганидан қайтмаслик», «ҳимматлилик» тушунчалари бор. **Танти** сўзида «ўз айтганидан қайтмаслик» тушунчаси деярли йўқ даражада. **Эр** сўзи кам қўлланади

Лениндек мўътабар, доно, асллар Устирдинг, сендадир эрларнинг эри Доҳийлар, олимлар, мардларнинг ери. Улсам айрилмасман қучоқларингдан (Уйғун). Биз учарлар танти халқ бўламиз. Дўст учун бир жон эмас, ўн жон бўлса берамиз (Шухрат).

Қайси бир ҳимматли, олижаноб бола участкамизга кўчат экиб қўйибди. Офарин, минг офарин! (М. Исмоилий.)

МАРТА, КАРРА, БОР, ГАЛ, НАВБАТ, ДАФЪА, ҚАЙТА, ТОПҚИР, ҚУР, ЙУЛ, ҚАТЛА, ҚАТ, САФАР Сонлар ва миқдор билдирувчи сўзлар билан қўлланиб, такрор, қайтарилишни билдиради. Булар сонлар билан деярли ҳар вақт қўллана олади. Лекин бошқа сўзлар билан ҳаммаси ҳам қўлланавермайди. Масалан, марта, топқир сўзлари ҳар сўзи билан қўлланилмайди.

У [Мирзакаримбой] токчадан чўтти олиб, миясини ишғол этган «ҳисоб-китоб»ни бир-икки м а р т а чўтга ағдаргандан сўнг, кўзойнак тақиб, «Чоҳор дарвеш»ни варақлаб кўздан кечира бошлади (Ойбек). [Гулнор] сўнг ўрнидан туриб, шийпоннинг боғ томонга қараган панжарасига суялди, бир неча м а р т а кучли ўқчиди, ўқчиркан, ички аъзолари ҳалқумига тиқилиб келгандай бўлди (Ойбек). Эсимдадио тунда бедор Разведкада юрганам.

Эсимдадир кунда беш бор Атакага кирганим (Шухрат). Ишонаман, гапларини тўғри, Рост гапирдинг умрингда бир гал (Уйғун). Аҳмад Хусайн билан Искандаро Анвар Муроднинг катта коммерсант, парламент аъзоси, танилган давлат арбоби ва хийла прогрессив, халқпарварроқ эканлиги ҳақида бир неча дафъа эшитган ва бугунги мусоҳабадан ўзлари ҳам бунни англади (Ойбек). ... бу биринчи дафъа бўлаётган жанжал эмас (Х. Тўхтабоев). Элмурод кечалари физика кабинетида ўтириб, ҳар жумлани неча қайта ўйлаб, ҳар ёзганини кун сайин яна бошдан кўчириб, республика газетасига мақола тайёрлади (П. Турсун). Алишер Ҳирогдан келган хабарни бир неча топқир диққат билан ўқиб чиқди (Л. Батъ). ...Жаниш ўрнидан туриб олди ва душманнинг башарасига кетма-кет уч-тўрт топқир калла ўрди... (Ҳ. Шамс). «Тамара қалъаси» дейиш яхшимас, у парча гош йўниб кўрганми бир қур! (Шухрат). Ҳамон олдинга ошиқаётган чол эшагининг жиловидан тортиб, бир қур кетига, ашула айтиб масрур бўлаётган жувонга қарагиси келди (Ш. Тошматов). Неча йўл меҳру муҳаббатдан дам урдинг, ўйлагил... (Ҳабибий). Билмам, не гуноҳим бор, олмайди хабар бир йўл (Ҳамза). Ҳар кеча ёдингда минг йўл уйқудин уйғонаман (Муқимий). Кўнда ош пиширмаймиз, ҳафтада бир ёки икки қатла ош пишириб... (С. Айний). Нега, кўнглим, бўлдинг бетоқат? «Тинчлан»,— дедим сенга неча қат (Миртемир).

МАСЛАҲАТ, КЕНГАШ, МАШВАРАТ. Бирор ишни қандай қилиш, нима қилиш ҳақидаги фикр-мулоҳаза. Машварат эскирган, китобий.

Урдага ариза билан мурожаат қиладирган ҳар ким, ҳатто расмий кишилар ҳам аввал маслаҳат сўраш учун Анварнинг ёнига келар эди (А. Қодирий). Шундай қилиб, сизнинг олдингизга маслаҳатга келувдик. Бошимиз қотиб қолди (М. Исмоилий). Болаларнинг кенгаши билан икки бўзни кўтариб, шом пайтида мирзонинг уйига бордим (А. Қодирий). Ҳамма бебаҳра илму маърифатдан, Кишиликка муносиб машваратдан (Ҳабибий).

МАСЛАҲАТЛАШМОҚ, MASЛАҲАТ ҚИЛМОҚ, КЕНГАШМОҚ, АҚЛЛАШМОҚ, МАШВАРАТ ҚИЛМОҚ. Фикр-мулоҳазаларни ўртага ташлаб муҳокама юритмоқ. Ақллашмоқ оддий сўзлашувга хос.

Бу масалани ярим кечагача кўп маслаҳатлашиб, ниҳоят, ҳалиги мен айтган фикрга келишди (Ойбек). Мана шунинг учун Мирзо кунларнинг бирида кампири билан маслаҳат қилиб, бошқа кун ўтадиганроқ шаҳарга кўчиш режасини тузди... (А. Қаҳҳор). Бир неча кундан кейин дамбадан манфаатдор бўлган колхозларнинг вакиллари кенгашиб, амалий тадбирлар белгилашди (А. Қаҳҳор). У қадимгидай Норбой билан... ақллашмайди ган бўлиб қолди (Х. Ситов). Тошхўжа аҳли саллоҳлар билан... машварат қилди (Чустий).

МАСЛАҲАТЛИ, КЕНГАШЛИ. Маслаҳат (кенгаш) талаб қиладиган, маслаҳат (кенгаш) билан бўлган. **Маслаҳатли** сўзи кўпроқ «маслаҳат талаб қиладиган, маслаҳат билан бўладиган» маъносида, **кенгашли** сўзи эса кўпроқ «кенгаш билан бўлган» маъносида қўлланади.

Колхозда бирор маслаҳатли иш чиқиб қолгундай бўлса, раис энг олдин Шербекка одам югуртиради (С. Анорбоев). Кенгашли тўн тор келмас (Мақол). Кенгашли тўй тарқамас (Мақол).

МАСЛАҲАТЧИ, МАСЛАҲАТГУЙ, КЕНГАШЧИ. Маслаҳат (кенгаш) берувчи. **Маслаҳатчи, маслаҳатгуй** адабий тил ва оддий сўзлашувда кенг қўлланади. **Кенгашчи** нисбатан кам қўлланади.

Агроном... деҳқоннинг энг яқин маслаҳатчиси, муаллими, агрономия фанининг тарғиботчиси, янгиликни сезувчи ва уни кенг омалаштирувчидир («Қизил Ўзбекистон»). Агитатор, пропагандист — колхозчиларнинг энг яқин маслаҳатгуйи («Қизил Ўзбекистон»). Абдишукурни баъзилар «закунчи» дейди, баъзилар «дахрий» дейди. Ҳозирги кунда Жамолбойнинг приказчиси, дўсти ва кенгашчиси (Ойбек).

МАСХАРА, МАЗАХ. Камситувчи, ҳақоратловчи хатти-ҳаракат, гап.

[Йўлчи] Масхара ва киноянинг захрини кўзларида ёндириб Мирзакаримбойга қичқирди: «Бундан кўра тўнг титганинг яхши эмасми, кекса товуқ!» (Ойбек.) Фотима масхара ва мазохларга чидай олмади, титраб кетди (П. Турсун). Бировни иккинчи бир одам олдида ҳар хил мазох гаплар билан камситиш унинг энг яхши кўрган одатларидан эди (П. Турсун).

МАСХАРАЛАМОҚ, МАСХАРА ҚИЛМОҚ, МАЗАХЛАМОҚ, МАЗАХ ҚИЛМОҚ, МАЙНА ҚИЛМОҚ, КАЛАКА ҚИЛМОҚ. Камситиш, кулиш (ҳақоратлаш) хатти-ҳаракати қилмоқ. **Мазохламоқ** жуда кам қўлланади. Бу сўзда белги даражаси кучлироқ.

Элмурод қотиб-қотиб кулди. Воқеанинг қизиқ бўлганлиги учун эмас, балки одамларнинг жаҳолатни шундай ўтқир масхара-лайдиган ҳангома тўқиганларидан қойил бўлиб кулди (П. Турсун). Бу гапингни бошқа жойда гапириб, мени юрт олдида масхара қилиб қўйма, болам! (П. Турсун.) Агар шу зайлда юра берса, одамлар унинг устидан кулмайдиларми? Тожибойнинг талтайганини мазохлаганларидек, унинг ҳам овга берилганини мазохламайдиларми? (П. Турсун.) Хуллас, кўз олдидаги ҳамма одам ҳам унга душман, уларнинг Норбойга айтган ҳар қандай сўзлари уни мазох қилиш бўлиб туюларди (Х. Сеитов). Энди у кўкрагида йиғилиб қолган дардларини очиб, Ойнахонни мазох қилиб кула бошлади (Х. Сеитов). Ойгул бўлса мақтанчоқ кампирни яна бир оз майна қилиш ниятида

(Б. Кербобоев). Уғлининг иши билан қизиқмаган бу онанинг асли мақсадини англаган Ойгул уни бир оз калака қилмоқчи бўлди (Б. Кербобоев).

МАШҒУЛ, БАНД, ОВОРА, АНДАРМОН. Бирор иш-кумушни берилиб бажариш ҳолатида. **Андармон** асосан бўл феъл билан, шунда ҳам кам қўлланади. Бу сўз асосий бўлмаган нарса билан овора бўлиш маъносида қўлланади.

Мирзо ака ва бир группа агитаторлар «Жанговар варақа» ёзиши билан машғул («Тошкент ҳақиқати»). Олтин аср дерлар асрини, Улкаси бор баҳорга монанд. Бу ўлкада етишган насл Янги дунё қуриши билан банд (Уйғун). Бу ерда Араббой эшик тиоқишидан эшитилаётган гапларни бошқаларга етказиш билан о в о р а э д и (П. Турсун). Ҳалиги бола иккаламиз йиқилган-сурунган эшаклар билан а н д а р м о н бўлибмиз-ку, бир нарсадан беҳабар қолибмиз (П. Қодиров). Ишқилиб, барака топкур ўртоқларининг шовқин-сурони билан а н д а р м о н бўлса, бас (А. Мухтор).

МАЪЛУМ, АЁН, ОШКОР (ОШКОРА), АНИҚ, ШАХС(ЛАР) баинган ҳолатда. **Аён** сўзлашув тилида кам қўлланади. **Ошкор** (ошқора) кўпинча қилмоқ, бўлмоқ феъллари билан қўлланади.

Ҳакимбойвачча ёлғиз қоларкан, унинг маълум ва чала маълум кирдикорларини бир-бир хотирдан кечирди, унинг эпчилигига қойил бўлди (Ойбек). Феълим сенга а ё н. Чакана ишни ёмон кўраман (Ойбек). Зебо Мухаррамга қараб мамнун кулиб қўйди, шундай йигитнинг ёри эканидан фахрланаётгани кўзидан, чимирилган қошларидан о ш к о р э д и (Шухрат). Анна Ивановна Элмуродни севиб қолганига иқрор эди-ю, о ш к о р қ и л и ш г а журғат этолмасди (Шухрат). «Бора-бора қорним дўппайиб, иккиқатлигим о ш к о р бўлди»,— деди Ҳожи хола (М. Исмоилий). Уз нодонлигини ҳамма вақт кибирлик билан беркитишга уринадиган Тожибой ҳозир астар-авраси билан о ш к о р ва очиқ эди (П. Турсун). У [Нури] истехзо билан илжайди, синовчи кўзлари билан қизга узоқ тикилиб турди. Гулнорнинг ранги ўчган, лаблари титроқ. Гулнордаги бу ўзгариш уни қизиқтирди. Қизнинг юрагидати сирларни бутунлай о ш к о р а қ и л и ш н и истади (Ойбек). Гарчи муддао кун каби ошқора бўлган бўлса ҳам, нима учундир қутидор яна ўзини тагофилга солиб сўради (А. Қодиров). Бироқ Тўпанисо ҳеч қаерда, ҳеч бир дугонасининг уйида йўқ эди. Унинг жаҳл устида рейонга кетганлиги аниқ бўлиб қолди (А. Қаҳҳор).

МАЪЛУМ БУЛМОҚ, БИЛИНМОҚ, АНИҚЛАНМОҚ, АЁН БУЛМОҚ. Очиқ-ошкор ҳолатли бўлмоқ. **Аниқланмоқ** сўзида шахс (киши) томонидан очиқ-ошкор қилиниши ифодаланади. Бошқа сўзларда эса очиқ-ошкор бўлиш шахс-кишининг иштирокисиз ҳам бўлаверади (билиниш ўз-ўзидан ёки бошқа йўл билан бўлиши мумкин). **Аён бўлмоқ** кўпроқ ёзма нутққа, китобий нутққа хос.

Бедовнинг тулпори, йигит шунқори Катта тўйда маълум бўлиб қолади («Далли»). Меҳмонлар жуда чарчаган эди. Бу ҳорғинлик боғдан чиқилгандан кейин айниқса билинди (А. Қаҳҳор). Аниқланишича, биз таъриф қилмоқчи бўлган кишининг лақаби шундай — Товуқ домла экан («Муштум»). Полициячида менинг тўғримда бошқа далил йўқлиги аён бўлди (М. Мирҳодиев).

МАЪНО, МАЗМУН. Ақл, фикр билан тушуниладиган мантикий мундарижа, сўз, бирикма, гап ёки бошқа белги билан ифодаланган ички мундарижа. **Маъно** сўзи асосан оддий мундарижа (мазмун) маъносида қўлланади. **Мазмун**, аксинча, маънонинг мураккаб ҳолатларига нисбатан қўлланади. Масалан, сўзнинг маъноси дейилади, сўзнинг мазмуни дейилмайди. Оддий сўзлашувда маъно сўзи кўп қўлланади.

Унсин қошини чимириб ялт этиб Гулнорга қаради, лекин сўнги жумланинг маъносини нечундир сўрамади (Ойбек). Бўтабой бу йўталнинг маъносига дарров тушунди, ранги оқариб, йўтални эшитмаган ва Тўлаганни кўрмаган бўлиб деразадан ташқарига қаради (А. Қаҳҳор). Аҳмад Ҳусайн бу сўзларни баланд шоирона сўзлар каби тушуниб, уларнинг мазмунига унчалик эътибор бермади (Ойбек). Қудрат... ерлик халқ ишчилари орасида революцион варақалар мазмунини ўз тилида тушунириб юрди (М. Исмоилӣ).

МАҚСАД, НИЯТ, МУДДАО, МУРОД. Бирор нарсага эришиш, етишиш истак-ихтиёри. **Мурод** асосан «етмоқ», «ҳосил бўлмоқ» феъллари билан қўлланади.

Унинг мақсади Гулнор қутисида қандай нарсалар бор, даси яширинча қандай қимматбаҳо буюмлар келтирилганини билиш эди (Ойбек). Мен сизларнинг ниятингизни билман сизлар ишни тезроқ бошламоқчисиз («Қизил Ўзбекистон»). ...У бу иш Олахўжанинг фикри билан бўлганини англайди. Олахўжа уни эшигига ёрдам сўраб келадиган бир аҳволга солиб қўймоқчи экан. Бироқ умуддасига етолмайди. Абдурашул яна қайтиб унинг қўлига тушмайди (П. Турсун). Ботир ёрим, билман, сиз қайғу дарёсига мандан чуқурроқ ботгандирсиз. Энди ёлғиз муродим — сизни бир кўрмоқ, сиз билан икки оғиз сўзлашмоқдир (Ойбек).

МАҒРУРЛАНМОҚ, ҒУРУРЛАНМОҚ, КИБРЛАНМОҚ, ҲАВОЛАНМОҚ. Ғурурли кайфиятга берилмоқ. **Ҳаволанмоқ** сўзида салбий бўёқ кучли.

Кимдир отган ўқининг қирувчи самолётга теккани билан мағрурланади. кимдир бомба парчаси тешиб ўтган шинелини ҳаммага кўрсатади (Шухрат). Элмурод янги мактаб биноси қишлоқ тарихида нақадар улуг иш эканини, бу улуг ишга озми-кўпми ўз меҳнати синганини ўйлаб ўзидан-ўзи ғурурланди (П. Турсун). Рихсбой ака кейинги пайтда жуда кибрланиб кетди

(*Р. Файзий*). ...қари одамни муштумдай бола олдида ҳақорат қилганингиз, боланингизни ҳақ одам олдида ноҳақлик билан ҳимоя этганингиз яхшимиз? Боланингиз бундан ҳаволанмай дими? (*М. Исмоилий*.)

МАҲАЛЛИЙ, ЕРЛИК. Узи яшаётган жой (ер)га мансуб, шу ер (жой)га қарашли.

...бу пастак тоғ, Федченко музлик тоғларининг тармоқларидан бири бўлиб, маҳаллий аҳоли томонидан Музлоқ тоғ деб аталарди (*М. Исмоилий*). Раҳматхоннинг овози йиғин тепасида янграб кетди: «Биз ерлик меҳнаткаш ишчи-деҳқонлар большевиклар партиясининг қарорини қувватлаймиз» (*П. Турсун*).

МЕРОСХҲҲР, ВОРИС. Меросга эга бўлувчи, меросга ҳақли шахс. **Ворис** китобий, ҳозирги адабий тилда кам қўлланади.

Уч-тўрт йил ишлаганимдан кейин хўжайиним, умри қисқа экан, ўлди. Мол-мулки ёш болаларига қолди. Уртада меросхўрлар кўпайди (*Ойбек*). Олимхоннинг «фазилатлари» саноқсиз: ...қай томон обрўлироқ бўлса, порани кўпроқ берса, уни мудофаа қилади. Ерли-сувли пулдор одам вафот қилса, унинг ворисларини бир-бири билан жиққа-мушт қилади (*Ойбек*).

МЕҲМОН, ҚУНОҚ. Йўқлаб келган шахс, ўзганинг уйи (жойи)да вақтинча бўлувчи шахс. **Қуноқ** жуда кам қўлланади.

Зиёфат самимият билан қақирилганликдан дастурхон кадрли меҳмонго махсус турланган эди (*А. Қодирий*). Печак гулдек бўлиб эрига чирмашганини кўрармиз, ҳали худо кўрсатса; бор, ўйнаб-кулиб меҳмонларингни кут (*А. Қодирий*). Айтмаган қўноқ — йўнмаган таёқ (*Мақол*). «Опа, сиз паловга уннанг. Тоза, сен Эъвозхонни болалари билан олиб кел, қўноқ бўлиб кетсин» (*Х. Ғулوم*).

МОЗОР, ҚАБРИСТОН, ГҲРИСТОН, МОЗОРИСТОН. Ҳликлар кўмиладиган жой. **Қабристон** бир оз ижобий оттенкага эга. **Гўристон**, аксинча, бир оз салбий оттенкага эга.

Қишлоқ олдида пайдо бўлган ўртоқлар мазорига жафокаш кампирнинг ҳам жасади қўйилди (*И. Раҳим*). Кеча ойдин, қабристон тип-тинч, узоқроқдан қуръон товуши эшитилар эди (*А. Қодирий*). Сидиқжоннинг кўзига... ўзининг бемор ётгани, ўлгани, фақат бўйра солинган ва усти очиқ тобутда тўрт киши кўтариб гадиб гўристонга олиб кетаётгани кўриниб кетди (*А. Қаҳҳор*). Нуруни нақ мазористонда ёлғиз қолган каби бир ваҳима босди (*Ойбек*).

МУБОЛАҒА, ЛОФ, МАҲОВАТ. Ортиқча таъриф-тавсиф, ҳақиқий ҳолатни орттириб, бўрттириб кўрсатувчи таъриф-тавсиф, ваҳимадор ифода. **Маҳоват** нисбатан эскирган. **Муболаға** адабий тилга хос бўлиб, оддий сўзлашувда деярли қўлланмайди.

Ўзбекистон ССРда энг йирик ҳисобланган Навоий комбинатининг учинчи навбатини тиклаш ва ишга туширишда бутун мамлакат корхоналарининг коллективлари қатнашди десак, муболаға

бўлмайди («Совет Ўзбекистони»). Офарин, Рағно, лекин бировнинг устида ортиқчароқ муболаға қилибсан! (А. Қодирий.) Лоф эмас, айтиб қўя қолай, бошқа колхоз раислари пахта териш машинаси механик-ҳайдовчилари билан чой ичса, мен улар билан ош ейман («Муштум»). «Ростми? Пича лофи бўлса керак»,— деди Йўлчи (Ойбек). Қоғозбозликда кўп иш бўлди ҳуржун, Ачиндим. ҳарна дедим лоф эмас, чин (Ҳабибий). Ут ичида? Бу маҳоратдир дейман? (Н. Сафаров.)

МУВОФИҚ, БИНОАН, БУЙИЧА, КЎРА, АСОСАН. Нимагадир мос ҳолда, амал қилган, асосланган ҳолда.

Ҳукуматлараро битимларга мувофиқ чет давлатларга иқтисодий ёрдам кўрсатиш учун маблағлар ажратиш бюджетда кўзда тутилган («Қизил Ўзбекистон»). У Бўронбекнинг уйига жойлашиб олиб, Азизий билан Азмидиннинг топширувига мувофиқ улар раҳбарлигидаги аксилинқилобий ташкилот номидан иш кўрган (Ҳ. Фулом). «Э, ахир жондан айрилмоқ қийинда»,— деди ва одатига кўра бир мисол билан ҳаммани қойил қилмоқчи бўлди (П. Турсун). Аҳмаджон «Эй пари дилдор»ни, ундан кейин рота комсомол ташкилотчиси Петька Уховнинг илтимосига кўра, у билан бирликда «Галя тўғрисида қўшиқ»ни айтиб берди (А. Қаҳҳор). УзССР Сув хўжалик министрлигининг 2 апрель 1956 йилда чиқарган буйруғига асосан суд жавобгарлигида тортилиши керак эди («Муштум»). Шундай қилиб, амал қилиш «Қизи борнинг нози бор» деган таомилга биноан унчунча ноз ҳам қилиб қўяр эди-ю... (П. Турсун). Тўғри, бир кун юмилганда кўз, Дўстлар эълон қилар: Сўлди, деб. Ва табиий қонун буйича Туғилди, яшади, ўлди, деб (Уйғун).

МУЖИМОҚ, ҒАЖИМОҚ, КЕМИРМОҚ. Тиш билан нарсанинг бирор томонидан ёки томонини чайнамоқ. Мужимоқ одамга нисбатан ҳам, ҳайвонга нисбатан ҳам қўлланаверади. Ғажимоқ ҳайвонга нисбатан қўлланади. Одамга нисбатан қўлланганда, ҳурматсизлик ифодаланади. **Кемирмоқ** асосан кемирувчи ҳайвонларга нисбатан, кам даражада бошқа ҳайвонларга нисбатан қўланади.

...бурчакдаги токчада қаттиқ нон мужиб ўйрувчи сичқонни кўрсатиб ўтилмаса, бу уйда бошқа жонли зот ҳам кўринмас (А. Қодирий). Нафасини ичига олиб секин қайрилиб қаради. Бир олапар элик қадамча нарида алланарсани ғажир эди (М. Исмоилий). Бирининг юзи ярмини сичқон кемирган, бирининг юзи тег чармга ёпишиб кетган (Ойбек).

МУЗЛАМОҚ, ТЎНГМОҚ, ЯХЛАМОҚ. 1. Музли (яхли) ҳолга айланмоқ.

Совуқдан кенг далалар, ўрмонлар карахт, Тўнга бошлаган сувлар, кўллар, ботқоқлар (Уйғун).

2. Қаттиқ совуқ таъсирида бўлмоқ, қаттиқ совуқ ўтиб қақшамоқ. Бу маънода яхламоқ жуда кам ва асосан оддий сўзлашувда қўланади.

Элмурод титраб-қақшаб улар олдига борди-да, музлаган кўллари товлди (П. Турсун). Оёғингиз тўнган бўлса керак, отдан тушинг, бир оз тепиниб, оёқларни эпақага келтириб олайлик (Е. Шукуров).

МУНОСАБАТ, АЛОҚА, ОРА, РОБИТА. Ўзаро боғланиш.

Мени сизларнинг муносабатларингиз жуда қизиқтириб қолди (П. Турсун). Биз ҳозир мулла Обиднинг уч «устун» билан «алоқа» ва муносабати тўғрисида сўзлаймиз (А. Қодирий). Лекин орага бир совуқчилик тушгандан кейин менинг ўша уйга қайтиб боришим тўғри келмайди. (А. Қаҳҳор). Ҳимм... Укангиз нобопроқ чиққанми, сабаб ўн олги йилдан бери робита йўқ [деди Қори] (А. Қаҳҳор).

МУСИБАТ, КУЛФАТ, ТАШВИШ, САВДО. Нотинчлик, азоб-қийноқ берадиган нарса-ҳодиса ва шу туфайли пайдо бўладиган ҳолат.

Учқун ойисининг бошига тушган мусибатдан беҳабар (Ҳ. Фулом). Алишер, энди сен бу ҳисобсиз азобларни қандай кўтара оласан? Миянг пўлатдин, асабларинг темурдин бўлса ҳам, бу оғир мусибатларга бардош беролмас (Уйғун ва И. Султон). Улар Толибни гапга солишар, унинг кулфатларини эшитиб, раҳмлари келар ва унга кўлларидан келганча гамхўрлик қилишарди (К. Икромов). Уйламай қилинган иш Бошга келтирар ташвиш (Мақол). Канизак худди шу ташвиш ўз бошига тушгандай типирчилаб қолди (А. Қаҳҳор).— Не суяклар? Маънисин айт! Не савдонг бор? Барисин айт! (Миртемир.)

МУСОБАҚА, БЕЛЛАШУВ, КУРАШ. Ким яхши натижага эришиш, маълум бир иш-фаолиятда ким ўзиш ҳаракати. **Беллашув** кўпроқ оддий сўзлашувга хос. **Кураш** маълум сўзлар билан бирга қўллангандагина шу маънони аниқ ифодалай олади.

У [Хагиббой] Бутуниттифоқ социалистик мусобақасига қўшилади. Қўшни колхоздаги таниқли чўпон Фулом Сафаровни беллашувга чақирди (М. Қўшоқов).

МУСОБАҚАЛАШМОҚ, БЕЛЛАШМОҚ. Мусобақа ўйнамоқ, ким ўзар (ютар) ўйнамоқ. **Беллашмоқ** бу маънода оддий сўзлашувга хос.

Олимпиада ўйинларида жаҳоннинг энг кучли спортчилари мусобақалашадилар («Қизил Ўзбекистон»). Майли, булут шошсин, қутурсин. Пахтазорда сўнмас хандалар, Келин-кўев у ёқда турсин, Беллашмоқда қуда-андалар (Ҳ. Шарипов).

МУҲАРРИР, РЕДАКТОР. 1. Таҳрир қилувчи. Бу маънода муҳаррир сўзи кенг қўлланяпти.

...редакторларимиз ғоявий жиҳатдан тутурққсиз, бадий бўш ёзилган бирорта ҳам асарнинг чиқиб кетишига йўл қўймасликлари керак («Совет Ўзбекистони»).

2. Журнал, газета ва мазмуни, мунтазам чиқиб туриши учун масъул шахс, раҳбар ходим. Бу маънода расмий ўринларда кўпроқ редактор сўзи қўлланмоқда (масалан, редактор ўринбосари).

Газета муҳаррири ва бу ерда ўтирган бошқалар ҳам шу гапни маъқуллашди (А. Қаҳҳор). «Русский Туркестан» газетасининг редактори большевик Морозовни Сибирга сургун қилишга қарши норозилик митинги ҳақида ҳисобот босиб чиқарди («Қизил Ўзбекистон»).

МУҲИМ, АҲАМИЯТЛИ, АСОСИЙ. Аҳамияти юқори, аҳамият жиҳатдан Ёринчи даражали.

Ҳасан сўфи билан Алим бувани ташвишга солган нарса улар назарида ғоят муҳим бўлиб, ҳозир ҳал қилинишини талаб этарди (М. Исмоилий). Сенинг учинчи ва энг муҳим вазифанг, ҳаммамизнинг ҳам вазифамиз мана шу ғунчанинг бағрида ажойиб бир гул, ажойиб бир мева ҳаёти борлигини ҳар бир колхозчининг кўзига кўрсатиш, томчилардан кучли бир оқим вужудга келтиришидир! (А. Қаҳҳор.) Йиғинда аҳамиятли бир масала кўрилиб қолса, қишлоқилар тез-тез мулла Обидга маъноли қилиб қарашади, гўёки «Сен ҳам бу ҳақда ўз фикрингни айтсанг-чи»,— деб ёлворишади (А. Қодирий). Дамба масаласи — асосий масала. Мен бу ишни нимадан бошлаш кераклиги тўғрисида гапиратибман (А. Қаҳҳор).

МУҲТОЖ, ЗОР. Ўзида йўқ бирор нарсага кучли даражада эҳтиёжи (талаби) бор. Зор сўзида белги даражаси кучли.

Биз ёрдам бера олмаймиз! Ўзимиз ёрдамга муҳтожмиз (Ойбек). Қаёққа қарасанг, камбағал, бекорчи, нонга зор одамларни кўрасан (Ойбек).

МУЛЖАЛЛАМОҚ, МУЛЖАЛ ҚИЛМОҚ, КУЗЛАМОҚ, ЧОҒЛАМОҚ, АЗМОЙИШ ҚИЛМОҚ, ЧАМАЛАМОҚ, ЧЎТЛАМОҚ, ТАХМИН ҚИЛМОҚ. Тахминан режа тузмоқ, мўлжалга олмоқ, амалга оширишни планлаштирмақ.

Йўлчи... бир зумда одамларга қараб чиқди. Эшикка яқин турган одамларнинг қочишга мўлжаллаётганини сездди (Ойбек). Колхозимизнинг янги беш йиллик планида катта гидростанция қуришни мўлжал қилганмиз (А. Қаҳҳор). Мурзин мўлжал қилган сайхон ерга чиқиб, енгил нафас олди (Шуҳрат). Агар улар Қорабулоққа фақат тоғни тешиб сув чиқаришга қарор қилган бўлса, балки бунда кўзлаган бир мақсадлари бордир (М. Исмоилий). Мен ҳам жадал билан ўстириш гўза, Сен ҳам ёвни ўлдир қайтишни чоғлаб (Уйғун). Қўриқнинг қаеридан чанг солса экан деб азмойиш қилганмиз: эрта тонгдан ҳужумга ўтамиз (Х. Сеитов). Камида икки кун юртга ош тортишни чамалади (П. Турсун). Силтаганинг сира зое кетмасин, Чўтлаб санчигин баччағарнинг бошидан (Ислом шоир). Булар... ўттиз таноб тахмин қилган, ўзим тахминимга кўра қирқ таноб чиқса керак (С. Айний).

МУЛЧИЛИК, МУЛ-КУЛЧИЛИК, СЕРОБЧИЛИК, СЕРОБ-ГАРЧИЛИК, КЕНГЧИЛИК, ТУКИНЧИЛИК, МАЪМУРЧИЛИК. Мўл-тўкин ҳолат, танқисликнинг акси. **Тўкинчилик** озиқ-овқатга (ейиладиган, ичиладиган нарсаларга) нисбатан қўлланади. **Кенгчилик** оддий сўзлашувга хос. **Маъмурчилик** бу маънода кам қўлланади.

Биз коммунистик мўлчиликнинг мана шу ...косасини ҳозир ўз меҳнагимизнинг маҳсулотлари билан тўлдирга бошладик («Қизил Ўзбекистон»). Химия мўл-кўлчилик ва маъмурчилик манбаидир («Тошкент ҳақиқати»). Куз соғ келса, нишонидир тўқчиликдан, Маъмурчилик, серобчилик, мўлчиликдан («Қизил Ўзбекистон») Тинчилик бўлса, серобчилик бўлади, тўкин-сочин бўлади («Қизил Ўзбекистон»). «...кенгчилик бўлсин, болам, танқисликни кўрсатмасин».— деди Рихси буви набирасига («Ленин учқуни»). Биз Тошкентдаги Госпиталь бозорига жуда эрта келдик. Чинакам маъмурчиликни, мўл-кўлчиликни, тўкинчиликни шу ерда кўриш мумкин («Қизил Ўзбекистон»). Шунинг натижасида аҳолининг бу маҳсулотларга бўлган талаб ва эҳтиёжлари тобора мўл-кўл қондирилмоқда, маъмурчилик бўлмоқда («Қизил Ўзбекистон»).

Н

НАВБАТ, ГАЛ, СИРА. Нарса, ҳодиса кабиларда кетма-кетлик тартибдаги маълум ўрин, кетма-кетлик тартибининг маълум қисми. **Сира** бу маънода жуда кам ва фақат учинчи шахс эгалик аффиксини олган ҳолда қўлланади.

Бу комсомоллар навбат билан ҳар куни кечқурун келиб чойхўрларни янги китоблар билан таништирар, газета, журналлар ўқиб беришар эди (А. Қаҳҳор). Йўлчи гали билан меҳмонларнинг отларини дарахтларга ҳам, деворга қоқилган махсус темир қозиқларга қантариб боғлади (Ойбек). Дейман келгач сира:— Тут боғлар шоираси! (М. Шайхзода.)

НАВБАТДАГИ, ГАЛДАГИ, ЭНДИГИ. Навбати келган, бажарилиш (қилиниш) гали келган.

А. Тўраевнинг иш кабинетида тунлари чироқ ўчмаса, асло таажжубланманг. Чунки у навбатдаги машғулотга тайёргарлик кўряпти («Совет Ўзбекистони»). Бизнинг галдаги суҳбатимиз етти йилликнинг биринчи йилида пахта етиштиришди... (А. Раҳмат).

НАЙРАНГБОЗ, ЛУТТИБОЗ. Найрангга, алдам-қалдамга уста, кўз бўямачилик, найранг билан шуғулланувчи шахс. **Луттибоз** сўзида салбий оттенка кучли.

Бироқ найрангбоз Абдуваҳоб Ҳурихон Саттарова билан ҳам силлиққина турмуш қилиб кета қолмади («Муштум»). Бу

соҳада катта ғалаба қозонган лўттибоз чет эл молларини олиб-соғиш ишларини қизитиб юборади («Муштум»).

НАРХ, БАҲО, ҚИЙМАТ. Бирор нарсанинг пул билан ўлча-надиган арзон-қимматлик белгиси. **Қиймат** бу маънода жуда кам қўлланади.. *Ибодилла катта-кичик тарақларнинг нархларини бирма-бир айтди (Ҳ. Ғулом). Бунақа шарт эллиқбошига, албатта, хуш ёқади-да! Дарров ҳовлини ўз баҳосидан анча ортиққа олибди (А. Қаҳҳор). Бинокорлик ишларининг қиймати анча ошиб кетмоқда («Қизил Ўзбекистон»).*

НАРХЛАМОҚ, БАҲОЛАМОҚ. Нарх (баҳо) қўймоқ.

Буларнинг ҳаммасини арзон-арзон нархлаб, ўзига ўтказиб олди («Қизил Ўзбекистон»). Дадаси қазо қилганда Махсумнинг отасидан қарз кўтариб кўмбди. Эчкисини, ерини баҳолаб, қарзига ўтказибди (С. Анорбоев).

НАСИҲАТ, УГИТ, ПАНД, Тушунтириш, кўрсатиш йўли билан бирор нарсани қилиш-қилмасликка даъват. **Панд** ва **ўғит** сўзлари насиҳат сўзига нисбатан жуда кам қўлланади. **Панд** сўзи шу маънода асосан **насиҳат** ёки **ўғит** сўзи билан жуфт сўз ҳолида қўлланади.

Гулнор чиқса, айт, тушунтир, насиҳат қил. Бу ишлар сендан лозим (Ойбек). Онадир муборак, чексиз муқаддас Онанинг ўғити ҳеч бекор кетмас (Х. Расул). Бир нечалар айтар панду насиҳат: «Шердай бўп ишланлар, келган жамоат» (Фозил Йўлдош). Ажралдилар. Чол-кампир қарғандилар: «Сатқайи сенга берган панду ўғит» («Муштум»).

НАТИЖА, ОҚИБАТ, ЯКУН. Воқеа-ҳодиса ёки ҳаракатдан келиб чиққан нарсa. **Якун** бу маънода жуда кам қўлланади.

Орада бир-икки оғиз гап ўтди. Бунинг натижаси шу бўлдики, Тўлаганнинг қаншарига мушт тушиди, стол ағанаб кетди (А. Қаҳҳор). Бу урушда қайси давлатлар иштирок қилганини ва урушнинг оқибатини сўзлади (Ойбек). Немисларнинг бунчалик бамайлихотир келаётганини кўриб, Аҳмаджоннинг юраги орзиқиб кетди: Наинки кеча куну бўйи ва кечаси билан бўлган жангнинг якуни шу бўлса (А. Қаҳҳор).

НАФАС, ДАМ, ТИН. Упкага олинадиган ва ундан чиқариладиган ҳаво. **Нафас** кенг қўлланади. **Дам** сўзи дами қайтмоқ, дами ичига тушмоқ каби саноқли бирикмалар таркибидагина қўлланади. **Тин** фақат **олмоқ** сўзи билан бирга қўлланади.

Яна юрак ўйнаб, нафас бўғзига тиқилди (М. Исмоилий). Қизча... болалар билан тоза қувалашиб ўйнаган бўлса керак, нафасини ололмай энтикар, лекин вақти чоғ эди (П. Турсун). Шоли топилиб, сир очилгандан кейин дами ичига тушиб кетган Ойшабону яна тилга кирди (Ҳ. Ғулом). Қори ўзини у ёққа-бу ёққа отиб, бошини столга урмоқчи бўлди ва ҳеч тоқат қилиб бўлмайдиган бир дардан бутун вужуди қақшаб, тин ололмаётгандай хириллади (А. Қаҳҳор).

НАШР ЭТМОҚ, БОСМОҚ, ЧОП ЭТМОҚ. Нашр йўли билан чиқармоқ. **Чоп этмоқ** кам қўлланади.

Ўзбек санъати ва адабиёти декадаси муносабати билан кўп нусхада нашр этилган «Ўзбек халқ мақоллари» тўплами китобхонлар диққатини жалб этди («Қизил Ўзбекистон»). Шеригимдан Бекнинг таърифини эшитиб: «Шу гапларни ва бу ерда ўтган можарони Қумрихонга айтиб беринг, ҳикоя қилиб ёзсин, албатта босиб чиқарамиз»,— деди (А. Қаҳҳор). Нашриёт китобни 45 минг нусхада чоп этди («Тошкент оқшоми»).

НАҚАДАР, НЕЧОҒЛИК, ҚАНЧАЛИК, БУНЧАЛАР. Бу сўзлар ҳаракат-ҳолат, белгини кучайтиради, юқори (ортиқ) даражада эканини билдиради. **Нақадар** кўпроқ китобий услубга хос. **Нақадар, нечоғлик** сўзлари кўпинча даражанинг нормал ҳолатдан юқори эканлигини кўрсатади. **Нақадар** белги, миқдор, шунингдек, ҳаракат даражасига нисбатан ҳам қўлланаверади: *нақадар гўзал, нақадар кўп, нақадар соғинмоқ* каби. **Нечоғлик** асосан ҳаракатнинг тезлик даражаси, иш-ҳаракатга моҳирлик даражасига нисбатан қўлланади: *нечоғлик уста, нечоғлик эҳтиёт бўлмоқ* каби. **Қанчалик** белги, миқдор, шунингдек ҳаракатнинг тезлиги даражасига нисбатан қўлланаверади. Лекин унда ҳаракатнинг нормал ҳолатдан юқорилик оттенкаси йўқ.

Бу кунларда Сидиқжон нақадар хурсанд бўлса, Қанизақ шу қадар хафа ва унинг хафалигига «районда колхозни уриб чиққан газета» сабаб эди (А. Қаҳҳор). Ёлғизлик нақадар ёмон. Бу одамнинг ҳеч кими ва ҳеч нарсага йўқ экан (П. Турсун). Аканг, жуда тентак, жуда бўлимсиз йигит... Урис амалдорларига нечоғлик таъзим бажо қилсанг, шунча яхши (Ойбек). Нарнаво ҳар кунги том бўйи сакраб турибди. Оёқни нечоғлик тирани (Ойбек). Душман қанчалик гангитилса, унинг ўт очиш нуқталари қанча кўп емириб ташланса, ҳужумнинг муваффақияти шунчалик муқаррар бўлади (А. Қаҳҳор). Мусанинг фикрлари қанчалик ақлли, қанчалик самимий бўлса ҳам, унинг ҳолига қанчалик куёнса ҳам, ҳозир, худди шу тобда, унинг «ярасига» тегмаслик керак эди (П. Турсун). Ҳамиша сеники юрагим, шеърим. Қучоғингда яшаш бунчалар ширин. (М. Боев.)

НОАНИҚ, ДУДМОЛ, НОМАЪЛУМ, НОТАЙИН, ТАЙИНСИЗ, МУЖМАЛ, БЕЛГИСИЗ, МУҲМАЛ, МУБҲАМ. Аниқликка эга эмас, нималиги аниқ ифодаланмаган. **Дудмол** сўзи ноаниқ сўзига нисбатан кам қўлланади. **Нотайин** сўзи кўп ҳолларда салбий оттенка билан қўлланади. **Мужмал** кам сўзлар доирасида қўлланади ва бунда салбий оттенка яна ҳам кучлироқ бўлади: *мужмал гап, мужмал жавоб* каби. **Муҳмал** жуда кам қўлланади. **Мубҳам** китобий, кам қўлланади.

Грейдернинг ёрдамга куч сўраб берган телеграмма, радиogramмаларига турлича ноаниқ жавоблар келди (И. Раҳим). Ҳасан

сўфи бу поналарни ким буюрганини, кимнинг сўзи билан қилаётганини сўраган эди, Қудрат д у д м о л г и н а қилиб жавоб берди (М. Исмоилӣ). Ҳовлидаги кекса тутга чироқ шуғласи тушиб, унда н о т а й и н бир кўланка кезар, ичкаридан «ширт-ширт» этган товуш эшитилар эди (А. Қаҳҳор). Аммо бу адреси т а й и н с и з келинга ҳам юрак чопмай турибди («Муштум»). ...гап сўрасам, «Тишим оғриб қолди, у-бу» деб м у ж м а л жавоб берди (А. Қаҳҳор). Энди билсам, кетар эмишсан, Мени ташлаб б е л г и с и з ёққа (Уйғун). Мухторхон унинг ҳудлигини ҳам, беҳудлигини ҳам билиб бўлмайдиган аллақандай м у ҳ м а л юзига таажжубланиб қаради (Ҳ. Фулом). Ҳаёт билан ўз руҳи орасида аллақандай м у б ҳ а м бир оҳангсизлик сезганидан эди (Ойбек).

НОВЧА, НАЙНОВ, ДАРОЗ, УЗУН. Бўйи баланд, баланд бўйли. **Найнов, дароз** салбий оттенкага эга. **Узун** маълум контекст доирасида шу маънода қўлланади.

Ғани Мардонов кетиб қолгач, унинг ўрнига тайинланган, энг майда болалардан тортиб кекса муаллимларгача «ота» деб атайдиган н о в ч а ва қотма чол қоровул келар эди (П. Турсун). Аҳмад Ҳусайн ҳар иккисини бир вақтлар кўрган эди. Инглиз укки кўз, карнай бурун, кампир даҳан, қилтириқ бўйин, н а й н о в эди (Ойбек). Кувёв томондан ориқ, д а р о з, чайир бир хотин бел боғлади (Ойбек). Саодат кампир у з у н, ёшига қарамай, ҳали эгилмаган... ҳаракатларидан шижоатли ва чаққон экани билинган эркаксимон хотин эди (Ойбек).

НОЙЛОЖ, НОЧОР, ЧОР-НОЧОР, ИЛОЖСИЗ. У з эркига қарама-қарши ҳолда, чорасизликдан. **Иложсиз** сўзида мажбурийлик оттенкаси кучлироқ.

Бошпанасиз, нажотсиз етим ўғил ва қизлар бировларнинг зулми ва исканжасига, хўрлашига н о и л о ж чидар, яшамоқ учун бундан ўзга чоралари йўқ эди (П. Турсун). Лекин сув отилиб чиқмади. Қош қорайиб қолган, улар н о ч о р шийпонга қайтишди (И. Раҳим). Норбой жаҳлидан тушди, Ҳайитбойнинг қисташи билан ўрнига ч о р-н о ч о р ўтирди (Х. Сеитов). У аҳоли яшайдиган қай бир пунктни, қай бир шаҳарчани мўлжаллаб, унга тўғри йўл бошламасин, бир оздан кейин и л о ж с и з тўхтарди (Ойбек).

НОЛА, НОЛИШ, ОҲ, ФИҒОН, ФАРЕД, ЗОР, ДОД, АФҒОН. Ғам-алам ифода этувчи аянчли овоз (товуш). **Нола** бошқаларига нисбатан кўп қўлланади. **Оҳ, фиғон, афгон** сўзларида белги даражаси **нола**, **дод** сўзидагига нисбатан кучлироқ. **Фаред** сўзида белги даражаси яна ҳам кучли. **Дод** бу маънода нисбатан кам қўлланади. **Афгон** китобий.

Карвон борар. О... карвонбоши куйлаб борар бир мунгли н о л а (Т. Тўла). Кампирнинг н о л и ш и н эшитиб, халойиқ, ҳамма бирдан Очилга ўлим тилади (Ф. Йўлдош). Зулм, тахтга қарши исён Шарқ кўксига қайнаб тошди, Ҳар ёқ ёнғин, лоладек

қон, Мазлумларнинг оҳи ошди (Ғайратий). Йиғлаб ўтди авлод-авлодлар, Кўкка етди фиғону додлар (Э. Раҳим). Сонсаноқсиз номуслар Қилинди барбод. Кулбалардан оқарди Алам-ли фарёд (Ғайратий). Чирқираб йиғлаётган ҳалиги боланинг зорига яна икки боланинг фарёди қўшилди (М. Исмоилӣ). Сиз бўлсангиз, болангизнинг додини, оҳини эшитиб чидаб туролмасдингиз (М. Исмоилӣ). Кўкка чиқар ёрим деб афғонларим. Айрилиққа тушгандир ёронларим («Равшан»).

НОЛИМОҚ, ШИКОЯТЛАНМОҚ, ШИКОЯТ ҚИЛМОҚ, ЗОРЛАНМОҚ, ҲАСРАТ ҚИЛМОҚ. Нолиш билан, шикоят билан гапирмоқ.

Анзират хола келиб, яна қизи, куёви тўғрисида гапирди; Мадрайимга юборган хати ҳақида гапириб, яна ўзининг ёмон қариганидан, анчайин нарсаларга фаҳми етмайдиган бўлиб қолганидан **нолиди** (А. Қаҳҳор). Гулсумбиби ёлғиз қоларкан, ўзининг «тош пешанасидан», бахти қаролигидан **шикоятланиб**, дам эрини, дам бойни қарғаб, дам худога ёлвориб ўтирарди (Ойбек). Сидиқжоннинг нияти... тақдиридан **шикоят қилиб** Урмонжонга зор-зор йиғлаш, ўшанинг қаноти остида ўз тўпига яна қўшилиш учун тинмай, ишдан ишни фарқ қилмай, жон-дили билан меҳнат қилиш эди (А. Қаҳҳор). «Қўлига пул тушса, тамом қилади. Оилам бор, бола-чақам бор демайди,— дея зорланди аёл.— Бундай эр билан тургунча, дунёдан эрсиз ўтган минг марта яхши!» (П. Турсун.) [Али] ўзининг бахтсизлигидан, топганини орттиролмай, шу кунгача уйланомай келишидан **ҳасрат қилиб** кетди (А. Қодирӣ).

НОЛИШ, ШИКОЯТ, ҲАСРАТ. Мамнун эмаслик, норозилик ифодаси. Бунда мамнун эмаслик, норозилик маъносига зорланиш оттенкаси ҳам қўшилади.

Нолиш билан иш битмас, мард номардга тиз чўкмас (Мақол). Шундай қаттиқ кунлар тушиб бошига, Фалак титраб йўқларнинг **нолишига** (Эргаш Жуманбулбул). «Камбағалчилик ўлсин!» Хотин бу гапни **шикоят тарзида** айтди (А. Қаҳҳор). Заъфарон юзида ажинлар. **Ҳасрат** тўла кўзларига боқ! (Уйғун.) Норбойнинг юраги жиз этиб кетди. Ранги бўзариб, юзини **ҳасрат** аломати қоплади, лекин индамай ерга қараб ўтираверди (Х. Сейтов).

НОЛОЙИҚ, НОМУНОСИБ. Муносиб келмайдиган, келишмайдиган (хатти-ҳаракат, иш ҳақида).

Ниҳоятда бой ўлканинг ҳукмдори бўлмиш Султосчининг ўз мартабасига **нолойиқ** бундай ғалати ишлар билан шуғулланганини ким эшитибди тарихда! (А. Батъ.) Бу йигит, «Ҳеч ким ҳам билмайди» дейиш ўрнига, афт-бошига **номуносиб** бир тарзда тўнглик қилиб... (А. Қаҳҳор). ...бу ерда мукофотлар кўпинча **номуносиб** кишиларга берилган («Совет Ўзбекистони»).

НОМ, ОТ, ИСМ. Шахс ёки нарса-предметларга қўйиладиган

атама. **Ном** шахс, шунингдек нарсա-ҳодисаларга нисбатан қўлланаверади. Лекин жонли сўзлашувда жуда кам қўлланади. **От** асосан шахс ва жонли нарсаларга нисбатан қўлланади. **Жонсиз** нарсаларга нисбатан жуда кам қўлланади. **Исм** шахсга нисбатангина қўлланади.

Дастурхон устида қариялар бир қашшоқнинг боласига н о м тополмай, кўп маслаҳатлашдилар, охири: «Нияти холис, муродмақсадли Элмурод бўлсин! Элмурод!...» деган қарорга келдилар (П. Турсун). Улар ҳар ерда ишчи н о м и н и, ўз касбининг қадрини ерга туширмайдилар («Тошкент оқшоми»). «Сизнинг нима дардингиз бор?» Мирраҳимов бирданига учта дардинг н о м и н и айтди (А. Қаҳҳор). Асрорқул фарзанда кўрди. Уста Мўмин, раҳматлик, хаг билар эди, китоб кўриб, боланинг о т и н и Ёдгор кўйди (А. Қаҳҳор). Биламан, Қосимжон бойваччанинг итлари... Бунинг о т и Тўрткўз эмас, Арслон (А. Қаҳҳор). Мана шу бойларнинг ерларини экадиган деҳқонларни капсанчилар дейилар эди. Қишлоқнинг о т и ҳам шундан чиққан (А. Қаҳҳор). Ҳар вақт ўртоқларини бирор хушхабар билан суюнтириб юрадиган бу ёқимтой боланинг и с м и Қўзибой (Ҳ. Назир).

НОМИГА, ЙЎЛИГА, ИРИМИГА. Астойдил эмас, йўли учун.

Қилт этган шамол йўқ, ҳатто н о м и г а, Саратон қирма-қир кезиб юради (Шуҳрат). ...«мулла мир Ашир, ҳолига ярашир» дегандай, и р и м и г а тўй қилиб, боламизни жуфтлаб олдик»,— деди кампир (А. Муҳиддин).

НОМУСЛИ, ҲАЕЛИ, ОРИЯТЛИ, АНДИШАЛИ, ИБОЛИ. Номуси (ҳаёси, ибоси) бор. **Иболи** жуда ҳам кам қўлланади.

Бу содда, самимий, н о м у с л и, қишлоқи қизнинг сўзларини охиригача эшитишга бардош қилмай, тезроқ қочишга уринаркан, қиз унинг қўлларини оҳистагина ушлади... (Ойбек). Қиз болада, ҳаёли, андишали... («Муштум»). Кимсаной бўлганда, ҳозир бригада бўлар эди. Ғайратлик, ориятли жувон эди (А. Қаҳҳор). Ашурмирзанинг катта опаси кўп андишали хотин эди (М. Исмоилий). Тортинма, батга и б о л и г и келмайдй, и б о л и г и эшикда совчи кутиб, остонага тикилиб ўтиради (А. Мухтор).

НОТИНЧ, БЕТИНЧ, БЕЗОВТА, БЕСАРАНЖОМ, АЛҒОВ-ДАЛҒОВ, ТЎС-ТУПОЛОН. Тинчи-осойиши бузилган. **Нотинч, бетинч, безовта, бесаранжом** инсон ва бошқа нарсаларга нисбатан қўллана олади. **Алғов-далғов, тўс-тўполон** умумий тарздаги нарсаларга нисбатан қўлланади.

«Бегим, қишлоқ н о т и н ч бўп қолди»,— деди у, извош дала йўлидан чайқалиб бораркан, ўй суриб ўтирган бўлисга қайрилиб қараб (Ҳ. Фулом). Трамвай ҳа деганда келавермади. Валико тезтез соатига қараб, б е т и н ч бўла бошлади («Қизил Ўзбекистон»). Кўрбоши ака, неча йилдан бери замона б е з о в т а, Рўзғир-

нинг шарты кетиб парти қолган (И. Султон). Кумуш кўзини очиб, б е с а р а н ж о м у н г а [Ҳожига] назар ташлади ва таниб қўзғалмоқчи бўлди (А. Қодирий). Мингбоши шошиб бориб меҳмонхона айвонига чиқди-да, ҳар вақт аризачиларни сўраб, айбдорларни тергов қиладиган ерига келиб ўтирди. Юраги б е с а р а н ж о м э д и (М. Исмоилий). «Юртни а л ғ о в - д а л ғ о в қилган кишини ҳар қанча хўрласа ҳам, оз»,— Навоийнинг унга [Едгорга] берган жавоби шу бўлди холос (А. Батъ). У [уста] Валижоннинг дили т ў с - т ў й п о л о н бўлаётганини сизди (О. Ёқубов).

НОХУШ, КЎНГИЛСИЗ, ЕЎҚИМСИЗ. Хуш келмайдиган, кўнгилини (таъбини) хира қиладиган.

[Шофёр С. Абдуллаев] Ун йиллик иш фаолиятида бирорта ҳам аварияга, н о х у ш воқеага йўл қўйгани йўқ («Совет Ўзбекистони»). Баъзи жойларда юз берган бепарволик ва масъулиятсизлик бу йилги киш даврида кўн г и л с и з аҳволларнинг рўй беришига олиб келди («Қизил Ўзбекистон»). Тўрвасига солиб нонини, Таёғини судраб, кўн г и л с и з Пода ҳайдаб қирга кетарди, Майса гиламларга етарди (Уйғун). ...Элмурод бу гапларни айтди-ю, қизариб кетди. Чунки гаплари ўзига жуда қуруқ ва ё қ и м с и з эшитилди (П. Турсун).

НОҚУЛАЙ, УНҒАЙСИЗ, НОБОП. Қулайликка эга эмас, бирор нарсага мослик-мувофиқлиги яхши эмас. Бу мослик-мувофиқликнинг нормал даражага нисбатан ёмонлиги конкрет нарсаларда, шунингдек кишининг руҳий ҳолатида бўлиши мумкин. **Унғайсиз** нисбатан кам қўлланади.

Бектемир н о қ у л а й ерда узала тушиб ётар ва тинмасдан отар эди (Ойбек). «Ҳозир мен сизнинг олдинизда шундай бир н о қ у л а й аҳволдаманки, гўё сизга янги танишдай. Гўё биз бир-биримизни кам биладигандай. Ҳолбуки сиз мени мактабга келган кунимдан биласиз»,— деди Элмурод (П. Турсун). Орада ётсирашга ўхшаш бир ҳол бор, нима учундир бир сўзлаб, икки тўхтар эдилар. Бу ўн ғ а й с и з ҳолатдан чиқиш ва сўзни сўзга улаб юбориш учун Раҳмат тиришгандек кўринар эди (А. Қодирий). Аммо жарнинг нариги томони бир тепадан иборат бўлиб, жануби биқини маълум Чақар суви билан, ғарби Бўз сув ва Кўкча ариғи билан ўралган бурун каби бу тепа қўрғонсиз ҳам душманнинг ҳужумига ўн ғ а й с и з эди (А. Қодирий). Лекин айрим қишлоқ кутубхоналари н о б о п ва кўримсиз хоналарга жойлашган («Қизил Ўзбекистон»).

НУР, ШУЪЛА, ЕҒДУ, ЗИЁ. Еруғлик манбаидан (ёритувчи предметдан) чиқувчи ёруғ чизиқ. **Нур** сўзи шуъла сўзига нисбатан кенгроқ қўлланади. **Еғду** китобий. **Зиё** эскирган, китобий. Бу сўзлар «ёруғлик» маъносини ҳам билдиради.

Қуёшнинг биринчи нурлари билан аҳоли кўчага чиқди (Шухрат). Ойли тунда оқдилар узоқ, Ш у ъ л а сочди ранг-баранг чироқ (Ғайратий). Тўлин ой сутдек ёғ д у с и н и мактаб саҳни ва

том тунукаларига аёвсиз тўқар, булбул эса ҳамон тинмай сайрар эди (П. Турсун). Тонг ёришгани, дунёга нур тўлгани учун қувонаётгандек, осмонда тўрғайлар ҳамду сано ўқийдилар, кундузни олқийлайдилар (М. Исмоилий). Ҳовлидаги кекса тутга чироқ шу ёлғаси тушиб, унда нотаниш бир кўланка кезар, ичкаридан «ширт-ширт» этган товуш эшитилар эди (А. Қаҳҳор). Ҳолида Қори келяптилармикан, деб ҳовлига қараган эди, сўриток тагида ой ёғдусида Адолатни кўрди (И. Раҳим). Улар мазмун эмади, Ильич — Чироқлари тўккан зиёдан (Ҳ. Салоҳ).

НУҚСОН, АЙБ, НУҚС, ҚУСУР, КАМЧИЛИК, ИЛЛАТ. Нормалликни бузувчи белги. **Нуқс, қусур** жуда кам қўлланади. **Камчилик** сўзида белги даражаси жуда кучсиз.

Иккинчидан, бир хизматкорнинг қизига уйланишни, қиз қанча чиройли бўлмасин, ўз ғурури, ўз обрўи учун катта нуқсон деб билган эди (Ойбек). Ўзбекистон сабзавот, полиз ва картошка илмий тадқиқот институтининг механизация бўлими ходимлари СН-45 маркали картошка экадиган машинанинг уруғ ташлайдиган қисмини ўзгартиришди ва шу туфайли юқорида айтилган нуқсонлар йўқотилди («Фан ва турмуш»). Хўп, энди мен сизга битта айбонгизни айтиб берай (А. Қаҳҳор). Ниҳоят у зерикди, кўзуга ўзини ундай қилиб солди, бундай қилиб солиди ва «ҳуснида ҳеч қандай нуқс йўқлиги»га қаноат ҳосил қилди шекилли, кўзгуну қайтиб жойига қўйди («Таниш башаралар»). Ҳаммамизда ҳам қусур, айб бор,— деди Ҳасанжон махсум («Муштум»). Ҳар тўқисда бир айб дегандай, унча-мунча камчиликларимиз бор («Муштум»). Ичи қоралик, ёлғончилик, бошқаларни кўролмаслик, иккиюзламачилик, берган ваъданинг устидан чиқмаслик, гап ташиш, манманлик, бировни камситиш ё масхаралаш, киши қайси ёшда бўлишидан қатъи назар, иллат ҳисобланади («Ўқитувчилар газетаси»).

О

ОБРУ, ЭЪТИБОР, НУФУЗ. Ўзга томонидан бўлган ҳурмат, яхши муносабат ҳис-сезгиси. **Нуфуз** китобий.

Барака топсин аканг! Обрўси бундан ҳам зиёда бўлсин! (Ҳ. Ғулом.) Навоий ўзининг мардонавор таклифи билан султон ва барча навкарлар олдида зўр эътибор қозонганини Музаффар англаган эди (А. Батъ). Бирининг кўзларида Шарқнинг нуфузи, Иккинчисик юзлари очиқ, Хушчақчақ (М. Шайхзода). Сарой парвоначиси Мажидиддин Султон Ҳусайн билан тез-тез ёлғиз суҳбатлашиш имконига эга бўлиб, бу суҳбатлардан у ўзининг аввали нуфуз-эътиборини тиклаш чун фойдаланарди (А. Батъ).

ОВОЗ, ТОВУШ, УН, САДО, САС, НИДО, САЗО. Эшитиш ссзгисини уйғотувчи; эшитиш органлари орқали қабул қилинувчи, эшитилувчи нарса. **Овоз** асосан одам ва жонли нарсалар товушини ифодалаш учун қўлланади. **Товуш** одам ва бошқа жонли нарсалар овозини, шунингдек жонсиз предметларнинг урилиши, ишқаланиши ва бошқа ҳолатидан пайдо бўлган овозни ифодалаш учун ҳам қўлланаверади. **Ун** фақат одам овозини билдиради ва **овоз** сўзига нисбатан жуда кам қўлланади. **Садо** жонли ва жонсиз нарсаларнинг товушини билдиради, лекин **товуш** сўзига нисбатан кам қўлланади. **Сас** диалектал сўз бўлиб, бадий адабиётларда, айниқса поэзияда киши овози маъносида қўлланади. **Нидо** китобий. **Сазо** жуда кам қўлланади.

«Қалайсан, ука?»— биров келиб туртди Йўлчини. Йўлчи бу кишининг юзини кўрмасданоқ овозидан таниди (Ойбек). Отабек товуш эгасини таниди. Бу мажнуна Зайнаб эди (А. Қодирий). Гоҳ чапда, гоҳ ўнгда қулоқларни тешгувчи чинқироқ товушлар билан чигирткалар чириллашади (М. Исмоилий). Дахлиз остида бир дуркум оёқ товушлари эшитилиб, кўрбоши кўринди (А. Қодирий). Миришаб беҳол боланинг ўнг қулогини чўзма камалакдай чўзиб кетди. Бола аввал ун чиқармай чидашга ҳаракат қилди (М. Исмоилий). «Мана, мажлис очик. Ким гапиради?» Ҳеч кимдан садо чиқмади (А. Қаҳҳор). Батальоннинг ўнг қанотидан келаётган оркестр садосини эшитгач, Юрьев Черницовга савол назари билан қараб қўйди (И. Раҳим): Ватанда янграса Халима саси, Гулзорда булбулнинг келар ҳаваси («Хат»). Давра қуриб ўтирган базмчиларнинг ҳаракатлари, қилиқлари, бўғиқ нидоларини тасвирлашга тил кифоя қилмайди (Ойбек). Орзун бор куйлашга, лекин қалбингдан Тарқалар бир маънос ва ғамгин сазо, Қўйнингда бир қучоқ оқ ва нафис гул. Лекин руҳинг тўла мотам ва азо (Ҳ. Олимжон).

ОВОРА, САРСОН, САРГАРДОН. Бирор мақсад йўлида, бирор нарса илнжидида кезиш, тентираш ҳолатида. Шу маънони **сарсон** сўзи **овора** сўзига нисбатан, **саргардон** сўзи **сарсон** сўзига нисбатан кучли оттенкада ифодалайди.

Уз ёрини топмасдан овора экан мендек (Фурқат). Бир йилдан бери Сарвихон аянинг ҳажрида сарсонман («Муштум»). Неча йилдан бери шу иш кетида саргардон («Қизил Ўзбекистон»).

ОВУНМОҚ, ЮПАНМОҚ. 1. Йнғидан тўхтамоқ. **Юпанмоқ** нисбатан кам қўлланади.

Она ўғлининг сўзи билан овунди. Кўз ёшларини артди (П. Турсун). Хотин йнғлағудай бўлиб ташқарига чиқди, яна кирди... Қани энди бу товушинг ўчгур бола юпанса (А. Қаҳҳор).

2. Бирор нарса-сабаб таъсири билан ўзини тинчитмоқ, дард-аламни унутмоқ.

Элмурод бу одамлар орасида бир оз овунди (П. Турсун).

Қандай қилиб берай сенга тасалло? Англадим: йўқ экан сўзимнинг кучи. Балки юпанарсан, ёнса ганим ё Қонга беланганда найзамнинг учи (Уйғун). Ҳозир ҳам шу фикр билан юпаниб, ўғлининг ғалати аҳволига чиройлироқ тус беришга уриниб, ўз ишлари билан овора бўлди (А. Мухтор).

ОВУНЧОҚ, ЮПАНЧ(ИҚ), ЭРМАК. Кишини овунтирадиган, юпатадиган нарса, иш, кимса. **Овунчоқ** асосан шахсга (ёш болаларга) нисбатан қўлланади. **Эрмак** кўпроқ нарсаларга нисбатан қўлланади.

Онанг шунда очар кенг қучоқ, Гўё кўкка етгандек боши. Сенсан унга доим овуначоқ, Сен — онангнинг кичик йўлдоши (И. Муслим). Менинг овуначоғим бўлди қизғалдоқ. Дастадаста териб келтирар эдим, Ҳам ўйин, ҳам юпанч, ҳам дилла алдоқ (Миртемир). Албатта, деҳқончилик иши тўхтаган бундай кунларда ўқиш ҳар қандай эрмакдан яхши эди (П. Турсун). Назокатнинг бирдан-бир машғулоту ва эрмаги дутор эди (Ш. Рашидов).

ОВҚАТ, ТАОМ, ОЗИҚ, ТОМОҚ, ХУРАК, ЕМИШ, НЕЪМАТ. Одам, ҳайвон ва умуман жониворлар истеъмол қиладиган қуюқ ёки суюқ егулик. **Овқат** одам ёки ҳайвонлар қабул қиладиган егулик нарсани билдиради. **Таом** фақат одамлар ейдиган овқатни ифодалаш учун қўлланади ва **овқат** сўзига нисбатан бир оз бадийй оттенкага эга. **Озиқ** одам ва бошқа жониворлар, ҳатто ўсимликлар қабул қиладиган овқат маъносини ҳам билдиради. **Овқат** ва **таом** сўзлари асосан ейиш учун тайёр ҳолатдаги нарсани билдирса, **озиқ** умуман овқатланиш учун лозим бўлган тайёр ёки хом ҳолатдаги нарсани билдиради. **Хўрак**, **емиш** жуда кам қўлланади. **Неъмат** бадийй оттенкага эга.

Анчадан кейин онаси косаларга овқат сузди, Ҳаёт уларни ичкарига таший бошлади (М. Исмоилӣ). Меҳмонлар лаззатли таомларни хўп ейишди, ичишди (П. Турсун). Бир кунлик йўлла чиқсанг, бир ҳафталик озиқ ол (Мақол). Дейди маккажўхори Соқолини тутамлаб: «Энг серҳосил озиқман Ҳам чорванг, ҳам ўзингга» (С. Абдулла). Тажрибакорларнинг: «Шолаган ғўза қўшимча кўсакларни етиштириш учун ердан етарли озиқ ололмайд», — деган даъвоси пуч, чунки ғўза ололмиса, биз берамиз (А. Қаҳҳор). Тушлик ош вақти бўлдими, нима томоқ қилсамикин? (А. Қодирий). Улганим яхши эмасми, ҳам сизни ҳалигидай муштлаб, яна томоғингизни есам (Саид Аҳмад). «Еқмайдиган хўрак бергансиз!» — «Еқмайдиган ҳеч нарса егани йўқ» (А. Қодирий). Қовжираб қолган майсалар орасидан хўрак тополмаган сизир шикоятмуз мағраб қўяди (Саид Аҳмад). «Емиш олиб келдим, — деди Баҳри қўрқа-писа, — шазла билан нон» (Ҳ. Фулом). Ишчи иш қилар, У яхши билар: Маҳсули фақат Эл учун неъмат (М. Шайхзода).

ОДАМ, ОДАМЗОД, КИШИ, ИНСОН, КИМСА, БАШАР. Фикрлаш, сўзлаш, қурол ясаш ва ундан фойдаланиш қобилиятига эга бўлган жонли. **Одам, инсон** сўзлари фикрлаш, сўзлаш, қурол ясаш ва ундан фойдаланиш қобилиятига эга бўлган жонлининг умумий номи маъносида ҳам қўлланади. *Одам боласи, инсон боласи* (ҳайвон боласи эмас). **Киши, кимса, башар** сўзлари бу маънода қўлланмайди. **Инсон** ижобий кўтаринкилик оттенкасига эга. **Кимса** жуда кам қўлланади. **Башар** поэтик услубга хос.

Одам анча қалинлашди, Ҳитоблар, қағғишлар, аёл йиғилари кучайди (Ойбек). Нега ёш тўқасан, мағрур одамзод, Нега жарангламас созларда наво? (Миртемир.) Бу кунларда Отабекка энг яқин турган киши Ҳасанали ота эди (А. Қодирий). Эғтибордан четда юрган бир инсон — Худойқул оғизларда қизгин гап бўлди (П. Турсун). Қисқаси, илгаридан оддий бир тенгдошдек бўлиб келган бир қиз энди Элмурод учун сирли бир кимсвага айланиб борар эди (П. Турсун). Қизил байроқ балчиқларда булганмай, У б а ш а р н и н г виждонидай покиза (М. Шайхзода).

ОДАМГАРЧИЛИК, ИНСОНГАРЧИЛИК. 1. Киши(лар)га самимий, яхшилик истаб қилинадиган муносабат, инсонга хос тартиб-қоида билан бўладиган муносабат.

Менинг ҳамма қилаётган одамгарчиликларим фақат сенинг учун, сенинг бошингни аяганим учун! (А. Қодирий.) Ҳазили нимаси! Одамгарчилигинг бўлса шу йиғирма олти сўмни ҳам олмас эдинг, мени ўзинг олиб келгансан (А. Қаҳҳор).

2. Инсоний қиёфа.

— Муҳаббат! — деб такрорлади Ҳасанали. — Шу йиғирма беш кунлик бир муддатнинг ичида у [Отабек] бутунлай одамгарчиликдан чиқаяди (А. Қодирий).

ОДАТ, РАСМ, ТАОМИЛ, УДУМ, УРФ, АНЪАНА. Умум томонидан қабул қилинган ва амал қилинадиган хатти-ҳаракат ва ахлоқдаги тартиб-қоида. **Таомил, удум, урф** кам қўлланади. **Таомил** сўзида «амал қилинадиган тартиб-қоида» тушунчаси ҳамма вақт акс этади. **Анъана** бажарилиши одат тусига кирган ҳаракат (иш)га нисбатан қўлланади.

Куйёв аҳли раста олифта бойваччалар орасида, одатга мувофиқ ўзини яшириб данғиллама дарвоза томон юрди (Ойбек). Унинг онаси, жамоанинг қадимги расмига мувофиқ, камбағал қариялардан бир нечасини чақириб, олдларига бир лаган ош қўйди (П. Турсун). Э л т а о м и л и да кексалар ҳамиша маслаҳат беришар, ёшлар эса маслаҳат меваларини теришар эди (М. Исмоилий). Тошкентликда бағоят қадим Яшаб келар эзгу бир у д у м: Учрашганда биринчи сўроқ — «Тинчликми?» — деб ҳол суриштирмоқ (М. Шайхзода). Ўзбек халқининг яхши у д у м и бор: — қаерни макон қилса, ўша ерга яхши ният билан кўчат экади («Қизил Ўзбекистон»). Биз кўпинча ажойиб, кўрилмаган, ҳалигача урф бўлмаган ранго-ранг гулларни дасталаганда ...«қайси боғда бит-

ган-у, боғбони ким?»— деб суриштириб ўтирмаймиз («Қизил Узбекистон»). Байрам юртда қадим бир анъанадир, Лекин қора кундан қалб ҳамон чўғли... (Миртемир.) Мазкур районда лекциялар ўқиш ва бошқа тадбирлар ўтказиш анъанага айланган («Тошкент оқшоми»).

ОДАТЛАНМОҚ, ОДАТ ҚИЛМОҚ, ЎРГАНМОҚ. Бирор ишга (нарсга) ўрганиш, одат пайдо қилмоқ.

У, одамлар билан гаплашган сайин чечанлашиб, шаҳарлилардай мулойим гапиришга одатланди (П. Турсун). Ешлигингда одат қилсанг Қаригунча кўникасан. Қариганда одат қилсанг Кўникунча кўмиласан («Мақоллар»). Улмас ҳеч шикоят қилиб ўрганган бола эмас (А. Қаҳҳор).

ОДОБЛИ (АДАБЛИ), БОАДАБ, АХЛОҚЛИ. Хулқ-одоби яхши. Боадаб асосан катта ёшдагилар нутқида учрайди. Ахлоқли кўпроқ ёзма нутққа хос.

Жуда маданиятли, одобли қиз экан, Бошқаси бўлса, шу гапингга табиатингни номозшом қилиб юборарди (Шухрат). Бундай туйгун, бундай зийрак, бундай боабқиз етти иқлимда ҳам топиламайди (Ойбек). Акаси муносиб, ахлоқли, одобли, ору номусан йигит бўлса, бу қиз ҳам унинг тенги, муносиби эди («Муштум»).

ОЗГИНА, БИР ОЗ, ОЗ-МОЗ, ПИЧА, САЛ, ХИЁЛ, ЖИНДЕК (ЖИНДАЙ, ЖИНДАК), ҚИТДАЙ, ЖИЧЧА, АНДАК, ЧИЗИ. Нарса, вақт, масофа, ҳаракат-ҳолатнинг миқдор-даражаси жуда оз, оз миқдорда. **Озгина, пича** нарсага, вақтга, шунингдек масофага нисбатан қўлланаверади. **Сал** асосан вақтнинг ва ҳаракат-ҳолатнинг даражасига нисбатан қўлланади. Миқдорнинг жуда озлигини ифодалаш учун кам қўлланади. **Хиёл** оттенкаси ва қўлланиши билан сал сўзига жуда яқин. **Жиндек, қитдай, жичча** асосан миқдор ва даражага нисбатан қўлланади ва буларда миқдор, даража пича сўзидагига нисбатан ҳам кам бўлади. **Андак** асосан вақт ва ҳаракат-ҳолатнинг даражасига нисбатан қўлланади. Бу сўз ҳозирги сўзлашувда жуда кам қўлланади.

Озгина пул харажатласак, бир ҳафтагача декчамиз биқирлайди (Ойбек). Озгина юриб, яна тўхтатишга мажбур бўлди (Ойбек). Ҳовлининг кун ботар томонидаги харобаликдан озгина бериди бўлган бояги йўлакка тираб солинган икки даричалик бир уй... (А. Қодирий.) «Яхши-яхши» Ғулом аканинг ташаббуси билан астойдил қизиқа бошлаганидан Ҳошим хабар топган ва бир оз хавотирга тушаётган эди (Ж. Абдуллахонов). Бобо-хўжа домланинг ранги бир оз бўзарди (П. Турсун). «Мен дадангизни оз-мо оз биламан,— деди Ойқиз.— Олтинсойга яқинда келдинлар шекилли?» (Ш. Рашидов.) Елкаси устига қўйган оғир юклар остида [Йўлчи] терлаб-пишиб, минг азоб билан топган пулига йўлда Унсин учун атиги иккитагина юпқа, вазнсиз нон, оз-мо оз узум ола билди (Ойбек). Уша юкинган пичасини

бизга ҳам юклар қўй, ўғлим (И. Раҳим). Сидиқжон пича ўтирди-ю, энди қайтиб кетмоқчи бўлиб турганида Урмонжон келиб қолди (А. Қаҳҳор). Ҳожи хола дутор торини пича бўшатди: узилиб кетиши мумкин эди (М. Исмоилий). Онаси унинг бутун ҳаракатини таъқиб қилиб турарди... Сал кеч қолса, чироқ ўчирмай кутиб ўтиради (Шухрат). Ойқиз салгина илжайди (Ш. Рашидов). Тўтибу паранжисини олиб, уйга кириб кетди. Хиёл ўтмай эзилган, кирроқ бир қоғозни кўтариб чиқди (С. Зуннунова). Ғулмжон ҳам ўтирган ерида хиёл қўзғалиб кулимсиради (М. Исмоилий). Уқшдан чиқиб, барг кесишга борамиз. Жиндай қуртимиз бор (А. Қаҳҳор). Сизлар ҳам активга қатнашинглар. Районимиз аҳволи билан жиндек бўлса ҳам танишиб оласизлар (Саид Аҳмад). Гулсумбиби уйда қитдай ўтин, қитдай кўмир йўқлигини сўзлади (Ойбек). Ғайратни қитдай сусайтирманг (Ойбек). Уртоқ Рўзиев, жиччагина илтимосимиз бор эди (Саид Аҳмад). Қани, марҳамат. Мана шу ерда андак ўтириб турсалар, мен ҳозир хизматларига тайёрда («Муштум»). Ишини андак сусайтириш билан йил бўйи қилинган тайёргарликка путур етказилади («Қизил Ўзбекистон»). «Бойларимиз чизи ёрдамда бўлсалар, яъни мактабларнинг ҳолидан огоҳ бўлиб турсалар, биз Туркистон муслмонлари тез кунда маданият оламига ўзимизни танитган бўлар эдик»,— деди Абдишукур (Ойбек).

ОЗМОҚ, ОРИҚЛАМОҚ, ОЗҒИНЛАМОҚ. Озғин (ориқ) ҳолга келмоқ. **Озмоқ** асосан одамга нисбатан, **ориқламоқ** асосан ҳайвонларга нисбатан қўлланади. **Озғинламоқ** кам қўлланади.

Гулнор сўзларкан, Йўлчи унинг юзидан кўз узмади. Қиз жуда озган, юзи сарғайган эди (Ойбек). Бу қиш ёгингарлик оз бўлди, баҳорда бўлса, гўё сира ёмғир ёлмади, чўлда ўт оз бўлди, бўлгани ҳам қуриб кетди. Шунинг учун қўйлар ориқлаб қолди (С. Айний). Бурунги тўлалиги кетиб, озғинлаган ва лекин бу озғинлик унинг ҳуснига камчилик бермай, билъакс юқорилатган (А. Қодирий)

ОЗОД, ЭРКИН, ҲУР, САРБАСТ. Уз эрки, ҳуқуқига эга ҳола. Ҳур бадийи услубга хос. Сарбаст эскирган, китобий.

«Тўғриси,— деди Қулмурод,— биз озод қулларнинг авлоди бўлса ҳам, ҳолимиз сотиб олинган ва қулликда умр кечирган отабоболаримизнинг ҳолларидан фарқ қилмайди» (С. Айний). Келди уларга эркин яшамоқ, Чин маъноси-да берилди ҳуқуқ (Ғайратий). Яшнаган эл тилларда дoston, Қутлуғ номи ҳур Ўзбекистон (М. Шайхзода). Булутларга етди юксалган ҳур бош, Сен меҳрибон она, бахтимизга ёр (Ойбек). Подшоҳнинг никоҳида бўлган хотинлари посбонлар билан унча ҳисоблашмай, кўпинча уларни қўлга олиб, сарбаст яшайдилар (Ойбек).

ОЙЛА, ХОНАДОН, УЙ, РУЗҒОР. Эр-хотин, бола-чақа, шунингдек буларга тегишли одамлардан иборат кишилар коллек-

тивни. **Рўзгор** оила ва унинг учун зарур бўлган нарсалар маъносида қўлланади. **Оила, рўзгор** кўчма маънода коллективга нисбатан ҳам қўлланади.

Мен ўн олтига роса тўлмаган қиз, бирдан ёт ва катта оилага тушиб қолдим (Ойбек). Азизим,.. Сиз санъаткорлар оиласига қабул қилиндингиз («Муштум»). Қобил карвоннинг қамоқча олинши Абдурахмонбой хонадонини қаттиқ таъвишга солиб қўйди (Х. Ғулом). Ота ва оналарининг ҳузурида жила ошиб-тошмасам ҳам, улар йўқ вақтда қиз ўзини «уй боши» ҳисоблар... эди (Ойбек). Бу уйда икки хотин олиш бир расм бўлиб қолган экан (Ойбек). Қулоч ёзиб коллектив рўзгор, Чўлларнинг юзини тўсмоқда (Уйғун).

ОЛДИДА, ҲУЗУР[ИДА], ЕН[ИДА], ҚОШ[ИДА]. Шахс ёки нарсага яқин ўрин. Бунда ўрин конкрет ҳам, абстракт ҳам бўлади. Бу сўзлар эгалик аффикси олиб, макон келишкларидан бири формасида ишлатилади. **Қошида** китобий услубга хос.

Рамазон қори мудир олдида жуда бўшашиб чиқди (П. Турсун). Баъзан ғоят соғиниб сени. Суратингни оҳиста кучсам, Дилни қоплар ширин бир орзу. Қуш бўлсам-у, ёнингда учсам! Қуш бўлсам-у, ахтариб топсам, Ҳузурингда қолсам бир нафас (Уйғун). Ёвни енгиб, ел каби қошингда югурсам эди (Ойбек).

ОЛДИНГА, ИЛГАРИ, ОЛҒА. Олд томонга. **Илгари** бу маънода камроқ қўлланади. **Олға** кўпроқ ёзма нутққа хос.

Ўзига ўхшаган ўртоқларининг ўсишлари, олдинга интилишлари йўлида тўсқинлик қилмоқчи бўлган бир куч борлигини сизди (П. Турсун). Ўлган, ярадор бўлганларга қарамай, қўзғолончилар катта сурон билан илгари отилиб, «тошбўрон»ни кучайтиради (Ойбек). Бу яқин ўртада воҳа йўқ. Олға босиш ҳар ҳолда орқага қайтишдан хатарли эмас (А. Қаҳҳор).

ОЛИФТА, ФАСОН (ПОСОН), БАШАНГ, ПЎРИМ (ФОРУМ), САТАНГ. Кийим ва безакка зўр берувчи, ўзига зеб берган ҳолатли. **Башанг** сўзида белги даражаси кучли. **Пўрим** оддий сўзлашувга хос. **Сатанг** салбий бўёққа эга.

У [Кимё] серзарда, сержаҳл, олифта. Олифта кийинишни ўлғудай яхши кўради («Қизил Ўзбекистон»). Бу Назо фасон бизга тинчлик берадимми йўқми? [деди Зеби] (Саид Аҳмад.) [Солижон] этигининг милкига, Гарду ғубор юқтирмас, Олифта, посон деманг, Уқши-меҳнатда тинмас (Қ. Муҳаммадий). Замира ҳаяжондан хиёл нўноқлашган қадамлар билан ичкари кирар экан, Очил унинг томошага отлангандай башанг кийиниб чиққанини сизди (П. Қодиров). Яллалар кўп, ранго-ранг, Яллачилар шўх, башанг. Аммо мен ўзим шоир, Ўз-ўзимга бастакор, Кўйлайман бахтга доир, Бўлмасам ҳам устакор (М. Шайхзода). Бир неча норғил йигитлар хипчадан келган, қуш сураг, форум, қора соқол-мўйловли, хитой жунунидан бешмат камзул кийган қирқ

беш ёшлардаги бир кишини судраб чиқар эди (Ғ. Ғулом). Э, бе-бош бола, сочи калта, думи юлуқ бир с а т а н г г а уйланиб олиб-сан-у, онанг беҳабар... (Ш. Саъдулла.)

ОЛОВ, УТ, ОТАШ. Предметнинг аланга ҳосил қилиб ёнаётган ҳолати. Ўзбек шеваларининг баъзиларида **олов** сўзи, баъзиларида **ўт** сўзи кенг қўлланади. Адабий тилда иккаласи тенг қўлланаверади. Лекин маълум бирикмалар таркибида **ўт** сўзи ўрнида **олов** сўзини ва, аксинча, **олов** сўзи ўрнида **ўт** сўзини қўллаб бўлмайди. (Ут қўймоқ. Уруш оловини ёқувчилар каби). **Оташ** ҳозирги тилда жуда кам қўлланади.

Бек чўнтагидан гугурт олиб чақди, бироқ Комил чирс этиб ёнган оловни пуф этиб ўчирди (Ҳ. Ғулом). Бузуқ уйнинг даричасидан нариги қатордаги айвон ва ундаги ўчоқда ёниб турган ўт кўринди (А. Қодирий). Суянган тоғ — Москва бор, керак бардош, Пўлат, ахир, тобланмайди кўрмай оташ (Е. Мирзо).

ОРИҚ, ОЗҒИН, ҚИЛТИРИҚ, ДИРДОВ, ИПИЛТИРИҚ, РАМАҚИЖОН, ЛОҒАР. Гўшт-ёғи нормал даражадан кам, семизнинг акси. **Ориқ** одам, жонивор ва бошқа нарсаларга нисбатан ҳам қўлланади (ориқ одам, ориқ мол, ориқ гўшт). **Озгин** асосан одамга нисбатан қўлланади. **Дирдов** асосан ҳайвонларга нисбатан қўлланади. **Лоғар** эскирган. **Қилтириқ, дирдов, ипилтириқ, рамақижон** сўзларида белги даражаси кучли.

Қовурга суяклари саналиб турган ориқ бузоқнинг оғзида бир тутам хашак бор эди («Муштум»). Капада, шолча устидан солинган кўрпачада Содиқ амин чўзилиб ётар, уни ўн олти-ўн етти ёшлардаги заҳил, озгин бир бола уқалар эди (М. Исмоилий). Уртага қилтириқ бир бола чиқади ва ҳавода чир айланиб, думбалоқ ошиб сакраб, ҳаммага таъзим қилади (Т. Обидов). 350—400 сўмдан сотиб олинган дирдов қорақўл қўйларни 650—700 сўмдан деб кўрсатилиб, шундан ҳам бухгалтер Ислом бир нималик бўлиб олди («Муштум»). Бир амаллаб омон қолган рамақижон моллар эса мўлжалдаги маҳсулотни бермай хуноб қилди («Муштум»).

ОРТИҚ, ОШИҚ, ЗИЁД(А). Бирор миқдордан, белгиланган миқдордан кўп. **Ошиқ** сўзи кам қўлланади. **Зиёд** сўзи **ошиқ** сўзига нисбатан ҳам кам қўлланади.

Менинг тахминимча, бой ўлчаб берган ер икки танобдан ортиқ эди (С. Айний). Баъзи бировлар қассоб бу билан ҳар бир сўйилган молнинг қулоғидан тортиб туёғигача ошиқ баҳо билан пуллайдиган эпчил одамгина қассоблик қила олади демоқчи бўлганини англаб, индамай жилмайиб қўя қолишди (П. Турсун). Авазхон йўл тортди, йўл тортса ҳам, ҳаддан зиёд мўл тортди. («Нигор ва Замон»).

ОРТМОҚ, ЮКЛАМОҚ, БОСМОҚ, ЖОЙЛАМОҚ. Транспорт воситасига кўп миқдорда ва тартибли олмақ, ўрнаштирмақ, қўймоқ. Адабий тилда фақат **ортмоқ** сўзи шахс ва нарсаларга нис-

батан қўлланади. Қолганлари эса нарса-предметларга нисбатан қўлланади. Оддий сўзлашувда эса юкламоқ, босмоқ, жойламоқ сўзлари шахсга нисбатан ҳам қўлланаверади.

«Дўконингни аравага ортиб кетаман, чорвогингни сотдираман»дан бошқа гапни билмай қолди (А. Мухтор). Юк ортиб, отни қамчинлаб, зудлаб қайтаркан, Хадрага келганда у бирдан отни тўхтатди... (Ойбек.) Шу ерда аравага шох юклаётган Абдусамадқори дарров йўргалаб чиқиб, жувонни гапга солди (А. Қаҳҳор). Бир қозоқда минг боғ бедамиз бор эди, қайтишда ундан бир арава босиб келдим (Ойбек). Бир кун Толик дадаси Велосипед сарасин Олиб келди атайлаб, Машинасига жойлаб (Қ. Муҳаммадий). Домла, кунни бўйи елиб-югуриб ҳолдан тойганига қарамай, иккита оғир чамадонни машинага ўзи олиб чиқди ва багажникка ўз қўли билан жойлади (А. Қаҳҳор).

ОРҚА, КЕЙИН, КЕТ, ОРТ. Ҳаракат-ҳолат, тартиб кетмакетлигида унинг тугаш томони, тугаш пункти.

Нега районимиз ҳамон орқада?! Нега рўйхатнинг охирида-миз?! (Уйғун.) Меҳнатни яхшилаб уюштурмадик, Шунинг учун район ҳаммадан кейин (Уйғун). Ротанинг кети вагондан тушмасданоқ саф бўлиш ҳақида команда берилди (А. Қаҳҳор). Раҳимдан тағин ҳафсаласи пир бўлган Қўзибой шийпонга етгунча бир марта ҳам кетига қарамади (Ҳ. Назир). Топшириқни ижро этмай, ҳар кунни, қўли ортда, гердайиб ғоз юради («Муштум»). Кўзларингдан томчи ёш томса, Розимасман муҳаббатимдан. Хомиш қолсанг, ҳатто ортимдан, Армон бўлур кейин ҳамиша (Шухрат).

ОСМОН, КЎК, САМО, ФАЛАК, ГАРДУН. Ер устида гумбаз шаклида кўриниб турувчи ҳаво қатлами. **Осмон** кенг қўлланади. **Кўк, фалак** сўзлашув тилида жуда кам қўлланади. **Само** китобий, поэтик услубга хос. **Гардун** эскирган, китобий.

Тонг отди Тепаликларнинг қор босган оппоқ чўққиси, ўрмондаги дарахтларнинг учи қизарди, узоқ жилғадан кўтарилиб, осмонга таралган қоп-қора тутуннинг бир чеккаси жигар ранг тусга кирди (А. Қаҳҳор). Мартнинг охири кунлари. Кўк юзида сузиб юрган булут парчалари офтобни бир зумда юз кўйга соляпти (А. Қаҳҳор). Кеча. Электр нури Юксакка ошар. Само қизи — юлдузлар Қулиб қарашар (Ғайратий). Норматнинг назарида, кўкнинг бир парчаси ерга қулаб тушган-у, ундаги булутлар яна фалакка кўтарилиш учун интилмоқда (И. Раҳим). Йиқил устимга, эй гардун, йиқил тез! Йиқил, бошимни янч! Гавдамни бос, эз! (Уйғун, И. Султон.)

ОСОН, ЕНГИЛ, УНҒАЙ. Қилиш, тушуниш, ўрганиш учун содда (оддий), қийиннинг акси. **Ёнгил** бу маънода осон сўзига нисбатан кам қўлланади. **Унғай** кўпроқ сўзлашув тилига хос.

Ширини маҳмадонага раҳматлар айтиб, ўз уйига қайтган, шундай осон тадбирга ўзининг ақли етмагани учун ўзини тағна

ҳам қилган (С. Айний). Ишнинг е н г и л кўчишига севинган она Отабекнинг бу шартига лом демасдан кўнди ва орзули тўйни тез бошлаш учун ўғлини Марғилон кетмакка қистай бошлади (А. Қодирий). Бегонанинг қонига қўл уриб, ярасига малҳам бўлиш, унинг азоб чекаётган юз-кўзига қараш ўнғай ишми! (Шухрат.)

ОСТ, ТАГ, ТУБ. Нарса-предметнинг қуйи, устга қарама-қарши томони.

Улар дарахт остида салқинда ўтиришди (Ойбек). Раъно Анварнинг ияги остига сўл чаккасини қўйиб, четга қаради... (А. Қодирий). Девор тагида катта сугир бошвоғини ерга ёйиб бемалол кавиш қайтариб ётарди. Унинг қўнғир туклари ойдинда олтинланиб ялтирарди (Ойбек). Боғнинг этак томони чуқур жарлик. Унинг тубида... бир тегирмонча сув қишин-ёзин тўхтамай оқиб ётади (М. Осим).

ОТЛАНМОҚ, ҚЎЗҒАЛМОҚ, КУТАРИЛМОҚ, ОЕҚЛАНМОҚ. Бирор иш-нарсани қилиш ҳаракатига киришмоқ, шунга шайланмоқ. **Отланмоқ** якка шахс ёки жуда кўпчиликка нисбатан қўлланаверади. Қолган сўзлар асосан кўп миқдордаги шахсларга нисбатан қўлланади.

Сафарга отланаётган киши ўртоғига деди: «Ун минут ичида чамадонимни ҳозирлашим, билет заказ қилишим, овқатланишим керак» («Муштум»). Унинг бу гаги Марғилон йўлига қўзғалиши ортиқча бир оғирлик билан, иккиланиш билан ўралган эди (А. Қодирий). Тўлқинланмоқда сизда Кўз ёшлар сели. Қўзғалмоқда куч олиб Камбағал эли (Ғайратий). Барча коммунистлар, комсомоллар, касаба союз аъзолари курашга кўтарилсалар, биз ифлосларнинг ҳаммасини тугатамиз («Ёш Ленинчи»). Камбағал батраклар биз томонда, ҳозир ҳамма уларга қарши оёқланган (Н. Сафаров).

ОТМОҚ, УЛОҚТИРМОҚ, ИРҒИТМОҚ, ИТҚИТМОҚ. Силташ, куч билан ҳаволатиб бирон жой ёки томонга ташламоқ. **Улоқтирмоқ** маънони кучлироқ оттенкада ифодалайди. **Ирғитмоқ** бу маънода **отмоқ** ва **улоқтирмоқ** сўзига нисбатан кам қўлланади, шунингдек **улоқтирмоқ** сўзига нисбатан маънони кучсиз оттенкада ифодалайди. **Итқитмоқ** кўпроқ диалектал ҳисобланади.

Тантибойвачча кўрпачага бемалол ўтириб, дўпписини бир чеккага отди (Ойбек). Орқамга қайтдим-да, туфлигимдаги бир пой калишни ҳам ечиб, томдан ошириб, ҳовлига улоқтирдим («Муштум»). Вагонларга ирғитилган гулдасталарнинг кўпи ерга тушди ва уларни териб олган болалар яна вагонлар орқасидан югуришди (И. Раҳим). Бир куни Аҳмадجون эшикдан кирди-ю, папкасини ҳовлининг ўртасига итқитиб: «Мақтабингизга энди сира бормайман, хоҳласангиз ўзингиз боринг...» — деди دادасига қараб (С. Кароматов).

ОХИР, СҮНГ, КЕТ, ОЕҚ, ОДОҚ (АДОҚ), НИҲОЯ, ПИРОВАРД, ИНТИҲО. Тугаш чегараси (нуқтаси). **Одоқ (адоқ)** кам қўланади. **Интиҳо** эскирган, китобий.

Кўчага чиқсам, «Пахтакор» стадионига кетаётган одамларнинг охири кўринмайди («Ўзбекистон маданияти»). Модомики, қуёшга тақлид қилибсанми, сўнги га еткиз. Висол боғи анқитсин-у ҳид, Ҳаёт берсин менга ўзал қиз (Уйғун). Комила Уктамни дастлаб катта боққа олиб кирди. Кети кўринмаган мевали дарахтлар қатори таажжубланурлик ўзал эди (Ойбек). Отабек киши орқасидан кетди, олдинма-кейин сўзламасдангина кўчанинг оёғига қараб борар эдилар (А. Қодирий). Бу ҳол бир дақиқа чамаси давом этгандан кейин, бир оз ажралишган кўйи уйнинг оёғига юриб бсрдилар ва тизза-батизза ўтирдилар (А. Қодирий). Гапимизнинг адоғида шунга айтамеки, ҳозирча Владимир Александрович Малоков янги уйга кўчирилганича йўқ («Муштум»). Енгиллик қилма! Тўхта, гапнинг адоғиниям эшит (Ҳ. Шамс) Ҳозир фабрика қурилиши ниҳоясига етай деб қолди («Тошкент ҳақиқати»). Кўриб турибсизки, султон ҳазратлари сизнинг изват-нафсингизга қаттиқ тегадиган бирор иш қилаётганлари йўқ, сиз билан биз ўртамиздаги музокараларнинг ниҳоясини кутмоқдалар (Л. Батъ). «Пахтачилик» китобидан Бир бор эмас ўн бор олдим. Кўрсатилмай катталарга Пирова рди доғда қолдим! («Муштум») ... айбдорларнинг кўзидан оққан қалбаки ёшдан бармоғидаги тирноққача — ҳамма-ҳаммасини ибтидосидан интиҳосига ча яхши билади (Ҳ. Ғулом).

ОХИРГИ, СҮНГГИ, КЕЙИНГИ. Нарса, ҳодиса, ҳаракат сиранинг охирида турувчи. **Кейинги** сўзи бу маънода кўпинча энг сўзи билан қўланади.

Эргашев жангчиларга хитоб қилди: «Дўстларим, охирги нафасгача! Чекиниш йўқ!» (Н. Сафаров.) Энг кейинги видолашиш кунга етди (А. Қодирий). Касал киши сўнги нафасига қадар тузалишга умид қилади, тузалишига ишонмаса-да, ишонгуси келади (Ойбек).

ОЧКЎЗ, БАДНАФС, ОЧОФАТ, СУҚ, СУҚ(А) ТОЙ. Нафси ёмон, нафси бузуқ, иложи борича кўп еб-ичишга интилувчи. **Очкўз** кенг тушунчага эга ва кенг қўланади. **Баднафс** асосан катта ёшдаги одамлар нутқида қўланади. **Очофат** сўзида белги даражаси кучли. **Суқ, суқатой** сўзлари «ўзганинг нарсасига (овқатига) нисбатан очкўз» маъносини билдиради.

Камбағалнинг қизи очкўз, моллараст бўлмасдан иложи йўқ (Ойбек). **Баднафс** домла ис чиққан жойдан қолмайди («Муштум»). Аммо якка ўзи катта бир бригада аъзоларининг ҳақини еб кетадиган очофатни топиш қийин, дейишарди («Муштум»). **Суқ тўймак, ўғри боймас** (Мақол).

ОШИҚ, ХУШТОР. Кимгадир нисбатан ишқ, севги майли бор; ишқ-севги майлига эга. **Ошиқ** фақат одамга нисбатан ишқ-севги

майлига эга маъносида қўлланади. **Хуштор** бошқа нарсаларга нисбатан ҳам қўлланади.

Йўлчи Гулнорга боқаркан, кўкрагини йигитлик ғурури ва жанг, можаро орқасида ёрига етишган ошиқнинг бахти қавартирди (Ойбек). Канизакни сен, Зиёдхонни Болтабой... қисқаси, ҳамма эрлар хотинларини, ҳамма ошиқлар маъшуқаларини шу хилда қизғанишса, бу хотин-қизларнинг ҳаммаси бири эрининг, бири хушторининг кўнглига қараб иш тутса, нималар бўлар эди (А. Қаҳҳор). «Кимдан олдингиз?» «Бозордан эмас, пулга зориқиб ноилож сотган бир одамдан... Бунинг хуштори кўп экан» (А. Қаҳҳор).

ОГИР, ВАЗМИН, ЗИЛДЕК, ЗИЛ, ЗИЛ-ЗАМБИЛ, ЗАЛВАРЛИ. Катта огирликка эга, енгилнинг акси. **Вазмин** сўзи **огир** сўзига нисбатан кам қўлланади. **Зил (зилдек)** сўзида белги даражаси кучли. **Залварли** асосан асбоб, қуролга нисбатан қўлланади.

Домла куну бўйи елиб-югуриб ҳолдан тойганига қарамай, иккита оғир чамадонни машинага ўзи олиб чиқди... (А. Қаҳҳор.) Ёғоч, пўлат, ғиштлар уйибсан, Ҳа, тушундим, юкинг кўп вазмин (Е. Мирзо). Очилнинг бу гапларидан кейин юк бирдан зилдай огирлашиб кетди. У алланечук зўриқиб, майишиб Очилнинг гапига яраша сўз қидирди, лекин топа олмади (П. Қодиров). Шофёр зил гавдасини бир тебратиб қўйиб, яна гапга тушди («Муштум»). Эвоҳ, қандай зил юк бўйнимда, Сени асраб тўрт йил қўйнимда... (Миртемир.) Орага зил-замбил жимлик чўкди (А. Мухтор). Аммо ота залварли таёғини қорга ниқтаб босиб бардам қадам ташларди (С. Анорбоев).

П

ПАЙҚАМОҚ, СЕЗМОҚ, ФАҲМЛАМОҚ. Бирор нарсадан огоҳ бўлмоқ. **Фаҳмламоқ** бу маънода кам қўлланади.

Жўраҳон қизишиб юрагидагини жуда очик, кескин айтиб қўйганини пайқади, буларга ётиғи билан тушунтириб гапириш кераклигини сезди (А. Мухтор). Лекин у кўз қири билан яширинча тикилиб-тикилиб қўяётганини Йўлчи фаҳмлади... (Ойбек).

ПАРВАРИШ, ТАРБИЯ, ҚАРОВ. Устириш, асраш, вояга етказиш мақсадида қилинадиган ҳаракат. **Парвариш, қаров** кўпроқ инсондан бошқа нарсаларга нисбатан, **тарбия** эса кўпроқ инсонга нисбатан қўлланади.

Парваришини топмаса, чопқир от ҳам оёқдан қолар (Мақол). Кўзим олдида ўсдинг-у, Қўлимда парвариш топдинг, Шунинг-чун айтаманки Ифтихорла: «Ифтихоримсан!» (Т. Тўла.) Қиз ўн олти ёшгача бу оилада, музика муаллими бўлган камбағал амакининг тарбиясида ўсади (Ойбек). Абдураҳмон ёш бола

экан, отаси ўлиб, онаси ва ота томонлари тарбиясида қолди (А. Қодирий). Экинни ўз вақтида культивация қилиб... унга қаровни кун сайин яхшиламоқдамиз («Совет Ўзбекистони»).

ПАРВАРИШЛАМОҚ, ПАРВАРИШ ҚИЛМОҚ, ТАРБИЯЛАМОҚ, ТАРБИЯ ҚИЛМОҚ, ҚАРАМОҚ, БОҚМОҚ. Устириш, вояга етказиш, асраш ҳаракатини қилмоқ.

...ўрмонларнинг гуркираб ўсиши учун биз уларни парваришлашимиз, авайлаб асрашимиз керак («Совет Ўзбекистони»). «Кўчатни ўтқозишди-ю, парвариш қилиш ҳақида бош қотиришмайди»,— деди суҳбатнинг бошланишига сабабчи бўлган мўйсафид («Муштум»). Ватан ўз болаларини онадан сфзал парвариш қилади (Ойбек). Тупроқни чақалоқдай тарбияласанг, асил тортади, дур беради; ўз ҳолига ташлаб қўйсанг, ботқоққа айланиб, сени ютади (Ҳ. Фулом). Ун бир ёшли Темир, тўққиз ёшли Қобил ва Анварларни тарбия қилиш оғирлиги Нодиранинг устига тушди (А. Қодирий). «Ўзимнинг боламдек тарбия қиламан»,— деб тилхат беринг (И. Раҳим). Дарахзорларга яхшилаб қарасаккина, биз уларнинг умрини узайтирган бўламиз («Совет Ўзбекистони»). Боғни боқсанг, боғ бўлар, ботмон-даҳсар ёр бўлар (Мақол).

ПАРВОНА, ГИРДИКАПАЛАК. Айланиб (ўргилиб) атрофида бўлиш ҳаракат-ҳолати. Гирдикапалак сўзи умуман айланиб атрофидан кетмасликни (атрофида айланишни) билдиради. Парвона сўзи эса қараш, парвариш, суюш ва шу каби муносабат билан атрофида бўлишни билдиради.

Бригада пахтакорлари ҳар туп ғўза атрофида алоҳида-алоҳида парвона бўлдилар («Ўзбекистон маданияти»). Уйноқи, хушчақчақ, парвона еллар, Бир нафас жим бўлинг, қулоқ солингиз (Уйғун). Дадаларимизнинг орқасидан гирдикапалак бўлиб, қўлларимизни қамиш кесиб, бармоқларимиз тилим-тилим бўлгани эсингиздами? (Н. Сафаров.)

ПЕШИН, ТУШ. Кундузнинг ўртаси, кундузнинг ярми ўтган пайт.

Биз,— деди Сафарқул,— эрта тонгдан иш бошлаб, пешингача ишлаймиз» (С. Айний). Чўпон Нурмон Тангиоров тушдан кейин қўйларни яйловга ҳайдаётган эди... («Муштум»).

ПЕШАНА, МАНГЛАЙ. Бошнинг соч билан қош оралиғидаги қисми. Манглай бадий адабиётда кўп қўлланади. Лекин ҳозирги ўзбек тили учун манглай эмас, балки пешана адабий ҳисобланади.

Замоннинг бошида эски дўппи, пешанаси кўзигача туширилиб танғилан (М. Исмоилий). Манглайини рўмолча билан боғлаб, яланғоч ҳолда кетмон ураётган Йўлчи билан ёнма-ён ишловчи Алиохун кенг, қаҳво ранг юзидан терларини артиб... деди... (Ойбек).

ПИЕДА, ЯЕВ. Уз оёғи билан (кишининг юриш ҳаракати ҳақида). *Яёв сўзлашув тилига хос.*

Азон паллада бутун Қорабулоқ тоққа жўнади. Кимлар отда, кимлар п и ё д а ҳой-ҳув солиб борарди (М. Исмоилий). Ёмон отда юргунча я ё в юрган яхшироқ (Мақол).

ПУЛ, АҚЧА, МУЛЛАЖИРИНГ, ЯКАН. Олди-сотди муомаласида қиймат (нарх) ўлчовни бўлган металл ёки қоғоз белги. **Ақча** оддий нутқда ва жуда кам қўлланади. **Муллажиринг** оддий муомалада пулни ифодалайди. **Якан** сўзида жаргонлик хусусияти устун.

Жиян, ақлинг бўлса, кишининг бир тийинига хиёнат қилма. Тийин ҳам п у л, юз минг сўм ҳам п у л (Ойбек). Бу — ўзини кўрсатган азамат насл, Турмуш шотисига чиқиб юқори! Бу — олдин а қ ч а г а сотилганларнинг Жамият олдида оқлаган ори (Уйғун). «Уйланиш вақти-я, лекин му л л а ж и р и н г қургур йўқ», — деди Абдулвоҳид пиёлани бўшатиб (Ойбек). Сен билан биз бадавий одамлармиз, қаерда я кан ни мўлроқ топишининг иложи бўлса, ўша ёққа аспни суравериш керак (Ж. Абдуллахонов).

ПУХТА, ПИШИҚ, МУСТАҲКАМ, МАҲКАМ, ЧИДАМЛИ. Бузилиш, йиртилиш кабиларга чидамлик даражаси юқори, омонатнинг акси. **Пухта, пишиқ** нарсаларнинг бузилиш, йиртилиш, узилишга чидамлик даражаси юқори деган маънода кенг қўлланади. **Мустаҳкам** асосан бузилишга чидамлик даражаси юқори деган маънода қўлланади. **Маҳкам** бу маънода кам қўлланади.

Кийими қўпол, лекин янги ва п у х т а эди (Ойбек). Болтабой кечки овқатдан кейин келди. У, жуда катта ишни битириб келгандай оғзи қулоғида бўлиб, қилинган тўғон қанчалик п и ш и қ бўлиши ва ҳоказолар тўғрисида гапирарди (А. Қаҳҳор). Уч-тўрт километрга чўзилган тепалик ҳарбий-инженерлик санъати билан узоқ йиллар давомида қурилган му с т а ҳ к а м қалъага ўхшарди (И. Раҳим). Шу қонунки, дўстлигимиз иродамиздек ма ҳ к а м, Компартиямиз бизга мангу яратган уни (Э. Раҳим). «Мен ҳайронманки, — деди колхознинг сўзга чиққан хўжалик мудирин, — халқ силлиқ ва ч и д а м л и сурп, чит ва сатинларни олмай, қўпол ва дағал бўз ва қалами орқасидан югуради» (С. Айний).

ПУШАЙМОН, АФСУС, АЧИНИШ, АТТАНГ, УКИНЧ, ТААССУФ, НАДОМАТ. Бирор қилмиш ёки юз берган иш-ҳодиса учун руҳий эзилиш ҳисси. **Таассуф, надомат** китобий.

Кимки ёшлик чоғида бир касб эгаллаш истамас, Сўнги уму а ф с у с и д а н юз минг п у ш а й м о н келтирар (С. Абдулла). А т т а н г, а т т а н г, қўлим деб қолган нақдина жаннатдан ажралдим... Хайр, майли энди, а ф с у с н и н г фойдаси йўқ (Ғ. Ғулום). Аввалига баланд келиб, эрига сўз бермай турган Меҳриниснинг бағри эзилди, кўзларидан ў к и н ч ёшлари, дард-алам ёшларини рўмолининг учига тўкканича жим ўгирарди (Р. Файзий). «Газетани ҳамма ўқиб чиқдимиз!» — деб сўради Турсунбой та а с с у ф

билан (Х. Сеитов). «*Жонивор, сен ўзинг қопсан-да, биз эккан толлардан!*»— деди чол, *на до мат* билан бош чайқаб (Ҳ. Гулом). Нури опанинг беғараз ҳасрати *Тўлага на до мат да й* эшитилди (М. Исмоилий).

Р

РАВШАНЛАШМОҚ, ОЙДИНЛАШМОҚ. Равшан ҳолга келмоқ, ифодаси ёрқин ҳолга келмоқ. **Ойдинлашмоқ** сўзида белги даражаси кучли.

Илгари жуда қулай бўлиб кўринган нарса, энди атрофлича ўйлаганда, ҳазилакам эмаслиги равшанлашди (Ойбек). Терговда масола яна ҳам ойдинлашади (О. Ёқубов).

РАНГ, ТУС. Еруғлик тони. **Ранг** сўзи **тус** сўзига нисбатан кенг қўлланади.

Урик, олма, шафтолиларнинг кўркам гулдасталари... қуёшда турли ранг ва нур билан порлайди (Ойбек). Гулнорнинг кўзлари диҳшатли равишда ёниб, юзи лаблари кўкимтир тусга кирган эди (Ойбек).

РАШКЧИ, КУНЧИ. Яхши кўрган кишисини бировдан қизганиш хусусияти кучли.

Кийим танлашда, соч турмаклашда дидсиз, аммо тили бийрон, жанжалкаш, ўта рашкчи, қадам ташлашиданоқ тажаниглиги билиниб турадиган аёл (С. Кароматов). Мажидиддин кунчи эрлардан бўлса ҳам, хизматчи келтирган хабар уни қувонтирди (Ойбек).

РАҚИБ, ҲАРИФ, МУХОЛИФ. Мусобақада (кураш мусобақаси, ўйин мусобақаси ва ҳоказо) енгиш, ютиб чиқиш учун ҳаракат қилувчи шахс ёки томон. **Ҳариф** эскирган, жуда кам қўлланади. **Мухолиф** эскирган, китобий.

У ҳозир курашда рақибини ёнбошга олиб отган, лекин рақибни тикка тушиб, ўзини ёнбошга олиб отган кишининг аҳволига тушиб қолди (А. Қаҳҳор). Ёш бўлса-да, курашининг кўп қалтис ҳунарларини отасидан ўрганиб олган. Мана ҳозир ҳам ҳарифининг белини ушлатиб қўйгандан отасининг таълими эсига тушди (М. Исмоилий). Ленин сўзга чиққан пайтларида мухолифлари ни иъза қилиш учун кўпинча рус халқ мақолларидан фойдаланар эди («Қизил Ўзбекистон»).

РАҲМАТ, ТАШАККУР, ҚУЛЛУҚ. Миннатдорчилик, мамнуният билдиради.

Абдураҳмон Маҳдумга раҳмат айтди ва кетиш учун қўзғалди (А. Қодирий). Келинлар... Раҳмат! Одамга одам қувват бўлади, минг раҳмат! Акромжон, курси қўйиб беринг! (А. Қаҳҳор.) Кумуш мудраган кўйи Зайнабга ташаккур айтиб тўрдаги бурчакка ўтириб олди (А. Қодирий). Халқнинг идрок

кўзи, виждони — *Партияга минг-минг т а ш а к к у р!* (Е. Мирзо.) «Кўқонга боргач, биринчи ишим ўғлингизни қутқазиш бўлсин...» — «Қ у л л у қ қушбеги» (А. Қодирий).

РАҲМСИЗ, БЕРАҲМ, ШАФҚАТСИЗ, ҚАҲРЛИ, ЗОЛИМ. Раҳм-шафқати йўқ, қаҳри қаттиқ. **Қаҳрли** сўзида белги даражаси кучли. **Шафқатсиз** сўзида белги даражаси **қаҳрли** сўзига нисбатан кучлироқ. **Золим** сўзида белги даражаси яна ҳам кучли.

Билъакс, сиз ҳийлакор бир тулки, оғзи қон бир бўри, раҳм-сиз бир жаллод, уятсиз бир йигит (А. Қодирий). ...*Б е р а ҳ м бой, токайгача хун-бийрон йиғлагасан, бу тўқилган ёшлар, қусилган қонлар, бу тўрт деворлардан кўтарилган бу оху-зорлар сени ёқандан тутмай қўймас* (Х. Ҳакимзода). *Бундай қаҳрли одамдан меҳр-шафқат кутиш бефойда* («Муштум»). *Ким у, нима у севги билан масъуд, севги билан хушнуд дилларни ш а ф қ а т с и з нимталаган, қон тизғитиб тимдалаган?* (М. Исмоилий.) «*Мунча з о л и м с и з, Бўронбек, ахир мен инсонман!*...». *Бекнинг асабийлиги ниҳоясига етди ва у Лаълини сочидан бураб, теракзорга судраб кетди* (Х. Ғулом).

РИВОЖ, ТАРАҚҲИЙ, ТАРАҚҲИЕТ, РАВНАҚ. (Бирор насада) камолот томон ўсиш, юксалиш ҳолати. **Ривож** кенг қўлланади. **Тараққий, тараққийет, равнақ** маънони **ривож** сўзига нисбатан кучлироқ даражада ифодалайди. **Тараққий** мустақил ҳолда кам қўлланади. У кўпинча **топмоқ, этмоқ** феъллари билан бирга қўлланади: **тараққий топмоқ, тараққий этмоқ** каби. **Тараққийет** сўзида ҳаракат белгиси кучлироқ бўлиб, кўпинча «ривожланиш» маъносида қўлланади. **Равнақ** китобий.

Бу йғит тез эриб, ўсимликнинг ривожини тезлаштиради («Тошкент ҳақиқати»). *Хўжайин бўлгандан кейин киши ўз хўжалигининг кам-кўсти, унинг ривожини тўғрисида ўйлайди, жон куйдиради...* (А. Қаҳҳор.) *Агар биз жаҳду-жадал қилиб бу жаҳолат ботқоғидан қутулмасак, т а р а қ қ и й йўлини тутмасак... биз мусулмонларнинг муқаддас ерларимизни ҳам христианлар босиб оладилар* (Ойбек). *Абдуллаев қаерда, ким бўлиб ишламасин, техника т а р а қ қ и ё т и йўлида фидокорлик билан иш олиб борди* («Қизил Ўзбекистон»). *Украина совет адабиётига чин юракдан ижодий юксалиш ва р а в н а қ тилаймиз!* («Қизил Ўзбекистон».)

РИВОЖЛАНМОҚ, ТАРАҚҲИЙ ЭТМОҚ, УСМОҚ, ЮКСАЛМОҚ. Ривож, тараққийет томон йўналмоқ.

Оммавий ахборот ва пропаганда воситалари беш йиллик муваффақиятларини чуқур кўрсатиб бериши, бунинг учун иқтисодий, маданий ва социал ривожланиш борасида тўпланган тажрибаларни умумлаштириш ва ёйишининг таъсирчан формаларини топиши лозим («Совет Ўзбекистони»). *Фан ва техника, саноат шу даражада тез т а р а қ қ и й э т я п т и к и, уни товуш эмас, ёруғлик тезлиги билангина қийслаш мумкин* («Қизил Ўзбекистон».)

Чунки, барча фанлар қатори, медицина фани ҳам ўсишда, юксалишда («Тошкент бинокори»). ...Саноат, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариши, ижтимоий ҳаётимизнинг кўп қиррали ҳамма соҳаларида катта ўсиш, юксалиш билан якунланди («Совет Ўзбекистони»). Совхоз экономикасининг йил сайин ўсиб бораётгани ишчиларга катта моддий шароитлар яратиб бермоқда («Совет Ўзбекистони»). Завод юксалишининг ойдин йўлига чиқиб олди («Совет Ўзбекистони»).

РОСТ, ТЎҒРИ, ЧИН, ҲАҚ, ҲАҚҚОНИЙ, ОЧИҚ. Ёлғон-яшиғи йўқ, ҳақиқатга мос. **Рост, тўғри** бошқаларига нисбатан кенг қўлланади. **Ҳаққоний** кўпроқ китобий услубга хос. **Ҳақ, очиқ** сўзлари деярли ҳамма вақт гап сўзи билан қўлланади.

Болани ишга буюр, кетидан ўзинг югур, деганлари **рост экан** («Муштум»). «Кучер аҳли ҳам ҳар хил хизматкор аҳли каби тирикликда уйқуга қонадими, ука?!» — «Сўзингиз тўғри!» (Ойбек.) Киши ёлғончиликда бўлса машҳур, Сўзин ёлғон дегай эл, бўлса ҳам чин (Ҳабибий). «Болдан ҳам бола ширин» деган гап бор. **Ҳақ гап бу** («Муштум»). Матбуотда халқ ҳаёти ва қишлоқ аҳволига доир **ҳаққоний** бир сўз ҳам йўқ (Ойбек). Мен сизга **очиғини** айтайми? (П. Турсун.)

РОСТГУЙ, ҲАҚГУЙ, ҲАҚИҚАТГУЙ, РОСТЧИ. Рост гапирувчи, ёлғон-яшиқ сўзламайдиган. **Ҳақгуй, ҳақиқатгуй** оддий сўзлашувда кам қўлланади. **Ростчи** жонли сўзлашувга хос.

Совет матбуоти энг **ростгуй**, энг халқчил матбуотдир («Совет Ўзбекистони»). [20 йиллар] Тилининг ифодаси сифатида **ҳақгуй, қўрқмас, кулдириб йиғлатадиган, йиғлатиб кулдирадиган** «Муштум» туғилди («Муштум»). Аввалги оқ кўнгил, **ҳақиқатгуй**, камтар Камолдан асар ҳам қолмабди! («Шарқ юлдузи»). Эр Тарғин — бу халқ ичидан чиққан баҳодир, **ҳақиқатгуй**, хон зулмига қарши омонсиз курашувчи мард йигит (Ҳ. Носирова). Ҳе, сени **ростчи** қилиб қўйганми... (М. Исмоилий).

РОСТДАН, ЧИНДАН, ҲАҚИҚАТАН, ДАРҲАҚИҚАТ. Ҳақиқий ҳолатда, рости билан, ёлғонданнинг акси. **Чиндан** сўзи ростдан сўзига қараганда кам қўлланади. **Ҳақиқатан, дарҳақиқат** сўзлари оддий сўзлашувда **чиндан** сўзига нисбатан ҳам кам қўлланади.

Ростдан ҳам шундай. Ўзбекистонимизнинг қайси шаҳарига, қишлоғига борманг,... ажойиб бинокорларимизнинг дидига, маҳоратига таҳсин этасиз («Қизил Ўзбекистон»). Йўлчи **чиндан** ҳам най чалишни билар эди ва яхши чалар эди (Ойбек). **Ҳақиқатан** шундай гап чиқарганми ёки шу билан ўзининг юрагини менга очган ва садоқат кўрсатган бўлиб, **Канизак тўғрисидаги гаплар** бошқалардан чиққанлигини исбот қилмоқчимиз? (А. Қаҳҳор.) **Кампир ўғлига дарҳақиқат** шу мазмунда хат ёзириб юбор-

ган, лекин унинг бу тўғрида район ҳукуматларига хат ёзишини сира ҳаёлига келтирмаган эди, гангиб қолди (А. Қаҳҳор).

РОҲАТ, ҲУЗУР, МАЗА, ЛАЗЗАТ, САФО. Юқори даражадаги қаноат ҳисси, киши вужудининг яйраши. **Ҳузур** нисбатан кам қўлланади. **Маза** кўпроқ сўзлашув тилига хос. **Фароғат** бадийий стилга хос бўлиб, фақат ҳаётдаги (турмушдаги) роҳат маъносига қўлланади.

Тўғриё қилсам муқаддас тупроғингни, не ажаб, Уйласам, роҳат топар ҳар лаҳза жоним, ассалом (Ҳабибий). Зайнаб билан жанжаллашишининг ўзи бир ҳузур ва жанжалдан бўшалган, қайин отамнинг қаршисида ўтириб насиҳат эшитиш ундан ҳам яхши ҳузур (А. Қодирий). Мунчалик мазани топа олмайди уйқуда тамшанган чақалоқлар ҳам (Ғ. Ғулом). Соҳилларни айланиб, Утирамиз оқшомлар, Кеч лаззатига қониб, Роҳат қилади танлар (Т. Тўла). Улар қишин-ёзин меҳнат қилиб, Оқибатда кўрганлар жафо. Билмаганлар нима эрур бахт, Билмаганлар нимадир сафо (Уйғун).

РОҲАТЛАНМОҚ, РОҲАТ ҚИЛМОҚ, ҲУЗУРЛАНМОҚ, ҲУЗУР ҚИЛМОҚ, МАЗА ҚИЛМОҚ, ЛАЗЗАТЛАНМОҚ, ЛАЗЗАТ ҚИЛМОҚ. Роҳатда бўлмоқ, роҳат (ҳузур) ҳиссини туймоқ.

Соҳилларни айланиб, Утирамиз оқшомлар. Кеч лаззатига қониб Роҳатланади танлар (Т. Тўла). Утирганлар ажойиб овоз билан айтилган лирик ашулани роҳат қилиб тинглайдилар (Т. Обидов). ...Хушбўй ва ширин Тошкент меваларини маза қилиб едик (М. Муҳамедов). Суюлигача мой: эрта норинхўрлар маза қилди-да (Ойбек). «Энди шеърни қўйсақ-да, бир оз мусиқа тинглаб лаззатлансак»,— деди ниҳоят Навоий (Л. Батъ).

РУХСАТ, ИЖОЗАТ, РОЗИЛИК, ЖАВОБ, ИЗН. Бирор нарса қилиш учун олинувчи ёки берилувчи ҳуқуқ. **Ижозат** кўпроқ ёзма нутқда қўлланади. **Изн** сўзи руҳсат, ижозат сўзларига нисбатан эскирган.

Гангир-гунгир суҳбат билан палов еб, Абдишукур кетишга русат сўради (Ойбек). Ғуломжон жўраларига айтиб, Содиқ аминдан ижозат олди-да, Эрбўта билан қишлоққа жўнади (М. Исмоилий). Бондарь минг бир ҳунар билан жувоннинг розилигини олиб, «Ун минутга ижозат этасиз!»— деганича чиқиб жўнади (Шуҳрат). Онахон ўзининг гапига илҳақ бўлиб турган хотинларнинг кўзларига бир сидра қараб чиқди-да, гўё улардан нимагадир розилик олдандай, чеккада чўққайиб ўтирган Анзиратгагина қараб гапирди (А. Мухтор). «Нима бўлганда ҳам Кумушга жавоб йўқ!.. Сизларга жавоб берсам-да, Кумушга йўқ» (А. Қодирий). Фақат у менинг воситада тўйни бошлаш учун сиздан изн олгани келган эди (А. Қодирий).

С

САБАБ, ВАЖ, БАҲОНА, БОИС. Бирор нарса, ҳодиса ёки ҳаракатнинг рўй беришини тақозо этувчи нарса, ҳодиса, уни келтириб чиқарувчи воқеа, нарса, асос. Важ ҳақиқий сабаб маъноси билан бирга бирор нарса, ҳодисани оқлаш учун кўрсатиладиган сохта сабаб маъносида ҳам қўлланади. **Баҳона** ҳақиқий бўлмаган, тўқилган сабаб маъносини билдиради. **Боиc** китобий.

Сидиқжон унинг сўлиброқ юрганини пайқади-ю, пайт топиб сабабини сўради (А. Қаҳҳор). Нега ўқимагансиз деёлмайман, лекин нега, нима учун ўқимаётисиз дейишим мумкин. Бунга нима ва ж кўрсатасиз? (А. Қаҳҳор.) Кап-катта бўлиб шунга ҳам ва ж тополмайсанми? Дадам ишдан кеч келди, ойим бетоб ётибди, дегин! (А. Қаҳҳор.) Лекин бу тўғрида қурган ҳар режа, ўйлаб тўқилган ҳар баҳона биринчи қарашда жуда аниқ ва тўғри ҳаққоний кўринса-да, ақлди сиғдирганча чуқурроқ ўйларкан, пучга чиқаверди (Ойбек). Яқун қилдим: кўз ёшларга Икки боис бор экан асли (Уйғун).

САБАБЛИ, САБАБДАН, ТУФАЙЛИ(ДАН), НАТИЖАСИДА, ОҚИБАТИДА, ОРҚАСИДА, Сабаби билан, сабаб бўлгани ҳолда.

Шу сабабли Юрьевнинг батальони Ильичёвқадан келиб, бутун кун ва кечаси билан тепаликни мудофаага тайёрлади (И. Раҳим). «Ҳақиқатда, бизда косов ҳам йўқ,— деди Шодимнинг сўзини қувватлаб Шукур,— ойда-йилда ўчоғимиз олов кўрмаганлиги сабабли бизга косов ҳам керак бўлмаган» (С. Айний). Ундан қачон қайтади, қайтиб келадими, йўқми — билмаймиз. Шу сабабдан шошдик (Ойбек). Бу хушбахтлик менга хўжайинларимнинг тут ейишга ҳавас қилганлари туфайли юз берди (С. Айний). Бу бечора ота-оналарнинг қашшоқлиги туфайли ўнгарилиб ололмади, ахири дунёдан ўтди (П. Турсун). Якка хўжаликларнинг бу хилдаги қийиқлиги, колхоздан чиқши тўғрисида ариза берганларнинг хархашаси натижасида юзага келган аҳвол колхозчиларнинг кўпига таъсир қилмай қолмади (А. Қаҳҳор). Колхоз ва совхозларнинг агрономлари ерни ўғитлаб чуқур ҳайдашга чинакамига бош қотирмаяптилар. Шунинг оқибатида бир қатор хўжаликларда... ер жуда-жуда саёз ҳайдалмоқда («Тошкент ҳақиқати»). Қоратой оғир меҳнат орқасида чуқур чизилган пешана чизиқларини силаб, маслаҳат берди (Ойбек).

САБАБЧИ, САБАБКОР, АЙБДОР. Иш, ҳодиса, нарсанинг юз беришига (бўлишига) сабаб бўлувчи шахс, нарса. **Айбдор** асосан номаъқул, айб (гуноҳ) бўладиган иш-ҳодисанинг сабабчиски маъносида қўлланади.

«Фарзан борми?»—«Бор. Ўғлим бор. Отни ўрганишга шу

бола сабабчи бўлган» (А. Қаҳҳор). Уларми барига сабабкор инсон, Йўқ, ўлмас! Улиши ҳақиқатга зид! (Шухрат.) Ҳаммасига ўзингиз айбдорсиз, қадрдон. Ахир мен сизни огоҳлантирган эдим-ку! (К. Икромов.)

САБИЛ (САВИЛ), ОРДОНА, ЗОРМАНДА, БАЙТАЛМОН, ЭГАСИЗ. Асли эгаси, қаровчиси йўқ маъносини англатади, ҳозир эса салбий муносабат ифодалаш учун қўлланади.

...«Бу этик нуқул кетга қараб йўл босган демоқчимисиз?» — «Топдингиз. Шунинг учун ҳам кўзимга совуқ кўриниб қолганда сабил» (Яшин). Ҳа, ордона, мени айтганларим у ёқда қолиб, ўзингизни дардингизда юрган экансиз-да!.. (Ҳ. Назир.) Лекин буларнинг ҳаммаси нима учун? Ҳаммаси бир зорманда шағал учун бўлганига алам қилади (А. Мухтор). Мен ҳам пули зорманда қолгурни сандиқдан олдим-у бериб юбордим... (Х. Сеитов.) «Яғир ёстиғингизни ерга қўйинг, — деди Холнисо [Бўрихўжага] — Байталмонни мунча қучоқлайсиз» (Мирмуҳсин.)

САВОЛ, СҮРОҚ. Жавоб, тушунтириш талаб этувчи мурожаат. Жонли сўзлашувда асосан сўроқ сўзи қўлланади. Ўқиш-ўқитишда, китобий тилда савол сўзи кўп қўлланади.

[Отабек] ...устанинг Тошкент тўғриларида берган саволлари га «шундай», «ҳа», «йўқ», «албатта» каби қисқа жавоблар билан қарши турар эди (А. Қодирий). У ҳозир хотинининг «Қаёққа бординг» сўроғини кутар ва шу сўроқни берса, гап эшитиб бўлса ҳам, шу ташвишдан қутулишни хоҳларди (А. Қаҳҳор).

САДАҚА, ЭҲСОН, ҲАЙР, ҲАДЯ, НАЗР. Зор-муҳтожларга, тиланчиларга бериладиган нарса, пул. Назр диний тушунча (эътиқод) билан атаб бериладиган нарсани билдиради. Эҳсон нисбатан кам қўлланади.

Эски шолчалар билан ўзига кичкина дўконча қилиб олган қари аттор садақага қўл чўзган гадоини ҳақоратлаб, паранжили жувонларга кўз қисади (Ш. Тошматов). Юзини соқол босиб кетган қаландар эҳсонни тезда кашкулга жойлаб, қора панжаларини ёйиб узоқ дуо қилди (А. Мухтор). Чунки бу одам шу ўртанинг эшонларидан бўлиб, гадойдан ҳайр кутгиш маъносиз эди (А. Қодирий). Лекин агар касал соғайса, буни эшоннинг «широфати»дан деб биладилар ва унга қайта-қайта ҳадя берадилар (С. Айний). Толеим қурсин, деб ёндим, куйдим. Фолбинларга бордим, азиз-авлиёларга назр атадим (Ойбек).

САҚРАМОҚ, ҲАТЛАМОҚ, ИРҒИМОҚ. Таянч жойдан бошқа жойга (юқорига, пастга ёки бошқа томонга) отилмоқ, оёқ билан тушишни мўлжаллаган ҳолда отилмоқ. Ирғимоқ кам қўлланади.

Томдан-томга сақраб, тўй бўлаётган кўчага ёндошган кўчага келиб бўғот лабида жимгина ўтиришди (Ойбек). Сергей оддан сақраб тушиб, чолга қўл узатди (Ҳ. Ғулom). У ирғиб

чуқурдан чиқди-да, ўлиб ётган немиснинг автоматини олиб бута-зорга эмаклади... (А. Қаҳҳор.) Аҳмаджон энгашган немиснинг калласига белкурак билан битта урди-ю, устидан и рғиб ўтиб, иккинчисини бўғиб олди (А. Қаҳҳор).

САЛОМЛАШМОҚ, СЎРАШМОҚ, КЎРИШМОҚ, ОМОНЛАШМОҚ, САЛОМ-АЛИК ҚИЛИШМОҚ. Учрашув табригини сўз билан, бирор ҳаракат билан ифодаламоқ. **Салом-алик қилишмоқ, саломлашмоқ, сўрашмоқ** сўзлари сўз орқали салом-алик қилишни ифодалайди. Бунда бошқа ҳаракат ҳам бўлиши мумкин (масалан, қўл ушлашиш, қучоқлашиш каби). **Кўришмоқ** — асосан қўл ҳаракати — қўл ушлашиш, қучоқлашиш йўли билан саломлашни билдиради. **Омонлашмоқ** асосан катта ёшдагилар ўртасидаги муомалада ва нисбатан кам қўлланади.

Кейин ётган ерида Ғуломжон билан саломлашди (М. Исмоилий.) Ўзбек ойим Офтоб ойим билан саломлашиб қучоқлаша кетдилар (А. Қодирий). Кумуш, қалиғинг келдила-я, чиқиб сўрашини ҳам билмайсан (А. Қодирий). Стол атрофида гаплашиб ўтирган Нуриддин ака билан секретарь эшикни зарб билан очиб кирган кишига қўл бериб сўрашди-да, бир бирига қараб қўйди (С. Анорбоев). Эргаш у билан қучоқлашиб кўришмоқчи бўлган эди, Нормат унинг белидан маҳкам қучоқлади-да, даст кўтариб, уни айвон супасига чиқариб қўйди (И. Раҳим). «Э, Норжон ака, сизмисиз, сира танимайдиган бўлиб кетибсиз-а... соф-саломат бормисиз... Бир кўришга зор бўлиб юрувдим-а ўзим...» — деди Элмурод ва челақларини ерга қўйди-да, бориб омонлашди (П. Турсун). ...Чўпонлар билан йўл-йўлакай салом-алик қилишиб, мислсиз нозиклиги ва зариф гўзаллиги билан ҳаммани мафтун ва лол қилган Қўй қалъага етдик (М. Иброҳимов).

САНОҚЛИ, ҲИСОБЛИ, УЛЧОВЛИ. Сон-ҳисоби кўзга кўриниб турган, жуда оз миқдорда.

Наҳотки ёшлиги ўтди бир пасда, Наҳотки ҳаёти қолмиш саноқлик (Шухрат).

САРАЛАМОҚ, САРХИЛЛАМОҚ, ХИЛЛАМОҚ, САЙЛАМОҚ, ТАНЛАМОҚ, ТЕРМОҚ. Сара (сархил)га ажратмоқ. Энг яхши (сара) сини айирмоқ. **Сараламоқ, сайламоқ, хилламоқ, танламоқ, термоқ** одам ва нарса-предметларга нисбатан қўлланаверади. **Сархилламоқ** нарсаларга нисбатан қўлланади. **Танламоқ, термоқ** сўзларида ҳаракатнинг субъект манфаатига йўналишни оттенкаси бор.

Бизлармиз боққа кирган, Гулни сара лаб терган (Қўшиқ). Пишиб, товляниб турган узумдан сархиллаб бир челақ узди («Ёш ленинчи»). «Чавандозлар Ҳасанни қувмоқчи бўлди. Оғаси ўлган, мол-дунё кўп қолган бойларнинг болалари қаерда номи чиққан отларни хиллаб чиқди («Бўтақўз»). Бир дона қаламчадан ундирдилар атайлаб. Мирзачўлда, ўссин деб, Кўчат асилини

с айлаб (Қ. Муҳаммадий). Узидай сарасини танлаб ичади, қўлига тушганни бизга ўхшаб ичиб кетавермайди (Шухрат).

САРАНЖОМ, САРИШТА, ОРАСТА, ТАРТИБЛИ, БА-ТАРТИБ. Уз ўрнида, тартиб билан жойлашган. **Саришта** сўзи якка ҳолда саранжом сўзига нисбаган кам қўлланади. **Ораста** сўзи **саришта** сўзига нисбаган ҳам кам қўлланади.

Ҳамми нарса ўз ерида, саранжом эди (М. Исмоилий). Гуломжон уй таровати ва саранжомига ҳаваси келиб ўтирди (М. Исмоилий). Қизи бор уй доим саришта (Мақол). Хотиннинг сариштаси — одамнинг фариштаси (Мақол). Қатор ўнта хона. Пўлат каравотлар. Оппоқ пар ёстиқ. Чойшаблар. Ҳаммаёқ ораста («Қизил Ўзбекистон»). Уйнинг батартиблиги, саришта-саранжомлиги киши кайфиятига... ижобий таъсир этади («Тошкент оқшоми»).

САРФЛАМОҚ, САРФ ҚИЛМОҚ, ХАРАЖАТЛАМОҚ, ХАРАЖАТ ҚИЛМОҚ, ХАРЖЛАМОҚ, ХАРЖ ҚИЛМОҚ, ЧИҚИМ ҚИЛМОҚ. Талаб-эҳтиёж, бирор нарса олиш учун пул кетказмоқ. **Сарфламоқ, сарф қилмоқ** кенг тушунчага эга, у ҳар қандай сарфни ифодалаш учун қўллана олади. **Харажатламоқ, харажат қилмоқ, харжламоқ, харж қилмоқ** асосан талаб-эҳтиёж (ейиш-ичиш, кийим-кечак ва шу кабилар) учун бўладиган сарф учун қўлланади. **Чиқим қилмоқ** сўзида «ёндан кетмоқ» оттенкаси доим сезилиб туради.

Пулни беҳуда сарфламанг... Ёлғиз беданага ҳам дон керак, ҳам сув (П. Турсун). Ўз ёнларидан сарф қилиш учун ақчалари йўқ (А. Қодирий). Ҳар бир этик учун бир сўмлик масаллиқ-материал ҳам сарф қиладилар (С. Айний). Озгина пул харажатласанг, бир ҳафтагача декчамиз биқирлайди (Ойбек). Раҳмат, юзга кир, ували-жували бўл, ўғлим. Менга пул берма, пешана тери билан топган пулингни ўзингга харажат қил (Ойбек). «Номаҳрам кишилар қўлингдан ушлаб, Дод, қароқчи, дейсан кўзингни ёшлаб, Бойлар сени олди пулини харжлаб, Жон ака, йўл бўлсин бизларни ташлаб?» — деди Нурали онасига («Зулфиқор билан Авазхон»). «Мен ўз яроғимни, — деди йигитлардан бири, — бирон ёмон кунимда сотиб харж қиламан деб ўйлаган эдим» (С. Айний). Одамлар шифо излаб, бир неча минг километр йўл босиб, қанча чиқим қилиб, Кавказга — Моцеста сувига тушгани боришади («Совет Ўзбекистони»).

САССИҚ, БАДБҮЙ, ҚУЛАНСА. Ёқимсиз ҳидга эга, «хушбўй»нинг акси. **Бадбўй** кам қўлланади. **Қўланса** сўзида (кўнгил айнитадиган, димоққа ёмон урадиган) оттенкаси ҳам бўлади.

У гўё қоронғи, сассиқ зиндондан ёрқин, тоза кўклам ҳавосига чиққандай бўлди... (Ойбек.) Қуртхона ҳавоси бўғиқ, кишининг нафаси қайтар, қандайдир баadbўй ҳид келар эди (Н. Са-

фаров). ...тугаб куяётган от эти ва терисининг қўланса ҳидидан унинг кўнгли беҳузур бўлиб, боши айланди (Ҳ. Фулом).

САФ, ҚАТОР. 1. Шахс ёки предметларнинг бирор чизиқда ёнма-ён, кетма-кет жойлашган ҳолати.

Жангчилар бирпасда сафга чизилдилар (Ойбек). Бек, қарда мажлис бўлса, қолмайди; борганида ҳам атайлаб ҳаммадан кеч боради-да, ўртадан тантанали ўтиб олдинги қаторга ўтиради (А. Қаҳҳор).

2. Белги-хусусиятида, ишида умумийлик бўлган шахслар дегираси, таркиби.

Бу мақсадни тўғри амалга оширишим учун мени Ленин комсомоли сафига қабул қилишингизни сўрайман! (П. Турсун.) Шундай қилиб, бинокорлик бригадаси колхознинг бошқа хўжалик тармоқларидаги энг сара ва муҳим бригадалар қаторига кириб қолди (А. Қаҳҳор).

САХИЙ, ҲИММАТЛИ, САХОВАТЛИ, ҲОТАМ, ТАНТИ. Бировдан нарса аямайдиган, қўли очиқ; қизганчиқ ва бахилнинг акси. Саховатли кам қўлланади. Ҳотам белгини кучли даражада ифодалайди. Танти сўзида «мардлик» оттенкаси бор.

Мирзо кўп сахий табиат кўринади. Қачон келсангиз. «Зиёфатимиз тайёр, эшон почча»,— дейди (А. Қодирий). Пул берган ўртоқларини қучоқлаб ўпкиси келди, улар шу топда дунёда энг Ҳимматли, энг қадрдон, энг меҳрибон одамлар бўлиб туюлди (Ойбек). Абдишукур олдин йўталиб олиб, қироат билан ўқиди: «Ҳамиятли, саховатли, тараққийпарвар бойларимиздан тошкентлик мулла Ҳакимбойвачча Мирзакаримбой ўғиллари «Ойна»га ўн сўм иона буюрмишлар» (Ойбек). Катталиқни билмас бир яхши одам, сахийликда йўлда қолибди хотам (Ф. Йўлдош). Бу ердагилар эса ўзларини танти, балки хотамтой, деб ҳисоблар эдилар... (Ойбек.)

САХИЙЛИК, САХОВАТ. Қўли очиқлик. Саховат кам қўлланади.

Эртага қиёмат деса, ишониш мумкин эди-ю, лекин ўлғудай, қаттиқлиги, хасислиги билан донг чиқарган Болта кўпасининг ўғлидан шундай сахийлик келишига ишониш мумкин эмасди (М. Исмоилий). Манфаатдорга саховат кўрсатиб, ширин забон, Фойдаси тегмас оғайниларга синмас битта нон («Муштум»).

СЕВГИ, МУҲАББАТ, ИШҚ. Бирор шахс ёки нарсага кучли даражадаги мойиллик (боғланиш, берилиш) ҳис-сезгиси. Муҳаббат сўзида белги даражаси сеvgи сўзидагига нисбатан кучли. Ишқ сўзида муҳаббат сўзидагига нисбатан кучли.

«Ишқ, сира савтир бўлманг,— деди Элмурод ва самимий тоқорорлади — мен сеvgини ва севишганларни ҳурматлайман» (П. Турсун). Глуков бошини чайқади: «Ватанга сеvgини ўлғунча ўз юрагида ташидим, бу сеvgини кўксига сақлаб абадий ухласин!»— деди (Ойбек). Қулай пайт келса, илҳоми қайнаб, қиз-

нинг кўзларига тикилганича гапларни тизиб ташлар, лекин қалбида мавж урган муҳаббат тўлқинининг очиқ ифодасини тополмас эди (П. Турсун). ...ёнида дил розини ўқий бошлаган Мажнунига ишқ тўла, майл тўла кўзлар билан чарақлаб қаради (М. Исмоилий). Ватан ишқи, янги давр талабини ёқлайман, Фан-техника билан борлиқ тўлиб-тошиб турганда (Ғайратий).

СЕВГИЛИ, МАҲБУБА, ЕР, НИГОР, ДИЛДОР. Кўнги берилган (севилган) киши. **Нигор** нисбатан эскирган, поэтик нутққа хос. **Маҳбуба, дилдор** сўзлари кўпроқ бадий нутққа хос.

Бозорқул ҳам ўтовга югуриб кириб келади, севгилисини кўриб кўздан саросима қочади (А. Мухтор). Узи ёзган муҳаббатга оид шеърлари ва Анварга берган ҳалигидек жавоблари билан чин бир маҳбуба ва маъшуқа бўлиб кўринса ҳам, лекин кейинги гапларга ҳануз ошна эмас... эди (А. Қодирий). Йигит маҳбубасининг нозик қўлларидан тутиб, ўзига тортарди (С. Анорбоев). «Салом!» деб қолдилар қоматдор қизлар Ерларки сочлари тақимга тушган (Ойбек). Тутарга бир дами суҳбат асиру нотавон бирла, Дариф тутмай нигорим бўлса имкон бир келиб кетсун (Ҳамза).

СЕВИНМОҚ, СУЮНМОҚ, ҚУВОНМОҚ, ҚУВНАМОҚ, ШОДЛАНМОҚ. Севинч (қувонч, шодлик) ҳис этмоқ, севинч (шодлик, қувонч) ҳолатида бўлмоқ. **Шодланмоқ** жуда кам қўлланади.

У [Гулнор] дунёда энг қимматли, энг нодир буюмни топган каби ҳадсиз севинди (Ойбек). Фуломжон тўғри супага борди. Суюнганидан оғзи қулоғига етиб куларди (М. Исмоилий). У [аммаси] катта фалокат даф бўлганидан қувониб энтиккан бир товуш билан: «Шарофат, қизим, тур!.. Отанг гуноҳингдан ўтди!»— деб шивирлади (А. Қаҳҳор). Пешивоз чиқиб, мабодо қиздан — Фабрикада ёнган юлдуздан Касбин сўрсам, тортмас хижолат. Айтиб берар қувнаб шу соат (Е. Мирзо). Аксинча, ҳар кун минг яшаб қувнаб, Сен қилган ишларни ўйлайман, ўғлим (Ғайратий). Кумуш бу гапга ажабланар, тўғриси шодланар эди (А. Қодирий).

СЕЗГИ, ҲИС, ТУЙҒУ. 1. Сезиш, ҳис этиш қобилияти.

Менинг мушоҳадамга қараганда, уларда, масалан, бадий сезги анча ўсган (Ойбек). Сен чал бугун ялпи ҳаёт куйини, Бутун сезги, ҳисси билан тинглайин (Ғайратий). Бу дўстлик... фикрлари, ҳислари, истаклари, юраклари яқин бўлган ва буларнинг маъносини кўзлар билан, ички туйғу билан тўлган шахсларнинг ўртоқлиги эди (Ойбек).

2. Ички ҳиссиёт, кишининг ички дунёсида ўзгага бўлган муносабат.

Шу тўрттагина сўзда унинг Ольга Петровнага бўлган бутун севгиси, сезгиси ифода этилган эди (М. Исмоилий). Абдулвоҳид оғир хаёллар, изтиробли ҳислар тўла бир оз айланди

(Ойбек). Бу ғазаб одамларнинг кўнглидаги домлага бўлган ҳурмат ва муҳаббат туйғусини чирита бошлади (А. Қаҳҳор).

СЕЗГИР, ЗИЙРАК, ТУЙГУН, ХУШЕР, СЕРГАК, ТИЙРАК. Тез сезиш-фаҳмлаш қобилиятига эга, сезиш-фаҳмлаш қобилияти кучли. **Зийрак, туйгун, сезгир** сўзларида «тез фаҳмлаш» қирраси ҳам, «тез сезиш» томони ҳам акс эта олади. **Хушёр, сергак, тийрак** сўзларида «тез сезиш» тушунчаси устун. **Зийрак** сўзи одамга нисбатан қўлланганда оддий сезиш эмас, балки ақл, фаҳм билан сезишнинг кучлилиги таъкидланади. **Туйгун** фақат одамга нисбатан, асосан, кичик ёшдагиларга нисбатан қўлланади.

Аҳмад Хусайн воқеани яширишни истамади. Бари бир унинг сезгир дадаси мана ҳозир келиб, бутун сирни очишга уни мажбур этади (Ойбек). **Сизир сезгир** ҳайвон. Меҳрибончилигини сезса, сенга ўрганиб қолса, сутини аямайди («Қизил Ўзбекистон»). Бундан чиқдики, бизнинг одамларимиз бефаҳм кишилар эмас, балки **зийрак** шогирдлар экан («Қизил Ўзбекистон»).

Кийиклар жуда зийрак бўлади. Уларга сал шарпа кифоя (Ш. Тошматов). **Абдусалом** деган битта ўғил уканг бор эди, юм-юмалоқ, пухта-пишиқ, **туйғунгина** бола эди (Ойбек). Бундай **туйғун**, бундай **зийрак**, бундай боодаб қиз етти иқлимда ҳам топилмайди (Ойбек). Лекин «Четан»нинг бўлтакбошилари соғлом, чертилиб олинган **хушёр йигитлар** (А. Қодирий). **Хушёр** солдатга ўхшаб кўринувди... Ҳар ҳолда бу яхши хабар эмас,— деди Юрєв қаламини ўйнатиб (И. Раҳим). ...мана бу дарё бўйига, тўқай ичига, Наманган йўлига **сергак** болалардан қўйинлар (К. Яшин). Кичик командирлар ҳар ёққа серташвиш югуришиб, кейин жангчиларга **сергак** туришни таъкидладилар (Ойбек). **Тийрак** боланинг кўзи чўпонликда пишиди, қўйивонлик сирларини ўрганди («Совет Ўзбекистони»).

СЕЗМОҚ, ТУЙМОҚ, ҲИС ЭТМОҚ. Ҳис-сезги воситасида тасаввур қилмоқ. **Туймоқ** нисбатан кам қўлланади.

Башорат кўнглининг бу бурчагида синглисига жиндак ҳасад қатраси **сезди** (А. Мухтор). Йўлчи қоронғи тунда борар экан, бутун ғариблигини, юрагидаги қайғу гирдобининг бутун оғирлигини яна чуқурроқ **туйди** (Ойбек). Ҳа, Абдуолим Тўраев ҳар бир машғулотга пропагандистлик масъулиятини чуқур **ҳис этиб** пухта тայёргарлик кўради («Совет Ўзбекистони»).

СЕКИН, АСТА, ОҶИСТА, СУСТ. Нормал даражадан паст тезликда, тезнинг акси. **Аста** сўзида тезлик даражаси **секин** сўзидагига нисбатан сал пастроқ бўлади. **Суст** «секин» маъносини кучлироқ даражада ифодалайди, салбий оттенкада қўлланади.

Матқовул ака секин келиб, чеккадаги одамлари ёнида тўхтади (М. Исмоилий). Сўраб-сўраб **Маккани** топганлар. Оёқ бутун, **аста** жилаверамиз (Ойбек). **Шоҳиста оҳиста** қадам ташлаб

уйга кирар экан, эшикни секингина ёпди (М. Алиев). Чойхоначи эллик ёшларда бўлган юмалоқ, гирдигум одам, ҳаракати жуда су с т, қарашлари ялқов (Ойбек).

СЕКИНЛА(Ш)МОҚ, СУСАЙМОҚ, СУСТАШМОҚ, ПАСАЙМОҚ, СУСАЙМОҚ, ҚАЙТМОҚ. Секин (суст) ҳолатга келмоқ. **Секинлашмоқ, сусаймоқ** сўзлари ҳаракат-ҳолатнинг нормал тезликдан пасайиши, шунингдек ҳаракат-ҳолатнинг кучи ёки бошқа бирор белгисининг нормал ҳолатдан камайиши (кучсизланиши) маъносиди қўлланаверади. **Пасаймоқ** ҳаракат-ҳолатнинг кучи ёки бошқа бирор белгисининг (тезликнинг эмас) нормал ҳолатдан камайиши (кучсизланиши) маъносиди қўлланади.

Кўчанинг бурилишида яна бир оз унинг [Отабекнинг] одимлари секинлашса ҳам, лекин олдинлашини қўймай боразерди (А. Қодирий). Поезд секинлаб, гоҳ тўхтаб, гоҳ жадаллаб қор босган бепоен саҳрдан борар эди... (А. Қаҳҳор.) Борган сари қадамлари сусайиб, орқага қаратгани, қайтгани келаверди (М. Исмоилий). Узоқдан Манзурага кўзи тушган, негадир одимлари сустлашди (Х. Тўхтабоев). Йигитлар кулиб шундай жавоб беришибди: «Ҳалқ қорнимиз оч эди. Зиёфатга бориб, кўп едик, кўп ичдик. Қорнимиз тўйиб, овозимиз пасайди» (Ойбек). ...моктабда таълим-тарбия иши, ўқувчиларнинг ўзлаштириши, даволат сусайиб, пасайиб кетди («Муштум»). Кеч кириб, қуёшнинг тафти қайтганда вагон-ремонт заводининг ёшлари... саҳна ясадилар (А. Мухтор).

СИРТ, ТАШ(ТИШ). Ташқи, сиртқи томон. **Таш** ҳозирги ўзбек тилида жуда кам қўлланади.

Мол оласи сиртида, одам оласи ичида (Мақол). Ичимда «Тилинг бошингни есин!»— десам ҳам, ташимда ҳурмат билан кутар эдим (М. Исмоилий). Уйга кирган ҳаётбахш жило «Тишига боқ»,— деб қилгандай хитоб. Кўтарилиб дарчадан боқдим, Оғушига олди офтоб (Зулфия). Симдан биров сўзлар хотиржам бурро... Тишдачи, қорбўрон, қаҳратон совуқ, Залнинг қовурғасин титратар гўё, Кабина эшигин чертиб урар дўқ (М. Бобоев).

СИРҒАНМОҚ, СИРПАНМОҚ, ТИРҒАНМОҚ, ТОЙМОҚ. (Сирғанчиқ, силлиқ жойда) оёқни таянч ҳолатда тутолмай, бирор томонга сурилмоқ.

Матчон тўра... Пашшоб дарвозасига қараб кетди, отларнинг оёғи баъзан сирғаниб кетар, шалоп-шалоп лой босарди (Ж. Шарипов). Қиш кечаси. Совуқ. Ер ойнадай. Боёқиш энам сирпаниб, неча ерда йиқилди, ҳарсиллаб, нафаси бўғилиб, ахир етиб борди (Ойбек). Тирғаниб лой сачратиб югурган Гулнор, ўз эшигида бир нафас тўхтаб, кечинмаларини онадан яширишига уринмасин, буни эплай олмаган эди (Ойбек). Кўча ва томлар қордан оқара бошлаган. У сирпаниб, тойиб хизматкорхонага жўнади (Ойбек).

СИРҒАНЧИҚ, СИРПАНЧИҚ, ТИРҒАНЧИҚ, ТОЙҒОҚ, ТОЙҒАНОҚ. Оёқ қўйса, сирганиб кетадиган. **Тойғаноқ** сўзида белги даражаси кучлироқ.

Ҳали замон сирғанчиқ ер селгиб, майса ҳиди ел билан димоққа урадиган бўлиб қолди («Қаҳрамоннома»). У ҳозиргина ўртоғи Хадичанинг уйидан чиқиб, кўчада ҳеч ким бўлмагандан ва сирпанчиқ лойда юриш қийинлигидан юзини очиб, кўзларини ерга тикиб келар экан, қаришида келаётган Йўлчига юзма-юз тўқнашган эди (Ойбек). Болалар тирғанчиқ кўчаларда туртиниб борар эдилар («Қизил Ўзбекистон»). Кўча музлаб, қатқалоқ ва тойғоқ ҳосил бўлибди (И. Раҳим). Йўллар тойғоқ, тўрт туёқнинг тақаси йўқ, Қози хасис, аравакаш чақаси йўқ (С. Абдулла). Йўл жуда тойғаноқ бўлганидан отларнинг юриши қийинлашиб борар эди («Қизил Ўзбекистон»).

СОВҒА, ҲАДЯ, ТОРТИҚ, ТУҲҒА, АРМУҒОН, ИНЪОМ. Ҳурмат, сийлаш белгиси (ифодаси) сифатида тақдим этилган нарса. **Ҳадя** сўзи умуман тақдим этилган нарсани билдириб, унда ҳурмат, сийлаш оттенкаси бўлмаслиги мумкин. **Совға** тақдим этилган энг арзимас (кичик) нарсани, шунингдек қимматбаҳо нарсани ифодалаш учун ҳам қўлланаверади. **Тортиқ** асосан муҳимроқ совғаларни ифодалаш учун қўлланади. **Туҳфа, армуғон** — китобий.

Совғани жуда катта қилиб юборибсиз-ку. Божангиз қўй совға қилиб келган эканми? (А. Қаҳҳор.) Биз ўзимизнинг бу келишимизда Сизнинг учун дунёга арзигулик бир ўғил ҳа д я этганимиздек, иншоолло, қайтишимизда ҳам Отабек учун мужассам иффат бўлган бир рафиқа т у ҳ ф а қилармиз (А. Қодирий). Улуғ байрамни муносиб меҳнат т о р т и қ л а р и билан нишонлашда республикамизнинг колхозчи-деҳқонлари ҳам ишчилар синфидан ўртак олмоқдалар («Қизил Ўзбекистон»). «Ажойиб ташаббус, ўлуғ байрамга лойиқ совға. Нишонлашга арзигудек т у ҳ ф а»,— деди бош инженер (Н. Сафаров). Уч ўғлондир Андижон, Наманган-у, Фарғона, Юртга айлар армуғон миллион тонна дурдона (Е. Мирзо).

СОДДА, ОДДИЙ, ЖҰН, ИБТИДОЙИ. Тузилиши, қурилиши мураккаб эмас. **Содда** сўзи оддий сўзига нисбатан кенг қўлланади. **Жўн** кам қўлланади.

Шаҳарнинг аксарият қисми бўлган камбағал касиблар бу масала устида бир хилдароқ фикр қилиб «ким бўлса ҳам, инсофлик бўлсин, нима дединг-а, Мамарайим» каби с о д д а жумла билан ўз орзуларининг нимада эканини гавдалантирар эдилар (А. Қодирий). Норматнинг назарида, бу ерда о д д и й қурооларга эга бўлган партизанларгина эмас, мунтазам қисмларнинг бўлинмалари атака марраларида буйруқ кутиб турганга ўхшади (И. Раҳим). Бу дунёнинг ишларини жуда ҳам жўн билманг... (Ҳ. Ғулом.) Аввал Маҳкамга Очилнинг фикри жуда и б т и д о и й туюлган

эди... (П. Қодиров.) Мулла Шоҳнинг адабиёт билан машғулоти жуда содда ва ибтидоий эди... (С. Айний.)

СОДИҚ, САДОҚАТЛИ, ВАФОДОР, ФИДОКОР. Уз муносабати, аҳди, вафосида маҳкам турувчи, вафога, садоқатга эга. **Вафодор** асосан севги муносабатида вафо, садоқатга эгалликни ифодалаш учун қўлланади. **Содиқ, садоқатли, фидокор** умуман шахс ёки нарсага нисбатан содиқлик ҳиссига эгалликни билдиради.

Ниҳоят Азизбек ҳам ёнидаги 40—50 содиқ кишилари билан қочиб, ўрдага қамалишга мажбур бўлди (А. Қодирий). Шу ёнғинни кўрганлар билсинларки, Шўронинг садоқатли фарзанди Бўронбек Арслонбек ўғли тухматга чидолмай, ўтда ёнаётир (Ҳ. Ғулом). Хатига қараганда жуда вафодор қизга ўхшайди (И. Раҳим). Халқни севиб, унга бўлиб фидокор, Қонли жангда бўлдингиз қурбон (П. Турсун).

СОЗ, ЧОЛҒУ. Умуман музика асбоби.

Дилбар қизнинг қилиғи, нози яхши, Сўзнинг ози, машшоқнинг сози яхши (Е. Мирзо). Машшоқлар чолғуларини қўлга олдилар. Энди гузарда шовқинлик катта ўйин ҳаваси эмас, ширин, майин ҳужрабазм ҳаваси оқа кетди (М. Исмоилий).

СОЗАНДА, ЧОЛҒУЧИ, МАШШОҚ, МУЗИКАЧИ, МУЗИКАНТ. Касби чолғу чалиш бўлган шахс. **Машшоқ** нисбатан эскирган бўлиб, халқ чолғу асбобларини чалувчи кишиларга нисбатангина қўлланади.

Улар индамай ўтиришиб чой ичишар ва бу ернинг бирдан-бир созандаси Мели полвоннинг дуторини эшитар эдилар (П. Турсун). **Чолғучининг** рубоби Йиғлади, чекди фарёд (Ғайратий). Барот полвон «Додхоҳ келибди шекилли» деб самовар томонга қараган эди, дутор, танбур, ғижжак, най, доира кўтариб келаётган машшоқларга кўзи тушди (М. Исмоилий). *Шу ёш музикачи томошабинларнинг салобати босиб куйни бузмоқда (И. Раҳим). Саҳнанинг барқут пардасига юқоридан прожекторлар, пасдан рамка нур сочар, дирижёр пульта ҳали бўш турао, лекин музикантлар чуқуридан битта-яримта созланаётган асбобларнинг товушлари чиқар эди (П. Қодиров).*

СОЛИШТИРМОҚ, ТАҚҚОСЛАМОҚ, ҚИЕСЛАМОҚ, ҚИЕС ҚИЛМОҚ, ЧОҒИШТИРМОҚ. Узаро ўхшаш ва фарқни томонлари жиҳатидан бир-бирига нисбат бермоқ. Сўзлашув тилида **қийёсламоқ, таққосламоқ** сўзларига нисбатан **солиштирмоқ** сўзи кенг қўлланади.

Кумушбиби қўлида иккинчи бир мактуб кўтарганича уйдан чиқди-да, шам ёнида икки хатни бир-бирисига солиштириб кўрди (А. Қодирий). Агар Октябрь революциясидан олдинги манзарани ҳозирги аҳвол билан таққослаб қарасак, бу ҳар биримизда ҳаққоний фахрланиш туйғуларини уйғотади («Қизил Ўзбекистон»). Турк тилларини бир-бирлари билан қийёслаб ўрганиш яхши натижалар беради («Қизил Ўзбекистон»). Полвон

бир пиёла чойни ичар экан, отаси билан Пирнафас акани бир-бирига чоғиштирди (Ж. Шарипов). Қиёс қилгим келур баҳорга сизни (Тўлқин). Уттиз беш йил! Нима дегани? Учдан бири асрнинг яъни.. Минг йилларга қилинса қиёс — Океанда бир тўлқин, холос (М. Шайхзода).

СОН, МИҚДОР, ҲИСОБ, САНОҚ, АДАД. Предметларнинг санаб ўлчанадиган белгиси. Адад эскирган. Саноқ сўзи етмоқ, йўқ каби маълум сўзлар доирасида қўлланади.

Келаётган аёлларнинг сони йўқ (Ойбек). Умуман мамлакатда маҳсулдор чорва молларининг сони кўпайди («Қизил Ўзбекистон»). Текиширишда қатнашган кишилар гўза тупларининг сони, шохларининг миқдори, ҳосилнинг ҳажмини аниқлаб... чиқдилар (И. Раҳим). Уша йилларда Тошкентда шунақа ҳам жинни кўп эдики, санаб саноғига етолмайсиз (Ғ. Ғулом). Совет ҳокимияти йилларида амалга оширилган улғувор ишларни санаб саноғига етиш қийин («Тошкент оқшоми»). Қўшиқчиларнинг адади борган сари ортди (Ойбек). «...куйиб-ёниб, ўрганиб юрган ошиқимизнинг адади сони йўқ»,— деди Седона (Э. Жуманбулбул).

СОНСИЗ, САНОҚСИЗ, СОН-САНОҚСИЗ, БЕСАНОҚ, БЕҲИСОБ, ҲИСОБСИЗ, БЕАДАД, АДАДСИЗ. Сон-саноғига етиб бўлмайдиган. Беадад, ададсиз эскирган. Бесаноқ кам қўлланади.

Якка кифтлаб ўтасан киши, Кўчаларда сонсиз оломон (Э. Раҳим). «Неча марта ўқидинг?»— сўради Асқар полвон. «Саноқсиз»,— деб жавоб берди Дубов, пичанга ёнбошлаб (Ойбек). Тагсиз осмонда сочилиб ётган саноқсиз юлдузлар гузарнинг тўрт ерига ёқиб қўйилган кунжара машъални эрмак қилаётгандек живирлашади (М. Исмоилий). Кўр қори халфамизга Тушиб зарба бесаноқ, Сўнг унинг елкасида Тоб бермай синди таёқ (Ойбек). Ҳайдар ота шу ўй билан тегирмон бошига етганини билмай қолди. Сой бўйида беҳисоб дарахтлар орасига кўмилган тегирмон гувиллар эди (А. Қаҳҳор). Пахта чаноқлари қалин ва яшил барглари орасидан беҳисоб юлдузлардек чарақлаб, мўралаб турибди (И. Раҳим). «Бундай ҳодисалар ҳисобсиз»,— деди Азмиддин сўзида давом этиб (Ҳ. Ғулом). Раъно ҳам Анварнинг сўзига диққат билан қулоқ солар ва кўпинча ҳисобсиз саволлар билан уни кўмиб ташларди (А. Қодирий). Ўлди остонанда беадад ҳайвон. Сен жанг майдонида соҳиби қирон (Миртемир). Тоғ ёқалаб булар кетиб боради, Чарчаганда жойли ерда қўнади, Ададсиздир бойларининг йилқиси, Ҳар ким ўз молидан хабар олади («Рэълклар»).

СОП, ДАСТА, БАНД. Қўл асбоб-қуроалларининг тутқич (қўл билан ушлайдиган) қисми. Кетмон сопи, кетмон дастаси; қамчи сопи, қамчи дастаси.

Бўронбек қамчининг сопи билан Ибодиллами кўкрагидан итариб Ойшабонунинг уйига кирди (Ҳ. Ғулом). Самандаров отлан-

ди, қамчи дастаси билан канал томонни кўрсатиб, Болтабойга бир нималар деди-ю, жўнаб кетди (А. Қаҳҳор).

СОТМОҚ, ПУЛЛАМОҚ, ПУЛ ҚИЛМОҚ. Пулга айирбоши қилмоқ. Пулламоқ сўзи сотмоқ сўзига нисбатан кам қўлланади.

Пул ташлаб кетмагани учун қақир-қуқуруни сотиб харжладим (Ойбек). Холмат онаси йигирган илдан кечалари пешма-пеш бўз тўқиб, эрталаб бозорга олиб борар, гоҳ пуллаб, гоҳ нонга алишар ва гоҳо каппонда юриб мардикорлик ҳам қиларди (И. Раҳим). Бутун оиласи бу ерга помидор, пиёз, редиска, карам ва ҳоказо резавор экиб, мумкин қадар элдан бурунроқ бозорга чиқариб, пулқилишга тиришар эди (Ойбек).

СОТҚИН, ХОИН, ХИЕНАТКОР, ҒАДДОР, МУРТАД. Ўз томонига, тўдасига нисбатан хиёнат қилган, ўзга томонга сотилган. Сотқин маънони хоин сўзига нисбатан кучлироқ оттенкада ифодалайди.

Бу ҳам Уолл-Стритнинг Лисинманчи сотқинлар, Қўли билан бажарилган Навбатдаги ваҳшати (Уйғун). «Уруш» деганда бизнинг қулоғимизга гумбирлаган товушлар киради-ю, кўзимизга қон кўринади; бирон қўрқоқ милтиғини ташлаб қочди деган хабарни эшитсак, «хоин» деймиз-қўямиз. Лекин бу хоинни жанг майдонида ярадор бўлиб ётган ёки олға ингилиб, шу пайтда шеригининг ёрдамига муҳтож бўлган жангчининг кўзи билан кўрмаймиз (А. Қаҳҳор). ...хиёнаткорнинг дўсти бўлиб танилган Султоналининг ҳам ҳаёти таҳлика остида турадур (А. Қодирий). Нариги ҳужрада бир шум доғули... Илондай гўлғаниб шу кун уғаддор. Шоир таомига қўшиб оғуни, Қулай фурсат кутиб ётарди бедор... (М. Бобоев). Ғазаб билан чайқалди дарё Қирғоқлардан тошиб чиқди сув: «Йўламасин ёнингга муртад, Бор, тўлқиним, касофатни қув!...» (Уйғун.)

СОЯ, КУЛАНКА, КЎЛКА, КЎЛАГА. Нурга тўсиқ бўлиб турган предметнинг акси ва унинг акси тушиб турган жой. Соя сўзи кўланка, кўлка сўзларига нисбатан кенг қўлланади. Кўланка, кўлка кўпроқ бадий асарларда қўлланади.

Янтоқлар қорайиб чақмоқ тошлар ойдинда ярқираб турибди. Унг томон кўкаламзор, ғўза дуҳобадек қалин тўшалиб ётибди. Ой шуъласида дарахтлар сояси вазмин-вазмин қимирламоқда (И. Раҳим). Ойдин кечада бинонинг кўланкасида туриб гап-лашаётган икки киши бир-бирига алланарсани маъқуллар... эди («Муштум»). Ермат билан Гулсумбиби Гулнорнинг қабрига боришиди. Олиб келинган ош-нонни ва шам пулини ўрқовга топишиб, «Шайх Зайниддин бобо»даги ўристонда, катта тут дарахти кўлкасида дўппайган янги қабрни қучиб, тупроқларига юзларини суртиб, соатларча йиғлаб, кўзлари шишгандан, тинкалари қуригандан сўнг қайтишди (Ойбек). Чойли пиёлаларни ғўза кўлагасига қўйиб нос чекишадилар (А. Қодирий).

СОҚОВ, ТИЛСИЗ, ГУНГ, ГУНГАЛАК. Сўзлаш қобилиятига эга эмас. Гунг сўзи соқов сўзига нисбатан кам қўлланади. Гунгалак оддий сўзлашувга хос.

Ҳайдар азалдан гапдон бўлса ҳам, шу чоғ шу ерда ҳаяжонидан соқов эди (И. Раҳим). Йўлчи тилсиз каби ғайришуурий равишда бошини чайқади ва аввалги вазиятда қотди (Ойбек). «Синглим менга қараб-қараб қўйди,— деди Ҳамдам ака.— «Бу қанақа гунг хотин экан» деб ўйлагандирсиз-а, синглим» (С. Зуннунова). Куёв поччам сўзламайди. Гунгалакми ёр-ёр («Ёр-ёр»дан).

СОҚЧИ, ҚОРОВУЛ, ПОСБОН, ҚУРИҚЧИ. Қўриқлаб ҳимоя қилувчи шахс. **Посбон** китобий, асосан мамлакатни, унинг чегарасини қўриқловчи маъносини билдиради.

Йигирма учта қизил соқчи бир юз саксон босмачига қарши саҳаргача отишибди (А. Қаҳҳор). Қонга-қон! Жонга-жон! Бермаймиз омон. Одамхўрлар бўлар ер билан яқсон, Чунки партиядир сенга посбон (Уйғун). Эй юрти фаровон, халқи бадавлат, Бахт қўриқчилари, эй қадрдонлар (Уйғун).

СОҒАЙМОҚ, ТУЗАЛМОҚ. Касалдан, жароҳатдан қутулмоқ, соғлом ҳолатга келмоқ.

Усмонжон акасини уйга олиб келди. Лекин Одилжон шу касалланганча соғайиб кетмади (С. Зуннунова). Старший лейтенант Нестеренко соғайиб, яна жанговар сафига қайтди (Н. Сафаров). Жўраҳон касалдан тузалиб, шу кунларда Азим тажанини ҳоли-жонига қўймаётган эмиш (М. Исмоилий).

СОҒЛИҚ, САЛОМАТЛИК, СИҲАТ, ТОБ. Организм аъзоларининг нормал (тўғри) ишлаб туриш ҳолати. **Соғлиқ** кенг қўлланади. **Саломатлик, сиҳат** фақат одамга нисбатан қўлланади. **Сиҳат** сўзи **соғлиқ, саломатлик** сўзларига нисбатан кам қўлланади.

Албатта Юсуфбек ҳожига бу ваъдаларнинг ҳеч аҳамияти йўқ, фақат у ўғлининг соғлиғини билса...— унинг учун дунёларча мартаба ва ҳурмат эди (А. Қодирий). Кумуш опаннинг саломатлиги ҳаммадан ҳам менга керакдир (А. Қодирий). Уктамга қараб деди Комила: «Кечиринг, яна бир парчагина хат ёзаман. Аяжонимга». [Уктам] «Бемалол ёзаверинг. Кампирнинг сиҳати қалай?» (Ойбек.) «Ота, тобингиз жойидами?» — деб сўради йигит ташвишланиб (М. Исмоилий).

СУБУТ, БУРД, ТАЙИН. Сўз-ваъда, тутган ишда муқимлик, шунда қатъийлик хусусияти.

Бугун ҳам дараги йўқ. Қиморбознинг субути бўлмас экан деб қўйдим (Ҳ. Назир). Ким билади... сўнги вақтларда Бузилгандир, бурд кегандир... (Уйғун). Йўқ, тайини йўқроқ бола экан, бир кун қарасам, бошқа бир қиз билан ивирсиб юрибди (У. Назаров).

СУРАТ, РАСМ. Шахс, нарсаларнинг қалам, бўёқ билан ёки бошқа усул билан ифода этилган акси, тасвири. Ҳозирги вақтда

расм ва сурат сўзлари адабий тилда, шунингдек жонли сўзлашувда кўридаги маънода аралаш қўлланаверади.

Тўрт қиррали кўмир қалам, Қордай қоғоз қўлимда. Шовқин тўла кенг даланинг С у р а т и н и чизаман (Т. Тўла). Тонг саҳир салқинида Пахта тергим келади. Ленин отам р а с м и н и Кунда кўргим келади («Қўшиқ»).

СУҒУРМОҚ, ЧИҚАРМОҚ. Суқилган (жойланган) ўрнидан ташқарига тортмоқ. ЧИҚАРМОҚ бу маънода асосан оддий сўзлашувда қўлланади.

Ана қаранг, нок, олма осадиган михларимнинг ҳаммасини с у ғ у р и б олибди (Ойдин). Қудрат олдинга тушиди, миршаб қиличини с у ғ у р д и (М. Исмоилий). Бектемир дўнгликнинг орқасига сурилиб борди. Қўлини авайлаб енгидан ч и қ а р д и (Ойбек).

СУҲБАТЛАШМОҚ, СУҲБАТ ҚИЛМОҚ, ҲАСРАТЛАШМОҚ, ОТАМЛАШМОҚ, ҲАНГАМАЛАШМОҚ, ГУРУНГЛАШМОҚ, ГУРУНГ ҚИЛМОҚ. Гап-суҳбатда бўлмоқ. Ҳангамалашмоқ, гурунглашмоқ сўзлари одатда бирдан ортиқ киши ўрта-сида бемаалол, роҳатланиб ўтириб бўладиган суҳбатлашишни билдиради. Отамлашмоқ кўпроқ оддий сўзлашувга хос бўлиб, одатда эзилиб (ёзилиб) ўтириб бўладиган давомли суҳбатни билдиради. Ҳасратлашмоқда оддий суҳбат эмас, балки дард-ҳасрат айтишиш ҳам бўлади.

Врач Кравцова тортинмай с у ҳ б а т л а ш а р д и (Шуҳрат). Унинг юзига яна табассум ёйилди, Йўлчи билан с у ҳ б а т л а ш и б ётди (Ойбек). У косиблар, камбағаллар, соатсозлар, кулоллар билан с у ҳ б а т қ и л а р, сулҳдан, ҳаётдан, ишдан сўзлар эди (Ойбек). ...Райҳон билан Ханифа этакроқдаги кўрпачада ёнма-ён ҳ а с р а т л а ш и б ўтиришарди (Ҳ. Фулом). Идорада Холмамат деган чол бор экан, бир оз о т а м л а ш д и к. Аммо иғвонинг кони бўлса керак, роса кўпирди (Ҳ. Фулом). «Студентлик йилларини эслаб бир о т а м л а ш а м и з» деб дилидан ўтказди («Тошкент оқшоми»). Қорикомил Бўдана қишлоқлик Мурод деган билан келиб, буларнинг суҳбатида бўлиб, афандиларнинг келганидан кўнгли тўлиб, ҳ а н г а м а л а ш и б ўтирди (Ф. Йўлдош). «Қуёшга терс бир ҳужрада тўрт киши ғуж бўлиб одатдагича г у р у н г л а ш и б ўтиришар эди (Ойбек). Даштдан — ҳамма ёқдан: ...ҳар қайси олисроқ элдан келган меҳмонлар Мулла Ҳаким [Абди Ҳаким] суднинг меҳмонхонасида г у р у н г қ и л и б ўтирган экан (Ф. Йўлдош).

Т

ТАБРИК, ҚУТЛОВ, МУБОРАКБОД. Бирор муносабат билан эслаб, яхши тилак, хайрихоҳлик билдириб айтиладиган, йўлланадиган мурожаат.

Меҳмонлар билан вакилларнинг қизғин т а б р и к л а р и, хайрли ғилакларидан кейин кечанинг расмий қисми тугади (П. Турсун). Тўй деганда кўз олдимизга оммавий шодлик, қўшиқ, музика, ўйин билан дўстлар хизмати, ёру қариндошлар қ у т л о в и, кексалар олқиши келади (М. Алави). Ҳар томондан у кишининг уйларига Тошкент шаҳрининг казо-казолари келиб м у б о р а к б о д қилдилар (М. Муҳаммаджонов).

ТАБРИКЛАМОҚ, ТАБРИК ҚИЛМОҚ, ҚУТЛАМОҚ, МУБОРАКБОД ҚИЛМОҚ. Табрик билан мурожаат қилмоқ.

Институтни битирганимда биринчи бўлиб та б р и к л а г а н, қўлимни қаттиқ сиққан эди (Шухрат). Та б р и к қ и л а м а н, ўртоқ. Газетада кўрдим-у, ҳамма ишни ташлаб ёнинга югура қолибман (Ж. Абдуллахонов). Қ у т л а й м и з я н г и й и л, янги бахт билан! (Уйғун.) Кўча-кўйда одамлар хушхабар билан бир-бирларини қ у т л а р д и л а р (Л. Батъ). Дастлаб Исломуъжа, сўнгра уламо ва умаролар, барча аёнлар м у б о р а к б о д қ и л д и л а р (Ж. Шарипов).

ТАЙЁР, МУҲАЙЁ, ШАЙ, ТАХТ, ҲОЗИР. Ишлатиш, фойдаланиш ёки бошқа нарса учун нақд ҳолатда. **Тайёр** кенгроқ тушунчага эга. **Муҳайё** кўпроқ ёзув стилига хос. **Шай** тайёр маъносини кучли оттенкада ифодалайди. У бирор нарсага ҳар жиҳатдан мос ҳолда тайёр эканлиқни билдиради. **Тахт** сўзи бу маънода кўпроқ жонли сўзлашувда қўлланади ва маънони **тайёр** сўзига нисбатан бир оз кучли оттенкада ифодалайди. **Ҳозир** бу маънода жуда кам қўлланади.

«Насибaxon ошни тезроқ есак, чойни шошмасдан ичиб, поездга чиқсак дейман-да». «Ая, ҳаммаси т а й ё р, ўчоққа ўт ёқиб юборинг» (А. Қаҳҳор). О ш т а й ё р. Ичкарида дастурхон солиғлиқ, ҳамма нарса м у ҳ а й ё (Уйғун). Андронов билан Мадрайим бошдан-оёқ жанга шай ҳолда капитаннинг сўзига қулоқ солиб туришарди (Мумтоз Муҳамедов). РТСда қанча пахта тегиш машинаси бор, қанчаси теримга т а х т? («Муштум») Уроқда йўқ, машоқда йўқ, хирмонда ҳ о з и р (Мақол).

ТАЙЁРГАРЛИК, ТАЙЁРЛИК, ҲОЗИРЛИК, ТАРАДДУД, ТАДОРИК. Тайёр бўлиш, тайёр ҳолга келтириш хатти-ҳаракати. **Тараддуд** нисбатан кам қўлланади. **Тадорик** китобий.

Бунинг учун ҳозирдан т а й ё р г а р л и к кўриш, пахта майдонларини ўбдон текислаш лозим («Ўзбекистон маданияти»). Бутун мамлакат КПСС Марказий Комитетининг навбатдаги Пленумига қизғин т а й ё р г а р л и к кўрмоқда («Тошкент ҳақиқати»). У ҳам анча т а й ё р г а р л и к кўрган, бугунги отишда бир иш кўрсатмоқчи (Шухрат). Трестда шу кунларда яна кўпгина бригадалар хўжалик ҳисоби билан ишлашга ўтишга ҳ о з и р л и к кўрмоқда («Тошкент ҳақиқати»). Далаларда терим т а р а д д у д и. РТС кўраларида зангори комбайнлар карвон-карвон бўлиб туришибди (А. Мухтор). **Кадр** тонлаш... келгуси йил ҳосили учун

бошланган курашга ҳозирдан бошчилик қилади, кўклам экиш кампаниясига пухга т а р а д д у д кўрилишини таъминлайди («Қизил Ўзбекистон»). Чол тўй тадоригини ҳам кўриб қўйган эди (Саид Аҳмад).

ТАЙЁРЛАМОҚ, ҲОЗИРЛАМОҚ, ШАЙЛАМОҚ. Тайёр (шай) ҳолга келтирмоқ. **Тайёрламоқ** «ҳозирламоқ» сўзига нисбатан кенг қўлланади. **Шайламоқ** маълум сўзлар доирасидагина қўлланади ва маънони кучли оттенкада ифодалайди.

Гулнор ҳамма нарсани бир зумда т а й ё р л а б, дадасига кўрсатди (Ойбек). Мен сизга жой ҳ о з и р л а б қўйганман (М. Иброҳимов). Биз коммунистик партия раҳбарлигида беш йиллик планларни муваффақиятли бажардик. Бу билан етти йиллик планини амалга оширишга мустаҳкам замин ҳ о з и р л а д и к («Қизил Ўзбекистон»). Уғитларни ш а й л а б кўклам экишига тайёргарликни аллақачон бошлаб юборганлар («Муштум»).

ТАЙЁРЛАНМОҚ, ҲОЗИРЛАНМОҚ, ШАЙЛАНМОҚ, ОТЛАНМОҚ. Ўзини тайёр ҳолга келтирмоқ, бирор нарса қилишга тайёргарлик кўрмоқ. **Отланмоқ** асосан бирор жойга бориш, юриш учун тайёрланиш маъносига қўлланади.

Йўлчи... уни эркалаб бошини, елкасини силади: «Жоним, ичкари кириб т а й ё р л а н. Чақирганда чиқасан, кетамиз... (Ойбек). Бугун мактаб ўзининг биринчи катга тўйига, тўнғич ўғилларини мамлакатга тақдим қилиш тантанасига т а й ё р л а н а ё т и р (П. Турсун). Ҳоқим ясовулни чақириб, йўлга ҳ о з и р л а н и ш н и буюрди (М. Исмоилий). «Ана шу ишга ҳ о з и р л а н и ш керак»,— деди Ҳайит амин... (С. Айний.) Шунда бизнинг бутун халқ Зўр курашга ш а й л а н д и (Зафар Дийр). Сиз келмасдан олдин мен бир ерга о т л а н и б турган эдим (М. Исмоилий).

ТАКРОРЛАМОҚ, ҚАЙТАРМОҚ. Айни бир ишни ёки ҳаракатни яна қилмоқ, айни бир сўзни, гапни бир неча марта, қайтадан айтмоқ.

Табелчи ҳам, худди жўртгага қилгандай, унинг номини ё тутилиб айтар, ёки чатоқ ўқиб, яна т а к р о р л а р эди (А. Қаҳҳор). Новикова унинг тезда жавоб бермаганига чиндан ҳам эътибор қилмаган эди, кейин унинг ўзгариб кетган авзойини кўриб таажжубланди ва саволини қ а й т а р д и (А. Қаҳҳор).

ТАМОМЛАМОҚ, ТАМОМ ҚИЛМОҚ, ТУГАТМОҚ, СОП ҚИЛМОҚ, СОПЛАМОҚ, БИТИРМОҚ, АДО ҚИЛМОҚ, ЙЎҚОТМОҚ, ЙЎҚ ҚИЛМОҚ, ҚУРИТМОҚ. Тамом (йўқ), соп ҳолатга келтирмоқ. **Тамомламоқ, тамом қилмоқ, тугатмоқ, битирмоқ** феъллари бор ҳолдаги нарса ёки ҳаракатни ишлатиб, сарфлаб охирига етказиш маъносига қўлланаверади. **Адо қилмоқ** ҳаракат-ишнинг охирига етказиш маъносига жуда кам қўлланади. **Йўқотмоқ, йўқ қилмоқ** оддий сўзлашувда асосан сарф-ҳаражат билан охирига етказиш маъносига қўлланади. **Қуритмоқ** бу маънода оддий сўзлашувга хос ва унда белги даражаси кучли.

Ҳовлидаги икир-чикир ишларни т а м о м л а г а ч, айвоннинг олдига ўтириб тузатинди, тузатинар экан, йўлакдан юриб келмакда бўлган оёқ товушини эшитиб, юраги нима учундир ошиқиниб, шопириниб кетди (А. Қодирий). Аҳмедов капсанчиларни колхоз тузишга чақириб сўзини т а м о м қ и л д и (А. Қаҳҳор). Мадамин салкам бир лаган ошни бир неча олишда т у г а т д и ва ёғлиқ лаганни бармоғи билан сидириб, худди ювиб артилгандай топ-тоза қилиб ялади (П. Турсун). Амин бобо гапни с о б. қ и л д и л а р-к у (С. Айичй). От қўй беклар тўплаб-тўплаб, Душманларни чиқинг с о б л а б. («Далли»). Қизнинг ота-онаси, қариндош-уруғининг таърифни айтиб б и т и р о л м а й д и л а р (П. Турсун). Уларнинг бизга кўрсатаётган меҳрибонликларини, ғамхўрликларини хатда ёзиб б и т и р и ш қийин (А. Мухтор). Бошлаб Тошкентдан қипчоқ боласини й ў қ о т и ш учун Азизбек ва отанг бошлиқ исенга тайёрландилар (А. Қодирий). Айланай ҳукуматдан — Босмачини қ и р и т д и. («Қўшиқ»).

ТАРЖИМА ҚИЛМОҚ, АҒДАРМОҚ. Бирор тилда айтилган ёки ёзилган фикр (мазмун)ни бошқа бир тил материали билан бермоқ. Ағдармоқ маълум контекст (ситуация) доирасидагина бу маънони аниқ ифодалай олади.

«Конферансье» офицернинг жавобини таржима қилди (А. Қаҳҳор). Исёнчи Тараснинг ўланларини Ағдариб тураркан ўзбек нутқига, Украин чўлларин кўллаларини Пайванд қилган эдим Шарқнинг уфқига (М. Шайхзода).

ТАРЖИМОН, ТИЛМОЧ. Таржима иши билан шуғулланувчи шахс. **Тилмоч** — эскирган.

Меҳмонлар инглиз тилида савол берар, буни таржимон рус тилига, колхоз раиси эса ўзбек тилига таржима қиларди («Муштум»). Ҳоким гап нима тўғрисида кетаётганлигини т и л м о ч д а н сўраб, Тешабойга кулиб қўйди, тарғил кўзларида ғалати бир сирнинг ўти чақнади (М. Исмоилий).

ТАРЗДА, ХОЛДА, ХИЛДА, ҚАБИЛДА, ЙУСИНДА, РАВИШДА, СУРАТДА, ТАҲЛИТДА, ТАРИҚА. Бирор усул билан, бирор кўринишда.

«Абдусамат ака, мен ҳам комсомол бўламан». — деди гапни бир оз ноқулай т а р з д а ўзига буриб (А. Мухтор). У [Йўлчи] кўпдан буён қўлига ойна олмаган бўлса-да, юзи қай ҳ о л д а эканини яхши билар эди (Ойбек). Ақли бор одам «Фақир киши панада» қ а б и л и д а ўзини бир четга олиб, ишини ўхшатиб юраверади (В. Ғофуров). ...баъзан бирор ўртоғиникига бир зум бориб келаман деб, дадасидан, акасидан яширин ўзини кўчага отар ва Ҳусайн билан шу й ў с и н учрашар... (Ойбек.) Ниҳоят, [Мирзакаримбой] орқасини ёстиқдан узиб, муҳим савдо иши билан шуғулланган қаби, жиддий равишда гапириб кетди... (Ойбек.) Давлатёр таърифлагандек, «ҳақини танимаган» бу бечора шу р а в и ш д а ҳаёт кечирар эди (П. Турсун). Совет Иттифоқи Коммунистик

партияси Марказий Комитети ўз ишлари тўғрисида партия ташиқлотларига мунтазам суратда ахборот бериб туради («КПСС Устави»). Билагида кучи, белида қуввати бор ҳар бир кишининг ўрни пахтазорда! Биз масалани ана шу тахлитда қўйдик («Қизил Ўзбекистон»). Шу тахлит китоб қўлдан-қўлга ўтиб борди (М. Исмоилий). Майса-гилам йўлларига экан поёндоз. Шу тахлитда ўтиб борган Неча қишу ёз (Шухрат). ...эндиликда химияни, қишлоқ хўжалигини, енгил саноатни ривожлантиришга катта маблағлар сарфлаш ва шу тариқа халқнинг ўсиб бораётган эҳтиёжларини қондирмоқ учун озиқ-овқат маҳсулотларини кўплаб ишлаб чиқариш имкониятига эга бўлиб қолганлиги совет кишиларини қувонтирмоқда («Тошкент оқшоми»).

ТАСАЛЛИ, ТАСКИН, ЮПАНЧ. Юпатувчи, тинчлантирувчи ҳис-туйғу. Тасалли, таскин деярли ҳамма вақт бермоқ, топмоқ феъллари билан бирга қўлланади. Тасалли бермоқ, таскин бермоқ — юпатмоқ, тинчлантирмоқ. Тасалли топмоқ, таскин топмоқ — юпанмоқ, тинчланмоқ. **Юпанч** бу маънода кам қўланади.

У минут сайин юрагини кемириб кетаётган бу дардни ҳеч кимга айтолмас, лекин айтиб... бирон оғиз бўлса ҳам тасалли берадиган гап эшитгиси келар эди (А. Қаҳҳор). Йигит шеър ёзиб, ўзини бир япроққа, қизни бир томчиға ўхшатиб, кўнгли унча-мунча тасалли топади (П. Қодиров). «Ҳадеб куя берманг, айланай Эъвозхон», — Тозагул унга таскин берди (Ҳ. Ғулом). Қаюмовнинг кўнгли таскин топди шекилли, беихтиёр ашулани ванг қилиб юборди («Муштум»). Саломат Бўтабойни кўрди-ю, неча йиллаб қалбига юпанч, хаёлларига йўлдош бўлиб келган йигитдан юз ўғирди (Саид Аҳмад).

ТАХМИН, ТУСМОЛ, ЧАМА, ФАРАЗ. Қатъий (аниқ) бўлмаган фикр. Тусмол сўзи тахмин сўзига нисбатан жуда кам қўланади. Чама ҳамма вақт эгалик қўшимчаси олган ҳолда қўланади. Фараз кўпроқ китобий тилга хос.

Иброҳимовнинг мушоҳадасига кўра, Абдусамадқорининг сўнги кунлардаги қадам олиши Урмонжоннинг ҳар иккала тахминни ҳам тўғри эканлигини аниқ кўрсатиб турар эди (А. Қаҳҳор). Зухра қиз тусмол билан мени кимгадир ўхшатиб, сўнг пушаймон егани эсимда! (Н. Сафаров.) Комил ҳар қандай фаразларни мулоҳаза қилиб кўриб, эҳтиёт шарт чораларни ўртага ташлади (Ҳ. Ғулом).

ТАШВИШ, САВДО, ТАРАДДУД, ҒАМ, ҚАЙҒУ, ШУР, ШУРИШ. Кўзланган мақсад, иш йўлидаги безовталиқ хатти-ҳаракати, ўй-фикри. Шўр, шўриш бу маънода жуда кам қўланади.

Сен борсан, йўдаклар осуда ухлар, Сен борсан, қайлиқлар тўй ташвишида. Сен борсан, дарёлар бевақт чайқалмас, Файзи бор ўлканинг баҳор, қишида (Шухрат). Қизиқ, қон босимим пайиб кетиб, уни доволатиш ташвишида эдим, уйга телефон туширдим-у, касалдан қутулдим («Муштум»). Ошиқлигин бизлар

ҳам хўп биламиз, Тухмат с а в д о с и д и н бағри ярамиз («Эрали ва Шерали»). Бир йил бўлди, бизлар келган бу ерга, На с а в д о, билмарам, Булғор шаҳарга («Эрали ва Шерали»). Суҳбатдошларнинг хурсандчилиги, т а ш в и ш, т а р а д д у д и шунинг гувоҳиди («Қизил Ўзбекистон»). Қушбеги Отабекнинг бу гапларидан яхшигина т а р а д д у д га тушган эди... (А. Қодирий.) Оймихон опа айвонга чиқди, ниманингдир т а р а д д у д га эди (П. Турсун). Нурзода... баҳорда Олланиёз билан далага чиқиб экин экишди... кузда қишга ўтин-чўп ғ а м и д а тўнғак кавлади, қамиш ўрди (Х. Сеитов). Деҳқон келаси кузда оладиган ҳосилнинг ғ а м и н и шу куздан кўради (М. Исмоилий). «Барака топсин, юрт ғ а м и д а юрибди»,— Умрзоқ ота соқолини тутамлаб, ўйчан гапирди (Ҳ. Ғуллом). У йилнинг тўрт фаслида, фаслларнинг ҳар бир кунда осмонни, булутни кузатиб боради, чунки у ўз отарининг қ а й ғ у с и н и чекади («Қизил Ўзбекистон»). Ҳозир, уларнинг кўнглидаги нарса овқат қ а й ғ у с и эмас, отани топиш қ а й ғ у с и эди (П. Турсун). Дарёнинг бу юзида қолиб, ул юзидаги ёримга етолмай қақшаган бадбахт ошиқ ш ў р и бошимда (М. Исмоилий). «Мени бирон машинада тезда Тошкентга жўнатинг! Бу қизингиз тушкур бир ш ў р и ш н и бошлаганга ўхшайди»,— деди Нафисахон Пўлатжон акага (Мирмуҳсин). Эрталабдан бери бошига тушган ш ў р и ш л а р н и бир-бир ўйлаб, дунёда шу бугунгичалик абгор бўлмаганлигини эслади (М. Исмоилий).

ТАШВИШЛАНМОҚ, ТАШВИШ ҚИЛМОҚ, ҚАЙҒУРМОҚ, ҚАЙҒУЛАНМОҚ, ҒАМ ҚИЛМОҚ. Ташвиш, қайғу сезгисини туймоқ. **Қайғурмоқ** сўзида белги даражаси кучли. **Қайғуланмоқ** кам қўлланади.

Шокирбекнинг кеча эрталаб чиққанидан бери дараксиз кетишига т а ш в и ш л а н и б ўтирган уста Олим уни йўлакда кўриши биланоқ сўради: «Эй-й-й, баракалла сизга, Шокирбек, қаёқларда қолиб кетдингиз! Жуда ҳам т а ш в и ш л а н д и м - д а ўзим...» (А. Қодирий.) Унчалик т а ш в и ш қиладиган гап йўқ. Уч молимизни брак қилишибди («Муштум»). Ердამчинг йўқлигидан умидинг кесилиб, ҳасратингни кимга айтишни билмайдигандирсан! Қ а й ғ у р м а, бегим! Ҳасанали отанг бу тўғрида ҳам сени ёдидан чиқармади... (А. Қодирий.) «Қўқонга боргач, биринчи ишим ўғлингизни қутқазиб бўлсин, жойсиз қ а й ғ у л а н м а н г и з, ҳожи!» (А. Қодирий.) Қорабулоқликлар гўё олдинда тоғ тешиш мушуқли йўқдек қовун сайлига кетаётгандек, ғ а м қ и л м а й... боради (М. Исмоилий).

ТАШЛАМОҚ, ҚЎЙМОҚ, ЙИҒИШТИРМОҚ. Бирор ишни қилишдан тийилмоқ.

Евузликни, зўрликни касб қилган жаноб, Сен шуни доимо хотирингда тут! Бош суқсанг юртимга, бўласан хароб, Яхшиси бу йўлни т а ш л а, қ ў й, унут! (Шуҳрат.) Тўла шунча шармандаликдан кейин ҳам шумлигини қ ў й м а д и (М. Исмоилий). Отаси

Ўлганига ўн беш йил бўлиб қолди. Шундан буён ҳар қанақа ишни йиғиштирган (Ойбек).

ТАШНА, ЧАНҚОҚ, СУВСОҚ. Сув талаб, сув ичиш майлига эга. Ташна асосан одамга нисбатан қўлланади. **Чанқоқ** сўзи одам, бошқа жониворлар, шунингдек жонсиз нарсаларнинг сув талаб ҳолатига нисбатан қўлланаверади.

Одамлар қатра сувга ташна бўлиб тоғ қазисалар, Ғуломжон ҳам сувга ташна жон, ҳам ёр ҳажрида дили қон эди (М. Исмоилий). Чанқоқ ғўзаларни сувга қондириб олгач, Адолат шона ташлаб, гул тўкиб юборган ғўзаларни тирилтириш пайига тушди (И. Раҳим). Оч ва сувсоқ ўлди не-не болалар, Панжалар ёпишди тўғри ёқага (Миртемир).

ТАЪМ, МАЗА, ТОТ. Нарса-предметларнинг таъм-маза билиш органларига таъсиридан уйғонадиган сезги. Тот сўзи бу маънода кам қўлланади.

Қовунни сўҳарда узсангиз, муздек туради, муздек қовунни есангиз, таъмига таъм, мазасига маза қўшилади (Ш. Рашидов). Беҳи пишмай мазаси ҳеч тотилмайди. Бу замонда қизлар пулга согилмайди («Муштум»). Дуторнинг шўх саси ҳам, Дўстлар қаҳ-қаҳаси ҳам... Картошканинг тоти ҳам, Яширин севги хати ҳам Шу хонада ёзилар (Мирмуҳсин).

ТАЪНА, ЕЗҒИРИҚ, МАЛОМАТ. Камситиш ифодаси, камситувчи баҳо, камситувчи айблаш. Маломат кўпроқ китобий услубга хос.

Сидиқжон қайнарасидан бу хилдаги таъналарни кўп эшитган, лекин сира гап қайтармаган эди (А. Қаҳҳор). Мен эмас, одамларнинг маломати, катта бувингнинг жаҳолати ташлади сени ўтга, болам! (М. Исмоилий.)

ТАҚДИР, ҚИСМАТ, ЕЗМИШ, ПЕШАНА, НАСИБ(А), КҶРГИЛИК. Диний тушунчага кўра, кишининг гўё олдиндан (илоҳ томонидан) белгилаб қўйилган ҳаёт йўли, ундаги воқеа-ҳодисалар.

...Шу билан бирга газетхонларнинг ўз тақдирларида рўй берган ўзгаришлар ҳақидаги хатлари ҳам қўшиб босилди («Совет Ўзбекистони»). Ҳар бирининг қаддига тоғ ҳам чўқди, мана унинг қисмати! Қайси гуноҳ учун бу тақдир? (Ойбек.) Ё бошинг эгдими ҳасрат, алам, роз? Ё ерга йиғлайсан ўз қисматингдан? (Шуҳрат.) Булар тақдирга тан берганлар, ўзининг ўлиги ҳам шу биебонда қолиб кетишини бўйнига олиб қўйганлар эди. Лекин ёзмишга бўйин эгмай, нимадир кутиб кўзига уйқу келмаган, кўнглида исён ўти сўнмаганлар ҳам бор эди (А. Мухтор). Ҳақлигимни билмади-ку, синди дор, Мен найлайин шулар пешанамада бор! («Эрали ва Шерали»). Кўксингни чок этгил, айлагил фарёд. Сенинг пешанангга ёзилгани шу (Уйғун). Бу аянчли қисмат Чор Россиясидаги барча халқларнинг Урта Осиё халқларининг... ҳам насибаси эди («Совет Ўзбекистони»).

Шундай бўлди сенга кўргилик, қолиб кетдинг ўрмонларда хор (Уйғун). Бу савдони кўргин тақдир — шўрингдан, Борган билан ҳеч иш келмас қўлингдан («Эрали ва Шерали»).

ТАҚСИМЛАМОҚ, БУЛМОҚ. Маълум улуш (миқдор) билан ажратмоқ.

Элмурод батальон командири Данильченкодан участка олач, взводларни тақсимлаб, тезда окоп қазшига буюрди (Шухрат). [Элмурод] ўз олдида турган нарсаларни бирма-бир узатди: «Мана бўр, дафтар, қалам, «Алифбе». Ҳаммасига бўлиб беринг!» — деди (П. Турсун)

ТЕБРАНМОҚ, ЧАЙҚАЛМОҚ, ЛАПАНГЛАМОҚ, ИРГАЛМОҚ, СОЛЛОНМОҚ. Икки ён томонга бир текис ҳаракатда бўлмоқ. **Иргалмоқ, соллонмоқ** кўпроқ диалектал сўз ҳисобланади.

Машина шаршара кўпригидан ўтиб, катта шағал йўлга тушигач, ўнқир-чўнқир жойларда тебрана бошлади (И. Раҳим). Мадамин хўжа эса бошини солинтириб, мумдек эриб ўтиради. Фақат оёғин гавдаси ашулага монанд чайқалади (М. Исmoilий). Тонг ели ўйнагач, қанотин ёзиб, Тебраниб, чайқалиб очилди гуллар (Уйғун). Қараса, ўша ўзини алдаган паризод тўқмоқ ёлли тўриқ отни миниб, неча кундан бери уйқудан қолган эмасми, мункиб, қалқиб, минган оти йўлдан чиқиб, тенгсалиб, терваниб, бир-бир босиб, иргалиб бораётган экан («Муродхон»). Соқит оғочларнинг зумрад шохлари Кумуш сув устида турар соллона (Уйғун). Зулукхон амиркон кавушини асфальт йўлкада ғижирлатиб босиб, шийпон томонга соллониб юриб келди (Ҳ. Ғулом).

ТЕЗ, ИЛДАМ, ЖАДАЛ, ШИТОБ, ШАХТ, ЗУД. Нормал ҳолатдан юқори темп (суръат) билан (ҳаракат ҳақида). Тез кенг тушунчага эга, жуда кенг қўлланади. **Илдам** асосан юриш ва қўл ҳаракатига нисбатан қўлланади. **Жадал** сўзи тез сўзига нисбатан кам қўлланади, маънони тез, илдам сўзларига нисбатан кучли даражада ифодалайди. **Шитоб** оддий сўзлашувда кам қўлланади. **Шахт** кам қўлланади.

Пахгани тез терайлик, Шакархондай бўлайлик. Ҳаммани қойил қилиб, Ленин орден олайлик («Кўшиқ»). Назира Мирзакамолиддин ўрнидан қўзғалгунча, илдам юриб келиб, унга қўл узатди (Саид Аҳмад). Мавлон ака бойнинг сўзларига ортиқ қулоқ солмай, катта йўл томонга жадал юриб кетди (Ҳ. Ғулом). У аллақачон турган, столда шитоб билан бир нима ёзмоқда эди (А. Қаҳҳор). Самолёт нам ҳавонч кесиб шахт учиб бормоқда (Саид Аҳмад). Деҳқонбойни ер тагидан бўлса, топинг, ўлдиринг?! Кейин зуд бу қишлоқдан чиқиб кетинг, бўлмаса ишингиз чаппа бўлади. Ўралиб қоласиз... (К. Яшин.)

ТЕЗЛА(Ш)МОҚ, ЖАДАЛЛА(Ш)МОҚ, ИЛДАМЛАШМОҚ. Тез (жадал) суръатга ўтмоқ. **Жадалла(ш)моқ** маънони куч-

ли даражада ифодалайди. Илдамлашмоқ оёқ ва қўл ҳаракатига нисбатан қўлланади.

Раҳимберди жавоб бермади. Фақат нафас олиши тезлашди (Х. Тўхтабоев). Машина жўнади, жўнади-ю, тезлаб дўнғроқ кўприкдан ўтишда багажникнинг қопқоғи бир кўтарилди-да, бояги иккала чамадон отилиб чиқди (А. Қаҳҳор). Шарофат болани олиб дарвозадан кириб кетгач, Сидиқжоннинг юраги «жиз» этди, кўзига келган ёшини тез-тез киприк қоқиб ютди-да, секин бурилиб анча сргача бошини қуйи солгани ҳолда битта-битта қадам ташлаб борди, кейин жадаллади (А. Қаҳҳор). Иш суръати тобора жадаллашмоқда (Ш. Рашидов). Қишлоқ кўчаси товонларини куйдиргандек, жангчиларнинг одимлари ўз-ўзидан илдамлашди (Ойбек).

ТЕКИНХҲҮР, ТЕКИНТОМОҚ, БАЛОХҲҮР, ҲАРОМХҲҮР, ҲАРОМТОМОҚ, ПАРАЗИТ. Меҳнат қилмай кун кечирувчи, бошқалар ҳисобига яшовчи.

— Йўқ, онаси, кичиклигидан ишга ўргатайлик, йўқса катта бўлганда бўйни ишга ёр бермай қолади. Ҳа, қип-қизил текинхўр бўлади, муттаҳам бўлади (М. Исмоилий). Ҷамият учун зарари нақд, ҳатто вақт-соати келганда хавfli бўлган бу текинтомоқлар билан кескинроқ курашгани нима халал беради (А. Қаҳҳор). «Йўқ, мен смайман, буни ҳам балохўрларга бер, ўзлари есин», — деди Ҳайдар (С. Айний). Қорабулоққа қайтиб келганига уч йил бўлибдики, ана шу давр ичида камбағаллар тарафини олиб, қишлоқ балохўрлари билан олишмаган кунини билмайди (М. Исмоилий). Манноп Яхшини кўролмайти, ёмонга иноқ, дўст. Очиқ-ёруғ разилликдан эса тап тортмайди, мунофиқлик қон-қонига сингиб кетган, унга харомхўрлик билан яшаш азалдан роҳат (Ж. Абдуллахонов). ...Ўсимликлардан баъзиларининг яшил барглари бўлмайди ва улар ўзи ўрашиб олган дарахт ширасида овқатланади. Бундай ўсимликлар паразит ўсимликлар деб аталади («География»).

ТЕМА, МАВЗУ. Бадий асар, илмий текшириш иши, суҳбат учун танланган объект. **Мавзу** нисбатан кам қўлланади.

Маишулотларда ўрганиладиган теманинг тингловчилар онига чуқур сингиши, тушунарли, қизиқарли ва таъсирчан бўлиши учун астойдил интилади («Совет Ўзбекистони»). Шоир шеърларидаги каби дostonларида ҳам ўзалик ва муҳаббат, табиат ва инсон, инқилоб ва кишилар тақдири, садоқат ва бурч мавзулари қаламга олинган («Тошкент оқшоми»). Тингловчилардан мазкур мавзуда бериб қолиниши эҳтимоли бўлган саволларни ҳам, унга бериладиган жавобларни ҳам ўйлаб қўйди («Совет Ўзбекистони»). Социалистик ўзгаришлар тажрибаси — конференция мавзуси («Совет Ўзбекистони»).

ТЕНГ, БАРАВАР (БАРОВАР). Ҳажм, миқдор, эвазлик ва бошқа жиҳатидан ўзаро муносиб, мос, бир хилда.

Пешананга бахт битган экан, болам. Бўйи бўйинга тенг, қоши-кўзи сурма қўйгандек қоп-қора (П. Турсун). Одамлар «дин-шариат» деб, «урф-одат» деб алданиб келдилар. Лекин бунинг асл маъноси қонхўрлик билан баравар айтишиёна зулм эканини тушунмай келдилар (П. Турсун). Утган йил эккан гули Букун бўйи баробар (Ю. Ҳамдам). Беш қўл баробар эмас (Мақол).

ТЕНГДОШ, ТЕНГҚУР, ҲАМҚУР, ТЕНГ, ТЕНГ-ТУШ. Туғилган йили бир хил, бир вақтда туғилиб-ўсган. Жонли сўзлашувда **тенгқур** сўзи кўпроқ қўлланади. **Ҳамқур** кам қўлланади.

Қудрат бўлса ўзидан бир синф паст ва бўйи елкасидан келадиган **Кўзибой** билан худди **тенгдошдай** чиқишиб қолган эди (**Ҳ. Назир**). **Қурбон** ота **гўристонни** кўчириш ҳақида ўз **тенгқурлари**ни йиғиб ишни қачон ва қандай бошлаш тўғрисида маслаҳат қилди (**А. Қаҳҳор**). **Йўлчи** ўз **ҳамқурлари** билан бирга тонг шабадасида ишга тушар, қуёш тик келганда овқагланиб, то қоронғилик тушгунча яна меҳнат қилар эди (**Ойбек**). **Ўз** қишлоғида, **ўз** **тенглари** орасида ҳар номаъқулчиликни қилса ўтаверади. **Бу ер шаҳри** азим, **бу ер Тошкент** (**Ойбек**). **Меҳидил** **тенг-тушлари** ичида довураклиги билан ажралиб туради (**Ж. Абдуллахонов**).

ТЕНТАҚ, ТЕЛБА, ДЕВОНА, САВДОЙИ, ЖИННИСАН-ҒИ, ЭСВОС. Фикрлаш қобилияти нормал даражада бўлмаган, ақли норасо.

Қандай аҳмоқ, Қандай тентак, девона Дея олсин Бу қурилиш, бу ўсиш — Ҳамирдан қил суғургандай беозор, Бемашаққат, осойишта бир иш деб?! (Уйғун.) Унинг [Олахўжанинг] галдираклаши ва йиғламсираган башараси йўлда ҳамёнини тушуриб қўйиб, кейин қидиришга тушган телба одамни эслатар эди (П. Турсун). ...**Зуҳрагон** акадан ажралди. Бу дардни қизнинг онаси **Фотимабону** кўтара олмади. **У савдойи бўлаёзди** (**Н. Еқубов**). **Мирҳайдар** зах зиндон этини сўриб, қуруқ суяк мушукдек бўлиб қолган саррожга тикилар, унинг ақли ўтмаслашиб, йўлайвериб **савдойи** бўлиб қолганини аллақачон пайқаган эди (**Мирмуҳсин**). ... диванга чиқиб, кўзларини лўқ қилиб, чўнқайиб ўтириб олади. Худди **жиннисанғилардай** ўзи билан ўзи гўнғир-гўнғир гаплашади (**С. Аморбоев**).

ТЕРГАМОҚ, КУТМОҚ. Хатти-ҳаракатини назорат билан суриштириб, текшириб турмоқ. Иккала сўз ҳам бу маънода асосан ёшларга нисбатан қўлланади.

Қани Адолат энди уни теггаб кўрсин-чи, Бозоровнинг номи-ни эшитиши билан дами ичига тушиб кетади (**И. Раҳим**).

ТЕРМИЛМОҚ, ТИКИЛМОҚ, ТҮНМОҚ. Кўз олмаслик, кўз узмаслик. **Термилмоқ** сўзида умидворлик, ҳавас билан қараб туриш оттенкаси бор.

У аввал ҳокимга, кейин ҳимоя талаб қилаётгандек **Тешабойга** **термилиб**: «**Шаҳаргача** мен миниб борсам, илло яёвман», —

деди (М. Исмоилий). Шунинг учун ҳам у бутун оламни унутиб, гўзаларга шунча суқ ва ҳавас билан термилар эдики, ҳатто Ойқизнинг орқада қолганини ҳам сезмади (Ш. Рашидов). Шокир ота кўз ойнаги орасидан ўғлига тикилиб, унинг сўзидан норози эканини билдирди (Ойбек). Бунда ҳаёт — илҳом онлари Қаламиндан тўкилган гавҳар. Гул бўйини олганда шамол Рашка тўлиб тўнгану кўзлар (Зулфия). Қалдирғоч қошларидан, Тўниб қарашларидан Ҳаёт сочилар эди, Гуллар очилар эди (Ҳ. Олимжон).

ТЕТИК, БАРДАМ. Куч-қувватга эга, куч-қувватини йўқотмаган ҳолатда. Иккала сўз ҳам, айниқса бардам сўзи кексаларга ёки касалларга нисбатан қўланади.

У кишининг ёшлари анча улғайган бўлса ҳам, лекин ҳали жуда тетиكلар (Ойбек). Шундан бир неча кун кейин доктор келганда Элмурод ўзини тетиқ кўрсатишга ҳаракат қилди (П. Турсун). Менинг суюгим шу ишда қотган. Отхонани менга бер, бир амаллаб эпларман. Отбоқиринг бардам, бошқа ишга қўй (И. Раҳим).

ТИЛАНЧИ, САДАҚАЧИ, ГАДО(Й), ДЕВОНА. Хайр-садақа билан кун кўрувчи шахс. Девона шу маънода асосан сўзлашув тилида қўланади.

Симхоев заводидан юрса ниҳояти бир чақирим йўл юргандир, лекин учраган тиланчиларнинг сони босган қадамидан ортиқдай кўриниб кетди (М. Исмоилий). Ғуломжон гадоийнинг бўш, очиқ қўлига бир нарса ташлаш учун чўнтаklarини кавлай бошлади (М. Исмоилий). Девона ҳам хуржунини бир марта йўқотади (П. Турсун).

ТИЛКАЛАМОҚ, ТИЛКА-ТИЛКА ҚИЛМОҚ, ТИЛКА-ПОРА ҚИЛМОҚ, БУРДАЛАМОҚ, БУРДА-БУРДА ҚИЛМОҚ, ПОРАЛАМОҚ, ПОРА-ПОРА ҚИЛМОҚ. Майда-майда гарчаларга бўлиб ташламоқ.

Қоп-қора осмонни чақмоқ тилкалаб ўтди... (А. Мухтор.) Босмачилар ҳимоясиз жувон мурдасини ваҳшийларча тилка-тилка қилиб, қузғунларга ташлаб кетдилар (А. Мухтор). Осмон бағрида аҳён-аҳён ип торган олов ранг чизиқлар зулматни тилка-пора қилар, осмон эса-тўс-тўполон ичига шўнғиб борарди (Ж. Абдуллахонов). Агарда ўз ҳолига қўйиб берилса, аламзада қишлоқ аҳолиси қўлга тушган босмачиларни бурдаллаб ташларди (Ғайратий). «Ит боқувчи олимлар» итларни одамларни қопишга ва ўз қурбонларини бурда-бурда қилиб ташлашга ўргатганлар («Қизил Ўзбекистон»). «У [Миронов] мард ва дов юрак одам эди, лекин бу ўлим юрагини шунча поралаган эдики, слдимда ўзини йиғидан зўр-базўр тутиб турар эди»,— деди Ҳалима (Ҳ. Носирова). «Аврора»дан отилган замбарак зулмат ва қулафат салтанатини баҳордаги чақмоқдай поралади («Саодат»). Балки Ҳаёт ҳам унга ташнадир? У ҳам Ғуломжонни кўргиси келиб, юрагини пора-пора қилган аламларини бўлгиси келиб ўтиргандир (М. Исмоилий).

ТИНЧ, ЖИМ, ЖИМЖИТ, ТЕК, СОКИН, ОСУДА. Ҳаракатсиз ёки товушсиз ҳолат. **Тинч** сўзи ҳаракатсиз, товушсиз ҳолат маъносини билдириш билан бирга, умуман, тўполонсиз, ғала-ғовурсиз маъносини ҳам билдиради. Бунда ҳаракат, товуш бўлиши ҳам мумкин. Лекин бу нормал ҳолат ҳисобланади. **Жим** сўзи асосан товушсиз ҳолатга ва кам даражада ҳаракатсиз ҳолатга нисбатан қўлланади. **Жимжит** фақат товушсиз ҳолатга нисбатан қўлланади ва **жим** сўзига нисбатан маънони кучайтириброқ ифодалайди. **Тек** сўзлашув стилига хос бўлиб, жонли нарсаларга нисбатан қўлланади. **Сокин** китобий сўз бўлиб, асосан товушсиз ҳолат маъносини билдиради ва кўпроқ жим ҳолатни ифодалаш учун қўлланади.

Кўринишда ҳамма ёқ тинч. Чойхонада беданалар сайрайди (Ойбек). Каминанинг бирдан-бир орзуси Хуросонни тинч ва осойишта кўрмоқдир (Л. Батъ). Ота-бола анчагина жим борди. Уртага оғир сукунат тушди (М. Исмоилий). Энди Ғулломжон тирликлик нишонасини билдирмай жим ўтириши, ишини кетишини чидам билан кутиши керак (М. Исмоилий). Зумрад кўзларини қоронғи бўшлиққа тикканича қимирламай ўтирарди. Кеча жимжит. Фақат сувнинг шилдираши эшитилади (С. Зуннунова). Чолнинг товуши ўзгарди, ўпкаси тўлди шекилли, бирпас тек қолиб, кейин гапирди (А. Қаҳҳор). Мен ҳам, албатта, тек турмай, кучим еганча қимирлаб тураман. Қурт тутамиз (А. Қаҳҳор). Атроф сув қуйгандек сокин (Шухрат). Бутун шаҳар халқи сокин уйқуда. Ором олмоқдасан сен ҳам осуда (Х. Расул).

ТИНЧИМОҚ, ЖИМИМОҚ, ЖИМ БУЛМОҚ. Гап-сўздан, шовқин-сурон, ғала-ғовур қилишдан тўхтамоқ.

Зал тинчиди. Оркестр давом этди (А. Қаҳҳор). Аъёнлар супада, одамлар ерда ўтириб, ғала-ғовур тинчигандан кейин ҳоким одатдагича тилмоқ орқали халқни огоҳлантирди (М. Исмоилий). Синф раҳбари гап бошлаши билан синф сув қуйгандек жимиди (М. Исмоилий). Ҳамма жимигандан кейин: «Энди «пир этди» ўйинини бошлаймиз»,— деди (М. Исмоилий) «Уртоқлар!» — деди Собиржон. Ҳамма жим бўлди (А. Қаҳҳор).

ТИРИК, ҲАЕТ, БАРҲАЕТ. Яшаб турган ҳолатда. **Барҳаёт** кўпроқ бадий нутқда, поэтик нутқда қўлланади.

Алҳамдулилло, кўрдим, тирик экансан, ноқобил болам (Ойбек). Деҳқон ер билан тирик (Н. Сафаров). Тунлар тушимдасан, кундуз ёдимда, Мен ҳаёт эканман, ҳаётсан сен ҳам (Зулфия). Туғилиш бор, аммо ўлим йўқ сенга. Сен улуг инсонсан, барҳаёт, нодир (Уйғун). Йўқ, асло!.. Гулбоғлар, хийбонларда Сени мудом кўрар жаҳон барҳаёт (Миртемир).

ТИТКИЛАМОҚ, ТИТМОҚ, КАВЛАМОҚ, КАВЛАШТИРМОҚ. Топиш, қидириш ҳаракатида нималарнидир жойидан у ёқ-бу ёққа кўзғатмоқ.

«Шунгайм-ми?» — дедим ичимда ва қидиришга арзимаса ҳам

шу қизни хурсанд қилиш учун икки қўлим билан тупроқни т и т к и л а ш г а т у ш д и м (Ойдин). Баъзан хаёл бошлаб кетади, хотирамни изғиб, т и т а д и (Ойбек). Ҳамиджон чўнтагини кав-ла ш т и р д и (Х. Тўхтабоев).

ТИТРАМОҚ, ҚАЛТИРАМОҚ, ҚАЛТ-ҚАЛТ ҚИЛМОҚ, ДИЛДИРАМОҚ (ДИЙДИРАМОҚ) ДИР-ДИР ҚИЛМОҚ. Титроқ, қалтироқ ҳолатида бўлмоқ. Титрамоқ жонли ва жонсиз нарсаларнинг титроқ ҳолатда бўлишини ифодалаш учун қўллана-беради. **Қалтирамоқ** асосан одамга нисбатан қўлланади ва маънони титрамоқ сўзига нисбатан кучли оттенкада ифодалайди. **Дилдирамоқ, дийдирамоқ** совуқ таъсирида бўладиган титраш маъносида қўлланади.

Гулнор эса т и т р а й д и, қандай жавоб беришни билмай, бош-қа гапга чалғитади (Ойбек). Ой нури мавжланиб т и т р а й д и. Баргларга киради ширин тил (Ойбек). Боғнинг қуёш томонида бир чизикда саф тортган баланд, адл тераклар... Улар ҳар вақт майин т и т р а й д и (Ойбек). Ранги қум ўчган, изтиробдан қ а л т и р а г а н одамлар ўз харобалари олдида тишларини қисиб жим уйма-нардилар (Ойбек). Бобоқул отага ўзининг ташвиши етмагандай буниси ортиқча бўлиб тушди. Қўйлар кеча эрталаб охири тутам хашакни еб бўлишган. Ушандан бери оғизларига чўп теккани йўқ. Очилик ва совуқдан қ а л т - қ а л т қ и л а р эди (С. Анорбоев). Ғариб, сокин бир оқшом... Эгни юпун одамлар д и л д и р а б, бошларини икки елкалари орасига сиқиб чопадилар (Ойбек). Отхонада д и й д и р а б, кунжара ушатиб қўйларга беради (Ойдин).

ТИТРОҚ, ҚАЛТИРОҚ. Титраш, қалтираш ҳаракатли ҳолат. **Қалтироқ** маънони титроқ сўзига нисбатан кучли оттенкада ифода-лайди.

Сувонжон қиз бола баданининг шу қадар ҳароратли бўли-шини илк бор ҳис этиши эди. Бирданига ичидан т и т р о қ турди (С. Анорбоев). Мингбошининг қовоғидан қор ёға бошлади. Бунни кўриб Соли Совуқни қ а л т и р о қ босди (М. Исмоилий).

ТИҚМОҚ, СУҚМОҚ. Бир нарсани иккинчи бир нарсанинг ичига қисман ёки яхлитлигича киритмоқ. **Суқмоқ** кам қўлланади.

У ...бир қўлида эзилган папкани ўйнаб, иккинчи қўлини шим киссасига т и қ и б, ...узоқ вақт ўйланиб ётди (Ойбек). Лекин пул-ни жуда мақтаб юбордим, шошма, ерда ҳам хосият кўп. Ер туғади. Ерга чўпни т и қ и б қўйсанг, кўкариб, қулочга сиғмас дарахт пай-до бўлади (Ойбек). У, одам йўқлигидан мамнун бўлди-ю, Назо-катхон ўтирадиган хонага бошини с у қ д и (Ш. Рашидов). Муҳам-мад Жамол ўрнидан турди, калтагина шимининг чўнтақларига қўлларини с у қ и б, дераза томон юрди (Ойбек).

ТОЗА, ОЗОДА, ПОК, ПОКИЗА, СОФ, МУСАФФО, БЕ-ҒУБОР, ҒУБОРСИЗ. Ифлосликдан, гард-ғубордан холи. **Тоза** жуда кенг қўлланади. **Озода** сўзида белги даражаси кучлироқ. **Пок** нисбатан кам қўлланади. **Покиза** маънони бир оз кучлироқ оттен-

када ифодалайди. **Соф, мусаффо** шу маънода китобий ҳисобланади ва иккаласи ҳам кўпинча ҳавога нисбатан қўлланади. **Мусаффо** маънони кучли оттенкада ифодалайди.

Йўлчи кўзлари билан атрофни сайр этаркан, **рўбарўдаги** қўрғон — ичкари ҳовли эшигидан ёш-ёш ўғил ва қиз болалар чувиллашиб чиқишди. Буларнинг кийимлари тоза ва янги эди (**Ойбек**). **Озода**, **ёруғ** синф, **Тувакда** хилма-хил гуллар (**Ю. Ҳамдам**). **Партияга** қалбдан ташаккур, **Йўлимиз** пок унинг туфайли (**Ё. Мирзо**). **Ёмғир** томчилари билан ювилган ҳавонинг пок иза еллари баданни чимчилаб ўтади, гоҳ сескантиради (**Шухрат**). **Тонг ели соф** ҳаво билан бирга эшик олдидаги ёш терак, тол япроқларининг шилдираган ва «**Шўхсой**»нинг шовиллаган овозини келтирмоқда (**Ҳ. Назир**). **Яқингинада** шувалаб ўтган ёмғирдан кейин ҳаво мусаффо (**С. Анорбоев**).

ТОМОН, ТАРАФ, ЕН, ЕҚ. Бирор йўналишдаги жой (макон), шунингдек бирор жой, маконга йўналишнинг ўзи. **Ён** шу маънода кам қўлланади.

Шофёр машинани тўй бўлаётган томонга ҳайдаб, хиргойи қилиб кетди («**Муштур**»). **Ҳар тарафга** қараб йўл олдиқ (**Ё. Мирзо**). **Сидиқжон** ял этиб хотинига қаради: «**Нима дединг?**» **Ажрим** қилиб кетинг? «**Мен бирон ёққа кетаётганим йўқ эди-ку... Кетинг демоқчи бўлсанг, тўғриси айтга бер**» (**А. Қаҳҳор**).

ТОМЧИ, ҚАТРА. Суюқликнинг юмалоқ шаклдаги кичик зарраси. **Томчи** сўзи **қатра** сўзига нисбатан кенг қўлланади.

Ёмғир бетиним ёғар, лекин унинг томчилари чанг зарраларидек кўзга илинмас эди (**П. Турсун**). **Шунинг** учун у ҳар гал уйда ё айвонда чўққайиб, истар-истама ёйғлай берар, яъни дастрўмолини юзига тутиб, кўзидан қатра ёш чиқмаса ҳам, онасининг шаънига булбулдай айтиб «йиғлар» эди (**Ойбек**).

ТОПШИРИҚ, ВАЗИФА. Бажарилиши юклатилган иш.

Бугун келган ҳамма хат-хабарларни ўқиб бўлиб, ҳар қайсиси-га яраша **топшириқлар** бергач, **Навоий** боққа чиқди-да, соясалқин бир шийпончага кирди (**А. Батъ**). **Ўқитувчи** мактабда боланинг дарс вақтидаги ишини бевосита кузатиб бориш, ўтилган темаларни мунтазам равишда сўраб туриш ва уйга берилган **топшириқларни** бажарган-бажармаганлигини текшириб туриш билангина назоратни амалга оширади («**Ўқитувчилар газетаси**»). **Эртаси** кунни **Элмурод** ўз шоғирдларига **вазифа** бериб қўйди-да, аёлларнинг ўқишини кўришга келди (**П. Турсун**).

ТОРТИНМОҚ, ҚИМТИНМОҚ, ИЙМАНМОҚ. Уялиш ёки бошқа андиша билан ўзини тутиб (тортиб) турмоқ. **Қимтинмоқ** уялиш, андиша билан маълум бир моментда бетламай туришни билдиради.

Тўла жавоб қилмоқчи эди, лекин шу вақтгача ўзида ҳеч қўрилмаган ғалати бир **тортин** иш тилини тутиб қолди (**М. Исмоилий**). **Одам** дунёга бир марта келади. **Шундай** бўлгандан кейин,

у, бу деб қимтиниб ўтирмаслик керак (Х. Сеитов). «Тўла шу ерда, мана, ҳурматли муаллим», деди Таманно, Тўлани болалар орқасида ийманиб турган еридан олдинга тортиб (М. Исмоилий).

ТОРТМОҚ, ЖАЛБ ҚИЛМОҚ. Диққат-эйтиборни, ички интилишни ўз томонига йўналтирмоқ. Жалб қилмоқ оддий сўзлашувда жуда кам қўлланади. «Тирикман, отавер!»— деди Филатов ва ўзини тетик кўрсатиш, шу билан Аҳмаджоннинг диққатини ўзига тортмаслик учун гавдасини бир оз кўтарди, пулемёт лентасини силкитиб қўйди (А. Қаҳҳор). Норбой ой ёруғида ўзига жалб этаётган бу қалби пок меҳнаткаш, мушфиқ аёла бошдан-оёқ разм солди (Х. Сеитов).

ТУЗМОҚ, ТАШКИЛ ЭТМОҚ, БАРПО ЭТМОҚ, ОЧМОҚ. Юзага келтирмоқ.

Ўзимга ўхшаган кекса-карвонлардан звено тuzсаммикин деб ййладим («Саодат»). Касалхонадан чиққанидан сўнг доктор бир куни маҳаллада ўзи ташкил этган худосизлар тўғарагининг машғулотига олиб борди (А. Қаҳҳор). Диалектик материализм коммунистик партиянинг дунёқарashi, коммунистик жамият барпо этувчи ишчи ҳам деҳқонларнинг, барча халқларнинг ўтқир назарий қуролидир (И. Мўминов). Соё бўйида самбит тол, Савлатингга қойилман. Мактаб очиб ўқитган Давлатингга қойилман («Кўшиқ»).

ТУР, ХИЛ, НАВ, ТОИФА. Умумий белгилари билан бирлашган нарсаларнинг группаси, разряди. Тур кенг қўлланади. Хил кўпроқ сўзлашув стилига хос. Нав ўсимликка нисбатангина қўлланади.

Ҳайвонот боғидаги ҳайвонларнинг тури ҳам, сони ҳам кўп («Муштум»). Гитлерчилар қуролнинг ҳамма турини ишта солиб, бизнинг марраларимизга яқинлашиб қолди. Аҳвол жиддийлашди (Н. Сафаров). Мичурин жуда кўп тажрибалар қилди. Меванинг жуда кўп янги хилларини топди («Қизил Ўзбекистон»). Олтин куз тугамоқда, боғбонлар ширин-шакар меваларнинг кеч пишар навлари ҳосилини йиғиштириб олмоқдалар («Қизил Ўзбекистон»). Мажидиддин битта бармоғингизни узатсангиз, бутун қўлингизни узиб олишдан ҳам қайтмайдиган кишилар тоифасидан эди (А. Батъ). Ишқилиб, бу ерга ҳар тоифа одамлар... кела беради (П. Турсун). Ҳозирги вақтда СССРда товуш жўжаларни бир суткалик бўлганида жинсга ажратиш усули ўзлаштирилган ва кенг ёйилмоқда («Ўзбекистон паррандачилари учун справочник»).

ТУРЛИ, ҲАР ХИЛ, ҲАР ТУРЛИ, ХИЛМА-ХИЛ, ТУРЛИ-ТУМАН, АНВО(ЙИ). Бир неча турли, тур (хил) жиҳатдан ранг-баранг. Турли кенг тушунчага эга. Анво(йи) эскирган.

Зиёфат турли лазиз таомлар, хушхўр мевалар, шарбатларга бой (Ойбек). Энди биз-ку ўтдик, болаларимиз ҳам биздай бўлмасин денг. Бунинг учун болаларга ҳар хил адабиётлардан

ўқитиш керак (А. Қаҳҳор). Махдумнинг оғзидан ҳар турли тақаллуфлар чиқса ҳам, унинг нима учун ариза ёздирганини сўрамади (А. Қодирий). Чернишов мазали ҳид таратиб турган хилма-хил овқатларни кўргач: «Бу Великаннынг иши»,— деди (И. Раҳим). Унинг ичида бир-иккита ички ва ташқи кийим билан бир оқ сочиқдан бошқа турли-туман китоблар бор эди (П. Турсун). Минг анво гуллар ичидан ёр кўзини эслатувчи нарғисни узиб олди (М. Исмоилий). Отаси буюрдики, филҳол анво йи лавиз таомлардан пиширгайлар (А. Қаҳҳор).

ТУРМУШ, ҲАЕТ, ТИРИКЧИЛИК. Кун кечириш шароит-ҳолати. Турмуш кенг тушунчага эга, у кун кечириш, яшаш билан боғлиқ бўлган барча шарт-шароит, ҳолатларни ўз ичига олади. Ҳаёт бу маънода нисбатан кам қўлланади. **Тирикчилик** асосан ейиш-ичиш, таъминот билан боғлиқ бўлган шароит-ҳолатни билдиради.

Областимиз колхозчилари йилдон-йилга мўл ҳосил етиштириб яхши даромад олмақдалар. Уларнинг турмуш фаровонлиги ортиб борапти («Тошкент ҳақиқати»). Узимнинг турмуши мхақида гапириб берсам майлими? (Ш Рашидов.) Яхши ишласак, ўз турмуши миз фаровон, юрт обод бўлади (Ойбек). Баъзи жойларда исрофгарчилик одатга айланиб бормоқда, ҳаёт учун энг азиз ва мўътабар бўлган нон қадрланмай, исроф қилинмоқда («Муштум»). Уй-рўзғоримга нима бўпти. Керакли нарсалар бор, тирикчилик ўтгапти («Муштум»).

ТУСМОЛЛАМОҚ, ТУСМОЛ ҚИЛМОҚ, ЧАМАЛАМОҚ, ЧАМА ҚИЛМОҚ, ТАХМИНЛАМОҚ, ТАХМИН ҚИЛМОҚ. Тахминий равишда белгиламоқ, тусмол билан белгиламоқ. **Тусмолламоқ, тусмол қилмоқ** асосан бирор нарса, жой ёки белгини тахминий белгилаш маъносида қўлланади. **Чамаламоқ, тахминламоқ** асосан миқдор, масофа, оғирлик ва шу кабиларга нисбатан қўлланади.

...ундан кейин афти-башарасини ўқтириб эдим, тусмоллаб биттасининг отини ёзди, чоғи (А. Қодирий). «Инсон ўзи билмаган, лекин тусмол қилиб юрган бутун орзуларига етишадую, бахтли бўлмайдими?!»— деди Уктам (У. Умарбеков). Тўғри, Барчиной, яшашнинг чиройи салмоқдор меҳнатда»,— деди Уктам ва тошнинг оғирлигини тўё чамалаётгандай, қимирлатиб кўрди (Ойбек). ...вилоятнинг амини буғдойни икки таноб гахминлаган, яна нега дод дейсанг (С. Айний.) Дарвоқе, чавандозлар Мавлон ака тахмин қилган кишилар бўлиб чиқди (Ҳ. Ғулом). «Булар,— деди бой,— ўттиз таноб тахмин қилган, ўзимнинг тахминимга кўра қирқ таноб чиқса керак» (С. Айний). «Бозорга сабзи-пиёзми ё картошка олиб келиб, бола-чақаларига кийим-кечак қилиб кетаётган деҳқон бўлса керак»,— деб тахмин қилди (С. Анорбоев).

ТУТАШ, ПАЙВАСТА. Улашган (бирикиб кетган) ҳолатда.

Туташ кенг қўлланади. **Пайваста** асосан қошига нисбатан қўлланади ва кўпинча ижобий муносабатни ифодалайди.

Отлар бир-бирига туташ икки дала орасидаги эгатга келиб тўхташди (М. Исмоилий). Комила бурилди... қошлари туташ, оқ шойи шим, енги тирсаккача ҳаво ранг юпқа кўйлак кийган ўспиринга нимадир деди ва Уктам томонга аста одим отди (Ойбек). ...Анор юзли, қора соч, Камон қошлар пайваста (Файратий).

ТУТМОҚ, УШЛАМОҚ. 1. (Қочқиндаги ёки ўзича эркин ҳаракатдаги нарсани) қўлга туширмоқ, қўлга илинтирмоқ.

«Тут, ушла ифлосларни!» Деган ваҳший ҳайқириқ Пост атрофини тутди, Фурсат келган эди зиқ (Файратий) Келин деб бошқа аёлларни чимчилайдилар. Улар чимчиловчиларни қарғайдилар. Ушлаб олсалар, урадилар... (Ойбек.)

2. Бирор нарсани бармоқлари, панжаси орасига олиб қисмоқ. Бу маънода **ушламоқ** сўзи кенг қўлланади.

Барно қўлига узун чўпни тутиб, картага боққанча турибди (Ҳ. Назир). Бир қўли билан деразанинг дастасини ушлади. Кўз олди қорайиб, бутун ичини, борлигини оғриқ-алам сиқиб олди (Ойбек).

ТУТУН, ДУД. Бирор нарсанинг ёниши ёки куйишидан ҳавога ажралиб чиқадиган зарралар ва газсимон маҳсулотлар мажмуи. **Дуд** кам қўлланади.

...Мен келсам, мана бу сабил мўридан шамол тошқўмир тутунини қайтариб, бутун уй тутунга тўлган экан (А. Қаҳҳор). Рўпарадан деразадан қўйилаётган офтоб ёғдуларида лахта-лахта тамаки дуди сузиб юрарди (П. Қодиров).

ТУШКУНЛИК, ТАНАЗЗУЛ. Тараққиёт даражасида орқага қайтиш, пасайиш. **Таназзул** китобий. **Тушқунлик** сўзи яқка шахснинг руҳий, ахлоқий ёки бошқа жиҳатдан пасайиши, сусайишини билдириш учун ҳам қўлланади.

Социалистик экономика капиталистик экономика учун харakterли бўлган **тушқунлик**, кризислар нималигини билмай, тўхтовсиз юксалиш йўлидан бормоқда («Қизил Ўзбекистон»). **Шокир гапнинг бошқа томонга бурилиб кетишидан қувонди, унинг юзидан ва руҳидан аввалги мағлубият таъсири билан пайдо бўлган тушқунлик йўқола ёзди (С. Айний).** Утмишда хароба, чанқоқ бўлиб келган Бешкент қишлоғи **таназзулдан тараққиётга юз ўгирди («Қизил Ўзбекистон»).**

ТУШУНМОҚ, АНГЛАМОҚ, УҚМОҚ, ФАҲМЛАМОҚ, БИЛМОҚ. Фикрнинг ёки бошқа нарсанинг маъносига, моҳиятига етмоқ. **Тушунмоқ** кенг тушунчага эга. **Англамоқ** сўзи **тушунмоқ** сўзига нисбатан кам қўлланади. **Уқмоқ, фаҳмламоқ, билмоқ** сўзлари **англамоқ** сўзига нисбатан ҳам кам қўлланади.

Қутидорнинг сизга нима учун қизини бериб куёв қилганига ҳам яхши тушунамиз! (А. Қодирий). У бу ерга олдин сув қўйиб, ер юмшагандан сўнг кавлаш кераклигини англаса ҳам,

вақтни ўтказмаслик учун метин жойни кавлай берди (Ойбек). Уртоқ Сафаров айтган гапларни у қ и б олдик (А. Қаҳҳор). Қурбон ота яна чой келтирди ва Сидиқжоннинг афтидан суҳбатнинг мазмунини ф а ҳ м л а д и - д а, Урмонжоннинг ёнига чўкка тушиб: «Урмонжон... бола бечорага бир ёрдам қилгин, ўтган гапга сала-вот»,— деди (А. Қаҳҳор). Набиғул икки гапнинг бирида «Албатта, мен бун яхши билмайман» дейишидан Қодир «Шуларнинг ёмон эканлигини энди б и л г а н бўлса, бундан кейин ўзини тия-диган ўхшайди»,— деб ўйлади (А. Қаҳҳор).

ТУҒИЛМОҚ, ПАЙДО БУЛМОҚ. Юзага келмоқ, вужудга келмоқ.

Улуғ Октябрь социалистик революцияси билан биргаликда т у ғ и л г а н интернационализм... («Ўзбекистон маданияти»). Иилларимиз, кунларимиз шундай сермазмунки, ҳар дақиқа бир янгилик т у ғ и л и б туради («Совет Ўзбекистони»). Бир кун у Муса билан домланинг қилиқлари тўғрисида гаплашиб ўтириб, кейинги кунларда п а й д о б ў л г а н мулоҳазасини айтди (П. Тур-сун). Шундай қилиб, икки орадаги муносабатда инженер қиз туфайли п а й д о б ў л г а н ёки юзага чиққан янги нарса кун сайин тўлароқ мазмун касб этар эди (А. Қаҳҳор).

ТУҲМАТ, БУҲТОН. Нотўғри қўйилган айб, ноҳақ қоралаш; ёлғон, тўқима айбнома. Бўҳтон маънони кучли оттенкада ифода-лайди, лекин оддий сўзлашувда деярли қўлланмайди.

Ман уни севаман. Бу рост. Қолган гапларнинг бари ёлғон, бари т у ҳ м а т! (Ойбек.) Оломон қувган ўғри оломонга қўшилиб, «Ушла, ушла!»— деб қочгандай, Умри қишлоғимизнинг кўрки бўлган хотин-қизлар ҳақида ҳар хил б ў ҳ т о н л а р тарқатар эди (А. Қаҳҳор).

ТЎПЛАНМОҚ, ТЎДАЛАНМОҚ, УЮЛМОҚ, ДЕВАЛАН-МОҚ. Тўп(тўда) ҳолга келмоқ. Девалянмоқ — диалектал.

Атрофда одам т ў п л а н д и. Баъзилар ачинади, томошабин (Ойбек). Ҳовлининг ўрта ерида паканагина балиқтут ўсиб, ости-га кул ва бошқа ахлатлар т ў п л а н г а н эди (А. Қодирий). Қиз-лар дарахтлар тагига т ў д а л а н и б, шивир-шивир гаплаша бош-ладилар. Хирмонда алоҳида-алоҳида тўкилган пахтолар д е в а л а н и б ётар эди (М. Исмоилий).

ТУСАТДАН, ТУСИНДАН, КУҚҚИСДАН, БЕХОСДАН, БИРДАН, БИРДАНИГА, ДАБДУРУСТДАН, НОГАҲОН, КУТИЛМАГАНДА, БАНОГОҲ, ИТТИФОҚО, ДАФЪА-ТАН, ИЛКИСДАН, ТУЙҚУСДАН, ТУЮҚСИНДАН, ФАВ-ҚУЛОДДА, ЛОП ЭТИБ. Кутилмаган, хаёлга келмаган бир вақт-да. Бу сўзлар, асосан, ўзаро қўлланиш доирасининг кенг ёки тор-лиги билан фарқланади. **Дафъатан, баногоҳ** эскирган, китобий. **Илкисдан, туйқусдан, туюқсидан** — диалектал.

Шу пайт т ў с а т д а н кўча эшиги очилди-ю, Зуннунхўжа ҳал-лослаганича кириб келди (А. Қаҳҳор). Т ў с и н д а н шамол

ноғора базм суронини етказди (Ойбек). Гўзалар тўрт эллик кўтарилиб, дала бўйлаб кўм-кўк чизиклар кўзни қувонтирганда, бир вақт тўсиндан ҳаво айниди (Ойбек). Сирдарё район партия ташкилотининг секретари ўртоқ Каримовнинг қўққи сдан келиши оғир йўга толиб ўтирган колхоз раҳбарларининг чеҳрасини сал очди («Муштум»). Бир куни мен уйда сал тобим қочиб ётган эдим, бехосдан Умри кириб келди (А. Қаҳҳор) Булар шағал тўкилган катта йўлдан бурилиб, ён бағирдаги сўқмоққа чиққанларида жала яна ҳам шиддатлироқ ёғиб, сўнг бирдан тинди (А. Қаҳҳор). Тавҳидий бирдан ига ўзини орқага ташлаб, Мирза Баҳромга қаттиқ урилди, иккови ҳам йиқилди (А. Қаҳҳор). Районда бу ёқда турсин, областга донғи кетган қашқа сизир дабудурустан оғриб қолди (С. Анорбоев). Оқсоқол сўзини тугат олмади. ногаҳон келиб тушган ўткир болта Шодмонбойнинг бошини баравар икки бўлди (А. Қодирий). Элмурод билан доим хушмуомала бўлган қори кутилмаганда бирдан хўмрайди, кўзларининг пахтасини чиқарди (П. Турсун). Низомнинг калласига кутилмаганда бир йў келди (Саид Аҳмад). Баногоҳ Саид Жалолхоннинг кўзи қаршидан от қўйиб келаётган мулла Шамсуддинга тушиди (А. Қаҳҳор). Иттифоқо Ражабов билан Алимовнинг ораси бузилди («Муштум»). Елиб-югуриб кетаётган тўриқ дафъатан тумшуғини баланд кўтариб, қаттиқ кишнади (С. Анорбоев). Шунда Очилбек айтди: «Илкисдан босиб борсак, элнинг ақли шошиб, бола-чақа сесканиб, қўрқиб юрмасин».— дедик (Ф. Йўлдош). Жаллодларга илкисдан дучор бўлди, Зор-зор йиғлашди, майдон ичинда («Далил»). Тууюқсиндан бу йўлиқди, Йўлиққан ери қўриқди... Олтмиш аскар от қўйган сўнг Босмачилар жуда қўрқди (Ф. Йўлдош). Бек уни кўрди-ю, бошида фавқулодда бир режа тугилди (Ҳ. Фулом). Бу фактларнинг тўғри-нотўғрилигини текшириш қийин, лекин бари фавқулодда гапларки, одамнинг ишонгиси келади (А. Мухтор) Лопэтиб Қудратнинг эсига эрталабки воқеа тушди (Ҳ. Назир).

ТУСИҚ, ҒОВ, ТУСҚИНЛИК, ҚАРШИЛИК, ТУҒАНОҚ.

Монелик қилувчи, йўл қўймовчи нарсa, ҳолат.

Агар кўнғил кўнғилга тушса, Шу ўзи бас, йўқдир ҳеч тўсиқ (Уйғун). Музлардан истеҳком қурди табиат. Йўлларда ғов бўлиб турди табиат (Уйғун). «Ҳа-ҳа-ҳа! Қаттиқ кулди Хўжабеков.— Билган эдим, билган эдим шундай дейишингизни! Ҳар қандай янгилик эскиликнинг қаршилигимга учрайди. Бу қонуний» (С. Анорбоев). Бегона ўт ҳосил душмани, машина теримига тўғаноқ («Қизил Ўзбекистон»).

ТУХТОВСИЗ, ТИНИМСИЗ, БЕТИНИМ, МУТТАСИЛ, УЗЛУКСИЗ, БОСИМ, СУРУНКАСИГА, ПАЙДАР-ПАЙ, КЕТМА-КЕТ. Тинмаган, тўхтамаган ҳолда. Тинимсиз сўзида белги даражаси кучлироқ. Муттасил, узлуксиз сўзлари узоқроқ

давом этувчи ҳаракатга нисбатан қўлланади. **Босим** бу маънода камроқ қўлланади.

Шунда уч кун тўхтовсиз отишлик. Фашистнинг қоланқутганини ҳам талай ерга элтиб қўйдик (Ойдин). Энди-чи, энди кўчаларимизда автомобиллар тинимсиз қатнайди («Қизил Ўзбекистон»). Ёмғир бетиним ёғар, лекин унинг томчилари чанг зарраларидек кўзга илинмас эди (П. Турсун). Уч кеча-кундуз муттасил ёққан лайлак қор кунни кеча босилди. Уйлар, молхоналар қор тагида кўмилиб, теп-текис бўлиб кетди (С. Анорбоев). «Ё худо, ўзинг асра» — деди сизир соғаётган отинойи. У эрталабдан бери шу нарсани у з л у к с и з такрорлар эди (П. Турсун). Қаравот оёғи томонидаги кирэ этигини бир четга олиб кўяр экан, ўзича «Бугун сен ҳам дам ол, икки ҳафтадан бери босим қум кечавериб чарчагандирсан»,— деди ва хром этигини кийди Элмурод (Шухрат). Агар яқин орада ҳаво очилмай, сурункасига ёмғир ёғиб берса, нима қиламиз? (Н. Сафаров.) Мен бахтиёр бўлардим ғоят, Бирор ишни буюрсанг менга. Сен ёв билан отишган дамда, Уқ ташийин п ай д а р-п ай сенга (Уйғун).

ТУҒРИСИ, РОСТИ, СИРАСИ, ОЧИҒИ, НАФСИЛАМР. Ёлғон-яшиксиз, қандай бўлса, шундайлигича.

Лекин. тўғриси ни айтсам, от ўйини анча қизиқ (Ойбек). ...Отангиз Тошкентда экан вақтида мен бу ишни очмоққа оғирсинган, тўғриси, уялган эдим... (А. Қодирий.) Ҳайитбой билан унинг ҳеч вақт жини чиқишган эмас, сирасини айтганда, ҳатто кўнглида унга аллақандай адоват бор (Х. Сеитов). Менга бари бир, мен Каримовнинг холаваччам ё бўласи эмасман, лекин нафсиламрини гапириш керак (Ҳ. Шамс). Афсуски, беморни бир оз умидсизликка туширган бўлса-да, лекин очигини айтган ўша врачнинг гапи тўғри («Фан ва турмуш»).

У

УЗОҚ, ОЛИС, ИРОҚ, ЙИРОҚ. Масофаси (оралиғи) катта, яқиннинг акси. **Узоқ** вақтга нисбатан ҳам, маконга нисбатан ҳам қўлланаверади. **Олис, йироқ, ироқ** фақат маконга нисбатан қўлланади. **Ироқ, йироқ** кам қўлланади.

У узоқ йўлдан бениҳоя чарчаб келгандай оёқ устида зўрға турар, юзи янги касалдан тургандай сўлгин ва оқарган бўлиб, чироғнинг хира шуъласида қўрқинчли кўринар эди (А. Қаҳҳор). Узоқ кеча, қийналурурак, Тўлғонаман бўлиб беором (Ғайратий). Шаҳар ҳам ҳали олис, тонг ҳали ёришмаган (М. Исмоилий). «Ироқ»ни ироқдаги ёрига эшитилсин деб куйлар эди (М. Исмоилий). Йироқ экан даласи, Уйнаб келло боласи. Ишлаб турса онаси, Боқиб берар ясласи («Қўшиқ»дан).

УЙҒОҚ, УЙҚУСИЗ, БЕДОР. Ухламаган ҳолатда. **Бедор сўзи** **уйғоқ** сўзига нисбатан кам қўлланади.

У бутун диққатини тўплаб қулоқ солди-да, кампирнинг уйқу-дами, уйғоқми эканини пайқамади (Ойбек). Бирор одам унга узоқроқ қараб колса борми, ҳадиксираб, кечаларни уйқусиз ҳадиксираб ўткаварди (С. Анорбоев). Ҳамма роҳат уйқуда. Фақат касалхонадаги бир бемор, унинг тепасида турган Нигора ва ташқарида якка қолган Шербеккина бедор эдилар (С. Анорбоев).

УМР, ҲАЁТ. Кишининг туғилгандан то вафот этгунча ўтадиган яшаш вақти. **Ҳаёт** бу маънода оддий нутқда жуда кам қўлланади.

Мен беш-ўнга новдани ушлаб, Нозикка тикилдим, Нозик менга... Мен умрда ҳеч қайтарилмас ҳислар оғушидаман («Тошкент ҳақиқати»). Ким куяди, ким ёнади, бўлмай сўроғи, Қурбон бўлиб сонсиз элнинг битган ҳаёти (Ҳабибий).

УМУМИЙ, МУШТАРАК. Барчасига бирдек хос, барчаси учун бир хил алоқадор. **Муштарак** нисбатан эскирган, асосан ёзма нутқда қўлланиб туради.

Тўтиқиз билан Дилшодда чиндан ҳам ўхшашлик, умумий жозиба бор эди (М. Исмоилий). Кўп миллатли оиламиз, Ниятимиз муштарак. Битта байроқ остидамиз. Уни жондан севарак (Шухрат).

УНУМЛИ, САМАРАЛИ, БАРАКАЛИ. Яхши натижали. **Самарали** кўпроқ китобий услубга хос.

Раис амалидан унумли фойдаланиб, колхозда иккита, Урганч шаҳрида битта қулинги ўргилсин участкани қуриб қўйган дўстинг нечук ландовур бўлсин («Муштум»). Меҳнат учун қилмаса ғайрат киши, Бўлмас унумли унинг қилган иши («Муштум»). Минглаб хотин-қизлар саноат корхоналарида... ва маданиятнинг ҳамма соҳаларида самарали меҳнат қилаётирлар («Совет Узбекистони»). Биз хўжалик ҳисобини бундан буён ҳам кенг жорий қилиб борамиз. Бу эса коллективимиз иш натижаларининг янада баракали бўлишига шубҳасиз ёрдам беради («Тошкент ҳақиқати»).

УРИНМОҚ, ҲАРАКАТ КИЛМОҚ, ИНТИЛМОҚ, ТИРИШМОҚ, УННАМОҚ. Бажариш, эришиш иштиёқида иш қилмоқ, ҳаракатда бўлмоқ. **Интилмоқ** кўзланган бирор мақсад томон бўладиган ҳаракатни, ўшанинг йўли (пайи)даги ҳаракатни билдиради. **Тиришмоқ** сўзида белги даражаси кучлироқ. **Уннамоқ** асосан конкрет тарздаги хатти-ҳаракатга нисбатан қўлланади.

Еш болаларда тақлидчилик хусусияти кучли бўлганлигидан улар ҳамма нарсада худди ота-оналарига ўхшашга уринадилар («Уқитувчилар газетаси»). Бундай жойда одам беихтиёр ўзини сипо тутушига, сўзларигагина эмас, товушига ҳам расмий тус беришига урина бошлайди (А. Мухтор). Моҳидил шунча

ҳаракат қилиб станциянинг номини ўқиёлмади (Ж. Абдулахонов). Мен ўша севгига лойиқ бўлишга интилдим (Х. Ғулом). Демак, укаларининг ҳам аълочи қилишга тирishi ишиги, яъни уларга ёрдам беришинг керак (М. Исмоилий). Эртадан кеч уйнаб, тер тўкиб, Юз энкайиб, белини букиб (Миртемир).

УРИШМОҚ, ОЛИШМОҚ, ЕҚАЛАШМОҚ, СОЛИШМОҚ, МУШТЛАШМОҚ, СУҚИШМОҚ, ТАШАШМОҚ. Келишмовчилик билан бир-бирини урмоқ, бир-бирини калтакламоқ. **Уришмоқ, олишмоқ** бир-бирини урмоқ, калтакламоқ маъносини ҳам, шунингдек оғзаки (даҳанаки) «жанг» маъносини ҳам билдиради. **Еқалашмоқ, солишмоқ, муштлашмоқ, сўқишмоқ** фақат бир-бирини урмоқ, калтакламоқ маъносини билдиради. **Еқалашмоқ, муштлашмоқ** маънони кучлироқ оттенкада ифодалайди. **Солишмоқ, сўқишмоқ, ташашмоқ** сўзлашув тилига хос.

Бизнинг ўғил кўп яхши-да: биров билан уришмайди... (А. Қаҳҳор.) «Қаллиғи тўғрисида сўз очган эдим, мен билан уришди», — деди Офтоб оймага (А. Қодирий). Чунки рақиб билан дилдорнинг уйи орқасида танҳо олишмоқ, ёр оёғи остида қонли тупроққа қоришмоқ — унинг [Отабек] учун жуда лаззатли ва шoirона туюла бошлаган эди (А. Қодирий). Шу йўсин Зайнаб билан уятсизча кўп олишдики, бу ит-мушукликдан биз зерикмасак-да, кўёвнингизни жонидан тўйдирасиз (А. Қодирий). Бу ер шундай ғужанак жойки, баъзан болалар бир-бирларининг гўштларини егудек ёқалашсалар ҳам, ҳеч ким билмайди (Ойдин). У қоида, усул ва тартибга риоя қилмасдан девдек солишарди (Ойбек). Уртарақда айтишиб ўтирган икки бола тўсатдан бир-бири билан муштлаша кетди (Х. Ғулом). Бўйин пағларини гардини қилиб патир-путур ташашаётган икки хўрознинг атрофини йигирма-ўттиз киши доира шаклида ўраб олган эди («Муштум»).

УРМОҚ, КАЛТАКЛАМОҚ, ДУППОСЛАМОҚ, САВАМОҚ, САВАЛАМОҚ, СОЛМОҚ, ТУШИРМОҚ, СУҚМОҚ, ПУПИЛЛАТМОҚ. Қўл, калтак ва ш. к. билан зарба бермоқ. **Калтакламоқ, дўппосламоқ, савамоқ, саваламоқ** сўзларида уриш бирдан ортиқ, кўп марта бўлади. Бу сўзлар, айниқса **саваламоқ** ва **дўппосламоқ** сўзлари маънони **урмоқ** сўзига нисбатан кучли даражада ифодалайди. **Дўппосламоқ** асосан одамга нисбатан қўлланади. **Савамоқ, саваламоқ** — калтак, қамчин каби нарсалар билан уриш маъносини билдиради. **Солмоқ, туширмоқ** сўзларида белги даражаси кучлироқ. **Сўқмоқ** ҳозирги ўзбек адабий тилида деярли қўлланмайди. Сўзлашув тилида ҳам жуда кам қўлланади. **Пўпиллатмоқ** оддий нутққа хос.

Аҳмоқни урма, сўкма — ишга сол (Мақол). Келиноий уй ўртасида тургани ҳолда йиғлаб ўтирган Фотимани овутди «Худога минг шукр қилинг, яхшики калтакламади. Худо ўзи инсоф берди» (П. Турсун). Қудрат ўзидан катта бўласини тағига босиб

олиб роса дўппослади (М. Исмоилий). Бироқ отлиқлар хил ўтмай ишчиларни босиб, янчиб, дарралар билан савамоққа киришдилар (Ойбек). Мадамин галвасада қолди. Қани энди, илгариги замон бўлиб, унда ҳуқуқ бўлса-ю, бу келгиндини қамчи билан савалаб, этик билан тепса. Нима қилсинки, ноилож... (П. Турсун.) Хушмўйлов йигит қулочкаш қилиб офицернинг калласига солмоқчи эди, Аҳмаджон қўлини тутди (А. Қаҳҳор). Шарофат олдида турган чойнак билан унинг башарасига туширди (А. Қаҳҳор). Яшиндек сўққан унинг [Отабекнинг] бу сўзларидан қушбеги аранг ўзини тўхтатди: «Демак, ўша сўзларингизни исбот қилиш учун ҳужжатингиз йўқ?» (А. Қодирий).

УРУШ, ЖАНГ, МУҲОРАБА, ҲАРБ. Душман томонлар ўртасидаги Ҳарбий ҳаракат, олишув (кураш). Жанг икки томон ўртасидаги олишув маъноси билан бирга, шу томонларнинг қисмлари ўртасидаги олишув (кураш) маъносида ҳам қўлланади. Муҳораба, ҳарб эскирган.

Аҳмаджон урушнинг дастлабки йилларида «Душман кўйдирди» деган хабарларни эшитса, душмин бўлгандан кейин ўлдирди, кўйдирди-да деб ўйлар эди (А. Қаҳҳор). Қаҳрамон бўлишни орзу қилган киши жангда қаҳрамонлик кўрсатишдан илгарироқ ўлиб қолишдан кўрқади (А. Қаҳҳор). Желабухи қишлоғи учун бўлган жангда душман беш мартаба қарши агака қилиб, ниҳоят хийлагина катта гуруҳи қуришовда қоладиган бўлди (А. Қаҳҳор). «Эшитишимга қараганда,— дейди Бўриев,— бу фалокатни ўртоқ Обид кетмон бундан ўн саккиз йил илгари рус-герман frontiда, жаҳонгирлар муҳорабасида орттирган» (А. Қодирий). Жаҳон кўз тутди бу қудратли ҳарбга, Ғалаба билан биз борардик Ғарбга («Совет Ўзбекистони»).

УСТА, МОҲИР, МАҲОРАТЛИ, ОМИЛ(КОР), МИРИШКОР, ФАРАНГ. Ўз касб-ҳунарини яхши эгаллаган, уни нозик томонларигача билувчи. Уста жуда кенг қўлланади. Моҳир, маҳоратли сўзлари уста сўзига нисбатан кам қўлланади, лекин маънони уста сўзига нисбатан кучлироқ даража билан ифодалайди. Фаранг якка ҳолда жуда ҳам кам қўлланади.

...унинг бу ғайрати ўзи учун ҳалокат билан натижаланиб, Уста Мўминжон исми бир милтиқ устасининг отган ўқи билан кўкрагидан яраланиб йиқилди (А. Қодирий). Опа, Шер акам яхши ишлади, у моҳир сувчи бўлиб олди (О. Ёқубов). Меҳнатда маҳоратли, садоқатли, баҳодир, Арбоби ҳунар, олиму деҳқонларимиз бор (Ҳабибий). «Бирлашган» колхозда пахтага омилкор одамлар кўп (А. Қаҳҳор). Омилкор! Бундай юксак баҳо ўз касбига чинакам ихлос қўйиб, меҳнатда жасорат кўрсатган кишиларгагина берилади («Совет Ўзбекистони»). Республикамизда анорзор боғлар, ундан мўл ҳосил олаётган миришкор боғбонлар жуда кўп («Қизил Ўзбекистон»). Қовунини тушириб оламан шу ерда. Анов ерда уста Тошпўлат бор, биларсиз. Арава

ишида фаранг! (Ойбек.) Бибихонимнинг илтимос ва илтижолари ўз ишига фаранг, қўли гул йиғитга таъсир қилмади (М. Қориев).

УЧМОҚ, ПАРВОЗ ҚИЛМОҚ. Қанот ёки бошқа нарса воситасида осмонга кўтарилмоқ, ҳавода ҳаракатда бўлмоқ. **Парвоз қилмоқ** асосан бадний ифодада қўлланади.

Қув-қув билан учадди, Ғоз-ғоз билан кўчади (Мақол). Она бургут шикастланган болаларининг олдида бир оз парвона бўлиб туради-да, кейин зарб билан осмонга парвоз қилди («Тошкент ҳақиқати»).

УЧРАШМОҚ, ЙУЛИҚМОҚ, МУЛОҚОТ ЭТМОҚ. Бирор мақсад билан ҳузурда бўлмоқ, рўбарў бўлмоқ. **Мулоқот** этмоқ эскирган. **Йўлиқмоқ** бу маънода нисбатан кам қўлланади.

«Келса, унга айт, албатта, менга учрашин!»— деди-да, совуқдан увушган баданини танчага тиқиб ётди (Ойбек). «Харакат қилинг, маориф муассасаларига йўлиқинг, ялининг»,— деди Искандаро (Ойбек). «Эртага барвақт,— онанинг қўлига адрес ёзилган бир парча қоғоз тутқазди, шу адресга бориб мулоқот этсин» (Ойбек).

УЯЛМОҚ I, ИЙМАНМОҚ, АНДИША ҚИЛМОҚ, НОМУС ҚИЛМОҚ, ОРЛАНМОҚ, ОР ҚИЛМОҚ. Уят (андиша) ҳис-сезгисини туймоқ. **Уялмоқ** кенг тушунчага эга ва кенг қўлланади. **Ийманмоқ** сўзида белги даражаси кучсиз. **Андиша қилмоқ** сўзида маълум даражада «юз-хотир» муносабати бўлади. **Номус қилмоқ** сўзида белги даражаси кучли. **Орланмоқ** жуда кам қўлланади. **Ор қилмоқ** сўзи бу маънода қўлланганда «муносиб кўрмаслик» оттенкаси бўлади.

«Дилор, ўртоғинг қаерга тушган?» Дилора ҳам бўйига етиб қолган қиз эди, бўласига тик жавоб қилишдан уялдимми, ғўзалар ичидан туриб: «Уйида».— деди (М. Исмоилий). Башорат ийманиб ерга қаради, этагини ғижимлади (А. Мухтор). «Шунча томоша қилганинг етар, энди бора қол»,— дейишга андиша қилувдим... (Ҳ. Назир.) ...виждонсиз хотин эса, номус қилмай, тумонатни бошига тўплаган... («Муштум»). Билмагани сўраб ўрганган олим, Орланиб сўрамаган ўзига золим (Мақол). Хўжабековнинг илгариги лавозимида «ўз аризасига биноан» бўшаб, кейинча «кичикроқ» вазифаларда ишлашга орқилиб, «каттароқ» иш тополмай икки йил ишсиз лақиллаб юрганидан, ариабозлик қилиб ҳамманинг бошини қотирганидан хабари бор (С. Анорбоев).

УЯЛМОҚ II, ИЗЗА БУЛМОҚ. Уялиш (изза) ҳис-сезгисини туймоқ, уятга қолмоқ. **Изза бўлмоқ** сўзида белги даражаси кучли.

Сатторқул чиқиб, «Ундоқ қиламиз, бундоқ қиламиз»,— деб аравани қуруқ олиб қоча берган эди, Охунбобоев: «Қисир сигир кўп маърайди»,— дедилар. Бирам кулги бўлди, Сатторқул бирам уялди (А. Қаҳҳор). Аланг-жаланг қилиб Холиқвой, Шошиб-

пишиб ўрнидан турди. *И з з а б ў л и б ў з а ҳволига, Уйга қараб дарров югурди (Уйғун).*

УЯТ, НОМУС, ШАРМ, ҲАЁ, ОР, ОРИЯТ, АНДИША, ИБО, ИСНОД. Изза ҳисси, хижолатлик (уялиш) ҳисси. Уят кенгроқ тушунчага эга. **Шарм, ор, ҳаё** сўзлари якка ҳолда кам қўлланади. **Шарм, ҳаё** сўзлари кўпинча жуфт сўз ҳолида (**шарм-ҳаё**) қўлланади. **Ор** сўзи ҳам кўпинча **номус** сўзи билан жуфт сўз ҳолида (**ор-номус**) қўлланади. Шунингдек, **ор** сўзи кўпинча **қилмоқ, келмоқ** сўзлари билан бирга қўлланади. **Ибо** кам қўлланади. **Андиша** бу маънода кам қўлланади.

Бетамизда бет бўлмас, безорида уят бўлмас (Мақол). Ҳ а ё беномусда бўлмайди! Ҳаёсизда номус бўлмайди! (Ҳ. Ҳакимзода.) Кўкдаги ой, «Ҳой, шарми йўқлар!» дегандай, шомдан бери кўкдан кетмаган бир парча булут остига уялиб ўзини олди (Шухрат). Бетимдан ҳ а ё пардасини йиртиб бўлса ҳам, қозига бораман, йўл сўрайман... (М. Исмоилий.) Хато қилмоқ бордир, тузатмаслик о р д и р (Мақол). Номуси, о р и я т и бор йигитлар Ёри деб туққанидан айриларми? («Муштум».) Сидиқжон, дейман, одам деганга а н д и ш а, юз-хотир деган нарса ҳамма вақт керак. Мен сизга уй бердим, жой бердим... (А. Қаҳҳор.) Агар Ҳаётнинг тилини қизлик и б о с и боғлаб қўйган бўлмаса, юрагида қайнаган ҳисларни уйғотган сабабларни... айтиб берар эди (М. Исмоилий). Бобиллама,.. бригадамизни и с н о д г а қолдирысан («Қизил Узбекистон»).

УЯТСИЗ, БЕНОМУС, НОМУССИЗ, БЕҲАЁ, ҲАЭСИЗ, БЕТСИЗ, ЮЗСИЗ, ОРСИЗ, АНДИШАСИЗ, ШАРМАНДА, ШАРМСИЗ, БЕШАРМ, БЕИБО, ИБОСИЗ, БЕТАВФИҚ. Уяти (номуси, ҳаёси...) йўқ. **Беномус (номуссиз), бетсиз, юзсиз** сўзларида белги даражаси кучлироқ. **Беҳаё (ҳаёсиз)** маънони яна ҳам кучлироқ оттенкада ифодалайди. **Шармсиз, орсиз** сўзлари жуда кам қўлланади. **Андишасиз, орсиз** сўзлари маънони кучсизроқ оттенкада ифодалайди. **Бенбо (ибосиз)** — эскирган.

Нима деганинг бу, уят сиз э?! Отага бундоқ гапиришни ким ўргатди сенга?! (И. Раҳим.) Елғон! Нури ўзи бузуқ. Мен унга ҳеч нима деган эмасман, ойижон... ақлим бор, номусим бор. Нуридай бетайин, б е н о м у с эмасман (Ойбек). Нимага сен холангга биз берамиз деган кишига тегмайман дер эмишсан. Қандай бетинг бўлди, н о м у с с и з! (Ҳ. Ҳакимзода.) Ору номус билмаган б е ҳ а ё юзингга туф («Муштум»). Вафосизда ҳаё йўқ, Ҳ а ё с и з д а вафо йўқ (Мақол). Агар «ёрдам» қўлимни чўзсам,— деди «с у р б е т» кўёвим,— ўрнингиздан туrolмай қоласиз («Муштум»). Шу билан нафсларинг ором оладими, қандай б е т с и з одамсанлар! (Ойбек.) Эрим, деб онангдан кечасанми, ю з с и з! (А. Қодирий.) Жонон қизлар, кўнгил берманг номардларга, Аҳди ёлғон, о р с и з, қуруқ савлатларга (Акмал Пўлат). «Яхшилигимизни унутди, тўнғиз!», «Ози бир ой ўтмасданми, а н д и ш а

с и з!» деган сўзлар эшитила бошлади (А. Қодирий). «Вой ўлмасам, шарманда!» Эътибор опа дока рўмолининг учи билан юзини яширди (Ҳ. Фулом). Шармсиздаир юзлари, Ошга тўймас кўзлари (Ҳ. Ҳакимзода). Шундай бешарм, беҳаё қизни боқиб катта қилгунча, кучук боласини боқсам бўлмас эканми! (М. Исмоилий.) Эркакни кўра туриб юзини беркитмаганига мулла Норқўзининг ғаши келди ва шундай беибо хотиннинг ичкарига — фаришталар олдига киришини хоҳламади (А. Қаҳҳор). Мастурабону Боряга қўлини пахса қилди: «Ҳой, бетавфиқ, менга қара...» (А. Муқимов.) Қаёқдан ҳам илашди бу «сур» деди ўзича Акбарали («Қизил Ўзбекистон»).

Ф

ФАРЗАНД, БОЛА, ЗУРЕД (ЗИРРИЕТ), ТИРНОҚ. Эрхотиннинг (эр ёки хотиннинг) ўзидан дунёга келган зот. **Зуред** кўпроқ фольклор асарларида қўлланади. **Тирноқ** кўпинча фарзандсизлик ҳолатини ифодалашда, оддий нутқда қўлланади.

Фарзанд, ўғилми, қизми бари бир, ота-онанинг юраги бўлар экан (Ойбек). Шундайки, Нодира икки болалик бўлган эди (А. Қодирий). Бобонг сени кўрса, сиғмас териға, Ўлсам, зурриетим қолар жаҳонда (Миртемир). Шунча тоат-ибодатдан кейин Тозагулнинг зуред кўрмаслиги мумкинми? (Ҳ. Фулом.) Қизим, неварагинам! Собиримдан қолган тирноқ... — Сокинабуви Маргаритани қуёшдек илиқ бағрига босди («Тошкент ҳақиқати»).

ФАРОСАТЛИ, ЗЕҲНЛИ, ДИДЛИ, ЗАКОВАТЛИ, ЗУККО, ЗАКИЙ, ЗОЛ. Зеҳн-фаросати яхши. **Зукко, закий** нисбатан эскирган. **Заковатли** ёзма нутқда учрайди. **Зол, заковатли** ақл-фаросати жуда кучли бўлган, асосан катта ёшдаги кишиларга нисбатан қўлланади.

«Ҳайдар — зеҳни ўткир, фаросатли йилит, уни кувё қилсам, ўзимга дастёри беминнат орттирган бўламан», — деб ўйлади Абдужабборхўжа (М. Осим). Фарҳод ёш болалик вақтиданоқ ақлли, идрокли, зеҳнли, қобилиятли эди («Ватан адабиёти»). Дидли ва талабчан газетахонларимиз редакцияларнинг ижодий коллективлари зиммасига катта мажбуриятлар юкламоқдалар («Қизил Ўзбекистон»). Бу халқ тожик халқи жуда кўп чинакам заковатли зотларни етиштириб берган («Совет Ўзбекистони»). Заковатли озода халқимнинг Жигарбанди юксакка учиб. Эл қудратин қилди намойиш, Юлдузларнинг белидан қучиб (Қ. Ҳикмат). Порлоқ даҳонга ҳам бир мос изладим, Не-не зукколар ҳам фақат бир соя (Миртемир). Лекин кўп ақлли хотин-да. Энди хат масаласи бўлса барибир, у зол хотин бир алдандими, энди ҳуш-ёрроқ бўлади (Ҳамза).

ФАРҚ, АЙИРМА, ТАФОВУТ. Узаро ўхшамайдиган, бир-бирида топилмайдиган белги-хусусият, томон. **Айирма** бу маънода жуда кам қўлланади. **Тафовут** асосан китобий услубда қўлланади.

Ораимиздаги фарқ шуки, мен нима учун шу ишни қилаётганимни биламан, аммо сизлар билмайсизлар (*А. Қаҳҳор*). Бир хил шароитда ишланиб, бир хил шароитда экилган ва тупроғининг табиати бир хил бўлган икки ер турлича бўлмайди. Буларнинг орасида қандайдир бир айирма бор (*С. Айний*). Шаҳар билан қишлоқ ўртасидаги тафовут йўқолиб, социалистик қишлоқларимиз шаҳар тусини олаётган бир пайтда аҳолига маданий хизмат кўрсатишни яхшилаш айниқса муҳимдир («Қизил Узбекистон»).

ФАҚАТ, ЕЛҒИЗ, БИРГИНА, ТАНҲО, ХОЛОС. Бу сўзлар чеклаш-чегаралашни билдиради. **Танҳо** кўпроқ бадий услубга хос. **Якка** бу маънода маълум бирикмалар доирасидагина қўлланади.

Ун маҳал китоб сўрасам, ҳар кун кириб, барно, Таълими жамолинга бу фақат баҳонадир (*М. Бобоев*). Бу азобларни билар Елғиз мену танҳо қалам (*Э. Воҳидов*). Ҳали яна кўрсатурсиз Совет кучини, Фашист тотди кучимизнинг елғиз учини (*Ойбек*). Бу биргина менга эмас, қишлоқдаги ҳамма меҳнаткашларга маълум (*Ҳ. Ғулум*). Улар бу даромадни, томорқа ва чорва молларидан ташқари, биргина меҳнатнинг орқасидан топмоқда («Совет Узбекистони»). Тошхўжа эшон ҳазилакам эшон ўтган эмас: боқиб қўйилган ўн бешта отдан уни фақат иккитасигина кўтара олар эди холос (*А. Қаҳҳор*).

ФАҲМ, ФАРОСАТ, ДИД, ТАМИЗ, УҚУВ, ЗЕҲН, ИДРОК. Кишининг тўғри мулоҳаза юритиш, тўғри хулоса чиқара олиш, бирор нарсанинг моҳиятига тушуна олиш қобилияти. **Фаҳм** сўзи маъно жиҳатдан баъзи ўринларда ақл сўзига яқинроқ туради. **Дид** сўзи бирор нарсадаги гўзалликни, нафисликни, унинг яхши-ёмон томонини ажрата олиш қобилиятини ҳам билдиради. **Тамиз** сўзи ҳозирги адабий тилда жуда сийрак қўлланади. У асосан, тамизи йўқ, тамизи етмайди каби салбий тушунчаларни ифодалашда қўлланади.

Мадрайимга юборган хати ҳақида гапириб, яъни ўзининг ёмон қариганидан, анчайин нарсаларга фаҳми етмайдиган бўлиб қолганидан нолиди (*А. Қаҳҳор*). Шунақа пайтларда ота-буваларимиз ҳам, ўзимиз ҳам ақл билан, фаросат билан иш битириб келанмиз (*М. Исмоилий*). Сут-қаймоққа тўғралган жимжимадор патир кулчалар, совимаган тандир сомсалар... ҳаммаси фаросат, дид билан қўйилган (*С. Анорбоев*). Та а м з у ақлу идрок — бу учов мендин юз ўғурди, Кетиб борур учовлон бир-бирининг қўлин ушлаб. Маҳмуда уқуви зўрлиги, саводлилиги ва уддабурролиги туфайли ҳар қандай янгиликни тез ўзлаштириб олади («Еш ленинчи»). Отабек ўзининг очиқ кўзи, ўткир зеҳни орқали бундай ўзбошимчалик орқасидан мудҳиш фалокатли манзаралар кўрар.

эди (А. Қодирий). Нимага десанг, эеҳнинг ўткир, ўқиган ё эшитган нарсангни дарров илиб оласан. Хушёрсан, Самад (М. Исмоилий). «Идрок и яхши, тиришқоқ бола экан»,— дерди мастер қувониб («Совет Ўзбекистони»).

ФАХРЛАНМОҚ, ФАХР ЭТМОҚ, ҒУРУРЛАНМОҚ, МАҒРУРЛАНМОҚ. Ўзини фахрли (ғурурли) тутмоқ, фахрли (мағрур) кайфиятда бўлмоқ. **Фахр этмоқ** кам қўлланади.

Бутун республикамизга доврүк солган... пахта усталари билан ҳақли равишда фахрланамиз («Қизил Ўзбекистон»). Карам қилди нигорим, кўкка етди фахр этиб бошим. «Бутун дунёни қойил қилаётган Қизил Армия яшасин!»— деди мағрурланиб Дехқонбой (Н. Сафаров). Сизлар бизнинг мевамизсизлар, бизнинг ҳаётга отган томиримиз. Биз сизлар билан ғурурланамиз, чироқларим (П. Турсун). Ҳамро опа буларни кўриб, Шакархондан хурсанд бўлди: «Онасининг қизи-да»,— деб мағрурланиб қўйди (Ойдин).

Фойда, Наф, Манфаат, Ҳаён. Бирор нарсдан келадиган яхши натижа, яхши оқибат, зарар (зиён)нинг акси. **Фойда** кенг тушунчага эга ва кенг қўлланади. **Наф, манфаат** китобий. **Ҳаён** эскирган.

«Умримда бормаган жойимга қанақа қилиб бораман. Менинг боришимдан нима фойда?» — «Фойда бўлмаса, зиён ҳам йўқ-ку» (А. Қаҳҳор). «Шунақа бўлади-да, нимагаки сув эски ариқдан ҳам пастроқдан чиқади, чиққани билан, бизга нафи йўқ»,— деди Хасан сўфи (М. Исмоилий). Бу ишингдан сенга йўқдир манфаат (Фозил Йўлдош). Дарҳақиқат, Жуман писмиқни олинг — Соли совуққа уринг, Соли сувуқни олинг-у, Жуман писмиққа уринг — ҳаён ҳам кўрмайсиз, зиён ҳам (М. Исмоилий).

Х

ХАБАР, ДАРАК. Нарса-ҳодисадан огоҳ этувчи маълумот. **Хабар** кенг тушунчага эга ва кенг қўлланади.

Нури қатъий жазм қилган куни қайнонасида Фазлиддиннинг Москвага кетиш хабарини эшитди (Ойбек). Бандилар бир-бирлари билан дарлашмоқда эканлар, очилган қамоқхона эшиги қайтиб ёпилган бўлса ҳам, на жаллоддан, на бошқа кишидан ҳеч бир дарак бўлмаган эди (С. Айний).

ХАБАРДОР, ОГОҲ, БОХАБАР, ВОҚИФ. Бирор нарсдан ҳодисадан хабари бор. **Огоҳ** сўзи хабардор сўзига нисбатан жуда кам қўлланади. **Боҳабар** сўзи огоҳ сўзига нисбатан ҳам кам қўлланади. **Воқиф** китобий.

Сидиқжон Канизакни ҳаммадан, айниқса ўзидан қизганиб юрганини Иброҳимов сезар, лекин бундан Урмонжон хабардор

эканини билмас эди (А. Қаҳҳор). Уликлар — тирик, улар ҳар қадмингиздан оғоҳ (Ойбек). Ҳозир кўчага чиқиб, ақ-бақдан бохабар бўлиб тур (Саид Аҳмад). Қувончим партиям шавкатли, доно мамлакатпарвар, ҳамиша воқиф эл аҳволидин, бир меҳрибон раҳбар (Ҳабибий).

ХАБАРЛАМОҚ, ДАРАҚЛАМОҚ. Хабар (дарак) бермоқ, хабардор қилмоқ. **Даракламоқ** кам қўлланади.

«Бу ёқдагиларни менга топширинг, бир соатда хабарлаб чиқаман»,— деди Қўзибой, ўзининг йўрға «Оқтой»ига ишониб (Ҳ. Назир). **Даракламаган** жойим қолмади. Бир ёқда онаси «Боламни топ!» деб ҳар кунни уйда еган-ичганимни ичимга туширмайди (Ойдин).

ХАВФ, ХАТАР, ТАҲЛИКА. Бахтсизлик, офат, фалокат келтириш имконияти бор ҳолат ёки нарса, шундан қўрқиш ҳисси. **Хавф** кенгроқ тушунчага эга. **Хатар** кўпроқ табиатдан бўладиган ёки сафар-саёҳатдаги фалокат келтирувчи ҳолат маъносини билдиради ва маънони **хавф** сўзига нисбатан кучли оттенкада ифодалади. **Таҳлика** асосан ёв, душман томонидан бўладиган хавф ва шундан қўрқиш ҳисси маъносини билдиради.

Ҳокимнинг келишида қишлоқ учунгина эмас, ўзи учун ҳам **хавф** борлигини била туриб, кеча солдатларга: «Отманлар!»— деб хитоб қилиш каби қалтис журъатдан ҳам қайтмади (М. Исмоилий). «Сенинг давронинг хайру баракали бир замон экан, сенинг йўлбошчилигинг билан қилинган оқин ва чопқинларимизнинг бириси ҳам **хатарга** учрамаган... эди»,— деди Абдураҳмон (С. Айний). Ватанни офат **таҳликага** солганда, қари-қартанглар ҳам сўнги кучларини билакка йиғиб, меҳнатда фидокорлик кўрсатдилар (Ойбек).

ХАВФЛИ, ХАВОТИРЛИ, ХАТАРЛИ, ҚЎРҚИНЧЛИ, ТАҲЛИКАЛИ. Хавфи (хатарни, қўрқинчи, таҳликаси) бор. **Хавотирли** сўзида белги даражаси кучсизроқ. **Хатарли** сўзида белги даражаси кучли. **Қўрқинчли** бу маънода кам қўлланади. **Таҳликали** китобий.

Қоратой Йўлчининг елкасига қўлини қўйди, бу маҳаллада туриш унга **хавфли** эканини, ҳозирча шаҳарнинг четроғида яшаш лозимлигини айтди (Ойбек). ...ҳозир ўрмон жуда **хавотирли**, ундан кейин, қишда бўтакўз гуллар нима қилсин? («Қизил Узбекистон»). Замбилнинг остига яшириниш жуда **хавфли** эса-да, аммо ўтиришининг мақсадига қонмай кетиш ундан ҳам **хатарли** эди (А. Қодирий). 119-тепаликнинг самолёт орқали мунтазам қисмлар билан алоқа боғлаши айниқса Грейдерга **қўрқинчли** бўлиб туюлди (И. Раҳим). Хотин-қизлар ва ёш болаларни ишга олиб чиқиш бундай **таҳликали** вақтда яна ҳам **қўрқинчлироқ** эди (С. Айний).

ХАЙРЛАШМОҚ, ХУШЛАШМОҚ, ВИДОЛАШМОҚ, ХАЙР-МАЪЗУР ҚИЛМОҚ, ХАЙР-ХУШ ҚИЛМОҚ. Куза-

тиб қолишда, айрилиқ олдида бир-бирига тилак-истак сўзларини айтмоқ. **Хўшланмоқ** нисбатан кам қўлланади. **Видолашмоқ** қайта кўришмаслик мазмунидаги «хайрлашмоқ»ни билдиради.

Қурбон ота билан хайрлашиб жўналгандан кейин Сидиқжон хийла ергача, худди тўсатдан уйғонгандай, гаранг бир аҳволда борди (А. Қаҳҳор). Елғиз қолма, деб аллақасердан бир кампирни топиб келди. Хўшлашиб ўзи жўнади-кетди (Ойбек). Жангчилар ...милтиқдан бир йўла ўт очиб, Сариқов билан сўнги дафъа видолашдилар (Н. Сафаров).

ХАЛҚ, ХАЛОЙИҚ, ЭЛ, УЛУС, МАРДУМ. Бирёр давлат, мамлакат, юртда яшовчи (шу давлат, мамлакат, юртга мансуб) аҳоли. **Эл** сўзи **халқ** сўзига нисбатан жуда кам қўлланади. **Улус**, **мардум** китобий, эскирган. **Халойиқ** асосан маълум бир жойнинг одамлари, маълум жойда тўпланган одамлар маъносида қўлланади.

Камар бойлаб белинга, Хизмат қилгин элинга. Халқимиз бўйса рози, Онанг мингдан-минг рози («Қўшиқ»дан). Маслаҳат Абдурасулнинг халойиққа нима дейиши лозимлиги устида бўлди (П. Турсун). Менга нега гапирасан, халойиққа гапир! (А. Қаҳҳор.) Улуғ Октябрнинг шонли қирқ йили Тарихлар яратган арафасида Устодин йўқлайди Советлар эли Ҳар соат, ҳар варақ ғалабасида (Ғ. Ғулум). Ўзбек деб аталган озод улуснинг Отахон шоири, қадрли устод (Ғ. Ғулум). ...яна биз Тошкент мардумлари бу тўғрида ҳақиқат томонида собит қадам бўлмоққа тил беришурмиз (А. Қодирий).

ХАСИС, БАХИЛ, ПИШИҚ, ҚУРУМСОҚ, ЗИҚНА, НОКАС, НОКАСТА, ҚИЗҒАНЧИҚ, ҚОҚВОШ, МУМСИК, УЛАРМОН, ҲАРИС, ҚАТТИҚ, ДУҚОЛ. Сарф-харажатга ҳаддан ташқари феъли тор. **Бахил**, **қоқвош**, **нокаста**, **нокас** ўзга учун бўладиган сарф-харажатга пишнқ маъносини билдиради. **Хасис**, **зиқна**, **қурумсоқ**, **мумсик** сўзлари ўзи учун, шунингдек, ўзга учун бўладиган сарф-харажатга ҳаддан ташқари пишнқ маъносида қўлланаверади. **Мумсик** нисбатан кам қўлланади.

Гар оғиз очсанг хасис, номардга, Менда йўқ деб, тумтайиб бор-бор деган (Ҳабибий). Патирдан қил чиқмас Бахилдан пул чиқмас (Мақол). [Йўлчи] Кейин ўз аҳволига, қишлоқдаги оиласига қайғирди: «Кўзда тоғамдан пул олиб юбораман-да. Лекин қариндошларимиз ўлгундай пишнқ одамларга ўхшайди, фирромлик қилишмаса майли-я» (Ойбек). Биздек фақир ўқитувчилар эски-туски бостирмаларда минг хил азоблар билан бола ўқитар эдик. Хасис, қурумсоқ, инсофсиз бойлар... ҳолимиздан хабар олмасдилар (М. Муҳаммадҷонов). Малик Раҳимовни бир тийиннинг устида тиш синдирадиган зиқна одам деб бўлмайди («Муштум»). Нокасдан қарз бўлма; Ҳам йўлда қистайди, ҳам гўрда (Мақол). Бўлма қаттиқ, ҳеч нокаста. Топганингни келтир аста («Муштум»). Қўзибой эса, новда келтиришда кечикиб мақтов.

эшитолмагани учун Раҳим қизғанчиқдан яна бир марта гижиниб қўйди (Х. Назир). Мен анови қоқвоши билан ҳисоблашиб чиқай... («Муштум».) Нафас ва Мулламуҳаммад умуман бежо, ҳарис, улугпараст, ўзларини жуда ёмон тутяпти (А. Ҳакимов). Оғзига кучи етмаганлар Ҳушёрхоннинг қариндош-уруғларига «Зорикқанов — лапашани йигит, удабурон бўлганда, салкам бир ойдан бери артеле эшигида ивирсиб қолмасди. Узи ҳам ўлгудек қаттиқ бўлса керак»,— дейишибди (Ғайратий). «Бу хирси дунё дўқолда, бўлмаса шу болаларни уч кун, тўрт кун меҳмоч қилсанг, йуни эр қилсанг...»,— деб Оққиз ҳам яхши кўриб қолди (Э. Жуманбулбул).

ХАТ, МАКТУБ, НОМА. Текст тузиб, хабар бериш, фикр олишиш мақсадида бирор шахс ёки жойга юбориладиган қоғоз. **Мактуб** китобий. **Нома** эскирган, китобий.

Чой қоғозга ёзилиб, тўрт букланган хатни бой очди. Токчадан кўзойнакни олиб тақди, қоғозни деразага мойил тутиб кўз югуртирди... (Ойбек). **Мактубнинг** бош томонини ўқиганда Ҳомиднинг юзида кўрилган шодлик ўзгаришлари хатнинг охири билан негадир булгангандек ва шодлик ўрнини чуқур бир мулоҳаза олгандек бўлди (А. Қодирий). **Бу нома** эртаси кун хонга юбориладиган бўлиб, бунга махсус киши белгиланди (А. Қодирий).

ХИЗМАТКОР, ХИЗМАТЧИ, МАЛАЙ. Ўзга киши хизматини қилиб кун кўрувчи, ўзга хизматига кирган шахс. **Малай** сўзи оддий сўзлашувда салбий бўёқни кучли даражада ифодалайди, кўпинча ёш жиҳатдан кичик бўлган хизматчига нисбатан қўлланади.

Хизматкорлар ҳар кун давлатимга давлат қўшади (Ойбек). **Хизматкор** ёлғиз ўзини боқадм, бир тийин ҳам тугуши қийин (Ойбек). **Уйда хизматчи** овқат қўйган экан, санъаткорнинг томоғидан ҳеч нарса ўтмади: икки пийёла чой ичди, холос (А. Қаҳҳор). **Хушрўй хизматчини** ўчоқ боши юмушларига буюриб, чойни ўзи қўйди (А. Қодирий). «Сизнинг болаларингиз мадрасада ўқиб, давлатингизда ўйнаб юрган вақтида, мен сизнинг эшигингизда **малай** эдим»,— деди Элмурод (П. Турсун).

ХИЛВАТ, ОВЛОҚ, ПАНА. Одамлар (эл) эътибор-назаридан узоқ (холи) жой. **Хилват**, **овлоқ** назар-эътибордан холи ва узоқ жой маъносига қўлланади. Қолган сўзларда умуман назар-эътибордан холилик ифодаланади. Буларда «узоқлик» тушунчаси йўқ.

Кеч кирган кун ҳувиллаб, худди «ютаман» деяргандай бу **хилватда** унинг ёлғиз ўзи ётарди (Х. Сеитов). «Худди шундай, шоҳим!— деди парвоначи.— Лекин **овлоқ** бўлса, айтаман» (Л. Батъ). **Кимсан** биринчи учрашув **овлоқроқ** ерда бўлса деб хаёл қилган эди (А. Мухтор). **Авжи** пишиқчилик вақти. **Ислом касби-кори** номаълум бўлган **Эргаш Бердиев** исмли кимса билан **панада** шивирлашиб, гапни бир жойга қўяди («Муштум»).

ХИРА, ХИРАХАНДОН, ШИЛҚИМ, ЕПИШҚОҚ, ЕЛИМ, СУЛЛОҲ. Кишига ёқмайдиган даражада тегиб-тегишаверадиган; рад этса (ҳайдаса) ҳам, қайтмай тегаверадиган. **Шилқим** сўзида белги даражаси кучлироқ. **Елим** оддий нутққа хос ва бунда ҳам белги даражаси кучли. **Суллоҳ** бу маънода кам қўлланади ва белги даражаси бу сўзда яна ҳам кучли.

Низомиддинов ҳозир табиати одам хоҳламаганидан бу «бета-миз, хира» одам кетармикин, деган ниятда ёлғондан эснади (**Саид Аҳмад**). ...сен **Ашур** билан ўчакишма. Унга қўшилиб кул. **Билдинг**. **Мушукларни қийнаб**, товуқларга тош отиб ўйнайдиган **хирахандон** болалар бўлади (**П. Қодиров**). ...у [комиссар аёл] ҳаддидан ошмоқчи бўлган бир шилқим матросни шартта отиб ташлади («Қизил Ўзбекистон»). **Машина қумтепа ёнидан ўтаётганда ўзини ерга отиб**, тиззасигача қумга ботди. У ўзини ростлаб олгунча бўлмай бояги шилқим яна пайдо бўлди («Шарқ юлдузи»). ...қора қош, серпан, ёпишқоқ бир йигит профессор **Салимхон Обидийнинг** ҳамма ишлари билан қизиқсиниб, унга қовушмаган саволлар бергани... **Обидийни** ғазаблантириб, тезда думи тугилишига олиб келди (**Мирмуҳсин**). **Текин пул бериб дўппосла-сангиз** ҳам, ғинг демай туриб берадиган **елим даллолларимиз** қўй соггандан 3—5 сўмдан, бузоқ-сигир согганлардан эса 5—10 сўмдан қоқиб олишди («Тошкент ҳақиқати»). **Ис чиқарган ерда** ҳозир мисли шайтон ҳамтабақ, Қанча сўксанг, шунча шилқим, турфа суллоҳ баччағар (**Муқимий**).

ХОМУШ, МАЪЮС. Хафа ва паришон ҳолатли. **Маъюс** сўзида белги даражаси бир оз кучлироқ.

Адолат аввал йиғига зўр берди. Кейин **хомуш**, ўйчан бўлиб қолди (**С. Зуннунова**). **Замира** ҳали ҳам девор зиҳидати креслода ўтирибди, кўзлари бир нуқтага тикилган... унинг қиёфаси ҳозир **Очилга** беозор ва маъюс кўринади (**П. Қодиров**).

ХОМУШЛАНМОҚ, МАЪЮСЛАНМОҚ. Хафа ва паришон ҳолатли бўлмоқ. **Хомушланмоқ** кенг қўлланади.

Фақат бир оздан кейин **Анорхон алланечук хомушланиб**, уҳ тортди, бошини эгди (**Ойбек**). **Кумушининг маъюсланиб** қилган сукутидан кейин **Ўзбек ойм мундоғ** изоҳ бериб чиқди (**А. Қодирий**).

ХОНАСИ, ЎРНИ, ВАҚТИ, ПАЙТИ, ФУРСАТИ, КЕЗИ. Бажарилиш, амалга ошириш учун қулай (мақбул) дам.

«Энди бориб **Олахўжадан** ўч оладиган **хонаси** келди, ака»,— деди **Давлатёр** ва унга қишлоқда бўлаётган ўзгаришлар ҳақида, колхоз ҳақида ҳикоя қилди (**П. Турсун**). **Ҳозир** рутубатнинг **хонаси** эмас. **Ҳозир** ҳар туп ғўза ҳарорат талаб... («Қизил Ўзбекистон») **Келинлар**, ҳазилнинг **вақти** бор. **Чоршанбанинг** маслаҳатини тўғриланглар. **Ҳаммадан** бу фарз ҳам қарз (**Ҳамза**). «**Ҳа**, колхозчиларга билимдон бухгалтердан то лочин лётчиккача кадр тайёрлаш пайти келди»,— деди **Уктам** (**Ойбек**). **Кези** кел-

ганда шунини ҳам айтиш керакки, шаҳар маиший хизмат кўрсатиш бошқармасига қарашли сартарошлик хизмати комбинати тармоқларида ҳали ҳамма ишлар яхши йўлга қўйилган, деб бўлмайди («Тошкент ҳақиқати»). Ҳозир ишонинг (ўжарликнинг) ўрни эмаслигини ҳарчанд уқтирмоқчи бўлдим, кўнмади (А. Қодирий).

ХОТИН, РАФИҚА, ЕСТИҚДОШ, АЁЛ, ОИЛА. Эрининг никоҳидаги аёл, умр йўлдоши. Естиқдош умр йўлдоши бўлган эр маъносида ҳам қўлланади. Рафиқа кўпроқ китобий услубга хос. Аёл, оила бу маънода оддий сўзлашувга хос.

У аввал акамнинг хотини эди. Акам, ҳали айтганим, Саид-аброр юзбошининг хизматкори эди (А. Қаҳҳор). Юзидан мулойимлик, эрига итоат, тўғрилик маънолари томиб турган бу хотин қутидорнинг рафиқаси — Офтоб ойим (А. Қодирий). Маманиёзнинг ёстиқдоши ўлиб кетиб, Бир ўғилча қолган экан бўйи етиб (Ғ. Ғулом). Ҳой, қизим Каромат, дарров битта этак келтир, мана раис боламнинг аёли ҳам ёрдамга чиқибди («Тошкент ҳақиқати»). У Зумрадхон мендан оилам бор-йўқлигини сўрамаган. мен ҳам индамаган эдим («Муштум»).

ХУДБИН. ЭГОИСТ. Ўз шахсий манфаатини кўзловчи, устун кўювчи. Худбин салбий бўёқни кучлироқ даражада ифодалайди.

Демак, сен ёлғиз шуҳратпараст эмас, худбинсан ҳам, ҳамма касофат мана шунда (Шуҳрат). «Эгоистлар — ёмон одамлар, — деди у, — фақат ўзим бўлай дейишди. Ўзларинигина, ўз ҳаётларининг ҳузур-ҳаловатинигина ўйлашади» (П. Турсун).

ХУДДИ, АЙНАН, АЙНИ, РОСА, НАҚ, ҚОҚ, БААЙНИ. Жуда аниқ даражада. Қоқ ўрин ва пайтга нисбатан қўлланади. Қолган сўзлар белгига нисбатан ҳам қўлланаверади.

Ёшлар маориф бўлимига худди мўлжалланган вақтда, соат 11 да етиб келдилар (П. Турсун). Қизил Армия унинг энг камидан 330 минг кишидан иборат сараланган группасини худди ўзи айтгандай ҳеч қаерга силжитмади, ҳаммасини асир олди (А. Қаҳҳор). Қиш фаслида қор кўп ёғди, ҳаво совуқ келди. Бу деҳқоннинг бахти, албатта. Шунга қарамай экинзорларга яхоб суви беришни қизгин давом эттириш керак. Биз айнан шундай қиляпмиз («Қизил Ўзбекистон»). Айни пайти, Темирни қизиғида босинг, Қамчивой! (Ғ. Ғулом.) Кундалик ҳаётда қўй каби ювош ва мулойим бўлган, хатарли дамларда эса йўлбарсга айланган одамлар борлиги афсона эмас, нақл эмас, айни ҳақиқатдир (М. Иброҳимов). Арча байрамига борадиган болалар соат роса ўн бир яримда мактабга йиғилишиди (М. Исмоилий). Соат миллари роппароса 12 ни кўрсатиб туради («Совет Ўзбекистони»). Мен сенинг рақсингда ёниқ тилакнинг, Умидвор бир қизнинг нақ ўзин кўрдим! (Шуҳрат.) Трест бошлиғи шунчаки маслаҳатлашиб олиш тариқасида ўтказмоқчи бўлган кичкина йиғин нақ уч ярим соат вақтни эгаллайди деб ўйламаган эди (Ж. Абдуллахонов).

Ховузнинг қоқ ўртасида қиррали тошлар устига чиқиб турган бир тимсоҳ оғзидан ҳамма ёққа сув пуркаб туради (Мирмуҳсин). Боку оқшомлари — боғу соҳилга Гўзаллигин ёзган баайни баҳор; Унда ёшлик каби қайнаш, эҳтирос, Севги мактубидай дилбар, беозор (М. Бобоев).

ХУЛҚ, АХЛОҚ, АДАБ (ОДОБ). Муомала, қилиқ ва хатти-ҳаракатлар мажмуи (бирлиги).

Қодир анча юмшарган эди. Набигул ярамас хулқлари бор вканини бўйнига олиш билан Қодирни яна ҳам юмшатди (А. Қаҳҳор). Бузибон ёш болалар Феъли ила ахлоқни Ҳаммасин маҳв қилиб, Бошини қоппон қиладир (Ҳ. Ҳакимзода). Илму ҳунарнинг ҳамма равнақи — хулқу адаб, Нафрат этиб эл қочар, сўзни шакар қилмаса (Ҳаббий). Унинг одобида, унинг хулқида, Инсоний камолат мавжуд, барқарор (Уйғун).

ХУНОБ, ДИҚҚАТ. Хафа ва куюнган, сиқилган кайфиятли.

Узи диққат, хуноб, лекин тез-тез хаёлга кетарди (Ойбек).

ХУНОБ БУЛМОҚ, БУҒИЛМОҚ, ДИҚҚАТ БУЛМОҚ. Хафа ва куюнган, сиқилган кайфиятда бўлмоқ. **Бўғилмоқ** сўзида белги даражаси кучли.

Бўтабойдан хлопкомдан келган хатни қўлга олиб нима ёзилганини билолмай хуноб бўлиб турган эди, Низомиддинов келиб қолди (Саид Аҳмад). Рус тилини билмаганим учун роса бўғилдим (Ғайратий). Нафисахон ўзидан-ўзи бўғилиб, диққат бўларди (Мирмуҳсин).

ХУНУК, БАДБАШАРА, БАДБУРУШ, БАДҚОВОҚ, ТАСҚАРА, БЕДАВО, ТАЪВИЯ, БЕУХШОВ, БЕСУНАҚАЙ, СОВУҚ, БАДСУРАТ, НАДОМАТ. Кўриниши ёқимсиз, чиройлининг акси. **Хунук** кенгроқ тушунчага эга. У ҳар қандай ёқимсиз кўринишга нисбатан қўлланаверади. **Бадбуруш, бадбашара, бадқовоқ** сўзлари фақат башара (юз) га нисбатан қўлланади ва маънони **хунук** сўзига нисбатан кучли оттенкада ифодалайди. **Тасқара, бедаво** сўзлари умуман «ёқимсиз кўриниш» маъносида қўлланади ва маънони **хунук** сўзига нисбатан кучли оттенкада ифодалайди. **Таъвия** асосан сўзлашув тилига хос.

Элмурод эшоннинг хунук башарасини кўз олдига келтириб: «Оббо муттаҳам-эй!» — деди (П. Турсун). Болаларнинг назарида қорининг ҳар бир ҳаракати... чўзиб-чўзиб гапириши ҳам, гапирганда бир қошини дам-бадам кўтариб, кўзларини сузиб қўйиши ҳам — ҳаммаси хунук эди (П. Турсун). Фазлиддин, албатта, бадашара эмас... Лекин муддатидан илгари туғилиб ўсган одамлар каби, унинг гавдасида нимадир етишмайди (Ойбек). Сўнгра даккам-дуккам ифлос тишларини яширган оғзини катта очиб эснади, гўё унинг бутун бадбуруш юзини оғиз қоплади (Ойбек). Кимки, оёғи толиб, сал орқада қолса, тулки телпак кийган, бадқовоқ қўрбоши бешотар қўндоғи билан унинг курагига туртиб, пештаҳам сўзлар билан сўқади (Ҳ. Ғулом). Асал-

биби учун Аширмат бу гал жуда ёқимсиз, тасқара бир одам бўлиб кўринди (Ойбек). Эрим қиморбоз, чўтир, бедаво бўлса ҳам, ёмон эмасди (М. Исмоилий). Ҳарорати ошиб, алаҳлаб беҳол, У ерда ётарди т а ъ в и я, чўтир (Ҳ. Фулом). Лекин қиз бир кўрганда жиз этиб, жигар-бағриндан оладиган чиройли эмас, совуқ роқ, бунинг устига чиллак оёқ (Шуҳрат). Бир бало, бир офат, бадсурат — хунук, Оғзидан очилган қора бир туйнук (Миртемир).

ХУРСАНД, ХУШВАҚТ, ШОД, ХУРРАМ, ХУШНУД, МАСРУР, САРАФРОЗ. Севинч-қувонч ҳолатида, кайфи чоғ. Шод жонли сўзлашувда хурсанд сўзига нисбатан жуда кам қўлланади. Хуррам, хушнуд китобий. Хуррам якка сўз ҳолида жуда ҳам кам қўлланади. У асосан шод сўзи билан жуфт сўз ҳолида (шод-хуррам) қўлланади.

Еш заминдор билан баҳслашиб, халқ ғояларини, манфаатларини ҳимоя қилгани учун ўзи хурсанд эди (Ойбек). Гулнор очилган тоқларни ишқомга кўтариб, тол пўстлоғи билан маҳкамлаб боғлайди. Унинг кўнгли шод, кўксига ҳасрат эмас, ёрқин умидлар ёнади (Ойбек). Унинг юзида ҳеч қандай малол аломати кўринмас, аксинча, ҳар кунгидан хуррамроқ эди (А. Қаҳҳор). Бу сув қишлоқнинг бутун дард-фалокатини, бутун қашшоқлигини ювиб кетаётгандай ҳамма шод-хуррам, ҳамма аҳил, орада ўтган паст-баланд заплар унутилган эди (А. Қаҳҳор). Нон бўк-тириб, баҳузур еб-ичиб олган гўштли шўрва унинг жонини киргизган, рангидан ниҳоят хушнуд ва бахтли экани кўриниб турарди (П. Турсун). Тонг нурлари ювар экан Юзини мағрур, Қиз ўсаркан ташвиш нима — Билмасдан, масрур (Шуҳрат). У ширакайф, ширин умидларнинг сафоси билан масрур эди (Ш. Тошматов). Сенга бор меҳримни бердим, лозоримсан, Ватан, Гулишаним, боғим, сарафроз рўзгоримсан, Ватан (Уйғун).

ХУРСАНДЛИК, СЕВИНЧ, ҚУВОНЧ, ШОДЛИК, СУРУР, ФАРАҲ, БЕҲБУДЛИК. Кайфи чоғлик ҳисси, хафаликнинг акси. Хурсандлик сўзлашув тилида ҳам, китобий тилда ҳам кенг қўлланади. Севинч, қувонч бир оз бадийлик оттенкасига эга. Бу сўзлар хурсандлик сўзига нисбатан маънони кучлироқ оттенкада ифодалайди. Шодлик шу маънони қувонч, севинч сўзига нисбатан ҳам кучлироқ оттенкада ифодалайди. Сурур эскирган, поэтик стилга хос. Фараҳ эскирган, китобий.

«Ҳозир бўлса фақат Назарбой ижарасида бўлган вақф ерларимиздан 50000 танга унаётир... Бу жуда яхши», — деб хурсандлик изҳор қилди (С. Айний). Мана энди дил тўла севинч, Пешвоз чиқдим сени кутгали (Уйғун). Фельетон босилиб чиққан кун Элмурод учун катта тантана бўлди. Лекин у қувончини ичида сақлади (П. Турсун). Бирдан Пирматовнинг юраги шодликдан гупиллаб уриб кетди... («Муштум».) Муҳаббат гавҳардир, усиз кўз бенур, Муҳаббат ҳаётдир, бағишлар сурур,

Муҳаббат — бахт, орзу, лаззат, куч, ғурур, Зухрадек пок тутган — бўлғуси машҳур (Е. Мирзо). Тақсир, бу мумийи асил фоний дунёميزнинг аламларини ёзади, озор чеккан кўнгиллари-мизга ф а р а ҳ бағишлайди (Ҳ. Ғулом). Ғамгин бўлмай, доим б е х б у д л и к бўлсин («Низор ва Замон»).

ХУШБҮЙ, ҲИДЛИ, МУАТТАР. Ёқимли ҳидга эга, ҳиди ёқимли. Ҳидли бу маънода маълум предметларнинг ҳидига нисбатангина қўлланади. Масалан, «хушбўй ичимлик» дейилади, лекин «ҳидли ичимлик» дейилмайди. **Муаттар** китобий.

Меҳнат-у ғайрат-ла ўзгал боғимга Яхши ният билан кўчат экканман. Шояд шу меҳнатим қўшилган чоқда Яна х у ш б ў й ҳидга бурканса чаман (Ғайратий). Олимхон элликбошининг кўнгилида-гидай зиёфат: ...нодир таом, нодир мевалар, аччиқ х у ш б ў й чой, донгдор бойвачча билан суҳбат! (Ойбек.) Стол устидоги гулдонга ранг-баранг ҳ и д л и гуллар солиб қўйилганди («Қизил Ўзбекистон»). Жовдираб турган кўзларини кўриб, ноилож рўмолчани ҳидладим. На атир, на бошқа бирор му а т т а р ҳид бор (М. Зайниддинова).

ХУШОМАДҒҮЙ, ЛАГАНБАРДОР, ЛАББАЙҒҮЙ, ТИЛ-ЕҒЛАМА, ЯЛТОҚ. Хушомад қилувчи, ўз мақсади йўлида бирор шаҳсга нисбатан ўзини жуда паст олиб, унинг хатти-ҳаракати, хусусиятини сунъий равишда юқори кўтарувчи. **Лаганбардор** шу маънони хушомадгўй сўзига нисбатан кучли оттенкада ифодалайди.

Афанди қозиликка сайланган кундан бошлаб х у ш о м а д г ў й кўпайиб кетди («Латифа»). Хасис ўлган отнинг тақасини истар. **Лаганбардор** бошлиқ кўнглини истар («Муштум»). Капиталистик мамлакатлардаги ишчилар синфи монополияларнинг ва уларга л а б б а й г ў й ҳукуматларининг зўравонлигига қарши ўзининг жанговар чиқишларини кучайтирмоқда («Совет Ўзбекистони»). Маждиддиннинг кўзида кучли саросима очиқ сезилса ҳам, у т и л ё г л а м а л и к н и я х ш и б а ж а р д и (Ойбек).

ХУШОМАДҒҮЙЛИК, ХУШОМАД, ЛАГАНБАРДОРЛИК, ЛАББАЙҒҮЙЛИК, ЯЛТОҚЛИК. Тамағирлик билан қилинадиган иззат-икром, яхши кўриниш (ёқиш) хатти-ҳаракати.

Камолхонов тараддуланиб қолди: қаймоқдан, масалан, бир қошиқ олсак, х у ш о м а д г ў й л и к к а кирмасмикин? (А. Қаҳҳар.) Уларнинг х у ш о м а д и жуда оддий, ҳатто табиий бир нарса бўлиб кўринарди (О. Еқубов). Бутун санъатини ишга солиб, раисга л а г а н б а р д о р л и к қилиб ўтирибди (Х. Тўхтабоев). Тун-кун золим ҳокимларга я л т о қ л и к қилиб юришдан бошқа ишни билмайсан (С. Айний).

ХУШРУЙ, ИСТАРАЛИ, ИССИҚ. Юз кўриниши ёқимли, ўзига тортувчан.

У менга шу аҳволда ҳам бошқа эркакларнинг ҳаммасидан х у ш р ў й кўринарди (Ҳ. Ғулом). Ишқомда туғилиб, чайлада катта бўлган бу и с т а р а л и йигит соҳибкорликни ўн беш ёшидаёқ

эгаллаб, санъат даражасига кўтарган эди (А. Мухтор). Унинг ҳозирги қиёфаси сержант Сорокиннинг кўзига яна ҳам и с с и қ ва янада ёқимлироқ бўлиб кўринди (З. Фатхуллин).

ХУШХАБАР, МУЖДА. Кишини қувонтирувчи яхши хабар. Мужда китобий, поэтик услубга хос.

Бир кун афандига хуш хабар етди: Шаҳарнинг қозиси ақлдан озибди (Латифа). Мужда келди ёрдан дедим-да, Гулдастанга аста қўйдим лаб (Уйғун).

Ч

ЧАЙНАМОҚ, КАВШАМОҚ. Оғизда эзиб майдаламоқ. **Кавшамоқ** асосан ҳайвонларга нисбатан қўлланади. Одамга нисбатан қўлланганда ҳурматсизлик ифодаланади.

Қози домла, хушбўй бозор нонни чайнаб туриб мингбошини кузатар эди (М. Исмоилий). У ерда отлар қасир-қусур беда кавшар эди (М. Исмоилий). Бакдан сал берироқда, деразага суюнган ҳолда Сайфулла нон кавшаб турарди (П. Турсун).

ЧАЙҚОВЧИ, ОЛИБСОТАР. Чайқов иши билан (қонунсиз олди-сотди билан) шуғулланувчи шахс.

Коммунистик жамият қураётган совет кишилари орасида шахсий манфаатини давлат манфаатидан устун қўювчилар, совет қонунчилигини бузувчилар, ичкиликбозлар, безорилар, порахўр ва чайқовчиларга ўрин йўқ ва бундай шахслар бўлмаслиги керак («Қизил Ўзбекистон»). [Зиёдов] ўйлаб-ўйлаб, олибсотарларга баъзи-баъзи камёб моллардан узатиб, фойдасини арра қилиш йўлига ўтди («Муштум»).

ЧАККИ, НОУРИН, УРИНСИЗ, НОМАЪҚУЛ, НОЖУЯ. Уринли эмас, маъқул эмас (хатти-ҳаракат тўғрисида).

Чакки эмас! Бундақанги ишни биз чакки деймиз. Айтиқолинг, Авлиёота — қозоқ юрти, норинхўрликка кўпроқ берилганга ўхшайсиз-а (Ойбек). «Сеники маъқул», — демакка бизнинг тилимиз келмас, «Бу сўзинг ноўрин», — десак, ўлдирмай қўймас («Ёдгор»). ...бордию колхознинг бирон раҳбари бирон иш қилмоқчи бўлди-да, бу ишнинг номаъқуллигини, бундан колхозга фойда бўлмаслигини фақат сиз билдингиз, шу нарса кўпчиликнинг ўртасига ташланганда, мажлисга қўйилганда нима қиласиз, гапиришни билмайман деб индамай ўтира берасизми? (А. Қаҳҳор.) Кирманг. Сиз унинг эрини билмайсиз. Ножўя гапириб, кўнглингизни хира қилади (А. Мухтор). Халилов унинг жавобидан ўринсиз таъна қилганини тушунди-ю, лекин айтганини бўшаштирадиган бирор илова қилмади (И. Раҳим).

ЧАЛҒИТМОҚ, АЛАХСИТМОҚ, АЙЛАНТИРМОҚ. Диккат-эътиборини бошқа ёққа бурмоқ. **Айлантирмоқ** бу маънода оддий сўзлашувга хос.

«— У сизга аниқ айтмадимиз?»— Айтмади, сўрасам, гапни бошқа тарафга чалғитди (А. Қодирий). Умидни ҳаёлидан қувиб юбориш иложини қилолмас, қийналар, ўзини у ёқ-бу ёққа алаҳситар, аммо ҳеч иложи йўқ эди... (Мирмуҳсин). Нима демоқчисан! Гапни кўп айлантормасдан, очигини айтиб қўя қол! (О. Ёқубов.)

ЧАМАСИ, ЧАМАМДА, НАЗАРИМДА, АФТИДАН, ЧОҒИ, ЧОҒИМДА, БИЛИШИМЧА, МАЗМУНИ, ШЕКИЛЛИ, НАЗДИМДА, ОББАҲОЛАМ. Бу сўзлар бирор нарсаҳодиса ҳақидаги мулоҳазанинг тахминий эканини билдиради.

Даладан икки чақиримлар чамаси олисда бир машина келаётганига Ойнахоннинг кўзи тушди (Х. Сеитов). Олдин саломлашайлик, чамамда, бугун кўришмадик шекилли (Х. Сеитов). Назаримда яшил гўзалар Бой келинга ўхшайди... Бугун — Назар солдим ҳар бир шохиди — Ҳар қўлида ўнгадан тугун (Уйғун). Афтидан, улар эндигина заводдан чиққан бўлса керак... (И. Раҳим.) Унда битиладиган фикрлар аввалдан ўйлаб қўйилган чоғи, хатни тезда тамомлади («Уқитувчилар газетаси»). Ҳозир битта чой ичдилар-у чиқиб кетдилар. Чоғимда, бугун Сойгуварда жужур бўлсалар керак (Саид Аҳмад). Олдин айт-чи, — товоқ-қошиғини бир четга суриб деди кампир, — нимага шошасан? Бу ишга билишимча, ҳозир жазм қилдинг (Ойбек). Адаштирдинг, мазмунини, бизни бир йўли (Уйғун). Онасиникига кетди шекилли (Х. Тўхтабоев). У бўлганда менинг бу ўйларимни маъқуллармиди... Йўқ, наздимда, маъқулламасди (А. Мухтор).

ЧАНГ, ГАРД, ҒУБОР, ТЎЗОН. Қаттиқ жисмларнинг ҳавога кўтариладиган ёки нарса-предметлар юзасига ўтирадиган жуда майда, кукунсимон зарралари. Чанг жуда кенг қўлланади. Гард, аксинча, жуда кам қўлланади. Ғубор сўзида чанг ҳолатнинг даражаси кучсизроқ бўлади. Тўзон сўзида белги даражаси кучли. Бу сўз асосан ҳавога кўтарилган кучли чангни билдиради.

Складингизда 700 минг сўмликдан кўпроқ консерва... топширилмасдан чанг босиб турибди («Муштум»). У ерда қаҳрамонлар, қайнаган жанг, Тугиб осмонни тўплар зарбидан чанг (Ҳабибий). Уларнинг юзлари исвагарддан таниб бўлмас ҳолга келганди (Ойбек). Букун кун бўлади равшан ва бедор, Ғубор йўқдир зарра ҳавода (Х. Олимжон).

ЧАНҚАМОҚ, СУВСАМОҚ, ЧЎЛЛАМОҚ, ТАШНА БЎЛМОҚ. Сув талаб бўлмоқ. Сувсамоқ, чўлламоқ айрим шеваларга хос бўлиб, ёзувда жуда кам қўлланади.

Адолат кечалари ухламай, сувчилар ёнида юрди. У чанқаб, қовжираб турган ҳар бир ғўзага қараб ачинар ва тунги сувни шимириб тирилаётган ҳар бир ғўзани кўриб қувонарди (И. Раҳим). Бухоро шаҳрига борганда, тарихий ёдгорликларни кўравериш сувсадим («Муштум»). Сувни шимирди чўллаб, Қанотла-

рини хўллаб (Ҳ. Олимжон). Гуломжон бирдан ташна бўлганини, муздаккина сув ичгиси келганини сезди (М. Исмоилий).

ЧАНҚОВ, ТАШНАЛИК. Организмнинг сув, чой ва нарсага талабли ҳолати.

Бироқ чанқовни томчи билан қондириб бўлмайди (Ойбек). Кўзининг оқу-қораси бўлган — Отабекнинг ҳоли нима кечди, қоронғи зиндонларда, рутубатлик зах ер остларида очликдан, ташналикдан, совуқликдан азиз кўкрагини ерга бериб жон бердимикин? (А. Қодирий.)

ЧАП, СЎЛ. Киши танасининг юрак жойлашган томони (юракка яқин бўлган қўл томони). Сўл ўзбек таянч шеваларида қўлланмайди.

Унинг чап қўли томонида бир уйнинг орқа девори бир бўйра эни кесиб туширилган бўлиб, қорайиб кўринар эди (А. Қодирий). Қиз бедапоядан ўтиб, сўл ёқдаги дарахтлар орасида ғойиб бўлгач, Йўлчи енгил, лекин юракнинг ичидан келган бир хўрсиниш билан яна ишга тушди (Ойбек).

ЧАПАК, ҚАРСАК. Қўлнинг панжа ва кафт қисмини бирига уриш ва шу уришдан чиқадиган товуш (табриклаш, олқишлаш, ёқлаш ифодаси). Қарсак маънони кучлироқ оттенкада ифодалайди. Шунинг учун ҳам «гулдурос қарсақлар», «давомли қарсақлар» каби бирикмаларда ҳамма вақт қарсак сўзи қўлланади.

Аста-секин бошланган чапак тобора авж олиб, соз овозини босиб кетди (А. Қаҳҳор). Уйинчи чўнтақлари, дурра таглари ҳаводорга тўлиб даврандан чиққанда, одамлар уввос тортиб, чапаклар, қарсақлар билан, оҳ-войлар, қичқириқлар билан яна сўрадилар (М. Исмоилий).

ЧАРЧАМОҚ, ҲОРИМОҚ, ТОЛМОҚ, ТОЛИҚМОҚ. Чарчоқ ҳолга келмоқ. Ҳоримоқ сўзи чарчamoқ сўзига нисбатан кам қўлланади ва маънони кучлироқ оттенкада ифодалайди. Толмоқ, толиқмоқ кўпинча киши организмнинг маълум қисмларига нисбатан қўлланади (қўли толмоқ, кўзи толмоқ каби).

Бугун кунни билан тоғ қазиб, қаттиқ чарчаган эди (М. Исмоилий). Ёрмат шаҳардан пиёда қайтиб, ўлгудай ҳоригани учун ҳамма отларга Йўлчи қаради (Ойбек). Шариллаб ёғаётган ёмғир таъсир қилдими ёки доғлайвериб толдими, ҳар қалай, Лаъли ниҳоят жимиб қолди (Ҳ. Гулом). Кимки оёғи толиб, сал орқада қолса, тулки телпак кийган бадқовоқ кўрбоши бешотар қўндоғи билан унинг курагига туртиб, пештахам сўзлар билан сўкади (Ҳ. Гулом). Унинг толиқгани, руҳан қийнала-қийнала тунлари яхши ухлай олмагани ранги-рўйидан кўришиб турарди (Шуҳрат).

ЧАРЧОҚ I, ҲОРҒИНЛИК, ҲОРДИҚ. Чарчаш (ҳориш) ҳолати. Ҳорғинлик сўзига белги даражаси кучли. Ҳордиқ «чиқмоқ», «тарқамоқ» каби уч-тўрт сўз билан бирга қўлланади.

Болалар ҳали тоғнинг ажойиботларини кўриб тўймаган, чарчоқ унутилган, баъзиларининг қирра тошлар тилган оёқларида оғриқ билинмай қолган эди (Ҳ. Назир). Меҳмонлар жуда чарчаган эди. Бу ҳорғинлик боғдан чиқилгандан кейин айниқса билинди.. (А. Қаҳҳор.) Мулойим, дилнавоз садолар унинг бутун томирларидан ҳорғини суғургандай бўлди (Ойбек).

ЧАРЧОҚ II, ҲОРҒИН. Чарчаган ҳолатли.

Капитан Александров чарчоқ кўзларини осмондан узмай снаряд овозига қулоқ бериб турарди (Мумтоз Муҳамедов). Ниғора Шербекка боқаркан, бутун вужудини чарчоқлик эзиб юборатгандек туюлди. Негадир унга Шербек ҳам ҳорғин кўринди (С. Анорбоев).

ЧАТОҚ, ИШКАЛ, ХУРЖУН, ЁМОН, РАСВО, ПАЧАВА. Номақбул ҳолатли, ҳол-аҳволи хуш келмайдиган (иш, мақсаднинг ҳолати ҳақида).

«Шундай қилиб, бу йил ҳам иш хуржун — қизараман денг»,— деди киноя билан Уктам (Ойбек). «Ишқилиб, халфанинг даъвосини ёлғонга чиқаришга ҳаракат қилди. Қарасам, иш расво. Бўлар иш бўлиб, қатта жанжалга айланди. Узимни босдим»,— деди чол (П. Турсун). Мадамин отдан тушмай Олахўжага: «Иш пачава»,— деб шивирлади (П. Турсун).

ЧАҚИРМОҚ, ЧОРЛАМОҚ. Овоз (товуш) ёки имо-ишора билан ўзи томон яқинлашишга таклиф қилмоқ, ундамоқ. **Чорламоқ** кам қўлланади.

Моҳлар ойим Ниғор келинни ўз ёнига чақириб: «Кувёлик учун Анвардан яхшироқ йигитни тополмасиз»,— деди (А. Қодирий). Гўё бешов ботир йиғиб эсу хуш, Чорларди: «Кел тезроқ, азиз ҳамшира!» (Ҳ. Пўлат.) Карнайчилар мачит томига чиқиб олиб, яна одамларни чорлар, энди кун тиғидан қорайиб гузар саҳни одамга тўлиб борар эди (М. Исмоилий).

ЧАҚҚОН, ЭПЧИЛ, ЧЕЧАН, АБЖИР, ЧАПДАСТ. Тез ҳаракат қилиш ҳадисига эга. Булардан **чаққон**, **эпчил** сўзлари жуда кенг қўлланади. **Абжир** сўзида чайирлик, кучлилик оттенкаси ҳам бор. **Чапдаст**, **чечан** сўзларида усталик, моҳирлик оттенкаси бор.

У — ўрта бўйли... чаққон, серҳаракат йигит (Ойбек). Ширқираб арқоғни тишлаб ўтган ул моки билан Уйнаган эпчил қўлу, моҳир кўзу қошларга боқ (Ҳабибий). Отамдан ёши катта бўлса ҳам, лекин ўзи абжир, ғўлабир киши эди (М. Исмоилий). ...Зокир ота Сидиқжонни бир оз ғўза чоптириб кўрди-ю, чопиққа ниҳоятда чечан эканини кўриб, «Отанга раҳмат»,— деди (А. Қаҳҳор). Пахта терган теримчи қиз-йигит ҳам Бир-биридан чапдаст, эпчил, жонсарак (Ҳабибий).

ЧЕГАРА, ЧЕК, ҲАД, ПОЕН. Тугаш нуқтаси, охирловчи нуқта.

Гарчанд гектар-гектар кенг майдонларни Терим машиналар

кезади тинмай, Гарчанд машхур, номдор там-там чеварлар рекордлар кўяди чегара билмай... (Зулфия). Доноликнинг чеки йўқ (Мақол). Унинг мўъжизасин йўқ сира чеки, Кимё — эл бойлиги, беадаги қувват («Қизил Ўзбекистон»). Поёнини кўз илғамас, овоз қучмас мовий денгиз бугун ажаб осойишта (С. Азимов). Ёдгор ҳам хурсанд, хурсандлигининг поёни йўқ (С. Айний).

ЧЕКСИЗ, БЕҲАД, БЕНИҲОЯ, БИЛОНИҲОЯ. Чегараси йўқ, ҳаддан ташқари даражада.

Улар инсонпарвар рус аёли билан учрашганларидан ниҳоят руҳландилар. Че к с и з миннатдор бўлдилар (П. Турсун). Биз областимизнинг Ленин ордени билан мукофотлангани ҳақидаги хушxabардан че к с и з хурсанд бўлиб, келгуси йилда 55 центнердан хирмон кўтариш учун тараддуни бошлаб юбордик («Қизил Ўзбекистон»). Дили пора, юзлари сўлғин, Кўзларида беҳад хаяжон. Кезиб чиқди қишлоқни буткул. Ерда ётар ўликлар ҳамон (Уйғун). Инглиз айниқса беҳад эзди бизни, дарё-дарё оқизди қонимизни (Ойбек). «Қоя! — дедим. — Ҳой марғур қоя! Юрагинга албат қўл солғум! Хазинанг-ку мўл, бениҳоя, Барини олғум» (Миртемир). Қўлларимни чўзгандим сенга, Сен сўзимга қилиб риоя, Кумуш бердинг бир ҳовуч менга, Мен севиндим билониҳоя (Уйғун).

ЧИДАМ, БАРДОШ, ТОҚАТ, ТОБ, ТУЗИМ, ТАҲАММУЛ, МАТОНАТ. Чидамлик қобилияти, дош бериш қурб-қуввати. Бардош сўзлашув тилига нисбатан ёзув тилида кўп қўлланади. Тоб, тўзим сўзлари бу маънода жуда кам қўлланади. Таҳаммул эскирган, китобий.

Кимдан олдинг сўнмайдиган меҳр-оташни, она? Кимдан олдинг пўлатда йўқ чидам, бардошни, она? (Е. Мирзо.) Одамларнинг салобати унинг қайғусидан устун келдими ёки яшамоқнинг мустаҳкам қонуни кулфатни бардош билан енгишга уни ўргата бошладими, негадир энди у йиғламас эди (П. Турсун). Индама! ўтиришга тоқатим қолмади, аста-секин йўлакка чиқдим (Ойдин). Отанга берма азоб, Азобга қолмаган тоб (Ҳ. Олимжон). Охирига қадар кутишга куч ва тўзим сезмади ўзида (Ойбек). Ҳар қандай ташқи душман унинг ерига босиб кирса... у Ҳусайн Бойқаро қайғурмас, ёлғиз ғазаблар ҳам таҳаммул ва сабот билан сафар чораларини кўрар эди (Ойбек). Қудратли руҳ, матонат лозим Ювиш учун ҳижрон доғини (Уйғун).

ЧИДАМЛИ, БАРДОШЛИ, ТОҚАТЛИ, ТУЗИМЛИ, МАТОНАТЛИ. Чидами (бардоши, тоқати, тўзими) бор. Чидамли ҳаммага, ҳатто жонсиз нарсаларга нисбатан ҳам қўлланаверади. Бошқалари асосан одамга нисбатан қўлланади. Тўзимли жуда кам қўлланади.

Совуққа чидамли Йўлчи ҳам, эгни нпун бўлганидан... газдасининг бужмайганини сезди (Ойбек). Биринчиси чидамли, аммо жуни дағал (С. Анорбоев). ... — халқ силлиқ ва чидамли

сурп, чит ва сатинларни олмай, кўпол ва дағал бўз ва қалами орқасидан югуради (С. Айний). Ҳожи ака дардга бу қадар бардошли аёлдан ҳам кўра бунчалик вафодор эрни кўришга иштиёқманда бўлиб қолди-ю, халатнинг белбоғини маҳкам боғлаб, шиппагини кийди (А. Қаҳҳор). Тоқатлига тоғлар эгар бошини. Тоқатсизнинг бировлар ер бошини (Мақол). Тоғлар соясида қумурсқасимон, Довул қанотида учган хас каби бўлса ҳамки, аммо тўзимли инсон. Ҳамма даҳшатлардан зўрроқдир қалби (С. Акбарий). Темир ирөдали, жасоратли, сабот ва матонатли коммунист. Ботир партизан, айни замонда жанговар бир ўртоқ эди (Н. Сафаров).

ЧИДАМОҚ, КУТАРМОҚ, БАРДОШ ҚИЛМОҚ, ТОҚАТ ҚИЛМОҚ. Бирор кўнгилсиз, оғир иш-ҳаракатнинг давом этишига йўл қўйиб бермоқ, унинг тугашини сабр билан кутмоқ.

Барига чидадинг, етди бардошинг, Бу хислат мақтовга арзир, албатта. О, мамнун бўларди умр йўлдошинг Шунчалик бардошли бўлсайдинг, эркам, Бахтиёр ўз шахсий ҳаётингда ҳам!! (Шухрат.) Кумушбиби учун дунёга сизмаслик бир шодликни кўргувчи кўзларига ишона олмаслик бир бахтнинг бу гал кўтариб бўлмайдинган бир қайғу, чидаб бўлмайдиган бир ҳасрат бўлиб боришини у яхши тушунар эди (А. Қодирий). Энди у Софья бу икки мусибатни биратўла қандай кўтарди? (А. Мухтор.) «Бардош қил, дўстим, хафа бўлганинг билан, йиғлаган билан бўлмайди»,— деди Ҳайдар ота (А. Қаҳҳор). Бу ҳол зараркундаларнинг ер четларидаги бегона ўт қолдиқларига, дарахтларнинг атрофларига кўплаб уя қўйишига сабаб бўлмоқда. Бунга эндиликда тоқат қилиб бўлмайди («Қизил Узбекистон»).

ЧИРОЙЛИ, ГЎЗАЛ, ҲУСНДОР, ҲУСНЛИ, ХУШРУЙ, ҚУҲЛИК, КЎРКАМ, БАРНО, СУЛУВ, ЗЕБО, ЛАТОФАТЛИ, СОҲИБЖАМОЛ. Ҳусни одатдагидан ортиқ, хунукнинг акси. **Чиройли** стилистик жиҳатдан нейтрал. Бу сўз одамга, бошқа жонли нарсаларга, шунингдек, жонсиз нарсаларга нисбатан ҳам қўлланаверади. **Гўзал** одамга ва жонсиз нарсаларга нисбатан қўлланади. Бу сўзда белги даражаси кучли. **Ҳусндор**, **ҳуснли** сўзлари нисбатан кам қўлланади. **Хушрўй**, **кўҳлик** фақат одамга нисбатан қўлланади ва «ёқимлилик» оттенкаси бор. **Барно**, **сулув**, **зебо** сўзлари ҳам одамга нисбатан қўлланади. **Сулув** — кам қўлланади. **Зебо** китобий. **Кўркам** асосан жонсиз нарсаларга, кам даражада одамга нисбатан қўлланади.

Чиройли саман отнинг жиловини тутиб, эгасини қўлтиқлаб ерга туширди (Ойбек). «Узиям пошнларнинг новчаси экан»,— деди Уктам қизнинг чиройли оёқларига кўз ташлаб (Ойбек). Унсин... қўллари иш тикаркан, кўзларидан оққан қайноқ томчилар қуюлиб, унинг гўзал юзини куйдиради (Ойбек). Шунчака чиройлими?— деди Элмурод ўйламай ва кўз олди жимирлашди.

Бундай гўзалнинг қанақа бўлишини тасаввур қилолмади (П. Турсун). Уйдан Урмонжоннинг хотини — тўлагина, хийла ҳусндор жувон чиқиб, Сидиқжон билан кўришиди-да, қайғиб бир лаган тут билан нон олиб чиқди... (А. Қаҳҳор.) Бош яланг, яланг оёқ, кўйлаги йиртиқ хотиннинг юзига изтироб шундай чанг солган эдики, йиғитлар уни Мишанинг онаси кечаги кўркам, ҳуснли аёл эканини базўр фарқ қилдилар (Ойбек). У отасининг ёрдамчиси хушрўй йиғит Раҳимберган маҳрамни севиб қолган, алмо буни ҳеч қачон, ҳеч кимга изҳор қилмаган эди (Ж. Шарипов). Сиз қанчалик кўҳлик, қанчалик... гўзал эканингни ўзингиз ҳам билмайсиз, Саодат (О. Ёқубов). Ана ўшандан кейин кўчада учраган барно қизларга ўз кўзим билан эмас, ўғлимнинг кўзи билан қарайдиган бўлиб қолдим («Муштум»). Бирам сулув, бирам ойжамол, Лаб устида жажжигина хол.— Онасининг ўзи бўлибди (Ҳ. Ғулом). Кўклам қизи юз очди, мусаффо безанибдур, Эгнида яшил жомаси, зебо безанибдур (Ҳабибий). Ҳаёт ҳар қачонгидан кўра кўркам ва ёрқин эди, дунёда айрилиқ, қайғу, алам, уруш, қон, изтироб йўқ эди (Шухрат). Турғун унинг ҳуснини зимдан томоша қиларди. Уша куни Саодат бурунгидан ҳам латофатли кўринди унга (О. Ёқубов). Анҳор ёқасига чиққандим ёлғиз, Учради йўлимда соҳибжамол қиз (Шотурсун Ғуломов).— О, шундай соҳибжамол қиз чой таклиф қилар эмишу, қандай номард рад этармиш (Х. Сейтов).

ЧИРОЙЛИЛАШМОҚ, ГЎЗАЛЛАШМОҚ, КЎРКАМЛАШМОҚ. Чиройли (гўзал, кўркам) ҳолга ўтмоқ, чиройли тусга (кўри-нишга) кирмоқ. **Чиройлилашмоқ** кенг қўлланади. **Гўзаллашмоқ** сўзида белги даражаси кучли. **Кўркамлашмоқ** асосан табиатга нисбатан қўлланади

Чирчиқ шаҳри йил сайин янгидан-янги маданий оқартиш муассасалари билан гўзаллашмоқда («Қизил Ўзбекистон»). Кеч кирди, электр широқлари ёнди. Колхоз қишлоғи кундузгидан ҳам кўркамлашиб, кўча колхозчи ёшлар билан гавжум бўлди (Н. Фозилов).

ЧИҚИМ, САРФ, ХАРАЖАТ, ХАРЖ. Бирор нарса учун ишлатиладиган, шу нарса эвазига бериладиган пул (сумма).

Шартнома мазмунига қараганда, сизнинг гарданингизга тушадиган бир кўп чиқимларни мен ўз зиммамга олдим (Ойбек). Энди Шоабдуфаттоҳ Хўжаевнинг сарфини ҳам кўтарайлик! Ўзинг чақирдинг, ўзинг буюрдинг... Тўлайбер, ахир бир кун тагин директор бўлиб қолар... (А. Қаҳҳор.) Тошкентга келишининг ўзи бўлмайди, йўл харажати, бола-чақага совғасалома деган нарсалар ҳам бўлади... (Ойбек.) Йўл харажи тўлаш мақсадида Паркент қишлоғидан Мулла Сайдахмадхўжа деган танишимникига чиқиб кетдим (М. Муҳаммадзонов).

ЧОЛ, КЕКСА, ҚАРИЯ, ҚАРИ, МУЙСАФИД, ОҚСОҚОЛ, БОБОЙ. Қарилик даврини яшаётган эркак. **Мўйсафид** ижобий

муносабат бўёғига эга. **Оқсоқол** одатда маслаҳат, йўл-йўриқ берувчи кекса кишига нисбатан қўлланади. **Бобой** оддий нутқда бир оз ҳурмат ёки, аксинча, менсимаслик муносабатида қўлланади. **Кекса**, **қари** ёш жиҳатдан, куч-қувват жиҳатдан шу даражадаги аёлга нисбатан ҳам қўлланади.

Ч о л унга қарайман деб қўлидаги чойнакни тушириб юборди. Чойнак синди (А. Қаҳҳор). Норматни военкоматга элиб қўйган шофёр ҳам кунга кеча Адолатларнинг ҳовлиси олдидан охириги марта сигнал бериб ўтди, у ҳам машинаси билан фронтга жўнади. Қишлоқда кексалар, хотинлар ва ўсмирларгина қолди (И. Раҳим). Афсуски, уларнинг аксарияти мендек бир қарияни кўрмагандек бўлиб индамай ўтиб кетишаверарди («Совет Ўзбекистони»). Қ а р и билганни пари билмас (Мақол). Эй, нуруний ва донишманд оталарим, эй пок зурриятининг истиқболини невараларининг ёрқин пешоналарида ўқиган мўйса фидлар! Кулинг, қувонинг! (Миртемир.) ...ҳосилнинг бунақа пастлашига ёшлар билан бир қаторда биз қариялар, оқсоқоллар ҳам айбдормиз. Бунга кекса бир деҳқон сифатида... мен ҳам айбдорман (Ҳамид Нурий). «Салом!»— деб қолдилар оқ соч оналар. Сиздадир эрта-кеч б о б о й л а р ёди (Ойбек).

ЧОПҚИР, ЧОПАҒОН, ЮГУРУК, УЧҚУР. Тез чопадиган, чопиш тезлиги кучли. **Чопагон** кўпроқ сўзлашув тилида қўлланади. Бу сўзда белги даражаси бир оз кучсиз. **Учқир** сўзида белги даражаси жуда кучли.

Жуда чопқир отлар экан, велосипедни етказмайди-я! (И. Раҳим.) Сизга бу таронам— куйим армуғон. Наср— оғир қадам, назм— ч о п а ғ о н (Мақсуд Шайхзода). Югурук отларда бир қарич ёшдан Тоғлар, чўллар ошган бир одам бугун Шу нуқтада қотсин— фарқи йўқ тошдан! Ҳаракат ва замон бундаги тугун (Ойбек). Дарвоқе, бу у ч қ у р чавандозлар меҳнатидан баҳра олмаган киши бормикин! («Қизил Ўзбекистон».)

ЧОРА. ИЛОЖ, ТАДБИР, ИМКОН, ЙЎЛ, ЭП (ЭВ), АМАЛ. Имкон йўли (йўриғи). Шу маънода **тадбир** сўзига нисбатан **чора** кўп қўлланади. **Амал** жуда кам қўлланади.

Командир сойдан кечиб ўтишни буюрди. Бундан бошқа ч о р а ҳам йўқ эди. Ротанинг ярмидан кўпи кечиб ўтди (А. Қаҳҳор). Элмурод Гулсум билан жуда кўп гаплашиши келар, лекин ҳеч и л о ж и н и тополмас эди (П. Турсун). Ғулумжон ўзига ҳеч алоқаси бўлмаган бу таънадан,.. қутулиш т а д б и р и н и излаб турганда ғўра қиз янги таъна, янги ўпка билан йигит юрагини тирнади (М. Исмоилий). ...ҳозир тўппа-тўғри жўнаш учун ҳеч қандай и м к о н йўқ: Гулнор ҳориган, кийимчи йўқ (Ойбек). Мамат ўз-ўзига ...Сен бир иш қил, шу қизни йўлга солиб кўр. Агар сенга ён берса, қутқазмиш йўлини қил (Ҳамза). Эрон шоҳининг аскарлари Сирдарё остидаги қум доналаридан ҳам кўп, уларни жангга чорлаб енгилма маҳол. Аммо уларни қириб ташлаш учун

бир йўл бор. Қулоқ солинг... (М. Осим). Айвонда ўртанча синглим кичик укамни овитиб ўтирган экан. Унинг ёнидан хужрага киришини эви ни тополмадим (Ғ. Ғулом). Улмасликнинг яна қандай амали бор (П. Турсун).

ЧУНКИ, НЕГАКИ, САБАБ(КИ), ЗЕРО(КИ). Бу сўзлар боғловчи бўлиб, сабаб маъносини билдиради. Зероки кам қўлланади. Йўлчининг кўнгли қувонч билан тўла эди, чунки ёри ўз ёнида (Ойбек). «Нимага яхшилигини ҳам биламан. Негаки буғун сиз уйдасиз...»— шу сўз билан пинакка кетди (А. Мухтор). Петроградда, Тошкентда, Қўқонда урушлар бўлиб, «оқ аминлар» аминлигидан тушгандан кейин ҳам Асрорқул Ултармага боролмай юрди, сабабки бу қишлоқ босмачиларнинг уяси бўлиб қолган эди (А. Қаҳҳор). Ишқ давоси авом йўлаганча васл эмас — ҳажрдир. Зеро васл ишқ ўтини сўндирувчи, ҳажр эса камолотга эриштирувчидир (А. Қодирий). «Мен Кумуш!»— деди яна Зайнаб, аммо кетмай уложига қолмади. Зероки дунёдаги энг яқин кишиси унга «Кет!» амрини берган эди (А. Қодирий).

ЧУҚУР, ТЕРАН. Чуқурлиги бошқаларга нисбатан ортиқ (тўғри ва кўчма маънода). Теран китобий тилга хос бўлиб, маънони чуқур сўзига нисбатан кучли оттенкада ифодалайди.

Ун минут қадар йўл юрилгач, бир томони чуқур жарлик кўчада Ермат бирдан отни тўхтатди (Ойбек). У қишлоққа кетаётган ғариб йигитни тасаввур қилади мағрур боши букилган, кўзларида чуқур ҳасрат (Ойбек). Алиқул қанчаки ҳис-туйғуси бўлса, юрагининг энг теран жойларига яшириш йўлини ҳам яхши биларди (Ш. Рашидов). Бирини пахтадан мўл ҳосил олмоқ чун Теран йўлар билан кузатар чигит (Ҳ. Расул).

ЧУКМОҚ, БОТМОҚ, ҒАРҚ БУЛМОҚ. Сув остига кетмоқ, сув қаърига қирмоқ. Чукмоқ энг кичик нарсалардан тортиб ҳар қандай катта нарсаларнинг шундай ҳаракатига нисбатан қўлланаверади. Ботмоқ нисбатан катта ҳажмдаги нарсаларга ва шунда ҳам чукмоқ сўзига нисбатан кам қўлланади. Ғарқ бўлмоқ асосан катта ҳажмдаги нарсаларга нисбатан қўлланади.

Паром — қайиққа бир снаряд келиб тегди. Паром чўка бошладди (Н. Сафаров). «...бизнинг Эгамберди ўтда куймас, сувда чўкмас йигитча»,— деди Уктам (Ойбек). Севги дарёсида тош бўлиб Хусусий мулк, тенгсизлик ётди. Қанча ошиқ урилиб тошга, хароб бўлди, дарёга ботди (Уйғун). ...бир чол герман урушидан бурун бўлган тошқинда ...капсанчилардан саккиз киши ғарқ бўлиб ўлганини ҳикоя қилди (А. Қаҳҳор).

ЧҮЛОҚ, ОҚСОҚ, ЛАНГ. Бирор оёғи калта ёки касал, чўлоқланадиган. Чўлоқ кенг қўлланади, шунингдек у қўлга нисбатан ҳам қўлланади. Оқсоқ сўзида белги даражаси (чўлоқлик, чўлоқланиш даражаси) кучсизроқ. Бу сўз, кўпинча, ижобий муносабатда қўлланади. Ланг эскирган.

...Тўғри, ўзи чўлоқ-ку, лекин шамолдан тез учади, ҳайрон-

ман (Ойбек). Бу автомобиль райондан, шаҳардан тез-тез келиб турадиган автомобилларга сира ўхшамагани учун оқ соқ қоровул ундан кўзини олмай, қўлтиқ таёғини тўқиллатганича, зинадан тушди-ю... (А. Қаҳҳор.)

ЧУЛОҚЛАНМОҚ, ОҚСАМОҚ. Чўлоқ (майиб) оёғи сабабли дефектли қадам ташламоқ. **Оқсамоқ** кўпинча чўлоқланишнинг пастроқ даражасини билдиради.

[Қамбар] Чўлоқланиб оғилхонага югурди. Қоронғида тимискилаб, бир ҳовуч қийни олиб, косада эзиб, шийпонга учди (Ойбек). Бизнинг туямиз оқсаб, карвондан орқада қола бошлади (М. Исмоилий).

ЧУНТАК, КИССА, КАРМОН, ҲАМЁН. Кийимнинг пул-рўмолча солиб қўйиладиган бўлмаси.

Қайрилиб қараса, Холдор илжайганча имлаб унинг чўнтагини кўрсатяпти (А. Мухтор). Йигит унга [ойнага] боқиб, мўйловини чимириб, сартарошга раҳмат айтди. Ўйра киссасини ковледи, сартарошнинг ҳақини бериб жўнатди. Кейин Йўлчиға нон қўйди, самовар қумғондан бир оз совиган чой дамлади (Ойбек). Жин чақа ҳамманинг кармонига тупуриб, бойларнинг ҳамёнига ўзгичи уради. У ер иссиқроқ, бежавотирроқмикан дейман (Ойбек). Йўқ, ота, бу пул [иона пули] бировнинг кармонига тушмайди. Ҳозир қоғоз, босмахона ва ҳоказо харажатлар учун пул етишмайди. Чунки «Оина» тарқалади. Зиён қилиши ҳам мумкин (Ойбек). Юларди олгинни гарданингиздан Муштумзўр ёбекнинг очкўз ҳамёни (Ойбек).

Ш

ШАЛЛАҚИ, МАНЖАЛАҚИ. Уриш-жанжал қилиш характери кучли (аёллар ҳақида). **Шаллақи** сўзида бетсизлик, ҳаёсизлик оттенкаси ҳам бор. Шунга кўра маънони **манжалақи** сўзига нисбатан кучли даражада ифодалайди.

Вой, Марасул ака-ей, ўлмаган жонингиз! Бу шаллақи билан қанақа умр қилиб келаётибсиз? (А. Қаҳҳор.) Отам Юсуф-хўжа домлани танийсизлар. Яқинда бир манжалақи аёл туҳмат қилиб, уни беобрў қилди («Муштум»).

ШАМОЛ, ШАБАДА, ЕЛ, САБО. Ҳаво оқимининг горизонтал йўналишдаги ҳаракати. **Шамол** сўзи шабада, ел, сабо сўзларига нисбатан кенг қўлланади. **Шабада** асосан кучсиз эсувчи шамолни билдиради. **Ел** кам қўлланади. **Сабо** поэтик услубга хос.

«Бу ерларда ҳеч ким кўринмайди-ку»,— дегани ҳолда шамол суриб келтириб, деворнинг ярмисигача босган қум устига сийрилиб тушди ва қум хомасига қараб йўналди (С. Айний). Тун тинчлигини бузиб қандайдир катта қуш учиб ўтди. Унинг кўринмас кучли қанотларидан чайқалган салқин шабада Нигоранинг

юзларига урилди (С. Анорбоев). Ҳаво булут, ачиқ е л тўрт томонга югурар, онда-сонда қор учқунларини қувлаб зириқтирар эди (А. Қодирий). С а б о, арзимни еткур, моҳи тобон бир келиб кетсун (Ҳ. Ҳакимзода).

ШАПАЛОҚ, ШАПАТИ, ТАРСАКИ. Қўлнинг кафт, панжа қисми билан туширилган зарб.

Шералининг юзига ш а п а л о қ тортиб юбормоқчи бўлди (М. Муҳамедов). Бирдан сир ошкор бўлиб, [Тўла] отасидан ш а п а т и еди-ю, оғир тош елкасидан қулагандек бўлди (М. Исмоилий). Отаси... Тўланинг ўнг бетига бир т а р с а к и урди... Қарима опа: «Вой қўлингиз синсин-ей!» деди-ю эрига, Тўланинг ш а п а т и да қизарган бетидан чўпиллатиб ўпа бошлади (М. Исмоилий). Тўрам ўзларини йўқотиб қўйдиларми ёки шундай қилишни аввалдан ўйлаб қўйган эканларми, хиёл эгилдилар-да, Қорининг семиз юзларига «бисмилло» деб т а р с а к и тортиб юбордилар (Х. Тўхтабоев).

ШИКОЯТ, АРЗ, ДОД, АРЗ-ДОД. Оғзаки ёки ёзма тарзда ифодаланган норозилик. Шу маънода арз сўзи шикоят сўзига нисбатан эскирган ҳисобланади. Шикоят кенгроқ тушунчага эга бўлиб, умуман бирор нарсадан норозиликни билдиради.

Гап вақфкор деҳқонлардан таёқ еб келган ижарадор Назирбойнинг ш и к о я т и устида эди (С. Айний). ...сизнинг хушбахт-лигингизни булар шўрапуштлик қилиб, «Озуқа маъмурлари бизнинг ғалламизни зўр билан босиб олдилар»,— деб менга а р з учун келдилар (С. Айний). Аканг айлансин, Содиқжон, энди д о д и н г и ни худога айт (Н. Сафаров). Ҳаёт нури бўлиб кирдинг хонамга, Ақлим, қалбим курашларда пишиднинг, Курашларки, донги кетди оламга, Меҳнат аҳлин а р з и-д о д и н зийтиднинг! (Шуҳрат.)

ШОВҚИН, ШОВҚИН-СУРОН, СУРОН, ШОВ-ШУВ, ҒОВУР, ҒАЛА-ҒОВИР, ҒОВҒА, ҚИЙ-ЧУВ, ДОД-ВОЙ, АЙЮ-ХАННОС. Нотинчлик, безовталиқ ифодаловчи баланд, кучли овоз, товушлар.

Қўнишдан анча узоқда Кўксой ш о в қ и н соларди (С. Анорбоев). Ялли ш о в қ и н билан тортишмачоқ бошланди! Қиз томондан губчакдай юм-юмалоқ хотин белини белбоғ билан маҳкам боғлаб, ўртага тушди (Ойбек). Унинг оёқ яланг, ярим яланғоч шўх болалари бир-бирини от қилиб миниб, кишнашиб, эски на-матларнинг чангини буруқтириб, ҳар кунги каби ш о в қ и н-с у р о н билан ўйнашар эди (Ойбек). Алжирда, Африкада— Озодликка жон қурбон!.. Озодлик жаллодлари Кўтариб баъзан с у р о н (М. Бобоев). Бу кучли чув ва ш о в-ш у в орасида... даҳшат нидолари дангал эшитилар эди (М. Исмоилий). Бош бухгалтер қўл кўтариб, ғ о в у р н и босди (Саид Аҳмад). Узим ҳам қишлоқда туrolмасдим, шаҳар одамиман, оломоннинг ғ а л а-ғ о в у-рини яхши кўраман (К. Икромов). Ғ о в ғ а кўтарманг, дадам

хафа бўлади, ётиғи билан иш қилинг (Ойбек). Тўй соҳиби Мирвакаримбой ҳам меҳмонхонадан чиққан эмас. Лекин кўчада қатнов, қи й-ч у в борган сари кўпаймоқда (Ойбек). «До-д-в-о-й-н-и-н-г кераги йўқ,— деди қатғий эллиқбоши,— бу сирни дилингла туғ» (Ойбек). Қоронғи уйда ур-йиқит, тўполон, муштлашиш, отишма, до-д-в-о-й бошланди (Ҳ. Фулом). «Бир нафас аю хан-но со солиб йиғлагандан кейин мен ҳам тўхтадим, бой ҳам тўхтади»,— деди Шум бола (Ҳ. Фулом).

ШОЛ, ФАЛАЖ. Киши танасидаги бирор аъзо ёки бирор қисмининг сезиш, ҳаракат қилиш қобилиятини йўқотиши, жонсиз бўлиб қолиши.

Кампиринг ишга ярамайди, оёқ-қўли ш о л («Қизил Ўзбекистон»). Бироқ ҳосилнинг тўртдан учини, барибир, заминдор Ризоиддинхон юлқиб олишини ўйлаганда, унинг қўллари гўё ф а л а ж д а й қимирламай қоларди... (Ойбек).

ШОШИЛИНЧ, ҚИСТАЛАНГ, ОШИҒИЧ, ТИҒИЗ, ТАНГ, ЗИҚ. Шошишни, тез ҳаракат қилишни талаб этувчи. Қисталанг асосан оддий сўзлашувга хос бўлиб, шошилинч сўзига нисбатан кам қўлланади. Маънони кучлироқ оттенкада ифодалайди. Ошиғич, тиғиз бу маънода қисталанг сўзига нисбатан ҳам кам қўлланади.

Иши жуда ҳам ш о ш и л и н ч эмас, нонуштадан кейин чақириб берса ҳам, кечикмаслигини айтиб, йўлдан қолдиргани учун узр сўради (Шухрат). Бировда қ и с т а л а н г иши бор каби Юксакдан пастларга боқиб келасан (Шухрат). Нигора ойим о ш и ғ и ч ҳозирликлар орқасидан чопиб юрар, бешикда ётиб зериккан Масъуд қичқириб йиғлар эди (А. Қодирий). Мана ҳозир, ишнинг т и ғ и з бўлишига қарамай, вақт топа олган директор Янги боққа келиш билан қизга бўлган битмас-туганмас севги-садоқатини яна бир бор исбот қилди (Ш. Рашидов). «Ўзинг ҳеч нима ёздингми? Бошқалардан қисташни хўб биласан-а».— «Вақт танг, даламда иш т и ғ и з» (Ойбек). Ҳамон отишма овози эшитилиб турар, вақт ғоят з и қ эди. Майна маузер ўқи билан қари жосуннинг миясини қўпорди (Ш. Тошматов).

ШОШМОҚ, ШОШИЛМОҚ, ОШИҚМОҚ. Бирор иш-ҳаракатни, мақсадни амалга ошириш учун тез ҳаракат қилмоқ ёки унинг амалга ошишини сабрсизлик билан кутмоқ. Ошиқмоқ сўзида ҳаракатдаги тезлик, кутишдаги сабрсизлик оттенкаси шошмоқ, шошилмоқ сўзидагига нисбатан кучлироқ бўлади.

Шербек эгар қошидан сумкасини олди-да, сунғий қочириш пунктига қараб юрди. У гармонли сиворотканинг кучини синаб кўришга ш о ш а р д и (С. Анорбоев). Жонфигон катта бир ҳақиқатни очишга ш о ш и л г а н д а й, уйдан югуриб чиқди (А. Қаҳҳор). Чой ичишиб ўтириб, Раъно дадасининг нега бунча кечикканидан шикоят қилди, Қудратнинг ўзи ҳам дадасини о ш и қ и б кутаётган эди (Ҳ. Назир).

ШУБҲА, ГУМОН, ИШОНЧСИЗЛИК, ИШТИБОҲ. Ишонч-сиз қараш. **Иштибоҳ** эскирган, китобий.

Мирзакаримбой шубҳа билан боқиб сўради: «Келинг, кимни йўқлаб келдингиз бу ерга?» (Ойбек.) Аммо Мавлон аканинг кўнгли тинчимади, уни аллақандай шубҳалар тимдалай бошлади (Х. Фулом). Балки хат олмасдан анчадан буён, Қалбингни босгандир минг турли гумон (Уйғун). «Қўлимга нақд тегадим»,— сўради Пўлат ака ишончсизлик билан... («Муштум».) Кўпчиликка айтадиган гап эмас ўзи. Майли, иштибоҳ қолмасин сизларда, айтаман (И. Раҳим).

ШУБҲАЛАНМОҚ, ШУБҲА ҚИЛМОҚ, ГУМОНСИРАМОҚ, ГУМОН ҚИЛМОҚ. Шубҳа (гумон) билан қарамоқ. **Гумон қилмоқ** нисбатан кам қўлланади.

Йигитлар, кейинчалик келган ҳалиги мўйсафид ҳам, уни шунчалик иззат қилишар эдики, Асқар ота бу жувоннинг оддий тракторчигина эканига шубҳаланиб қолди (А. Қаҳҳор). Аммо бу маслаҳатнинг Ҳожикамизга ҳам маъқул тушмоғига шубҳа қилмаймиз (А. Қодирий). ...мутгаҳам Ҳайитбойнинг сўзига кириб эл-юртга шарманда бўлган Умар ҳар кимдан ҳам гумон қилаверадиган бўлиб қолган эди (Х. Сеитов).

Э

ЭВАЗИГА, ҲИСОБИГА, БАДАЛИГА. Бу сўзлар бирор нарса, ҳаракат билан, шуни йўқ қилиш, сарфлаш билан бўлишни билдиради.

Усадиган бутун саноат маҳсулотининг 70% идан кўпроғи шу манба эвазига қўлга киритилади. Кредитлар бюджет ресурслари ҳамда корхона, ташкилотлар ва аҳолининг жалб қилинадиган маблағлари ҳисобига кўпайтирилади («Қизил Ўзбекистон»). Ҳўш, Қобил карвон нима топди, шунча хизмати бадалига? (Х. Фулом.)

ЭГА, ХУЖАЙИН, ХУЖА, СОҲИБ. Фойдаланиш, сарфлаш ва бошқа ҳуқуқи ўз қўлида бўлган (ҳуқуқига эга) шахс; нарса-предмет қарашли бўлган шахс. **Хўжа, соҳиб** нисбатан эскирган. **Хўжайин** бу маънода жуда кам қўлланади.

Уй эгаси, кўҳнабисот бой, дам ўтмай ҳаммасини ҳозир қилди. Табиб ҳаммасини бир-бир кечирди-да, ўйлашиб қолди (А. Қаҳҳор). Мамлакатнинг хўжайини ким? Ишчи? Яна ким? Деҳқон? Ишчи ким? Мен, Турғенев! Деҳқон ким? Назармат, Эмин! (И. Раҳим.) Қўриқ ва бўё ерларни очиб учун келган азаматлар бўрон кезиб юрган поёнсиз чўлнинг бирдан-бир хўжайини бўлиб қола бердилар (Ш. Рашидов). Бари малай-мардикор, Отда ўтар хўжаси (Миртемир). Дала ва кўкни пахта тугтудай, Худди қор ёққандай далага! Шуларнинг барига Ўзимиз хўжа! (Х. Олимжон.) Унинг кашфиётчиси... фан кандидати деган ил-

мий унвон соҳиб и Норхўжа Хўжаевич Мақсудовдир («Ўзбекистон маданияти»). Қўй энди, хотин, бунча бақирасан? Соҳиб и хонадон менми ё сенми? (Х. Сеитов.)

ЭЗГУЛИК, ЭГИЛИК, ЯХШИЛИК. Хайрли иш. Жонли сўзлашувда **эгилик** кенгроқ қўлланади.

Эзгуликнинг (**эгиликнинг**) кечи йўқ (**Мақол**). Худо хожи акамизнинг умрини узун қилиб, бола-чақасининг **эгилиги** ни кўрсатсин (**А. Қодирий**). Халқ яхшиликка қўзғалса, олам гулистон бўлгучи эди (**Ойдин**).

ЭЗМА, ЭЗМАЧУРУК, МИЖҒОВ, ЛАТТАЧАЙНАР, МАҒЗАВА. Фойдали-фойдасиз, майда гапларни жуда кўп гапирадиган, шундай гаплар билан жонга тегадиган сергап. **Латтачайнар, магзава** оддий нутққа хос.

Нури ўрнидан қўзғалмасдан совуққина сўрашди. **Эзма** **Ерматнинг** баъзи саволларига «ҳа», «йўқ» деб жавоб берди (**Ойбек**). [**Хури**] Тагин ҳаммаси қаёқдаги **эзмачуруклар**! **Бурун Ширинхон** билан **Шакархонларни** чақириб, жиндек дутор-сутор қилиб яйраб олардик, энди ундан ҳам айрилдиқ (**О. Еқубов**). «Мен, ўзинг ҳам биларсан, гапнинг пўскалласини айтишни яхши кўраман, опанга ўхшаб **мижғов эмасман!**»— деди **Ўлмас опа Санамга** (**Ш. Холмирзаев**).

ЭКМОҚ, УТҚАЗМОҚ, ТИКМОҚ. Илдизи билан ерга қадаб жўймамоқ (ниҳол ҳақида). **Тикмоқ** оддий нутққа хос, кам қўлланади.

Қурбон ота кўзига бўшироқ кўринган ҳар бир одамни ишга солиб, ҳашарга чақириб, ёзги бинонинг олди ва атрофига гуллар **экди**, катта-кичик супалар қилди (**А. Қаҳҳор**). Бир **ариқ қазар**, ер ҳайдар, Бир **гул ўтқазар** боғига (**Ҳ. Олимжон**). **Шу қўллардир** далада, **чўлда Ниҳол тиккан**, пахта ундирган, «**Гулла, юртим!**»— дея кўнгилдан, **Янги боғлар**, **йўлларни қурган** (**М. Бобоев**).

ЭПЛАМОҚ, УДДАЛАМОҚ. Бирор иш, топшириқни бажара олмоқ, қила олмоқ.

«**Авалли шуки**,— деди **Бўтабой**,— уни эвено бошлиғи қилиш тўғрисида ҳеч қанақа гап бўлгани йўқ. Лекин эвено бошлиғи бўлса, **эплайди**, арзийди!» (**А. Қаҳҳор**.) **Маҳкам** «**Уддалай олмасам**, айб қилмайсизлар-да» деб уэр сўраётгандек ўнғайсизланиб кулимсирар ва тезислари олдида очиқ турган бўлса ҳам, залга бевосита қараб тугилиб-тугилиб гапирар эди (**П. Қодиров**).

ЭРТА, БАРВАҚТ, ВАҚТЛИ (ВАХЛИ). Мўлжалланган (кутилган) вақтдан, одатдаги вақтдан илгари. **Эрта** кенгроқ тушунчага эга ва кенг қўлланади.

Эшон болалари **эрта** ётиб, кеч турар— **уйқуга қонар**, **Элмурод** эса кеч ётиб, **эрта** турар— **уйқуга ҳеч қонмас эди** (**П. Турсун**). **Ерқин** кўклам кунларининг бирида **Утап** жамоадан **уйига** одатдагидан **барвақт** қайтиб, **эртаси** кун мактаб очилишини

хабар қилди (Ҳ. Ғулом). Шакархон эрталаб вақт ли туриб, ювинди, сочини иккита қилиб ўрди (Ойдин). Вой боламей, ва х ли келадиган кунинг ҳам бўлар экан (Саид Аҳмад).

ЭСДАЛИК, ЕДГОР, ХОТИРА. Эслаш, ёдга олиш, хотирлаш учун қолдирилган, берилган нарса. **Едгор** сўзи кўпроқ эслаш, хотирлаш учун қолдирилган шахс ёки буюм-нарса маъносини билдиради ва бунда кўпинча бу нарсани қолдирган шахс йўқ ёки ўлган бўлади. **Эсдалик, хотира** сўзлари умуман шахс ёки воқеа-ҳодисаларни хотирлаш, эслаш учун қолдирилган нарса маъносини билдиради.

Унсин онасидан ёдгор қолган ва ягона зийнати бўлган юпақина эски узукни айлангириб гапирди (Ойбек). Агарда қайтмасам, шу мендан ёдгор (Ҳ. Олимжон). Меҳмонларга эсдалик совғалари тақдим этилди («Қизил Ўзбекистон»). Улар меҳмонлар дафтарига эсдалик хати ёздилар («Қизил Ўзбекистон»). **Богир:** [Ярим диққати Дилбарга қаратилган ҳолда] Салом! [Китобни узатиб] Мендан сизга хотира (Н. Сафаров).

ЭСЛАМОҚ, ХОТИРЛАМОҚ, ЕДЛАМОҚ, ЕД ЭТМОҚ, ЁУҚЛАМОҚ. Эсга олмоқ, эсга келтирмоқ, хотирада қайта тикламоқ. **Едламоқ** бу маънода кам қўлланади. **Хотирламоқ** жонли сўзлашувга нисбатан ёзув тилида кўп қўлланади. **Эсламоқ** ёзув тилида ҳам, сўзлашув тилида ҳам кенг қўлланади.

Сидиқжон қайнатаси Зуннунхўжанинг «Сиз менинг ҳам кувим, ҳам ўғлимсиз» деганини эслаб, кулиб қўйди (А. Қаҳҳор). Ўзбек ойим набира масаласида қанча хурсанд бўлса, **Отабек шунчалик хафа, чунки Кумушни кўрган сайин уста Олим фожиясини хотирлар эди** (А. Қодирий). **Йўлчи ҳозир қоронғида танҳо ўгириб, Гулнорнинг — яқинда кўрган қизининг — кўзларида ёнган табассум билан ўз юрагини маст этган бир кунни ёдлар эди** (Ойбек). **Сергей!** Сени ҳурматлади азиз Ватан, Бутун дунё сени ёд этди (Уйғун). Биз уларни йўқласак, улар бизни эслайдилар (Н. Сафаров).

ЭШИТМОҚ, ТИНГЛАМОҚ. Товушни (овозни) қулоқ (эшитиш органи) билан қабул қилмоқ. **Эшитмоқ** кенг қўлланади. **Тингламоқ** «диққат-эътибор билан эшитмоқ» маъносини қўлланади. **Эшитмоқ** ҳаракатида диққат-эътибор бўлиши ҳам мумкин, бўлмаслиги ҳам мумкин.

Бу сўзларга Қосим чўнг Тебратиб қалин лабин, Диққат билан эшитди Қодир охун талабин (Ғайратий). Қишлоқи йигит суна лабида бошини қуйи солиб ўтирар... экан, кўчада бирдан отларнинг дуқурини эшитди, сакраб туриб, дарвозага югурди (Ойбек). **Ҳамма «Бой нима шартлар қўяркин» деб жон қулоғи билан тинглаб турди** (М. Исмоилий). **Сен чал бугун ялпи ҳаёт куйини, Бутун сезги, ҳиссим билан тинглайин** (Ғайратий).

ЭҲТИЁЖ, ТАЛАБ, МУҲТОЖЛИК, ЗАРУРАТ, ЗАРУРИЯТ, ҲОЖАТ, ЗОРИК. Зарурийлик, талаб этилганлик ҳола-

ти. **Эҳтиёж** ва талаб сўзлари кенг қўлланади. **Зарурат**, **зарурият** китобий. **Ҳожат** бу маънода жуда кам қўлланади. Бу сўз деярли ҳамма вақт **бор** ёки **йўқ** сўзлари билан бирга қўлланади.

...эндиликда ошиқлар учун қочишга эҳтиёж йўқлигини уқдириш керак (П. Турсун). Бироқ Кумушбибининг: «Мен энди эр қилиб бўлдим. Бундан сўнг эрга эҳтиёжим йўқ!»— деган қатъий жавобига улар узоқ қулоқ солиб турмадилар (А. Қодирий). ...ўзидек кишиларга ҳозир ҳамма ерда муҳтожлик зўрлигига қатъий ишонган Рамазон қори ўз талабининг дарров бажарилишини кутар эди (П. Турсун). Учта арава қолган. **Талаб** кўп. Чоллар: **Биз чолмиз, кам қувватмиз, бизга бер**,— дейди (И. Раҳим). **Эрга-кеч** гузарни обод қилиб турадиган одамлар, **бир зарурат** билан кооперативга югуриб келиб-кетмасалар, энди уйларида чiqмас эдилар (П. Турсун). Бу иш картошка етиштиришдаги барча жараёнларни тўла механизациялаштириш заруратини келтириб чиқаради («Фан ва турмуш»). Ана борди-ю мен зарурият юзасидан илтимос қилдим. У баччағар хўп дейдими? (Ойбек.) Сўзни чўзмоққа **ҳожат йўқ** (А. Қодирий). **Ҳасан сўфи** билан **Алим бува**... ўз дардларига тушунгувчи дардманд, **ҳожатларини** англашувчи **ҳожатманд** излардилар (М. Исмоилий). **Бахт, иқбол, фаровонлик** орзулари кўнгилда тўла, аммо бу дамда бир парча чапатага **зорлик** қандай мусибат (Ойбек).

Ю

ЮБОРМОҚ, ЖУНАТМОҚ, ЙЎЛЛАМОҚ. Маълум узоқликдаги ерга томон йўл юргизмоқ, ҳаракат қилдирмоқ. Шу маънода юбормоқ сўзи кенг қўлланади. **Йўлламоқ** жуда кам қўлланади.

Тонг ёришганда Урмонжоннинг хотини Сидиқжонни уйғотиб, унга Урмонжон киши юборганлигини айтди (А. Қаҳҳор). Қизим, нечта хат жўнатдинг? Ҳа, бир юз иккита хат юбордик (А. Қаҳҳор). Маҳкамадаги қоғозлар ташиқари чиқарилиб, ўтда ёндирилди... Бу воқеаларни эшитган Илолининг ҳоқими хонга чопар йўллади (Ж. Шарипов).

ЮВОШ, МУМИН, ҚОБИЛ, РОЙИШ. Шўхлик қилмайдиган, «тўполончи»нинг акси. **Ювош** шахсага, шунингдек ҳайвонларга нисбатан қўлланаверади. **Мўмин, қобил** фақат одамга нисбатан қўлланади. **Ройиш** сўзида «гапга юрадиган», «айтганга кўнадиганлик» оттенкаси бор.

Дадам жуда ювош, ширин сўз чол эди, бозорда кичкина дўкони бўлиб, эрталаб кетиб, кеч қайтарди (Ойбек). У эски қора гимнастёрка устидан бир ёнига фотоаппарат, иккинчи ёнига сумка тақиб, ювош тўриқ байталнинг жиловини олифталик билан силкитиб борарди (П. Қодиров). «Кўясринг, ман ўзим топаман,—

севинчдан юзлари ёниб, гапирди Нури,— дадамда бир малай бор. Нимасини суриштирасиз, мўмин, маъқул йигит. Улақолай ёлғон гапирсам» (Ойбек). Умрингдан барака топкурлар, кўп қобил болалар-да! (А. Қаҳҳор.) «...боланинг уволи тутсин ўша сариқ Потмани. Битта боланинг тирноғига зор одамлар бор. Бу хотин шундоқ ройиш болани оч ташлаб қўйибди. Эшикдан киришданоқ пайқовдим...»— деди қўшини хотин (Мирмухсин).

ЮГУРМОҚ, ЧОПМОҚ. Оёқ ҳаракати билан кучли тезликда бирор томонга йўналмоқ. (Бу ҳаракатда бир оёқ ерга тушгунча, иккинчи оёқ ердан узилади.) **Чопмоқ** кўпроқ сўзлашув тилига хос.

...**Райимбек додхоҳ қилич яланглаб сипоҳлар олдида оломонга қараб югурди** (А. Қодирий). **Шарофат гаранг ҳолда аввал отасига, сўнгра онасига қаради; булардан бирон садо чиқмагач, оёқ яланг ва бош яланг, Сидиқжоннинг кетидан чопди** (А. Қаҳҳор).

ЮЗ, БЕТ, АФТ, БАШАРА, ЧЕХРА, ЖАМОЛ, ДИЙДОР, ОРАЗ, УЗОР, РУХСОР. Киши бошининг олд қисми, олд томони. **Бет** сўзи маъноси, қўлланиши билан юз сўзига жуда яқин бўлиб, юз сўзига нисбатан сал салбий оттенкага эга. **Афт** сўзи бет сўзига нисбатан салбий оттенкага эга. **Башара** сўзида салбий оттенка **афт** сўзидагига нисбатан ҳам кучли. **Чеҳра** ижобий оттенкага эга. **Жамол** сўзида ижобий оттенка чеҳра сўзидагига нисбатан ҳам кучли бўлиб, бу сўз асосан поэтик стилага хос. **Жамол** сўзи «хусн», «чирой» маъносида ҳам қўлланади. **Дийдор** сўзи кўришмоқ, тўймоқ каби бир-икки сўз билангина қўлланади. **Узор, ораз, рухсор** эскирган, китобий.

Унинг ҳамиша нақш олмадек қизариб турадиган юмалоқ юзлари оқариб кетган эди (Ш. Рашидов). **Убетлари юмдаланган, оппоқ сочлари юлинган бу телба хотинни ўзининг қирқ йиллик умр йўлдошига ўхшата олмади** (М. Исмоилий). **Шербекнинг кўзига Хўжабековнинг афтидан наҳс томаётгандек жирканч бўлиб кўриниб кетди** (С. Анорбоев). **У, бир кўнгли, бориб, муттаҳам қозининг тумшугига тушургиси ё ифлос башарасига тупургиси келди** (М. Исмоилий). **Девор устида турган ўн икки ёшлардаги бир қиз девордан кесак кўчириб олиб, Мулла Норқўзига ўхталди: «Ху ўл, турқинг қурсин!»** (А. Қаҳҳор.) **Онам деганимда оқсоч, жафокаш, Мунис ва меҳрибон чеҳранг намён** (Ғ. Ғулум). **Меҳнат билан тўлар камлик — камоли, Меҳнат билан ёруғ дилбар жамоли** (Фозил Йўлдош ўғли). **Сен маърифат, ободликнинг ёрқин тимсоли, Кундан кунга яшинамоқда кўркинг, жамолинг** (Ғайратий). **Эсон-омон юртга қайтайлик, бола-чақа, ёр-оғайниларнинг дийдорини кўрайлик, деб яхши тилак қилсаларинг-чи** (Ойбек). **Оразингни, эй маҳваш, боғаро намён қил** (Муқимий). **Кўнглида гўё нигори келади, ҳаётбахш узори уни бахтиёр қилади** (М. Исмоилий). **Мунча латифу мунча соз, лола узорини кўринг...** (Ҳабибий). **Бахту иқболнинг**

қўёши чехра очди, сочди нур, Гуллатиб суҳбатни, яшнаб лола рухсор ўлтирур (Ҳабибий).

ЮМШАМОҚ, БУШАШМОҚ, МУЛОЙИМЛАШМОҚ. Юмшоқ (мулойим) ҳолга келмоқ. (Тўғри ва кўчма маънода). **Мулоиймлашмоқ** тўғри маънога нисбатан кўчма маънода кўп қўлланади.

У бу ерга олдин сув қўйиб, ер юмшагандан сўнг кавлаш кераклигини англаса ҳам, вақтни йўқотмаслик ва тоғанинг амридан чиқмаслик учун мегин жойни кавлайверди (Ойбек). Шу инграш Сидиқжоннинг қулоғига эшитилиб кетди-ю, тўсатдан кўнгли юмшади (А. Қаҳҳор). Баҳор нафаси ҳамма ёқни юмшатиб, алланечук бўшаштириб қўйган (П. Қодиров). «Туриг қизим,— эликбошининг товуши бирдан мулоиймлашди,— ота-онанинг бошини букманг» (Ойбек).

ЮМШОҚ, БУШ, МУЛОЙИМ. Осон эзиладиган, қаттиқнинг акси (Тўғри ва кўчма маънода). Шу маънода юмшоқ сўзи кенг қўлланади. **Мулойим** сўзида «ёқимлилик» оттенкаси бор. **Юмшоқ** сўзи «ёқимлилик» оттенкаси билан ҳам, бу оттенкасииз ҳам қўлланаверади.

Энди пахтазор унга яна ҳам оқроқ, яна ҳам юмшоқроқ кўринар, назарида, дунё янгидан-янги маъноларга тўлиб борар эди (М. Исмоилий). Ана шундан кейин Фуломжон шаҳарга тушиб, тўғри ҳокимга учради. У ҳам мингбошидай юмшоқ муомала қилди (М. Исмоилий). Нормат юзига тегаётган мулойим қўлни сезди (И. Раҳим). Мулойим, дилнавоз садолар унинг бутун томирларидан ҳордиғини суғургандай бўлди (Ойбек).

ЮРАК, ҚАЛБ, ДИЛ, КҮНГИЛ, СИЙНА, КҮКРАК. Кишининг ҳис-сезгиси, кайфияти, руҳи, кечинмаларининг символик маркази. **Қалб** китобий. **Сийна** поэтик стилга хос. **Сийна, кўкрак** шу маънода жуда кам қўлланади.

Уша кундан бошлаб унинг юрагида аллақандай янги, ёқимли, ва жўшқин бир ҳис-туйғу пайдо бўлган (Шухрат). Бу йигитнинг тегишгани, отини билгани, айниқса «Сидиқжон акам» деб гапиргани Сидиқжонга шу қадар ҳуш ёқдики, қалбига шу қадар иссиқ ва юмшоқ тегдики, она кўкрагини оғзига олган гўдакдай яйраб кетди (А. Қаҳҳор). Хат ҳам юборган Неру Катта совғаси билан, Дилдан салом ёзган у Дўстлик ҳаваси билан (Ю. Ҳамдам). Унсин Гулнорни бутун кўнгли билан севар, Гулнорнинг ҳаёли ёлғиз Йўлчида эканини... яхши билар эди (Ойбек). Ҳар ёнда булоқлар Оқмоқда шарақлаб... Ҳар сийнада шодлик Тошмоқда тилаклар (Ҳ. Олимжон). Қонларингга тўлқин солади Бу дамларнинг буюк шовқини, кўкрагингга йиғиб олдингми Гигант қурилишининг завқини (Уйғун).

ЮҚОРИ, ЮКСАК, ОЛИЙ, АЪЛО. Баҳоланиш жиҳатидан биринчи даражали «паст»нинг акси. **Юксак** кўпроқ китобий стилга хос.

ГРЭС қурилиши ишчилар таъминоти бўлимининг бошлиғи Велуллаевдай суянчиғим борлиги учун мен ҳам юқори парвоз қиялпман («Муштум»). Яна юк сакка чиқиб, Жон кўзи-ла қарасанг, Унда-бунда кўринган Нуқталарни санасанг (Ғайратий). ...пахта етиштириш юзасидан олган социалистик мажбуриятни муваффақият билан бажарган учун областимиз Ленин ордени билан мукофотланди. Бу олий мукофот дилларни қувончга тўлдирди («Қизил Ўзбекистон»). Мутахассисларга маълумки, мол тўшида қиймабон юшоқ олий нав йўшт фақат 14 процентни ташкил қилади («Тошкент ҳақиқати»). У [Кумуш] титрар эди, кўкарар эди, тўлғанар эди... ҳозирги энг кучли ҳаяжон ва ҳиссиётни ҳиссиётнинг аъло ифодаси бўлган ёш билан тўкар эди (А. Қодирий). Ҳар ишда энг аъло тутдинг ўзингни, Кечалар чироқдек ёнди кўзларинг, Ярқирар китоблар узра юзларинг, Ҳар ишда энг аъло тутдинг ўзингни (Т. Тўла).

Я

ЯКУНЛАМОҚ, ЯКУН ҚИЛМОҚ, НАТИЖАЛАМОҚ, САРҲИСОБ ЭТМОҚ. Бирор натижа билан тугатмоқ.

Ҳисоблайди бетиним, Чўтига сиғмас иши, Янги йил келгунича Я кун ла мо қ та ш ви ши, Бу — менинг Ватаним (Т. Тўла). Ер қазишда рақамлар ҳар кун Юзлар билан я к у н қ и л и н а р («Ўзб. тили дарслиғи»). Бу мақсад ҳозирги музокараларни, жанжалли масалаларнинг ҳаммасини асосан ҳал қилмай, қуруқ гаплар билан четлаб қолдириш билан н а т и ж а л а ш г а уринишдан иборат («Қизил Ўзбекистон»). Республикамиз меҳнаткашлари бутун совет халқи қатори ўтган беш йилликдаги ишларини с а р ҳ и с о б э т и б, янги улкан вазифаларни бажаришга киришдилар («Совет Ўзбекистони»).

ЯЛИНМОҚ, ЕЛВОРМОҚ. Қаттиқ ўтиниб, ўзини хокисор тутиб илтимос қилмоқ. **Елвормоқ** маънони кучлироқ оттенкада ифодалайди.

Унсин, майли, сўранг, я л и н и н г. Сиз ялинасиз, аммо акангиз я л и н м а й д и, булардан ўч олади (Ойбек). «Қочайлиг-у, бироқ мани тирик ўлдирманг»,— деди бек Комилга е л в о р и б (Ҳ. Ғулом).

ЯНА, ТАҒИН, ҚАЙТА, БОШҚА, БЎЛАК, ЭНДИ, БОЗ. Такрор марта. **Тагин** кўпроқ оддий сўзлашувга хос. **Боз** жуда кам, шеърый асарларда учрайди.

[Отабек] Шундан сўнг бинога я н а бир кўз ташлагач, майдоннинг кун ботарига юриб, ўн беш одимлаб, ҳалиги жойдан йироқлашди (А. Қодирий). Кичкина эшикча ёнига етганда (йигит) т а ғ и н ҳалигидек орқасига қараб қўйди (А. Қодирий). Эшон бир кўзини

қисиб туриб қайта сўради: «Нима, болаларни урмайсан, сўкмайсан ҳам дейдиларми?» (П. Турсун.) Қодир бошиқа ичмаслик шарти билан иккинчи пиёланинг ярмини ичишга рози бўлди (А. Қаҳҳор). На куй яратди, на бошиқага ижон, бир кун минбарда боэ ўдағайлади: Ҳамма бирдан деди: «Сен ўзинг ёмон!» Минбар, ансамблдан қувиб ҳайдади... (М. Бобоев.)

ЯНГЛИШ, ХАТО, НОТУҒРИ, ЧАТОҚ, АДАШ, ҒАЛАТ. Ҳақиқий (тўғри) ҳолатга мос келмайдиган, тўғрининг акси. **Чатоқ, адаш, ғалат** сўзлари бу маънода кам қўлланади.

Нега ўз фикрингни айтмайсан? Янглиш чиқишидан қўрқасанми? (А. Қаҳҳор.) Жўрттага хато ўқиб, ўзинг кулдирдинг (А. Қодирий). Менинг гапимни нотўғри тушулма демоқчимян. Табелчи ҳам, худди жўрттага қилгандай, унинг номини ё тутулиб айтар, ёки чатоқ ўқиб, яна такрорлар эди (А. Қаҳҳор). Хат бу ерга адаш тушиб қолибди («Қизил Ўзбекистон»). Балки саҳарларда нола қиларсан. Фақат шубҳанг ғалат, кейин биларсан. Хати келмаса ҳам, ўзи келади. Ёнингга қайтадан қўзи келади (Уйғун).

ЯНГЛИШМОҚ, ХАТО ҚИЛМОҚ, АДАШМОҚ. Хатога йўл қўймоқ. Хатога кетмоқ. **Янглишмоқ** фикр-мулоҳаза, хатти-ҳаракат кабиларда хато қилмоқ маъносида қўлланади.

...баримиз Ҳожининг олдига бориб, «Маслаҳатингизни мувофиқ кўрдик, биз янглишган эканмиз»,— деймиз (А. Қодирий). Болани мактабга бериб, унинг бундан кейинги ўқишида қилинадиган ҳамкорлик ва масъулият энди бизнинг бўйнимиздан соқит бўлди деб ўйлайдиган ота-оналар жуда катта хато қилдилар («Ўқитувчилар газетаси»). Яхшини мақтасанг, ярашур, ёмонни мақтаган адашур (Мақол).

ЯРА, ЖАРОҲАТ. Тери ёки шиллиқ парда сиртида йиринглаб ёхуд яллиглаб турган жой, шунингдек, тана тўқималари ёки ички органларнинг қурол-яроғ ва б. нарсалар таъсирида зарарланиши. **Жароҳат** китобий.

«Бу билан ярангни дарров боғлатишинг керак эди,— деди унга,— бу латталарни сизларга дастрўмол қилиш учун эмас, шундай вақтларда ярани дарров боғлатиш учун берилган» (Шухрат). Фуломжон сўнги зарбанинг оғир жароҳатидан узоқ вақтларгача тузала олмай юрди (М. Исмоилий).

ЯРАЛАМОҚ, ЖАРОҲАТЛАМОҚ. Яра ҳосил қилмоқ (ярдор қилмоқ). **Жароҳатламоқ** жуда кам қўлланади.

Бу галги ўқ Ботиралининг ўнг қулоғини яра лаб кетди (Ҳ. Фулом). Ҳамма иш жойида, лекин бир нарсанига кўнгилининг ичгичка ерини жароҳатлайди (А. Қодирий).

ЯРАЛИ, ЯРАДОР, ЖАРОҲАТЛИ, МАЖРУҲ. Жароҳатланган, жароҳати бор. **Жароҳатли, мажруҳ** китобий. **Мажруҳ** жуда кам қўлланади.

Пўлатов ярали қўлини боғлатди-да, хайрлашиб чиқиб кетди («Қизил Ўзбекистон»). Кампир Мирзаевни яна ўпди, яра-

дор оёғини силади (А. Қаҳҳор). Унинг жароҳатли бадни қимирлаган сари зирқираб оғрир эди («Қизил Ўзбекистон»). Баҳор ҳол Арслоннинг бўғздан сиқиб, вазиятини бир зарра ҳам ўзгартирмайди, мажруҳ қўлининг кафтига йиғилиб уйиган қонини мижиқлаб ерга оқизади... (А. Қодирий.)

ЯРАЛМОҚ, ПАЙДО БЎЛМОҚ, БИНО БЎЛМОҚ, БУНЁД БЎЛМОҚ, ТУҒИЛМОҚ. Юзага келмоқ, вужудга келмоқ. **Яралмоқ** кенг тушунчага эга, у одам ва бошқа нарсаларга нисбатан қўлланаверади. **Пайдо бўлмоқ, бино бўлмоқ, бунёд бўлмоқ** асосан нарсаларга нисбатан қўлланади, лекин жуда кам қўлланади. **Туғилмоқ** асосан одам ва бошқа жонли нарсаларга нисбатан, адабий нутқда эса мавҳум нарсаларга нисбатан қўлланади.

Сухбат қурар эдик қўшиқдан, создан, Я р а л ж а к я хши дoston ҳақида (Миртемир). Гулгун ҳаётимиз гултожи сизлар, Сизлардан я р а л ж а н ҳаётнинг ўзи (Тўлқин). Одамзод шундайки, бор нарса аста-секин йўқолса ҳам, пайқайди, лекин йўқ нарса аста-секин п а й д о бўлса, пайқайди (А. Қаҳҳор). Гарчи Бағдод фарзандига ўхшайди, ўзга жойлардан келган ўхшайди. Бино бўлган жойини сўраганим йўқ... («Эрали ва Шерали».) Фабрикалар, заводлар бўлди бунёд, Кучга тўлди турли-туман sanoat (Ҳабибий).

ЯРАМАС, ИФЛОС, РАЗИЛ, НОБОП, БАДКИРДОР, АБЛАҲ, НОМАРД, БАДКОР, ОЛЧОҚ, ПАСТКАШ. Хатти-ҳаракати, хулқ-атвори тубан, қоралашга лойиқ. **Бадкирдор, олчоқ, бадкор** китобий тилда ва кам даражада учрайди.

Эҳ, сен я р а м а с л а р! [Полиция икки маҳбусни ҳайдаб келади] («Қизил Ўзбекистон»). Паранжи-чочвонимни кўриб, бошқа хотин деб гумон қилдингми, и ф л о с! («Муштум».) У заррин кийимли разил ва олчоқ Жаллодлар қон томган қўллари ила Ҳар бир одамнингга қўйдилар тузоқ, Қалбинга санчдилар минг заҳар игна! (Ойбек.) — Йўқ, у бола кўп н о б о п чиқди, шариятга шак келтирадур... (М. Исмоилий.) Қамалга олди ёв, а б л а ҳ б а д к и р д о р, Майли, мажақлансин ёвуз ва ғаддор (Миртемир). Жудо бўлмас эдилар улар, Б а д к и р д о р л а р жудо этдилар (Ҳ. Олимжон). А б л а ҳ одам экансан! (А. Қодирий.) «Сен а б л а ҳ! Кўзингни олайтирма!» — Бойвақчанинг тушшугига келиб қичқирди Йўлчи (Ойбек). Ортиқ бино қўйдим эр, деб ўзимга, Кулчи эркин уйқу бермай, кўзимга, Н о м а р д экан чалди, боғлаб қўлларим, Қиё боқмай кўз ёш томган юзимга (Ҳ. Ҳакимзода). Қўзғанг зўр бўронлар б а д к о р ёв томон, Чоғидир! Зарба ур ур жадалроқ! (Миртемир.) Бекнинг тўплаган одамлари алақандай бир-бирига эл бўлмайдиган о л ч о қ одамлар экан... (А. Мухтор.) Ботирали хахолаб кулиб юборди:— Аммо, келини роса бошлабдида бойни... — Абдураҳмонбой чиндан ҳам п а с т к а ш (Ҳ. Ғулом).

ЯРАШМОҚ, КЕЛИШМОҚ, КЕТМОҚ. Чиройлилик ва мослик жиҳатдан яхши ўринлашмоқ, кўриниш ва бичими жуда мос,

хуш кўринишли бўлмоқ. **Келишмоқ** кам қўлланади. **Кетмоқ** оддий сўзлашувга хос.

Дўстларининг жилмайган юзлари, уларнинг янги, ярашган уст-бешлари унинг ҳеч қачон хаёлига келмаган бир фикрни шивирлаётгандек бўлди... (П. Турсун). Аммо бу икки ўрим соч қирқ кокилга қараганда жуда ҳам ўзига (Кумушга) келишиб туюшиб, унга яна бир қайта улугворлик ва олийлик бағишладилар (А. Қодирий). Шундай кетиптики, ловиллайди-я, ловиллайди! (Яшин.)

ЯРОҚЛИ, ЛАЁҚАТЛИ, ҚОБИЛИЯТЛИ. Ярайдиган, лаёқати (қобилияти) бор (Иш-меҳнат ҳақида). **Яроқли** бу маънода сўзлашув тилида ҳам, ёзув тилида ҳам кенг қўлланади. **Лаёқатли, қобилиятли** асосан ёзув тилида қўлланади.

Эртасига ишга яроқли олтмиш тўрт аёлдан фақат йигирма бир киши далага чиқди (Саид Аҳмад). Бу усулнинг жорий қилиниши меҳнатга лаёқатли ҳар бир ишловчи ҳисобига пахта етиштиришни кескин кўпайтиришининг асоси бўлади («Қизил Ўзбекистон»). Меҳнатга қобилиятли кишилардан бир группа тузилиб, қурилишга ёрдамга юборилди («Қизил Ўзбекистон»).

ЯХШИ, ДУРУСТ, ТУЗУК, БИНОЙИ, БИНОЙИДЕК, ЖОЙИДА, СОЗ, НОЗАНДАЙ (НОППА-НОЗАНДАЙ), (НОППА-НОЗИН), БОП, БОПТА, АЖАБТОВУР, АВЛО, ПОШШАХОҲ, ҚОЙИЛ, ҚОЙИЛМАҚОМ. Белги-хусусиятлари ижобий, талаб қилинган даражага яқин ёки ундан юқори, ёмоннинг акси. **Яхши** кенг қўлланади ва ижобий белги-хусусиятти нормал даражада билдиради. **Дуруст, тузук** сўзларида белги даражаси кучсиз. **Биноий (бинойидек)** сўзида ҳам белги даражаси яхши сўзидагига нисбатан кучсиз. Бу сўз кўпроқ хотин-қизлар тилида қўлланади. **Жойида** сўзи яхши сўзига нисбатан камроқ қўлланади. **Соз** сўзида белги даражаси кучли. **Нозандай** оддий сўзлашув тилига хос бўлиб, жуда кам, асосан хотин-қизлар тилида қўлланади. Бу сўзда белги даражаси яхши сўзидагига нисбатан кучсиз. **Пошшахоҳ, қойилмақом** оддий сўзлашувга хос. Бунда белги даражаси кучли.

Йўқ, Урмонжон ака, зерикканимиз йўқ. Уртоқ Иброҳимов жуда яхши агроном эканлар, чақчақлашиб ўтирдик (А. Қаҳҳор). Мен пул берай, шу атрофдан оз-моз дуруст, оёққа илинадиган бир нарса топиб беринг (Ойбек). Қани энди ўшанда ҳам одамлар билан тузук муомала қилса, қовоғидан қор ёғиб, кўрганга захрини сочади («Муштум»). Эски шаҳарда каттакон ошхона, пиён бозорда бинойи дўкон... ҳар куни улфатчилик (А. Қаҳҳор). Биз планни ўйласак, сиз сифат дейсиз. Сифати бинойидек («Муштум»). «Ҳаммаси жойида! — Меҳмонхонага кўз югуртиб деди Гуландом — Ҳайронман, шу қадар бош билан шунча нарсани йиғдингизми?» Гуландом киноя билан кулди, Йўлчи ҳам беихтиёр кулиб юборди (Ойбек). Иш жуда соз бошланди, энди

охиригача силлиқ кетсин. Бунинг учун биринчи галда дадиллик керак (Ойбек). Мухими шуки, иш қилиняпти, но п а н о з а н д а й қилиняпти (А. Мухтор). У [Карима опа] кўпроқ Тўладан қувонар, Тўланинг но п а н о з и к бўлиб қолганини кўриб суқланарди (М. Исмоилий). Жумлалари турар текис, Зумда варақ чиқар эгиз. Газета, журнал, китоб Текстлари ўқишга бо п (Қ. Муҳаммадий). Хўп, оинг билан магазинга чиқинлар-да, етмаганини қўшиб, битта бо п т а костюм олинлар, бўйига муно-сиб бўлсин (М. Исмоилий). «Бугун а ж а б т о в у р тинч ва салқин кун бўлди-да»,— деди ниҳоят чол, китобдан бошини кўтариб (Л. Батъ). Қишда туғилган икки қўзисининг баданига сув югу-риб, а ж а б т о в у р бўлиб қолган (Х. Сеитов). Кимки махчўқ, хизматига камар Жўст этар, яхшироқ ушалса бели. Қўл қовуш-тиргучи бу авлодур ки, оинг чиқса эгни, сунса али. (Л. Батъ).— Элмурод ҳам йигитларнинг по ш ш а х о н и-да! Май-ли, иккови қовушсин (Шуҳрат). Бу йил мактаб учун қ о й и л м а-қ о м янги бино қуриб берсак, нима дейсизлар? («Совет Ўзбе-кистони».)

ЯШАМОҚ, ТУРМОҚ, ИСТИҚОМАТ ҚИЛМОҚ. Ҳаёт кечирмоқ, умрини ўтказмоқ. **Турмоқ** шу маънода оддий сўзлашув-да кўп қўлланади. **Истиқомат қилмоқ** китобий.

Биз яш а ё т г а н Охунбобоев номли колхознинг Киров участ-каси ҳам кейинги йиллар ичида анча ўзгариб кетди («Тошкент ҳақиқати»). Бундан чиқадики, ё *Шўро туриши* керак, ё *босма-чилар туриши* керак. Албатта, *Шўро яш ай ди* (Ҳ. Ғулом). Яна бир қувончлиси шундаки, совхозимиз ишчилари деҳқондар-нинг қулай, яшаш эҳтиёжларини ҳисобга олиб қурилган, томор-қали ва бир қаватли уйларда **истиқомат қилиш ади** («Совет Ўзбекистони»).

ЯШИРИН(ЧА), БЕКИТИҚЧА (БЕКИТИҚЧИ), МАХ-ФИЙ, ПИНҲОН, ХУФИЯ, ЗИМДАН, УҒРИНЧА, НИҲОН. Киши билмас, ўзга билмайдиган, «очиқ-ошкор»нинг акси. **Яширин** кенгроқ тушунчага эга. **Махфий** асосан ёзув тилида ва ўқимишли ккшилар тилида қўлланиб, «сирли», «сир тутилган» оттенкасига эга. **Пинҳон** сўзи бадийий стилага хос. **Хуфия** жуда кам қўлланади. **Бекитиқчи** жонли сўзлашувга хос.

Назирқул бундай я ш и р и н суҳбатларга кўп марта соқчилик қилган (Саид Аҳмад). Лекин мақола Элмурод қўйган я ш и р и н имзо билан эмас, балки Асқаров деган бошқа бир имзо билан босилган эди (П. Турсун). Тەхронда бирмунча ўзига келган ва бунга ҳис қилган чол бир кунни Хисровдан б е к и т и қ ч а Малик-маданийни чақиртирди (М. Иброҳимов). ...қизънинг феъл-атвори-ни, юриш-туришини очиқ ва б е к и т и қ ч и равишда узоқ таъқиб этди (Ойбек). Мен супада бўламан, фурсат топиб ёнимга чиқ, сенга айтатурган м а х ф и й бир сўзим бор (М. Қодирий). Шун-дай бўлса ҳам, ўзининг пинҳон севгисини фош қилишга ботин-

мади (Шухрат). Раҳматулла бу ерда бирмунча вақт хуфи я савдогарчилик қилиб юрганидан кейин шаҳар маориф бўлимига инспектор бўлиб кирди (А. Қаҳҳор). «Меҳмонингиз эрталаб қалъага, ҳузуримга келсинлар,— деди Валихон овозини пасайтириб — уларни Лангарга юбораман. Исёнчиларни зимдан билиб келишлари керак» (Ш. Тошматов). Мухаббат кўнгили ичра эрди ниҳон, Бўлиб анга ҳар дам тилим таржимон (Ҳабибий). Умуман, Абулбарака ичкиликни ёмон кўрмас эди. То Парижга ўқишга кетгунича отасининг таъқибиди бўлиб, ичса ҳам, ўғринча қилиб юрди (Шухрат).

ЯШИРМОҚ, БЕКИТМОҚ (БЕРКИТМОҚ). Яширин ҳолга олмақ, кўздан холи қиламоқ.

Йўлчи учун келтирилган тугунчақ ёдига тушди. Уни паранжигача ўраб, тахмоннинг бурчагига яшириб қўйган эди (Ойбек). Нормат бинтни противогаз халтасининг устки чўнтагига солиб қўйди ва медални кўриб,... уни шимининг чўнтагига бекитди (И. Раҳим). Бир қўшини хотинга яширин тиктирдим. Ҳозир бирор жойга беркитинг, катта ерга борганда киярсиз (Ойбек).

Ў

УЖАР, ҚАЙСАР, ҚИЙИҚ, ТИХИР, БАТТОЛ, АКС, САРКАШ, КАЖБАҲС, ТЕРС, ГОЖ. Тўғри йўл-йўриққа (маслаҳатга) юрмайдиган, ўзиникини тўғри деб туриб оладиган, зид иш қилишга мойил. **Қийиқ, акс** сўзлари нисбатан кам қўлланади. **Баттол** сўзида белги даражаси кучли. **Саркаш, кажбаҳс** сўзлари жуда кам қўлланади.

Саидалимхон ўжар бола, айтганини қилмасдан қўймайди (Ойдин). Бундан буён ишни бизлар дўндирамиз, Қайсарларни сўзимизга кўндирамиз («Муштум»). Уқийиқ одам бўлганидан, ҳар қандай бўлмасин, бирон эътироз устида ўйларди (Ойбек). «Жуда тихир одам. Унга гап уқтириш осон эмас»,— деди партком — («Қизил Ўзбекистон»). Қачон қуюласан, ўжарлигинг қачон қолади?! Ужар бўлганда ҳам бориб турганисан. Бекорга «баттол» деб лақаб қўйилган эмас (Б. Раҳмонов). Сенинг режанг билан саркаш дарёлар Иродамиз олдида эгди бошини (Ғайратий). Дарвеш Ҳожидан ҳеч кимнинг фикри билан келишолмайдиган ўжар, кажбаҳс эди (Ойбек). [Отадан] фақат мулкдорлар, зўравонлар, аслида терс одамлар дакки еб кетишар эди («Совет Ўзбекистони»). Акаси Аъзамжон гождорқ эди (Саид Аҳмад).

УЗБОШИМЧА, БЕБОШ. Ҳеч кимга бўйсунмайдиган, ҳеч ким билан ҳисоблашмай, кўнглига келган ишни қиладиган.

Ота-онасиз қолганинга шундай ўзбошимча, беодоб

бўлиб кетдингми ҳали? (П. Турсун.) Аминмизким, султониимиз бу бебошни бир оз тийиб қўюрлар (А. Бать). ...фақат шумлик учунгина туғилгандек кўринган шундай бебош, шум болани ширин муомала билан ахийри тузатиб олдилар (М. Исмоилий).

УЙИН, РАҚС. Санъатнинг музыка жўрлигида қўл, оёқ, гавда ҳаракати билан ижро этиладиган тури, шунинг ижроси.

Кўпчилик йилитлар ўртасида оқ кофталик, қора юбкалик, қомати ихчам Фотима ҳозир ўйинга тушиб кетадигандай қувониб турар эди (П. Турсун). Унинг рақсларида қуш энгиллиги, Шаббода шўхлиги, гулнинг нози бор (Уйғун).

УЙНАМОҚ, РАҚС ЭТМОҚ. Рақс ижро этмоқ, ўйинга тушмоқ. Рақс этмоқ китобий услубга хос.

Хонимбиби қизларга қистатиб ўтирмай, ўрнидан сакраб турди-да, ўйнаб ҳам кетди (А. Қодирий). Тошкентнинг донг чиқарган яллагилари шўх, жонли қўшиқ — «Олмача анорингга балли, боғ-у бўстонингга балли»ни куйлаб, гулхан теварагида рақс этадилар (Ойбек).

УЛИК, МУРДА, ЖАСАД. Жонсиз тана. Улик одамга нисбатан ҳам, бошқа ҳайвонларга нисбатан ҳам қўлланаверади. Мурда, жасад фақат одамга нисбатан қўлланади. Мурда кўпинча, салбий муносабатда қўлланади. Жасад, аксинча, нейтрал ёки ижобий муносабатни ифодалайди.

Кампир додлаганича бориб, ўғлининг ўлиги устига ўзини ташлади (А. Қаҳҳор). Полиларда немисларнинг ўлиги, мажақланган тўплари, пуямётлари ётар эди (А. Қаҳҳор). Мурдани кўмишдан бурун ҳужжатларни ахтариб, унинг кийимларини катта диққат билан қайта-қайта тимискиланди (Ойбек). Усмоновнинг жасадини қабрга қўяр эканлар, атрофни оғир сукунат босди (Саид Аҳмад).

УЛИМ, ВАФОТ, ҚАЗО. Организм фаолиятининг (ҳаётнинг) туғаши. Қазо жуда кам ва асосан «етмоқ» феъли билан қўлланади. Оддий сўзлашувда вафот сўзига нисбатан ўлим сўзи кўпроқ қўлланади.

«Гумондор бормид?» — деди уста. «Гумондор-ку йўқ, аммо бечоранинг ўлими жуда қизиқ кунга тўғри келди» (А. Қодирий). Гулнор, қиз Унсин билан гаплашганда, унинг қишлоғи, ўй-жой, тирикчиликлари, онаси, у бечора хотиннинг вафоти ва шунинг сингари нарсалар тўғрисида сўз очар эди (Ойбек). Юксал, пўлат қушим, юксал, лочиним! Юксал — минглаб ёвнинг етсин қаэоси! Юксал қуш каби, юксал ой каби, Сен билан безалсин юртнинг фазоси! (Уйғун.) Она «қаэоим етиб оламдан ўтсам, болам ўз қўли билан қабрга қўяди» деб умид қиларди (Саид Аҳмад).

УЛМОҚ, ВАФОТ ЭТМОҚ, ҚАЗО ҚИЛМОҚ, НОБУД БУЛМОҚ, ҚУРБОН БУЛМОҚ, ҲАЛОҚ БУЛМОҚ, ҚУЛАМОҚ, УЗИЛМОҚ. Яшашдан тўхтамоқ. Қазо қилмоқ оддий сўз-

лашувда, асосан катта ёшдаги кишиларга нисбатан ва вафот этиш вақтларида, уни бошқаларга хабар қилишда қўлланади. **Нобуд бўлмоқ** оддий сўзлашувда асосан гўдакларга нисбатан қўлланади. **Қурбон бўлмоқ**, **ҳалок бўлмоқ** жанг, кураш ва ш. к. ҳодисалардаги ўлимни ифодалайди. **Қуламоқ** оддий нутқда қўлланади, салбий бўёққа эга. **Узилмоқ** «жон чиқиш» пайтини ифодалашда қўлланади.

Уста Олим ҳам [Отабекка] ўзининг ўлган Саодати тўғрисидаги ипидан-игнасигача бўлган хотираларини такрор-такрор ҳикоя қилиб, ҳикояси охирида: «Пешанамга сигмади-да, ўлди!»— деб қўяр эди (А. Қодирий). Мирзакаримбой ҳикоя қила бошлади, яъни опасидан икки ёш қиз етим қолгани, улардан Хушрўйибий ўз тарбиясида қолиб, унинг синглиси Ойимбибини Мирзакаримбой ўзи тарбия қилиб, нақ эрга бериш олдида ва ф о т э т г а н и,.. ва ҳоказони сўзлади (Ойбек). [Қўшчи бобонинг] Тенгдошларидан кўплари қ а з о қ и л и б, уч-тўрт қария бир-бирларига жуда сунянишиб қолишган эди (Мирмуҳсин). Қарасам, Ғаффоржон н о б у д б ў л г а н л и г и тўғрисида унинг номига келган қора хат. Бунга ишоншимни ҳам билмай, ишонмаслигимни ҳам билмай, «Қалбаки эмасми, ўзинг қилганинг йўқми?»— деб сўрадим (А. Қаҳҳор). Йилит йлди. У — қаҳрамон; у, мард инсон, б ў л д и қ у р б о н! (Миртемир.) Натижада етти ўзбек жангчиси ва маҳаллий аҳолидан бир киши қ у р б о н б ў л д и («Совет Ўзбекистони»). Зокирнинг отаси бир йил олдин ҳ а л о к б ў л г а н, акаси ҳали фронтда, ойиси рўзғорларидаги буюмлардан сотиб тирикчилик тебратар эди (П. Қодиров). ...Чол [Мирзакаримбой] қ у л а м а й турибди. Қ у л а г а н кун уларнинг ёқасини бўғаман, меросимни даъво қиламан! (Ойбек.) Энди оворагарчиликнинг фойдаси йўқ... Дафнга тайёргарлик кўра беринлар. Жуда нари борса эртгача, бўлмаса шу бугун кечаси у з и л а д и (П. Турсун). ...шу бугун тонгда, қуёш энди тиг уриб, қушлар чуғурлай бошлаган дамда, опаси билан қарийб бир вақтда у з и л д и (М. Исмоилий).

УПИЧ, БЎСА, МУЧЧИ Севиш, эркалаш ифодаси сифатида лаб тегизиш. **Бўса** ва **муччи** фақат одамга нисбатан қўлланади. **Бўса** бадий стилга хос. **Муччи** асосан фольклорда ва ўзбек тилининг айрим шеваларида қўлланади.

Хотин унинг ҳаракатидан «У п и ч бер» деган маънони англади-да: «У п и ч м и? Ҳеч бўлмаса шунини тўғри айта қолсангиз, нима бўлар экан!»— деди (А. Қаҳҳор). Иссиқ қучоқ, ўтли б ў с а д а н Томирингда жўш урганда қон,... (Уйғун). Жоним қурбон қошинг билан кўзингдан, Бир муччи бер, болам, нариги юзингдан («Авазхон»).

УРАЛМОҚ, БУРКАНМОҚ. Етган ҳолда устини (ўзини) бирор нарса билан яхшилаб ёпмоқ. **Бурканмоқ** маънони кучлироқ оттенкада ифодалайди.

Ғам, қўрқув титроғи билан эзилган Гулнор кўрпага ў р а л и б ўйлади: «Нега кеча қочмадим!» (Ойбек.) Намозшомдан кейин,

уйқуси келмаса-да, Гулнор ўринга кирди, кўрпага буркани б
пиқ-пиқ йиғлади (Ойбек).

УРАМОҚ, ЧИРМАМОҚ. Атрофини айлана ҳолатда ёпмоқ. **Урамоқ** сўзи атрофини бир марта, шунингдек бирдан ортиқ марта ўрашни ҳам ифодалайверади. **Чирмамоқ** сўзида белги даражаси кучли. Бунда атрофини ўраш бирдан ортиқ бўлади ва объектни сиқиб ўраш оттенкаси ҳам бўлади.

[Азизбек] Бошига оқ шойидан салла ўраб, оёқларини кумуш узангига тираган, сийрак қошли, чўққи соқол, буғдой рангли, қирқ беш, эллик ёшлар чамалик бир киши эди (А. Қодирий). Баъзилари эса оёқларини чурук латталар билан ўраганлар. Совуқдан кўқарган лой, кир бармоқлари чуруклар орасидан мўра-лаб туради (Ойбек). Аҳмад Хусайн менинг бошимга бир бутун саллани чирмаб қўйибсан-ку, ўз яранга бепарволик қиласан... (Ойбек). ...ҳамма ёғи алвон, шиор, кўм-кўк барг ва гуллар билан чирмаб ташланган (А. Мухтор).

УРИНБОСАР, МУОВИН. Раҳбарлик лавозимида асосий (бош) раҳбардан қуйидаги (кейинги), бош раҳбар йўғида унинг вазифасини бажариш ваколатига эга бўлган шахс.

Сизни ўзимга ўринбосар қилиб олганимда умидим катта эди, муҳассис, ишнинг кўзини билади деб ўйлагандим (С. Анорбоев). «Ҳа, айтгандай, менинг муовиним камтарлик қилиб, бир нарсани айтмай кетди»,— деди Хўжабеков (С. Анорбоев).

УРИНЛИ, ЖУЯЛИ, МАЪҚУЛ, ЖОИЗ. Маъқул ва рухсат этиладиган, мақсад, одат-қонда талабига мос келадиган.

Аслида уни домла деб аташ ҳам ўринли эмас («Муштум»). Низомжон ўйлаб қараса, дарҳақиқат, бу жўяли гап экан (Саид Аҳмад). Мадумарнинг телбаларча бақирғи олдида бу мулоҳаза жўяли роқ туюлди (А. Мухтор). Лекин элликбоши Йўлчининг изига қоровул, ҳатто миршаб туширганлигидан хабардор бўлган ва бу кунларда уринишнинг фойдасизлигини яхши билган Қорагой Йўлчининг тadbирларини маъқул кўрмади (Ойбек). Назаримда, шоирлар ўз таржимаи ҳолларини ёзмасликлари жоиз («Тошкент ҳақиқати»). Шунинг учун ипаклик кийиб далага чиқиш, қимматбаҳо либосни офтобда жизғинак қилиш жоиз бўлмаса керак («Муштум»).

ЎРНАК, НАМУНА, ИБРАТ, УЛГИ. Тақлид қилиш, ўрганишга лойиқ яхши, иш-фаолият, ахлоқ-одоб. **Улги** диалектал.

...Жаббор Ҳакимов, Малик Файзуллаев каби ўқиш ва практика машғулотларида ўз тенгдошларига ўрнак кўрсатаётган студентлар сўзга чиқиб, горькийликлар ташаббусига жавобан Тошкент ва Сирдарё области хўжаликларига бориб меҳнат қилиш истагини билдиришди («Еш ленинчи»). Пахта етиштиришни кўпайтиришда, ҳосилдорликни йилдан-йилга оширишда намуна кўрсатаётган Хоразм областининг Ленин ордени билан мукофотланганлиги Бутун республика пахтакорларининг қувончига қувонч қўшиди

(«Қизил Ўзбекистон»). Энди ҳаммага и б р а т, ёшларга маслаҳат-
гўй, меҳрибон, коммунист аёл пешқадамлар пешқадами («Муш-
тум»). Олмалиқлик ёшлар Аъзамовлар оиласига ҳавас қилишади.
Чунки улар ўқишида, спортда бошқаларга и б р а т («Совет Ўз-
бекистони»). Уйига борсангиз, тиккан нарсаларига оғзингиз очи-
либ қолади. Учар қушдан у л г и оладиган чевар экан (М. Алавия).
«Бу ҳужжатларнинг ҳаммасини матбуотда эълон қилиш керак, ҳам
ёшларимизга у л г и бўлади, ҳам бу иғволарга яхши бир зарба
бўлади»,— деди Ражабов (О. Ёқубов).

ЎРТОҚ, ДЎСТ, ОҒАЙНИ, ОШНА, ЖУРА, УЛФАТ,
БИРОДАР, ҲАМДАМ, ДУГОНА, ТОМИР, ЧУПҚОТ. Қараш-
лари, фаолияти ва ш.к. томонлари билан ўзаро яқин бўлган шахс;
дўстлик, ўртоқлик муносабатидаги шахс. Дўст сўзида ўртоқлик
муносабатидаги яқинлик яна ҳам кучлироқ бўлади. Ошна, оғайни
ёзув тилига нисбатан сўзлашув тилида кўпроқ қўлланади. Жўра,
биродар, улфат сўзлари ўртоқ, ошна, оғайни сўзларига нисбатан
кам қўлланади. Ҳамдам эскирган. Дугона хотин-қизлар ўртоқлиги,
дўстлигини ифодалаш учунгина қўлланади. Томир — жуда кам
қўлланади.

Нури алоҳида хонада ўз ўртоқлари — обрўли оилалар-
нинг қизлари билан ўлтирар эди (Ойбек). «Биз сеникига меҳмон
бўлиб келдик. Бу киши дўстим Жондор вагончи»,— деди Тан-
тибойвачча (Ойбек). Биз шу ердаги оғайнилар билан кенга-
шиб, бир гапга тўхтаб қўйдик (А. Қодирий). Бу шаҳарда таниш-
билишнинг йўқлиги Мирзаева шу бугун билинди. Биронта ош-
наси бўлса, шафтоли сайилига айтмасмиди (А. Қаҳҳор). Биз
томонларда камбағал-қашшоқ кўп. Ҳар томонга тентираб кетгани
ҳам кўп. Биз ҳам бир жўра миз билан нима иш бўлса қиламиз
деб Тошкентга келган эдик (П. Турсун). ...тўйхонанинг эгаси ора-
ларидан қил ўтмайдиган қадрдон улфати: Тўламат ўғил тўйи
қилганда у ҳам бел боғлаб, хизматини аямаган. Бунинг устига
тўёнларини айтмайсизми! (С. Анорбоев.) «Мендан тўрт-беш ёш
улуғроқ бир биродаримиз бор эди. Кўп доно йигит эди.
Гапирса, ҳаммамиз оғзига тикилар эдик»,— деди чол (П. Турсун).
Омон бўлсин ўн бешта тенгдош — Бир томир-у бир қалб, бир
сийна. Рус халқила биродар, ҳамдам, Украина, жон Украина
(С. Акбарий). Дилора дугонаси билан узоқ гаплашмади, жуда
бўлса бир чойнак чой ичарлик вақт ўтгандир (М. Исмоилий).
Икки ўртада сўз бергандик, томиримиз.. деб, Зуваласи айрим
битта хамирмиз деб (Ғ. Ғулом). Шундаям сизга, эски чўпқот,
эски қадрдон (М. Исмоилий). Сир яшираркансан, чўпқот бўл-
майсан... (А. Мухтор.)

ЎСМОҚ, УЛҒАЙМОҚ, КАТТА БУЛМОҚ. Ёш ва жисмоний
жиҳатдан катта ҳолатга ўтмоқ, каттайиш томон ривожланмоқ.

Сафингда улғайдим, чиниқдим, ўсдим. Сафингда бўлмоқ-
лик улуғ ифтихор (Шуҳрат). Сен орамизда ўсдинг, катта

б ў л д и н г. Энди ҳаётингдаги бутун қувончлар олдинда («Тошкент бинокори»). ...Жўра улғайибди, зап танги ўғлон, Денгиз тағларида қилар саёҳат (Миртемир). Утган беш йил ичида совхозимиз ҳар томонлама ўсди, улғайди («Совет Ўзбекистони»).

УТКИР, КЕСКИР. Яхши кесадиған тигли. **Кескир** кам қўлланади.

Утк и р, қонсираған ханжарини белига осиб, ойболтасини кўтарған жаллод қушбегининг ҳукмига мунтазир эди (А. Қодирий). «Йигитлар ҳавас билан томоша қиладиган кескир, қора пўлагдан ясалған, суяк сопли пичоқ — мана шу»,— деди Бобоқул... (С. Анорбоев.)

ЎТМИШ, КЕЧМИШ, МОЗИЙ. Ўтган (орқада қолған) ҳаёт. **Мозий** эскирган, китобий.

Мана энди Абдурасул Элмуродга бу ўтмиш ҳангомаларини гапириб бериб, охирида: «Бизнинг орамизда шундай гаплар ўтган»,— деб қўйди (П. Турсун). **Кечмишни** кўрганлар демас афсона, **Ўтмиш** — қалин китоб, сарлавҳаси қон (Миртемир). Агар душман ўзи Таслим бўлмаса, **Ўзи,** ёвуз **кечмишига** кулмаса,... (Х. Олимжон.) Бу қўшиқ **кечмишининг** бир афсонаси, Бобом сўйлаб берган келиб хонаси (Миртемир). Шошма, она дарё, шошма мунча ҳам, Сен ҳам тушун **мозий** ва бугун нади (Миртемир).

УХШАШ, МОНАНД. Кўриниши, тузилиши жиҳати бир хил. **Монанд** бу маънода китобий тилдагина қўлланади.

Бизнинг Марғилонда бир қиз бор... шундоқ кўҳликки, бу ўртада унинг ўхшаш и бўлмас, деб ўйлайман! (А. Қодирий.) Ўзбек билан тожик халқининг куйи ҳам бир-бирига **монанд** («Қизил Ўзбекистон»).

УЧ, ҚАСОС, ҚАСД, ИНТИҚОМ, АЛАМ. Ҳақорат (хафа) қилинганлик учун алам олиш мақсадида онгли равишда (атайлаб) қилинадиган ёмонлик. **Қасос** маънони кучли даражада ифодалайди. **Қасд** нисбатан камроқ қўлланади. **Интиқом** эскирган, китобий.

Йўлчи кўчада бойнинг приказчигидан... ҳамма воқеани, яъни Гулнорнинг вафоти, Ермат уни Салимбойвачча заҳарлаган деб, қизининг ўчини олиб, бундан уч-тўрт кун бурун. бойваччани ўлдириб, ўзи ғойиб бўлганини, букун қаердадир ушланганини эшитган эди (Ойбек). Бу мудҳиш хабар ёш-қарининг юрагида ғазаб ва қасос алангасини ёндириб юборди (Н. Сафаров). Биз бечораларда нима қасдинг бор эди, шунчалик шарманда қилдинг?! (М. Исмоилий.) Бу одамларнинг... бири ҳақоратга қарши **интиқом** қўлини кўтармай, ҳамширалик қўлини чўзган, бири оналик меҳр-муҳаббати билан бошини силаган (А. Қаҳҳор). Мунча серпичинг бўлиб кетибсиз. Менда **аламингиз** борми? (Шухрат.)

УЧМОҚ, СЎНМОҚ. Ениш ёки нур тарқатишдан тўхтамоқ. **Сўнмоқ** кам қўлланади. Сўзлашув тилида эса деярли қўлланмайди. ...лампочкалар бир мартагина чақнади-ю, ўчди. Шундан буён

миқ этмайди («Муштум»). Мойи тугаб, пилиги сўхта бўлган чироқ бир лип этиб сўнди (Саид Аҳмад).

УҚИТУВЧИ, ПЕДАГОГ, МУАЛЛИМ, ДОМЛА, АФАНДИ. Уқитиш, таълим-тарбия иши билан шуғулланувчи шахс, ўқитиш касбининг эгаси. Педагог ўқитувчи ва тарбияловчи шахс маъносини билдиради. **Уқитувчи** шу маънода ҳам, шунингдек фақат ўқитиш ишини бажарувчи шахс маъносида ҳам қўлланади. **Муаллим** нисбатан эскирган. **Афанди** — эски.

Раҳматилланинг ўрнига келган ёш ўқитувчи Салим Собиров район ва шаҳардаги ёр-дўстларининг ёрдами билан кичикроқ бир кутубхона, қизил бурчак ташкил қилди ва мактаб комсомолларидан бир неча кишини қизил бурчакка навбатчи қилиб қўйди (А. Қажҳор). У ўз ишини жону дилдан севган педагог эди («В. И. Ленин ҳақида хотиралар»). Улар бошларини кўтариб, суюкли муаллимни табассум билан қаршиладилар (Ойбек). Янги усул мактабнинг яхшилиги, болаларнинг тоза, ёруғ хонада ўтириб ўқишлиги, ёш домланинг хушмуомалалиги, яна кўп фазилати ва хислатлари мачит имоми Асад қорининг эски усул мактабига ҳам етиб борди (М. Исмоилий). Элмурод... унинг «муаллим ўзимизники», ...Афандимнинг тупроғи шу ердан олинган! деганини эслади (П. Турсун).

Қ

ҚАДАМ, ОДИМ. Оёқ билан олдга, орқага ёки ёнга бир марта қилинган ҳаракат. **Одим** кам қўлланади.

«Хайрият, хайрият, Абдурасул! — деди Олахўжа охири бошини кўтариб.— Сенинг ҳам қадаминг биз томонга тушар кун бор экан. Нечук худо ёрлақади!» (П. Турсун.) Дарвозадан ён беш одиллар нарида шийпонга ўхшаш тўрт тарафи очиқ бир бинода дарвоза беклари гулхан солиб, чилим чекиб ўтирадилар (А. Қодирий).

ҚАЗ(И)МОҚ, КОВЛАМОҚ. Тупроқ, тош ва шу кабиларни олиб чуқур ҳосил қилмоқ.

Меҳнат завқи тутар ўлкани, Саҳар кетар чўпон тоғига, Бири ариқ қазири, ер ҳайдар, Бири гул ўтқазар боғига (Ҳ. Олимжон). Аммо унинг қалби гоҳ-гоҳ бошқа қиз ёди билан тўлиб-тошар эди: у Йўлчи қуёшининг олов селида чўмилиб тўнка ковлар экан, учраган камбағал қиз, узоқдан унга қайрилиб қоқиб, соф, содда, самимий табассум бахш этган гўзал қиз!.. (Ойбек.)

ҚАЙНАМОҚ, ЖУШМОҚ, ЕНМОҚ. Кучли завқ-эҳтиросда бўлмоқ.

Ойшахон қайнаб, гапдан-гап тугдириб боради (Аббос Муҳиддин). Кузатиб қоламан севинчдан жўшиб ва «Оқ йўл!»

тилайман, азизим, сенга! (Шухрат.) «Кўча боғи»дан завқ олча,
«Гиря»ни тинглайсиз. Ҳофиз жўш и б куйлайди («Совет Узбек-
кистони»). Вали ака Ғуломжоннинг ё н и б куйлашига, кўзларининг
ғўзалар ичда нигорон бўлашига ҳайрон бўлади (М. Исмоилий).

ҚАЙНОҚ, ЖУШҚИН, ҚИЗГИН. Қайнаб-жўшган ҳолати,
Қ а й н о қ ҳисларини бўшатиш учун Полизчи тўқийди ранг-
баранг ҳикоя (Ойбек). ...муздек шабадамдан баҳра олай десанг,
ж ў ш қ и н ҳаёт қучоғига кирай десанг... бағримга кел, дейди нав-
бахор («Тошкент ҳақиқати»). Колхоз устахонасида ҳам иш қ и з-
ғ и н («Тошкент ҳақиқати»).

**ҚАЛБАКИ, СОХТА, ЯСАМА, СУНЪИЙ, ЁЛҒОНДАКАМ,
ҒАЙРИ ТАБИИЙ, БОТИЛ.** Ҳақиқий эмас. Қалбаки, сохта кенг-
роқ тушунчага эга ва асосан адабий стилга хос. Оддий сўзлашувда
кам қўлланади. Ясама, ёлғондакам сўзлари эса. аксинча, оддий
сўзлашувда кўп қўлланади. Ясама, сунъий, ёлғондакам сўзлари
асосан одамдаги хатти-ҳаракатга нисбатан қўлланади.

Пул қарз олиб, еб кетиш, қ а л б а к и ҳужжатлар ясаш, содда-
дил одамларнинг ҳовли-жойларини ўзига қаратиш синлари ҳаром
ишларнинг пири эди (Ойбек). Элмурод: «Менинг севган қизим
борлигини айт, шунда мендан совийди»,— дейди. Йўқ! Бу —
с о х т а метод (Шухрат). Бўронбекнинг кесак ранг юзида я с а м а
кулги йилтиради (Ҳ. Ғулом). Кўзларидаги киноя, лабидаги
с у н ъ и й илжайиш билан Йўлчига қўл учини берди ва бир зумда
боғ ичда ғойиб бўлди (Ойбек). У Мамажоннинг савол назари
билан қараб турганини кўриб, ё л ғ о н д а к а м илжайди («Муш-
тум»). Шу чоқ эшик очилиб, кимнингдир ғ а й р и т а б и и й «ҳа-
ҳа-ўҳў!» деб йўталган товуши эшитилди-ю, Тўлаган кириб келди
(А. Қаҳҳор). «Айтиб кел у фикри б о т и л н и?» — деди у, шиддат
билан Асад қорига (М. Исмоилий.)

ҚАЛИН, ЗИЧ, ТИҒИЗ. Кўп ва бир-бирига яқин жойлашган,
«снйрак»нинг акси.

Иккинчи куни улар шаҳардан жуда узоқлашиб кетишган эди.
Улар фақат кечга яқин қ а л и н ўрмон билан ўралган кичкинагина
бир қишлоққа етишиб келди (А. Раҳмат). Бирдан қарағайларнинг
қ а л и н в а з и ч сафи ёрилиб, икки томонга ажралиб кетди (Мум-
тоз Муҳамедов). Ораси анча очиқ қоши ҳам, т и ғ и з ва калга
киприқлари ҳам ўша мулоийм мўйлардан тизилган эди... (П. Қо-
диоров.)

ҚАЛТИС, НОЗИК. Хушёрлик ва эҳтиёткорлик талаб этувчи.

Гап кўп, кечқурун гаплашамиз... Сен ҳозир Зокировнинг қоши-
га югур. Унга ёрдамлаш. Лекин эҳтиёт бўл, қ а л т и с жойлар кўп
(Ойбек). Мушкул ва қ а л т и с масала, ўйлаш керак (Ойбек).
У жавоб бергали ҳам кўрқар эди. Унингча иш жуда н о з и к,
ғоятда кўрқинчли эди (А. Қодирий). Шундай н о з и к пайтда ва
шундай масъулиятли жойда сени қувватлаб гапириш — мардлик
эмасми? (И. Раҳим.)

ҚАЛЪА, ҚҰРҒОН. Мудофаа иншоотлари, истеҳкомлар қурилган жой.

Бизнинг халқимиз... Ҳз Ватанини қудратли индустриал-колхоз давлатига, социализмнинг ёв киролмас қалъасига айлантирди («Қизил Ўзбекистон»). Ёв қўрғонини қамал қилиб, унинг кулочкаш баланд деворлари ёнига чодир ташлаган қўшин каби, одамлар тоғ этагига тўлиб кетдилар (М. Исмоилий).

ҚАМАЛ, ҚУРШОВ, МУҲОСАРА. Қамаб-ўраб олинган ҳолат. **Муҳосара** эски, китобий.

Ленинградни душман қамалидан қутқаришга тайёрлик бошланган («Қизил Ўзбекистон»). Агар фашист қисмлари Чайка дарёсига чиққан бўлса, биз қушовда қолган бўламиз. Душманни қушов билан қўрқитиш — фашистларнинг энг севган тактикаси (И. Раҳим). ...ҳануз Тошкент Қўқон сипоҳлари томонидан муҳосара ҳолатида эканлиги тўғрисида хабарлар келиб турмоқда эди (А. Қодирий).

ҚАРАМ, ТОБЕ. Ҳзганинг ҳукмида, Ҳзганинг эрк-ихтиёрида. Одий сўзлашувда **тобе** сўзи жуда кам қўлланади.

«Кет энди, юмушингдан қолма, сан ҳам бировга қарам одамсан».— Йўлчига миннатдорлик билан термулиб орқага қайрилди Шоқосим (Ойбек). Мустамака ва қарам мамлакатларнинг барча мазлум халқлари озод бўлсинлар («Қизил Ўзбекистон»). Мингбоши бошлиқ олдида Ҳзини йўқотиб қўйган тобедай заиф товуш билан: «Тешган маъқул бўлармикан»,— деб сўраган эди, Тешабой жеркиб ташлади (М. Исмоилий).

ҚАРАМА-ҚАРШИЛИК, ЗИДЛИК, НИЗО, КЕЛИШМОВЧИЛИК, ИХТИЛОФ, НИФОҚ. Ҳзаро келишмайдиган, бир-бирига аке муносабатли ҳолат. **Низо** китобий ва у катта мансаб, даражадаги шахс ёки томонлар ўртасидаги келишмовчиликни ифодалайди. **Ихтилоф, нифоқ** китобий, кам қўлланади.

Коммунистик жамиятнинг юқори фазасида ақлий меҳнат билан жисмоний меҳнат ўртасидаги қарам-қаршилик йўқ бўлиб кетади (К. Маркс). Икки орадан зидлик топиб бош оғритиб юрганга... ҳайрон бўлдик («Муштум»). 1447 йилдан кейин Хурсонда феодал ҳукмдорларнинг Ҳзаро низолари... кучаяди («Ватан адабиёти»). ...биз у ёки бу масалада юз берадиган принципиал келишмовчиликларни четдан куч жалб қилмасдан, Ҳз кучимиз билан... бартараф қиладиган бўлиб қолдик (А. Қаҳҳор). Мен шахзода Бадиуззамонга урушнинг фалокатини... англадим. Бинобарин, ихтилоф тугади (Уйғун, И. Султон). Дарҳақиқат, амирлик рутбасини қабул қилсам, баъзи улў зотларнинг кўнгли ранжур. Орада беҳуда сўз кўпаюр. Дўстлик ўрнига нифоқ вуjudга келур (Ойбек).

ҚАРАМОҚ, БОҚМОҚ. Бирор нарса ёки томонга кўз ташламоқ, назар ташламоқ. **Боқмоқ** кам қўлланади.

Йўлчи мўл-мўл тер тўкиб ҳеч қаяққа қармай ишлай берди

(Ойбек). Қаро кечалари Зухрога боқиб, Излардим ишқ тўла шўх қарашингни (Т. Тўла).

ҚАРАШ, БОҚИШ, НИГОҲ, НАЗАР. Кўз ташлаш, кўз йўналиши. Нигоҳ поэтик услубга хос.

Йўлчи сўзини битиргач, Абдишукур илжайди, синовчи бир қараш билан унга тикилди (Ойбек). У эса Отабекнинг бу қарашидagi маънони сезган эди (А. Қодирий). Хотин ҳам ичкарига киргач, Офтоб ойим эшикни қия беклади-да, қайғули бир боқиш билан хотинга қаради (А. Қодирий). Мана Баҳодир истаган одамни кўриб қолди. У секин ёнверига назар ташлади. Йўқ, шубҳасиз бу боқиш унга тегишли эди (М. Жалолиддинова). Ясан келинчакдай ҳар бир дарахтни севаман! Нигоҳим уза слмайман (Зулфия). Чойзорингда кезар эди сенинг назаринг, Пахтазорим турар эди кўзим йнгида (Шухрат). Грузия сарвиси янглиғ Қадди расо, ўтқир назари (М. Бобоев).

ҚАРИНДОШ, УРУҒ, АВЛОД, ТУҒИШГАН, ЖИГАР, ЖИГАРБАНД, ЖИГАРГУША, ХЕШ. Туққан-туғишганик муносабатидаги шахс ёки шахслар. Шу маънода қариндош сўзи кенг қўлланади. Уруғ, айниқса авлод сўзи кам қўлланади.

Қадр билмас қариндошдан қадр билган ёт яхши (Мақол). Мирзакаримбой... ўйлаб қолди: «Уз уруғингни ишлатиш ҳаммадан роҳат. Алдайсан, яхши гапирасан. Юравереди» (Ойбек). Унинг мақтаб тилга оладиган бирдан-бир пушти-паноҳи шу Тўра-хўжабой эди. Фисқи-фужур уяси бўлган бу оила ҳаммани қораласа ҳам, ўз авлодидан бўлган ана шу катта бойга асло тил теккизмас эди (П. Турсун). «Бу одамхўрларни қозига бериб, бечора гўдакнинг хунини олиш керак»,— деди. Аноргул йиғили товуши билан: «Қози сизнинг туғишганинги эмиди!»— деди (Ойдин). Мадамин бунни кутмаган бўлса керак, шовқин солди: «Хизматкорим эмас! Худойқул менинг ўз жигарим, аммадан қолган сағир» (П. Турсун). Ҳақиқатан ҳам унинг катта-катта тимқора кўзлари... сув остида жигарбанди Фатхияни қидирарди («Қизил Узбекистон»). Набирасининг очиқ чеҳрасига... боқаркан, жигаргўшаси, кўзининг оқ-қораси фарзанди Собир сиймоси худди тирилик келгандай бутун салобати билан гавдаланиб кетди («Тошкент ҳақиқати»). Тоғу тошдан ошиб келдим, Совға олиб шошиб келдим. Совға — қопда, азиз хешлар, Ҳаммаси ҳам тўрту бешлар! (М. Исмоилий.)

ҚАРОР, АЗМ, ЖАЗМ. Бирор ишни бажариш ҳақида чиқарилган ҳукм, интилиш.

У воқеани очиб солишга қарор қилди: — Зебо, азизим, қизимсан, сенинг шодлигини менинг шодлигим (Шухрат). Ё қуёшнинг ёруғ манзили — Осмонингми очган хуснингни? Ё тоғларнинг чирой, азмими Мағрур қилиб безаган сени? (М. Бобоев.) «Кўпчиликнинг жазмини оқсоқол ҳам бир эшитиб қўйганда бўлар эди»,— деди Элмурод (П. Турсун).

ҚАСАМ, ОНТ, ҚАСАМЁД. Маълум шартларни тан олувчи (маълум шартлар айтиб) ўз-ўзига берилган қатъий ваъда. **Қасам** ва **онт** сўзлари (айниқса, **онт** сўзи) асосан «ичмоқ» сўзи билан бирга қўлланади. **Қасамёд** кўпчилик олдидаги тантанали қасам маъносини билдиради. Бу сўз асосан **этмоқ, қилмоқ** феъллари билан бирга қўлланади.

Шу келганида: «Энди қимор ўйнасам, онам хотиним бўлсин!»— деб қ а с а м ичди,— деди Ҳожи хола (М. Исмоилий). Лекин, магазинга боргач, қ а с а м ни ҳам, қўрқинчли махлуқни ҳам унутдик... («Муштум»). Очилиш у ёқда турсун. очиқ хотинларнинг юзини ҳам қўрмайман, деб о н т ичганман (А. Қаҳҳор). Башарти шу хизматни бажариб беришни бўйнингга олсанг, о н т билан айтаманки, давлатимнинг ярмики сеники бўлсин! (А. Қодирий.) Черницовнинг сўнги сўзи жангчиларнинг қ а с а м ё д и бўлиб жаранглади (И. Раҳим). Олимжон ва Ойқиз гўзаларни бўрон зарбидан сақлаймиз, деб қ а с а м ё д қилган экан, уларни шармандаи-шармисор қилиш мумкинми, ахир (Ш. Рашидов).

ҚАТТИҚ, ЗАРАНГ, МЕТИН, ТОШ. Майдалаб, парчалаб бўлмайдиган, қотиб кетган.

Отанг билан бир бўлиб Боғда меҳнат қилардинг, Қўлда кичик кетмонинг, Қ а т т и қ ерни тилардинг (Зафар Диёр). Гўристонга олиб бордилар, Оёғидан судрашиб аранг. Куйиб-пишиб кавладилар гўр, Ер ёрилмас, ўлгудай з а р а н г (Уйғун). Ишон, синглим, бизнинг дўстлик м е т и н д и р! Тошлар эриб, денгиз қуриб кетса ҳам. Қилт этмасдан турар мангу мустаҳкам! Бу юраклар истагидир, ўтидир!! (Шуҳрат.) Хаҳ, шум такалар, оғизларингда эриб кетадиган сузма қурутни берсам, олмайсизлар, шу т о ш қурутни талашасизлар. Мана, кўрдингларми, қаттиқ — тишлариники ушатади (Ойбек).

ҚАЧОНГАЧА, ТОКАЙ(ГАЧА). Қай вақтгача. **Қачонгача** сўзи оз вақтга нисбатан ҳам, кўп вақтга нисбатан ҳам қўлланаверади. **Токай(гача)** сўзи кўп вақтга нисбатан қўлланади ва бирор ҳаракатнинг давомидан норозилик оттенкасини ҳам ифодалайди.

Турма! Бу дунё турмадан яхшими?.. Ҳамма ёқ қоронғи, ҳамма ёқдан заҳар ёғилади. Қ а ч о н г а ч а заҳар ичаман?! (Ойбек.) Ахир, т о к а й илмингизни хор қилиб масжидда ётасиз... (А. Қодирий.) Биродарлар, ўйлаб қаранглар, шу ҳам тирикчиликми? Ахир, бу бир зиндон эмасми? Т о к а й г а ч а қон ютамыз, т о к а й г а ч а ерга чўккалаймиз? (Ойбек.)

ҚАҚШАМОҚ, ЗИРҚИРАМОҚ. Ич-ичидан алам бермоқ (оёқ, қўл каби аъзоларга нисбатан, шунда ҳам кўпинча **оғримоқ** сўзи билан бирга қўлланади).

Оллониёз сал оқсоқланиб юрарди. Болалигида от тепиб, чап оёғини синдирган эди. Шундан бери ҳавони булут босса, ўша оёғи қ а қ ш а б оғрир эди (Х. Сеитов). Бектемиров бу тепкиларнинг

зарбидан танаси қанчалик зирқираб оғримасин, ўзини тутиб, тишини тишига қўйиб чидди (Саид Аҳмад).

ҚИЗИЛ, ҚИРМИЗИ, ОЛ. Қон ранги, қон рангига мос келувчи ранг. **Ол** китобий, жуда кам қўлланади. **Қирмизи** бадийлик отенкасига эга.

Тахтадан қўполгина қилиб ясалган узун столга қизил алвон ёзилган (Ҳ. Ғулом). Қирмизи юзингда зафарнинг акси, Наслимга берилган туҳфасан олий (Уйғун). Хушёр, огоҳ, наъра солди, Асло тинган йўқ. Қўлига ол байроқ олди. Шашти синган йўқ (Миртемир).

ҚИЗИҚ, ҒАЛАТИ, АЖОЙИБ, АЛОМАТ, АНТИҚА, АЖАБ, АЖИБ, АЛЛАМБАЛО. Кишини ажаблантирадиган, ҳайратда қолдирадиган. Белги даражаси қизиқ сўзига нисбатан ажойиб сўзида кучли, ажойиб сўзига нисбатан аломат сўзида кучли, антиқа сўзида аломат сўзидагига нисбатан ҳам кучли. **Ажаб**, айниқса **ажиб** сўзи жуда кам қўлланади.

Шундай ўсимликлар борки, уларнинг ўсиши, тараққиёти жуда қизиқ («Ўқитувчилар газетаси»). Бу гап болаларга ғалати туюлиб, ўйлатиб қўйди (Ҳ. Назир). Одамни очдан ҳам ўлдирмайдиган, қашшоқликдан ҳам чиқармайдиган бу касб ҳақида халқ аломат гаплар тўқиган (А. Мухтор). «Шу воқеани ўш ёзувчига гапириб беринг. Жуда антиқа ҳикоя чиқади»,— деди партком Назирага (Саид Аҳмад). «Ажаб замона экан!— бошини чайқаб гапирди Мирзакаримбой,— ҳар хил гаплар чиқади: мажмуа, жарийда... Фойдаси борми?! Тавба!» (Ойбек.) Яланғоч дарахтлар майда юлдузчалар билан ёнган қора, ажиб, чиройли кўлкалар ташлайди (Ойбек). Тони қадамини секинлатиб, беихтиёр, зерикаётган одамдай алламбало бир кўйни ҳуштак қилиб чала бошлади (Ҳ. Ғулом).

ҚИЗИҚМОҚ I, ҲАВАСЛАНМОҚ, ҲАВАС ҚИЛМОҚ. Эришиш (етишиш, ўрганиш ва ҳоказо) истагига эга бўлмоқ. **Ҳавасланмоқ** нисбатан кам қўлланади.

Бир кунда саксон, юзга етказиб каклик отиш ҳеч гап эмас эди. Эшмон жуда ҳавасланиб тикилиб қолди (Ш. Ғуломов). Мен ёшлигимда боксёрликни яхши кўрардим. Ҳавас қилиб тўғаракка кирдим (И. Раҳим). Онанг айлансин, Марасул, хотининг ёш, кимда нима кўрса, ҳавас қилади (А. Қаҳҳор).

ҚИЗИҚМОҚ II, УЧМОҚ. Аҳамиятсиз бир нарсанинг таъсирига берилмоқ, шундай нарса олдида ўзини тийиб ололмаслик. **Учмоқ** кўпроқ салбий бўёқ билан қўлланади ва унда белги даражаси кучлироқ.

Сенинг пойқадамингга сочмоқ учун зарларим йўқ! Лекин жоним бор, жоним! Бойнинг молу мулкига қизиқиб... (Ҳамза). Дарвоқе, Райхоннинг нимасига уча қолдим? (Ш. Абдуллахонов.)

ҚИЗГИН, АВЖИДА. Суръати жуда жадал, энг юқори даражада.

Уқувчилар бригадасида иш қи э г и н (Р. Азизхўжаев). Иккинчи қавагта плита тўсиқларни ўрнатиш ва ғишт териш а в ж и д а («Тошкент оқшоми»).

ҚИЙИН, МУШКУЛ, МАҲОЛ, ОҒИР, МАШАҚҚАТЛИ, СЕРМАШАҚҚАТ, АМРИ МАҲОЛ, ДУШВОР. Қийинчилик билан амалга ошадиган, машаққат туғдирувчи, «осон»нинг акси. **Мушкул** қийинни кучлироқ оттенкада ифодалайди. **Маҳол** маънони яна ҳам кучли оттенкада ифодалайди. **Машаққатли, сермашаққат** қийинликни маҳол сўзига нисбатан ҳам кучли оттенкада ифодалайди. **Душвор** эскирган, китобий.

У замонларда, ўғлим, бизга ўхшаган одамларнинг тўрт танга орттириши қ и й и н эди (А. Қаҳҳор). Касалнинг келиши осон, кетиши қ и й и н (Мақол). Йўлчи ёлғиз қоларкан, ўзи учун мушкул масалани, яъни хўжайин олдига кириб, ундан пул талаб қилишни ўйлади (Ойбек). Қиз иккови бир-бирини ўлғудай яхши кўргандан кейин айириши маҳол! (Ҳ. Ҳакимзода.) Булар азоб чекмоқда эдилар. Булар шу оғир, шу мушкул дамларида далда ёрувчи, йўл кўрсатувчига муҳтож эдилар. (М. Исмоилий.) Сен, Черницов, шуларни айт жангчиларга! М а ш а қ қ а т л и, аммо муқаррар ғалабадан гапир! (И. Раҳим.) Улар ўша с е р м а ш а қ қ а т йилларда совуқларга, кўпинча очликка ҳам бардош бериб... мамлакатни ғалла билан узлуксиз таъминлаб турдилар («Қизил Ўзбекистон»). Келса гадои ногаҳ агар, Бир нон чиқши д у ш в о р экан (Муқимий). Агар узун қўнжли резинка этик киймаса, бу кўчадан юриш а м р и маҳол («Муштум»).

ҚИЙИНЛАШМОҚ, ОҒИРЛАШМОҚ, МУШКУЛЛАШМОҚ. Қийин (оғир) ҳолга келмоқ. **Оғирлашмоқ** сўзида белги даражаси кучли.

Қуюқ туман тушиб, машиналарнинг юриши қ и й и н л а ш д и («Қизил Ўзбекистон»). «Бойларнинг чақиғи билан Йўлчининг иши оғирлашди»,— деди Шокир ота (Ойбек). Ҳосилни ёғингарчилик бошлангунча йиғиб-териб олмасак... Қора совуқ тушгандан кейин иш янада мушкуллашди («Қизил Ўзбекистон»).

ҚИЙИНЧИЛИК, МАШАҚҚАТ, ОҒИРЧИЛИК, ҚАТТИҚЧИЛИК, РИЕЗАТ, ЗАҲМАТ. Кишини қийновчи ҳолат. **Машаққат** сўзида азоб, қийноқ оттенкаси ҳам бор, шунга кўра маънони кучли оттенкада ифодалайди. **Қаттиқчилик** моддий қийинчилик маъносини билдиради.

Улар очликни, қ и й и н ч и л и к н и, м а ш а қ қ а т л а р н и п е м қилиб, бизни қўрқитмоқчи бўлдилар (Ҳ. Ғулом). Сафаров бу масала ва ишда учраётган бошқа қ и й и н ч и л и к л а р тўғрисида гаплашиш, йўл-йўриқ олиш учун районга бормоқчи бўлиб турганда райкомнинг иккинчи секретари Шодиев келиб қолди (А. Қаҳҳор). О, эсиз умрим ёзи, қора машаққатда, қора кулбада

ўтди-кетди (Ойбек). «Ўғлим, жон ўғлим,— деди [Хадича хола] хўплаган чойини «қилт» этиб ютиб,— нега бундоқ қилдинг?» Ўғлингни тирик етим қилма. Боланг туфайли ҳар қанча оғирчилик бўлса, устинга ол. Бу қарз болангдан қайтади» (А. Қаҳҳор). Узингиз отангиздан ҳеч нарса қолмай, қаттиқчилик кўриб ўсгансиз, қаттиқчилик нима эканлигини яхши биласиз (А. Қаҳҳор). Чўққига йўл бўлмас равон-у тикка, Ҳар қадм риёзат, меҳнатга тўлиқ (Э. Охунова). Ана шундай пайтларда меҳнат заҳматга эмас, ўйин-кулги воситасига айланиб кетади (М. Исмоилий).

ҚИЙНАМОҚ, АЗОБЛАМОҚ, ЖАБРЛАМОҚ. Қийноққа соламоқ, азоб бермоқ. Азобламоқ, жабрламоқ сўзлари кам қўлланади. Азобламоқ сўзида қийноқ даражаси қийнамоқ сўзидегига нисбатан кучлироқ. Жабрламоқ сўзида эса ундан ҳам кучли.

Босқинчилар унга сира тиним бермай ваҳшийларча урмоқда ва қийнамоқда эдилар («Тошкент ҳақиқати»). Ҳаётдан қўйган Бувинисо уни инжиқлик қилган сайин уриб азоблар... ўзининг шундай болалари бўлганига норозилик билдирар эди (П. Турсун). Табиат чиндан ҳам бевақт йўлга чиққан бу йўловчини сувга пишилган паррандадек жабрлаган эди (П. Турсун).

ҚИЙШИҚ, ҚИНҒИР, ЭҒРИ. Йўналиши, тузлиши (қурилиши) тўғри эмас.

Бу кўчада қулаган ва қулай деб турган деворлар, паст-баланд қийшиқ уйлар орасида режа билан солинган чиройли иморатлар учрар эди (А. Қаҳҳор). Еруғ дунёдан умидинг бўлмагандан кейин, дарчанг қийшиқ турди нима бўлди-ю, тўғри турди нима бўлди (А. Қаҳҳор). Аҳмад Ҳусайн қинғир, паст девор қаршисида тўхтади... (Ойбек). Читтак шохдан шохга сакраб тўғри ҳам эмас, эгри ҳам эмас калтак изласа, Набиғул заводдан заводга сакраб нима излайди дейсиз-да? (А. Қаҳҳор.)

ҚИЙҒОС, ШИҒА, ТЕКИС. Бир вақтда ва жуда кўп.

Ҳамма гуллар қийғос очилди, Буни кўриб булбул қолди лол (М. Бобоев). Кўп ўтмай, бригада далаларида пахта қийғос очила бошлади («Ўзбекистон маданияти»). Кўкраккача ўсиб, атрофга шох ёйган, тагидан то учигача шиға кўсаклаган бўлиқ ғўзалар (Ҳ. Нуъмон). Чигитнинг барвақт ва бир текис униб чиқиши ғўзанинг тез ва эркин ўсишига сабаб бўлади («Қизил Ўзбекистон»).

ҚИЛМИШ, КИРДИКОР. Бўлиб ўтган салбий, номақбул хатти-ҳаракат.

[Қиз] Баланд чўққига чиқиб, тақдирнинг бу аччиқ қилмишидан зор-зор йиғлаб, ўзига ўлим тилабди (С. Кароматов). Ойимхон Тожибойнинг ҳамма кирдиқорини билар, буларни жамоат ҳам билиб қўйишини истар эди (П. Турсун).

ҚИЛМОҚ, ЭТМОҚ, АЙЛАМОҚ. Бу сўзлар қўшма феъл таркибида ёрдамчи феъл бўлиб келади: тасдиқ қилмоқ (эмоқ),

айламоқ), хабардор этмоқ (қилмоқ, айламоқ). Шу вазифада қилмоқ феъли кенг қўлланади. Айламоқ ҳозирда асосан шеърый асарларда учрайди.

[Тошмат:] Ахир жонимга раҳм қилмайсизми? Мени қўшдан чиққан ҳўкиздай чарчатиб нима қиласиз? (Б. Раҳмонов.) Механик-ҳайдовчилар ва теримчилар гарданга олган мажбуриятларини шараф билан адо этдилар («Қизил Ўзбекистон»). Алифдай қоматинг, хипча белиндан менга баён айла ўсган элиндан (Ф. Йўлдош).

ҚИРҒОҚ, СОҲИЛ, ЕҚА, ЛАБ, БЎЙ, ЧЕТ. Қуруқликнинг ариқ, дарё, денгиз ва шу кабиларга туташ, уни чегаралаб турадиган жойи. Қирғоқ ва соҳил сўзлари қуруқликнинг дарё, денгиз кабиларга фақат туташ бўлган чегарасини эмас, балки ундан кенгроқ ҳажмдаги қисмини ҳам ифодалайди. Еқа, лаб, бўй, чет сўзлари эса асосан туташ қисм (чегара)ни билдиради. Еқа, лаб, бўй, чет сўзлари ҳамма вақт ариқ, дарё, денгиз каби сўзлар билан бирга қўлланади. Соҳил, қирғоқ сўзлари эса бундай сўзларсиз ҳам қўлланади.

Анҳор нариги қирғоқдаги толзор тагида ёйилиб оқади (Ҳ. Ғулум). Унг қўлини қўйган кўксига, Қараб турди тикка соҳилдан. Шовилларди тубанда денгиз, Мафтун этиб шоирни дилдан (Уйғун). Қуёш анҳор ёқасидаги толларни олтинлаган, тоза, ёрқин ҳаво кўзни қамаштиради (Ойбек). Эрта туриб, дилга яқин, Улфатимиз жамласалар, Соҳилда эйр машшат Масаллигин ғамласалар («Муштум»). Шоирингман! Қўшиқ куйида Водийларга тушганда йўлим, Каналларнинг салқин бўйида Сени эслаб, фахр этар кўнглим (М. Бобоев). Шаҳар катта экан. Бир ёғи дарёки — четги кўринмайди (М. Исмоилий).

ҚИСТАМОҚ, ЗЎРЛАМОҚ, МАЖБУРЛАМОҚ, МАЖБУР ҚИЛМОҚ. Ўз хоҳиш-ихтиёридан ташқари, ўз хоҳиш-ихтиёрига қарама-қарши ҳолда даъват этмоқ (йўлламоқ).

Аммо мени асло коньяк, вискога қистаманг, ичсам, хаста бўламан (Ойбек). Айтиб бер деб, қистама мени, Севгимизнинг тарихи узоқ (Уйғун). Мен сизни зўрламайман, лекин йўл устида қорнингиз очиб қолса, ўзингиздан ўпкаланг (А. Қодирий). Лекин Совет ҳокимияти томонидан ҳеч қандай мажбурлашнинг бўлиши мумкин эмас («Ленинизм масалалари»). «Айгишларига қараганда, сени ҳеч ким мажбур қилмаган?» — «Мени зўрлаган ва мажбур қилган эдилар, дада!» — деди заҳарҳанда билан [Отабек] (А. Қодирий).

ҚОБИЛИЯТ, ЛАЁҚАТ, ИСТЕЪДОД, ТАЛАНТ, САЛОҲИЯТ, УҚЎВ. Ўқиш-ўрганиш кучи. Лаёқат бу маънода кам қўлланади. Истеъдод «ўқиш-ўрганиш кучи», шунингдек «яратувчилик кучи» маъносига қўлланади. Талант сўзида «маҳорат, иштиёқ» оттенкаси ҳам бор. Салоҳият эскирган.

Горкунов унинг идрокига қойил қолса, Борисов тил ўрганишга бўлган қобилияти ва хотирасига тан берарди (Шуҳрат). Биз

ҳар бир кишининг шахсий лаёқатини бутун чоралар билан ривожлантириш позициясида турибмиз («Қизил Ўзбекистон»). Биласиз, бутун истеъдодини халқ учун сарфлаган улуғ одамлар ўзларини гражданин деб атаганлар (П. Қодиров). Унинг ҳусни, ахлоқи, истеъдоди ва оиласининг касб-кори ҳақида дўстидан у неча топқир эшитган (Ойбек). Ленин: «Уқи, таълим ол»,— деди, «Талантингни ишга сол»,— деди (Э. Раҳим). Барча қардош халқлар каби ўзбек халқи ҳам... ҳарбий салоҳиятини мезошсин деб, янги танклар, самолётлар, тўплар қуришга ўзининг меҳнат жамғармаларини аямади («Қизил Ўзбекистон»). Унинг ғоят зўр меҳнат қобилиятига эгаллиги ҳам, ҳар томонлама салоҳиятга эгаллиги ҳам, жуда катта органик куч запасига эгаллиги ҳам шубҳасиз эди («В. И. Ленин ҳақида хотиралар»). Икки оғайни бир-бирининг уқувини билмоқчи бўлиб, баҳслашиб қолди («Қизил Ўзбекистон»). Ҳаваси келарди-ю, шунга маҳоратти, кучи, уқувни етадими — ўйлаб кўрмас эди (Шухрат).

Қобилият, лаёқат сўзлари «қодирлик» (иш-меҳнат ҳақида) маъноси билан ҳам синоним бўлади.

У меҳнатга бўлган қобилиятини айниқса колхозда кўрсатди. Шу қобилияти орқасида дондор звенога бошлиқ, ундан кейин бригадир бўлди (А. Қаҳҳор). Уч ҳафта қадар бу ерда яшаб, бой тоғанинг ҳамма юмушларини яхши бажаргани ва меҳнатга лаёқатини, уқувини яққол кўрсатгани учун бой унга катта ерга чиқиб, пахтада ишлашга буйруқ берган эди (Ойбек).

ҚОБИЛИЯТЛИ, ҚОБИЛ, ЛАЁҚАТЛИ, ИСТЕЪДОДЛИ, ТАЛАНТЛИ, САЛОҲИЯТЛИ, УҚУВЛИ. Уқиш-ўрганиш ва қилиш, яратиш кучига эга; қобилиятни (лаёқати, истеъдоди) бор. **Қобилиятли, қобил, лаёқатли** сўзлари асосан «иш-меҳнат ва уқиш-ўрганишга қобилияти бор» маъносида қўлланади. **Истеъдодли, талантли** сўзлари «ўқиш-ўрганиш ва яратувчилик қобилияти бор» маъносида қўлланади. **Салоҳиятли** эскирган.

Ишонаманки, биринчи ролингизни муваффақият билан бажарасиз. Сиз қобилиятли қизсиз («Муштум»). Худойқул одамнинг қўлидан келадиган ҳар қандай ишга қобил эди: От-молия қарайди, ўнг курайди, жоди билан пичанпоя қирқади (П. Турсун). Толибуллимлар орасинда бисёр қобил деб эшитдик,— деди (М. Исмоилий). Партия ташкилотининг ўзида ҳам лаёқатли кишилар бор, аммо улар бир оз ўқишга муҳтож (И. Раҳим). Ўзбек халқи ўзининг қадимий ва бой маданиятига ўлмас ҳисса қўшган юксак истеъдодли фарзандлари билан ҳақли равишда фахрланади («Қизил Ўзбекистон»). Тобора кенг қулоч ёйиб бораётган бадиий ҳаваскорлик халқ орасидаги талантли ва қобилиятли кишиларни аниқлаш ва ўстириш учун кенг майдондир («Қизил Ўзбекистон»). У киши шундаям уқувлики, кейинги йилларда одамлар кийими неча бор ўзгарган бўлса, ҳаммасини тикишни тўла-тўқис ўзлаштириб олганлар (Н. Аминов).

ҚОМАТ, ҚАД(Д), ҚАД-ҚОМАТ, (ҚАДДИ-ҚОМАТ), БАСТ, БҮЙ-БАСТ (БҮЙИ-БАСТ), ДҲХТ, КЕЛБАТ, СОХТ, СУМБАТ, СОХТ-СУМБАТ, АНДОМ, БИЧИМ. Киши гавда (тана) тузилишининг яхлит кўриниши. **Андо**м эскирган, китобий. **Баст**, **сохт** сўзлари якка ҳолда кам қўлланади. **Дўхт** сўзи асосан «келишмоқ» феъли билан қўлланади.

...гоҳ эшик тирқишидан, гоҳ девор орқали, гоҳ дарахтлар орасидан мўралашни севган Нурунисо... у қомати келишган ёш йигитга ўз юрагида кучли бир интилиш сезган эди (Ойбек). Тожиддин Қосим енгилланиб қаддини ростлади ва унинг қопқора, худди мойлангандай йилтироқ совуқ юзига табассум ёйилди (Ойбек). ...эс-ҳуши жойида, қадди-қомати келишган, танжони соғ, куч десангиз битта манман деган йигитнинг ишини баҳазур қиладиган хотин эди-да (А. Қаҳҳор). Йигитлик савлатини, бастини боқиб Дилимдан қуйилиб келди шу шеърим (Шуҳрат). ...совхоз директори Собиржон Сиддиқов ҳузурига бўйиб асти бирдай, истараси иссиқ уч йигит кириб келди («Совет Ўзбекистони»). Шу бракларнинг ичида бир тарз дўхти келишганроқлари бизлар эканмиз («Муштум»). ...у [жангчи] қўшиқ таралаётган қоя устидаги меҳрибонининг келбатига тикилади (С. Азимов). Ўзим банда ярқиллаган юзинга, Калламга, сохти мига қара, қаддингдан («Ўзбек фольклори»). Уртамиён, нозиккина сумбати; Ишда эса филдан зиёд қуввати, Улфатига ҳаддан ширин суҳбати, Эл фарзанди ҳам дилбанди Музаффар (Ямин Қурбон). Афанди унинг сохт-сумбатига қараб туриб: «Ун беш кундан кейин ўласан, дори хайф кетади». — деди («Муштум»). Дилдор баланд бўйли, жуссаликкина, бутун андоми ўзига келишган, тиниқ оқ юзли, ингичка нафис қошли... қиз эди (Ойбек). Унинг бичими ичмагина, сабзи рангдан келган эди (Ибохон).

ҚОНМОҚ, ҚОНИҚМОҚ, ТҮЙМОҚ, МИРИҚМОҚ. Қониқиш, қаноат сезгисини туймоқ. **Мириқмоқ** сўзида белги даражаси кучли.

Эшон болалари эрта ётиб, кеч турар — уйқуга қонар, Элмурод эса кеч ётиб, эрта турар — уйқуга қонмас эди (П. Турсун). Фазлиддин олдинроқ мойли сомсани кўпроқ еганидан, мантини оз еди, аччиқ чойни босиб ичиб қониққач, извошни қўйди (Ойбек). Муссаффо ҳаводан мириқиб нафас олган далалар, боғлар... яшил бахмалдай товланиб, яшнаб ётибди («Қизил Ўзбекистон»). Абдулвоҳид айвонда бакдан илиқ сувни мириқиб ичди-да, хонага қайтиб, ишга бошлади (Ойбек). Қанча боқмай, ўпмай тўймайдикунгил, Ҳаёт ўзаллиги порлар юзида. Тенгсиз завқнинг ширин мусиқасини Тинглайман овози, бийрон сўзида (М. Бобоев). Қувноқ юзларига қараб тўймайман, Ширин қилиқлари юрагимга эш; Ҳар бир сўз кулгидир, ҳар нарса ўйин, Ҳамадан муҳими: у тинч, беташвиш (М. Бобоев).

ҚОПЛАМОҚ, ЭГАЛЛАМОҚ, ҚУРШАМОҚ, УРАМОҚ, ЧУЛҒАМОҚ, БОСМОҚ, ТУТМОҚ, ЧАЛМОҚ, ҚАМРАМОҚ,

Уст ост, ён томондан ёйилиб ишғол этмоқ. Оддий сўзлашув ва адабий тилда булардан қопламоқ, эгалламоқ, қуршамоқ, босмоқ сўзлари кенг қўлланади.

Соңига оқ тушди. тиши камайди, Юз-кўзин қоплади илон из ажин (Шухрат). Шу топда унинг бутун вужудини чексиз ғазаб эгаллаган эди (Ойбек). Оғриққа бориб етган кучли бир орзу унинг [Гулнорнинг] бутун вужудини эгаллаб олди (Ойбек). Беҳуда шубҳалар қуршамиси сени, Елғон ўйлар билан ранжитма дилни (Уйғун). Юзларингда кезди қуюқ бир завқ, Бошларингни ўради хаёл... (Уйғун.) Шаҳрингни ўради тутун ва туман, Мотам қоплаб қолди бадбахт ерингни (Уйғун). Баҳорнинг фикри булут босган осмондай қоронғилашди-ю, кўз олдини туман чулғади (Ш. Рашидов). Тўйин ой эса шитоб билан юксакка кўтарилиб, борлиқни ёғдуга чулғарди («Совет Ўзбекистони»). Ундан кейин бутун осмонни Босиб кетди қизил яловлар (Миртемир). Қадамингиз етди дегунча илгари бурган босиб, тиканак қоплаб ётган ерларда зилол сувлар шалдираб оқа бошлайди... гуллар гунча тушиб, чаман бўлиб очилади, одамларнинг қаҳқаҳаси ҳамма ёқни тутиб кетади («Қизил Ўзбекистон»). Олов, тутун, чанг, фарёд, Қоплаб олди ҳар ёқни. Йиғи, қий-чув, тўполон Босди бутун қишлоқни (Уйғун). Тонгда эса унинг ўрнига титроқ аза йиғиси ҳавони тутди (А. Мухтор). Тоғларни чалган туман, Тириклик бўлди гумон (Э. Жуманбулбул). Шу фикр даҳшати танимни қамрар, Шунда мен бўламан киргандай жангга, Қорозим майдонга, сиёҳим қонга, Қаламим найзага ўхшаб кўринар (М. Бобоев).

ҚОРОНҒИЛИК, ЗУЛМАТ, ЗИМИСТОН, ЗИМЗИЕ. Қоронғи ҳолат, ёруғлик йўқ ҳолат, «ёруғлик»нинг акси. **Зимистон** сўзида белги даражаси кучли. **Зулмат** китобий.

Салимбойвачча сўзга аралашмади, бир оздан сўнг ўрнидан туриб кетди-да, сокин қоронғиликда танҳо кезди, хатнинг кучига суяниб нима қилишини ўйлади (Ойбек). Жаҳонга нур сочган порлоқ қуёшни **Зулмат** гирдобига тортмоқчи бўлдинг... (Уйғун.) Ҳаёт даргоҳи бировга кенг, бировга тор, кимгадир ёруғ, сенга эса зимистонми? (И. Раҳим.) Ун-ўн беш метр жойгача қор босган ер бети оқариб, ғира-шира кўринадику, ундан нари зимзиё (С. Анорбоев).

ҚУВНОҚ, ХУШЧАҚЧАҚ. Шодликка, қувончга тўла, шодлик, қувонч кайфиятига эга. **Хушчақчақ** сўзида шодлик (қувонч) даражаси кучлироқ.

«Ўзбек ойимники тўғри,— деди Моҳира ойим,— **Зайнаб** қувноқ, **Кумуш** эса менинг кўзимга ҳам серфикрга ўхшаб кўринадирилар...» (А. Қодирий). **Уртоқ** рафиқам! **Ижозат** берасиз, **хушчақчақ** ҳаётимизни шароф билан давом эттириб, оилавий бурчимизни намуналик бажариб келаётганимизга бир йил тўлган кунда сизни бевосита тавриқ қилишга. (А. Қаҳҳор).

ҚУЕШ, КУН, ОФТОБ. Иссиқлик ва нур тарқатиб турувчи планета. Қуёш термин сифатида ҳам қўлланади. **Кун** кўпроқ сўзлашув тилида қўлланади. **Офтоб** — бу маънода қуёш, кун сўзларига нисбатан кам қўлланади.

1264 ҳижрия, дала ойининг ўн еттинчиси, қишки кунларнинг бири, қ у ё ш ботган, теваракдан шом азони эшитиладир... (А. Қодирий.) Йўл кўрмаган йўл(да) озар, К у н кўрмаган кун(да) озар (Мақол). Мана, яна баҳор келди. Лекин, бир қарич ерни биров чопмабди. Чарақлаб о ф т о б чиққан кунларида уни биров супурмабди (С. Зуннунова).

ҚУРБ, ҲОЛ, ЧОҒ, КУЧ, ҚУДРАТ, ҲОЛ-ҚУДРАТ, ҚУВ-ВАТ, ЧАМА. Қодирлик лаёқати (даражаси).

Қарилик кучини кўрсатиб, таянтириб қўйгандан бери қишлоқдан нарига чиқишга бобойнинг қ у р б и етмай қолган эди (Саид Аҳмад). Тошдек қотиб кетган қўйларнинг мағрашга ҳам ҳ о л и келмайди («Муштум»). Эй денгиз, эркалан, аждардек тўлган! К у ч и н г зўр, ошиб ўт юксак тоғлардан (Ойбек). «Яёв» хўжаликлар табақаси ҳам ўз қ у д р а т и г а қараб жуда хилма-хилдир (В. И. Ленин). Ишлайсан, пул топасан — роҳатини кўр! Менинг ҳам илгариги қ у в в а т и м қолган эмас (А. Қаҳҳор). Самад бўқоқ ғийбатдан бошқа ишга ярамагани учун имомнинг ёрдамига етиш ч а м а с и йўқ эди (А. Қодирий).

ҚУРУҚ, ҚОҚ. Намлик (хўллик)ка эга эмас. Қоқ сўзида белги даражаси кучли. **Қоқ** сўзи қуруқ сўзига нисбатан жуда кам, асосан қуруқ сўзи билан жуфт сўз (қоқ-қуруқ) ҳолида қўлланади.

Қ у р у қ ўтин бир зумда ловиллаб ёниб кетди (М. Исмоилий). Ҳансираб ётарди қ о қ ва ч а н қ о қ дашт, Не ҳодиса бўлди, бу не саргузашт? (Миртемир.)

ҚУРШАМОҚ, УРАМОҚ. Атрофини банд қилмоқ, атрофини тўсмоқ. Қуршамоқ нисбатан кам қўлланади.

Йўлчи йўғон теракка суюниб, тек туриб, даврани қ у р ш а г а н одамлар орқасидан томоша қила бошлади (Ойбек). Шовқин-сурон билан машинани қ у р ш а б о л и ш д и, бири кабинага қириб, бири кузовнинг орқасига осилиб, бири тепасига чиқиб... роса яйраб қичқиришди (А. Мухтор). Мен тўда жангчилар билан бойнинг кўрасини ў р а б о л а м а н (Ҳ. Ғулом).

ҚУТУЛМОҚ, БУШАМОҚ, ОЗОД БУЛМОҚ, ХАЛОС БУЛМОҚ, ХОЛИ БУЛМОҚ. Номақбул иш, нарса таъсиридан, таъйиқидан чиқмоқ, таъсир, иш кўриш доирасидан чиқмоқ.

Тўйнинг юмушларидан эндигина қ у т у л г а н Йўлчи тўққиз ёғочли, пастгина, кун тушмас зах уйда шишаси ярмидан учган кичкина лампани тутатиб ёлғиз ўтирар эди (Ойбек). У [Йўлчи] қамоқдан қ у т у л и б ё и қ с а; уни бир кўрсам, нима қилиш керак, ман ўзим айтардим (Ойбек). Қишлоқ аҳли қиш ойларида ишдан бир оз б ў ш а б қ о л и ш а д и (Р. Раҳмон). Ҳар кун болалар о з о д

бўлгандан кейин махдум Анварга қофиядан дарс берар ва «Гулистони» Саъдийдан бир неча банд ўқитиб, маъноси билан ёдлатар эди (А. Қодирий). Гўё Фулом аканинг бошига мушкул иш тушган-у, ундан халос бўлишнинг бирдан-бир чораси тарки дунё қилиш эди (Ж. Абдуллахонов). Юклардан халос бўлган ҳорғин туялар ҳам бирмунча вақт сувдан бош кўтармай туришида, кейин ўт-ўланлар чангини кўтариб, қирғоқда кезиб қолишиди (Ж. Абдуллахонов). Оҳ, қани энди давлат таъшишларидан халос бўлсам-у, фақат шеърят билан шуғуллансам!.. (Л. Батъ.) Ватанинг душмандан бўлганда холи, Табаррук қиличини филофига сол (Уйғун).

ҚУЧОҚ, ҚУЙИН, БАҒИР, ОҒУШ. Қучиш, ўраш билан туғилдиған ички ҳолат (ич ҳолати).

Ешлигим колхоз қучоғида ўтди («Фан ва турмуш»). [Бой Жамилага:] ...ерга кирсанг қулоғиндан, осмонга чиқсанг, оёғиндан тортиб, менинг қўйнимага олмадай қилиб солиб қўяди (Ҳамза). Ҳар томонда, тўп-тўп арча... Бағрида уйқу... (Ойбек.) Ҳаётга фарзанд тақдим этган ҳар бир ота-она ўз жигарбанди ахлоқли, бахтли, олижаноб инсон бўлиб етишишини орзу қилади. Чиройли, маънодор исмлар қўядилар. Фарзанд камолга ега борган сари ширин хаёллар оғушида бўладилар («Совет Ўзбекистони»).

ҚУЧОҚЛАМОҚ, ҚУЧМОҚ, АЧОМЛАМОҚ. Қўл ҳаракати билан қучоққа олмоқ. **Қучмоқ** кўпроқ китобий стилга хос. **Ачомламоқ** болалар тилига хос.

Адолат Гуарни айтиб чиқди. У уйқусираган кўзлари билан Усмонжонга бир оз тикилиб турди-да, кейин қучоқлаб бағрига босди (С. Зуннунова). Кув бир қўли билан унинг белидан қучиб, иккинчи қўли билан рўмолини кўтарди-да, шивирлади: «Жоним, менга қаранг. Хурсандмисиз?» (Ойбек.) Мен бўйинларидан ачомлаб оламан (М. Расво).

ҚУЗҒАЛМОҚ, ЖИЛМОҚ, СИЛЖИМОҚ, ҚИМИРЛАМОҚ. Таянч жойдан узилмоқ, таянч жойдан кўчмоқ.

Мулла Алимқул эшикдан кириб келган меҳмон билан кўришиш ва ўз тагидаги кўрпачадан жой бериш тараддусида аста ўрнидан қузғалди (П. Турсун). Унинг бу ишини оддий дўстлик деб билган эканман, нега поезд жилгач кўнглим алланечук бўлиб кетди (Шухрат). Фуломжон ўрнидан силжиб, Ҳаётга яқинлашди (М. Исмоилий). Жаннат хола чайла олдига келганда Турсунбой қимирламай ўтирарди (Саид Аҳмад).

ҚҰНМОҚ, УТИРМОҚ, ТУШМОҚ, ИНМОҚ. Ҳавода ҳаракатини йўқотиб (туғатиб) бирор сатҳда қарор топмоқ. **Қўнмоқ** ерга тушиш, дарахт ёки бошқа нарсага ўтиришга нисбатан қўлланаверади. **Тушмоқ** ерга қўниш маъносидагина қўлланади. **Утирмоқ** асосан қушга нисбатан ва оддий сўзлашувда қўлланади. **Инмоқ** диалектал.

Учиб кетганича Москвадан, Йўлда қўнмай, дам олмай, тинмай, Яна келиб қўнди Москвага Пўлат лочин йиқилмай, инмай (Уйғун). ...йигитнинг узоққина йўлдан келганлиги унинг киприк ва қошларига, ҳам эндигина чиқа бошлаган соқол-муртларига ўтирган тўзонлардан билгили эди. (А. Қодирий). Эҳтимол, тул фасли, фируза тунларда Қанот қоққандирсиз инмасдан сира (Уйғун).

ҚҰРС, ҚҰПОЛ, ТҰНГ, ДАҒАЛ, ТҰРС, ТУНД, ТЕРС. Ёқимсиз жавоб-муомалали. Дағал, тунд, терс сўзлари нисбатан кам қўлланади. **Қўрс, тўнг** сўзларида белги даражаси кучли.

Унинг қўрслиги, кишининг юзига қарамай гапириши Анна Ивановнага ёқмади (Шухрат). Қўпол гапириб, қўпол жавоб олганидан ҳам мана шу нарса Очилнинг ичини ёмон кемирарди (П. Қодиров). Чоллар... кўрмаганларини... кўришлари мужкин бўлмаганини кўрсатишганда қилган тўнг муомалалари азоблар эди (М. Исмоилий). Турсунбой қўпол ва дағал муомалали бўлгани сабабли.. бригадирликдан думи тугилган эди («Муштум»). У Кумушдан бундай терс гапларни умрида биринчи марта эшитар эди (А. Қодирий).

ҚҰРҚИНЧ, ҚҰРҚУВ, ВАҲИМ(А), ДАҲШАТ, ВАҲШАТ. Бирор кўнгилсизлик, хавф-хатар воқе бўлишидан кучли равишда қўрқиш ҳисси. **Ваҳим, ваҳима** маънони **қўрқинч, қўрқув** сўзларига нисбатан кучли даражада ифодалайди. **Даҳшат** сўзида белги даражаси **ваҳим, ваҳима** сўзларидагига нисбатан ҳам кучли.

Унинг хаёллари сирли ваҳима ва қўрқинч билан боғланган янги оташин лаззатларга сургади (Ойбек). Ғам, қўрқув в титроғи билан эзилган Гулнор кўрпага ўралиб ўйлади: «Нега кеча қочмадим!...» (Ойбек.) Қаради-ю, юзидати ваҳим аралаш жиддийлик бирдан йўқолди (М. Исмоилий). Барчаси меҳнат аҳлин устидан ҳоким, Теваракни қоплаган даҳшат ва ваҳим (Ғайратий). Болалар унинг гапидан қандайдир бир кўнгилсизлик рўй берадигандай ваҳима ичида бир-бирларига қарашди (Ҳ. Назир). Арава бурилиб икки адр орасига кириши билан «Чўғи Бўри кўздан йўқолди. Шу билан унинг ваҳимаси ҳам унутилди (А. Қаҳҳор). Бозордан қайтган қутидор ерда хушсиз ётган қизи устига даҳшат ичида югуриб келди (А. Қодирий). Шу жар, шу тун даҳшати Ботиралига бошқа воқеаларни эслатди (Ҳ. Фулом). Бўғма илон ваҳшат билан бир тўлғонди-да, пастга аргимчоқдек осилиб вишиллади («Муштум»).

ҚҰРҚИНЧЛИ, ВАҲИМАЛИ, ДАҲШАТЛИ, МУДҲИШ. Қўрқинч (ваҳима) ҳисси уйғотадиган. **Мудҳиш** китобий. **Ваҳимали, даҳшатли** сўзларида белги даражаси кучли.

Аммо довоннинг бериги этагидаги ваҳимали жар ёнидан эсон-омон ўтиб олишармикан (М. Исмоилий). «Қаёққа? Нимага?» Кутилмаган бу даҳшатли хабар орқасида Гулнорни бир онда

титроқ босди (Ойбек). Қаранг, бу манзара нақадар м у д ҳ и ш.
Тилка-тилка бўлган юрак бурдаси (Уйғун).

ҚҰРҚМОҚ, ҲАЙИҚМОҚ, ЧУЧИМОҚ, ХАВФЛАНМОҚ. Қўрқинч ҳис этмоқ. Қўрқмоқ кенг қўлланади. Бу сўз конкрет, шунингдек абстракт тушунчаларга нисбатан қўлланаверади. Ҳайиқмоқ асосан шахс ва конкрет нарсадан қўрқиш маъносига қўлланади. Чўчимоқ, ҳайиқмоқ сўзларида белги даражаси кучсизроқ. Хавфланмоқ сўзида белги даражаси кучли.

Бир кулиб боққан одамдан қўрқ, Бир ёришиб ёққан ҳаводан қўрқ (Мақол). Мен сизни бир умр кўрмасман, кимлигингизни, кимнинг қизилигингизни ҳам билмай доғу ҳасратда ўтиб кетарман деб қўрқар эди м... (М. Исмоилий). Йигит ўлгур туякашлар умрида оқ бадан, хотинни кўришмаган эканми ё хулқлари ўзи шундайми, отамдан ҳайиқмай, хунук-хунук қилиқ қила бошлашди (М. Исмоилий). Марғилон деган шаҳардан катта ўзини кичик олиб қизи ила келаётган Мирзакарим акага ўғлининг хўрлик келтиришидан чўчиди (А. Қодирий). Мен боядан бери аравахонадан ўғирлаб келдимикан, деб хавфланиб ўтирган эдим (Ойдин).

ҚҰРҚОҚ, ЮРАКСИЗ. Қўрқув-ваҳим ҳиссига тез (осон) берилувчи, «ботир»нинг акси.

Қўрқоқсиз, домла, чумчуқчаллик ҳам юрагингиз йўқ (Ҳ. Ғулум). Мирзакаримбой илоннинг ёғини ялаган одам эди: ҳамма бойлар каби айёр, муғомбир, пухта-пишиқ, у юраксиз эмас, балки ҳар ишда эҳтиёткорликни маъқул кўрар эди (Ойбек).

ҚУШИЛМОҚ, БИРЛАШМОҚ. Алоҳидаликдан яхлит ҳолга ўтмоқ, ўзаро бутунликка айланмоқ. Шу маънода қўшилмоқ сўзи кўп қўлланади.

Элга эл қўшилса — давлат, Элдан эл кетса — меҳнат (Мақол). Не-не умидлар билан олинган ер, болалар ёш ва Анзираг холанинг ўзи дардчил бўлгани учун экувсиз қолиб, қўриққа қўшилиб кетди (А. Қаҳҳор). Бирлашган дарё бўлур, Тарқалган ирмоқ бўлур (Мақол).

Ғ

ҒАЛАБА, ЗАФАР, ТАНТАНА, МУЗАФФАРИЯТ. Урушда ёки бирор нарса учун курашда, мусобақада эришилган муваффақият. Зафар китобий, «дабдабалилик» оттенкасига эга. У ғалаба сўзига нисбатан кам қўлланади.

Немис солдатига изоҳ берадиган бошқа «Фюрер» топилса, ё ўзи ёлғон гапирари, ё Гитлер рўпара бўлиб айтолмаган ёлғонлардан изоҳ тўқиб, немис солдатининг кўзини боғлайди, унга осонлик билан қўлга киритиладиган ғалабалар ваъда қилади

(А. Қаҳҳор). Ленин зехни бутун ишимиз, Ҳаётимиз йўлига асос. Бахт йўлини ёритган қуёш, Муҳаббат ва зафарларга хос (Ғайратий). Тошкент декларациясининг имзоланиши тинчлик ишининг яна бир катта тантанасидир («Совет Ўзбекистони»). Дини ислом лошқарига музаффарият, тўртинчиларга мағлубият тилаб фотоҳа қилингандан кейин одамлар тарқалди (Ҳ. Нуръмон, А. Шораҳмедов).

ҒАМ, ТАШВИШ, ҚАЙҒУ, КУЛФАТ, МУСИБАТ, АЛАМ, АНДУҲ, МУНГ, ДОҒ. Бахтсизлик, жудолик туфайли содир бўладиган руҳий азоб. Ғам, ташвиш жуда кўп қўлланади. Қайғу нисбатан камроқ қўлланади. Кулфат, мусибат маънони кучли даражада ифодалайди. Андуҳ эскирган, китобий. Кўпинча ғам сўзи билан бирга жуфт сўз ҳолда қўлланади. Мунг эскирган, китобий.

Ғам қўрқув титроғи билан эзилган Гулнор кўрпага ўралиб йўлади: «Нега кеча қочмадим!» (Ойбек.) Болага ҳозир ҳеч нарса керакмас, унинг кичкина вужуди инсон, ҳаётидаги энг оғир қайғу — онадан айрилиқ қайғуси билан тўлган, унга она керак, меҳрибон она! (П. Турсун.) Инсон боласи ота-онасидан бемаҳал ажралар экан, унга бундан оғир кулфат йўқ (П. Турсун). Мактаб залининг эшиги тепасига қора байроқ осилган. Гўё совуқдан музлаб қолгандек аста силкинаётган жонсиз ва тилсиз қора байроқ бутун олам тепасига қанот ёйган мотам кунни, инсониятнинг қалбига чўккан мусибат ва ғамни ифодалар эди (П. Турсун). Ҳурзод ва кичик гўдақларининг алаמידан бир ҳафтага етмай вафот этди (Ю. Султон). Мен сиёҳ бахт дунёга келмаган бўлсам эди, сизга мунчалик кулфатлар, мунчалик андуҳлар йўқ эди (А. Қодирий). Унинг овозида севги, севгидан ҳам кўпроқ мунг, алам оҳанглари янгради (М. Исмоилий). Фарзанд доғини кўравериб зада бўлиб қолган бечора она кўзининг оқу қораси, якка-ю ягона қизини тишида тишлаб катта қилди (Х. Сейтов).

ҒАМГИН, ҚАЙҒУЛИ, ҲАЗИН, ҲАСРАТЛИ, МУНГЛИ, МАҲЗУН, ҒАМНОК. Ғам, қайғу сезгисига эга (ғам, қайғу ҳиссини кечираётган), қайғу-ғам ифодаловчи. Ҳазин, мунгли, маҳзун сўзлари оддий сўзлашувда деярли қўлланмайди. Булар асосан бадий асарларда қўлланади. Маҳзун жуда кам қўлланади.

Ойқиз ғамгин Лоланинг елкасига қўлини қўйиб, алоҳида меҳрибонлик билан гапирди (Ш. Рашидов). «Сегоҳга ўтди, яна аллақандай ғамгин, эгин куйларни айтди (М. Исмоилий). Унсин севикли ва қайғули ягона дўсти, ҳаётда ягона умиди бўлган акасини қучоқлаб, қонли ярасига юзини, кўзини суриб ёта берди. На кампирнинг, на Қоратойнинг юпатишлари кор қилди, на ўлимнинг даф этилмас, мудҳиш зарурияти таъсир қилди (Ойбек). Санъаткорни яқиндан билган ёки томошаларни кўрган киши бу қайғули хабарга асло ишонгиси келмасди (Т. Обидов). Юзига ясама кулги қўнган чинни қўғирчоқдай бу ёш қизини.

Ғ а з и н кўзларига қараб япон аёлларининг ҳаётдаги ўрни ҳақида ўйга толмай иложингиз йўқ («Қизил Узбекистон»). Бу жойларни ғ а з и н бир қўшиқни ҳиргойи қилиб кезар экан, назарида, кўп замондан бери кўкрагида қатма-қат бўлиб ётган дард-ҳасрати шу қўшиқ билан чиқиб кетаётгандай бўлар эди (А. Қаҳҳор). Лабларидан учади Ҳ а с р а т л и фарёд. Шу Амурлар синфи Учун йўқ имдод (Ғайратий). Бугун энг сўнги оқшом, Нақадар оғир, даҳшат. М у н г л и падар, қиз, она, Жудолукка йўқ рабат (Ғайратий). Ҳаммаси ҳам биз каби Алам қучганлар, Лабларидан м у н г л и куй Тинмай учганлар (Ғайратий). Унинг соч-соқолларида биронта қора қолмаган, дард эзган маҳзун юзи сарғайган (Ҳожи Аҳмар). Йиғла... Дув тўкилсин ватанинг учун Ғ а м н о к жоду кўзларингдан нур (Шухрат).

ҒАРАЗ, КЕК, КИН, ГИДИР. Уч олиш, ёмонлик қилиш ниянтилиши.

Норбой, ҳавонинг авзойига қарамай, юрагидаги ғ а р а з и н и айтмоқчи бўлиб райкомни кўзлаб, бевақт бўлса ҳам, от устида жунжикиб келмоқда (Х Сеитов). Мен, мен шу яхшиликларингизни тушунмасдан кўнглимда сизга қарши к е к сақладим (А. Қаҳҳор). Куранинг оқ ёлли чўнг тўлқинлари, Неча бор банд этдинг шоир диққатин, Неча бор шоирнинг ҳасрат, к и н л а р и Кўксингда оққандир, эҳ, бирин-кетин! (Шухрат.) Майорнинг бунчалик очилиб гаплашиши Аъзамнинг кўнгидаги г и д и р и н и тарқатгандек бўлди, руҳи ёришди (Шухрат).

ҒИЙБАТ, ФИСҚ-ФАСОД, ФИСҚ-ФУЖУР. Бўлар-бўлмас, ёлгон айблаш — камситишлар; ёмонлаш, қоралаш мақсадидаги бўлар-бўлмас гап-сўз.

Анвар бу икки муфтининг ғ и й б а т л а р и н и яхши билса ҳам, Абдурахмоннинг бу ғ и й б а т да иштироки борлигини сезмас эди (А. Қодирий). Меҳнатдан дўст ортар, ғ и й б а т д а н душман (Мақол).

Бозоров бир неча кундан бери даштга келмади. Бегимхон бу ҳолни бригада қизларининг ф и с қ и - ф а с о д и д а н ёки Олимжоннинг бригадир бўлиб келишидан кўрди (И. Раҳим). Афанди завқ билан кулиб турган бўлса ҳам, ф и с қ у - ф у ж у р ва ғ и й б а т - ч и л и к д а донг чиқарган қўшнисини кўриб қолса, ачиққ мағиз чайнаган кишидай кош-қовоғи осиларкан («Муштум»).

ҒИРРОМ, ТИРРИҚ. Уйин ёки бошқа муносабатда ҳақиқатдан четга чиқувчи, қоида-таомилни бузувчи. Тирриқ сўзида белги даражаси кучли.

Қутбиддинов рюмжаларни яна тўлдирди, вилка билан иягини қашлаб яна давом этди: «Шаҳматнинг яна бир зарари шуки, агар ғ и р р о м одам билан ўйнасангиз, асабингиз бузилади...» (А. Қаҳҳор.) «Фашист беинсоф экан, жуда тирриқ экан... Модомики уруш очибсан, майдонда қир, қирил», — деди Бектемир (Ойбек).

ГОЛИБ, МУЗАФФАР. Галаба қилган, енгиб чиққан. **Музаффар** китобий кам қўлланади.

Ҳар жабҳада биз бўлдик Ленин йўли-ла ғолиб (Ҳабибий). Келади музаффар соҳибқиронинг. Келади, онажон, кўришар онинг (Уйғун).

ГУЛГУЛА, ГУЛУВ, ҚУТҚИ, ҒАШЛИК. Кўнглини ғаш қилувчи гап-сўз ва шулар туфайли пайдо бўлувчи ҳолат.

Амин бўл, эй, марҳум ўртоқ, Тинч бўл улкан қабрингда. Қўй, гулгула тушмасин, қўй, Мангу тирик қалбинга (Шухрат). Кўнглимда аллақандай гулгула пайдо бўлди (М. Муҳаммедов). [Умид] юрагига алланима гулув солиб ўтди (Ш. Ғуломов). Урмонжон қишлоққа яқинлашар экан, кўнглидаги ғашлик борган сайин хуруж қилиб, қалбининг бир чеккасида одамни кемириб, еб ташлайдиган.. ғусса борган сайин авж ола бошлади (А. Қаҳҳор). «Бригадир бола, ен одамларга қутқи солма».— деди кулиб Тожиғул (А. Тожимуротов). Лекин «туполонлар» уч йилдан буён давом этяпти, ўтиб кетадиганга ўхшамайди; замона қалқиб турибди, бек туғул. амирнинг ўзи ҳам қутқи да эмиш (А. Мухтор).

ГУРУР, КИБР ҲАВО, КИБР-ҲАВО, ДИМОҒ. Ўзини юқори туттиш ҳисси.

Лекин Тошмагда баъзи кишиларда бўладиган гурур йўқ. Бунинг ўрнига оддийлик ва камтарлик мужассам эди («Қизил Ўзбекистон»). Олифта бойвачча кибр ва аҳмоқона гурури ила креслода талтайганича қолди (Ойбек). У Қорача Ҳожиб сингари оғир ва сипо эмас, ирода ва ғайрат барқ уриб турган чеҳрасида гурур ва кибр-ҳаводан асар йўқ, ҳаяжон билан қизишиб гапирар эди (М. Осим). Идорасидан димоғ билан хомуш чиқиб келган Аъзам, саломига ҳам алик олмасдан, «Гапинг бўлса, гапиравер: иккала қулоғим сенда» дегандек ғўдайиб турди (Шухрат).

Ҳ

ҲА, ШУНДАЙ, БАЛЛИ. Бу сўзлар тасдиқ билдиради. **Шундай,** балли сўзлари катта ёшдагилар нутқида учрайди.

«Ўз ихтиёрингиз билан?»— деб сўради эшон ажабланиб. «Ҳа!» (П. Турсун). «Сенинг қаерда эканлигингни сўроқлаган, билган хотининг эмас... қайнотанг... оти нима эди... Зуннунхўжа! Шундай эмасми?»— «Шундай» (А. Қаҳҳор). «Ўша очлик йили солганми-сиз?»— «Балли» (А. Қаҳҳор).

ҲАВО, КУН. Об-ҳаво ҳолати.

Ёзининг кучи кетиб ҳаво бир оз салқинланган бўлса ҳам, шамолсиз кунларда қуёш тик келган, ҳали ҳам кишининг бошидан олов қуйган каби кўйдирар эди (Ойбек). Қиш, кун совуқ, унинг усти юпун эди (П. Турсун).

ҲАЗИЛКАШ, ҲАЗИЛВОН, ТЕГИШҚОҚ. Ҳазиллашиш (тегишиш) характер-хусусияти кучли, ҳазил-ҳузулни севувчи. Бу маънода **ҳазилкаш** кенг қўлланади.

Ҳе, Эргашвой ака-ей, жуда ҳазилкаш йигитсиз-да. Тўғри гапни ҳазилга олиб, шоирлик қиласиз (И. Раҳим). Шу чоқ катта дарвозадан Эргаш билан Холмат кириб келишди. Эргаш хушчақчақ ва тегушқоқ йигит эди (И. Раҳим).

ҲАЗИЛЛАШМОҚ, ҲАЗИЛ ҚИЛМОҚ, ТЕГИШМОҚ, УЙНАШМОҚ. Ҳазил йўсинида гап-сўз айтмоқ ёки бошқа хатти-харакат қилмоқ. **Уйнашмоқ** бу маънода оддий сўзлашувда кўн қўлланади.

Бу йигит жуда тегушқоқ бўлиб, кўпроқ шу одам билан ҳазиллашадиган ва бу гапни ҳам унинг тилини қичитиш учун айтган бўлса керак... (А. Қаҳҳор.) Элмурод аллақандай қувонч билан ва рўмолининг учи билан юзини тўсиб ҳамон илжайиб турган Гулсумга ҳазилқилди (П. Турсун). «Қачондан бери қизларнинг суҳбатидан қочадиган бўлиб қолдингиз?» — кулиб унга тегушди Муҳаррам (Шухрат). Сичқоннинг ўлгиси келса, мушук билан ўйнашар (Мақол).

ҲАЙДАМОҚ, ҚУВМОҚ, ҚУВЛАМОҚ. Бирор жой-макондан мажбурлаб кетказмоқ (жўнатмоқ). **Қувмоқ, қувламоқ** маънони кучли оттенкада ифодалайди.

«...яхши бўлса, қўлимдан сира чиқармайман. Ялқов ва фирром ё қўли эгри бўлса, силлиқлик билан ҳайдайман», — деб ўйлади (Ойбек). Бироқ сал фурсат ўтмай Ҳоким тўра тилмочни ишдан қувди (Саид Аҳмад). Домла мударрис бу номусга чидамай Абдураҳмонни ўз уйидан қувлади (А. Қодирий).

ҲАЙРИЯТ, ГҮРГА. Бу сўзлар унча ишончли бўлмаган иш-ҳодисанинг юз беришидан жуда хурсандликни ифодалайди. **Гўрга** асосан оддий сўзлашувда, катта ёшдаги аёллар нутқида қўлланади.

Ҳаммамиз ўтирибмиз, қани энди биронтамиздан садо чиқса!.. Ҳайрият, ҳалиги қиз бор экан — гапга кавшар бўлди (А. Қаҳҳор).

ҲАЙРОНЛИК, ҲАЙРАТ, ТААЖЖУБ. Моҳият-сабабига тушунмай қизиқсинган, ажабланган ҳолат. **Ҳайрат** кўпроқ китобий услубга хос ва унда белги даражаси кучлироқ.

Унинг ранги бир оз ўчган, кўзларида ҳайронлик ва қўрқув аломати бор эди (А. Қаҳҳор). Боболар ҳайратда боқишарди лол, Жулдур «сеҳригар»лар кўрсатса жоду («Қизил Ўзбекистон»). Дилни мафтун этди оҳиста кулиб, ташлаб назар, Ҳаддан ошди ҳайратим, кўзимда бўлди жилвагар (Ҳабибий). Аҳмад Ҳусайн ва Искандаро таажжубда бир-бирига оҳиста қарадилар (Ойбек). «А!» — деб юборди Қуддус ака, ўшандай шеърни шундай кичкина бола ёзганига таажжуб қолиб (М. Исмоилий).

ҲАМДАРД, ДАРДКАШ, ҒАМХҶР. Дард-ғамга шерик бўлувчи, дард-ғамли пайтда бирга бўлувчи.

Маъмуржон унга яқин, ҳамдард одам бўлиб туюлди (Ш. Холмирзаев). Уғлон, оқил ҳам мард бўлгин, Мардлик — элга садоқат. Дардмандларга ҳамдард бўлгин Йиқилганга қўл узат (Э. Воҳидов). Юраги қайғуга тўлган Йўлчи энди сира тортинмасдан, дардига дардкаш бир она каби, у билан сўзлаша бошлади (Ойбек). Унинг ягона ғамхўри ва ғамузори Гулсум кампирнинг меҳрибон кўзлари энди нурсиз (Н. Сафаров).

ҲАММА, БАРЧА, БАРИ, БУТУН, БОР, ЖАМИ, БУТКУЛ, ТАМОМ, БОР-ЙЎҚ. Қанча бўлса — шунча, бор бўлгани бекамкўст. **Бари** кўпроқ диалектал хусусиятга эга. **Барча** оддий сўзлашувда кам қўлланади. **Бор-йўқ** «қанча бўлса — шунча» деган маънони алоҳида таъкид билан (аниқ) ифодалайди. **Ҳамма, барча** сўзлари отлашиб ҳам кела олади: **Ҳамма** келди; **Барча** тушунади каби. **Ҳамма, барча, бари, бор, жами, бор-йўқ** сўзлари белги билдириб, ўзи боғланган сўздан олдин, шунингдек ўзи боғланган сўздан кейин қўллана олади: **ҳамма мевалар — меваларнинг ҳаммаси** каби. **Бутун, буткул, тамом** асосан белги билдириб, ўзи боғланган сўз олдидан қўлланади.

Шу боисдан бўлса керак, мен отамнинг ҳаёт ва фаолиятига оид жамики нарсани биламан, ҳамма-ҳаммаси хотиримда мустақкам деб йўлаб юрардим («Фан ва турмуш»). Барча оғирлик Ҳасаналининг устида (А. Қодирий). Дунёда кўриб ўтатурган барча орзумиз, ҳавасимиз фақат сенгагина қараб қолган (А. Қодирий). «...Ундан кейин ўтов орқасидан қулоқ солиб туриб ҳам бари гапларни эшитиб олавераман»,— деди чўпон (П. Турсун). Наинки фашист фақат душмангина бўлса, наинки унинг бутун қилиш-қилмишларини минг йиллардан бери одам боласига маълум бўлган «душман» калимаси ифода қила олса (А. Қаҳҳор). Йўлчи ёзда ёниб, чанг-тупроқ ялаб, қишда қор-муз кечиб, бутун маҳрумиятларга, бутун оғирликларга қарамасдан жонкашлик билан ишлади (Ойбек). Мен сендан сўрадим: «Мунча йўлнинг тор, Наҳотки шу йўлдан юрсанг умрбод? Наҳотки шу йўлда ўтса бор ҳаёт?» Сен кулдинг сўзимдан мамнун, бахтиёр (Шуҳрат). Кечки ниҳолларни серавж гўзаларга етказиш учун жами чора-тадбирлар кўрилди («Ўзбекистон маданияти»). Дуо қил ҳаққимга ҳолисанлиллоҳ, Томошага келган жами одамлар («Далли»). Чўл-биёбондаги жамики бўш ётган ерларга жон киргизилди... (Л. Батъ.) Фасллар ҳам жам этиб тамоми гўзаллигин, Атласга берганидан атлас шунча ноёбму? (Б. Бойқобилов.) Мадамин ҳафтада ёки ўн беш кунда бир марта ер айланиб чиқар, бор-йўқни ҳисобга олиб қўяр, гоҳо бирон хотининикида бир неча қўниб келар эди (П. Турсун). Душман бор-йўғини бой берди. «Жўжани кузда санайдилар» деган мақол бор (Н. Сафаров).

ҲАМОН, ҲАҶУЗ. Ҳали ҳам, шу вақтга қадар. Ҳаракат,

ҳолатнинг давомийлиги **ҳануз** сўзида **ҳамон** сўзига нисбатан узоқроқ бўлади. **Ҳануз** оддий сўзлашувда жуда кам қўлланади.

«Биз ҳам дунёдан орзу-ҳавас кўрмай ўтмасак, кўзимиз очиқлигида бошингизни иккита қилиб қўйсак...» — деди чол **ҳамон** мўлтираб туриб (М. Исмоилий). Содиқжон, гарчи **ҳануз** оғзи бемаза ва боши оғирроқ бўлса ҳам, иситмаси тушганиданми ёки кампирнинг меҳрибончилигиданми... жуда енгил тортди (А. Қаҳҳор).

ҲАМРОҲ, **ЙЎЛДОШ**, **ЭШ**. Бирга йўл юрувчи, сафарда бирга бўлувчи шахс.

Баҳорда қишлоққа кетаётиб йўлда бир хотинга **ҳамроҳ** бўлдим (А. Қаҳҳор). Йўлга чиқсанг, йўлдошинг бўлсин (Мақол). Минг-минг чашма манбаидир, эшидир Тошда нақшлар унинг ижод ишидир (Шўҳрат).

ҲАРОМ, **МАКРУҲ**, **ИФЛОС**, **МУРДОР**, **ПАЛИД**. Истеъмоладан унун нораво, тозанинг акси. **Макруҳ**, **палид** нисбатан эски, кам қўлланади.

Содда экансиз, ука! Бундоқ иш сиз-у бизга **ҳаром**, буларга ҳалол!.. Майли, ош бўлсин... (А. Қаҳҳор.) ...мўғуллар балиқ ва ов қушининг ўшитини **макруҳ** деб эмас эдилар (М. Осим). Уз ишини қилибди ағёр, Бу сирдан бўлган хабардор. Қани, қайнаб, тошиб ғзаби, **Ифлос** танга сиғмай асаби (Ғайратий). Кокилимнинг ҳар бир олтин толаси Тенгдир минглаб ёвнинг **мурдор** бошига (Уйғун). — Уни [Ҳайитбойни] бошингга урасанми, у **палидни** (Х. Сеитов). Келибдир Волга узра қонхўр итлар, Жаҳонда энг разил **ифлос палидлар** (Ҳабибий).

ҲАРОРАТ, **ТЕМПЕРАТУРА**, **ТАФТ**, **ҲОВУР**. Иссиқлик даражаси, бирор нарсадан (масалан, қуёш, олов ва ш. к. дан) чиқувчи иссиқлик. **Ҳарорат** сўзи **тафт** сўзига нисбатан кенгроқ қўлланади. **Ҳовур** асосан одамга нисбатан қўлланади.

Очиқ деразалардан эсан илиқ ҳаво тўлқини, қуёшнинг **ҳарорати** тобора кўтарилиб, кўча тошларини қиздираётганидан дарак берар эди (П. Турсун). Бир нечаси инграр, икки-учтаси оғриқ ва **ҳароратнинг** зўридан алаҳсирар, алланималарни деб жаврарди (Ойбек). Термоядро реакциясини вужудга келтирмоқ учун бир неча ўн ва ҳатто юз миллион градус билан ўлчанадиган ғоят катта **температура** талаб қилинади («Қизил Ўзбекистон»). Шу вақт эшик очилиб, жувон кириб келди. Устида ўша кичик атлас кўйлаги, фақат энгини ишмариб қўйибди. Табассуми бирам ёқимтой, юзлари лов-лов ёнади. Учоқнинг **тафти** урган-дир? (С. Анорбоев.) Куну билан қуёшда қизиган супанинг **ҳамон тапти** босилмаган, чир айлантириб экилган атир гўлдан тортиб, райҳонгача ранг-баранг гулларнинг омухта ҳиди Хўжабековга негадир бўғаетгандек таъсир қилди (С. Анорбоев). Касал муздек тарвуздан бир-икки кесим еди, **ҳовури** бир оз пасайди («Қизил Ўзбекистон»). Чек берувчи Файзи Раҳимов ҳаддан чунон ошдики, **ҳовурига** ош дамласа бўлади («Муштўм»).

ҲАРСИЛЛАМОҚ, ҲАНСИРАМОҚ, ҲАЛЛОСЛАМОҚ, ЭНТИКМОҚ. Тез ҳаракат, оғир меҳнат натижасида қийналиб чуқур ва тез-тез нафас олмоқ. **Ҳаллосламоқ** сўзида белги даражаси кучли. **Энтикмоқ** бу маънода кам қўлланади.

Боёқиш энам сирпаниб, неча ерда йиқилди; ҳарсиллаб, нафаси бўғилиб, ахир етиб келди (Ойбек). Бектемирнинг лаблари қовжираган, нафаси ҳалқумига тиқилган, оғир ҳансиради (Ойбек). Чопишдан ҳаллослаган Пирмат даҳлиздан кўриниб, бекка қуллук қилди (А. Қодирий). Наримон узоқ жойдан чопиб келган одамдай энтикар, бўғиқ овоз билан гапирар, кўзлари олазарақ бўлиб атрофга қарарди (П. Қодиров).

ҲАР ҚАНЧА, ҲАРЧАНД, ҚАНЧА, МИНГ. Бу сўзлар инкор мазмунли гапларда бирор ҳаракат қай даражада кўп, ортиқ бўлгани билан унинг бенатижа тугагини ифодалашда қўлланади. **Ҳарчанд** нисбатан кам қўлланади. **Минг** сўзида белги даражаси кучли.

Деярли ҳар қадамда бир пой чурук оёқдан тушиб, лойга ботар, қиз энгашиб яна илар, қадамини ҳар қанча авайлаб қўйса ҳам, кафшлар юришдан бўйин товлар эди (Ойбек). Бошимни хўрпага буркаб ҳарчанд ухлашга уринсам ҳам, бўлмади (Саид Аҳмад). Ҳар баҳорда шу бўлар такрор, Ҳар баҳор ҳам шундай ўтади, Қанча тиришсам ҳам, у беор Еллар мени алдаб кетади (Ҳ. Олимжон). Лекин, ман этларингни ўлдириб қўйай, минг дод денлар, минг фарёд денлар, беҳуда! Оқ подшо ҳазратларининг фуқаросимисанлар? (Ойбек.) Сизга қолса, дадамни ёт унсур ҳам дейсиз... Ҳеч инсофингиз йўқ. Бағри тош! Сизнинг ўрингизда бўлак одам бўлганда, минг ёмон кўрса ҳам, аччиғидан тушарди (А. Қаҳҳор).

ҲЕЧ, АСЛО, АСТИ, СИРА, МУТЛАҚО, ЗИНҲОР, БУТУНЛАЙ, ҲАРГИЗ, ТАҚИР, ЗАРРАЧА, ЗИҒИРЧА, ТИРНОҚЧА. Бу сўзлар гапнинг бирор бўлагидаги инкор маъносини таъкидлайди, кучайтиради. **Асло** кўпроқ поэтик услубга хос. **Асти** оддий сўзлашувга хос бўлиб, феълнинг инкорини таъкидлаш, кучайтириш учун қўлланади ва бунда таъкидлаш, кучайтириш оттенкаси «ҳеч» сўзидагига нисбатан кучлироқ бўлади. **Сира** маънони кучайтириши жиҳатдан «асти» сўзига яқин. Лекин фақат феъллардаги инкорни эмас, балки бошқа сўзлардаги инкорни кучайтириш учун ҳам қўлланаверади. **Мутлақо** сўзи маънони яна ҳам кучайтиради. **Зинҳор** — кўпроқ бадийий стилга хос. **Бутунлай** — шу маънода жуда кам қўлланади.

Сендан ҳеч сиримни яширмайман (А. Қаҳҳор). Аҳмаджоннинг назарида бу ишлар... тоғ оралиғига солинган бу уйлар ҳаммаси ортиқча, урушга ҳеч тегишлиги йўқдай кўринар эди (А. Қаҳҳор). Сенинг хотирангни унутмас асло Менинг юракларим, Урта Осиё (Ҳ. Олимжон). Сиз асти хавотир бўлманг. Уртоқ Семёнов билан Арслон акамлар ишларни дўндиришяпти (К. Яшин).

...аммам боёқининг ўглини дадам мусофирлар, мардикорлар орасига қўшиб қўйди. Дадамда с и р а инсоф йўқ-да (Ойбек). Сидиқжон бунга мутлақо ишонмаса ҳам, Рўзиматнинг кўнгли учун ёқасини ушлади (А. Қаҳҳор). Сақлаб ўзни, чиқмаган з и н ҳ о р адаб қонунидан... (Ҳабибий). Унинг шубҳаси ва ҳайронлиги ошди. Энди у бутунлай қўрқмай ҳам қолди (П. Турсун). Бизда бор ҳалол меҳнат, Юз бўлур, на иш бўлса, Пучга чиқмагай ҳ а р г и з Берган аҳду паймонлар (Ҳабибий). Кўз тикиб турган ерларимиз эски ариқданки сув ичолмабди, янги ариқдан т а қ и р ичолмайди, яна азалидай қақраб ётаверади (М. Исмоилий). Кун ўтди, кун кетидан кун келди, лекин тоғ қазувчилар шиддати з а р р а ч а ҳам бўшамади (М. Исмоилий). Кеча кўзимни бақрайтириб қизимни Қатортолга олиб кетди, ўзининг ҳам з и ф и р ч а уятти қолмапти (Ш. Рашидов).

ХИД, ИС, БУИ. Нарса-предметларнинг ҳидлаш органларига таъсир эгиб, сезги уйғотиш хусусияти.

Йўлчи гўё унинг (Шоқосимнинг) кетишини кутиб турган каби, тезда уйга кирди. Уйда тутун йўқолган бўлса-да, аччиқ ҳид дарров унинг бурнига урилди (Ойбек). Ёзнинг шаббодаси қовун полиздан Хуш и с л а р н и сочиб елиб туради (Ҳ. Салоҳ). Анвар...қизнинг юзидан ўпди ва унинг тўзғиган сочларини тўғрилаб, ҳаётбахш кокилларнинг муаттар бўйини узоқ ҳидлади (А. Қодирий).

ХИДЛАМОҚ, ИСКАМОҚ. Ҳидни бурунга тортмоқ.

Отлиқ шохни ушлади, уни авайлаб ўзига тортди, кейин беҳилардан бирининг чанг босиб ётган тукини қўли билан артди...уни ҳидлади, яна ҳидлади (М. Исмоилий). Ҳайдар ота бир туп сада райҳонга қўл уриб искади, сўнгра шохидан синдираётган эди, кимдир «ҳай, ҳай» деди. Ҳайдар орқасига қаради. Шийпонда Аерорқул кулиб турар эди (А. Қаҳҳор).

ХИЙЛА, НАЙРАНГ, МАКР, ФИРИБ, ДАСИСА. Алдовчи хатти-ҳаракат. **Макр, фириб** кам қўлланади.

Бас, бу ҳи й л а л а р, бу макрлар сиздан бошқа кимдан топилсин? (А. Қодирий.) Йлёсовнинг найрангидан колхоз активларининг мияси гангиб қолган («Муштум»). Мирзакаримбойнинг қизи Нуринисонинг табиатида енгиллик билан макр устун турар эди (Ойбек). Уз қизини ҳар кимларга «унаштириб», фириб орқасида қалин олиб, бойлик орттираётган муғомбир эшон ҳозир Жумабозорлик... бир йигитдан ҳам фотиҳа тўйи олиш арафасида турибди («Муштум»). Агарда қўлланмамиз бўйича Гаффор ота ўз йигитларини қизил аскар кийимида юборганда эди. «Халойиқ, бу ваҳший қизил аскарлар хон-монингизни ўртаб, вайрон қилди. Унга қарши миллатни мудофаа қилиб оёққа туринглар» деган хитобномамизнинг таъсири кучли бўлиб, дасисамиз яхши натижа берарди (Н. Сафаров).

ҲИСОБЛАМОҚ, БИЛМОҚ, ҚАРАМОҚ, КЎРМОҚ, САНАМОҚ, ТУШУНМОҚ, АТАМОҚ. Фикр-ўйда бўлмоқ, ҳукмулоҳазада бўлмоқ. Кўпинча бу феъллар билан ундан олдинги сўз орасида деб ишлатилади.

Узини чапдаст ўроқчи ҳисоблаган Ёрмат Йўлчининг ишидан камчилиқ топиб, ўз маҳоратини унга кўрсатиш умидида бир муддат кузатиб турди (Ойбек). Биргина попликлар эмас, Ўзбекистонлик барча пахтакорлар пахта ишини ўз ишлари деб билалдилар («Муштум»). Ғанижон хотини ҳомиладор бўлганда ҳам, болани кўтариб юрганда ҳам, ой-куни яқинлашиб қолганда ҳам, бунга қишлоқда ҳар куни, ҳар ерда бўладиган ҳодиса деб қарлаган эди (А. Қаҳҳор). «Сиз мувофиқ кўрган бир ишга қарши тушиб, раъйингизни қайтаролмайман»,— деди кўп ўйлагандан кейин Офтоб ойим... (А. Қодирий.) Нега ўзингни бахтсиз санайсан? (С. Айний.) Ҳамёнида червон товланмаган эрни эрсанга бўладими? (С. Кароматов.) Аҳмад Ҳусайн бу сўзларни балинд, шоирона сўзлар каби тушуниб, уларнинг мазмунига унчалик эътибор бермади (Ойбек). Мард атаймиз, кимки турса аҳду паймон устида, Чекса ҳам ранж, узмагай меҳрин қадрдон устида (Ҳабибий).

ҲИССА, ТЕГИШ, УЛУШ, ТАН. Бирор нарсанинг кимгадир (нимагадир) оид, унга қарашли қисми.

Республикамиз аҳолисининг ёшидан тортиб кексасигача шу мўътабар ишга ўз ҳиссасини қўшишга интилмоқда («Қизил Ўзбекистон»). Энди бизнинг корхонамиз — коммунистик меҳнат корхонаси. Одамлар фақат ўз тегишини олади... («Қизил Ўзбекистон») Бу ишга барча қишлоқнинг деҳқонлари ўз улушларини қўшишлари керак (Ҳ. Ғулوم). Энди сиз билмаган нарса шuki, тенг шерик эмасмиз. Мен тўртдан бир тан (А. Қаҳҳор).

ҲОМИЛАДОР, ИККИҚАТ, БЎҒОЗ, ЮКЛИ. Ҳомиласи бор, қорнида боласи бор. Ҳомиладор фақат одамга нисбатан, бўғоз асосан ҳайвонларга нисбатан қўлланади. Одамларга нисбатан қўлланганда ҳурматсизлик, меъсимаслик муносабати бўлади. Иккиқат оддий сўзлашувга хос бўлиб, одам ва ҳайвонларга нисбатан аралаш қўлланаверади. Юкли оддий нутқда, жуда кам учрайди.

Гулнор бирдан чўчиб кетди, қорнида бир ниманинг анча сезиларли равишда урганини сизди. Дарров англади — у ҳомиладор (Ойбек). Мен Зиёдахонни ҳам урармикан деган эдим. Хайрият, урмади. Иккиқат нарса... Эридан балога қолар эдик (А. Қаҳҳор). Қорни бўғоз сизирларникидек ўбдон эшилганликдан ёнидаги ёстиққа Мулла Муҳсиннинг бўш турган ёстиғини ҳам замлаб ёндамасига чўкиб олди (А. Қодирий). Пулимиз йўқлиги етмай, саргардон сарғайганимиз етмай, бунинг устига юкли бўлиб қолганим иккимизни, қайғудан қайғуга отарди (М. Исмоилий).

ҲОСИЛДОР, СЕРҲОСИЛ, УНУМДОР, СЕРУНУМ. Кўп ҳосил берадиган. **Унумдор, серунум** кам қўлланади. **Ҳосилдор** кўпроқ ерга нисбатан қўлланади, кўп ҳосил берадиган экин, меваларнинг ўзига нисбатан эса камроқ қўлланади. **Серҳосил**, аксинча, кўп ҳосил берадиган экин, меваларнинг ўзига нисбатан кенг қўлланади.

Бу — бахтиёр саодатли эл, Бу — қаддини кўтарган ўлка, Бу — ҳосилдор ва момиқ тупроқ Уз кўкига ташлаган кўлка (Ҳ. Олимжон). *Шукур, полизимиз серҳосил, ўн уч жонмиз (Ойбек).* *Қашқадарёнинг жанубий районларида бўш ётган унумдор ерлар кўп («Қизил Ўзбекистон»).* *Оппоқ пахта битган серунум ерда Озод меҳнат зўр жадал билан Инсонни қайтадан кўқартирганда, ҳар минут сен ўзинг биз билан бирга!* (Ҳ. Олимжон.)

ҲУРМАТ, ИЗЗАТ, ЭҲТИРОМ. Ўзганинг (ўзгадаги) қадрлаш, улуғлаш сезгиси ва шу сезгининг ифодаси. **Эҳтиром** оддий сўзлашувда қўлланмайди. Китобий тилда ҳам кам қўлланади.

Сизнинг молларингизга қараган, ҳеч қачон инсоний ҳурмат кўрмаган, балки сўкишингизни эшитиб, калтагингизни еган, чексиз хўрланган бир инсонни биламан (П. Турсун). *Қудрат... нонларни ушатди, чой қуйди, қоғозда ўроғлик бир сиқимча парвардаси бор экан, кўк чой билан кетмаса ҳам, меҳмонларнинг иززати, дастурхоннинг зийнати деб патнисга тўкиб қўйди (М. Исмолий).* *У оддий тракторчи жувонга бўлган эҳтиром уни айрим ўринга қўяр эди (А. Қаҳҳор).*

ҲУРМАТЛАМОҚ, ҲУРМАТ ҚИЛМОҚ, ИЗЗАТ ҚИЛМОҚ, СИЙЛАМОҚ. Ҳурмат-иззат ҳисси билан муносабатда бўлмоқ. **Сийламоқ** маънони кучсизроқ даражада ифодалайди.

Сен билан бизни дунёга келтирган аёлларни ҳурматлаш ўрнига, пулга, қалинга сотиш нима деган сўз? Ваҳшийлик. Бошқа ҳеч нарса эмас! (П. Турсун.) Аксинча, ишнинг кўзини биладиган, каттани иززат, кичикни ҳурмат қиладиган бўлиб боряпти («Меҳнат ва турмуш»). *Демак, инсонларни иززат қилган у, Қўлидан келгунча яхшилик этган. Эли учун холис хизмат қилган у, Демак, эл ўғлига айланиб кетган... (М. Бобоев.)* *Зайнаб сиз ўйлаган келинлардан эмас, тегу тахтлик, аслзода, Кумушни сийламаганда ҳам, бизни сийлайди (А. Қодирий).*

ҲУРМАТЛИ, ИЗЗАТЛИ, МУҲТАРАМ. Ҳурматга лойиқ, иззат-обрўга эга. **Иззатли** сўзи ҳурматли сўзига нисбатан кам қўлланади. **Муҳтарам** сўзи китобий.

Бектемир генералларни урушининг бутун ҳикматини биладигач бағоят ҳурматли, азиз одамлар деб тушунарди (Ойбек). *Отабекнинг бу ҳолига қарши чиқувчи ва Зайнабни йўл-йўриққа солувчи яна фақат Ўзбек ойим эдики, бунинг сабаби ҳам иززатли ўқувчимизга бир даража маълум бўлса керак (А. Қодирий).* *Муҳтарам оналарнинг Иссиқ меҳру шафқати, Не-не етук кишининг Хонасини ёритди (Зулфия).*

ҲУРМОҚ, ВОВИЛЛАМОҚ, АКИЛЛАМОҚ. Вов-вов, ак-ак каби товуш чиқармоқ. **Вовилламоқ, акилламоқ** сўзлари итнинг «вов-вов», «ак-ак» овозини чиқараётганини билдиради. **Ҳурмоқ** итнинг умуман шундай ҳаракатини билдиради. **Акилламоқ** ҳурматсизлик, ҳақоратни ифодалашда одамга нисбатан ҳам қўлланади.

Ит ҳу р а р, карвон ўтар (Мақол). Бўронларга қўшилиб Ит ҳу р а р узоқлардан (Ғайратий). Изма-из келаётган Йўлбарс в о в и л л а д и. Ота орқасига қайрилиб қараса, салт отликқа кўзи тушиди (С. Анорбоев). Қишлоқда ҳаёт асари йўқ. Ҳатто ит ҳам а к и л л а м а й д и (Ойбек).

ҲУСН, ЧИРОЙ, КЎРК, ЗЕБ. Ёқимли, ўзига тортувчи тус (кўриниш). **Ҳусн**, сўзи **чирой**, **кўрк** сўзларига нисбатан кенг қўлланади. **Чирой**, **кўрк** сўзлари шу маънода жонли сўзлашувда деярли қўлланмайди.

Ҳу с н кўшиб ҳар кун ҳуснига, Табиат чақирар ўз қучоғига (Ҳ. Олимжон). Аммо парво қилмас асло ўзига, Лой сачраган билан йўқолмас ч и р о й (Уйғун). Сен маърифат, ободликнинг ёрқин тимсоли, Кундан-кунга яшнамоқда к ў р к и н г, ж а м о л и н г (Ғайратий). Балки у зебони эрмас, Балки у бир ғунчадир, Ҳу с н и н г офтобида аммо Кун сайин з е б очадир (Э. Воҳидов).

КҮРСАТКИЧ

Кўрсаткичда луғатга киритилган барча синонимлар алфавит тартибда берилган бўлиб, у луғатда синоним ёки синонимик қаторнинг бор-йўқлигини аниқлашга, луғатга кирган синоним ва синонимик қаторни тез топишга ёрдам беради.

Синонимик қатордаги бош сўзлар кўрсаткичда қора рангда ва бош ҳарф билан берилган. Бирдан ортиқ синонимик қаторда бош сўз бўлган синоним алоҳида-алоҳида ва рим рақами билан берилган:

Ажратмоқ I

Ажратмоқ II каби.

Синонимик қатордаги бошқа сўзлар кўрсаткичда кичик ва оддий ҳарф билан берилган. Ёнида эса (чизиқчадан сўнг) шу сўз қатнашган синонимик қатордаги бош сўз бош ҳарф билан берилган:

Белги

белгисиз — Ноаниқ

беллашмоқ — Мусобақалашмоқ

бемаврид — Бемаҳал II

бемадор — Дармонсиз

Бемалол

Бир сўз неча синонимик қаторда қатнашган бўлса, кўрсаткичда шунча марта келтирилган:

бекитмоқ — Яширмоқ

бекитмоқ — Айтмаслик

бекитмоқ — Ёпмоқ

Бекор

бекор — Бекорга

бекор — Беҳуда

А

Абадий

Абадийлаштирмоқ

абжир — Чаққон

аблаҳ — Ярамас

Авайламоқ

авайламоқ — Эҳтиётламоқ

авангард — Илғор

Аввал

аввал — Дастлаб

аввалам — Аввало

авваламбор — Аввало

аввалбоши — Дастлаб

аввал боши — Аввало

Аввалдан

Аввалги

аввали — Аввало

Аввало

аввало — Дастлаб

авжи — Айни

авжида — Қизгин

авзо — Кўриниш

авзо — Кайфият

Авлод

авлод — Қариндош

Авлиё

авло — Яхши

аврамоқ — Алдамоқ

Автор

Агар

Агент

Агрессив

Агрессия

Агрессор

адаб — Хулқ

адабли — Одобли

адад — Сон

ададсиз — Сонсиз
адаш — Янглиш
адашмоқ — Янглишмоқ
адиб — Езувчи
адоват — Душманлик
Адолат
Адолатли
Адолатсизлик
адо ʋтмоқ — Бажармоқ
адо қилмоқ — Тамомламоқ
Аёв
Аёвсиз
Аёл
аёл — Хотин
аён — Аниқ
аён — Маълум
аён бўлмақ — Маълум бўлмақ
ажаб — Қизиқ
Ажабланарли
Ажабланмоқ
ажабтовур — Яхши
ажиб — Қизиқ
Ажин
ажойиб — Қизиқ
Ажратмоқ I
Ажратмоқ II
ажратмоқ — Айирмоқ
ажра(л)моқ — Айрилмоқ
азалдан — Аввалдан
Азамат
азамат — Катта
азза-базза — Атайлаб
Азиз
азим — Катта
азият — Азоб
азмойиш қилмоқ — Мўлжалламоқ
азм — Қарор
азобламоқ — Қийнамоқ
Азобли
Азоб
Айб
айб — Нуқсон
Айбдор
айбдор — Сабабчи
айбли — Айбдор
Айбсиз
Айёр
Айёрона
Айирбошламоқ
айирбош қилмоқ — Айирбошламоқ
айирма — Фарқ
Айирмоқ
айирмоқ — Ажратмоқ I
айирмоқ — Ажратмоқ II
айламоқ — Қилмоқ
айлана — Атроф

Айланай
Айланишмоқ
Айланмоқ
айлансун — Айланай
айлантирмоқ — Чалғитмоқ
айнан — Худди
Айни
айни — Худди
айнимачоқ (айнимачи) — Бетайин
Айнимоқ
Айниқса
Айрлик
Айрилмоқ
айрим — Баъзи
айрим — Алоҳида
айрича — Бошқача
Айтарли
Айтгандай
айтганча — Айтгандай
Айтишмоқ
Айтмаслик
Айтмоқ I
Айтмоқ II
Айтмоқ III
айтмоқчи — Айтгандай
айюҳаннос — Шовқин
айғоқчи — Агент
Ака
акилламоқ — Ҳурмоқ
Акс
акс — Ужар
аксар — Кўпчилик
аксар — Кўпинча
аксарият — Кўпчилик
Актёр
Актив
Активлашмоқ
Актуал
Алай-балай
алаҳусус — Айниқса
Алам
алам — Байроқ
алам — Уч
алам — Азоб
алам — Ғам
алами — Азобли
Аланга
алаҳситмоқ — Чалғитмоқ
алаҳламоқ — Босинқирамоқ
алаҳсирамоқ — Босинқирамоқ
Албатта
Алдамоқ
Алдамчи
алдамчи — Алдоқчи
алдамчи — Елғончи
Алдоқчи
алдоқчи — Елғончи

Алжимоқ
 алжирмоқ — Алжимоқ
 алишмоқ — Айирбошламоқ
 аллаким — Биров
 алламабало — Қизик
Аллаечуч
 аллақандай — Алланечуч
 алмашмоқ — Айирбошламоқ
 алмаштирмоқ — Айирбошламоқ
 аломат — Белги
 аломат — Қизик
Алоқа
 алоқа — Муносабат
Алоқадор
Алоқида
 алғов-дағов — Нотинч
 амал — Лавозим
 амал — Чора
Амак қилмоқ
 аммо — Лекин
 амр — Буйроқ
 амри маҳол — Қийин
 амр өтмоқ — Буюрмоқ
 анво [йи] — Турли
 англамоқ — Тушунмоқ
 анграймоқ — Анқаймоқ
 андак — Озгина
 андак — Бирпас
 андармон — Машғул
 андиша — Уят
 андишали — Номусли
 андишасиз — Уятсиз
 андиша қилмоқ — Уялмоқ I
 андом — Қомат
 андуҳ — Ғам
Аниқ
 аниқ — Маълум
 аник — Албатта
 аниқламоқ — Маълум бўлмоқ
 анъана — Одат
 анча — Кўп
 анчайин — Арзимаган
Анқаймоқ
Анқов
 апоқ-чапоқ — Иноқ
Апил-тапил
Аравакати
Аралашмоқ
Аранг
 ардоқламоқ — Авайламоқ
 аристократ — Асиялзода
 арз-дод — Шикоят
 арз — Шикоят
Арзимаган
 арзимас — Арзимаган
 арзимасга — Арзимаганга
Аримоқ
 аристон — Асир I

Армия
 армон — Истак
 армуғон — Совға
 ароқхўр — Ичкиликбоз
 артист — Актёр
 артмоқ — Арчимоқ
Арчимоқ
Аргимчқ
Асабий
Асал
Асар
Асил
Асиялзода
Асир I
Асир II
Асирлик
Аскет
Аскетиям
Асли
 асли — Аслида
Аслида
 асло — Ҳеч
 асорат — Асирлик
 асосан — Мувофиқ
 асосий — Муҳим
Асосланмоқ
 асорат — Асар
 асоссиз — Бекорга
Асрамоқ
 аста — Скин
 асти — Ҳеч
Астойдил
 атай — Атайлаб
 атайдан — Атайлаб
 атайин — Атайлаб
Атайлаб
 атамоқ — Ҳисобламоқ
Атиги
 ато қилмоқ — Бермоқ
Атроф
Атрофлича
Аттанг
 аттанг — Пушаймон
 афанди — Уқитувчи
 афв — Кечирим
 аферист — Алдамчи
Афзал
Афзаллик
 афсус — Аттанг
 афсус — Пушаймон
 афсусланмоқ — Ачинмоқ
 афсус қилмоқ — Ачинмоқ
 афт — Юз
 афтода — Бечора
 афгон — Нола
 ахлоқ — Хулқ
 ахлоқли — Одобли
 ахтармоқ — Изламоқ

Ачинарлар
 ачиниш — Пушаймон
Ачинмоқ
 ачомламоқ — Қучоқламоқ
 аччиқ — Жаҳд
Аччиқланмоқ
Ашаддий
 ашаддий — Жуда
Ашула
Ашулачи
Ашқол-дашқол
 аямоқ — Авайламоқ
 аянч — Ачинарли
 аянчли — Ачинарли
 аъло — Афзал
Ақалли
Ақл
 ақллашмоқ — Маслаҳатлашмоқ
Ақлли
 ақча — Пул
 ағанамоқ — Йиқилмоқ
 ағдарилмоқ — Йиқилмоқ
 ағдармоқ — Таржима қилмоқ
 ағёр — Душман
 ағёр — Бегона
Ағнамоқ
 ағнамоқ — Йиқилмоқ
 ағраймоқ — Анқаймоқ
 аҳамиятли — Муҳим
 аҳамиятсиз — Бари бир
Аҳвол
 аҳвол — Вазият
 аҳд — Ваъда
 аҳдлашмоқ — Ваъдалашмоқ
 аҳд-паймон — Ваъда
 аҳд-паймон қилишмоқ — Ваъдалашмоқ
 аҳил — Иноқ
 аҳиллашмоқ — Иноқлашмоқ
 аҳинда — Баъзан
Аҳмоқ

Б

баайни — Худди
 бадават — Бой
 бадалига — Эвазига
Бадан I
Бадан II
 бадастур — Бекам-кўст
 бадбахт — Бахтсиз
 бадбашара — Хунук
 бадбуруш — Хунук
 бадбўй — Сассиқ
 бадкирдор — Ярамас
 бадкор — Ярамас
 баднафс — Очкўз

Бадном
 бадсурат — Хунук
 бадқовоқ — Хунук
 баш қилмоқ — Айтмоқ I
Бажармоқ
 бажо қилмоқ — Бажармоқ
 базўр — Аранг
Байроқ
 байталмон — Сабил
 Баланд
 Баландламоқ
 Баландпарвоз
Балли
 балли — Ҳа
Бало I
Бало II
 балохўр — Текинхўр
Балогат
 бамайлихотир — Бемало
 бамисоли — Каби
 банд — Машғул
 банд — Соп
 банди — Асир I
 баногоҳ — Тўсатдан
 баравар — Карра
 баракали — Унумли
 баракалла — Балли
 барваста — Гавдали
Барг
 барвақт — Эрта
 бардам — Тетик
 бардош — Чидам
 бардошли — Чидамли
 бардош қилмоқ — Чидамоқ
 барзанги — Гавдали
 бари — Ҳамма
Бари бир
 баркамол — Етук
 барно — Чиройли
 барпо этмоқ — Пузмоқ
 барча — Ҳамма
 барҳаёт — Тирик
Бас
 бас — Кифоя
 басир — Кўр
 баст — Қомат
 батамом — Бутунлай
 батартиб — Саранжом
 батафсил — Атрофлича
 баттол — Ужар
 бафуржа — Бемало
 бахил — Хасис
Бахт
 бахтиёр — Бахтли
Бахтли
Бахтсиз
 бахш этмоқ — Бермоқ
 башанг — Олифта

- башар — Одам
 башара — Юз
 башарти — Агар
 баъдаз — Кейин
 Баъзан
 Баъзи
 баъзи бир — Баъзи
 бақамти — Бетма-бет
 бақувват — Кучли
 бағир — Кучоқ
 бағир — Кукрак
 бағишламоқ — Бермоқ
 бағоят — Жуда
 баҳайбат — Катта
 баҳо — Нарх
 баҳоломоқ — Нархламоқ
 баҳона — Сабаб
 Баҳе
 Баҳслашмоқ
 баҳузур — Бемалол
 беадад — Сонсиз
 беадад — Кўп
 беаёв — Аёвсиз
 бебахт — Бахтсиз
 бебош — Узбошимча
 бебурд — Бетайин
 Бева
 бевақт — Бемаҳал I
 бевақт — Бемаҳал II
 Бегона
 бегонасирамоқ — Ётсирамоқ
 бегумон — Албатта
 бегуноҳ — Айбсиз
 бедарак — Дараксиз
 бедард — Беташвиш
 бедармон — Дармонсиз
 бедодлик — Адолатсизлик
 бедом-дарак — Дараксиз
 бедор — Уйгоқ
 бежиз — Бекорга
 Бежрим
 бежирим — Келишган
 Безак
 Беза(т)моқ
 Безовта
 безовта — Нотинч
 безовта бўлмоқ — Безовталанмоқ
 Безовталанмоқ
 беибо — Уятсиз
 Бенхтёр
 беиш — Бекор
 Бекам-кўст
 бекас — Кимсасиз
 бекик — Берк
 бекимса — Кимсасиз
 Бекянмоқ
 бекитиқча — Яширин(ча)
 бекитмоқ — Яширмоқ
 бекитмоқ — Айтмаслик
 бекитмоқ — Ёпмоқ
 Бекор
 бекор — Бекорга
 бекор — Беҳуда
 бекор бўлмоқ — Бўшамоқ
 Бекорга
 Бекорчи
 бекорчи — Беҳуда
 Беламоқ
 белаштирмоқ — Беламоқ
 Белги
 белгисиз — Ноаниқ
 беллашмоқ — Мусобақалашмоқ
 беллашув — Мусобақа
 бемаврид — Бемаҳал II
 бемадор — Дармонсиз
 бемажол — Дармонсиз
 Бемалол
 бемаъни — Бўлмағур
 Бемаҳал I
 Бемаҳал II
 бемор — Касал
 бенаф — Беҳуда
 беном-нишон — Дараксиз
 беномус — Виждонсиз
 беномус — Уятсиз
 бениҳоя — Чексиз
 бениҳоят — Жуда
 беомон — Аёвсиз
 Бепарво
 Бепоён
 бераҳм — Раҳмсиз
 Берк
 беркитмоқ — Ёпмоқ
 беркитмоқ — Яширмоқ
 Бермоқ
 бесаноқ — Сонсиз
 бесаранжом — Нотинч
 бесаранжом — Безовта
 бесубут — Бетайин
 бесўнақай — Хунук
 бет — Юз
 бетавфиқ — Уятсиз
 Бетайин
 бетамиз — Бефаҳм
 Беташвиш
 бетиним — Тўхтовсиз
 бетинч — Нотинч
 бетинч — Безовта
 бетинч бўлмоқ — Безовталанмоқ
 бетинчланмоқ — Безовталанмоқ
 Бетма-бет
 бетоб — Касал
 бетоб бўлмоқ — Касал бўлмоқ
 бетобланмоқ — Касал бўлмоқ
 бетоқат — Безовта
 бетоқат бўлмоқ — Безовталанмоқ

бетоқатланмоқ — Бевовталанмоқ
 бетсиз — Уятсиз
 бефаросат — Бефаҳм
 бефарқ — Бари бир
Бефаҳм
 бефойда — Бехуда
 бехосдан — Беихтиёр
 бехосдан — Тўсатдан
Бечора
 бечора — Камбағал
 бечорачилик — Камбағаллик
 бечора ҳол — Камбағал
 бешак — Албатта
 бешарм — Уятсиз
 беэътибор — Бепарво
 беўхшов — Хунук
 беқарор — Бетайин
Беқиёс
 беқиёс — Жуда
 беқувват — Кучсиз
 беқувват — Дармонсиз
 беғам — Беташвиш
 беғам — Бепарво
Беғубор
 беғубор — Тоза
 беҳад — Чексиз
 беҳаё — Уятсиз
 беҳбудлик — Хурсандлик
 беҳисоб — Сонсиз
 беҳисоб — Кўп
Беҳуда
 билармон — Бало I
 билагон — Бало II
 билдирмоқ — Айтмоқ I
 билинмоқ — Маълум бўлмоқ
 билишимча — Чамаси
 билмасдан — Беихтиёр
 билмоқ — Ҳисобламоқ
 билмоқ — Тушунмоқ
 билониҳоя — Чексиз
 биноан — Мувофиқ
 бино бўлмоқ — Яралмоқ
 бинойи — Яхши
 бинойидек — Яхши
 бирам — Жуда
 биратўла — Бутунлай
 биргина — Фақат
 бир зумда — Дарров
 бирдай — Доим
 бирдан — Тўсатдан
Бирдан-бир
 бирданига — Тўсатдан
 бирда-ярим — Баъзан
 биринчидан — Аввало
 бирлашмоқ — Қўшилмоқ
 бир лаҳзада — Дарров
Биров
 биров — Бегона

биродар — Уртоқ
 бир оз — Озгина
 бир оз — Бирпас
 биरोқ — Лекин
 Бирпас
 бирпасда — Дарров
 бир хил — Баъзи
 бир хил — Алланечук
 бисёр — Жуда
 бисёр — Кўп
Битирмоқ
 битирмоқ — Тамомламоқ
 битирмоқ — Бажармоқ
 битишмоқ — Келишмоқ
 битишмоқ — Ваъдалашмоқ
 битмоқ — Езмоқ
 бичим — Қомат
 биқинмоқ — Бекинмоқ
 боадаб — Одобли
 бобой — Чол
 боёқиш — Бечора
 боз — Яна
 бонс — Сабаб
Бой
 бол — Асал
 бола — фарзанд
 боп — Дойиқ
 боп — Яхши
Боламоқ
 бопта — Яхши
Бор
 бор — Ҳамма
 бор — Марта
 бор — Карра
 борди-ю — Агар
 бори — Атиги
 бор-йўқ — Ҳамма
 бор-йўғи — Атиги
 борлиқ — Бадан I
Босилмоқ
 босим — Тўхтовсиз
Босинқиранмоқ
 босмоқ — Қопламоқ
 босмоқ — Ортмоқ
 босмоқ — Нашр этмоқ
 босқинчи — Агрессор
 босқинчилик — Агрессия
 босқинчилик — Агрессия
 ботил — Қалбаки
Ботинмоқ
Ботир
 ботмоқ — Чўкмоқ
 бохабар — Хабардор
Бош
 бош — Ақл
 бошда — Дастлаб
 бошда — Аввало
 бошда — Аслида

бошдан — Аввалдан
 боши — Аввало
 бошлаб — Дастлаб
 Бошламоқ
 Бошлиқ
 бошчи — Бошланқ
 Бошқа I
 Бошқа II
 бошқа — Яна
 Бошқармоқ
 Бошқатдан
 Бошқача
 боқиш — Қараш
 боқишмоқ — Ердамлашмоқ
 боқмоқ — Қарамоқ
 боқмоқ — Парваришламоқ
 бузиламоқ — Айнимоқ
 Буйруқ
 Булоқ
 булғамоқ — Беламоқ
 Булға(т)моқ
 бунёд бўлмоқ — Яралмоқ
 бунчалар — Нақадар
 бурд — Субут
 бурда-бурда қилмоқ — Тилкаламоқ
 бурдаламоқ — Тилкаламоқ
 буриш(иқ) — Ажин
 бурканмоқ — Уралмоқ
 Бурун
 бурун — Аввал
 бурунги — Аввалги
 бурундан — Аввалдан
 бурч — Вазифа
 буг — Бекам-кўст
 буткул — Ҳамма
 буткул — Бутунлай
 бутун — Ҳамма
 Бутунлай
 бутунлай — Ҳеч
 буюк — Катта
 Буюм
 Буюрмоқ
 бўзармоқ — Кўкармоқ
 бўй — Қирғоқ
 бўй — Ҳид
 бўй-баст — Қомат
 Бўйини
 бўйича — Мувофиқ
 Бўйсунмоқ
 бўкмоқ — Ивимоқ
 бўлади — Кифоя
 бўлади — Бўпти
 бўлак — Бошқа I
 бўлак — Бошқа II
 бўлак — Яна
 бўлакча — Бошқача
 бўлар-бўлмасга — Арзимаганга
 бўлгани — Бас

бўлгани — Атиги
 бўлди — Кифоя
 бўлди — Бас
 Бўлмагур
 бўлмагур — Емон
 бўлмагур — Бекорчи
 бўлмоқ — Таксимланмоқ
 бўлмоқ — Етмоқ
 Бўпти
 бўса — Упич
 бўстон — Гулшан
 бўш — Юшмоқ
 бўш — Бекор
 Бўшамоқ
 бўшамоқ — Қутулмоқ
 бўшанг — Лапашанг
 Бўшатмоқ
 Бўшашмоқ
 бўшашмоқ — Юмшамоқ
 бўш-баёв — Лапашанг
 бўғилмоқ — Хуноб бўлмоқ
 бўғин — Авлод
 бўғоз — Ҳомиладор
 бўҳтон — Тухмат

В

важ — Сабаб
 важоҳат — Кўриниш
 Вазифа
 вазифа — Топшириқ
 Вазият
 вазмин — Оғир
 вайсамоқ — Жаврамоқ
 валжирамоқ — Алжирамоқ
 вали — Авлиё
 Ватан
 Вафо
 вафодор — Вафоли
 вафодор — Содиқ
 Вафоли
 вафот — Улим
 вафот этмоқ — Улмоқ
 Ваъда
 Ваъдалашмоқ
 ваъдасиз — Алдоқчи
 Вақт
 вақтли(ваҳди) — Эрта
 ваҳима — Қўрқинч
 ваҳимали — Қўрқинчли
 ваҳшат — Қўрқинч
 видолашмоқ — Хайрлашмоқ
 Виждон
 Виждонли
 Виждонсиз
 вовиламоқ — Ҳурмоқ

ворис — Меросхӯр
 восил бўлмақ — Етишмоқ
 поя — Балоғат
Воқеа
 воқиф — Хабардор
 вужуд — Бадан
 вужудга келмоқ — Тугилмоқ

Г

Гавда
 Гавдали
 гадо(й) — Тиланчи
 гадо — Камбағал
 гадолик — Камбағаллик
 гал — Навбат
 гал — Марта
 галварс — Анков
 галдаги — Навбатдаги
Гангимоқ
 ганграмоқ — Гангимоқ
 гап — Воқеа
Гапдон
Гапирмоқ
 гаранг — Кар
 гарангсимоқ — Гангимоқ
 гард — Чанг
 гардан — Бўйин
 гардун — Осмон
 гаштали — Кайfli
 гезармоқ — Кўкармоқ
 гердайган — Кеккайган
 гердаймоқ — Керилмоқ
 гигант — Катта
 гидир — Ғараз
Гина қилмоқ
 гиргиттон — Айланай
 гирд — Атроф
 гирдиқапалак — Парвона
 гиофтор бўлмақ — Йўликмоқ
Гувоҳ
Гул
 гулбоғ — Гулшан
 гулзор — Гулшан
 гулистон — Гулшан
Гулшан
Гумон
 гуруҳ — Ғруппа
 годо — Баъзан
 гоҳ — Ужар
 гойида — Баъзан
 гоҳида — Баъзан
 гоҳо — Баъзан
Ғруппа
 гумон — Шубҳа

гумонсирамоқ — Шубҳаланмоқ
 гумон қилмоқ — Шубҳаланмоқ
 гунг — Соқов
 гунгалак — Соқов
 гуноҳ — Айб
 гуноҳкор — Айбдор
 гуноҳсиз — Айбсиз
 гурунглашмоқ — Сухбатлашмоқ
 гўзал — Чиройли
 гўзаллашмоқ — Чиройлилашмоқ
 гўл — Анков
 гўл — Лақма
Гўр
 гўрга — Хайрият
 гўристон — Мозор
 гўсхўр — Аҳмоқ
 гўшанишин — Аскет
 гўшанишинлик — Аскетизм

Д

дабдабали — Баландпарвоз
 дабдурустан — Тўсатдан
 давара — Дўқ
 давлатманд — Бой
Даволамоқ
Дайди
Дайдимоқ
Дакки
 дам — Вақт
 дам — Нафас
 дамдуз — Индамас
Дангаса
Дангиллама
 даққир-даққир — Баъзан
 дарак — Хабар
 даракламоқ — Хабарламоқ
Дараксиз
 дарвоқе — Айтгандай
 даргумон — Гумон
 дард — Алам
 дардисар — Дахмаза
 дардқаш — Ҳамдард
Дардлашмоқ
 дардманд — Касалманд
 дардчил — Касалманд
 дариг — Аттанг
 даркор — Керак
 дармон — Куч
Дармонсиз
 дароз — Новча
Дарров
 дарҳақиқат — Ростдан
 дарҳол — Дарров
 даста — Соп
 даставвал — Дастлаб

дасиса — Хийла
Дастлаб
 Дафн этмоқ
 дафъа — Марга
 дафъатан — Тўсатдан
 дахл — Алока
 дахлдор — Алоқадор
Дахмаза
 дашном — Даkki
 дағал — Қўрс
 дағдаға — Дўқ
 даҳшат — Қўрқинч
 даҳшатли — Қўрқинчли
 деваланмоқ — Тупланмоқ
 девона — Жинни
 девона — Тиланчи
 девона — Тентак
 дегандек — Каби
Деярли
 дид — Фаҳм
 дидли — Фаросатли
 диёр — Ватан
 дийдирамоқ — Титрамоқ
 дийдор — Юз
 дил — Юрак
 дилдирамоқ — Титрамоқ
 дилдор — Севғили
 димоғ — Гурур
 димоғдор — Кеккайган
 дир-дир қилмоқ — Титрамоқ
 дирдов — Ориқ
 диққат — Хуноб
 диққат бўлмоқ — Хуноб бўлмоқ
 довдирамоқ — Гангимоқ
Довруқ
 довьюрак — Ботир
 дод — Шикоят
 дод — Нола
 дод-вой — Шовқин
Доим
 доимо — Доим
Доклад
 дом-дараксиз — Дараксиз
 домла — Уқитувчи
 донг — Довруқ
Донгдор
 доғ — ғам
 доғули — Айёр
 дугона — Уртоқ
 дуд — Тутун
 дудмол — Ноаниқ
 думаламоқ — Афнамоқ
Дунё
 дуруст — Яхши
 дуруст — Бўпти
 дучор бўлмоқ — Йўлиқмоқ
 дуввор — Қийин
Душман

Душманлик
 дўндиrhoқ — Бопламоқ
 дўндиrhoқ — Бажармоқ
 дўппосламоқ — Уrhoқ
 дўст — Уртоқ
 дўхт — Қомат
 Дўқ
 дўқол — Хасис

Е

ел — Шамол
 елим — Хира
Елка
 емиш — Овқат
Емоқ
 енгил — Осон
Енгмоқ
 ерлик — Маҳаллий
 есир — Бева
 етади — Қифоя
 етакчи — Илғор
 етар(ли) — Бас
 етарли — Қифоя
Етим
Етишмоқ
Етмоқ
 стмоқ — Етишмоқ
Етуқ
 етуклик — Балоғат
Ечмоқ

Ё

ёв — Душман
 ёвқур — Ботир
 ёдгор — Эсдалик
Ёдгорлик
 ёдламоқ — Эсламоқ
 ёд этмоқ — Эсламоқ
 ёзиқ — Айб
 ёзмиш — Тақдир
Ёзмоқ
Ёзувчи
 ёзғириқ — Таъна
 ёзғирмоқ — Гина қилмоқ
 ёлвормоқ — Ялинмоқ
 ёлқин — Аланга
Ёлғиз
 ёлғиз — Бирдан-бир
 ёлғиз — Кимсасиз
 ёлғиз — Фақат
 ёлғон — Бекорчи
 ёлғондакам — Қалбаки
Ёлғончи
 ёлғончи — Алдоқчи

Емон

ѐмон — Чатоқ

ẽмон — Жуда

Емонлашмоқ

ẽн — Томон

ẽнида — Олдида

Енмоқ

ẽnмоқ — Қайнамоқ

ẽпишқоқ — Хира

ẽпиқ — Берк

Епмоқ

ẽр — Севгили

Ердам**Ердамлашмоқ****Ердамчи****Еришмоқ****Еруғ**

ẽрқин — Еруғ

ẽрқин — Аниқ

ẽстиқдош — Хотин

ẽт — Бегона

ẽтсинмоқ — Ётсирамоқ

Ётсирамоқ

ёқ — Томон

ёқа — Қирғоқ

ёқалашмоқ — Уришмоқ

ёқимсиз — Нохуш

Ёқтирмоқ

ёғду — Нур

ёғи — Душман

Ж

жабр — Азоб

жабрламоқ — Қийнамоқ

жавоб — Рухсат

Жаврамоқ

жадал — Тез

жадалла(ш)моқ — Тезла(ш)моқ

жазм — Қарор

Жала

жалб қилмоқ — Тортмоқ

жам — Ҳамма

жамламоқ — Йиғмоқ

жамғармоқ — Йиғмоқ

жанг — Уруш

Жанжал

жанжаллашмоқ — Айтишмоқ

Жарима

жароҳат — Яра

жароҳатламоқ — Яраламоқ

жароҳатли — Ярали

жасад — Улик

жасорат қилмоқ — Ботинмоқ

жасур — Ботир

жат — Қаср

жафо — Азоб

жафоли — Азобли

Жаҳд

жаҳон — Дунё

жиддий — Астойдил

жигар — Қариндош

жигарбанд — Қариндош

жигаргўша — Қариндош

жиллақурса — Ақалли

Жилмаймоқ

жилмоқ — Қўзғалмоқ

жим — Тинч

жим бўлмоқ — Тинчимоқ

жимжит — Тинч

жимжитлик — Жимлик

жиминмоқ — Тинчимоқ

Жимлик**Жингалак**

жиндек (жиндай, жиндак) — Озгина

Жинни

жиннисанғи — Тентак

жиноят — Айб

Жирканмоқ**Жирканч**

жирканч — Бўлмағур

жичча — Озгина

жоиз — Уринли

Жой

жойида — Яхши

жойламоқ — Ортмоқ

Жойлашмоқ

жойлашмоқ — Кирмоқ

жосус — Агент

Жуда

жуда — Айни

жудолик — Айрилиқ

жудо қилмоқ — Айирмоқ

Жулдур

журъат этмоқ — Ботинмоқ

жусса — Гавда

жуссали — Гавдали

жўн — Содда

жўна — Кет

жўнамоқ — Кетмоқ

жўнатмоқ — Юбормоқ

жўртта — Атайлаб

жўрттага — Атайлаб

жўшмоқ — Қайнамоқ

жўшқин — Қайноқ

жўяли — Уринли

З

забардаст — Кучли

забун — Ачинарли

Завқ

Завқланмоқ

зодагон — Асилзода

заиф — Кучсиз

заифлашмоқ — Кучсизланмоқ

закий — Фаросатли
 заковатли — Фаросатли
 залварли — Оғир
 залли — Жирканч
 замон — Вақт
 заягин — Бой
 зангор — Кўк
 зап — Жуда
 заранг — Қаттиқ
Зарар
 зарбдор — Илғор
 зарда — Жаҳл
 заррача — Хеч
 зарур — Керак
 зарур — Керакли
 зарурат — Эҳтиёж
 зарурий — Керакли
 зарурият — Эҳтиёж
 зафар — Ғалаба
Зафар
 заҳмат — Қийинчилик
 заҳмат — Азоб
 заҳматли — Азобли
 зеб — Хусн
 зебо — Чиройли
 зеро(ки) — Чунки
 зеҳн — Фаҳм
 зеҳнли — Фаросатли
Зид
 зид — Акс
 зидлик — Қарама-қаршилиқ
 зиё — Нур
 зиёд(а) — Ортиқ
Зиёли
 зиёли — Зарар
 зийнат — Безак
 зийрак — Сезгир
 зил — Оғир
 зил-замбил — Оғир
 зимдан — Яширин(ча)
 зим-зиё — Қоронғилик
 зимистон — Қоронғилик
Зинғилламоқ
 зинҳор — Хеч
 зипилламоқ — Зинғилламоқ
 зирқирамоқ — Қақшамоқ
 зич — Қалин
Зиқ
 зиқ — Шошилинич
 зикна — Хасис
 зигирча — Хеч
 зое — Бехуда
 зол — Фаросатли
 золим — Раҳмсиз
 зор — Нола
 зор — Муҳтож
 зор — Илтимос
Зора

зор бўлмоқ — Зориқмоқ
Зориқмоқ
Зерикмоқ
 зорланмоқ — Нолимқоқ
 зорлик — Эҳтиёж
 зормонда — Сабила
Зотдор
 зотли — Зотдор
 зоҳид — Аскет
 зоҳидлик — Аскетизм
 зуд — Тез
 зукко — Фаросатли
Зулм
 зулмат — Қоронғилик
 зумда — Дарров
 зупта — Асил
 зурёд — Фарзанд
 зўр — Катта
 зўраймоқ — Кучаймоқ
 зўр-базўр — Аранг
 зўрламоқ — Қистамоқ
 зўрға — Аранг
 зўргатдан — Аранг

И

ибо — Уят
 иболи — Номусли
 ибосиз — Уятсиз
 ибрат — Урнак
 ибтидий — Содда
Ивиямоқ
 ивирситмоқ — Булға(т)моқ
 ивирсиқ — Ифлос
 идора қилмоқ — Бошқармоқ
 идрок — Фаҳм
 ижозат — Рухсат
 из — Асар
 изза бўлмоқ — Уялмоқ II
 иззат — Ҳурмат
 иззатли — Ҳурматли
 иззат қилмоқ — Ҳурматламоқ
Изламоқ
 изм — Ихтиёр
 изн — Рухсат
 изтироб — Азоб
 изтиробли — Азобли
 изҳор этмоқ — Айтмоқ I
 ийнманмоқ — Уялмоқ II
 иккиқат — Ҳомиладор
 илакишмоқ — Айланишмоқ
 илалабад — Абдий
 илгари — Олдинга
 илгари — Аввал
 илгариги — Аввалги
 илгаридан — Аввалдан
 илдам — Тез
 илдамлашмоқ — Тезла(ш)моқ

илжаймоқ — Жилмаймоқ
 илксидан — Тусатдан
 илаат — Нуқсон
 илао — Лекин
 илож — Чора
 иложсиз — Ноилож
 илатижо — Илтимос
Илатимос
Илагор
Имэо
Имиламоқ
 Имирсиламоқ — Имиламоқ
 имкон — Чора
Ии
Индасмас
Индасмаслик
 инмоқ — Кўнмоқ
 иннайкейин — Кейин
Иноқ
Иноқлашмоқ
 инсон — Одам
 инсонгарчилик — Одамгарчилик
 инсофсиз — Виджонсиз
 интеллигент — Зиёли
 интиламоқ — Уринмоқ
 интиқом — Уч
 интиқо — Охир
 инъом — Совға
Инқироз
 ипилтириқ — Ориқ
 иржаймоқ — Жилмаймоқ
 иримига — Номига
 иркит — Ифлос
 ироқ — Узок
 иршаймоқ — Жилмаймоқ
 ироғалмоқ — Тебранмоқ
 ирғимоқ — Сакрамоқ
 ирғитмоқ — Отмоқ
 ис — Хид
 исимоқ
 искамоқ — Хидламоқ
 ислиқи — Ифлос
 исм — Ном
 иснод — Уят
 истарали — Хушрўй
Истак
Истамоқ
 истамоқ — Изламоқ
 истарали — Хушрўй
 истеъдод — Қобилият
 истеъдодли — Қобилиятли
 истеъмола қилмоқ — Емоқ
 истеъзо — Кесатиқ
 истибдод — Зулам
Истиқбол
 истиқомат қилмоқ — Яшамоқ
 исқирт — Ифлос
 итоат қилмоқ — Бўйсунмоқ

иттифоқ — Иноқ
 иттифоқлашмоқ — Иноқлашмоқ
 иттифоқо — Тусатдан
 итқитмоқ — Отмоқ
Ифлос
 ифлос — Ҳаром
 ифлос — Ярамас
 ифлос қилмоқ — Булға(т)моқ
 ифода — Белги
Ихлосманд
Ихтиёр
 ихтиёрсиз — Бейхтиёр
 ихтиёр қилмоқ — Истамоқ
 ихтилоф — Қарама-қаршилик
Ичкиликбоз
Ичмоқ
Иш
 иш — Касб
 ишбоши — Бошлиқ
 ишёқмас — Дангаса
Ишкал
 ишкал — Чатоқ
Ишламоқ
 ишончсизлик — Шубҳа
 ишсиз — Бекор
 иштибоҳ — Шубҳа
 иштиёқ — Истак
Ишчан
 ишшаймоқ — Жилмаймоқ
 ишқ — Севги
 ишқибоз — Ихлосманд
 иқбол — Бахт
 иқна — Ифлос

И

йирганмоқ — Жирканмоқ
 йирик — Катта
 йироқ — Узок
Йиқилмоқ
 йиғилиш — Йиғин
Йиғин
 йиғиштирмоқ — Ташламоқ
Йигмоқ
 йиғнамоқ — Йиғмоқ
 йўл — Марта
 йўл — Чора
Йўлатмоқ
 йўлбошчи — Бошлиқ
 йўлдош — Ҳамроқ
 йўлига — Номига
Йўлиқмоқ
 йўлиқмоқ — Учрашмоқ
 йўлламоқ — Юбормоқ
Йўловчи
 йўлчи — Йўловчи
 йўсинда — Тарзда

йўқламоқ — Эсламоқ
 йўқол — Кет
 йўқотмоқ — Тамомламоқ
 йўқсил — Камбагал
 йўқчилик — Камбагаллик
 йўқ қилмоқ — Тамомламоқ

К

Каби

кажбаҳс — Ужар
 каззоб — Ёлғончи

кайф — Кайфият

Кайфият

Кайфли

калака қилмоқ — Масхараламоқ

калвак — Анқов

калла — Бош

калла — Ақл

каллали — Ақлли

каловланмоқ — Гангимоқ

каломпо — Бошлиқ

калондимог — Кеккайган

Калта

калтакламоқ — Урмоқ

Кам

Камаймоқ

Камбагал

Камбагаллик

камбагалчилик — Камбагаллик

кам-кўстсиз — Бекам-кўст

камоб — Камчил

камол — Балоғат

камолли — Жуда

Камчил

камчилилик — Нуқсон

камқувват — Дармонсиз

камқувват — Кучсиз

Каникул

Кар

карвон — Аравакаш

карвонбоши — Илғор

кармон — Чўнтак

каронатчи — Авлиё

Карра

карра — Марта

Касал

Касал бўлмоқ

касаланмоқ — Касал бўлмоқ

Касалманд

Касб

касб-кор — Касб

касофат — Каср

Каср

Катта

катта — Бошлиқ

катта бўлмоқ — Усмоқ

каттакон — Бошлиқ

кез — Вақт

кезак — Вақт

кези — Хонаси

Кейин

кейин — Орқа

кейинги — Охириги

кек — Ғараз

Кеккайган

кеккаймоқ — Керилмоқ

Кекса

кекса — Чол

Кексаймоқ

келажак — Истиқбол

келбат — Қомат

Келишган

келишмовчилик — Қарама-қаршилик

Келишмоқ

келишмоқ — Ярашмоқ

келишмоқ — Ваъдалашмоқ

келиштирмоқ — Бопламоқ

келтирмоқ — Йўлатмоқ

кемирмоқ — Мужимоқ

кенгаш — Маслаҳат

кенгашли — Маслаҳатли

кенгашмоқ — Маслаҳатлашмоқ

кенгашчи — Маслаҳатчи

кенгчилик — Мўлачилик

кепата — Аҳвол

Керак

Керакли

керик — Кеккайган

керилган — Кеккайган

Керилмоқ

Кесатиқ

кескир — Уткир

Кесмоқ

кетворган — Келишган

Кет

кет — Охир

кет — Орқа

кетма-кет — Тўхтовсиз

Кетмоқ

кетмоқ — Ярашмоқ

кетмоқ — Аримоқ

Кеча

кечаси — Кеча

Кечикмоқ

Кечирим

кечиши — Утмиш

кибр — Ғурур

кибрланмоқ — Мағрурланмоқ

кибр-ҳаво — Ғурур

Кийим

кийим-бош — Кийим

кийим-кечак — Кийим

Кимдир — Биров

кимса — Одам

Кимсасыз

кин — Ғараз

киноя — Кесатиқ

кирдикор — Қиламиш

Кириш

киришмоқ — Бошламоқ

Кирмоқ

киройи — Жуда

кисса — Чўнтак

Кифоя

кифоя — Бас

кифоя қиламоқ — Етмоқ

кифт — Елка

киши — Одам

киши — Бегона

ковламоқ — Қаз(и)моқ

ковламоқ — Титкиламоқ

ковлаштирмоқ — Титкиламоқ

ковшамоқ — Чайнамоқ

коинот — Дунё

койишмоқ — Айтишмоқ

кошки — Зора

Куй

куйинмоқ — Ачинмоқ

куймоқ — Енмоқ

куймоқ — Ачинмоқ

Кулги

кулимсирамоқ — Жилмаймоқ

кулфат — Ғам

кулфат — Мусибат

кун — Қуёш

кун — Ҳаво

кунчи — Рашкчи

кураш — Мусобақа

кутиламаганда — Тўсатдан

Кутмоқ

кутмоқ — Тергамоқ

Куч

куч — Қурб

Кучаймоқ**Кучли**

кучли — Азамат

Кучсиз**Кучсизланмоқ**

кушод — Бутунлай

кўзламоқ — Мўлжалламоқ

Кўк

кўк — Осмон

Кўкармоқ

кўкармоқ — Кўкламоқ

Кўкламоқ**Кўкрак**

кўкрак — Юрак

кўкс — Кўкрак

кўлага — Соя

кўланка — Соя

кўлка — Соя

кўмак — Ердам

кўмакдош — Ердамчи

кўмаклашмоқ — Ердамлашмоқ

кўймоқ — Дафн этмоқ

кўнгил — Истак

кўнгил — Юрак

кўнгилсиз — Нохуш

Кўнвкмоқ**Кўнмоқ****Кўп**

кўп — Жуда

Кўпаймоқ**Кўпича****Кўпчилик****Кўр**

кўра — Мувофиқ

кўргилик — Тақдир

Кўриниш

кўришмоқ — Саломлашмоқ

кўрк — Ҳусн

кўркама — Чиройли

кўркалашмоқ — Чиройлилашмоқ

кўрмоқ — Ҳисобламоқ

кўтариламоқ — Баландламоқ

кўтариламоқ — Отланмоқ

кўтармоқ — Ичмоқ

кўтармоқ — Чидамоқ

кўтоҳ — Қалта

кўҳлик — Чиройли

Л

лаб — Қирғоқ

лаббайғуй — Ҳушомадгуй

лаббайғуйлик — Ҳушомадгуйлик

лаванд(лаванг) — Лапашанг

Лавозим

лаганбардор — Ҳушомадгуй

лаганбардорлик — Ҳушомадгуйлик

лаёқат — Қобилият

лаёқатли — Қобилиятли

лаёқатли — Яроқли

лаззат — Роҳат

лаззатланмоқ — Роҳатланмоқ

лаззатли — Мазали

лаззат қиламоқ — Роҳатланмоқ

лазиз — Мазали

лакалов — Анқов

лак-пак — Анқов

ланг — Чўлоқ

ландовур — Лапашанг

лапангламоқ — Тебранмоқ

Лапашанг

латофатли — Чиройли

латта — Лапашанг

латтачайнар — Эзма

лашкар — Армия

лаш-луш — Ашқол-дашқол

лақилламоқ — Дайдимоқ
 лақиллатмоқ — Алламоқ
 лақ-луқ — Ашқол-дашқол
Лақма
 лаҳад — Гўр
 лаҳза — Вақт
 лаҳзада — Дарров
Лекви
 либос — Кийим
 лоақал — Ақалли
 лобар — Келишган
Лойиқ
 лоп этиб — Тўсатдан
 лоф — Муболаға
 лоқайд — Бепарво
 лоғар — Ориқ
 лўттибоз — Найрангбоз

М

мабодо — Агар
 мавжуд — Бор
 мавзу — Тема
 маврид — Вақт
 магар — Агар
 мадад — Ермад
 мадор — Куч
 мадорсиз — Дармонсиз
 мажбурламоқ — Қистамоқ
 мажбур қилмоқ — Қистамоқ
 мажлис — Йигин
 мажол — Куч
 мажолсиз — Дармонсиз
 мажруҳ — Ярали
 маза — Таъм
 маза — Роҳат
Мазали
 мазах — Масхара
 маза қилмоқ — Роҳатланмоқ
 мазахламоқ — Масхараламоқ
 мазах қилмоқ — Масхараламоқ
 мазият — Афзаллик
 мазмун — Маъно
 майда-чуйда — Ашқол-дашқол
 майл — Ихтиёр
 майл — Истақ
 майли — Бўпти
 майна қилмоқ — Масхараламоқ
 маккор — Айёр
 маккорона — Айёрона
 макр — Хийла
 макруҳ — Харом
 мактуб — Хат
 малай — Хизматкор
 маломат — Таъна
 мамлакат — Ватан

манглай — Пешана
 мангу — Абадий
 мангулаштирмоқ — Абадийлаштирмоқ
 манжалақи — Шаллақи
 манзара — Вазият
 манман — Кеккайған
 мансаб — Лавозим
 манфаат — Фойда
 манфур — Жирканч
Маош
Мард
 мард — Ботир
 мардум — Халқ
 мароқ — Завқ
 мароқланмоқ — Завқланмоқ
Марта
 марта — Карра
Маслаҳат
 маслаҳатгўй — Маслаҳатчи
Маслаҳатлашмоқ
Маслаҳатли
Маслаҳатчи
 маслаҳат қилмоқ — Маслаҳатлашмоқ
 масрур — Хурсанд
 мастон — Айёр
Масхара
Масхараламоқ
 масхара қилмоқ — Масхараламоқ
 масъуд — Бахтли
 матонат — Чидам
 матонатли — Чидамли
 мато(х) — Буюм
 махсус — Атайлаб
 махфий — Яширин(ча)
 машаққат — Қийинчилик
 машаққатли — Қийин
 машварат — Маслаҳат
 машварат қилмоқ — Маслаҳатлашмоқ
 машмаша — Жанжал
 машшоқ — Созанда
Машгул
 машхур — Донгдор
Маълуи
 маълуи бўлмоқ
 маъмурчилик — Мўлчилик
Маъно
 маъносиз — Бехуда
 маърака — Йигин
 маъруза — Доклад
 маънос — Хомуш
 маъносланмоқ — Хомушланмоқ
 маъкул — Уринли
 мақбул — Лойиқ
Мақсад
 мағзава — Эзма
 мағлуб қилмоқ — Енгмоқ
Мағрурланмоқ
 мағрурланмоқ — Фахрланмоқ

мадал — Вақт
Мадаллий
 маҳбуба — Севгили
 маҳзун — Ғамгин
 маҳкам — Пухта
 маҳоват — Муболага
 маҳол — Қийин
 маҳоратли — Уста
 маҳрум қилмоқ — Айирмоқ
 менгровсимоқ — Ғангимоқ
 меров — Анқов
Меросхўр
 метин — Қаттиқ
Меҳмон
 меҳнат қилмоқ — Ишламоқ
 миғфов — Эзма
 минг — Ҳар қанча
 минғаймас — Индамас
 миришкөр — Уста
 мириқмоқ — Қонмоқ
 мискин — Камбағал
 мискинлик — Камбағаллик
 мисли — Каби
 мислсиз — Беқийс
 мислсиз — Жуда
 мисол(и) — Каби
 мия — Ақа
 мияли — Ақлан
 миқдор — Сон
 миқ этмаслик — Индамаслик
 мовий — Кўк
 можаро — Жанжал
 можаролашмоқ — Айтишмоқ
 мозий — Утмиш
Мозор
 мозор — Гўр
 мозористон — Мозор
 мол — Буюм
 монанд — Лойиқ
 монанд — Ухшаш
 мондаламоқ — Бопламоқ
 мос — Лойиқ
 мояна — Маош
 моҳир — Уста
 муаллим — Уқитувчи
 муаллиф — Автор
 муаттар — Хушбўй
Муболага
 муборакбод — Табриқ
 муборакбод қилмоқ — Табриқламоқ
 мубоҳаса — Баҳс
 мубтало бўлмақ — Йўлиқмоқ
 мубҳам — Ноаниқ
 муваффақ бўлмақ — Етишмоқ
Мувофиқ
 мувофиқ — Лойиқ
 муддао — Мақсад
 муддат — Вақт

мудом — Доим
 муддиш — Қўрқинчли
 мужда — Хушхабар
Мужимоқ
 мужмал — Ноаниқ
 музаффар — Ғолиб
 музаффарият — Ғалаба
 музикант — Созанда
Музоламоқ
 мукаммал — Бекамкўст
 мукаммал — Атрофлича
 мулк — Ватаи
 муллажиринг — Пул
 мулоғим — Юмшоқ
 мулоғимлашмоқ — Юмшамоқ
 мулоқот этмоқ — Учрашмоқ
 мумсик — Хасис
 мумтоз — Асия
 мунаввар — Ерур
 мунг — Ғам
 мунғли — Ғамгин
 мунозара — Баҳс
 мунозаралашмоқ — Баҳслашмоқ
 мунозара қилмоқ — Баҳслашмоқ
Муносабат
 муносиб — Лойиқ
 муовин — Уринбосар
 мурда — Улик
 мурдор — Ҳаром
 мурод — Мақсад
 муртад — Сотқин
 мусаффо — Тоза
 мусаффо — Бегубор
Мусибат
 мусибат — Ғам
Мусобақа
Мусобақалашмоқ
 мустаҳиқ — Лойиқ
 мустаҳкам — Пухта
 мутлақ(о) — Бутуналай
 мутлақо — Ҳеч
 муттасил — Тўхтовсиз
 муттаҳам — Виждонсиз
 муфассал — Атрофлича
 мухлис — Ихлосманд
 муҳолиф — Рақиб
 муччи — Упич
 мушкул — Қийин
 мушжуллашмоқ — Қийинлашмоқ
 мушкуланимоқ — Ёмонлашмоқ
 муштарак — Умумий
 муштлашмоқ — Уришмоқ
 муяссар бўлмақ — Етишмоқ
 муқаддима — Кириш
 муқаррар — Албатта
 муғомбир — Айёр
 муғомбирона — Айёрон
 муҳаббат — Севги

мухайё — Тайёр
Муҳаррир
Муҳим
 муҳораба — Уруш
 муҳосара — Қамал
 муҳтарам — Хурматли
 муҳташам — Данғилама
Муҳтож
 муҳтож бўлмоқ — Зориқмоқ
 муҳтожлик — Камбағаллик
 мўйсафид — Чол
 мўл — Кўп
Мўлжалламоқ
 мўлжал қилмоқ — Мўлжалламоқ
 мўл-кўлчилик — Мўлчилик
 мўлтонин — Айёр
Мўлчилик
 мўмин — Ювош
 мўҳмал — Ноаниқ

Н

нав — Тур
Навбат
 навбат — Марта
Навбатдаги
 надомат — Хунук
 надомат — Пушаймон
 назар — Қараш
 назаринда — Чамаси
 наздымда
 назр — Садақа
 найнов — Новча
 найранг — Хийла
Найрангбоз
 намуна — Урнак
 наридан-бери — Апил-тапил
 нарса — Буюм
Нарх
Нархламоқ
 насиб — Тақдир
Насиҳат
 наслдор — Зотдор
Натижа
 натижаламоқ — Якуламоқ
 натижасида — Сабабли
 наф — Фойда
Нафас
 нафратли — Жирканч
 нафсилавр — Тўғриси
Нашр этмоқ
 нашъали — Кайfli
 нақ — Худди
Нақадар
 негаки — Чунки
 нечоғлик — Нақадар
 неъмат — Овқат

нигор — Севгили
 нигоҳ — Қараш
 нидо — Овоз
 низо — Қарама-қаршилик
 нимжон — Кучсиз
 нифоқ — Қарама-қаршилик
 нишон — Асар
 нишон — Белги
 нишона — Белги
 ният — Мақсад
 ниҳоя — Охир
 ниҳоятда — Жуда
 ниҳояти — Атиги
Ноаниқ
 ноаниқ — Гумон
Нобоп — Бўлмағур
 нобоп — Ярамас
 нобоп — Емон
 нобоп — Ноқулай
 нобуд бўлмоқ — Улмақ
Новча
 ногаҳон — Тўсатдан
 нодуруст — Бўлмағур
 ножўя — Чакки
 ножўя — Бўлмағур
 нозандай — Яхши
 нозик — Қалтис
 ноил бўлмоқ — Етишмоқ
Ноилож
 ноинсоф — Виждонсиз
 нокас — Хасис
 нокаста — Хасис
Нола
Нолимоқ
Нолиш
 нолиш — Нола
Нолойиқ
Ном
 ном — Довруқ
 нома — Хат
 номард — Ярамас
 номаълум — Ноаниқ
 номаълум — Гумон
 номаъқул — Чакки
 номаъқул — Бўлмағур
 номдор — Донгдор
Номига
 ном-нишонсиз — Дараксиз
 номуносиб — Нолойиқ
 номус — Уят
 номус — Виждон
Номусли
 номусли — Виждонли
 номуссиз — Уятсиз
 номуссиз — Виждонсиз
 номус қилмоқ — Уялмоқ I
 нопок — Ифлос
 ноппа-нозик — Яхши

норғил — Гавдали
 носоғ — Касал
 нотавон — Бечора
 нотайин — Ноаниқ
 нотаниш — Бегона
Нотинч
 нотинч — Безовта
 нотоб — Касал
 нотиқ — Гапдон
 нотўғри — Янглиш
Нохуш
 ночор — Ноилож
 ношуд — Лапашанг
 ноўрин — Чаkki
 ноўрин — Бекорга
Ноқулай
Нур
 нурафшон — Еруғ
 нурли — Еруғ
 нуфуз — Обрў
 нуқс — Нуқсон
Нуқсон
 нуқул — Доим
 нўш этмоқ — Ичмоқ

О

оббаҳолам — Чамаси
 обдан — Жуда
 обдирамоқ — Гангимоқ
 обида — Ёдгорлик
Обрў
 овлоқ — Хилват
Овоз
 овоза — Довруқ
Овора
 овора — Машғул
 овсар — Анқов
Овунмоқ
Овунчоқ
Овқат
 огоҳ — Хабардор
Одам
Одамгарчилик
 одамзод — Одам
Одат
 одатланмоқ — Кўникмоқ
 одат қилмоқ — Кўникмоқ
 оддий — Содда
 одил — Адолатли
 одиллик — Адолат
 одим — Қадам
 одоб — Хулқ
Одобли
 одоқ(адоқ) — Охир
 оёқ — Охир
 оёқланмоқ — Отланмоқ

ожиз — Кучсиэ
 ожиз — Кўр
 ожиз — Бечора
 оз — Кам
 озаймоқ — Камаймоқ
Озгина
 озгина — Бирпас
 озиқ — Овқат
 оз-моз — Озгина
Озмоқ
Озод
 озода — Тоза
 озод қилмоқ — Бўшатмоқ
 озод бўлмоқ — Қутуломоқ
 озод қилинмоқ — Бўшамоқ
 озор — Азоб
 озгин — Ориқ
 озгинламоқ — Озмоқ
 оид — Алоқадор
 оидлик — Алоқа
Оила
 оила — Хотин
 ойдин — Аниқ
 ойдинлашмоқ — Равшанлашмоқ
 ойлик — Маош
 ол — Қизил
 олам — Дунё
 олдин — Дастлаб
 олдин — Аввал
Олдинда
Олдинга
 олдинги — Аввалги
 олиб сотар — Чайқовчи
 олий — Юқори
 олинмоқ — Бўшамоқ
 олис — Узоқ
Олифта
 олишмоқ — Айтишмоқ
 олишмоқ — Уришмоқ
 олмақ — Емоқ
 олмақ — Айтмоқ III
Олов
 олчоқ — Ярамас
 олға — Олдинга
 омил(кор) — Уста
 омон — Аёв
 омонлашмоқ — Саломлашмоқ
 омонсиз — Аёвсиз
 он — Вақт
 онт — Қасам
 ор — Уят
 ора — Муносабат
 ораз — Юз
 ора-сира — Баъзан
 ораста — Саранжом
 ора-чора — Баъзан
 ордона — Сабил
 орзу — Истак

орзуламоқ — Истамоқ
 орзу қилмоқ — Истамоқ
 орият — Уят
 ориятли — Номусли
Ориқ
 ориқламоқ — Озмоқ
 орланмоқ — Уялмоқ I
 орсиз — Уятсиз
 орт — Орқа
Ортиқ
 ортиқ — Афзал
 ортиқ — Бошқа II
 ортиқлик — Афзаллик
 ортиқча — Бехуда
Ортмоқ
Орқа
 орқасида — Сабабли
 ор қилмоқ — Уялмоқ I
 осилмоқ — Айлантирмоқ
Осмон
Осон
Ост
 осуда — Тинч
 от — Ном
 отамлашмоқ — Сухбатлашмоқ
 оташ — Олов
Отланмоқ
 отланмоқ — Тайёрланмоқ
Отмоқ
 отмоқ — Ичмоқ
 офарин — Балли
 офат — Бало I
 офтоб — Қуёш
Охир
Охирги
 очилмоқ — Еришмоқ
 очиқ — Рост
 очиқ — Аниқ
 очиги — Тўғриси
Очкўз
 очмоқ — Тузмоқ
 очофат — Очкўз
 ошиён — Ин
Ошиқ
 ошиқ — Ортиқ
 ошиқмоқ — Шошмоқ
 ошиғич — Шошилинич
 ошкор (ошкора) — Маълум
 ошна — Уртоқ
 оқибат — Натижа
 оқибатида — Сабабли
 оқил — Ақлли
 оқсамоқ — Чўлоқданмоқ
 оқсоқ — Чўлоқ
 оқсоқол — Чол
 оқсуяк — Асилзода
 оқшом — Кеча
 оға — Ака

оғайни — Уртоқ
Оғир
 оғир — Қийин
 оғирлашмоқ — Емонлашмоқ
 оғирлашмоқ — Қийинлашмоқ
 оғирчилик — Қийинчилик
 оғримоқ — Касал бўлмоқ
 оғриқ — Касал
 оғу — Заҳар
 оғуш — Қучоқ
 оҳ — Нола
 оҳиста — Секин

П

пайваста — Туташ
 пайдар-пай — Тўхтовсиз
 пайдо бўлмоқ — Туғилмоқ
 пайдо бўлмоқ — Яралмоқ
 пайт — Вақт
 пайти — Хонаси
Пайқамоқ
 палид — Ҳаром
 палла — Вақт
 пана — Хилват
 панд — Насихат
 пандавақи — Анқов
 папаламоқ (пўпаламоқ) — Авайламоқ
 паразит — Текинхўр
 парвосиз — Бепарво
Парварин
Парвариш
Парвариш
 парвариш қилмоқ — Парваришламоқ
 парвоз қилмоқ — Учмоқ
Парвона
 пасаймоқ — Секинла(ш)моқ
 пасткаш — Ярамас
 пачава — Чатоқ
 паққос — Бутунлай
 педагог — Уқитувчи
 пешво — Бошлиқ
Пешана
 пешана — Тақдир
 Пешин
 пешқадам — Илғор
Пиёда
 пиёниста — Ичкиликбоз
 пинҳон — Яширин(ча)
 пировард — Охир
 писмиқ — Индамас
 пича — Озгина
 пича — Бирпас
 пичинг — Кесатиқ
 пишиқ — Пухта
 пишиқ — Хасис
 поён — Чегара
 поёнсиз — Бепоён

пойламоқ — Кутмоқ
 пок — Тоза
 покиза — Тоза
 полвон — Азамат
 пораламоқ — Тилкаламоқ
 пора-пора қилмоқ — Тилкаламоқ
 порлоқ — Еруғ
 посбон — Соқчи
 пошшахон — Яхши
 пошшахон — Асиа
 Пул
 пулламоқ — Сотмоқ
 пул қилмоқ — Сотмоқ
 пусмоқ — Бекинмоқ
 Пухта
 Пушаймон
 пўпаллатмоқ — Урмоқ
 пўниса — Дўқ
 пўрим — Олифта

Р

рав — Кет
 равишда — Тарзда
 равнақ — Ривож
 равона бўлмақ — Кетмоқ
 равшан — Еруғ
 равшан — Аниқ
 Равшанлашмоқ
 разил — Ярамас
 разил — Жирканч
 разил — Бўлмағур
 рамақижон — Ориқ
 Ранг
 расво — Бўлмағур
 расво — Чатоқ
 расво — Ёмон
 расм — Сурат
 расм — Одат
 расо — Етук
 рафиқа — Хотин
 Рашкчи
 раъй — Истак
 Рақиб
 рақс — Уйин
 рақс этмоқ — Уйнамоқ
 рағбат — Истак
 раҳбар — Бошлиқ
 рахм — Аёв
 Раҳмат
 Раҳмсиз
 раҳнамо — Бошлиқ
 редактор — Муҳаррир
 Ривож
 Ривожланмоқ
 риёзат — Қийинчилик
 рюя қилмоқ — Амал қилмоқ
 робита — Муносабат

рози бўлмақ — Кўнмоқ
 розилик — Рухсат
 ройиш — Ювош
 роса — Жуда
 роса — Аини
 роса — Худди
 Рост
 ростакам (ига) — Астойдил
 Ростгўй
 Ростдан
 ростдан — Айтгандай
 рости — Тўғриси
 ростчи — Ростгўй
 Роҳат
 Роҳатланмоқ
 роҳат қилмоқ — Роҳатланмоқ
 Рухсат
 рухсор — Юз
 рўбарў — Бетма-бет
 рўзгор — Оила
 рўпара — Бетма-бет

С

Сабаб
 сабаб(ки) — Чунки
 сабабдан — Сабабли
 сабабкор — Сабабчи
 Сабабли
 Сабабчи
 Сабил (савил)
 сабо — Шамол
 саботсиз — Бетайин
 саваламоқ — Урмоқ
 савамоқ — Урмоқ
 савдо — Мусибат
 савдо — Ташвини
 савдойин — Тентак
 Савол
 Садақа
 садақа — Айланай
 садақачи — Тиланчи
 садо — Овоз
 садоқат — Вафо
 садоқатли — Вафоли
 садоқатли — Содик
 сазо — Овоз
 сайламоқ — Сараламоқ
 сайр этмоқ — Айланмоқ
 сакилламоқ — Дайдимоқ
 Сакрамоқ
 сал — Бирпас
 сал — Озгина
 салангламоқ — Дайдимоқ
 салга — Арзимаганга
 салдан-салга — Арзимаганга
 салламно — Балли
 салланмоқ — Тебранмоқ
 салом-алик қилишмоқ — Саломлашмоқ

саоматалик — Сорлик
Саломлашиоқ
 салоҳият — Қобилият
 салоҳиятли — Қобилиятли
 самарали — Унумли
 само — Осмон
 санамоқ — Ҳисобламоқ
 сандироқламоқ — Дайдимоқ
 саннамоқ — Алжимоқ
 санаоқ — Сон
Савоқли
 санаоқсиз — Сонсиз
 санаоқсиз — Кўп
 санқи — Дайди
 санқимоқ — Дайдимоқ
 саодат — Бахт
 саодатли — Бахтли
 сара — Асил
Сараламоқ
Саранжом
 сарафроз — Хурсанд
 сарбаст — Озод
 сарвар — Бошлиқ
 саргардон — Овора
 сардор — Бошлиқ
 саришта — Саранжом
 саркарда — Бошлиқ
 саркаш — Ужар
 сарсон — Овора
 сарф — Чиқим
Сарфламоқ
 сарф қилмоқ — Сарфламоқ
 сархил — Асил
 сархиламоқ — Сараламоқ
 сарҳисоб этмоқ — Яқунламоқ
 сас — Овоз
Сассиқ
 сатанг — Олифта
Саф
 сафар — Марта
 сафо — Роҳат
 сафоли — Кайфли
Сахий
Сахийлик
 саховат — Сахийлик
 саховатли — Сахий
 сақламоқ — Эҳтиётламоқ
 сақламоқ — Асрамоқ
 сағир — Етим
Севги
Севгили
Севинмоқ
 севинч — Хурсандлик
Севги
Сезгир
Сезмоқ
 сезмоқ — Пайқамоқ
Секин

секинла (ш)моқ
 сел — Жала
 сергак — Сезгир
 сермашаққат — Қийин
 сероб — Кўя
 серобгарчилик — Мўлчилик
 сероблашимоқ — Кўпайтмоқ
 серобчилик — Мўлчилик
 серунум — Ҳосилдор
 серғайрат — Ишчан
 серҳаракат — Ишчан
 серҳашам — Данғилама
 серҳосил — Ҳосилдор
 сиёсат — Дўқ
 сиёҳ — Кўриниш
 сийламоқ — Ҳурматламоқ
 сийна — Юрак
 сийна — Кўкрак
 силжимоқ — Кўзғалмоқ
 сингари — Каби
 синоат — Воқеа
 сира — Ҳеч
 сира — Навбат
 сираси — Тўғриси
 сирпанмоқ — Сирғанмоқ
 сирпанчиқ — Сирғанчиқ
Сирт
Сирғанчиқ
 ситам — Азоб
 сиҳат — Соғлиқ
 собиқ — Аввалги
 совуқ — Хунук
Совға
Содда
Содиқ
 содиқ — Вафоли
 содиқлик — Вафо
Соз
 соз — Яхши
Созанда
 солишмоқ — Уришмоқ
Солиштивроқ
 солмоқ — Урмоқ
Сон
 сон-санаоқсиз — Сонсиз
Сонсиз
 сонсиз — Кўп
Соп
 сопламоқ — Тамомламоқ
 соп қилмоқ — Тамомламоқ
Сотмоқ
Сотқин
 соф — Тоза
 соф — Беғубор
 софдил — Виждонли
 сохт — Қомат
 сохта — Қалбаки
 сохт-сумбат — Қомат

Соя

сояпар(вар) — Дангаса

Соков

Соқчи

Соғаймоқ

соғинмоқ — Истамоқ

Соғлиқ

соғу сўл — Атроф

соҳиб — Эга

соҳибжамол — Чиройли

соҳил — Қиргоқ

Субут

субутсиз — Бетайин

сувсамоқ — Чанқамоқ

сувсоқ — Ташна

судралмоқ — Имилламоқ

сукунат — Жимлик

суллоҳ — Хира

сулув — Чиройли

сумбат — Қомат

сунъий — Қалбаки

Сурат

суратда — Тарзда

сурон — Шовқин

сурункасига — Тўхтовсиз

сурур — Хурсандчилик

суст — Секин

сустлашмоқ — Секинаа(ш)моқ

суянмоқ — Асосланмоқ

суқ — Очқўз

суқ(а)той — Очқўз

суқилмоқ — Аралашмоқ

сўкмоқ — Тикмоқ

Сугирмоқ

Судбатлашмоқ

судбат қилмоқ — Судбатлашмоқ

сўзамол — Гапдон

сўзламоқ — Гапирмоқ

сўзсиз — Албатта

сўйламоқ — Гапирмоқ

сўкишмоқ — Айтишмоқ

сўкишмоқ — Уришмоқ

сўкмоқ — Урмоқ

сўл — Чап

сўлу соғ — Атроф

сўнг — Кейин

сўнг — Охир

сўнги — Охириги

сўнгра — Кейин

сўнмоқ — Учмоқ

сўрамоқ — Бешқармоқ

сўрашмоқ — Саломлашмоқ

сўроқ — Савол

сўтак — Лапашанг

сўқир — Кўр

сўқабаш — Кимсасиз

Т

таажжуб — Ажабланарли

таажжуб — Ҳайронлик

таажжубланарли — Ажабланарли

таажжубланмоқ — Ажабланмоқ

тааллуқ — Алоқа

тааалуқли — Алоқадор

таассуф — Пушаймон

таассуф — Аттанг

Табрик

Табрикламоқ

табрик қилмоқ — Табрикламоқ

тавалло — Илтимос

таг — Ост

таг(и) — Аса(и)

тадбир — Чора

тадорик — Тайёргарлик

тажанг — Асабий

тажовуз — Агрессия

тажовузкорлик — Агрессия

тажовузкорлик — Агрессив

тажовузкор — Агрессор

Тайёр

Тайёргарлик

Тайёрламоқ

Тайёрланмоқ

тайёрлик — Тайёргарлик

тайин — Албатта

тайин — Субут

тайинсиз — Бетайин

тайинсиз — Ноаниқ

такаббур — Кеккайган

таклиф қилмоқ — Айтмоқ II

Такрорламоқ

талаб — Эҳтиёж

талаб — Истак

талай — Кўп

талант — Қобилият

талантли — Қобилиятли

талафот — Зарар

талашмоқ — Баҳслашмоқ

талмовсирамоқ — Гангимоқ

тамиз — Фаҳм

тамом — Бутунлай

тамом — Ҳамма

тамом — Бас

тамоман — Бутунлай

тамомила — Бутунлай

Тамомламоқ

тамомламоқ — Битирмоқ

тамом қилмоқ — Битирмоқ

тамом қилмоқ — Тамомламоқ

там-там — Келишган

тамтарақли — Баландпарвоз

тан — Ҳисса

тан(а) — Бадан I

тан(а) — Бадан II
 таназул — Тушкунлик
 таназул — Инкироз
 танбал — Дангаса
 танг — Шошилинич
 таниқ — Белги
 танламоқ — Сараламоқ
 тамовул қилмоқ — Емоқ
 тантана — Ғалаба
 танти — Мард
 танти — Сахий
 танқис — Камчил
 танҳо — Ёлғиз
 танҳо — Бирдан бир
 танҳо — Фақат
 таом — Овқат
 таомил — Одат
 тапт — Ҳарорат
 тараддуд — Тайёргарлик
 тараддуд — Ташвиш
 тараф — Томон
 тараққиёт — Ривож
 тараққий — Ривож
 тараққий этмоқ — Ривожланмоқ
 тарбия — Парвариш
 тарбияламоқ — Парваришламоқ
 тарбия қилмоқ — Парваришламоқ
 Таржима қилмоқ
 Таржимон
 Тарзда
 тариқа — Тарзда
 тарона — Куй
 гарсаки — Шапалоқ
 тартибли — Саранжом
 Тасалли
 тасанно — Балли
 таскин — Тасалли
 таслим қилмоқ — Енгмоқ
 тасқара — Хунук
 тафовут — Фарқ
 тахлитда — Тарзда
 Тахмин
 тахминламоқ — Тусмоламоқ
 тахмин қилмоқ — Тусмоламоқ
 тахмин қилмоқ — Мўлжааламоқ
 тахт — Тайёр
 тахчил — Камчил
 таш — Сирт
 ташаккур — Раҳмат
 ташашмоқ — Уришмоқ
 Таъвиш
 ташвиш — Ғам
 ташвиш — Мусибат
 Ташвишланмоқ
 ташвиш қилмоқ — Ташвишланмоқ
 ташкил этмоқ — Тузмоқ
 Ташламоқ
 Ташна

ташна бўлмоқ — Чанқамоқ
 ташналик — Чанқов
 ташқари — Бошқа II
 таъб — Истақ
 таъвия — Хунук
 Таъм
 таъмли — Мазали
 Таъна
 таътил — Каникул
 таянмоқ — Асосланмоқ
 Тақдир
 тақир — Хеч
 Тақсимланмоқ
 таққосламоқ — Солиштирмоқ
 тағин — Яна
 таҳаммул — Чидам
 таҳдид — Дуқ
 таҳлика — Хавф
 таҳликали — Хавфли
 таҳсин — Балли
 Тебранмоқ
 теваарак — Атроф
 тегиш — Ҳисса
 тегишли — Алоқадор
 тегишмоқ — Ҳазиллашмоқ
 тегишқоқ — Ҳазилкаш
 тегра — Атроф
 Тез
 тез — Дарров
 тезда(н) — Дарров
 Тезла(ш)моқ
 тек — Тинч
 текинтомоқ — Текинхўр
 Текинхўр
 текис — Қийғос
 телба — Тентак
 телба — Жинни
 Тема
 температура — Ҳарорат
 тенг — Тенгдош
 Тенгдош
 тенг-тўш — Тенгдош
 тенгқур — Тенгдош
 Тентак
 тентак — Аҳмоқ
 тентирамоқ — Дайдимок
 теран — Чуқур
 Тергамоқ
 Термилмоқ
 термоқ — Сараламоқ
 терс — Ужар
 терс — Қўрс
 тесқари — Акс
 Тетяк
 тийрак — Сезгир
 тикилмоқ — Терилмоқ
 тиклашмоқ — Айтишмоқ
 тикмоқ — Экмoқ

тилак — Истак
 тиламоқ — Истамоқ
Тиланчи
 тилсғлама — Хушомадгуй
Тилкаламоқ
 тилка-пора қилмоқ — Тилкаламоқ
 тилка-тилка қилмоқ — Тилкаламоқ
 тилмоч — Таржимон
 тилсиз — Соқов
 тин — Нафас
 тингламоқ — Эшитмоқ
 тинимсиз — Тўхтовсиз
 тинмоқ — Босилмоқ
Тинч
Тинчимоқ
 тинчсизланмоқ — Безовталанмоқ
 тиржаймоқ — Жилмаймоқ
Тирки
 тириктон — Даҳмаза
 тирикчилик — Турмуш
 тириш — Ажин
 тиришмоқ — Уринмоқ
 тиришқоқ — Ишчан
 тирноқ — Фарзанд
 тирноқча — Хеч
 тирриқ — Фирром
 тирғанмоқ — Сирғанмоқ
 тирғанчиқ — Сирғанчиқ
Титкиламоқ
 титмоқ — Титкиламоқ
Титрамоқ
Титроқ
 тихир — Ужар
 тиш — Сирт
Тиқмоқ
 тигиз — Зиқ
 тигиз — Қалин
 тигиз — Шошлинч
 тоабад — Абадий
 тоб — Соғлиқ
 тоб — Чидам
 тобе — Қарам
 товламачи — Алдамчи
 товуш — Овоз
Тоза
 тоза — Бегубор
 тоза — Жуда
 тоймоқ — Сирғанмоқ
 тойғаноқ — Сирғанчиқ
 тойғоқ — Сирғанчиқ
 тоифа — Тур
 токай(гача) — Қачонгача
 толе — Бахт
 толели — Бахтли
 толесиз — Бахтсиз
 толиқмоқ — Чарчамоқ
 толмақ — Чарчамоқ
 томир — Уртоқ

Томон
 томоқ — Овқат
Томчи
Топшириқ
 топқир — Марта
Тортинмоқ
 тортишмоқ — Баҳслашмоқ
 тортишув — Баҳс
 тортиқ — Совға
Тортмоқ
 тортмоқ — Ичмоқ
 тот — Таъм
 тотли — Мазали
 тотмоқ — Емоқ
 тотув — Иноқ
 тотулашмоқ — Иноқлашмоқ
 тош — Қаттиқ
 тоқат — Чидам
 тоқатли — Чидамли
 тоқатсизланмоқ — Безовталанмоқ
 тоқат қилмоқ — Чидамоқ
 туб — Ост
 тубан — Бўлмагур
 тугалламоқ — Битирмоқ
 тугатмоқ — Битирмоқ
 тугатмоқ — Тамомламоқ
 тузалоқ — Соғаймоқ
 тузатмоқ — Даволамоқ
Тузмоқ
 тузук — Яхши
 тузук — Бўпти
 туймоқ — Сезмоқ
 туйқусдан — Тўсатдан
 туйғу — Сезги
 туйғун — Сезгир
 тул — Бева
 тулки — Айёр
 туллақ — Айёр
 тумшук — Бурун
 тун — Кеча
 тунд — Кўрс
Тур
 тур — Кет
 туркум — Группа
Турли
 турли-туман — Турли
 турмоқ — Яшамоқ
Турмуш
 турқ — Кўриниш
 тус — Ранг
 гус — Кўриниш
 тусамоқ — Истамоқ
 тусмол — Тахмин
Тусмоламоқ
 тусмол қилмоқ — Тусмоламоқ
Тутам
 тутинмоқ — Бошламоқ
Тутмоқ

тутмоқ — Қопламоқ
 Тутун
 тутуруқсиз — Бетайин
 тутқун — Асир
 тутқунлик — Асирлик
 туфайли (дан) — Сабабли
 туш — Пешин
 туширмоқ — Урмоқ
 туширмоқ — Емоқ
Тушқунлик
 тушмоқ — Кўнмоқ
 тушмоқ — Бўшамоқ
Тушунмоқ
 тушунмоқ — Ҳисобламоқ
 туюқсиндан — Тўсатдан
Туғилмоқ
 туғилмоқ — Яралмоқ
 туғишган — Қариндош
Тўхмат
 тўхфа — Совға
 тўда — Группа
 тўдаламоқ — Йиғмоқ
 тўдаланмоқ — Тўпланмоқ
 тўзимли — Чидамли
 тўзон — Чанг
 тўймоқ — Қонмоқ
 тўжинчилик — Мўлчилик
 тўкис — Бекам-кўст
 тўла — Атрофлича
 тўла (тўлик) — Бекам-кўст
 тўла-тўкис — Бекам-кўст
 тўлик — Атрофлича
 тўнг — Қўрс
 тўнгмоқ — Музламоқ
 тўнмоқ — Термилмоқ
 тўп — Группа
 тўпламоқ — Йиғмоқ
Тўпланмоқ
 тўполон — Жанжал
 тўрс — Қўрс
Тўсатдан
 тўсиндан — Тўсатдан
Тўсиқ
 тўс-тўполон — Нотинч
 тўсқинлик — Тўсиқ
 тўхтамоқ — Босилмоқ
Тўхтовсиз
 тўш — Кўкрак
 тўғаноқ — Тўсиқ
 тўғри — Рост
 тўғри — Виждонли
Тўғриси

У

у-бу — Алай-балай
 увада — Жулдур

уввало — Жуда
 ударник — Илғор
 уддабурун — Бало
 уддаламоқ — Эпламоқ
 удум — Одат
 узиламоқ — Улмақ
 узиламоқ — Аримоқ
 узлуксиз — Тўхтовсиз
 узор — Юз
Узоқ
 узоқламоқ — Кечикмоқ
 узор — Кечирим
 узун — Новча
 уй — Оила
 уйқусиз — Уйғоқ
Уйғоқ
 улги — Урнак
 улкан — Катта
 улоқтирмоқ — Отмоқ
 улус — Халқ
 улуш — Ҳисса
 улуг — Катта
 улуг — Бошлиқ
 улфат — Уртоқ
 улғаймоқ — Усмоқ
Умр
 умрбод — Абдий
Умумий
 ун — Овоз
 унамоқ — Кўнмоқ
 унар-унамсага — Арзимаганга
 унда-бунда — Баъзан
 уннамоқ — Уринмоқ
 унумдор — Ҳосилдор
Унумли
 унча — Айтарли
 унчалаик — Айтарли
 уринмоқ
 Уринчоқ — Ишчан
Уришмоқ
 уришмоқ — Айтишмоқ
Урмоқ
 урмоқ — Емоқ
Уруш
 уруғ — Қариндош
 урф — Одат
Уста
 уста — Бало
 уст-бош — Қийим
 устомон — Бало
 устомон — Айёр
 устун — Афзал
 устунлик — Афзаллик
Учмоқ
 учмоқ — Қизиқмоқ II
 учрамоқ — Йўлиқмоқ
Учрашмоқ
 учқур — Чоққир

ушламоқ — Тутмоқ
 уюлмоқ — Тўпланмоқ
 уя — Ин
 Уялмоқ I
 Уялмоқ II
 Уят
 уятли — Бадном
 Уятсиз
 уқмоқ — Тушунмоқ
 уқубат — Азоб
 уқубатли — Азобли
 уқув — Фаҳм
 уқув — Қобилият
 уқувли — Қобилиятли

Ф

фавқулодда — Тўсатдан
 фалаж — Шол
 фалак — Осмон
 фалокат — Бало
 фаол — Актив
 фаоллашмоқ — Активлашмоқ
 фараз — Тахмин
 фаранг — Уста
 фараҳ — Хурсандлик
 фарёд — Нола
 Фарзанд
 фармон — Буйруқ
 фаросат — Фаҳм
 Фаросатли
 фаросатсиз — Бефаҳм
 Фарқ
 фарқламоқ — Ажратмоқ
 фарқсиз — Бари бир
 фарқ қилмоқ — Ажратмоқ
 фасон — Олифта
 фатила — Жингалак
 Фахрланмоқ
 фахр этмоқ — Фахрланмоқ
 Фақат
 фақат (гина) — Атиги
 фақир — Камбағал
 фақирлик — Камбағаллик
 Фаҳм
 фаҳмламоқ — Тушунмоқ
 фаҳмламоқ — Пайқамоқ
 фаҳмсиз — Бефаҳм
 фидокор — Содиқ
 фириб — Хийла
 фирибгар — Алдамчи
 фироқ — Айрилиқ
 фисқ-фасод — Ғийбат
 фисқ-фужур — Ғийбат
 фиғон — Нола
 Фойда
 фойдасиз — Бехуда

фурсат — Вақт
 фурсати — Хонаси
 футур — Зарар

Х

Хабар
 Хабардор
 Хабарламоқ
 хавотирли — Хавфли
 Хавф
 хавфланмоқ — Қўрқмоқ
 Хавфли
 хайр — Садақа
 Хайрият
 Хайрлашмоқ
 халойиқ — Халқ
 хаос бўлмоқ — Қутулмоқ
 Халқ
 ханда — Кулги
 харажат — Чиқим
 харжламоқ — Сарфламоқ
 харажатламоқ — Сарфламоқ
 харажат қилмоқ — Сарфламоқ
 харж — Чиқим
 харж қилмоқ — Сарфламоқ
 Хасисе
 хаста — Касал
 Хат
 хатар — Хавф
 хатарли — Хавфли
 хато — Янглиш
 хеш — Қариндош
 хиёла — Озгина
 хиёнаткор — Сотқин
 Хизматкор
 хизматчи — Хизматкор
 хизмат қилмоқ — Ишламоқ
 хийлагар — Айёр
 хил — Тур
 хил — Асил
 Хилват
 хилда — Тарзда
 хилламоқ — Сараламоқ
 хилма-хил — Турли
 хилоф — Зид
 Хира
 хирахандон — Хира
 хирпа — Айёр
 хонн — Сотқин
 холи бўлмоқ — Қутилмоқ
 холос — Фақат
 Хомуш
 Хомушланмоқ
 хонадон — Оида
 хонанда — Ашулачи
 Хонаси

Хотин
хотин — Аёл
хотин-халаж — Аёл
хотин-қиз — Аёл
хотира — Эсдалик
хотирламоқ — Эсламоқ
хоҳиш — Истак
хоҳламоқ — Еқтирмоқ
хоҳламоқ — Истамоқ
Худди
Худбин
Хулқ
Хуноб
Хуноб бўлмақ
Хунук
хуржун — Чатоқ
хуррам — Хурсанд
Хурсанд
Хурсандлик
хусусан — Айниқса
хуфия — Яширин(ча)
хушбичим — Бежирим
хушбичим — Келишган
Хушбўй
хушвақт — Хурсанд
хушламоқ — Еқтирмоқ
хушнуд — Хурсанд
хушомад — Хушомадгўйлик
Хушомадгўй
Хушомадгўйлик
Хушрўй
хушрўй — Чиройли
хуштаъм — Мазали
хуштор — Ошиқ
Хушхабар
хушхўр — Мазали
хушчақчақ — Қувноқ
хушқомат — Келишган
хўжа — Эга
хўжайин — Эга
хўжайин — Бошлиқ
хўп — Бўпти
хўп(хўб) — Жуда
хўрак — Овқат
хўшлашмоқ — Хайрлашмоқ

Ч

Чайнамоқ
чайқалмоқ — Тебранмоқ
Чайқовчи
Чакки
чалмоқ — Қопламоқ
Чалғитмоқ
чама — Тахмин
чама — Қурб
чамаламоқ — Мўлламоқ

чамаламоқ — Тусмолламоқ
чамамда — Чамаси
чаман — Гулшан
чаманзор — Гулшан
Чамаси
чама қилмоқ — Тусмолламоқ
Чанг
чандон — Карра
чандон — Жуда
Чанқамоқ
Чанқов
чанқоқ — Ташна
Чап
Чапак
чапдаст — Чаққон
чаппа — Акс
чароғон — Еруғ
Чарчамоқ
Чарчоқ I
Чарчоқ II
Чатоқ
чатоқ — Янглиш
чатоқ — Ишкал
чашма — Булоқ
Чақирмоқ
чақирмоқ — Айтмоқ
Чаққон
чаққон — Бало
Чегара
чек — Чегара
чет — Қирғоқ
Чексиз
чексиз — Бепоён
чечак — Гул
чечан — Чаққон
чечан — Бало
чеҳра — Юз
Чидам
Чидамли
чидамли — Пухта
Чидамоқ
чизи — Озгина
чин — Рост
чинакам(ига) — Астойдил
чиндан — Ростдан
чирмамоқ — Урамоқ
чирой — Хусн
Чиройли
Чиройлилашмоқ
чиқармоқ — Суғурмоқ
Чяқим
чиким қилмоқ — Сарфламоқ
Чол
чолғу — Соз
чолғучи — Созанда
чопағон — Чопқир
чопмоқ — Югурмоқ
чопмоқ — Кесмоқ

чоп өтмөк — Нашр өтмөк

Чопқир

Чора

чорламоқ — Чақирмоқ

чор-ночор — Ноилож

чоғ — Вақт

чоғ — Қурб

чоғи — Чамаси

чоғи — Афтидан

чоғимда — Чамаси

чоғиштирмоқ — Солиштирмоқ

чоғламоқ — Мўлжаламоқ

чулғамоқ — Қопламоқ

Чунки

чунон — Жуда

чурқ өтмаслик — Индамаслик

Чукур

Чўкмоқ

чўлламоқ — Чанқамоқ

Чўлоқ

Чўлоқланмоқ

Чўнтак

чўпқот — Уртоқ

чўтламоқ — Мўлжаламоқ

чўчимок — Қўрқмоқ

Ш

шабада — Шамол

шавқ — Завқ

шавқланмоқ — Завқланмоқ

шай — Тайёр

шайламоқ — Тайёрламоқ

шайланмоқ — Тайёрланмоқ

шайтон — Айёр

шаксиз — албатта

шалвирамоқ — Бўшашмоқ

Шаллақи

шалпаймоқ — Бўшашмоқ

Шамол

Шапалоқ

шапати — Шапалоқ

шарм — Уят

шарманда — Уятсиз

шарманда — Бадном

шармсиз — Уятсиз

шармсор — Бадном

шароит — Вазият

шафқат — Аёв

шафқатсиз — Аёвсиз

шафқатсиз — Раҳмсиз

шахт — Тез

шекилли — Чамаси

шижоатли — Ботир

Шикоят

шикоят — Нолиш

шикоятланмоқ — Нолимоқ

шикоят қилмоқ — Нолимоқ

шилқим — Хира

шинаванда — Ихлосманд

ширин — Мазали

шиға — Қийғос

шов-шув — Шовқин

Шовқин

шовқин-сурон — Шовқин

шод — Хурсанд

шодланмоқ — Севинмоқ

шодлик — Хурсандлик

Шол

шэн — Довруқ

шоша-шаша — Апил-тапила

Шошилиқ

шошиламоқ — Шэшмоқ

Шошмоқ

шояд — Зора

шоҳид — Гувоҳ

шпион — Агент

штраф — Жарима

Шубҳа

Шубҳаланмоқ

шубҳа қилмоқ — Шубҳаланмоқ

шубҳасиз — Албатта

шундай — Ҳа

шуъла — Нур

шуҳрат — Довруқ

шўр — Ташвиш

шўриш — Ташвиш

шўриш — Жанжал

шўрлик — Бечора

шўрпешана — Бахтсиз

Э

Эвзвига

Эга

эгалламоқ — Қопламоқ

эгасиз — Сабил

эгилик — Эзгулик

эги — Кийим

эгоист — Худбин

эгри — Кийшиқ

Эзгулик

Эзма

эзмачурук — Эзма

Экмоқ

эл — Халқ

эл — Ватан

энг — Айни

энгил — Кийим

энгил-бош — Кийим

энди — Яна

эндиги — Навбатдаги

энтнмоқ — Харсилламоқ

эп(эв) — Чора

ыпашанг — Лапашанг
Эпламоқ
 ыпчил — Чақкон
 ынчил — Бало
 ыр — Мард
 ыришмоқ — Етишмоқ
 ыркин — Озод
 ырмак — Овунчоқ
Эрта
 ыс — Ақл
 ысанкирмаоқ — Гангимоқ
 ысвос — Тентак
Эсдаанк
 ысиз — Аттанг
Эсламоқ
 ысли — Ақлли
 ыт — Бадан
 ытмоқ — Қилмоқ
 ыш — Ҳамроқ
Эшитмоқ
 ышмоқ — Бопламоқ
 ыъвозламоқ — Авайламоқ
 ыъвоз ытмоқ — Авайламоқ
 ыътибор — Обру
 ыътиборсиз — Бепарво
 ыъсон — Садақа
Эътиёж
 ыътиётламоқ — Авайламоқ
 ыътиёт қилмоқ — Авайламоқ
 ыътиром — Ҳурмат

Ю

Юбормоқ
Ювош
Югурмоқ
 югурик — Чопқир
Юз
 юзага келмоқ — Туғилмоқ
 юзма-юз — Бетма-бет
 юзсиз — Уятсиз
 юкламоқ — Ортмоқ
 юкли — Ҳомналадор
 юксак — Юқори
 юксаалмоқ — Ривожланмоқ
 юмаламоқ — Афнамоқ
 юмуш — Иш
Юмшамоқ
Юмшоқ
 юпанмоқ — Овунмоқ
 юпанч — Тасалли
 юпанч(иқ) — Овунчоқ
Юрак
 юракли — Ботир
 юрмоқ — Кўнмоқ
 юрак қилмоқ — Ботинмоқ
 юрмоқ — Кўнмоқ

юрт — Ватан
Юқори
 юқори — Баланд
 юқори — Афзал
 юқориламоқ — Баландламоқ

Я

ягона — Бирдан-бир
 яёв — Пиёда
 якан — Пул
 якка — Елғиз
 яккаш — Доим
 яккаю-ягона — Бирдан-бир
 якун — Натижа
Якуламоқ
 якун қилмоқ — Якунламоқ
 яланг — Доим
Ялниямоқ
 ялов — Байроқ
 ялтоқ — Хушомадгўй
 ялтоқлик — Хушомадгўйлик
 ялқов — Дангаса
Яна
 яна — Бошқатдан
 янгидан — Бошқатдан
Янглиш
Янглишмоқ
 янглиғ — Каби
 япроқ — Барг
Яра
 ярадор — Ярали
Яраламоқ
Ярали
Яралмоқ
Ярамас
 ярамас — Бўлмағур
 ярамас — Емон
Ярашмоқ
Яроқли
 ясама — Қалбаки
 ясамоқ — Боламоқ
 ясатмоқ — Беза(т)моқ
 яхламоқ — Музламоқ
Яхши
 яхши — Бўпти
 яхшилиқ — Эзгулик
 яша — Балли
 яшавор — Балли
Яшамоқ
Яширин(ча)
 яширинмоқ — Бекинмоқ
Яширмоқ
 яширмоқ — Айтмаслик
 яқиналаштирмоқ — Иулатмоқ
 яққол — Аниқ

У

ўбдон — Жуда
 ўгит — Насихат
 Ужар
 Узбошимча
 ўзга — Бегона
 ўзга — Бошқа I
 ўзга — Бошқа II
 ўзгарувчан — Бетайин
 ўзгача — Бошқача
 Уйин
 ўйламасдан — Беихтиёр
 Уйнамоқ
 ўйнашмоқ — Ҳазиллашмоқ
 ўкинмоқ — Ачинмоқ
 ўкинч — Пушаймон
 ўксиз — Бечора
 ўлардай — Жуда
 ўлармон — Ҳасис
 ўларча — Жуда
 ўлгундай — Жуда
 ўлиб-тирилиб — Аранг
 Улик
 Улим
 ўлманг — Балли
 Улмоқ
 ўлчовли — Саноқли
 ўмиз — Елка
 ўмров — Кўкрак
 ўнгкаш — Дони
 ўнгу сўл — Атроф
 ўнғай — Осон
 ўнғайсиз — Ноқулай
 Упич
 ўпкаламоқ — Гина қилмоқ
 Уралмоқ
 Урамоқ
 ўрамоқ — Қопламоқ
 ўрамоқ — Курашмоқ
 ўрганмоқ — Кўникмоқ
 ўргилай — Айланай
 ўргилсин — Айланай
 ўрин — Жой
 ўрин — Лавозим
 Уринбосар
 ўринлатмоқ — Бопламоқ
 ўрина(т)моқ — Бажармоқ
 ўринлашмоқ — Жойлашмоқ
 Урилла
 ўринсиз — Бекорга
 ўринсиз — Чаки
 ўрламоқ — Баландламоқ
 Урнак
 ўрнашмоқ — Жойлашмоқ
 ўрнашмоқ — Кирмоқ
 ўрни — Хонаси
 ўртанмоқ — Енмоқ

Уртоқ

Усмоқ
 ўсмоқ — Ривожланмоқ
 ўт — Олов
 ўта — Жуда
 ўтакетган — Жуда
 ўтакетган — Ашаддий
 ўтамоқ — Бажармоқ
 ўтинч — Илтимос
 ўтирмоқ — Қўнмоқ
 ўткинчи — Йўловчи
 Уткир
 Утмиш
 ўтқазмоқ — Эқмоқ
 ўхшатмоқ — Бопламоқ
 Ухшаш
 ўхшаш — Каби
 Уч
 Учмоқ
 Уқитувчи
 ўқтин-ўқтин — Баъзан
 ўғринча — Яширин(ча)

Қ

қабилда — Тарзда
 қабих — Жирканч
 қабих — Бўлмағур
 қабр — Гўр
 қабристон — Мозор
 қад — Қомат
 Қадам
 қадим — Аввал
 қадимги — Аввалги
 қадимдан — Аввалдан
 қадрдон — Иноқ
 қадрдон — Азиз
 қадрдонлашмоқ — Иноқлашмоқ
 қадрли — Азиз
 қад-қомат — Гавда
 Қаз(и)моқ
 қазо — Улим
 қазо қилмоқ — Улмоқ
 Қайнамоқ
 Қайноқ
 қайсар — Ужар
 қайта — Бошқатдан
 қайта — Яна
 қайта — Марта
 қайтадан — Бошқатдан
 қайтармоқ — Такрорламоқ
 қайтмоқ — Секинла(ш)моқ
 қайғу — Ғам
 қайғу — Ташвиш
 қайғуланмоқ — Ташвишланмоқ
 қайғули — Ғамгин
 қайғурмоқ — Ташвишланмоқ

қайғусыз — Беташвиш
 қалб — Юрак
Қалбаки
Қалин
 қалин — Иноқ
 қалинлашмоқ — Иноқлашмоқ
 қаллоб — Алдамчи
 қалтирамоқ — Титрамоқ
 қалтироқ — Титроқ
Қалтис
 қалт-қалт қилмоқ — Титрамоқ
Қалъа
Қамал
 қамрамоқ — Қопламоқ
 қандайдир — Алланечук
 қани — Зора
 қани әди — Зора
 қани әнди — Зора
 қанча — Хар канча
 қанчалик — Нақадаар
Қарам
 қарама-қарши — Акс
Қарама-қаршилик
Қарамоқ
 қарамоқ — Парваришламоқ
 қарамоқ — ҳисобламоқ
Қараш
 қарашмоқ — Ердамлашмоқ
 қари — Кекса
 қарийб — Деярли
 қаримоқ — Кексаймоқ
Қариндош
 қария — Чол
 қаров — Парвариш
Қарор
 қарорсиз — Бетайин
 қарсақ — Чапак
 қартаймоқ — Кексаймоқ
 қарши — Акс
 қаршилик — Тўсиқ
Қасам
 қасамёд — Қасам
 қасд — Уч
 қасос — Уч
 қат — Марта
 қатла — Марта
 қатор — Саф
 қатра — Томчи
Қаттиқ
 қаттиқ — Жуда
 қаттиқ — Хасис
 қаттиқчилик — Қийинчилик
Қачонгача
 қачшоқ — Камбағал
 қашшоқлик — Камбағаллик
 қақиламоқ — Жоврамоқ
 қақир-қуқур — Ашқол-дашқоқ
Қақшамоқ

қаҳр — Жаҳл
 қаҳрланмоқ — Аччиқданмоқ
 қаҳрли — Раҳмсиз
 кидирмоқ — Изламоқ
 қизимоқ — Исимоқ
 қиёсламоқ — Солиштирмоқ
 қиёс қилмоқ — Солиштирмоқ
 қиёфа — Кўриниш
 қизаришмоқ — Айтишмоқ
Қизил
 қизимоқ — Исимоқ
Қизик
қизикмоқ I
Қизикмоқ II
 қизғалчиқ — Хасис
Қизгин
 қизгин — Қайноқ
Қийин
Қийинлашмоқ
Қийинчилик
 қийиқ — Ужар
 қиймат — Нарх
 қиймоқ — Бопламоқ
Қийнамоқ
 қий-чув — Шовқин
Қийшиқ
Қийғос
 қила оламоқ — Эпламоқ
 қилвир(и) — Айёр
Қиламиш
Қилмоқ
 қилтириқ — Ориқ
 қимирламоқ — Қўзғалмоқ
 қимматли — Азиз
 қимтинмоқ — Тортинмоқ
 қинғир — Қийшиқ
 қирмизи — Қизил
 қирориқ — Айёр
 қирқмоқ — Кесмоқ
Қирғоқ
 қисмат — Тақдир
 кристаланг — Шошилинич
Қистамоқ
 қисқа — Қалта
 қитдай — Озгина
 қобил — Ювош
 қобил — Қобилиятли
Қобиланят
Қобилиятли
 қобилиятли — Яроқли
 қойил — Балли
 қойил — Яхши
 қойиллатмоқ — Бопламоқ
 қойилмақом — Яхши
 қойил қилмоқ — Бопламоқ
 қолмоқ — Босилмоқ
Қомат
 қоматдор — Гавдали

коникмоқ — Қонмоқ
Конмоқ
Қопламоқ
 қориштирмоқ — Беламоқ
 қормоқ — Беламоқ
 қоровул — Соқчи
Коронгванк
 қотишмоқ — Аралашмоқ
 қошида — Олдида
 қоқ — Куруқ
 қоқ — Худди
 қоқвош — Хасис
 қоқиндик — Айланай
 қув — Айёр
 қувват — Куч
 қувват — Курб
 қувватсиз — Дармонсиз
 қуламоқ — Хайдамоқ
 қувмоқ — Хайдамоқ
 қувнамоқ — Севинмоқ
Қувноқ
 қувонмоқ — Севинмоқ
 қувонч — Хурсандик
 кудрат — Курб
Қуёш
 қул — Асир
 қуламоқ — Йиқнамоқ
 қуламоқ — Ульмоқ
 қуллиқ — Асирлик
 қулуқ — Раҳмат
 қур — Марта
Қурб
 қурбон бўльмоқ — Ульмоқ
 қуритмоқ — Тамомламоқ
 қурумсоқ — Хасис
Қуруқ
Қуршамоқ
 қуршамоқ — Қопламоқ
 қуршов — Қамал
 қуршов — Атроф
 қусур — Нуқсон
 қутламоқ — Табрикламоқ
 қутлов — Табриқ
Қутумоқ
 қутқу — Ғулғула
 қучмоқ — Қуноқламоқ
Қучоқ
Қучоқламоқ
Қўзғалмоқ
 қўзғалмоқ — Отланмоқ
 қўйиб юбөрмоқ — Бўшатмоқ
 қўйин — Қучоқ
 қўймоқ — Ташламоқ
 қўймоқ — Босилмоқ
 қўймоқ — Дафн этмоқ
 қўл — Имзо
 қўланса — Сассиқ
Қўнмоқ

қўноқ — Меҳмон
 қўнғироқ — Жингалак
 қўпол — Қўрс
 қўриқчи — Соқчи
Қўрс
Қўрқияч
Қўрқинчли
 қўрқинчли — Хавфли
 қўрқмас — Ботир
Қўрқмоқ
Қўрқоқ
 қўрқув — Қўрқинч
 қўрғон — Қалъа
Қўшилмоқ
 қўшилмоқ — Аралашмоқ
 қўшин — Армия
 қўшиқ — Ашула
 қўшиқчи — Ашулачи
 қўққисдан — Тўсатдан

Ғ

ғавро — Жанжал
 ғаддо — Сотқин
 ғажимоқ — Мужимок
 ғазаб — Жаҳл
 ғазабланмоқ — Аччиқланмоқ
 ғайир — Бегона
 Ғайратли — Ишчан
 ғайритабний — Қалбаки
Ғалаба
 ғалаба қилмоқ — Енгмоқ
 ғалат — Янглиш
 ғалати — Қизиқ
 ғалати — Алланечук
 ғала-говур — Шовқин
 ғалва — Жанжал
Ғам
 ғам — Ташвиш
Ғамгин
 ғамсиз — Беташвиш
 ғамхўр — Ҳамдард
 ғам қилмоқ — Ташвишланмоқ
 ғаним — Душман
Ғараз
 ғариб — Кимсасиз
 ғарқ бўльмоқ — Чўкмоқ
 ғашлик — Ғулғула
 ғижиллашмоқ — Айтишмоқ
Ғийбат
 ғинг-пинг — Алай-балай
 ғирлламоқ — Зинғилламоқ
 ғиринг-пиринг — Алай-балай
Ғирром
 ғов — Тўсиқ
 ғовур — Шовқин
 ғовға — Шовқин
Ғолиб

гойт — Жуда
 гойтда — Жуда
 губор — Чанг
 губорсиз — Тоза
 гули — Гулгула
 Гулгула
 Гурур
 гурурланмоқ — Мағрурланмоқ
 гурурланмоқ — Фахраанмоқ

Ҳ

ҳа — Айтгандай
 ҳавас — Истақ
 ҳаваскор — Ихлосманд
 ҳавасланмоқ — Қизиқмоқ I
 Ҳавас қилмоқ — Қизиқмоқ II
 Ҳаво
 ҳаво — Гурур
 ҳаволанмоқ — Мағрурланмоқ
 ҳаво ранг — Кўк
 ҳад — Чегара
 ҳадеб — Доим
 ҳадя — Совға
 ҳадя — Садақа
 ҳад қилмоқ — Ботинмоқ
 ҳаё — Уят
 ҳаёли — Номусан
 ҳаён — Фойда
 ҳаёсиз — Уятсиз
 ҳаёт — Умр
 ҳаёт — Турумш
 ҳаёт — Тирик
 ҳаётгий — Актуал
 ҳажр — Айрилик
 ҳазар қилмоқ — Жирканмоқ
 ҳазилвон — Ҳазнакаш
 Ҳазилкаш
 Ҳазиллашмоқ
 ҳазил қилмоқ — Ҳазиллашмоқ
 ҳазин — Ғамгин
 ҳайбатли — Катта
 Ҳайдамоқ
 ҳайинчак — Арғимчоқ
 ҳайиқмоқ — Кўрқмоқ
 ҳайрат — Ҳайронлик
 ҳайратаанмоқ — Ажабланмоқ
 ҳайрон бўлмоқ — Ажабланмоқ
 Ҳайронлик
 ҳалак — Бевозта
 ҳаллосламоқ — Ҳарсилламоқ
 ҳалок бўлмоқ — Улмоқ
 ҳалол — Виждонли
 ҳал қилмоқ — Ечмоқ
 ҳамдам — Уртоқ
 Ҳамдард
 ҳамси — Чўнтақ

ҳамиша — Доим
 Ҳамма
 ҳамма вақт — Доим
 Ҳамон
 Ҳамроҳ
 ҳам қилмоқ — Емоқ
 ҳамқур — Тенгдош
 ҳангомалашмоқ — Сухбатлашмоқ
 ҳансирамоқ — Ҳарсилламоқ
 ҳануз — Ҳамон
 ҳаракатчан — Ишчан
 ҳаракат қилмоқ — Уринмоқ
 ҳарб — Уруш
 ҳар вақт — Доим
 ҳар доим — Доим
 ҳаргиз — Ҳеч
 ҳарён — Атроф
 ҳар замон (да) — Баъзан
 ҳарис — Ҳасис
 ҳариф — Рақиб
 ҳар маҳал — Доим
 Ҳаром
 ҳаромтомоқ — Текинхўр
 ҳаромхўр — Текинхўр
 Ҳарорат
 Ҳарсилламоқ
 ҳар тараф — Атроф
 ҳар тарафама — Атрофлича
 ҳар томон — Атроф
 ҳар томонлама — Атрофлича
 ҳар турли — Турли
 ҳар хил — Турли
 ҳарчанд — Ҳар қанча
 Ҳар қанча
 ҳасрат — Нолиш
 ҳасратлашмоқ — Сухбатлашмоқ
 ҳасратлашмоқ — Дардлашмоқ
 ҳасратли — Ғамгин
 ҳасрато — Аттанг
 ҳасрат қилмоқ — Нолиммоқ
 ҳатамоқ — Сакрамоқ
 ҳафсала — Истақ
 ҳафтафаҳҳ — Бефаҳм
 ҳашам — Безак
 ҳашаматли — Данғиллама
 ҳаяламоқ — Кечикмоқ
 ҳақ — Рост
 ҳақгўй — Ростгўй
 ҳақиқатан — Ростдан
 ҳақиқатгўй — Ростгўй
 ҳақсизлик — Адолатсизлик
 ҳаққоний — Рост
 Ҳеч
 Ҳил
 Ҳидламоқ
 ҳидли — Хушбўй
 ҳижрон — Айрилик
 Ҳийла

ҳимматли — Мард
 ҳимматли — Сахий
 ҳис — Сизги
 ҳисоб — Сон
 ҳисоб(и) — Деяри
 ҳисобига — Эвазига
Ҳисобламоқ
 ҳисобли — Саноқли
 ҳисобсиз — Сонсиз
Ҳисса
 ҳисса — Карра
 ҳис этмоқ — Сизмоқ
 ҳовур — Ҳарорат
 ҳодиса — Воқеа
 ҳожат — Эҳтиёж
 ҳозир — Тайёр
 ҳозирламоқ — Тайёрламоқ
 ҳозирланмоқ — Тайёрланмоқ
 ҳозирлик — Тайёргарлик
 ҳол — Аҳвол
 ҳол — Қурб
 ҳолат — Вазият
 ҳолат — Аҳвол
 ҳолда — Тарзда

ҳол-қудрат — Қурб
Ҳомладор
 ҳордиқ — Чарчоқ
 ҳоримоқ — Чарчамоқ
 ҳорғин — Чарчоқ I
 ҳорғинлик — Чарчоқ II
Ҳосилдор
 ҳотам — Сахий
 ҳузур — Роҳат
 ҳузурда — Олдида
 ҳузурланмоқ — Роҳатланмоқ
 ҳузурли — Кайфли
 ҳузур қилмоқ — Роҳатланмоқ
 ҳунар — Касб
 ҳур — Озод
Ҳурмат
Ҳурматламоқ
Ҳурматли
 ҳурмат қилмоқ — Ҳурматламоқ
Ҳурмоқ
Ҳусн
 ҳусндор — Чиройли
 ҳуснли — Чиройли
 ҳушёр — Сизгир

На узбекском языке

АЗИМ ХАДЖИЕВ

**ТОЛКОВЫЙ СЛОВАРЬ СИНОНИМОВ
УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА**

Пособие для студентов университетов и
педагогических институтов

Издательство „Ўқитувчи“ — Ташкент — 1974

Редактор *Х. Эгамов*
Баллий редактор *П. Бродский*
Техн. редактор *Н. Сорокина*
Корректор *Д. Умарова*

Теришга берилди 24/1-1974 й. Босишга рухсат этилди 5/VII-1974 й. Қоғоз № 1.
60×90^{1/16}. Физ. б. л. 19,25. Нашр. л. 21,6. Тир жи 15 000.Р 12376.

„Ўқитувчи“ нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома 141-73.
Баҳоси 65 т. Муқоваси 20 т.

ЎзССР Министрлар Советининг нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси иш-
лари Давлат комитетининг Тошкент полиграфия комбинатида теришиб, 1-босма-
хонасида босилди. Тошкент, Ҳамза кўчаси, 21. 1974. Зак. № 606.

Набраво на Ташкентском полиграфкомбинате Государственного Комитета Совета
Министров УзССР по делам издательства, полиграфии и книжной торговли.
Отпечатано в типографии № 1. Ташкент, ул. Хамзы, 21.